

UNIwersytet Jagielloński
w latach 1871–1914
Modernizacja procesu nauczania

Maria Stinia

UNIwersytet Jagielloński
W LATACH 1871–1914
MODERNIZACJA PROCESU NAUCZANIA

Kraków 2014

Studia z historii XIX wieku, pod redakcją Tomasza Kargola
T. V

Recenzja: dr hab. Urszula Perkowska

Redakcja i korekta: Mateusz Czarnecki

© Copyright by *Uniwersytet Jagielloński*

© Copyright by *Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”*

Publikacja wydana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-62261-83-3

Zdjęcia z okładki: fot. zbiorowa, Seminarium Germanistyczne prof. W. Creizenacha, fot. Kuczyński&Gurtel, ok. 1910 r., Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (MUJ) nr inw. 167; fot. grupowa, profesorowie oraz studenci UJ, m.in. prof. S. Smolka, prof. S. Tarnowski, prof. S. Krzyżanowski, fot. Avit Schubert, ok. 1886–1889 r., MUJ nr inw. 157.

Projekt okładki:
F.H.U. Mykom

Skład i łamanie:
Studio Poligraficzne Dorota Słomińska
Kraków; tel. 602 677 488

Druk i oprawa:
Poligrafia Salezjańska
ul. Michała Bałuckiego 8, 30-318 Kraków; tel. 12 266 40 00

Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”
z siedzibą w Instytucie Historii UJ
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
www.iagellonica.com.pl

Dla Aleksandry i Huberta

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
Rozdział I	
UNIwersytety Europejskie w XIX wieku — Modele i obszary ZMIAN	23
Rozdział II	
UNIwersytet Jagielloński u progu epoki autonomicznej ..	43
1. Podstawy prawne	43
2. Pracownicy	48
3. Studenci	53
4. Sytuacja materialna	55
Rozdział III	
ROZBUDOWA STRUKTURY ADMINISTRACYJNEJ I NAUKOWO-DYDAKTYCZNEJ UCZELNI	61
1. Władze uczelni	61
1.1. Rektor i senat	61
1.2. Dziekani i kolegia profesorskie	67
2. Administracja	68
3. Jednostki organizacyjne uczelni	70
3.1. Wydział Teologiczny	71
3.2. Wydział Prawa i Administracji	79
3.3. Wydział Lekarski	83
3.4. Wydział Filozoficzny	98
3.4.1 Studium Rolnicze	126
4. Biblioteka Jagiellońska	133
Rozdział IV	
ORGANIZACJA I UWARUNKOWANIA PROCESU NAUCZANIA	141
1. Kadra naukowo-dydaktyczna	141
2. Studenci	143
3. Lokale	145
4. Kalendarz roku akademickiego	150
5. Nauczanie	153
5.1. Wydział Teologiczny	154
5.2. Wydział Prawa i Administracji	159
5.3. Wydział Lekarski	166
5.4. Wydział Filozoficzny	176
5.4.1. Studium Rolnicze	191

Rozdział V

REALIZACJA ZADAŃ EDUKACYJNYCH	201
1. Nowe formy zajęć dydaktycznych — seminaria	201
2. Zajęcia uzupełniające — lektoraty i stenografia	227
3. Podręczniki i skrypty	232
4. Uniwersytecka dydaktyka w praktyce	255

Rozdział VI

UDZIAŁ UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W EDUKACJI

SPOŁECZEŃSTWA	271
1. Polska Szkoła Nauk Politycznych	271
2. Kształcenie zawodowe farmaceutów, pielęgniarek, położnych i doksztalcanie lekarzy	274
3. Działania na rzecz podniesienia kultury rolnej	278
4. Powszechne Wykłady Uniwersyteckie	279
5. Uniwersytet a szkoły średnie	284
5.1. Prace nad reformą szkół średnich	284
5.2. Udział w pracach komisji egzaminacyjnych dla nauczycieli	289
5.3. Doksztalcanie nauczycieli	290
5.4. Kształcenie dziewcząt	295
5.5. Autorstwo podręczników dla szkół średnich	297
6. Koło Uniwersyteckie Towarzystwa Szkoły Ludowej	303

ZAKOŃCZENIE	311
--------------------------	-----

BIBLIOGRAFIA	319
---------------------------	-----

SPIS TABEL	377
-------------------------	-----

SPIS ILUSTRACJI	379
------------------------------	-----

INDEKS OSÓB	381
--------------------------	-----

SUMMARY	397
----------------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	403
------------------------------	-----

WSTĘP

Lata 1871–1914 w historii Uniwersytetu Jagiellońskiego uważane są za jego złoty okres. Nie przypadkiem czas świetności przypadł na ten właśnie moment. Wyjątkowe warunki rozwoju, jakie wówczas miała wszechnica krakowska, powstały zarówno dzięki sytuacji politycznej w monarchii habsburskiej, jak również w związku ze wzrostem znaczenia nauki w Europie. Wyrazem tych przeobrażeń w Austrii były reformy szkolnictwa wyższego przeprowadzone przez ministra Leo Thuna i Franza Exnera. Podstawę zmian stanowiły idee pozytywizmu. Wywarł on wpływ na powszechne uznanie wagi badań naukowych dla rozwoju społeczeństw. Owocem nowych założeń filozoficznych było wprowadzenie w nauce dociekań opartych na doświadczeniach, eksperymentach i krytycznej analizie źródeł. Uniwersytet połączył cele użyteczne (kształcenia teologów, prawników, lekarzy i nauczycieli) z ogólnymi zadaniami na polu rozwoju nauki i kultury. Unarodowienie Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także to, iż funkcjonował on jako jedyna (do 1894 roku) na ziemiach polskich pełna, czterowydziałowa uczelnia, sprawiło, że odegrał szczególną rolę w życiu społecznym. Ustawowe potwierdzenie wolności nauki dało uczelni oraz zatrudnionym w niej profesorom ogromny autorytet. Polityczne realia okresu autonomicznego znacząco go utrwaliły. Jednak nadal pozostawała kwestia granic swobód wyznaczanych przez biurokratyczne państwo austriackie.

Dotychczasowe prace poświęcone dziejom Uniwersytetu Jagiellońskiego w odniesieniu do drugiej połowy XIX wieku i pierwszych lat następnego stulecia koncentrowały się na opisie ważnych dokonań naukowych. Zdecydowanie w mniejszym stopniu zajmowano się osiągnięciami edukacyjnymi uczelni. Modyfikacje modelu nauczania wprowadzano stopniowo, więc prześledzenie ich tempa i zakresu stanowi ważne wyzwanie badawcze. Postępująca specjalizacja poszczególnych kierunków nauki stwarzała nowe możliwości korzystania z wolności wyboru przedmiotu studiów. Gwałtowny napływ młodzieży wywodzącej się ze wszystkich warstw społecznych i łaknącej poprzez studia zdobyć awans społeczny stawił przed uczelnią nowe wyzwania. Dlatego niezbędne było wypracowanie nowoczesnych narzędzi, służących fachowemu przygotowywaniu młodego pokolenia do pełnienia ról zawodowych i obywatelskich. Jednym z najważniejszych zadań

badawczych, które zostały podjęte w tej pracy, było więc przeanalizowanie, jak owa modernizacja procesu nauczania przebiegała i w jaki sposób już nie tylko wykłady, ale seminaria, ćwiczenia i laboratoria stawały się niezbędnym elementem systemu nauczania. Jednocześnie dokonywała się zmiana edukacyjnej roli Uniwersytetu w coraz większym stopniu realizującego społeczne potrzeby oświatowe.

Podstawowy zasób źródłowy wykorzystany w niniejszej pracy znajduje się w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zgromadzone tam materiały dotyczą różnorodnych form działalności uczelni w okresie autonomicznym. Szczególnie cenny jest zespół akt Senatu, ponieważ zgromadzone tam materiały ujmują przekrojowo i w sposób najpełniejszy zmiany programów studiów, tryb kreowania nowych jednostek uniwersyteckich oraz kwestie personalne i materialne. Istotne znaczenie mają także akta wydziałów (w tym sprawozdania z posiedzeń rad wydziałów) oraz katedr¹ i seminariów, ponieważ na ich podstawie odtworzyć można proces formowania się i funkcjonowanie poszczególnych uniwersyteckich jednostek. Zbiory dokumentów habilitacyjnych, a zwłaszcza zachowane w części z nich projekty programów nauczania pozwalają na odtworzenie koncepcji i zakresu zajęć dydaktycznych. Dokumentacja lektoratów pozwoliła określić, w jaki sposób prowadzone było nauczanie języków obcych. Zawiera ona nie tylko rozporządzenia urzędowe i spisy lektoratów, ale również materiały dotyczące osób prowadzących zajęcia, koncepcje przebiegu kursów oraz sprawozdania sporządzane po ich zakończeniu. Niestety akta te mają charakter szczątkowy. Ponieważ Uniwersytet prowadził także działania edukacyjne wykraczające poza program studiów, przydatne okazały się teczki dotyczące kursów dokształcających, prowadzonych dla różnych grup społecznych (farmaceutów, położnych, lekarzy i nauczycieli) oraz archiwalia w zespołach akt krakowskich komisji egzaminacyjnych dla kandydatów na nauczycieli. Drugi ważny zbiór materiałów dotyczących działalności Uniwersytetu Jagiellońskiego znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Wykorzystano przede wszystkim akta zgromadzone w zespole wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty. Najcenniejsze dla odtworzenia obrazu uniwersyteckiej dydaktyki są sprawozdania z działalności seminariów. Przydatne okazały się także materiały źródłowe zgromadzone w lwowskim Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy, gdzie z dużego zespołu archiwalnego Namiestnictwa wykorzystano zasób dotyczący kontaktów

¹ Używane zwyczajowo pojęcie „katedra” nie oznaczało odrębnej jednostki organizacyjnej, lecz etat profesorski, dlatego w pracy zastosowano pisownię małą literą. W przypisach odwołujących się do materiałów archiwalnych wszędzie tam, gdzie nie podano numerów kart, oznacza to brak paginacji.

Uniwersytetu z władzami państwowymi. Uzupełnienie stanowiły dokumenty Rady Szkolnej Krajowej wskazujące na związki krakowskich profesorów ze szkolnictwem średnim. Dla uzyskania szerszego kontekstu wykorzystano także materiały dotyczące innych uniwersytetów. Ze zbiorów lwowskiego archiwum wojewódzkiego uwzględniono akta z zespołu Uniwersytetu Lwowskiego — przydatne okazały się zwłaszcza informacje o dyskusjach zmierzających do wypracowywania wspólnego stanowiska w kwestii akademickich programów nauczania. W Archiwum Uniwersytetu Wiedeńskiego znalazły się interesujące materiały dotyczące działalności tamtejszego Seminarium Filologiczno-Historycznego.

Pomimo iż głoszone hasła wolności nauczania, a Uniwersytet formalnie cieszył się autonomią, proces dydaktyczny podlegał ścisłym rygorom. Dlatego niezbędne stało się wykorzystanie zbiorów akt prawnych wydawanych w Wiedniu, we Lwowie i w Krakowie. Najważniejsze ogólnoaustriackie zestawienia opracowali Georg Thaa², Friedrich Schweinckhardt³ oraz Leo Beck von Mannagetta i Karl Kelle⁴. W Krakowie opublikowano zbiory ustaw przeznaczone przede wszystkim dla studentów, opracowane przez Hilarego Hankiewicza⁵ i Kazimierza Kumanieckiego⁶, a we Lwowie przez Jerzego Piwockiego⁷. Uzupełnienie stanowiły podobnego typu wydawnictwa publikowane przez Uniwersytet Lwowski⁸. Dla określenia praktycznej strony uniwersyteckiej dydaktyki istotną rolę odgrywała literatura podręcznikowa

² *Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. G. Thaa, Wien 1871.

³ *Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. F. Schweinckhardt, Wien 1885.

⁴ *Die österreichischen Universitätsgesetze. Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze, Verordnungen, Erlässe, Studien- und Prüfungsordnungen usw.*, Hrsg. L. Beck von Mannagetta, K. Kelle, Wien 1906.

⁵ *Gesetze und Verordnungen für die k.k. österreichischen Universitäten*, zsgest. von H. Hankiewicz, Krakau 1868; *Sammlung der für die k.k. österreichischen Universitäts-Bibliotheken gültigen Verordnungen*, zsgest. im Auftr. des akademischen Senats der k.k. Jagellonischen Universität zu Krakau von H. Hankiewicz, Krakau 1871. Wydano też zbiór przepisów w 1900 roku, bez podania opracowującego: *Zbiór ustaw uniwersyteckich, które uczniowie c.k. uniwersytetów [...] otrzymują przy imatrikulacji z dodaniem niektórych innych ustaw i przepisów dla młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych* [Uniwersytet Jagielloński w Krakowie], Kraków 1900.

⁶ *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich*, oprac. K. Kumaniecki, Kraków 1913.

⁷ *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, oprac. J. Piwocki, t. 6, Lwów 1913.

⁸ *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Lwów 1881; *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Lwów 1903.

oraz litografowane studenckie skrypty z wykładów. Zestaw podręczników i skryptów zamieszczono w bibliografii. Istotnych informacji dostarczyły drukowane wydawnictwa uczelniane. Najważniejsze z nich to *Spisy wykładów*, *Składy uniwersytetu* oraz *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pozwalające przeanalizować zakres proponowanej studentom tematyki zajęć dydaktycznych i form jej realizacji.

Osobną grupę materiałów źródłowych stanowiły zasoby rękopiśmienne zgromadzone w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Zakładzie Naukowym im. Ossolińskich we Wrocławiu i Bibliotece Naukowej im. W. Stefanyka we Lwowie. Materiały te, głównie o charakterze wspomnieniowym, pozwoliły w znacznie bardziej plastyczny sposób ukazać praktyczną stronę uczelnianej dydaktyki. Dopelnienie tego typu źródeł stanowiły drukowane wspomnienia profesorów (np. Franciszka Bielaka⁹, Odo Bujwida¹⁰, Emila Godlewskiego sen.¹¹, Jana Jakubca¹², Władysława Natansona¹³, Kazimierza Nitscha¹⁴, Stanisława Pigoń¹⁵, Władysława Szafera¹⁶, Juliana Talko-Hrynecwicz¹⁷, Rafała Taubenschlaga¹⁸ czy Fryderyka Zolla¹⁹) i studentów²⁰.

⁹ F. Bielak, *Z odległości lat. Wspomnienia i sylwetki*, wybór i oprac. K. Świerowski, Kraków 1979.

¹⁰ O. Bujwid, *Osamotnienie. Pamiętniki z lat 1932–1942*, przygotowali do druku, wstępem i przypisami opatrzyli D. Jarosińska, T. Jarosiński, Kraków 1990.

¹¹ *Pisma Emila Godlewskiego starszego*, red. W. Vorbrodt, t. 1: 1870–1890, Kraków 1930; t. 2: 1891–1910, Kraków 1935.

¹² J. Jakubiec, *Na drodze stromej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, red. G. Ostasz, Kraków 2005.

¹³ W. Natanson, *Wspomnienia i szkice*, Kraków 1977.

¹⁴ K. Nitsch, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków 1960.

¹⁵ S. Pigoń, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Warszawa 1983.

¹⁶ W. Szafer, *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie — moi koledzy — moi uczniowie*, Wrocław 1973.

¹⁷ J. Talko-Hrynecwicz, *Wspomnienia z lat ostatnich 1908–1932*, Warszawa 1932.

¹⁸ P.M. Żukowski, *Studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na początku XX wieku w świetle wspomnień Rafała Taubenschlaga*, „Prace Historyczne” (w druku).

¹⁹ *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola-Skąpska, Kraków 2000.

²⁰ Z. Kirkor-Kiedroniowa, *Wspomnienia*, cz. 1: *Dziecięce i młode lata*, Kraków 1986; J. Klemensiewiczowa, *Przebojem ku wiedzy*, Wrocław 1961; *Kopiec wspomnień*, wyd. 2 rozszerz., Kraków 1964; *Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydany staraniem i nakładem młodzieży akademickiej na uroczystość otwarcia „Collegii Novi”*, Kraków 1887; *Uniwersytet Jagielloński (Kraków). Koło Naukowe Historyków. Dzieje Koła Naukowego Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach*

Literatura dotycząca Uniwersytetu Jagiellońskiego jest obfita, należy jednak zauważyć, że dotychczasowe publikacje poświęcone są głównie wybranym wydziałom, katedrom, postaciom lub stosunkowo wąskim zagadnieniom dotyczącym funkcjonowania uczelni. Poza tym prace o charakterze całościowym i syntetycznym, przedstawiające dzieje Uniwersytetu w dłuższej perspektywie czasowej, siłą rzeczy tylko w niewielkim stopniu uwzględniały dydaktyczny aspekt jego działalności²¹. Świadomość misji narodowej oraz historyzm jako doktryna badawcza powodowały, że już w XIX wieku powstawały opracowania dotyczące przeszłości lub dokumentujące stan Uniwersytetu. Zwłaszcza lata jubileuszy obfitowały w tego typu rozprawy. Już pięćsetna rocznica utworzenia uczelni, obchodzona w roku 1864, choć ze względu na trudną sytuację polityczną i ograniczenie uniwersyteckiego samorządu związane z powstaniem styczniowym nie była celebrowana uroczystie, dała asumpt do powstania prac przedstawiających dzieje krakowskiej *Almae Matris*²². Odświętny charakter miały uroczystości w 1887 roku, związane z oddaniem nowego gmachu głównego Uniwersytetu — *Collegium Novum*. Od tego momentu datuje się wydawanie corocznej „Kroniki Uniwersytetu Jagiellońskiego”²³. Także jubileusz 1900 roku przyniósł kolejne opracowania²⁴.

1892–1992. *Wspomnienia seniorów*, red. K. Baczkowski, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 298, Kraków 1992; *Złota księga Wydziału Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2: *Karty z dziejów Naukowego Koła Chemików Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wspomnienia studentów i absolwentów*, red. E. Szczepaniec-Cięciak, K. Łopata, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

²¹ H. Barycz, *Uniwersytet Jagielloński w życiu narodu polskiego*, Warszawa 1948 (wyd. 2 zm. i rozszerz., Wrocław 1964); K. Stopka, A.K. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Warszawa 2000.

²² *Cesarsko-Królewskie Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie. Przyczynek do dziejów oświaty podany i pamięci pięćset letniego istnienia Uniwersytetu krakowskiego poświęcony przez c.k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, przedm. J. Majer, Kraków 1864. Szerzej: U. Perkowska, *Jubileusze Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Biblioteka Krakowska nr 104, Kraków 2000.

²³ *Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego...; Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego wraz z rzeczą o rektorach od czasów najdawniejszych. Wydawnictwo Senatu Akademii na pamiątkę otwarcia Collegium Novum*, Kraków 1887.

²⁴ W. Czermak, *Uniwersytet Jagielloński w czterech ostatnich wiekach*, Kraków 1900; K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, Kraków 1900; J. Rostafiński, *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym. Rzecz opracowana na podstawie źródłowych materiałów*, Kraków 1900; *Księga pamiątkowa pięćsetletniego jubileuszu odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. L. Cyfrowicz, Kraków 1901. Szerzej: *Bibliografia jubileuszu Uniwersytetu Jagiellońskiego*, zest. W. Hahn, Lwów 1901.

Odbywające się w Krakowie w XIX wieku ogólnopolskie zjazdy naukowe stanowiły dodatkową okazję do prezentowania stanu uczelni²⁵. Bardzo uroczyste obchodzony w 1964 roku jubileusz sześćsetlecia istnienia Uniwersytetu dostarczył wiele wartościowych opracowań poświęconych historii uniwersyteckich wydziałów i katedr²⁶. Rozpoczęto wówczas wydawanie bibliografii piśmiennictwa o uczelni (która ukazywała się do roku 1987)²⁷. Archiwum Uniwersyteckie opublikowało w okresie obchodów rocznicowych serię inwentarzy²⁸ oraz doczekało się własnej monografii²⁹. Z kolei jubileusz roku 2000 zaowocował serią „Złotych Ksiąg”, które choć w różnym stopniu uwzględniały problemy dydaktyki, to szeroko i w sposób uporządkowany prezentowały wybitne postaci profesorów³⁰. Przypadający na 2014 rok kolejny jubileusz już

²⁵ J. Cabaj, *Walczyć nauką za sprawy Ojczyzny. Zjazdy ponadzaborowe polskich środowisk naukowych i zawodowych jako czynnik integracji narodowej (1869–1914)*, Siedlce 2007.

²⁶ *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1850*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964; t. 2, red. K. Opalek, Kraków 1965; *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 1: *Życiorysy*, Kraków 1963, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964; *Studia z dziejów Katedr Wydziału Matematyki, Fizyki, Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Gołąb, Kraków 1964; *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*, red. C. Bobińska, Kraków 1964; M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od reformy Kollątajowskiej do końca XIX stulecia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 79, „Prace Prawnicze” z. 13, Kraków 1964; *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 100, „Prace Prawnicze” z. 18, red. M. Patkaniowski, Kraków 1964; *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia Katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964; W. Szafer, *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1964; T. Ulewicz, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim (ogólny szkic historyczny)*, Kraków 1964; *Patrząc ku młodości. Wspomnienia wychowanków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. K. Wyka, Kraków 1964.

²⁷ Ostatni tom: K. Tatarowicz, *Bibliografia piśmiennictwa o Uniwersytecie Jagiellońskim za lata 1977, 1978, 1979*, Kraków 1987. Wydano także: H. Lipska, K. Tatarowicz, *Bibliografia piśmiennictwa do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1967.

²⁸ A. Żeleńska-Chelkowska, *Inwentarze akt senatu i władz nadrzędnych oraz wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1796–1849*, Kraków 1962; też, *Inwentarz akt własnych archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego 1801–1946*, w: *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. H. Barycz, Kraków 1965; J. Zieliński, *Inwentarz akt Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1939*, Kraków 1963.

²⁹ *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego...*

³⁰ *Złota księga Wydziału Chemii*, t. 1, red. E. Szczepaniec-Cięciak, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Chemii*, t. 2: *Karty z dziejów...*, Kraków 2008; *Złota księga Wydziału Farmaceutycznego*, red. M. Pawłowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Fi-*

zaznaczył się cyklem wydawniczym poświęconym dziejom uniwersyteckich budowli (od 2009 roku ukazuje się seria „Historia Budynków Uniwersytetu Jagiellońskiego”)³¹.

Dla zbadania procesów modernizacyjnych uniwersyteckiego systemu kształcenia w Krakowie przydatne były liczne opracowania monograficzne. Jak już wspomniano, ich lista jest bardzo długa, ale szczególne miejsce zajmuje wśród nich dorobek naukowy Juliana Dybca, a zwłaszcza jego badania poświęcone problemom finansowania oświaty³², mecenatu oświatowego³³, a także funkcjonowania Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej³⁴. Wiele zagadnień z dziejów Uniwersytetu w okresie autonomicznym poruszyła w swoich pracach Urszula Perkowska, która badała problemy kształtowania się zespołu naukowego³⁵, kursów i studiów zawodowych³⁶, dziejów uczelni w czasie I wojny światowej³⁷ oraz obecności kobiet–studentek³⁸. Drodze

lologicznego, red. J. Michalik, W. Walecki, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004; *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki*, red. B. Szafirski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000; *Złota księga. Suplement*, red. W. Walecki, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

³¹ W skład serii wchodzi m.in.: A. Chwalba, *Collegium Maius*, Kraków 2009; M. Ferenc, *Collegium Nowodworskiego*, Kraków 2012; T. Gąsowski, *Collegium Wróblewskiego*, Kraków 2013; P. Franaszek, *Collegium Witkowskiego*, Kraków 2014, M. Bogdanowska, A. Chwalba, *Collegium Novum*, Kraków 2014.

³² J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Kraków 1979.

³³ Tenże, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918*, Wrocław 1981.

³⁴ Tenże, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000.

³⁵ U. Perkowska, *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 98, Wrocław 1975.

³⁶ Taż, *Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69 – 1938/39*, Studia nad Kształtowaniem się Inteligencji w Polsce w XIX i XX Wieku, t. 2, Kraków 1995.

³⁷ Taż, *Uniwersytet Jagielloński w latach I wojny światowej*, Kraków 1990.

³⁸ Taż, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Biblioteka Krakowska nr 132, Kraków 1994; taż, *Studia kobiet na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1894–1905*, „Roczniki Komisji Nauk Pedagogicznych” 43, 1989, s. 13–27.

kobiet do uczelni uwagę poświęcił również Jan Hulewicz³⁹. Problem habilitacji i docentów prywatnych omówiła w swojej pracy Krzysztofa Michalewska⁴⁰, a grupę profesorów w szerszym kontekście badań nad inteligencją krakowską zaprezentowała Irena Homola-Skąpska⁴¹. Kilka prac poświęcono analizie zbiorowości studentów — ich składu narodowościowego i społecznego⁴². Prace Zdzisława Gajdy pozwoliły na pełniejszą charakterystykę dziejów Wydziału Lekarskiego, sposobów kształcenia lekarzy i profesorskiej kadry⁴³. Natomiast prace (autorskie i pod redakcją) Alicji Zemanek ważne były ze względu na dokładne omówienie kwestii metodycznych i dydaktycznych w zakresie nauczania botaniki⁴⁴.

W latach dziewięćdziesiątych powstało kilka opracowań dotyczących Wydziału Teologicznego, który został praktycznie pominięty w wydawnic-

³⁹ J. Hulewicz, *Walka kobiet polskich o dostęp na uniwersytety*, Warszawa 1936; tenże, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*, Kraków 1939.

⁴⁰ K. Michalewska, *Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim 1848–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 71, „Prace Historyczne” z. 12, Kraków 1963.

⁴¹ I. Homola-Skąpska, „*Kwiat społeczeństwa...*” (*Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860–1914*), Kraków 1984.

⁴² M. Kulczykowski, *Żydzi — studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1876–1918)*, *Studia nad Kształtowaniem się Inteligencji w Polsce w XIX i XX Wieku*, t. 3, Kraków 1995; A.K. Banach, *Młodzież chłopska na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1860/61–1917/18*, Kraków 1997; Z. Tabaka, *Analiza zbiorowości studenckiej w latach 1850–1918*, w: *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*, red. C. Bobińska, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 228, „Prace Historyczne” z. 29, Kraków 1970, t. 2, cz. 1, s. 77–158.

⁴³ Z. Gajda, *Do historii medycyny wprowadzenie*, Kraków 2011; tenże, *Nauczanie medycyny na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej*, Wrocław 1978; tenże, *O ulicy Kopernika w szczególności, o Wesolej w ogólności prawie wszystko*, Kraków 2005; tenże, *O Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2003; tenże, *Muzeum Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1998.

⁴⁴ *Przyroda — nauka — kultura II: W poszukiwaniu jedności nauki i sztuki*, red. A. Zemanek, B. Zemanek, Kraków 2008; A. Zemanek, *Dzieje nauczania botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim. History of teaching the botany at the Jagiellonian University (1783–1917)*, Kraków 1991; tenże, *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim (1780–1917)*, Kraków 1989; tenże, *Historia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1983; tenże, *Sto lat Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1913–2013)*, Kraków 2013; A. Zemanek, B. Zemanek, *Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1996.

twach rocznicowych z 1964 roku⁴⁵, a także katedry i Instytutu Geografii⁴⁶. W różnym czasie historycznych opracowań doczekały się także instytucje ogólnouniwersyteckie, takie jak Biblioteka Jagiellońska⁴⁷ i Drukarnia Uniwersytecka⁴⁸. Znaczącą pomoc stanowiły opracowania prezentujące dzieje i dokonania poszczególnych dyscyplin naukowych⁴⁹ oraz innych jednostek uniwersyteckich — katedr⁵⁰, klinik⁵¹, zakładów⁵² czy seminariów⁵³. Sylwetki

⁴⁵ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*, Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 6, Kraków 1995; *Wydział Teologiczny w Krakowie 1397–1997. Księga Jubileuszowa*, red. S. Piech, Kraków 1997; M. Kanior, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780–1880)*, Kraków 1998; *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie 20 X 1996 – 20 X 1997 r.*, przew. zesp. red. A. Kubiś, Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 10, Kraków 1998.

⁴⁶ *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemiń, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999, t. 1, Kraków 1999; *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemiń, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999, t. 2, Kraków 1999; *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemiń, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999, t. 3, Kraków 1999.

⁴⁷ W. Konczyńska, *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1923.

⁴⁸ *Studia z dziejów drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1783–1974*, red. L. Hajdukiewicz, J. Hulewicz, Kraków 1974.

⁴⁹ Przykładowo można tu wymienić: *Studia z historii astronomii, fizyki i matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. B. Średniawa, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 803, „Prace Fizyczne” z. 25, Kraków 1986; B. Średniawa, *Historia filozofii przyrody i fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Warszawa 2001; tenże, *History of theoretical physics at Jagellonian University in Cracow in XIXth century and in the first half of XXth century*, Warszawa–Kraków 1985; *Dzieje studiów rolniczych w Krakowie 1890–1962*, red. H. Jurkowska, T. Komornicki, T. Lityński, Kraków 1965; J. Fierich, *Studium Rolnicze (1890–1923) i Wydział Rolniczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1934.

⁵⁰ *Stulecie Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882–1982). Materiały sesji naukowej odbytej w dniu 27 maja 1983 r.*, red. L. Kalinowski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 930, „Prace z Historii Sztuki” z. 19, Kraków 1990.

⁵¹ J. Piltz, *Klinika Neurologiczno-Psychiatryczna Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1929; *Uniwersytet Jagielloński (Kraków). Klinika Chirurgiczna. 100 lat „Czerwonej Chirurgii”*, tekst A. Wysocki, Kraków 1993.

⁵² J. Talko-Hryniewicz, *Katedra i Zakład Antropologii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1911.

⁵³ J. Chodakowska, *Seminaria na kierunkach humanistycznych w polskich uniwersytetach na przełomie XIX i XX wieku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 42, 2003, s. 115–134.

wielu naukowców przedstawiono w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Biografie uczonych publikowane są także przez Polską Akademię Umiejętności w ramach wydawanej od 1998 roku serii *W Służbie Nauki*⁵⁴.

Dla ukazania europejskiego tła wykorzystano dzieła poświęcone historii XIX-wiecznych uniwersytetów. Są to prace prezentujące ogólny obraz szkolnictwa wyższego w Europie⁵⁵ i opracowania analizujące zmiany, które dokonały się w poszczególnych krajach (zwłaszcza w Niemczech⁵⁶ i Austrii⁵⁷), a także wydawnictwa opisujące dzieje ośrodków akademickich⁵⁸. Przydatna

⁵⁴ M.in. *Stanisław Kutrzeba 1876–1946. Materiały z Uroczystego Posiedzenia PAU w dniu 24 czerwca 1996 r.*, red. R. Majkowska, Kraków 1998; *Stanisław Tarnowski 1837–1917. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 14 listopada 1997 r.*, red. R. Majkowska, Kraków 1999; *Józef Majer 1808–1899. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 19 listopada 1999 r.*, red. R. Majkowska, Kraków 2003; *Kazimierz Nitsch 1874–1958. Materiały z posiedzenia naukowego w dniu 20 czerwca 2008 r.*, red. R. Majkowska, T. Filip, Kraków 2011.

⁵⁵ J. Bowen, *A History of Western Education, vol. 3: The Modern West, Europe and the New World*, London 1981; M. Schalenberg, *Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des „deutschen Universitätsmodells“ in den französischen und britischen Reformdiskursen (1810–1870), Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte*, Bd. 4, Basel 2002; J. Schiller, *Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008; *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien*, Mit Beiträgen von K. Bahnson, F. Gall, D. Grieswelle, Ch. Helfer, G. Otruba, M. Rassem, Ch. Thienen-Adlerflycht, Göttingen 1975; *The universities in the nineteenth century*, ed. M. Sanderson, London–Boston 1975.

⁵⁶ M. Baumgarten, *Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes- und Naturwissenschaftler*, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 121, Göttingen 1997; A. Busch, *Die Geschichte des Privatdozenten. Eine soziologische Studie zur großbetrieblichen Entwicklung der deutschen Universitäten*, Stuttgart 1959; Ch.E. McClelland, *State, society, and university in Germany 1700–1914*, Cambridge 2008; F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*, Bd. 2, Aufl. 3, Berlin–Leipzig 1921; M. Sanderson, *The universities in the nineteenth century*....

⁵⁷ H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens — Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreich*, Bd. 4: *Von 1848 bis zum Ende Monarchie*, Wien 1986; K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen von 1867–1877*, Wien 1878.

⁵⁸ *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010; *Dějiny Univerzity Karlovy 1802–1918*, t. 3, red. J. Havránek, Praha 1997; *Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, Hrsg. B. Mouralová, Potsdam 2010; G. Oberkofler, P. Goller, *Geschichte der Universität Innsbruck (1669–1945)*,

okazała się również rozprawa Wenera Ogrisa na temat reform L. Thuna przeprowadzonych w połowie XIX wieku⁵⁹.

Przyjęte w pracy cezury czasowe — polonizacja uczelni i wybuch I wojny światowej — traktowane są nieco umownie. Analizowane kwestie trudno zamknąć w ściśle określonych chronologicznie ramach, gdyż proces formowania się struktury organizacyjnej Uniwersytetu i jego edukacyjnej formuły był złożony. Niezbędne stało się więc uwzględnienie zjawisk z okresu wcześniejszego. Natomiast przyjęcie roku 1914 jako daty końcowej wiąże się oczywiście z wybuchem wojny, która zdeorganizowała w znacznym stopniu życie uczelni i zmieniła warunki odbywania studiów⁶⁰. Okres ten doczekał się zresztą osobnego opracowania o charakterze monograficznym⁶¹. Używane w tekście pojęcie „Monarchia” odnosi się wyłącznie do austriackiej części państwa.

Prezentowana praca składa się z sześciu rozdziałów. W pierwszym omówione zostały procesy i kierunki zmian, którym podlegały uniwersytety europejskie w XIX wieku. Wypracowano wówczas zasady nauczania i prowadzenia badań naukowych, które stały się wzorcem obowiązującym do czasów współczesnych. Istotnym elementem tych zmian było zaangażowanie się państwa w funkcjonowanie ośrodków naukowych i przejście przez władze finansowania i (w pewnym stopniu) nadzoru nad uniwersytetami. Spośród istniejących w pierwszej połowie XIX wieku modeli organizacji uniwersytetów (angielskiego, francuskiego i niemieckiego) dominującym okazał się ostatecznie wzorzec niemiecki. Jego sukces, potwierdzony ogromnym rozwojem badań, przyczynił się do popularności niemieckich (pruskich) rozwiązań w całej Europie. Również w Austrii na fali przemian rewolucyjnych w okresie Wiosny Ludów zaadaptowano go do potrzeb monarchii habsburskiej. Reformy objęły zarówno strukturę, jak i sposoby nauczania, a także zmieniły pojmowanie roli uniwersytetu w społeczeństwie. Wchodzący w skład Monarchii Uniwersytet Jagielloński podlegał podobnym procesom. Dokonane wówczas przekształcenia struktury stworzyły nowe podstawy rozwoju, ograniczanego jednak skutecznie barierą niemieckiego języka wykładowego. Dopiero reforma całego systemu edukacyjnego poprzez upowszechnienie szkolnictwa średniego i matury pozwoliła na stopniowe zwiększenie liczby studentów. Jednocześnie

Frankfurt a. M.–Wien 1996; *Studien zur Geschichte der Universität Wien*, Bd. 3, Graz–Köln 1965.

⁵⁹ W. Ogris, *Die Universitätsreform des Ministers Leo Graf Thun-Hohenstein*, Wien 2000.

⁶⁰ Nawet koniec zmagania wojennych nie stanowi wystarczająco klarownej cezury, gdyż przepisy austriackie obowiązywały *de facto* do roku akademickiego 1921/1922.

⁶¹ U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński w latach I wojny światowej...*

centralizacja życia naukowego w Austrii i narzucenie w latach sześćdziesiątych języka niemieckiego jako wykładowego przesunęły w czasie możliwości rozwoju uczelni krakowskiej. Zwiększenie roli państwa i neoabsolutyzm rządów Aleksandra von Bacha skutkowało utworzeniem wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty. Zmiany w funkcjonowaniu Monarchii zachodzące od lat sześćdziesiątych XIX wieku, zwłaszcza przyjęcie konstytucji grudniowej z 1867 roku, znacząco wpłynęły na przyspieszenie procesu przeobrażeń zarówno politycznych, jak i w sferze szkolnictwa wyższego. Punktem zwrotnym w dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego stała się polonizacja uczelni, przebiegająca stopniowo przez całe dziesięciolecie 1860–1870. Opisowi stanu prawnego, w jakim znajdowała się krakowska uczelnia u progu autonomii, poświęcony został rozdział drugi. Dokonano w nim także charakterystyki grupy studenckiej, kadry nauczającej oraz przedstawiono warunki materialne uczelni w początkach doby autonomicznej.

W rozdziale trzecim omówione zostały zmiany w strukturze organizacyjnej Uniwersytetu w latach 1870–1914. Dokonująca się specjalizacja dyscyplin naukowych doprowadziła do usamodzielniania się kolejnych dziedzin nauki. Powstawanie nowych katedr, a przy nich gabinetów, pracowni, laboratoriów, klinik, ambulatoriów i w końcu instytutów (w przypadku nauk eksperymentalnych) lub seminariów i gabinetów (w naukach teoretycznych) poszerzało nie tylko tematykę prowadzonych badań, ale także zakres oferowanych zajęć dydaktycznych. Standardem stawało się tworzenie przy katedrach zbiorów okazów i bibliotek podręcznych. Zwiększało to także możliwości z zakresu sposobów organizacji zajęć. Ważnym elementem tego procesu były habilitacje, które mimo oporów austriackich władz oświatowych wobec kreowania stałych katedr generujących nowe koszty, uzupełniały w znaczący sposób gamę proponowanych zajęć.

Rozdział czwarty poświęcony został omówieniu organizacyjnych uwarunkowań, jakim podlegał proces nauczania, a więc kształtowaniu się kadry uczelni, ogólnej charakterystyce zbiorowości studentów oraz warunków, w jakich pobierali oni naukę. Najważniejszą rolę w realizacji treści nauczania odgrywały programy nauczania, obowiązujące w tym okresie na Uniwersytecie Jagiellońskim. Programy te stanowiły swego rodzaju kompromis pomiędzy użytecznością uczelni państwowej i koniecznością realizacji celów polityki państwa w zakresie kształcenia elit a pełną swobodą w zakresie kreowania kierunków nauki i nauczania. We wskazanym rozdziale przeanalizowano różnice w funkcjonowaniu poszczególnych wydziałów w odniesieniu do obowiązujących programów. W rozdziale piątym charakterystyce poddano nowe elementy systemu dydaktycznego, przede wszystkim powstające i rozwijające się seminaria, które w drugiej

połowie XIX wieku zaczęły odgrywać coraz istotniejszą rolę w uniwersyteckiej edukacji. Seminaria, mimo iż powoływane były głównie w celu doskonalenia warsztatu pracy naukowej, pełniły też funkcję pragmatyczną — kształciły konkretne umiejętności zawodowe (niezbędne na przykład dla kandydatów na nauczycieli). Ważnym elementem procesu nauczania był dostęp do podstawowych pomocy dydaktycznych w postaci podręczników i skryptów. Istniał wprawdzie ogromny wybór podręczników niemieckojęzycznych, ale tworzenie opracowań polskich stało się znaczącym wkładem kadry profesorskiej w doskonalenie dydaktyki uniwersyteckiej. Konieczność taką stwarzał też szybki postęp w badaniach naukowych i potrzeba upowszechniania ich wyników. Ponadto w tym rozdziale ukazano (głównie na podstawie pamiętników i wspomnień) sposoby nauczania oraz zaprezentowano opinie studentów i wykładowców dotyczące praktycznej strony uniwersyteckiej dydaktyki.

W ostatniej części pracy przedstawione zostały działania edukacyjne uczelni podejmowane w odpowiedzi na rosnące potrzeby społeczne Galicji. To rozszerzenie pola działania poza grupę studentów stanowiło charakterystyczną cechę funkcjonowania uniwersytetów europejskich na przełomie wieków — określało ich społeczną rolę oraz wzmacniało autorytet. W rozdziale ukazana została wielość pól zaangażowania krakowskiej kadry uniwersyteckiej, wychodzącej naprzeciw potrzebom oświatowym na wszystkich szczeblach edukacyjnych. Zajmowała się ona działaniem na rzecz szkolnictwa elementarnego, szkolnictwem średnim (z którym łączyły uniwersytety bardzo silne związki), fachowym przygotowaniem kadr zawodowych, a także kształceniem elit politycznych. Zadania te pojmowane były jako powinność i obowiązek moralny wobec społeczeństwa.

W czasie pracy nad książką zaciągnęłam dług wdzięczności wobec wielu osób. Pragnę złożyć serdeczne podziękowania przede wszystkim profesorowi Julianowi Dybcowi za cenne rady i nieustającą motywację. Profesor Urszuli Perkowskiej wdzięczna jestem za wsparcie merytoryczne. Za udostępnienie materiału ilustracyjnego dziękuję dyrektorowi Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego profesorowi Krzysztofowi Ożogowi, dyrektorowi Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego profesorowi Krzysztofowi Stopce i dyrektorowi Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie dr Ricie Majkowskiej. Za bezinteresowną pomoc w poszukiwaniach archiwalnych słowa podziękuję do dra Przemysława Żukowskiego z Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Szczególne wyrazy wdzięczności za ogromne wsparcie składam moim serdecznym przyjaciółom z Uniwersytetu Wrocławskiego: dr hab. Małgorzacie Pawlak oraz drowi hab. Karolowi Sanojcy. Za wielokrotne konsultacje językowe wdzięczna jestem Panu Mariuszowi Stini. Podziękowania kieruję także do

Pani Jadwigi Kaźmierczak, która swoją pomocą umożliwiła mi skupienie się na pracy. Władzom Wydziału Historycznego oraz Dyrekcji Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego dziękuję za umożliwienie opublikowania niniejszej książki.

Rozdział I

UNIwersYTETY EUROPEJSKIE W XIX WIEKU — MODELE I OBSZARY ZMIAN

Od czasu intensywnego rozkwitu cywilizacyjnego średniowiecznych społeczeństw, gdy powstały i rozwijały się pierwsze uniwersytety w Europie, stały się one trwałymi formami życia naukowego oraz ośrodkami cywilizacyjnymi i kulturotwórczymi w wymiarze zarówno narodowym, jak i uniwersalnym. Swoimi działaniami obejmowały formy pracy naukowej i badawczej, a także nauczycielskiej. Reformy uniwersytetu, jakie dokonywały się w XIX wieku, w istotny sposób wpłynęły na jego rolę w społeczeństwie, nie zmieniły jednak jego podstaw. Nadal eidosem nauki pozostał sposób myślenia i działania, którego podmiotem jest naukowiec — twórca i nauczyciel jednocześnie⁶². W XIX wieku uniwersytet stał się *sui generis* instytucją globalną, a wytworzone wówczas modele rozpowszechniły się nie tylko w Europie, ale także poza nią. Osiemnastowieczne monarchie oświecone w Europie kontynentalnej włączyły uniwersytety w systemy edukacyjne, narzucając formy instytucjonalne, programy, podręczniki i plany studiów⁶³. We Francji rewolucja je zlikwidowała, natomiast w państwach niemieckich władcy realizowali za ich pomocą swoje polityczne cele. Wojny napoleońskie ujawniły kryzys tej instytucji i wymusiły refleksję nad nowym jej modelem. W efekcie w pierwszej połowie XIX wieku uwidoczniły się dwa podstawowe modele szkół wyższych. W modelu francuskim państwo podporządkowywało sobie całkowicie specjalistyczne szkoły wyższe, kształcąc przede wszystkim wyższych urzędników i oficerów oraz kontrolując zawody akademickie (prawnicze, medyczne, techniczne) poprzez szczegółowe regulaminy, programy oraz ścisły nadzór nad wykładowcami i studentami. Model ten nastawiony był przede wszystkim na umiejętności praktyczne. Było to możliwe, ponieważ wraz z rewolucją zniknęły stare struktury uniwersyteckie, zlikwidowane formalnie w 1795 roku⁶⁴. Napoleon, reformując państwo, uporządkował w latach

⁶² J. Goćkowski, *Uniwersytet i tradycja w nauce*, Kraków 1999, s. 44.

⁶³ S. Możdżeń, *Historia wychowania 1795–1918*, Kielce 2000, s. 93.

⁶⁴ K. Bartnicka, *Upadek uniwersytetów we Francji w XVIII w.*, w: *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Józefowi Miąso*, red. K. Bartnicka, J. Schiller, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 53–54.

1806–1808 także system edukacyjny (w tym i szkolnictwo wyższe). Powołał do życia Uniwersytet Cesarski (l'Université impériale)⁶⁵ jako nadrzędną instytucję, będącą korporacją urzędników oświatowych, zarządzających i kontrolujących całość szkolnictwa⁶⁶. Francję podzielono na okręgi, tzw. akademie, w których funkcjonowały niezależne finansowo i organizacyjnie fakultety: teologii, prawa, medycyny, nauk matematyczno-przyrodniczych (sciences) i humanistycznych (lettres). Dwa ostatnie praktycznie pełniły funkcję komisji egzaminacyjnych dla nauczycieli licealnych, a rozwój nauki nie był początkowo celem ich działania⁶⁷. Na czele Uniwersytetu Cesarskiego stała Rada Uniwersytetu oraz Wielki Mistrz. Starając się poddać system edukacyjny pełnej kontroli, państwo po raz pierwszy wzięło pełną odpowiedzialność za wykształcenie obywateli⁶⁸.

W pierwszej połowie XIX wieku we Francji w szkolnictwie wyższym dominowała idea przygotowania zawodowego, a rozwój nauki następował tylko w wybranych dziedzinach. Pierwsze zmiany stały się widoczne, gdy funkcję ministra edukacji pełnił Victor Duruy — w końcu lat sześćdziesiątych XIX wieku. Istotne przeobrażenia nastąpiły w wyniku klęski Francji w wojnie z Prusami, kiedy to III Republika uznała za konieczne dokonanie zmian w systemie kształcenia wyższego⁶⁹. Reforma miała na celu modernizację szkolnictwa wyższego, wymuszoną z jednej strony przez wzrastającą konkurencję w dziedzinie nauki, z drugiej — przez konieczność tworzenia nowych elit narodowych. W połowie lat siedemdziesiątych ograniczono monopol państwa we francuskim szkolnictwie wyższym. Stworzono możliwość powstawania nowych uczelni, tzw. wolnych uniwersytetów, jeżeli zdecydowały się na to trzy dowolne fakultety. Zorganizowano wówczas pięć katolickich szkół wyższych. Początkowo nie mogły posługiwać się one nazwą „uniwersytet”, nie mogły też nadawać stopni naukowych. Kandydaci do nich musieli przejść weryfikację na uczelniach

⁶⁵ Decree for Organizing the Imperial University, March 17, 1808, w: *The constitutions and other select documents illustrative of the history of France 1789–1901*, ed. F.M. Anderson, Minneapolis 1904, s. 314–323; W. Rüegg, *Das französische und das deutsche Universitätsmodell*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 18.

⁶⁶ J. Schiller, *Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu...*, s. 24; K. Bartnicka, *Upadek uniwersytetów we Francji...*, s. 54.

⁶⁷ L. Liard, *L'Université de Paris*, Paris 1909, s. 72, 75.

⁶⁸ G. Lefebvre, *Napoleon from Tilsit to Waterloo 1807–1815*, trans. J.E. Anderson, New York 1969.

⁶⁹ Ch. Charle, *Die französische Teilreform 1868–1904*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 61.

państwowych. Nadawanie stopni naukowych należało wyłącznie do państwa⁷⁰. Francuski system przebudował Luis Liard, który przez dwadzieścia lat kierował szkolnictwem wyższym we Francji i który dzięki przychylności ministra edukacji Raymonda Poincaré doprowadził do odbudowy samorządu uczelni. Restauracja uniwersytetów francuskich nastąpiła ostatecznie w 1896 roku, od kiedy to fakultety mogły się zrzeszać i przekształcać w uniwersytety⁷¹. Pomimo dominującej roli Paryża jako ośrodka akademickiego postępująca dywersyfikacja w kierunkach nauczania ożywiła także uniwersytety prowincjonalne. Nie udało się jednak we Francji wytworzyć takiego poczucia wspólnoty ludzi nauki jak w Niemczech — nadzór państwa pozostał nadal duży, a rektorzy mianowani przez władze państwowe odpowiadali nie tylko za uniwersytet, ale za całość szkolnictwa w swoim okręgu.

Drugi z podstawowych XIX-wiecznych modeli kształcenia wyższego — niemiecki — uwidocznił się na założonym wówczas uniwersytecie berlińskim oraz w nowo zorganizowanych uczelniach we Wrocławiu i Bonn. W Prusach przełom, jakim były wojny napoleońskie, a szczególnie okres okupacji francuskiej w latach 1807–1908, spowodował przewartościowanie w wielu dziedzinach życia. Pojawiło się inne spojrzenie na rolę nauki i uniwersytetu wobec potrzeb społecznych i narodowych⁷². Na podbudowie filozofii Immanuela Kanta Johann Gottlieb Fichte sformułował główne zadanie uniwersytetu jako miejsca organizacji badań naukowych oparte na paradygmacie wolności i czynu. Fichte włączył się w projekt utworzenia uniwersytetu w Berlinie. Został w nim zresztą pierwszym pochodzącym z wyboru rektorem⁷³. Wpływ na kierunek rozwoju modelu niemieckiego miało także powstanie w 1812 roku nowoczesnego gimnazjum, będącego fundamentem studiów wyższych. Ujednoczenie wykształcenia na poziomie szkoły średniej i wprowadzenie matury stało się początkiem standaryzacji nauczania. Ukształtował się też świecki stan nauczycieli gimnazjalnych, który miał własny, uregulowany przez państwo system kształcenia (egzamin państwowy w Prusach od 1810 roku)⁷⁴. Na tej podbudo-

⁷⁰ L. Liard, *L'Enseignement supérieur en France*, t. 2: 1789–1893, Paris 1894, s. 297–333.

⁷¹ Szerzej: J. Verger, *Histoire des universités en France*, Toulouse 1986; Ch. Charle, *La République universitaires*, Paris 1994.

⁷² Szerzej: J. Osterhammel, *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, red. naukowa tekstu polskiego W. Molik, Poznań 2013.

⁷³ W. Tatariewicz, *Historia filozofii*, t. 2: *Filozofia nowożytna do roku 1830*, Warszawa 1983, s. 203; J.G. Fichte, *Powołanie człowieka*, wstęp A. Zieleńczyk, Kęty 2002, s. 9.

⁷⁴ J. Miąso, *Reformy oświatowe w Prusach, Austrii i Rosji i ich wpływ na szkolnictwo na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3, s. 126–127.

wie powstał nowy typ nauczyciela uniwersyteckiego, który stał się specjalistą poświęcającym się całkowicie swojej dziedzinie. Prusy, pomimo swojego absolutystycznego charakteru, w dziedzinie gospodarki i nauki dopuszczały stosunkowo dużo swobody. Znalazło to swoje gwarancje w reformie prawnej uniwersytetów, w dużej mierze wolnej od ingerencji państwa⁷⁵. Filarami nowego uniwersytetu stały się samorząd uczelni i samostanowienie w kwestii organizacyjnej oraz wolność i odpowiedzialność jednostki w dziedzinie nauki i nauczania. Program ten urzeczywistnił się organizacyjnie najpełniej w reformie Wilhelma Humboldta, a jego najczystsza formą był powstały w 1810 roku uniwersytet w Berlinie⁷⁶. Wspierany przez J.G. Fichtego oraz Friedricha Daniela Ernsta Schleiermachera⁷⁷, sformułował Humboldt przesłanie, w myśl którego indywidualny rozwój poszczególnych jednostek na uniwersytecie miał się dokonywać nie przez przekazywanie gotowej wiedzy, ale poprzez uczenie sposobów jej zdobywania. Celem kształcenia uniwersyteckiego stał się rozwój studenta nie tylko poprzez wiedzę i umiejętności, ale szczególnie poprzez kształtowanie krytycznego myślenia, uważnej i świadomej obserwacji, poznawania i badania otaczającego świata. Uniwersytet miał wskazywać drogę, a nie narzucać obowiązków⁷⁸. Wykładowca stał się odtąd opiekunem i przewodnikiem studenta „we wspólnej wyprawie po prawdę”⁷⁹. O istocie uniwersytetu w równorzędny sposób miały stanowić badania i nauczanie. Pomnażanie wiedzy przestawało być celem samym w sobie, miało służyć wspólnemu dobru. Także wyniki badań stanowiły dobro publiczne. Obowiązek nauczania służył więc rozwijaniu społeczeństwa, które było w stanie przyswajać nowe osiągnięcia i generować nowe pytania badawcze⁸⁰. To wspólne podążanie do prawdy stworzyło potrzebę podniesienia wymagań wobec studentów. Zrealizowano je poprzez wprowadzenie roku egzaminu maturalnego będącego też barierą regulującą dostęp do studiów uniwersyteckich.

Model głoszący jedność nauki i nauczania, czyli wprowadzenia studentów w system badań poprzez rozwój seminariów, rozpowszechnił się na innych niemieckich uniwersytetach. Przyczyniły się do tego widoczne procesy sekula-

⁷⁵ W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 8–9.

⁷⁶ Szerzej: *Die Berliner Universität...*

⁷⁷ K. Nowak, *Schleiermacher. Leben, Werk und Wirkung*, Göttingen 2001, s. 512–520.

⁷⁸ B. Andrzejewski, *Wilhelm von Humboldt*, Warszawa 1989, s. 245.

⁷⁹ Tamże, s. 241.

⁸⁰ I. Zakowicz, *Idea uniwersytetu Wilhelma von Humboldta — kontynuacja czy zmierzch?*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2, 2012, s. 64–65.

ryzacji, biurokratyzacji i specjalizacji badań⁸¹. Uniwersytety przekształciły się w świeckie instytucje, a w niektórych państwach europejskich (np. we Francji) nawet zniknęły z nich wydziały teologii. Model ten zaczął uosabiać ideał nowoczesnego uniwersytetu, a język niemiecki stał się w XIX wieku niekwestionowanym językiem nauki. Funkcjonowanie uniwersytetów w oparciu o model humboldtowski nie oznaczało rezygnacji państw niemieckich z kontroli nad nimi. Skrajnym przykładem mogą być delegalizujące burszenszafty i wprowadzające cenzurę Uchwały Karlsbadzkie obowiązujące od 1819 do 1848 roku⁸². Były one reakcją na studenckie i profesorskie ruchy demokratyczne i narodowe na uniwersytetach. Na uczelniach pojawili się kuratorzy, a nieprawomyślnym profesorom groziło usunięcie z zajmowanych stanowisk. Uniwersytety zostały podporządkowane państwowej biurokracji i interesom polityki edukacyjnej poszczególnych państw niemieckich⁸³. Administracja państwowa rozstrzygała o ich organizacji, niekiedy reglamentując nawet kierunki ich rozwoju. W XIX wieku powstały centralne urzędy państwowe w postaci ministerstw oświaty, kontrolujące system szkolnictwa na wszystkich szczeblach (Prusy — 1817, Francja — 1828, Austria — 1848). Skutkiem procesów biurokratyzacyjnych była także profesjonalizacja kariery naukowej. Sprecyzowano warunki awansu i uzyskiwania stopni akademickich. Jeszcze do końca XVIII wieku od dysertacji nie wymagano ani oryginalności, ani naukowej wartości. Natomiast od reform humboldtowskich stawała się ona rodzajem „majstersztyku” mającego ukazać poziom warsztatu naukowego. Wprowadzono system habilitacji i nową kategorię pracowników, tzw. docentów prywatnych⁸⁴. Docenci organizujący własne badania i utrzymujący się na własny koszt przyzwyczajeni byli do znacznej swobody w prowadzeniu badań naukowych. Nie ograniczały ich administracyjne bariery, dlatego obejmując stanowiska profesorskie, starali się tę niezależność utrzymać. Przyczyniło się to znacząco do poszerzenia samodzielności i stopniowej zmiany postrzegania profesorskiego etosu. Rosła dzięki temu profesorska „władza i prestiż nieznanym nawet w średniowieczu”⁸⁵.

⁸¹ W. Rüegg, *Säkularisierung, Bürokratisierung, Spezialisierung*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 21.

⁸² Uchwały Karlsbadzkie, <http://www.heinrich-heine-denkmal.de/dokumente/karlsbad1.shtml> (dostęp: 3 sierpnia 2013). Szerzej: E. Büssem, *Die Karlsbader Beschlüsse von 1819. Die endgültige Stabilisierung der restaurativen Politik im Deutschen Bund nach dem Wiener Kongreß von 1814/15*, Gerstenberg–Hildesheim 1974; M. Wawrykowa, *Ruch studencki w Niemczech 1815–1825*, Warszawa 1969, s. 293–294.

⁸³ Szerzej: Ch.E. McClelland, *State, society, and university...*

⁸⁴ Szerzej: A. Busch, *Die Geschichte des Privatdozenten...*

⁸⁵ W. Rüegg, *Säkularisierung, Bürokratisierung...*, s. 22.

Stałym elementem etosu godności profesorskiej był obowiązek prowadzenia badań oraz przekazywania wiedzy służącej dobru ogólnemu.

W XIX wieku dość szybko następowało upowszechnienie wyników badań i wymiana doświadczeń poprzez rozwój czasopism fachowych, narodowych i międzynarodowych zjazdów oraz powstawanie stowarzyszeń i towarzystw naukowych. Dla badaczy istotną zaczęła być więc przynależność do specjalistycznej dyscypliny naukowej, a postępująca specjalizacja stała się cechą nowoczesnej uczelni przyjętą przez wszystkie uniwersytety.

Zmiany te wpłynęły nawet na najbardziej tradycyjne i utrzymujące średniowieczne struktury autonomicznych korporacji uniwersytety angielskie. Prawie nieograniczona autonomia uniwersytetów brytyjskich, wynikająca z dawnych przywilejów oraz samodzielności finansowej, spowodowała, że idea humboldtowska dobrze się w nich przyjęła⁸⁶. W wyniku zmian przeprowadzonych w latach 1870–1885 uniwersytety w Oxfordzie i Cambridge dopuściły do studiów osoby spoza wyznania anglikańskiego oraz kobiety. Zmieniła się sytuacja pracowników naukowych, którym zezwolono na zawieranie związków małżeńskich. Wcześniejsza funkcja stanowiska akademickiego, stanowiąca etap przejściowy na drodze do właściwej kariery (duchownego, wolnego zawodu lub służby publicznej), przekształciła się w element budowania kariery naukowej. Zakres badań i studiów poszerzono o przedmioty przyrodnicze, historię, prawo i języki nowożytne. Zwiększał się udział państwa w finansowaniu uniwersytetów, również tych, które miały własne dochody lub utrzymywane były przez fundacje⁸⁷.

Na terenach cesarstwa rosyjskiego, pomimo całkowitego uzależnienia od władzy carskiej, dążącej do ograniczenia dostępu do uniwersytetów, starano się przyswoić model niemiecki⁸⁸. Rozwijały się tam zwłaszcza prawo i medycyna, a możliwości awansu zawodowego, jakie stwarzało ukończenie studiów wyższych, spowodowało duży napływ studentów i rozwój kadry naukowej. Poza założonymi wcześniej uniwersytetami w Moskwie, Charkowie, Kazaniu, Wilnie i Dorpacie powstały w XIX wieku nowe uczelnie — w Petersburgu⁸⁹,

⁸⁶ Oxford i Cambridge pierwszą fazę reform przeszły w latach 1845–1870. M. Sanderson, *The universities...*, s. 75–113.

⁸⁷ Szerzej: J. Mountford, *British Universities*, Oxford 1966.

⁸⁸ J. Schiller, *Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu...*, s. 29.

⁸⁹ Uczelnia w Petersburgu założona została wprawdzie jeszcze w XVIII wieku, ale jako rodzaj akademii nauk. Dopiero od roku 1819 można mówić o uniwersytecie petersburskim.

Kijowie, Odessie, Tomsku, Saratowie czy w Warszawie⁹⁰. Poprzez ustawy uniwersyteckie z lat 1835, 1863, 1884 państwo regulowało szczegółowo wszystkie elementy życia uczelni⁹¹. Refleksję teoretyczną na temat istoty nauki i funkcji uniwersytetów w Rosji zawarł w swoich pracach wybitny prawnik i filozof Leon Petrażycki⁹².

Zmiany zachodzące w ciągu XIX wieku objęły także system finansowania uniwersytetów europejskich. Do końca XVIII wieku utrzymaniu stosunkowo niewielkich uczelni służyły posiadane fundacje, posiadłości, prebendy oraz inne dochody. Wzrost liczby studentów i rosnące koszty prowadzenia badań spowodowały znaczące zwiększenie kosztów utrzymania, a tym samym wzrost zależności uczelni od państwa (lub innych organów założycielskich)⁹³. Budżety uniwersytetów stawały się częścią budżetów państwowych — były zatwierdzane i kontrolowane przez parlamenty. Pozyskiwane przez uczelnie dochody z wpisowego nie miały większego znaczenia dla funkcjonowania uczelni. We Francji część szkół była utrzymywana w całości przez państwo (ministerstwo oświaty, ministerstwo wojny, ministerstwo rolnictwa). W państwach niemieckich szkoły wyższe były współfinansowane przez lokalnych władców, władze miejskie bądź Kościoły, a po 1871 roku za utrzymanie odpowiadały poszczególne kraje Rzeszy. W Rosji udział państwa w budżetach poszczególnych uniwersytetów sięgał kilkudziesięciu procent (50–70%)⁹⁴. Oprócz powiązań finansowych istniały również inne formy zależności od centralnych władz oświatowych. Obejmowały one cztery płaszczyzny: rekrutację personelu akademickiego, programy studiów, kontrolę nad badaniami oraz strukturę administracji państwowej nadzorującej szkolnictwo. Wpływno w ten sposób na naukę i nauczanie, ponieważ obsada katedr była uzależniona od władz centralnych. Korporacyjny samorząd wywalczony przez średniowieczne uniwersytety przetrwał do wieku XIX (w najbardziej klasycznej formie w Wielkiej Brytanii).

⁹⁰ Uniwersytet Warszawski, który formalnie powstał jako uczelnia rosyjska w 1869 roku, uważany jest przez niektórych badaczy za rosyjski już od 1816 r. J. Schiller, *Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu...*, s. 30.

⁹¹ Tamże, s. 31.

⁹² Л.И. Петражицкий, *Университет и наука. Опыт теории и техники университетского дела и научного самообразования*, t. 1: *Теоретические основы*; t. 2: *Практические выводы*, С.-Петербург 1907; tenże, *Uniwersytet i nauka*, tłum. A. Habrat, „Sofia [Σοφία]” 2006, nr 6, s. 279–298.

⁹³ Zjawisko to dotyczyło większości uczelni, wyjątek stanowiły Oxford i Cambridge, które były niezależne finansowo. Parlament brytyjski nie miał nawet prawa do informacji o dochodach i nie mógł sprawować żadnych form kontroli. P. Gerbod, *Die Abhängigkeit der Universitäten von ihre Trägern*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 84.

⁹⁴ Tamże, s. 85.

Jego podstawą były gremia akademickie, wybierające swoich przedstawicieli. W Oxfordzie wybrany kanclerz pełnił swoją funkcję dożywotnio. We Francji natomiast rektor był mianowany przez państwo, a we Włoszech (po roku 1875) do rad wydziałów należeli wszyscy członkowie grona akademickiego. Mimo iż autonomia akademicka gwarantowała kolegiom profesorskim prawo wysuwania kandydatów na katedry, to ostateczna decyzja należała do władz centralnych. W Anglii obsada części katedr była zarezerwowana wyłącznie do decyzji króla. W Niemczech profesorowie byli urzędnikami powoływanymi przez rządy, natomiast w Austro-Węgrzech zatwierdzenie zależało od cesarza i ministra.

Także ostateczna decyzja dotycząca statutów i regulaminów uczelniowych uzależniona była od decyzji władz państwowych. Ingerencja w porządek studiów najbardziej uwidaczniała się w wyższych szkołach pozauniwersyteckich, które w większości tworzyło państwo dla realizowania własnych potrzeb (politechniki, szkoły rolnicze, leśne, weterynaryjne itp.). Częściowo zależne pozostawały wydziały teologiczne, na których powołania na katedry uzależnione były od struktur kościelnych (biskupów). Władze oświatowe opracowywały i rozbudowywały ustawodawstwo uniwersyteckie. Autonomiczne uniwersyteckie organy kolegialne stawały się coraz bardziej zinstytucjonalizowane. Równocześnie wraz z poszerzaniem swobód demokratycznych zmniejszała się ingerencja państwa w sferę badawczą uniwersytetów.

Rozwój społeczeństwa industrialnego i zmiana modelu państwa niemieckiego po zjednoczeniu spowodowały pod koniec wieku kryzys obowiązującego paradygmatu. Pomiędzy rokiem 1830 a 1914 liczba studentów na uniwersytetach niemieckich zwiększyła się pięciokrotnie, zwłaszcza na wydziałach filozoficznych. Stały się one największymi jednostkami uczelni, wyprzedzając tradycyjnie dominujące wydziały prawa⁹⁵. Jednocześnie na wydziałach teologicznych immatrykulacje spadły o połowę. Znacząco zmieniała się struktura zawodowa społeczeństwa i rosło zapotrzebowanie na absolwentów wyższych szkół zawodowych. Rozwijały się Technische Hochschulen, do których zaczęli się kierować w znacznie większej liczbie absolwenci szkół realnych (zwłaszcza po 1900 roku)⁹⁶. Nastąpił także kryzys w strukturalnym rozwoju kadry szkół wyższych. Jej większość zaczęli stanowić docenci prywatni, mający ograniczoną możliwość udziału w decyzjach dotyczących uniwersytetu. Ten brak równowagi w strukturze utrudniał karierę akademicką i prowadził do wewnętrznych napięć.

⁹⁵ Ch.E. McClelland, *State, society, and university...*, s. 240.

⁹⁶ Tamże, s. 241.

Model pruski wpłynął również na życie szkół wyższych w Austrii⁹⁷. Na jej obszarze od końca XVIII wieku uniwersytety poddane były bardzo rygorystycznym, restrykcyjnym represjom Józefa II (wyjątkiem pozostawały uczelnie Pragi i Wiednia). Krótkie, dwuletnie panowanie Leopolda II, który widział potrzebę zmian, nie doprowadziło do znaczących przekształceń, a kolejni władcy nie byli w stanie zmienić sytuacji. W pierwszej połowie wieku XIX szkolnictwo wyższe w Austrii miało charakter czysto utylitarny, a jego zadanie ograniczało się do dostarczania państwu potrzebnej kadry urzędników, duchownych, lekarzy i prawników. Przed reformami Leo Thuna studia na wydziałach filozoficznych, wówczas traktowanych jako wstępne, nie różniły się zasadniczo charakterem od zajęć w szkole średniej. Podobna sytuacja panowała także na innych wydziałach. Obowiązkowe były wykłady, egzaminy semestralne i roczne oraz wszelkie zajęcia przypisane do danego profesora. Programy ułożone były dla każdego roku studiów, a na zajęciach należało uczestniczyć u wyznaczonych uczonych. Oni z kolei musieli wyklądać z przypisanych przez państwo podręczników. Tylko w wyjątkowych przypadkach zezwalało profesorom na korzystanie z własnych badań i notatek. Władze państwowe sprawowały pełną kontrolę nad organizacją uczelni, rząd powoływał dyrektorów studiów oraz komisje kontrolujące całość życia uniwersyteckiego⁹⁸. Profesorowie zatrudniani byli na warunkach konkursowych, ale podstawowe kryterium stanowiła postawa polityczna, a nie dorobek naukowy. Uposażenie było niskie, więc chętniej szukano innych form kariery zawodowej (np. w administracji państwowej). Mierny poziom wykładowców i zamykanie się w sobie uczelnianych kolegiów pogłębiały izolację od wpływów z zagranicy (zwłaszcza z Prus).

Zmiany systemu oświatowego znane jako reformy Leo Thuna nastąpiły w Austrii w 1849 roku i kontynuowane były w kolejnych latach⁹⁹. Pierwsze propozycje modyfikacji pojawiały się na uniwersytetach wiedeńskim i praskim, które najmniej zostały dotknięte józefinizmem, już w pierwszej połowie XIX wieku. Zgłaszane w latach trzydziestych i czterdziestych wnioski były jednak odrzucane przez cesarza. W efekcie pewna modernizacja na obu uniwersytetach dokonała się jedynie w naukach ścisłych (chemii i fizyce) oraz na wydziałach medycznych. Postępująca industrializacja wymusiła na rządzie dalsze zmiany. Stworzono system państwowych stypendiów pozwalających na studiowanie na uniwersytetach niemieckich, by skutecznie przenosić z nich

⁹⁷ H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...*, s. 221.

⁹⁸ W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 7.

⁹⁹ Szerzej: L. Thun-Hohenstein, F. Exner, H. Bonitz, *Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*, Wien 1893.

wzorce. Natomiast uczelnie podjęły oddolny proces zmian poprzez prowadzenie polityki faktów dokonanych, polegających na stworzeniu systemu wykładów, do prowadzenia których dopuszczono na podstawie indywidualnej zgody władz wykładowców spoza systemu, tzw. docentów, początkowo bez habilitacji. W 1847 roku otwarto w Wiedniu Akademię Nauk, co było świadectwem dalszego, choć jeszcze przedrewolucyjnego dążenia do zmian¹⁰⁰. Rewolucja marcowa stworzyła nową sytuację. Szkoły wyższe stanęły na czele tego ruchu i przekształcenie austriackiego systemu uniwersyteckiego stało się nieuniknione. Petycja profesorów Uniwersytetu Wiedeńskiego z 12 marca 1848 roku jako główny cel stawiała wolność nauczania. Mimo że chaos lat 1848–1849 nie sprzyjał systematycznym pracom reformatorskim, to jednak doszło do zasadniczej zmiany przyszłego ustroju gimnazjów i uniwersytetów. Najważniejszym celem było dostosowanie niemieckiego (pruskiego) wzoru, po odpowiednich modyfikacjach do realiów monarchii habsburskiej. Ramy organizacyjne dla tych zamierzeń stworzyło powołane w kwietniu 1848 roku ministerstwo oświaty (Ministerium des öffentlichen Unterrichts) na czele z Franzem Sommarugą, który podjął istotną decyzję personalną, powołując na doradcę profesora praskiego uniwersytetu Franza Serafina Exnera. Miał on doświadczenie w staraniach reformatorskich, był gorliwym zwolennikiem poglądów J.F. Herbarta i stał się autorem projektu wytycznych dla edukacji publicznej w Austrii, które ogłosił już w lecie 1848 roku (*Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich*)¹⁰¹. Zawarł tam program, który został urzeczywistniony w kolejnych latach, i mimo śmierci już w 1853 roku pozostawał duchowym ojcem reform. Gdy we wrześniu został radcą ministerialnym, udało mu się ściągnąć znaczących uczonych z krajów niemieckich. Szczególnie ważną postacią, którą pozyskał dla reform w Austrii, był Herman Bonitz, protestancki nauczyciel gimnazjum w Szczecinie, który w lutym 1849 roku objął katedrę filologii klasycznej na uniwersytecie w Wiedniu i okazał się znakomitym partnerem dla Exnera. Obaj opracowali projekt organizacji gimnazjów i szkół realnych (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*). Zawierał on idee wszechstronnego wykształcenia i uwzględniał obok nauczania języków klasycznych i historii również matematykę i przedmioty przyrodnicze¹⁰².

¹⁰⁰ W. Höflechner, *Nachholende Eigenentwicklung? Der Umbau des habsburgischen Universitätssystems nach der Mitte des 19. Jahrhunderts*, w: *Die Berliner Universität...*, s. 97.

¹⁰¹ H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...*, Bd. 4, s. 222.

¹⁰² W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 9–10.

Podstawą reform były zmiany na studiach filozoficznych. Uniwersytecki dwuletni propedeutyczny kurs filozoficzny został połączony z sześcioletnim gimnazjum, przekształcając je w ten sposób w szkołę ośmioletnią. Początkowo zostało to przyjęte bardzo sceptycznie przez studiujących i uczących, ale niewątpliwie uwolniono w ten sposób wydziały filozoficzne od ciężaru zajęć o charakterze propedeutycznym, co pozwoliło im na zrównanie się organizacyjnie z innymi wydziałami. Zmiany weszły w życie 15 i 16 września 1849 roku, kiedy na czele ministerstwa oświaty stał już Leo Thun — jedna z ważniejszych postaci w porewolucyjnym, neoabsolutystycznym systemie rządów Aleksandra Bacha¹⁰³. Powołany na to stanowisko z inicjatywy F. Exnera¹⁰⁴, w oparciu o konstytucję z 1849 roku dążył Thun do odnowy szkół wyższych w duchu państwa konstytucyjnego. Wszystkie zmiany oceniano wówczas pod kątem ewentualnego zagrożenia rewolucją i reformę mógł zrealizować tylko człowiek o światopoglądzie i sile przekonywania Thuna¹⁰⁵. Był on przekonany, że uda się połączyć religię z nauką, a Kościół z nowoczesnością¹⁰⁶. Wspierał się przy tym przemyśleniami Carla Ernsta Jarckego, profesora prawa, konwertyty z protestantyzmu na katolicyzm, który w swoim memorandum o zadaniach ministra oświaty Austrii z 5 sierpnia 1849 roku przedstawił koncepcję sprawowania tego urzędu. W większości były to poglądy pochodzące z jego wcześniejszego opracowania z 1844 roku o stosunku władzy państwowej do życia duchowego narodu. Według niego głównym zadaniem ministra powinno być wykorzystanie każdej możliwości i każdego środka prowadzącego do podniesienia pozycji nauki¹⁰⁷. Jarcke głosił, że najważniejsza jest likwidacja podziałów na gruncie nauki pomiędzy Austrią a innymi państwami niemieckimi, eliminacja lęku przed ultramontanami, tzn. wyzbycie się troski, że Austria może popaść w kryptokatolicyzm poprzez przyciągnięcie naukowców protestanckich. Uniwersytety powinny być katolicko-konserwatywne, ale jeśli chodzi o ich poziom naukowy, winny zrównać się z protestanckimi uniwersytetami z północnych Niemiec¹⁰⁸.

¹⁰³ L. Thun, uczeń F. Exnera, polityk katolicko-konserwatywny, ale akceptujący liberalne wizje zmian na uniwersytetach, został powołany na stanowisko ministra 28 czerwca 1849 roku. W. Höflechner, *Nachholende Eigenentwicklung? ...*, s. 93–98.

¹⁰⁴ U.E. Zellenberg, *Konservative Profile. Ideen & Praxis in der Politik zwischen FM Radetzky, Karl Kraus und Alois Mock*, Graz–Stuttgart 2003, s. 140.

¹⁰⁵ W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 12–13.

¹⁰⁶ U.E. Zellenberg, *Konservative Profile...*, s. 142.

¹⁰⁷ W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 13.

¹⁰⁸ L. Thun wyłączył uniwersytety z konkordatu, co zapobiegło ponownej ich konfesjonalizacji. Kompromisem natomiast było utworzenie Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie w Innsbrucku w 1857 r. Szerzej: G. Oberkofler, P. Goller, *Geschichte der Universität Innsbruck...*; H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...*, Bd. 4, s. 223.

Urzeczywistnienie tej idei znalazło wyraz w ustawie Exnera z 30 września 1849 roku o organizacji władz akademickich (*Provisorische Gesetzüber die Organisation der akademischen Behörden*) oraz w towarzyszących jej dekretach. Ustawa ta była podstawą wszystkich pozostałych przyjętych w Austrii rozwiązań organizacyjnych dotyczących spraw szkolnictwa wyższego. Do pewnego stopnia zapewniała ona uniwersytetom swego rodzaju samodzielność. Państwo w dalszym ciągu dysponowało możliwością centralnego sterowania oraz daleko idącą władzą decyzyjną poprzez prawo zatwierdzania wybieranych godności (dziekana, rektora), przyznawania budżetu, określania regulaminów studiów i egzaminów oraz mianowania profesorów wskazanych przez wydział¹⁰⁹. W świetle tych zastrzeżeń uniwersytety stawały się instytucjami państwowymi, jednak przyznano im na tyle duży obszar wolności, że postęp w zakresie nauki i nauczania stał się możliwy. Powiązано wolność nauczania z sensem istnienia uniwersytetu, który polegał na „pielęgnowaniu prawdziwej naukowości i autentycznego kształtowania charakteru” (*Pflegeechte Wissenschaftlichkeit und wahrer Charakterbildung*)¹¹⁰. Dla Thuna i Jarckiego fundamentem reform była idea ograniczonej wolności, w ramach której rząd mógł reglamentować dostęp do uniwersytetów dla niepożądanych profesorów, nie wykluczając wolności badań i nauczania¹¹¹. Konsekwencją takiego założenia były nieuniknione kontrowersje — zmiany okazały się zbyt liberalne dla konserwatystów i zbyt konserwatywne dla liberałów. Opozycję dla działań Thuna stanowili w latach 1851–1852 późnojózefińscy „patrioci” z administracji państwowej, przeciwni promowaniu pruskich wzorców i opowiadający się za tendencjami kościelno-państwowymi, oraz katolicko-konserwatywni ultramontanie, także przeciwni wzorcom niemieckim (zwłaszcza protestancko-pruskim), którzy winą za zmiany obarczali józefinistów¹¹². W latach pięćdziesiątych przeprowadzono wiele kasacji rozporządzeń józefińskich. Thun próbował znaleźć złoty środek pomiędzy józefinizmem a ultramontanizmem, dlatego w Wiedniu, aby stworzyć przeciwwagę dla zarzutów o promowanie pruskiej nauki, powoływał na profesorów uczonych o „austriacko-katolickim” nastawieniu, pochodzących z południowych krajów niemieckich. Stanowiło to też próbę wspierania pozycji Austrii w południowo-zachodnich krajach niemieckich¹¹³. Generalnie Thun wziął na siebie pełną odpowiedzialność za powoływanie nowych profesorów¹¹⁴.

¹⁰⁹ W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 14.

¹¹⁰ Tamże, s. 15.

¹¹¹ Tamże, s. 16.

¹¹² H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...*, Bd. 4, s. 225.

¹¹³ W. Höflechner, *Nachholende Eigenentwicklung?...*, s. 103.

¹¹⁴ Tamże, s. 102.

Początkowe, szeroko zakreślone granice wolności z okresu rewolucji doprowadziły do organizacyjnego chaosu, dlatego też zdecydowano się na wprowadzenie pewnych ograniczeń. Studiowanie każdego kierunku wymagało zachowania odpowiedniej kolejności w zdobywaniu umiejętności i wiedzy. Przed dopuszczeniem do egzaminów wymagano uczęszczania na stosowne wykłady i ćwiczenia. W miejsce egzaminów semestralnych i rocznych wprowadzono egzaminy państwowe, których zdanie było konieczne do wykonywania określonego zawodu (lekarza, nauczyciela, prawnika). Wprowadzono ściśle ramy dyscyplinarne. Generalnie ingerencja władz najbardziej uwidaczniała się w sprawach dotyczących studentów, ich rekrutacji, w przepisach dyscyplinarnych, funkcjonowaniu kół i organizacji. Zasadę wolności uczenia się ułatwiła decyzja władz o rezygnacji z czesnego i wprowadzenie w zamian opłaty dla profesorów, na zajęcia których dany student chciał chodzić (tzw. Collegien-geld). Miało to zachęcić profesorów zwyczajnych do intensyfikacji działań pedagogicznych, a jednocześnie zapewnić docentom prywatnym egzystencję. Wraz z przekształcaniem struktury uniwersytetów nastąpiła reforma samych studiów¹¹⁵. Najłatwiejsza była do wykonania na wydziałach filozoficznych, które ze względu na zupełnie nowy charakter mogły zostać dopasowane bez większych problemów do modelu niemieckiego. Początkowo nie przeprowadzono żadnej reformy studiów teologicznych. Prace nad nimi rozpoczęły się dopiero po zawarciu konkordatu w 1855 roku. Również wprowadzenie zmian na wydziałach medycznych natrafiło na opór profesorów starej szkoły. Jednak największe trudności miał Thun z przekształcaniem studiów prawnych. Próbował odmłodzić austriackie nauki prawne poprzez wprowadzenie w 1852 roku zasady promocji *sub auspiciis Imperatoris*. Od 1882 roku rozszerzono ją na inne wydziały. Drugim filarem systemu Thuna było oparcie się na pozytywnej teorii prawa stanowionego i stworzeniu systemu prawnego pozbawionego luk. Spójności tego systemu służyło ciągle cyzelowanie pojęć prawnych, tak by możliwie w sposób idealny dopasowały się do logicznej struktury. Pojęcia te były doskonalone dzięki rozwojowi badań historyczno-prawnych. Thun obiecywał sobie wiele po zmianach w prawie i uważał, że jest to jedyna droga do wyrównania poziomu pomiędzy uniwersytetami austriackimi a niemieckimi. Rewolucyjnymi zmianami w Austrii było wprowadzenie systemu powołań i habilitacji, których dokonywano bez względu na światopogląd i przynależność państwową. Thun ostatecznie przebił się ze swoim przekonaniem o konieczności otwarcia się na naukę niemiecką. Rozstrzygające było stanowisko cesarza, który w 1855 roku poparł jego dążenia. Thun przekonał cesarza Franciszka Józefa,

¹¹⁵ H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...*, Bd. 4, s. 226.

że zmiana koncepcji prawa naturalnego na prawo stanowione, oparte na historii prawa, skieruje austriacką inteligencję w nurty katolicko-konserwatywnego myślenia. Przeprowadzenie tego programu wiązało się z polityką powołań na katedry, ale złudzeniem było przekonanie, że stworzy się w ten sposób idealny model uczonego. Udało się natomiast doprowadzić do rozkwitu austriackiej jurysprudencji, na wszystkich uniwersytetach Monarchii. Z czasem opór wobec rozwiązań Thuna malał i to, co traktowano jako prowizorium, przeszło do praktyki jako rozwiązanie ostateczne¹¹⁶.

Tymczasowe ustawy były do 1858 roku corocznie przedłużane. W kolejnych latach obowiązywały bez formalnej prolongaty, a w 1872 roku wprowadzono nowelizację części przepisów dotyczących funkcjonowania poszczególnych wydziałów. Od połowy XIX wieku najczęściej posługiwano się rozporządzeniami, które stały się podstawowym narzędziem regulacji poszczególnych kwestii życia uniwersytetów, a wypracowany system obowiązywał w Austrii praktycznie do 1973 roku. Jednak reformy Leo Thuna nie we wszystkich aspektach doprowadziły do ostatecznych rozwiązań: zachowano część józefińskich rozporządzeń w zakresie egzaminów rygorozalnych, nie zapadły decyzje co do kształtu egzaminów zawodowych (pojawiały się one dopiero z czasem), w późniejszym okresie doprecyzowano też zakres organizacji władz akademickich. Generalnie jednak uznano, że model pruskiego uniwersytetu uosabia ideał wolności i rozsądku, a potrzeba powołania tak działających instytucji w Austrii to konieczność chwili. W efekcie Uniwersytet Wiedeński rozwijał się pomyślnie, natomiast na prowincjonalnych uczelniach, zwłaszcza tych bez wydziałów medycznych, dopiero powstanie monarchii konstytucyjnej doprowadziło do prawdziwej zmiany. Przekazanie mieszkańcom monarchii habsburskiej prawa nauczania w językach narodowych w drugiej połowie XIX wieku spowodowało wzrost nacjonalizmów i skupienie rozwoju w kręgu narodowym¹¹⁷. W rezultacie doprowadzało to niekiedy do izolacji w międzynarodowym życiu naukowym (z powodu publikacji odkryć i badań wyłącznie w językach narodowych). Zmiany te na uniwersytetach Monarchii oraz podział w roku 1882 uniwersytetu w Pradze na czeski i niemiecki, a także postępująca specjalizacja i dywersyfikacja nauki przy zachowaniu centralistycznego systemu jej finansowania doprowadziła w Austrii do nieprzeciętnych wydatków z budżetu na całą oświatę. Do tego stopnia, że państwo w 1900 roku osiągnęło

¹¹⁶ W. Ogris, *Die Universitätsreform...*, s. 21.

¹¹⁷ J. Surman, *Habsburg Universities 1848–1918. Biography of a Space*, Wien 2012, online: othes.univie.ac.at/18482 (dostęp: 26 maja 2014); tenże, *Science and its Publics. Internationality and National Languages in Central Europe*, w: *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*, ed. M.G. Ash, J. Surman, Basingstoke 2012, s. 30–56.

już kres możliwości. W tej sytuacji część uczelni austriackich podnosiła zarzut, że w swoich staraniach o dotrzymanie kroku niemieckim uniwersytetom napotyka ją na trudności ze względu na politykę finansową państwa wydatkującego za dużo na narodowe uniwersytety¹¹⁸. Ostatecznie na terenie państwa austriackiego model humboldtowski zyskał bardziej tradycyjny i autorytarny charakter. Uczelnie stawały się centrami naukowymi na poziomie międzynarodowym, a znaczący profesorowie niemieccy chętnie odpowiadali na ich zaproszenia¹¹⁹. Zwiększenie liczby prywatnych docentów wzmocniło współzawodnictwo i podniosło poziom naukowy. System uniwersytetów austriackich odróżniał się jednak od modelu niemieckiego tym, że wydziały „zawodowe” pozostały większe niż filozoficzne¹²⁰.

Proces rozwoju uniwersytetów zaowocował w całej Europie gwałtownym przyrostem liczby studentów i doprowadził do pojawienia się nowych problemów. Istniejąca infrastruktura uniwersytecka była przestarzała i niewystarczająca do sprawnego funkcjonowania uczelni. Specjalizacja badań i rozwój nowych kierunków badawczych wymagały tworzenia nowych pomieszczeń na laboratoria, biblioteki, kliniki i gabinety. Istniejąca struktura opierała się w większości na starych zabudowaniach, często nawet o średniowiecznym rodowodzie. Władze poszczególnych państw uznały konieczność rozbudowy infrastruktury naukowej i dydaktycznej. U schyłku XIX wieku większość uniwersytetów posiadała już nowe budynki. Budowa nowych obiektów często traktowana była jako element prestiżu. Wzory budynków dla potrzeb nauki opierały się na neostylach (neogotyck, neorenesans, neoklasycyzm), a do ich realizacji zatrudniano słynnych architektów historyzmu: Gotfried Semper zaprojektował budynek uniwersytetu w Zurychu, Heinrich von Ferstel wybudowany w latach 1873–1884 gmach Uniwersytetu Wiedeńskiego, Alfred Waterhouse wraz z Thomasem Grahamem Jacksonem — Oxford, a Henri Paul Nénot ukończoną w 1901 roku nową Sorbonę¹²¹. W Krakowie Feliks Księżarski zaprojektował otwarte uroczyscie w 1887 roku Collegium Novum¹²². Ponadto dla celów badawczych powstawały kompleksy, zwłaszcza kliniczne, wznoszone

¹¹⁸ W. Höflechner, *Nachholende Eigenentwicklung? ...*, s. 105.

¹¹⁹ Ch. Charle, *Veränderungen in Dunstkreis des deutschen Modells*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 69.

¹²⁰ Tenze, *Das preußische Universitätsmodell*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 58.

¹²¹ P. Gerbod, *Bauliche Infrastruktur*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 99; H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...*, Bd. 4, s. 231.

¹²² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 41–44. Sze-rzej: M. Bogdanowska, A. Chwalba, *Collegium Novum...*

poza murami miejskimi¹²³. Tak zlokalizowano na przykład instytuty anatomiczne w Berlinie, Lipsku, Wiedniu czy Krakowie. W dziedzinie budownictwa akademickiego nieco w tyle pozostawała Francja, gdzie sytuacja polepszyła się dopiero w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku. Ważnymi inwestycjami były także siedziby bibliotek uniwersyteckich, które stały się niezbędne dla właściwego prowadzenia badań. Początkowo lokowano je w ramach istniejących pomieszczeń uniwersyteckich, a z czasem uzyskiwały one własne, odrębne budynki. Nie przetrwały tradycje kolegiów, w których wspólnie zamieszkiwali studenci wraz z profesorami (z wyjątkiem Oxfordu i Cambridge). Studenci mieszkali poza uniwersytetem — we Francji popularne były internaty, a w innych krajach idea domów studenckich ukształtowana pod koniec XIX wieku nie została zrealizowana w pełni do wybuchu I wojny światowej.

Procesy specjalizacji i profesjonalizacji badań w sposób znaczący wpłynęły na wzrost kosztów finansowania nauki. Nowe budynki, publikacje i czasopisma naukowe, wyposażenia gabinetów, laboratoriów, klinik oraz wzrastająca liczba zatrudnionych, a tym samym wzrost kosztów uposażeń, specjalizacja kierunków i wzrost administracji uniwersyteckiej wygenerowały koszty nieporównywalne z poprzednim okresem¹²⁴. Przed wiekiem XIX personel uniwersytetu liczył kilku pedeli, dwóch bibliotekarzy i kilku urzędników¹²⁵. W globalnej skali rosła liczba nauczycieli akademickich i postępowało ich rozwarstwienie. Różnicowały się dochody w zależności od krajów i uniwersytetów. Istotna stała się także sprawa pomocy dla studentów. Wzrastała liczba fundacji stypendialnych¹²⁶. Także uczelnie starały się wspomagać studiujących poprzez zwolnienia bądź zniżki czesnego, organizowanie tanich stołówek czy subwencjonowanie stowarzyszeń studenckich. Nieustannie też wzrastały bieżące koszty utrzymania budynków, oświetlenia, ogrzewania, administracji, konserwacji oraz materiałów badawczych i książek. Posiłowano się więc budżetem nadzwyczajnym, który przeznaczano na budowę i remonty budynków, organizowanie laboratoriów, klinik i bibliotek. Wskutek tego koszty stawały się zbyt trudne do udźwignięcia przez państwo. Prywatne wsparcie w formie darowizn i spadków było częste, ale nie rozwiązywało problemu, gdyż stanowiło

¹²³ E. Waszczyszyn, *XIX-wieczna Klinika Lekarska Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Wiadomości Konserwatorskie” 27, 2010, s. 55.

¹²⁴ Ch.E. McClelland, *State, society, and university...*, s. 300–313.

¹²⁵ P. Gerbod, *Bauliche Infrastruktur...*, Bd. 3, s. 102.

¹²⁶ Szerzej: J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty...*; tenże, *Mecenat naukowy i oświatowy...*

kroplę w morzu potrzeb. W Europie wydatki na uniwersytety w ciągu wieku XIX wzrosły dziesięciokrotnie¹²⁷.

Istotne zmiany nastąpiły nie tylko w filozofii nauki i nauczania. Zmienił się także status uczonych. Na początku XIX wieku profesorowie, pomimo tendencji sekularyzacyjnych, kojarzeni byli ze stanem duchownym. Odróżniał ich specjalny strój i stopień zależności od Kościoła. Dopiero od połowy XVIII wieku na uniwersytecie w Getyndze pojawiła się świecka kadra. Podobnie było na Uniwersytecie Moskiewskim oraz na zorganizowanym przez cara Aleksandra I uniwersytecie w Dorpacie. Całkowite zerwanie powiązań grona profesorskiego z duchowieństwem nastąpiło także we Francji, kiedy to napoleoński system usankcjonował zmiany wprowadzone w czasie rewolucji¹²⁸. W tym kierunku szła także ewolucja na obszarach okupowanych przez Napoleona, zwłaszcza na mniejszych uniwersytetach. Analogiczne rozwiązania przyjął nowo utworzony Uniwersytet Berliński. Elementami łączącymi dawne uniwersytety z nowymi były tylko wydziały teologiczne. Dominującą rolę przejęły wydziały prawa, których pozycja rosła wraz ze zwiększającym się zaangażowaniem państwa.

Status profesorów uzależniony był od sytuacji gospodarczej, politycznej i społecznej w poszczególnych krajach, co spowodowało znaczne zróżnicowanie tej grupy zawodowej¹²⁹. Mniejsze uniwersytety jednoczyły grono elementami wspólnotowymi: korporacyjnością, często więzami pokrewieństwa, własną obrzędowością, ale też wspólnotą intryg¹³⁰. W tych małych uniwersytetach przetrwał mit arkadyjskiego życia akademickiego, ideał tzw. starego Heidelbergu, opiewany nawet w pieśniach. Dotyczyło to takich uniwersytetów, jak Tybinga, Getynga, Dorpat (stary) czy Oxford. W uniwersytetach stołecznych znacznie silniejsze były kontakty grona profesorskiego z państwem i ich udział we władzy poprzez rząd, parlament, partie, kluby polityczne czy kontakty z prasą. Doprowadziło to do powstania nowego typu nauczyciela uniwersyteckiego — aktywnego także poza uniwersytetem. Funkcjonowanie tej nowej grupy oparte było na kwalifikacjach merytorycznych, legalizmie, dyscyplinie i dużym autorytecie. Uwidoczniło się silne zaangażowanie w politykę i służbę publiczną, które już nie wynikało ani z urodzenia, ani z komendacji, tylko z kompetencji. Szybko rosła liczba profesorów, zwłaszcza na wydziałach medycznych i filozoficznych. Powstawanie nowych katedr oznaczało zmiany

¹²⁷ P. Gerbod, *Finanzquellen*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 104.

¹²⁸ J. Bowen, *A History of Western Education...*, vol. 3, s. 252–256.

¹²⁹ Szerzej: M. Baumgarten, *Professoren und Universitäten...*

¹³⁰ M. Klinge, *Einleitung*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 114–115.

systemu naukowego w kierunku specjalizacji oraz ewolucję roli nauczyciela, który zaczyna się koncentrować na zadaniach badawczych kosztem nauczania. Tendencja ta nie zmniejszyła jednak w żadnym stopniu pozycji profesora, co więcej — był on traktowany jako wiodący ekspert (sędzia) w danej dyscyplinie naukowej. Dotyczyło to zwłaszcza wydziałów filozoficznych. Okres drugiej połowy XIX wieku i przełomu wieków to czas „złotej epoki” uniwersytetu profesorskiego, która swój punkt kulminacyjny osiągnęła w latach 1900–1914¹³¹. Niemiecka wizja profesora jako autorytetu została przyjęta w całej Europie. Profesor ucieleśniał nie tylko jedność nauki, ale także decydował poprzez udział w promocjach, habilitacjach i powołaniach o kierunku zmian w uniwersytetach. Autorytet był wzmacniany także poprzez udział w stowarzyszeniach naukowych, kołach akademickich i innych instytucjach, takich jak akademie nauk. Rozrost grupy nauczycieli akademickich spowodował jednak, że na dużych uniwersytetach kontakty pomiędzy poszczególnymi wydziałami były słabe. Nowym zjawiskiem stały się w drugiej połowie XIX wieku narodowe i międzynarodowe zjazdy naukowców, które nierzadko realizowały także cele polityczne (np. na terenie państw niemieckich przed zjednoczeniem wielokrotnie podkreślano jedność nauki). Zjazdy naukowe służyły narodom pozbawionym własnej państwowości do budowania poczucia wspólnoty interesów narodowych¹³². I co też jest istotną kwestią, nastąpiło otwarcie kariery akademickiej, w której mniejsze znaczenie odgrywały czynniki konfesyjne. Nie było więc grup specjalnie wykluczonych ze względów religijnych, choć przedstawiciele niektórych wyznań byli stosunkowo rzadko powoływani na katedry. Na przykład w uniwersytetach pruskich sporadycznie powoływano katolików, w cesarstwie niemieckim rzadko powoływano Żydów, a obowiązujące motto, że kariera naukowa to „wolna droga dla pilnych”, nie zawsze znajdowało odzwierciedlenie w rzeczywistości. Złotej epoki na wydziałach prawnych i lekarskich nierzadko decydowały związki i tradycje rodzinne. Dzieci profesorów często od najmłodszych lat przygotowywane były do kariery akademickiej, a małżeństwa z córkami profesorskimi stanowiły dobrą perspektywę do rozpoczęcia kariery naukowej. W Niemczech 20% profesorów rekrutowało się z własnych szeregów¹³³. Dla arystokracji kariera naukowa uchodziła za godną podjęcia tylko na niektórych wydziałach — zwłaszcza na wydziale prawniczym. Niewątpliwie dla większości obywateli przynależność do grona profesorskiego oznaczała awans społeczny i wyraźną nobilitację.

¹³¹ Tamże.

¹³² Szerzej: J. Cabaj, *Walczyć nauką...*

¹³³ M. Klinge, *Die akademische Laufbahn*, w: *Geschichte der Universität in Europa...*, Bd. 3, s. 119.

Wraz z postępującą demokratyzacją wzrastała liczba profesorów pochodzących z niższych warstw społecznych i praca naukowa stanowiła jedną z możliwych dróg kariery dla ludzi bez majątku. Natomiast mimo dopuszczenia kobiet do studiowania w gronie profesorskim stanowiły one rzadkość.

O sukcesie modelu niemieckiego, powszechnie przyjętego w Europie w drugiej połowie XIX wieku, stanowiła korporacyjna autonomia uniwersytetu i wolność badań wraz z wyeliminowaniem państwowych ograniczeń w dziedzinie wolności naukowej. Sformułowano wówczas także nową ideę nauki, która opierała się na założeniu konieczności prowadzenia pełnych, szczegółowych badań analizujących problem aż do jego istoty i opracowanie go w odniesieniu do dotychczasowej, istniejącej wiedzy. Zasada wolności nauki i nauczania była rozumiana jako obowiązek dochodzenia do prawdy. Ponadto w naukach przyrodniczych spekulacje filozoficzne zastąpiono badaniami empirycznymi. Celem nauczania przestał być gotowy przekaz stanu wiedzy z pozycji autorytetu, za właściwy kierunek uznano bowiem niezależne i odpowiedzialne dochodzenie do prawdy. Jedną z ważnych, dokonanych w XIX wieku zmian stanowił wzrost mobilności profesorów i studentów. Był on miernikiem intensywności kontaktów naukowych pomiędzy różnymi ośrodkami naukowymi oraz wskazywał na siłę oddziaływania naukowego poszczególnych dyscyplin i krajów. Średniowieczna idea „Europy uniwersytetów” przekształcała się i nabierała stopniowo charakteru globalnego.

Rozdział II

UNIwersytet Jagielloński u progu epoki AUTONOMICZNEJ

1. Podstawy prawne

Podstawy prawne funkcjonowania uniwersytetów w Austrii określały przepisy ogólnopaństwowe¹³⁴. Na ich kształt organizacyjny wpływ miały dwie zasadnicze regulacje. Pierwsza to reformy z lat 1848–1850, czyli trzy ustawy: *Provisorisches Gesetz über die Organisation der akademischen Behörden*, *Akademische Disciplinar Ordnung* z 1849 roku oraz *Studien Ordnung* z roku 1850¹³⁵. Mimo występującej w nazwie „tymczasowości” ustawa normująca kwestie organizacyjne w swym zasadniczym kształcie obowiązywała aż do roku 1872. Drugą stanowiła konstytucja z 1867 roku, gdzie w art. 17 gwarantowano wolność nauki i nauczania („Die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei”). W 1873 roku weszły w życie nowe przepisy (*Organisation der akademischer Behörden*), które wyznaczyły ogólne ramy funkcjonowania uniwersytetów austriackich i nie podlegały już większym zmianom przez cały omawiany okres¹³⁶. System edukacyjny reformowano w obrębie poszczególnych wydziałów (dyscyplin) zarówno w skali ogólnopaństwowej (reformacja studiów teologicznych, prawniczych czy medycznych), jak i lokalnej (zmiany w obrębie wydziałów poszczególnych uniwersytetów). Działo się tak, ponieważ system austriacki miał charakter centralistyczny, a zmiany wprowadzano za pomocą szczegółowych rozporządzeń, które były podstawowym narzędziem

¹³⁴ *Gesetze und Verordnungen...; Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. G. Thaa, Wien 1871; *Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. F. Schweickhardt, Wien 1885; *Die österreichischen Universitätsgesetze. Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze, Verordnungen, Erlässe, Studien- und Prüfungsordnungen usw.*, Hrsg. L. Beck von Mannagetta, K. Kelle, Wien 1906; *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*

¹³⁵ *Provisorisches Gesetz über die Organisation der akademischen Behörden*, w: *Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. G. Thaa, Wien 1871, s. 69–77.

¹³⁶ *Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. F. Schweickhardt, Wien 1885, s. 23–30.

kontroli uczelni. Uniwersytet w Krakowie podlegał takim samym procesom jak inne uniwersytety Monarchii. Miał osobowość prawną, choć ograniczoną w sprawach majątkowych, podlegających prokuraturii skarbu¹³⁷. Najważniejsze zmiany dokonane reformami L. Thuna dały podstawy rozwoju Uniwersytetu. Liberalne ustawodawstwo gwarantowało prawo wyboru władz akademickich (rektora, dziekanów i prodziekanów) oraz regulowało porządek studiów i obowiązki studentów. Zreorganizowano także kwesturę i kancelarię uczelnianą¹³⁸. Lata pięćdziesiąte XIX w. pomimo szybko postępującej germanizacji przyniosły zmiany w strukturze, które pozwoliły na późniejszy rozwój uczelni (powstanie nowych katedr i seminariów). Równocześnie jednak władze ministerialne uwzględniały w nominacjach akademickich znajomość języka polskiego (zwłaszcza na Wydziale Lekarskim, w przedmiotach praktycznych). W latach pięćdziesiątych dokonano także pierwszych poważniejszych inwestycji związanych z infrastrukturą Uniwersytetu. Na przykład w ich efekcie powstało w Krakowie jedno z najnowocześniejszych w Europie obserwatoriów astronomicznych.

Proces unowocześniania Uniwersytetu Jagiellońskiego postępował wraz z przebudową państwa austriackiego w kierunku konstytucyjnym. W marcu 1860 roku dekretem cesarskim przywrócono zawieszoną osiem lat wcześniej autonomię uczelni. Odzyskano prawo wybierania dziekanów i rektora, a zewnętrznym tego przejawem była możliwość posługiwania się insygniami. Po raz pierwszy, po siedemnastu latach przerwy, użyto ich w czasie powtórnego pogrzebu Kazimierza Wielkiego w lipcu 1869 roku, kiedy to kadra profesorska wystąpiła w togach (przy okazji unikając konieczności pokazania się w uniformach urzędniczych)¹³⁹. Samorząd uczelni czasowo zawieszony został w 1864 roku, w okresie powstania styczniowego. Władze wiedeńskie nie zatwierdziły wówczas wybranych władz uniwersyteckich i wyznaczyły oktrojowany Senat z mianowanym rektorem, dziekanami i prodziekanami.

¹³⁷ K. Kumaniecki, *Zarys prawa administracyjnego na ziemiach polskich*, Kraków–Warszawa 1921, s. 119. Zob. L. Hajdukiewicz, *Wydziały i zakłady Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1939 (1954)*, w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850–1939 (1954)*, red. J. Michalewicz, Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ser. A, Inwentarz Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 7, Kraków 1997, s. 7.

¹³⁸ *Auszug aus dem Ministerial-Erlass vom 11 Oktober 1850*, w: *Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen*, Hrsg. F. Schweickhardt, Wien 1885, s. 82.

¹³⁹ A. Karbowski, *Ubiory profesorów i uczniów w Uniwersytecie Jagiellońskim w związku z współczesnymi zwyczajami (1364–1889)*, Kraków 1889, s. 90; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 16.

Sytuacja taka trwała do początku semestru letniego, kiedy to przywrócono na swoje funkcje wybrane wcześniej władze.

Fundamentalnym dla krakowskiej uczelni był proces jej unarodowienia. Stało się to możliwe w wyniku upadku rządu Aleksandra Bacha i powołaniu początkowo na ministra spraw wewnętrznych, a następnie na stanowisko ministra stanu Agenora Gołuchowskiego, który był orędownikiem praw języka polskiego w Galicji. Kluczowe znaczenie miało jednak wydanie dyplomu październikowego, stanowiącego kompromis pomiędzy zwolennikami centralizmu i federalizmu, który zapowiadał współdziałanie przedstawicieli poszczególnych narodów w Radzie Państwa i powołanie sejmów krajowych. Informacja o odrębnym piśmie cesarza do A. Gołuchowskiego z 20 października 1860 roku w sprawie języka wykładowego w uniwersytecie krakowskim rozbudziła nadzieje oraz uaktywniła głosy domagające się jego szybkiej polonizacji¹⁴⁰. W tej sprawie na rozmowy do Wiednia udała się delegacja uczelni. W jej skład, obok rektora Piotra Bartynowskiego, weszli profesorowie Józef Majer, Józef Dietl, Edward Fierich oraz bibliotekarz Franciszek Stroński¹⁴¹. Rozmowy z A. Gołuchowskim odbyły się 12 i 14 listopada. Ponieważ miesiąc później upadł jego rząd, sprawa polonizacji pozostała niezakończona. W styczniu 1861 roku Senat wysłał do następcy Gołuchowskiego — Antona Schmerlinga — pismo z prośbą o decyzję, ponieważ rozbudzone nadzieje wśród studentów destabilizowały sytuację na uczelni¹⁴². Ostatecznie 4 lutego 1861 roku cesarz wydał postanowienie, a Schmerling kilka dni później odpowiednie rozporządzenie, które regulowało kwestię języka wykładowego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jako pierwszy niemal całkowitej polonizacji uległ Wydział Lekarski. Język niemiecki pozostawiono jedynie w nauczaniu historii medycyny, medycyny sądowej oraz encyklopedii medycznej¹⁴³. Na Wydziale Filozoficznym język niemiecki pozostał na jednej katedrze historycznej, tj. katedrze historii austriackiej, na jednej z dwóch katedr filologii klasycznej oraz w katedrze języka i literatury niemieckiej. SeminaRIA na Wydziale Filozoficznym (filologiczne i historyczne) podzielone zostały na dwa oddziały — jeden prowadzony w języku polskim,

¹⁴⁰ M. Bobrzyński, W.J. Jaworski, J. Milewski, *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873*, Warszawa 1905, s. 55; M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 244–245.

¹⁴¹ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: Arch. UJ), Akta Senatu S II 79, Posiedzenie Senatu z 9 listopada 1860 r.

¹⁴² Arch. UJ, S II 528, Posiedzenie Senatu z 5 stycznia 1861 r.

¹⁴³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Ministerstwo Wyznań i Oświaty, zesp. 304 (dalej: AGAD, MWiO) sygn. 38u, Uniwersytet Jagielloński. D. 2: Język administracyjny i wykładowy uniwersytetu, k. 143.

drugi w niemieckim¹⁴⁴. Ze względu na specyfikę zawodową najwolniej przebiegała polonizacja na Wydziale Prawa. Język polski został tam wprowadzony dla przedmiotów ogólnych, takich jak prawo rzymskie i kanoniczne, filozofia i encyklopedia prawa, ekonomia polityczna, administracja, statystyka, prawo narodów, prawo polskie oraz prawo francuskie. Także wszystkie ćwiczenia praktyczne w prawie cywilnym i karnym odbywały się po polsku. Język niemiecki zachowano w wykładach z historii państwa i prawa niemieckiego, prawa prywatnego niemieckiego, także dla przedmiotów austriackiego prawa pozytywnego, czyli austriackiego prawa i postępowania cywilnego, karnego i procesu karnego, handlowego i wekslowego, dla prawa górniczego, austriackiego prawa administracyjnego, skarbowego i statystyki austriackiej¹⁴⁵. Poza tym profesorowie mieli obowiązek prowadzenia tzw. wykładów publicznych (*collegia publica*) w języku niemieckim¹⁴⁶. Tym samym Uniwersytet stał się *de facto* uczelnią dwujęzyczną. Na Wydziale Teologicznym nadal językiem wykładowym pozostała łacina.

Rozwiązania wprowadzone na Wydziale Prawa i Administracji budziły publiczny sprzeciw. Na łamach krakowskiego „Czasu” ukazał się w 1861 roku artykuł podkreślający, że nad korzyściami narodowymi i społecznymi zwyciężyły względy administracyjno-biurokratyczne. W innym tekście w tym samym czasopiśmie wzywano do akcji obywatelskiej, składania petycji i memoriałów na rzecz dalszych zmian¹⁴⁷. Wybuch powstania styczniowego i wprowadzenie stanu oblężenia w Krakowie wstrzymał postępy polonizacji. W efekcie ograniczonej wówczas autonomii wydalono z Uniwersytetu dwóch profesorów: Józefa Dietla i Michała Koczyńskiego, aktywnie działających na rzecz unarodowienia uczelni. Kolejny etap starań o zmianę języka nastąpił kilka lat później, pod wpływem zasadniczych zmian ustrojowych w Austrii (konstytucja grudniowa z 1867 roku) oraz ugody polsko-austriackiej¹⁴⁸. Kwestię tę na uniwersytetach podjął także sejm galicyjski, uchwalając projekt ustawy dotyczący języka

¹⁴⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 5.

¹⁴⁵ AGAD, MWiO, sygn. 38u Uniwersytet Jagielloński. D. 2: Język administracyjny i wykładowy uniwersytetu, k. 142–143.

¹⁴⁶ Co trzeci semestr w wymiarze 1–2 godzin tygodniowo, udział w nich nie był obowiązkowy.

¹⁴⁷ „Czas”, 24 lutego 1861, nr 46, s. 1–2 [brak tytułu artykułu]. Autorstwo artykułu pozostaje sprawą dyskusyjną, choć H. Barycz wiąże je z postacią J. Dietla (*Dietl w walce o unarodowienie i zreformowanie szkół galicyjskich 1860–1866*, w: *Józef Dietl — pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor UJ. Patriotą polski. W 50-tą rocznicę śmierci*, Kraków 1928, s. 122). Szerzej: M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 247.

¹⁴⁸ Szerzej: S. Pijaj, *Między patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871)*, Kraków 2003.

wykładowego na uniwersytetach w Krakowie i we Lwowie¹⁴⁹. Nowe przepisy dotyczące Wydziału Prawa dla Krakowa i Lwowa wydano w październiku 1868 roku. Na uniwersytecie krakowskim rozszerzono wówczas zakres stosowania języka polskiego na austriackie prawo pozytywne: prawo i proces cywilny, prawo i proces karny, prawo wekslowe i prawo handlowe¹⁵⁰. W październiku tego roku Ministerstwo Wyznań i Oświaty zawiadomiło Wydział Prawa, że będą polonizowane kolejne katedry, na których jeszcze wykłada się po niemiecku (statystyka, austriackie prawo administracyjne, prawo niemieckie i prawo skarbowe)¹⁵¹. Wśród wykładowców tych przedmiotów jedynie Edward Buhl nie podjął się wykładania po polsku. Począwszy od roku akademickiego 1870/1871 w języku polskim odbywały się prawie wszystkie wykłady. Tylko pojedyncze zajęcia, w związku ze specyfiką przedmiotów, pozostały w języku niemieckim — były to język i literatura niemiecka oraz prawo niemieckie¹⁵². Pełna polonizacja zajęć nastąpiła w 1886 roku, kiedy to w ramach zmian w funkcjonowaniu poszczególnych wydziałów zwolniono profesorów prawa niemieckiego z obowiązku wykładania w tym języku. Powołano też nowe katedry — historii polskiej (utworzonej w 1869 roku) z Józefem Szujskim na czele i dwa lata później katedrę historii literatury polskiej (ze Stanisławem Tarnowskim). Polonizacja pozwoliła na sformułowanie narodowego programu badań, zwłaszcza w dziedzinie historii i historii literatury. Kwestia językowa w kolejnych latach koncentrowała się wokół relacji pomiędzy językiem narodowym a językiem nauki, jakim był do tej pory język niemiecki¹⁵³. Procesy narodowe i upowszechnienie doktryny historyzmu wpływały stymulująco na rozwój polskiego słownictwa naukowego, ale jego zasięg stał się przedmiotem dyskusji. Natomiast fundamentalne znaczenie polonizacja miała dla procesu nauczania. Przyczyniła się znacznie do wzrostu liczby studentów, zwłaszcza na Wydziale Filozoficznym, wpłynęła też na rozwój katedr i zróżnicowanie

¹⁴⁹ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 24.

¹⁵⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 16.

¹⁵¹ AGAD, MWiO, sygn. 38u, Uniwersytet Jagielloński. D. 2: Język administracyjny i wykładowy uniwersytetu, k. 142–143; Arch. UJ, WP V 232.

¹⁵² Wyjątkowo język niemiecki pojawił się też w Studium Rolniczym w wykładach z hodowli zwierząt domowych i mleczarstwa, które w roku akademickim 1891/1892 prowadził Leopold Adametz. Ponieważ w pierwszym okresie istnienia Studium brakowało fachowej kadry z zakresu przedmiotów rolniczych, prowadzenie zajęć zaproponowano Adametzwowi, docentowi w Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu. Szybko nauczył się on języka polskiego i w kolejnym roku rozpoczął już wykłady po polsku. *Pisma Emila Godlewskiego...*, t. 1, s. 5.

¹⁵³ Szerzej: J. Dybiec, *Problem językowy w Uniwersytecie Jagiellońskim w XVIII–XX w.*, w: *W służbie szkoły i nauk. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi*, red. Z. Ruta, R. Ślęczka, Kraków 2003, s. 241–252.

oferty dydaktycznej. Rozwój uczelni przyspieszył fakt, że wejście w okres pełnej polonizacji nastąpiło już po przyswojeniu nowych procedur kariery naukowej i po zmianach organizacyjnych.

2. Pracownicy

Okres germanizacji spowodował, że na Uniwersytecie Jagiellońskim pojawili się profesorowie z niemieckich kręgów naukowych. Wyjątkowo i zazwyczaj na krótko przybywali tu znakomici przedstawiciele nauki niemieckiej. Należał do nich niewątpliwie romanista Gustav Demelius, habilitowany w Pradze, późniejszy profesor prawa uniwersytetów w Grazu i Wiedniu. Rozkwit jego naukowej działalności przypadł jednak na okres po opuszczeniu Krakowa. Karierę w tym mieście rozpoczynał także późniejszy wieloletni profesor prawa rzymskiego uniwersytetu praskiego Karol Esmarch¹⁵⁴. Na Wydziale Filozoficznym pozostał i cieszył się ogromną popularnością František T. Bratránek. Wraz z postępującym procesem polonizacji następowała stopniowa wymiana kadry — uczelnię opuszczały osoby, które nie mogły wykładać w języku polskim. Problem w największym stopniu dotyczył Wydziału Prawa. Pracujący tam polscy profesorowie uznali, że w związku z częściowym wprowadzeniem języka polskiego w 1861 roku katedry powinni opuścić profesorowie niemieccy — Gustav Demelius, Johann Koppel i Edward Buhl (wcześniej odeszli Wincenty Waniorek i Karol Esmarch). G. Demelius oraz J. Koppel odeszli w roku akademickim 1861/1862, natomiast E. Buhl poprosił o przeniesienie do Grazu w 1865 roku. Uniwersytet opuścił też filolog klasyczny Jan Wróbel. Na Wydziale Filozoficznym z trudem utrzymał się historyk Antoni Wachholz, którego Rada Wydziału uznała za niezdolnego do wykładania po polsku¹⁵⁵. Władze zdecydowały jednak zatrzymać go na stanowisku. Zajmował je do roku 1873. Na uczelni pozostali optujący początkowo za utrzymaniem niemieckiego charakteru uczelni Antoni Bryk, Antoni Walewski oraz Edward Fierich, który zaangażował się następnie w proces polonizacji.

W tym czasie zaczęto stosować procedurę habilitacyjną, która pozwalała na wykształcenie własnych kadr, zwłaszcza poprzez instytucję docentów prywatnych. Pomimo wprowadzenia już w roku 1848 nowych przepisów, przekazujących *veniam legendi* w ręce samorządów uczelni, na uniwersytecie krakowskim pierwsze próby habilitacji nie zostały zatwierdzone i w konsekwencji zaniechano ich aż do roku 1860. Józef Dietl ogłosił w 1861 roku na

¹⁵⁴ V. Ufrus, *Právnická fakulta*, w: *Dějiny Univerzity Karlovy...*, s. 133.

¹⁵⁵ AGAD, MWiO, sygn. 38u, Uniwersytet Jagielloński. D. 2: Język administracyjny i wykładowy uniwersytetu, k. 144.

łamach „Czasu” artykuł o roli i znaczeniu docentów prywatnych dla rozwoju uczelni. Skierował w nim apel o przystępowanie do habilitacji, przedstawił przepisy oraz wykaz dyscyplin, które mogły być wykładane na Uniwersytecie przez docentów prywatnych¹⁵⁶. Zapoczątkował tym samym proces rozwoju kadry Uniwersytetu Jagiellońskiego w kolejnych dekadach¹⁵⁷. Już w roku 1862 zatwierdzono pierwszych siedem habilitacji: Fryderyka Zolla z prawa rzymskiego, Feliksa Szlachtowskiego z procesu cywilnego, Antoniego Rosnera z chorób skórnych i wenerycznych, Aleksandra Krydy z chemii patologicznej i sądowej, Maurycyego Madurowicza z ginekologii i położnictwa, Jana Kowalczyka z mechaniki analitycznej i Władysława Zajączkowskiego z matematyki wyższej. Do roku 1869 włącznie odbyło się na Uniwersytecie Jagiellońskim czternaście habilitacji: jedna na Wydziale Teologicznym, trzy na Wydziale Prawa, pięć na Wydziale Lekarskim oraz pięć na Wydziale Filozoficznym. Proces awansów naukowych uległ pewnemu zahamowaniu w czasie powstania styczniowego (tylko jedna habilitacja w 1863, dwie w 1864 i żadnej w 1865), by ponownie przyspieszyć po roku 1870. Ogółem kadra Uniwersytetu składała się w roku akademickim 1869/1870 z 36 profesorów zwyczajnych, 5 nadzwyczajnych, 5 zastępców profesorów, 11 docentów, 11 asystentów i adiunktów oraz jednego nauczyciela. Uniwersytet miał w tym czasie skromne zaplecze administracyjne — kancelaria składała się z sekretarza, dwóch niższych urzędników kancelaryjnych i dwóch pedeli.

W początkach okresu autonomicznego na obszarze Przedlitawii działało oprócz Uniwersytetu Jagiellońskiego pięć uniwersytetów: w Wiedniu, Grazu, Innsbrucku, Pradze i we Lwowie. Uczelnia krakowska była jedną z czterech pełnych, tzn. posiadających wszystkie cztery wydziały. Dwa uniwersytety używały wydziały medyczne w późniejszym czasie — Innsbruck w 1869, a Lwów dopiero w 1894 roku. Zastosowanie procedur habilitacyjnych i pojawienie się grupy docentów prywatnych przyspieszyło rozwój liczebny kadry nauczającej. Pod względem liczby docentów prywatnych Kraków wyprzedzały tylko dwa uniwersytety niemieckojęzyczne: w Wiedniu oraz Pradze (tab. 1). Natomiast liczba profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych, czyli *de facto* liczba katedr, stawiała uniwersytet krakowski tylko przed Lwowem, czyli na przedostatnim miejscu. O rozpoczynającym się wówczas procesie rozwoju kadry świadczyła liczba asystentów.

¹⁵⁶ J. Dietl, *O instytucji docentów w ogóle, a szczególnie w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Czas”, 31 października 1861, nr 251, s. 1–2.

¹⁵⁷ K. Michalewska, *Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 85.

**Tabela 1. Kadra nauczająca w uniwersytetach Przedlitawii
(semestr zimowy 1869/1870)**

Uniwersytet	Wiedeń	Graz	Innsbruck	Praga	Lwów	Kraków	Ogółem
Profesorowie zwyczajni	68	37	42	47	26	36	256
Profesorowie nadzwyczajni	34	9	6	20	5	5	79
Suplenci	1	2	–	4	3	5	15
Adiunkci, Asystenci	40	9	7	22	3	11	92
Docenci prywatni	78	7	1	21	6	11	125
Nauczyciele	9	4	2	6	2	1	24
Ogółem	230	69	58	120	45	69	591

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

Liczba katedr była zróżnicowana na poszczególnych wydziałach i uniwersytetach. Jedynie na Wydziałach Teologicznych była podobna w całej Monarchii. W latach pięćdziesiątych konkordatem uregulowano sprawy pomiędzy państwem a Kościołem. W Innsbrucku przywrócono w 1857 roku Wydział Teologiczny, który po zrównaniu w prawach z pozostałymi wydziałami (w 1873 roku) stał się wiodącą uczelnią teologiczną w Austrii¹⁵⁸. Posiadał taką samą liczbę katedr jak stołeczny Uniwersytet Wiedeński. W tym czasie nadal trudna była sytuacja krakowskiego Wydziału Teologicznego, który pozbawiono w 1847 roku prawa nadawania doktoratów, a jego ośmioosobowe grono pedagogiczne należało obok uniwersytetu w Grazu do najmniejszych w Austrii (tab. 2).

¹⁵⁸ Szerzej: P. Goller, *Katholisches Theologiestudium an der Universität Innsbruck vor dem Ersten Weltkrieg (1857–1914)*, Forschungen zur Innsbrucker Universitätsgeschichte, 19, Innsbruck 1997.

Tabela 2. Kadra nauczająca wydziałów teologicznych w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)

Uniwersytet	Wiedeń	Graz	Innsbruck	Praga	Lwów	Kraków
Profesorowie zwyczajni	8	6	8	4	6	4
Profesorowie nadzwyczajni	1	–	1	1	–	–
Suplenci	–	1	–	2	1	3
Adiunkci, Asystenci	2	–	–	2	2	–
Docenci prywatni	1	–	–	1	1	1
Nauczyciele	–	–	–	–	–	–
Ogółem	12	7	9	10	10	8

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

Równie skromnie prezentował się Wydział Prawa i Administracji, gdzie pomimo dużej liczby studentów niewielkie było grono nauczające, zarówno w ogólnej liczbie, jak i w grupie profesorskiej (tab. 3).

Tabela 3. Kadra nauczająca wydziałów prawa w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)

Uniwersytet	Wiedeń	Graz	Innsbruck	Praga	Lwów	Kraków
Profesorowie zwyczajni	12	8	10	10	8	7
Profesorowie nadzwyczajni	5	3	2	6	5	1
Suplenci	1	–	–	1	1	1
Adiunkci, Asystenci	–	–	–	–	4	–
Docenci prywatni	10	3	–	3	–	3
Nauczyciele	–	–	–	–	–	–
Ogółem	28	14	12	20	18	12

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

Wiek XIX był okresem postępującego rozkwitu fakultetów medycznych. W związku z toczonymi w pierwszej połowie tego wieku wojnami władcy byli zainteresowani rozwojem badań medycznych i kształceniem lekarzy. Nowe odkrycia oparte na patomorfologii oraz sukcesy aseptyki i antyseptyki pozwalały na dalszy rozwój tej dziedziny. Warunki panujące na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego pod względem liczby wykładowców były zbliżone do sytuacji na uniwersytecie w Innsbrucku, gdzie Wydział Medyczny utworzono dopiero w 1869 roku, a liczba studentów była kilkakrotnie mniejsza niż w Krakowie¹⁵⁹. Wiodący fakultet medyczny Uniwersytetu Wiedeńskiego, nadający ton reformom wewnętrznym w systemie kształcenia lekarzy oraz będący jednym z najlepszych ośrodków naukowych w Europie, posiadał najbardziej rozbudowaną kadre. Szczególnie zwraca uwagę ponad dwukrotnie większa niż we wszystkich pozostałych razem wziętych uniwersytetach liczba docentów prywatnych, stanowiąca ważny wskaźnik aktywności i zaawansowania badań naukowych. Wiedeński fakultet promieniował na wszystkie ośrodki akademickie Monarchii, a zdobycze młodszej szkoły wiedeńskiej pozwoliły na szeroki rozwój nauk medycznych¹⁶⁰. Kadrowo krakowski Wydział Lekarski był trzecim uniwersyteckim (po Wiedniu i Pradze) ośrodkiem medycznym w Austrii (tab. 4).

Tabela 4. Kadra nauczająca wydziałów lekarskich w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)

Uniwersytet	Wiedeń	Graz	Innsbruck	Praga	Lwów	Kraków
Profesorowie zwyczajni	17	8	9	13	–	10
Profesorowie nadzwyczajni	19	2	2	8	–	2
Suplenci	–	–	–	1	–	1
Adiunkci, Asystenci	26	8	5	14	–	6
Docenci prywatni	50	2	–	15	–	4
Nauczyciele	–	–	–	–	–	–
Ogółem	112	20	16	51	–	23

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

¹⁵⁹ Studentów w Innsbrucku było 41, a w Krakowie 191. *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

¹⁶⁰ W. Bieńkowski, *Uniwersytet Jagielloński w latach 1870–1914 i jego kontakty z nauką austriacką*, „Studia Historyczne” 33, 1990, z. 2, s. 225–234.

Także wydziały filozoficzne po usamodzielnieniu się w połowie wieku weszły w okres rozwoju. Poza uniwersytetami w Wiedniu i Pradze sytuacja w innych ośrodkach była zbliżona — wszędzie pracowała kilkunastoosobowa grupa profesorów zwyczajnych i maksymalnie trzech docentów (tab. 5).

Tabela 5. Kadra nauczająca wydziałów filozoficznych w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)

Uniwersytet	Wiedeń	Graz	Innsbruck	Praga	Lwów	Kraków
Profesorowie zwyczajni	31	15	15	20	12	15
Profesorowie nadzwyczajni	9	4	1	5	–	2
Suplenci	–	1	–	–	1	–
Adiunkci, Asystenci	12	1	2	6	1	5
Docenci prywatni	17	3	1	2	1	3
Nauczyciele	9	4	2	6	2	1
Ogółem	78	28	21	39	17	26

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

Słabszą niż w Krakowie obsadę kadrową miał tylko Uniwersytet Lwowski. Perspektywę poprawy sytuacji stwarzała natomiast stosunkowo duża liczba adiunktów i asystentów. Autonomizacja uczelni miała szczególne znaczenie dla możliwości wpływania na kierunki rozwoju kadry naukowej, a dodatkowo jej polonizacja otwierała drogę do nominacji profesorskich dla kandydatów z innych zaborów.

3. Studenci

Na początku epoki konstytucyjnej na uniwersytetach Przedlitawii studiowało 8992 studentów (w roku akademickim 1869/1870). Blisko połowę z tego (47,6%) stanowili studenci Uniwersytetu Wiedeńskiego (tab. 6). Na tle wszystkich uniwersytetów Przedlitawii Kraków był jedną z najmniej licznych uczelni. Studiowało na nim 6,19% ogółu studentów Austrii. Blisko dwa razy więcej słuchaczy miał w tym czasie Uniwersytet Lwowski (i to jeszcze nieposiadający Wydziału Lekarskiego). Uniwersytet krakowski przeżył poważny kryzys frekwencyjny w połowie XIX wieku. Liczba studentów spadła w roku 1854 do 175 i dopiero blisko dekadę później, już w okresie częściowej polonizacji, uległa podwojeniu (351 zapisanych w semestrze zimowym 1861/1862).

W roku akademickim 1869/1870 wynosiła 552 (w semestrze zimowym) oraz 531 (w semestrze letnim)¹⁶¹. Największą popularnością cieszyły się wówczas prawo oraz medycyna. W roku 1869/1870 na Wydział Prawa w semestrze zimowym zapisało się 179 studentów (32,43% ogólnej liczby słuchaczy), na Wydział Lekarski 189 (34,24%), na Wydział Filozoficzny 122 (22,10%) oraz Teologiczny 62 (11,23%). Studenci byli niemal wyłącznie Polakami wyznania katolickiego. Terytorialnie pochodzili przede wszystkim z Galicji i Krakowa¹⁶².

Tabela 6. Liczba studentów w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)

Uniwersytet	Wiedeń	Graz	Innsbruck	Praga	Lwów	Kraków	Ogółem
Wydział Teologiczny	242	130	212	226	363	62	1235
Wydział Prawa	1398	291	137	652	522	180	3180
Wydział Lekarski	1627	254	41	445	–	191	2558
Wydział Filozoficzny	1014	173	139	387	182	124	2019
Ogółem	4281	848	529	1710	1067	557	8992

Źródło: *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869*, Wien 1871, s. 334.

Po wydarzeniach Wiosny Ludów działalność korporacji i organizacji studenckich była oficjalnie zabroniona. Sytuacja zmieniła się na fali liberalnych przemian w 1867 roku, kiedy to rozporządzeniem z 15 listopada dopuszczono istnienie takich organizacji¹⁶³. W kwietniu 1868 roku rozciągnięto na organizacje studenckie ustawę o stowarzyszeniach. Wówczas to zaczęły ponownie powstawać na uniwersytetach Austrii burschenschafty (proces ten nie objął jednak Galicji). Natomiast na wszystkich uniwersytetach tworzone czytelnie akademickie posiadające własne biblioteki oraz stowarzyszenia samopomocowe. Do początku lat siedemdziesiątych istniały w Krakowie dwie organizacje studenckie: Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego (późniejszy „Bratniak”) oraz Czytelnia Akademicka. Pierwsza z nich rozpoczęła działalność w lutym 1866 roku¹⁶⁴. Entuzjazm, jaki za-

¹⁶¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 6; zob. też: Z. Tabaka, *Analiza zbiorowości studenckiej...*, s. 77–158.

¹⁶² Z. Tabaka, *Analiza zbiorowości studenckiej...*, s. 108–119, 121.

¹⁶³ K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen...*, s. 79.

¹⁶⁴ Zabiegi o zgodę na jego utworzenie trwały prawie sześć lat. Projekt opracowano w 1860, Ministerstwo statut zatwierdziło w 1862 roku, a ostateczną zgodę na powołanie organizacji wydało Namiestnictwo dopiero w grudniu 1865 roku.

panował po uzyskaniu zgody, przełożył się na frekwencję — akces do Towarzystwa zgłosiło 330 spośród 335 studentów. Dysponowało ono funduszem samopomocowym pochodzącym ze składek i darowizn oraz dochodów z bałków charytatywnych i odczytów. Pieniądze przeznaczano na pożyczki i bezwzrotne zapomogi. Część odsetek od kapitału wykorzystywano na nagrody za najlepsze prace studenckie z różnych dziedzin nauki¹⁶⁵. Opiekunem Towarzystwa był mianowany przez Senat kurator. Jako pierwszy (do roku 1869) pełnił tę funkcję Gustaw Piotrowski.

Czytelnia Akademicka powstała w 1867 roku, jako jawne zrzeszenie samokształceniowe. Początkowo zapisało się do niej 83 studentów. Zorganizowano bibliotekę, która jeszcze przed oficjalnym zatwierdzeniem organizacji liczyła 266 dzieł¹⁶⁶. Wyrażenie w 1868 roku zgody przez Namiestnictwo na gromadzenie w bibliotece czasopism i gazet, zarówno kulturalnych, jak i politycznych, przyczyniło się do szybkiego wzrostu frekwencji członków. Przed rokiem 1870 uregulowano kwestie kontroli nad Czytelnią przez Senat i ustalono kuratora (został nim Aleksander Bojarski)¹⁶⁷.

4. Sytuacja materialna

W drugiej połowie XIX w. na Uniwersytecie Jagiellońskim, podobnie jak w przypadku uczelni austriackich, koszty utrzymania ponosiły praktycznie w całości władze centralne. Udział innych podmiotów w finansowaniu był na początku okresu autonomicznego bardzo niewielki. Niedofinansowanie uczelni wynikało głównie z położenia nacisku na rozwój szkolnictwa elementarnego¹⁶⁸. Pomimo niewielkiej liczby studentów Uniwersytet w Krakowie otrzymywał na początku okresu autonomicznego większe fundusze niż Lwów, Graz i Innsbruck¹⁶⁹.

Baza lokalowa uczelni krakowskiej na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. była skromna. Jej podstawę stanowiły cztery kolegia. Pierwszym było Collegium Maius (ul. św. Anny 8), które mieściło Bibliotekę Uniwersytecką oraz mieszkanie bibliotekarza (notabene wyma-

¹⁶⁵ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 246.

¹⁶⁶ Tamże, s. 247.

¹⁶⁷ Tamże.

¹⁶⁸ K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen...*, s. 38. Szerzej: W. Höflechner, *Zum Einfluß des deutschen Hochschulwesens auf Österreich in den Jahren 1875–1914*, w: *Wissenschaftsgeschichte und Wissenschafts-politik im Industriezeitalter: Das „System Althoff“ in historischer Perspektive*, Hrsg. B. vom Brocke, Heidelberg 1991, s. 155–183; J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty...*

¹⁶⁹ K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen...*, s. 41; J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty...*, s. 22.

gające pilnego remontu). W roku 1865 Senat podjął starania o odzyskanie pomieszczeń Collegium Minus (ul. Gołębia 11), używanych przez instytucje związane z Uniwersytetem w okresie Wolnego Miasta. Budynek przejęto w całości w 1869 roku i umieszczono w nim Wydział Teologiczny oraz część Wydziału Filozoficznego¹⁷⁰.

Collegium Iuridicum (ul. Grodzka 53) obejmowało dwa domy nabyte w 1403 i 1406 roku z przeznaczeniem na mieszkania dla profesorów prawa. W drugiej połowie XIX w. odbywały się tam wykłady prowadzone przez profesorów Wydziału Teologicznego i Prawniczego. W budynku tym mieściła się także kancelaria rektora, Senatu, Wydziału Prawa i drukarnia uniwersytecka. Wydziały Lekarski i Filozoficzny mieściły się w Collegium Phisicum (ul. św. Anny 6). Znajdowały się tam Gabinety: Anatomiczny, Farmakognostyczny i Weterynaryjny Wydziału Lekarskiego oraz Gabinety: Fizyczny, Zoologiczny, Mineralogiczny i Chemiczny Wydziału Filozoficznego. W 1866 roku nabyto także trzypiętrowy budynek przylegający do Collegium Phisicum i przekazano go Zakładowi Fizjologicznemu, który mieścił się wcześniej w wynajmowanych pomieszczeniach przy ul. Wiślniej 10¹⁷¹. Do Uniwersytetu należało także Obserwatorium Astronomiczne przy ul. M. Kopernika 25, mieszczące się w byłym letnim pałacu Augusta Czartoryskiego, подарowanym Uniwersytetowi przez prymasa Poniatowskiego w 1779 roku. Urządzono je w latach 1787–1791, a przebudowano dzięki staraniom profesora astronomii Maksymiliana Weissego w latach 1858–1859. W budynku miesiły się także mieszkania dyrektora i adiunkta obserwatorium, dyrektora oraz inspektora Ogrodu Botanicznego¹⁷². Zaplecze naukowe i doświadczalne Wydziału Lekarskiego stanowiły także zakłady kliniczne, powiązane organizacyjnie z istniejącymi Szpitalami Świętego Ducha i św. Łazarza. Tradycje Szpitala Świętego Ducha sięgały XIII w. Kasata zakonu duchaków w 1783 roku nie spowodowała bezpośrednio przerwania jego działalności — przejściowo stał się przytułkiem, a następnie przeniesiono do niego oddziały dla chorych wenerycznie i psychicznie ze zlikwidowanych w tym czasie dwóch innych krakowskich zakładów (św. Sebastiana i św. Rocha). W 1855 roku Szpital Świętego Ducha został włączony w struktury utworzonego w 1788 roku Szpitala św. Łazarza mieszczącego się w pokarmelickich zabudowaniach na ul. Wesołej. Natomiast od 1773 roku istniał także w Krakowie przy kościele św. Barbary szpital akademicki, utworzony w związku z ówczesnymi reformami na Uniwersytecie. Do opieki na chorymi sprowadzono wówczas siostry ze Zgromadzenia Miłosierdzia Wincentego à Paulo i przeniesiono go

¹⁷⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 9.

¹⁷¹ Tamże, s. 15.

¹⁷² Tamże, s. 10.

do Szpitala św. Łazarza. W obrębie tego szpitala wydzielono część tzw. łóżek klinicznych, które znajdowały się bezpośrednio pod kontrolą Uniwersytetu¹⁷³. Ta swoista dwuwładza spowodowała spory kompetencyjne i zmusiła władze wydziału do szukania nowych pomieszczeń dla klinik, które miały się znajdować wyłącznie pod zarządem władz uniwersyteckich. Darowizna budynku łoży masońskiej „Przesąd Zwyciężony” przy ul. M. Kopernika 7 pozwoliła na przeniesienie tam w 1827 roku trzech istniejących wówczas klinik. Ze względu na trudne warunki lokalowe w 1836 roku podjęto decyzję o powrocie Kliniki Położniczej do Szpitala św. Łazarza. W 1866 roku zakupiono od profesora Józefa Brodowicza budynek przylegający do szpitala klinicznego z przeznaczeniem na oddział położniczy i okulistyczny. Oddano go do użytku w 1872 roku, nadal jednak część Szpitala św. Łazarza pełniła funkcje oddziałów klinicznych. Ponadto dla Zakładu Chemii Lekarskiej wynajmowano budynki przy ul. Wiślniej 10. W roku 1869 rozpoczęto budowę nowych pomieszczeń dla Zakładu Anatomicznego, przy ul. M. Kopernika 12 (oddano je do użytku w 1872 roku). Także w 1869 roku przeznaczono na Pracownię i Zakład Chemiczny budynek przy ul. Jagiellońskiej 22, ale umieszczono w nim także Instytut Techniczny. Do uczelni należała ponadto Bursa św. Barbary, która mieściła się przy Małym Rynku w pojezuickim budynku przekazanym Uniwersytetowi po kasacji zakonu. Przeznaczono go na mieszkania dla studentów po spaleniu się w 1842 roku Bursy Jeruzalem przy ul. Gołębiej. Budynek nie miał jednak uregulowanego statusu prawnego i mieściła się w nim także szkoła ludowa.

U progu okresu autonomicznego baza materialna uczelni prezentowała się więc bardzo skromnie. Podobnie wyglądała sprawa systemu nauczania. Na Wydziale Teologicznym oparty on był na wykładach prowadzonych według modelu scholastyczno-kazuistycznego. Jedyne w innej formie odbywała się nauka języków wschodnich, gdzie przewidywano dodatkowe ćwiczenia (dotyczyło to języków syro-chaldejskiego, syryjskiego i hebrajskiego)¹⁷⁴. Kursy prowadzone były przez cały tydzień, z sobotami włącznie, i trwały w godzinach porannych i wczesnopopołudniowych. Wymiar zajęć uzależniono od przedmiotu. Codziennie odbywały się wykłady z historii Kościoła, teologii pastoralnej oraz katechetyki i metodyki. Z wyjątkiem czwartku prowadzono zajęcia z dogmatyki fundamentalnej i szczegółowej, prawa kanonicznego i teologii moralnej. Pozostałe przedmioty wykładano w wymiarze jednej lub

¹⁷³ Z ogólnej liczby 200 łóżek szpitalnych na kliniki przeznaczono 24 — na Klinikę Chorób Wewnętrznych 12, na Klinikę Chirurgiczną 8 i na Klinikę Położniczą 4 łóżka.

¹⁷⁴ *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbywać się mających w półroczu zimowym roku szkolnego 1869/1870*, Kraków 1869, s. 3–4; *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbywać się mających w półroczu letnim roku szkolnego 1869/1870*, Kraków 1870, s. 3–4.

dwóch godzin, raz lub dwa razy w tygodniu¹⁷⁵. Nacisk kładziono na przedmioty wykorzystywane w praktyce kapłańskiej.

Na Wydziale Prawa i Administracji koncentrowano się na przedmiotach określonych przepisami egzaminu państwowego i toku studiów z 1855 roku. Dominującą metodą nauczania były wykłady i repetytoria z ćwiczeniami praktycznymi¹⁷⁶. Skupiano się na przedmiotach historyczno-prawnych. Z zajęć dodatkowych prowadzono między innymi wykłady z prawa francuskiego oraz polskiego prawa prywatnego.

Na Wydziale Lekarskim w obok zajęć teoretycznych (wykładów) obowiązywały zajęcia w klinikach. Łączono wówczas wykłady przy łóżku chorego z działaniami praktycznymi. Studenci mieli obowiązek także uczestniczyć w laboratoriach oraz ćwiczeniach. Działały cztery Kliniki: Lekarska, Chirurgiczna, Położnicza i Okulistyczna. Studentów obowiązywały zajęcia laboratoryjne w Pracowni Fizjologicznej, ćwiczenia z anatomii, ćwiczenia w sekcjach anatomicznych oraz ćwiczenia w dochodzeniach sądowo-lekarskich. Wykłady z chemii sądowej łączono z ćwiczeniami, były one dostępne także dla słuchaczy prawa. Zajęcia były zróżnicowane pod względem opłat, część z nich miała podwyższoną cenę, bez możliwości zwolnienia z czesnego (np. ćwiczenia z chemii zooanalitycznej i ćwiczenia z operacji okulistycznych na zwłokach ludzkich i zwierzęcych)¹⁷⁷. Był też jednak cały zestaw zajęć oferowanych bezpłatnie, na przykład ćwiczenia w Pracowni Fizjologicznej czy zajęcia z opukiwania i auskultacji.

Do początku lat siedemdziesiątych XIX wieku ważną funkcją Wydziału Filozoficznego było przygotowanie kandydatów na nauczycieli szkół średnich. W proponowanych wykładach z zakresu filologii dominowała tematyka związana z filologią klasyczną i germańską, a więc przedmiotami o najwyższym wymiarze godzin w gimnazjach. Poza zagadnieniami historycznymi czy gramatycznymi wykładano także metodykę nauczania przedmiotów filologicznych. Część zajęć nawet w nazwie przedmiotu wskazywała wprost, że jest przeznaczona dla przyszłych nauczycieli (np. „Gramatyka języka cerkiewnego i czytanie zabytków dla kandydatów na profesorów gimnazjalnych”). Dla nich przeznaczone były także zajęcia dotyczące poprawy błędów w polszczyźnie

¹⁷⁵ Tamże.

¹⁷⁶ Repetytoria dotyczyły powtórzenia nauki o procesie cywilnym i zawierały ćwiczenia praktyczne, natomiast repetytorium z historii prawa niemieckiego miało charakter teoretyczny. *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbywać się mających w półroczu letnim roku szkolnego 1869/1870*, s. 4–5.

¹⁷⁷ *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbywać się mających w półroczu zimowym roku szkolnego 1869/1870*, s. 5–7.

literackiej¹⁷⁸. Jedynie na tym wydziale funkcjonowały Seminaria: Filologiczne i Historyczne, na których prowadzono ćwiczenia praktyczne w zakresie swoich specjalności. W naukach matematyczno-przyrodniczych zajęcia praktyczne obejmowały ćwiczenia astronomiczne, ćwiczenia praktyczne w doświadczeniach fizycznych, w Pracowni Chemicznej, w oznaczaniu minerałów i roślin oraz ćwiczenia w pracy z mikroskopem. Część zajęć przeznaczona była także dla studentów innych wydziałów — lekarzy lub prawników. Działał tylko jeden lektorat z języka francuskiego. Podobnie jak na Wydziale Lekarskim opłaty za zajęcia były zróżnicowane. Wyraźny stał się proces specjalizacji w obrębie poszczególnych dyscyplin, przejawiający się w tworzeniu specjalistycznych gabinetów i zakładów¹⁷⁹. Postępujący od lat sześćdziesiątych XIX wieku wzrost liczby studentów, intensyfikacja procesu habilitacji i specjalizacji badań naukowych rodziły potrzebę dalszych inwestycji i rozbudowy infrastruktury oraz dalszego unowocześniania form prowadzenia zajęć.

¹⁷⁸ *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbywać się mających w półroczu letnim roku szkolnego 1869/1870*, s. 8.

¹⁷⁹ W Uniwersytecie Jagiellońskim u progu okresu autonomicznego działały: Biblioteka, Ogród Botaniczny, Obserwatorium Astronomiczne, Muzeum Archeologiczne, Seminarium Filologiczne, Seminarium Historyczne, Gabinet Mineralogiczny, Gabinet Zoologiczny, Gabinet Fizyczny, Gabinet i Laboratorium Chemiczne, Gabinet Farmakognostyczny, Gabinet i Prosektorium Anatomiczne, Prosektorium Anatomiczno-Patologiczne, Gabinet Anatomiczno-Chirurgiczny, Gabinet Fizjologiczny, Gabinet Weterynaryjny, Zakład Patologiczno-Chemiczny oraz Kliniki: Lekarska, Chirurgiczna, Położnicza i Okulistyczna. *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbywać się mających w półroczu letnim roku szkolnego 1869/1870*, s. 10.

Rozdział III

ROZBUDOWA STRUKTURY ADMINISTRACYJNEJ I NAUKOWO-DYDAKTYCZNEJ UCZELNI

1. Władze uczelni

1.1. Rektor i Senat

Instytucjonalny kształt Uniwersytetu Jagiellońskiego uzyskany w efekcie przemian autonomicznych miał niebagatelny wpływ na przebieg procesów dydaktycznych, które mogły dokonywać się w warunkach wewnętrznej samodzielności uczelni. Choć wiele kompetencji pozostawało w gestii władz państwowych, to do społeczności uniwersyteckiej należało decydowanie o istotnych aspektach życia akademickiego. Struktury władz uczelnianych miały charakter hierarchiczny i kolegialny. Na czele stał rektor, wybierany spośród czynnych profesorów zwyczajnych. Wyboru dokonywali elektorzy — z każdego wydziału powoływano ich czterech. Dwóch było profesorami zwyczajnymi, pozostali mogli rekrutować się z profesorów nadzwyczajnych i docentów prywatnych. Wybór następował bezwzględną większością głosów pod przewodnictwem ustępującego rektora. Kadencja była jednoroczna, a ta sama osoba mogła być wybierana wielokrotnie. Starano się, by kolejni rektorzy reprezentowali różne wydziały. W wypadku gdy rektor nie mógł pełnić swych obowiązków, przejmował je prorektor. Dostęp do stanowisk i godności uniwersyteckich nie był uzależniony od wyznania kandydata¹⁸⁰. Rektorzy jako wryliści zasiadali także w Sejmie Krajowym.

Najwyższą władzę uczelni stanowił Senat. Do zakresu jego działania należały wszystkie sprawy administracyjne, naukowe, porządkowe oraz wynikające ze stosownych ustaw kwestie organizacyjne. Posiadał on również prawo wglądu w obrady kolegiów profesorskich poszczególnych wydziałów i ewentualnego wstrzymywania ich uchwał, po zawiadomieniu MWiO. Senat decydował o obsadzie stanowisk urzędniczych i służby uniwersyteckiej. Studenci podlegali Senatowi w sprawach dyscyplinarnych. Do niego należały sprawy związane z fundacjami stypendialnymi. Rozstrzygał wszelkie spory

¹⁸⁰ Ustawa o urządzeniu władz uniwersyteckich z 27 kwietnia 1873 roku, § 21, Dz.P.P., nr 63.

wśród pracowników, pośredniczył i wyrażał opinię w korespondencji pomiędzy Ministerstwem a Uniwersytetem. W skład Senatu wchodził rektor, prorektor (którym był zawsze rektor poprzedniej kadencji), dziekani i prodziekani (także dziekani poprzedniej kadencji) i po jednym przedstawicielu czterech wydziałów. Członkowie pochodzący z poszczególnych wydziałów byli wybierani na trzy lata. Posiedzenia Senatu miały charakter zwyczajny lub nadzwyczajny — posiedzenia zwyczajne odbywały się raz w miesiącu, z kolei nadzwyczajne zwoływane były na żądanie rektora. Decyzje podejmowano większością głosów przy obecności przynajmniej połowy składu. Odpowiedzialność za tok posiedzeń Senatu spadała na rektora, który stał na jego czele¹⁸¹.

Jedną z najważniejszych spraw, którymi zajmował się Senat, były kwestie dotyczące kadry naukowej. Podejmowano inicjatywy, by uzyskać etaty profesorskie dla nowych dyscyplin naukowych, m.in. kierowano w tej sprawie memoriały, wnioski i odezwy do Ministerstwa. Proponowano obsadę nowych i istniejących katedr. Generalnie obowiązywały konkursy, ale Senat miał prawo przedstawić swojego kandydata i po przeanalizowaniu wszystkich zgłoszeń wnioskować o jego mianowanie. W większości wypadków Ministerstwo przychyliło się do stanowiska Senatu. Sprawy dyscyplinarne koncentrowały się wokół rzekomych lub rzeczywistych nadużyć uprawnień. Często związane to było z osobistymi konfliktami (np. profesora Józefa Rostafińskiego z ogrodnikiem Gustawem Polem¹⁸², czy też kwestia oskarżenia Odo Bujwida o nadużywanie władzy w stosunku do chorych w Krakowskim Zakładzie Szczepień¹⁸³).

Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego był też organem, do którego kierowano wszelkie sprawy związane z kontaktami międzynarodowymi. Na przykład podejmował on decyzje o wysłaniu przedstawicieli na uroczystości jubileuszowe w innych uczelniach. Częstotliwość tych wyjazdów nie była znaczna, ponieważ zazwyczaj koszty udziału musiały pokryć osoby delegowane. Wielokrotnie ograniczano się do wystosowania okolicznościowego pisma. W zależności od rangi partnera wysyłano adresy bądź telegramy, różnicując także język życzeń (te najbardziej prestiżowe formułowano po łacinie). Zdarzały się wypadki odmowy udziału w uroczystościach. W 1910 roku Senat jednogłośnie odmówił udziału w obchodach setnej rocznicy założenia uniwersytetu w Ber-

¹⁸¹ Tamże, §19.

¹⁸² Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu za rok 1905/1906, Protokół posiedzenia Senatu z 23 maja 1906 roku, k. 202; S II 620, Teki osobowe pracowników administracyjnych czynnych w latach 1850–1939. Teczka personalna Gustawa Pola; Ogród Botaniczny 31–34 Korespondencja G. Pola 1904–1911.

¹⁸³ Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu za rok 1906/1907, Protokół posiedzenia Senatu z 15 lipca 1907 roku, k. 225; S II 589 Sprawy dyscyplinarne profesorów i docentów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1864–1921.

linie. Niewątpliwie miało to związek z polityką państwa niemieckiego wobec Polaków w zaborze pruskim¹⁸⁴. Również demonstracyjny charakter miała (rok wcześniej) odmowa udziału w jubileuszu pięćsetlecia utworzenia uniwersytetu w Lipsku. Postanowiono nie wysyłać delegatów, a jedynie ograniczyć się do wystosowania adresu gratulacyjnego. Równocześnie na tym samym posiedzeniu zdecydowano o delegowaniu na jubileusz uniwersytetu w Louvain Bolesława Wicherkiewicza¹⁸⁵. Okolicznościowe kontakty z uniwersytetami miały charakter globalny, poczucie wspólnoty ludzi nauki było bardzo mocne. Listy gratulacyjne wysyłano nawet do tak odległych placówek jak uniwersytety w Tokio czy w Melbourne¹⁸⁶. Senat podejmował także decyzje dotyczące udziału w jubileuszach wybitnych przedstawicieli nauki, zwłaszcza w obrębie Monarchii (urodziny Karla Rokitansky'ego, jubileusz Františka Palacký'ego) oraz w innych zaborach (np. jubileusz Tadeusza Korzona). Zaznaczano też obecność Uniwersytetu Jagiellońskiego, delegując oficjalnych przedstawicieli na pogrzeby ludzi nauki. W sprawach wyjazdów jubileuszowych Senat często cedował decyzje na poszczególne wydziały. Tak było chociażby w wypadku uroczystości na Uniwersytecie Wrocławskim lub uniwersytecie w Oslo (Chryścianii), kiedy sprawę przekazano w ręce dziekana Wydziału Filozoficznego¹⁸⁷. Regularnie natomiast uczestniczono w uroczystościach organizowanych przez Uniwersytet Lwowski. W 1912 roku postanowiono, że w lwowskich obchodach rocznicowych weźmie udział cały Senat „oraz jak największa ilość profesorów w togach”¹⁸⁸.

Niestety niezrealizowaną do końca inicjatywą było powołanie na wiosnę 1914 roku komisji do spraw wzajemnych wizyt kadry naukowej Uniwersytetu Jagiellońskiego z uniwersytetem w Pradze oraz uczelniami francuskimi. Komisja miała opracować sposoby wymiany, do której jednak nie doszło z powodu wybuchu Wielkiej Wojny¹⁸⁹. W większości wypadków udział w kongresach i zjazdach uzależniony był od indywidualnych zainteresowań uczonych, któ-

¹⁸⁴ Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu za rok 1909/1910, Protokół posiedzenia Senatu z 12 marca 1910 roku, k. 291.

¹⁸⁵ Arch. UJ, S II 84 Akta Senatu za rok 1908/1909, Protokół posiedzenia Senatu z 24 lutego 1909 roku, k. 262.

¹⁸⁶ Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1913/1914, Protokół posiedzenia Senatu z 8 listopada 1913 roku, k. 86; Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu za rok 1905/1906, Protokół posiedzenia Senatu z 13 listopada 1905 roku, k. 180.

¹⁸⁷ Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1910/1911, Protokół posiedzenia Senatu z 25 lutego 1911 roku, k. 23.

¹⁸⁸ Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1911/1912, Protokół posiedzenia Senatu z 30 kwietnia 1912 roku, k. 57.

¹⁸⁹ Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1913/1914, Protokół posiedzenia Senatu z 20 stycznia 1914 roku, k. 87; Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1913/1914, Protokół

rzy — jak już wspomniano — zazwyczaj sami pokrywali koszty uczestnictwa (wówczas Senat dawał tylko zgodę na oficjalne reprezentowanie uczelni).

Do organizacji uroczystości uniwersyteckich w Krakowie Senat powoływał specjalne komisje. Dotyczyło to jubileuszu 1900 roku, obchodów rocznicowych Piotra Skargi, Adama Mickiewicza, Hugona Kołłątaja i Józefa Kraszewskiego. Organizowano uroczystości związane z poświęceniem nowych gmachów uniwersyteckich, czego przykładem jest choćby ceremonia otwarcia Collegium Novum czy Collegium Agronomicum. Starano się nadać im odpowiednią rangę poprzez zapraszanie wysokich urzędników państwowych.

Senat decydował, kogo nagrodzić tytułem doktora *honoris causa*. W większej liczbie nadawano je przy specjalnych okazjach, np. przy otwarciu Collegium Novum obdarzono tym tytułem kilkadziesiąt osób (podobnie było podczas jubileuszu 1900 roku)¹⁹⁰. Do projektów zmian w edukacji uniwersyteckiej, proponowanych przez wiedeńskie ministerstwo oświaty lub wprowadzanych przez inne uniwersytety, Senat ustosunkowywał się, zasięgając opinii poszczególnych wydziałów. Największe dyskusje związane były z ogólnoaustrickimi debatami dotyczącymi istotnych reform (np. habilitacji, dostępu kobiet do studiów czy zmian programowych)¹⁹¹. Senat czynił to poprzez udział swoich przedstawicieli w różnego rodzaju gremiach opiniotwórczych¹⁹² oraz przez ustosunkowywanie się do zgłaszanych inicjatyw¹⁹³.

Oprócz spraw dotyczących kadry i życia naukowego Senat część swoich posiedzeń poświęcał obsadzie wszystkich stanowisk pracowniczych na Uniwersytecie, włącznie z etatami administracyjnymi, technicznymi i pomocniczymi. Podejmował też decyzje dotyczące tak — wydawałoby się — drobnych kwestii, jak wynajem mieszkań służbowych dla niższych pracowników czy przyznawanie im pomocy materialnej w postaci zapomóg. Dysponował także, pomieszczeniami uniwersyteckimi. Zwłaszcza po wybudowaniu Collegium

posiedzenia Senatu z 11 marca 1914 roku, k. 89; Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1913/1914, Protokół posiedzenia Senatu z 26 maja 1914 roku, k. 91.

¹⁹⁰ Szerzej: U. Perkowska, *Jubileusze Uniwersytetu Jagiellońskiego...*

¹⁹¹ Arch. UJ, S II 82, Akta Senatu za rok 1884/1885, Protokół posiedzenia Senatu z 18 kwietnia 1885 roku, k. 129; Arch. UJ, S II 82, Akta Senatu za rok 1886/1887, Protokół posiedzenia Senatu z 24 listopada 1886 roku, k. 205; Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1913/1914, Protokół posiedzenia Senatu z 21 marca 1906 roku. Opinia Senatu w sprawie dopuszczenia do habilitacji kobiet w uniwersytetach austriackich, k. 86.

¹⁹² Arch. UJ, S II 81, Akta Senatu za rok 1870/1871, Protokół posiedzenia Senatu z 24 maja 1871 roku. Wybór J. Dunajewskiego jako delegata Uniwersytetu Jagiellońskiego do prac nad nową ustawą uniwersytecką, k. 35.

¹⁹³ Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu za rok 1905/1906, Protokół posiedzenia Senatu z 28 marca 1906 roku. Poparcie wniosku Uniwersytetu w Innsbrucku w sprawie wliczania dodatku aktywalnego do emerytur, k. 201.

Novum wiele instytucji zwracało się z prośbą o ich udostępnienie. Senat starał się czynić to wyłącznie w celach edukacyjnych lub godnych poparcia społecznego. Dla wynajmujących uzyskanie takiej zgody było niewątpliwie istotne ze względów prestiżowych. Oczywiście zezwalano także na wykorzystanie budynków uniwersyteckich na potrzeby organizowanych w Krakowie ogólnogalicyskich i ogólnopolskich zjazdów naukowych. Senat powoływał komitet biblioteczny sprawujący pieczę nad finansami i organizacją biblioteki uniwersyteckiej. Zarządzał także fundacją drukarni uniwersyteckiej.

Władze Uniwersytetu występowały z wnioskami finansowymi do MWiO. Najczęściej dotyczyły one działalności poszczególnych jednostek uczelnianych oraz spraw wynagrodzeń. Często monitowano o przydzielenie lub podwyższenie dotacji stałych oraz udzielenie nadzwyczajnych. W związku z wieloma potrzebami uczelni Senat przedkładał Ministerstwu prośby o dofinansowanie (lub sfinansowanie) budowy nowych obiektów lub remontu istniejących. Do kompetencji Senatu należały też decyzje dotyczące przyjmowania darów na rzecz Uniwersytetu od osób prywatnych.

Stałe miejsce w pracach Senatu miały sprawy studenckie. Ponieważ zachowanie studentów na uczelni (oraz poza nią) objęte było ścisłą kontrolą, wszelkie problemy dyscyplinarne rozstrzygali członkowie Senatu. Miały one zróżnicowany charakter — od typowych wybryków młodzieńczych (w których przodowali studenci medycyny)¹⁹⁴, po sprawy związane z dydaktyką, rocznicami, udziałem w akcjach społecznych czy politycznych. Przepisy porządkowe określało rozporządzenie MWiO z 13 października 1849 roku (uzupełnione 19 grudnia 1888 roku)¹⁹⁵. Ponadto Senat uchwałą z 27 października 1884 roku uregulował sprawy dotyczące podległości stowarzyszeń studenckich władzom uczelni. Wspomniane przepisy ogólnoaustriackie określały środki dyscyplinujące: upomnienie i przestroga dziekana (indywidualna lub wobec grona profesorskiego), nagana udzielana przez rektora na forum Senatu, wydalenie czasowe z Uniwersytetu na okres od jednego do czterech semestrów, wydalenie na zawsze z uczelni bądź wydalenie na zawsze ze wszystkich uniwersytetów austriackich¹⁹⁶. Najistotniejszym przepisem, wobec którego Senat nie pozostawał obojętnym, był paragraf 7 rozporządzenia z 1849 roku, zakazujący zgromadzeń studentów w miejscach publicznych z wyjątkiem „zabaw i rozrywki”. Każde zebranie na uczelni wymagało zgody Senatu, zastosowania się do regulacji

¹⁹⁴ Arch. UJ, S II 82, Akta Senatu za rok 1887/1888, Protokół posiedzenia Senatu z 24 kwietnia 1888 roku, k. 280; Arch. UJ, S II 82, Akta Senatu za rok 1889/1890, Protokół posiedzenia Senatu z 12 maja 1890 roku, k. 393.

¹⁹⁵ *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 60–71.

¹⁹⁶ Rozporządzenie MWiO z 13 października 1849 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 68.

uniwersyteckich (obwieszczenie z 14 maja 1890 roku¹⁹⁷) oraz zawiadomienia władz policyjnych¹⁹⁸. Senat wydał także (w roku 1892) uchwałę zakazującą studentom przynależność do jakichkolwiek stowarzyszeń robotniczych lub udział w ich zgromadzeniach¹⁹⁹. Najcięższe sankcje stosowano rzadko, zazwyczaj w wypadku spraw karnych oraz powtarzającego się łamania przepisów dotyczących udziału w zgromadzeniach²⁰⁰. Przykładowo, głośnie zajścia związane ze studenckim protestem wobec wykładów Kazimierza Zimmermanna spowodowały relegowanie z uczelni trzech osób²⁰¹.

W 1867 roku Senat uzyskał dzięki staraniom ówczesnego sekretarza Uniwersytetu Hilarego Hankiewicza prawo zarządzania funduszami stypendialnymi. Część z nich znajdowała się pod bezpośrednim zarządem Senatu, nad innymi sprawowano tylko nadzór²⁰². Sprawozdanie z prac komisji stypendialnej i decyzje dotyczące przyznawania funduszy stanowiły stałą część obrad Senatu. Na jego posiedzeniach decydowano także o wszystkich sprawach związanych z działalnością organizacji studenckich, zarówno samopomocowych, samokształceniowych, naukowych, jak i towarzyskich i sportowych. Senat zatwierdzał ich statuty i wybierał kuratorów. Sprawował nadzór nad Bursą Akademicką, rozstrzygał kwestię przyjmowania studentów z innych zaborów, nawet wydalonych z tamtejszych uniwersytetów²⁰³. Zatwierdzał obniżki bądź zwolnienie z chesnego. Przyznawał też promocje *sub auspiciis Imperatoris*. W celu usprawnienia działań Senat posługiwał się stałymi komisjami: archiwalną, prawniczą, budowlaną, kontrolującą fundusze stypendialne i komisją

¹⁹⁷ Obwieszczenie do młodzieży akademickiej w sprawie zgromadzeń (wieców) akademickich, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 64.

¹⁹⁸ Rozporządzenie MWiO z 10 września 1854 roku, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 654.

¹⁹⁹ Uchwała z 29 października 1892 roku, L. 1268, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 68.

²⁰⁰ Arch. UJ, Akta Senatu za rok 1888/1889, Protokół posiedzenia Senatu z 9 marca 1889 roku. Sprawozdanie prof. Kleczyńskiego z postępowania wobec defraudacji funduszy w Towarzystwie Wzajemnej Pomocy Uczniów, k. 324–325; Arch. UJ, Akta Senatu za rok 1912/1913, Protokół posiedzenia Senatu z 14 grudnia 1912 roku, relegowanie studenta za fałszowanie dokumentów, k. 69.

²⁰¹ Arch. UJ, Akta Senatu za rok 1910/1911, Protokół posiedzenia Senatu z 14 grudnia 1910 roku. Sprawa nielegalnego wiecu z 29 listopada 1910 roku, k. 15; M. Frančić, *Między rewolucją a wojną (1905–1914)*, w: *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od oświecenia do połowy XX wieku*, red. C. Bobińska, t. 1, Kraków 1964, s. 254–288.

²⁰² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 228.

²⁰³ Arch. UJ, Akta Senatu za rok 1882/1883, Protokół posiedzenia Senatu z 4 czerwca 1883 roku. Poparty wniosek Wydziału Lekarskiego o przyjęcie relegowanych z Uniwersytetu Warszawskiego dwóch studentów, k. 57–58.

do spraw Bursy Akademickiej. Powoływano także ciała doraźne, rozwiązujące bieżące problemy (sprawy dyscyplinarne, organizacja jubileuszy itp.).

1.2. Dziekani i kolegia profesorskie

Wydziały tworzyła wspólnota nauczycieli i studentów. Do grona nauczycieli akademickich zaliczano profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych, honorowych, docentów prywatnych oraz osoby będące nauczycielami, tzn. te, które nie zajmowały się badaniami naukowymi, lecz wyłącznie dydaktyką (np. nauczaniem języków obcych). Wydziałem kierowało zgromadzenie profesorów, w skład którego wchodziłi profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni (zasiadało w nim także dwóch przedstawicieli docentów prywatnych). Brali oni czynny udział w wyborach dziekana i rektora. Każdą nieobecność na posiedzeniu należało wyjaśnić i usprawiedliwić. Do podjęcia uchwały konieczna była obecność połowy członków. W końcu roku dziekan zwoływał posiedzenie otwarte dla całego grona, na którym zgłaszano wnioski dotyczące spraw naukowych lub porządkowych. Odpis protokołu wraz z opinią o wnioskach przesyłano do wiadomości Ministerstwa. Do kolegiów należało wnioskowanie o nominacje profesorskie, a tym samym wyznaczenie nowych kierunków badań i nauczania oraz składanie propozycji w sprawie organizowania zakładów pomocniczych i ich wyposażania. Wyrażano stanowisko Wydziału w sprawach organizacji procesu nauczania, opiniowano i opracowywano koncepcje dotyczące planów studiów. Do wydziałów władze centralne zwracały się o opinie w sprawach zmian przepisów uniwersyteckich. Jednak miały one wyłącznie charakter głosu w dyskusji. Dla sprawniejszego działania kolegium profesorskiego powoływano doraźne komisje. Wśród nich intensywnie działała Komisja Kliniczna, która przekształciła się w stały organ²⁰⁴. Jej powołanie wynikało z konieczności usprawnienia organizacji pracy w klinikach działających w ramach Szpitala św. Łazarza i z wymogu konsultacji pomiędzy administracją klinik a Wydziałem Lekarskim²⁰⁵.

Wyboru dziekana dokonywano corocznie, mógł zostać nim wyłącznie profesor zwyczajny. Tylko ustępujący dziekan miał prawo odmówić przyjęcia funkcji bez podania przyczyny. W każdym innym wypadku należało przedstawić powody, a o ich zasadności decydowało zgromadzenie profesorów w głosowaniu. Do zakresu jego kompetencji należały sprawy naukowe i porządkowe wydziału (o ile nie podlegały Senatowi). Przede wszystkim do niego należała decyzja dotycząca porządku wykładów w każdym półroczu,

²⁰⁴ H. Zwolska, *Komisja Kliniczna (1906–1949)*, w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów...*, s. 195–196.

²⁰⁵ Arch. UJ, WL II 194, Regulamin Komisji Klinicznej wybranej z łona Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

wysuwania wniosków do Ministerstwa w sprawie obsady stanowisk oraz nadzór nad seminariami, zakładami, gabinetami i zbiorami. Dziekan odpowiedzialny był za organizację egzaminów doktorskich, wydawał opinie będące w zakresie kompetencji merytorycznych wydziału oraz pełnił nadzór nad studentami. Ponadto odpowiedzialny był za prawidłowe wykonywanie ustaw i rozporządzeń ministerialnych.

2. Administracja

Kancelaria i Archiwum stanowiły jedną jednostkę administracyjną, której siedzibą było początkowo Collegium Iuridicum, a od roku 1887 Collegium Novum. Jej funkcjonowanie określały przepisy uniwersyteckie z 1851 roku dotyczące Senatu. Poza niewielkimi zmianami wprowadzonymi w 1873 roku obowiązywały one do końca okresu autonomicznego. Kancelaria zajmowała się ewidencjonowaniem akt posiedzeń, akt egzaminacyjnych, katalogów oraz dokumentacją studencką. Kancelaria składała się z trzech urzędników: sekretarza, oficjała i kancelisty, do których w 1873 roku dołączył diurnista²⁰⁶. Liczba pracowników rosła wraz ze wzrostem liczby studiujących oraz rozbudową wydziałów. Pod koniec okresu autonomicznego zatrudnionych było szesnaście osób wraz z urzędnikami wydziałowymi. Sekretarz kierujący kancelarią uniwersytetu stał jednocześnie na czele Archiwum. Dopiero w 1908 roku utworzono odrębne stanowisko archiwariusza uniwersyteckiego. Spośród pozostałych osób jedna pełniła funkcję kwestora. W okresie autonomicznym sekretarzami byli kolejno: Hilary Hankiewicz (w latach 1866–1881), następnie Leon Cyfrowicz (do roku 1904), po nim Jan Odrowąż-Waligórski (do 1910, a formalnie do 1912 roku) oraz Włodzimierz Ottman, który pozostał na stanowisku do roku 1939. Zarówno H. Hankiewicz, jak i L. Cyfrowicz byli związani z Wydziałem Prawa. Hankiewicz odbył studia prawnicze we Lwowie i w Wiedniu, początkowo pracował jako urzędnik skarbowy, później został sekretarzem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uporządkował w tym czasie fundacje stypendialne i zajmował się organizacją bibliotek, czego efektem była publikacja porządkująca przepisy biblioteczne²⁰⁷ oraz praca zestawiająca rozporządzenia dotyczące uczelni²⁰⁸. W roku 1871 habilitował się na docenta rachunkowości na Wydziale Prawa. W roku 1880 został mianowany profeso-

²⁰⁶ J. Zieliński, *Inwentarz akt Senatu...*, s. 16.

²⁰⁷ *Sammlung für die k.k. österreichischen Universitäts-Bibliotheken gültigen Verordnungen*, zsgest. im Auftr. des akademischen Senats der k.k. Jagellonischen Universität zu Krakau von H. Hankiewicz, Krakau 1871.

²⁰⁸ *Gesetze und Verordnungen...*

rem nadzwyczajnym rachunkowości państwowej²⁰⁹. W następnym roku odszedł z Uniwersytetu na stanowisko radcy ministerialnego, stając się jednym z najbliższych współpracowników Juliana Dunajewskiego²¹⁰. Po nim przez 23 lata kierownictwo kancelarii sprawował Leon Cyfrowicz — absolwent Wydziału Prawa z roku 1867 i doktor praw od roku 1869²¹¹. Był on także współpracownikiem oraz redaktorem krakowskiego „Czasu” (1869–1884). W latach 1878–1883 prowadził w nim rubrykę dotyczącą spraw wewnętrznych, prawnych i administracyjnych monarchii austriackiej. W 1879 roku habilitował się z administracji i prawa administracyjnego, a od 1886 roku był docentem z tytułem profesora nadzwyczajnego. Należał do komisji egzaminacyjnej dla prawników oraz był członkiem Akademii Umiejętności. Po jego śmierci okazało się, że w dokumentacji Uniwersytetu są duże nieścisłości oraz niedobory w funduszach z chętnego, Bratniej Pomocy oraz w funduszu stypendialnym²¹². Śledztwo trwało wiele lat, starano się odzyskać część pieniędzy od dłużników Cyfrowicza, ale wobec ich nieściągalności w 1912 roku sprawę skierowano do umorzenia²¹³. W tych okolicznościach podjęto starania o opracowanie instrukcji kancelaryjnej oraz o zatrudnienie fachowych księgowych²¹⁴. Od tego czasu na stanowisko sekretarza powoływano wyspecjalizowanych pracowników. Kolejnym sekretarzem został Jan Odrowąż-Waligórski, który wykładał rachunkowość, ale od roku 1910 praktycznie nie pełnił swoich obowiązków ze względu na stan zdrowia. Początkowo w zastępstwie, a następnie na stałe na to stanowisko powołano Włodzimierza Ottmana. Był on absolwentem prawa w Uniwersytecie Jagiellońskim i urzędnikiem Starostwa w Krakowie, synem kustosa Biblioteki Jagiellońskiej Rudolfa Ottmana²¹⁵.

Kancelarie wydziałowe nie miały swoich pracowników do 1908 roku. Wszelkie czynności pełnili dziekani wraz z urzędnikami z kancelarii Senatu, sekretarzem oraz bedelami. Bedele uniwersyteccy byli niższymi funkcjonariuszami, których rekrutowano najczęściej spośród urlopowanych podoficerów

²⁰⁹ Arch. UJ, Akta Senatu S II 619, Akta osobowe: Hilary Hankiewicz.

²¹⁰ J. Waszkiewicz, *Hilary Hankiewicz, Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 9, 1960–1961, s. 275.

²¹¹ Arch. UJ, S II 619, Akta Senatu. Akta osobowe: Leon Cyfrowicz. Zatrudnienie w uniwersytecie oraz przebieg służby.

²¹² Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu. Poufne posiedzenie z 22 czerwca 1904 roku, k. 143.

²¹³ Arch. UJ, S II 619, Akta Senatu. Akta osobowe: Leon Cyfrowicz. Pismo Ekspozytury c.k. Prokuratorii Skarbu w Krakowie do Namiestnictwa z 15 listopada 1912 roku.

²¹⁴ Arch. UJ, S II 84, Akta Senatu. Posiedzenie z 5 października 1904 roku, k. 151–151.

²¹⁵ Arch. UJ, S II 620, Akta Senatu. Akta osobowe: Włodzimierz Ottman, k. 20.

armii austriackiej. Wymagano od nich znajomości języka niemieckiego oraz umiejętności kaligrafowania²¹⁶. Pożądana zwłaszcza dla bedeli Wydziału Lekarskiego była znajomość podstaw łaciny. Poza roznoszeniem korespondencji zajmowali się oni także przepisywaniem pism i dyplomów, obsługą rygorozów i egzaminów doktorskich oraz tłumaczeniem pism. Od roku 1908 bedele uzyskali status podurzędników, a cztery lata później stworzono dla nich dodatkowy personel w postaci pomocników kancelaryjnych²¹⁷. Przyjmowanie zapisów, czesnego, prowadzenie dokumentacji fundacji stypendialnych sprawiało, że wraz ze wzrostem liczby studentów rosła rola kancelarii, niezbędnej dla prawidłowego funkcjonowania wydziałów. Poza tym dla wstępujących w progi uczelni kontakt z kancelarią był pierwszym zetknięciem się z Uniwersytetem, a postaci bedeli stawały się przedmiotem wielu anegdot i wspomnień.

3. Jednostki organizacyjne uczelni

Uniwersytet Jagielloński był do 1894 roku jedyną pełną, czterowydziałową uczelnią na ziemiach polskich. Tworzyły go Wydziały: Teologiczny, Prawa i Administracji, Lekarski i Filozoficzny, które stanowiły podstawę struktury organizacyjnej, naukowej i dydaktycznej. W ich obrębie działały powstałe na podstawie odrębnych rozporządzeń inne jednostki (jak np. Studium Rolnicze). Zwyczajowo placówki z dziedziny nauk teoretycznych zwano seminariami, a jednostki związane z naukami doświadczalnymi, posiadające obok bibliotek także zbiory rzeczowe, określano jako zakłady, gabinety, a także pracownie. Na wydziałach medycznych nazywano je klinikami. Strukturę wydziałową wyznaczały etaty profesorskie — zwyczajne i nadzwyczajne. Zwyczajne oznaczały stabilizację zawodową, a nadzwyczajne były powoływane czasowo i nie zawsze wiązały się ze stałym etatem. Ponadto istniały profesury tytularne, które nie gwarantowały żadnego stałego wynagrodzenia za pracę i w związku z tym wymagały posiadania innego źródła utrzymania. Poza wydziałami prowadzono przy uniwersytecie kursy i studia o charakterze zawodowym (dla farmaceutów, pielęgniarek i położnych) oraz doksztalające (dla lekarzy, nauczycieli i rolników). Z uczelnią personalnie i lokalowo powiązana była Polska Szkoła Nauk Politycznych, dwuletnie prywatne studium uzupełniające, utworzone i prowadzone przez profesorów Wydziału Prawa.

²¹⁶ L. Hajdukiewicz, *Wydziały i zakłady Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 20.

²¹⁷ W 1910 roku jako pomocnik kancelaryjny została zatrudniona Aniela Huppmann, pierwsza kobieta w sekretariacie Uniwersytetu. *Skład Uniwersytetu Jagiellońskiego w półroczu zimowym 1910/1911*, Kraków 1910, s. 34.

3.1. Wydział Teologiczny

Reorganizacja uczelni, która dokonała się po włączeniu Rzeczypospolitej Krakowskiej do Austrii, w istotny sposób wpłynęła na funkcjonowanie i losy Wydziału Teologicznego. Cesarz w dniu 13 sierpnia 1847 roku odebrał fakultetowi prawo nadawania stopnia doktora teologii²¹⁸. Wydział w roku 1850 zwrócił się do monarchy z prośbą o zwiększenie liczby katedr, jednak nie została ona uwzględniona, a kwestia kształcenia duchownych miała odtąd załżeć od decyzji ogólnoaustriackich. Dekretem cesarza z 23 kwietnia 1850 r., konkordatem z 1855 r. oraz rozporządzeniem władcy z 8 marca 1858 roku uregulowano kwestię liczby wykładanych przedmiotów na wydziałach i w instytutach teologicznych w całym państwie²¹⁹. Ówczesne przepisy gwarantowały wpływ biskupów na studia teologiczne²²⁰.

System studiów poddano w połowie lat sześćdziesiątych szerokiej dyskusji. W jej efekcie w 1865 roku utworzono we wszystkich uczelniach kształcących teologów katedry teologii fundamentalnej, a na mocy cesarskiego postanowienia z 26 sierpnia 1872 roku — katedry katechetyki i pedagogiki wykładane w językach narodowych²²¹. Proces polonizacji oraz dążenie do podniesienia poziomu naukowego Uniwersytetu nasiliły starania o przywrócenie prawa promowania doktorów oraz o zrównanie w płacach z profesorami świeccimi²²². Szczególnie palącą kwestią była sprawa zwiększenia liczby etatów, ponieważ profesorów na wydziale było mniej niż wykładanych przedmiotów (każdy z profesorów odpowiadał za dwa przedmioty), co utrudniało rozwój

²¹⁸ M. Kanior, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1780–1880*, „Analecta Cracoviensia” 25, 1993, s. 200.

²¹⁹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, s. 414.

²²⁰ S. Piech, *Wychowywać dla Kościoła i Państwa. Formacja elit duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*, Kraków 2012, s. 224. Szerzej: S. Dobrzański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1880*, „Studia Theologica Varsoviensia” 10, 1972, nr 2, s. 70–73.

²²¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...*, s. 415.

²²² Należy pamiętać, że cała kadra na Wydziale Teologicznym należała do stanu duchownego. Arch. UJ, S II 81, Akta Senatu za rok 1872/1873, Protokół posiedzenia Senatu z 17 marca 1873 roku. Sprawozdanie Wydziału Teologicznego w sprawie konieczności wprowadzenia zmian, k. 103–104; Arch. UJ, S II 81, Akta Senatu za rok 1873/1874, Protokół posiedzenia Senatu z 9 października 1873 roku. Przyjęcie wniosków Wydziału Teologicznego w sprawie przywrócenia prawa promowania doktorów teologii oraz mianowania profesorów zwyczajnych teologii moralnej i historii kościelnej, k. 147–148; Arch. UJ, S II 81, Akta Senatu za rok 1875/1876, Protokół posiedzenia Senatu z 11 grudnia 1875 roku. Prośba Wydziału Teologicznego o przywrócenie prawa promowania doktorów teologii, k. 239.

badania. Na przeszkodzie, według władz, stały nieuregulowane sprawy diecezji krakowskiej (nieokreślone jej granice oraz wakata na stanowisku biskupa). Teologowie próbowali bezskutecznie przekonać władze, by rozdzielono te kwestie, a więc aby rozpocząć reformy na wydziale niezależnie od sytuacji diecezji. W memoriale z lutego 1873 roku proponowano wyjęcie wydziału spod nadzoru konsystorza i poddanie w pełni prawom państwowym²²³. Faktycznie sytuacja diecezji krakowskiej była skomplikowana. Formalnie od 1815 roku należała ona do metropolii warszawskiej, więc kwestie dotyczące odszkodowań za utracone dobra biskupstwa krakowskiego na terenie Królestwa Polskiego wymagały porozumień na poziomie międzypaństwowym. Po zawarciu przez Austro-Węgry układu z Rosją w 1874 roku rozpoczęto pertraktacje z Watykanem na temat modyfikacji granic diecezji krakowskiej, która została zorganizowana na nowo w 1880 roku. Dokonano wówczas poszerzenia jej obszaru o pięć dekanatów diecezji tarnowskiej²²⁴. Nowo powołany biskup Albin Dunajewski poparł starania Wydziału Teologicznego UJ o przeprowadzenie koniecznych zmian. Ostatecznie wydział uzyskał pełny skład organizacyjny, łącznie z wykładami z prawa kanonicznego. W ramach reformy z 15 sierpnia 1880 roku dekretem cesarskim utworzono wówczas dwie nowe katedry: zwyczajną — teologii moralnej i nadzwyczajną — prawa kościelnego oraz przywrócono prawo nadawania stopni doktorskich²²⁵. Tym samym wydział liczył wówczas siedem etatów profesorskich w zakresie studiów biblijnych Starego Testamentu, Nowego Testamentu, teologii dogmatycznej, teologii pastoralnej, teologii moralnej, historii Kościoła oraz prawa kanonicznego²²⁶. Poszerzenie granic diecezji wpłynęło na zwiększenie liczby studentów, a przyznanie w 1883 roku pełnych praw kanonikom patronatu uniwersyteckiego wzmocniło autorytet wydziału²²⁷. Senat posiadał przywilej obsadzania przez profesorów Wydziału Teologicznego czterech kanonii gremialnych Krakowskiej Kapituły Katedralnej. Jednak kanonicy uniwersyteccy na skutek dyspensy udzielonej im w 1859 roku praktycznie nie posiadali żadnych praw ani obowiązków w kapitule, wskutek czego zaczęli być traktowani przez kanoników mianowanych jako członkowie honorowi — nie mieli praw celebry w katedrze wawelskiej, udziału w sesjach

²²³ Arch. UJ, WT 27, Pismo do Namiestnictwa z 4 lutego 1873 roku.

²²⁴ Ostateczny kształt granic osiągnięto w 1886 roku, przyłączając kolejne cztery dekanaty. B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, t. 21, s. 335–337, 350–351.

²²⁵ S. Piech, *Druga wiosna Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880–1939)*, „Analecta Cracoviensia” 26, 1994, s. 388.

²²⁶ Tenże, *Odbudowa dawnej świetności*, w: *Wydział Teologiczny w Krakowie...*, s. 139.

²²⁷ Tenże, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 19.

kapituły, uczestniczenia w dystrybucjach i korzystania z mieszkań w domach kapitulnych²²⁸. W roku 1881 były obsadzone trzy kanonie. Zajmowali je Jan Drożdżewicz, Józef Pelczar oraz Stanisław Spis. Pelczar i Spis wnieśli do kapituły podpisane przez wszystkich profesorów wydziału podanie o zrzeczenie się dyspensy od części obowiązków i przywrócenie praw wynikających z przywilejów Akademii z XV wieku. Po głośnym procesie Kuria Rzymska w 1883 roku przyznała kanonikom pełnię praw patronatu uniwersyteckiego²²⁹. Kwestią sporną stała się także sprawa zakresu niezależności członków Wydziału względem władz diecezji. Kolegium profesorów uważało, że jest w pełni odpowiedzialne za obsadę posad i do niego należy decyzja o prawie do wykładowania (*veniam legendi*), zaś zadaniem biskupów powinno być udzielanie misji kanonicznej. Jednak w związku z tym, że studentami Wydziału byli niemalże wyłącznie słuchacze seminarium diecezjalnego, biskupi chcieli mieć wpływ na dobór kadry i preferowali księży diecezji krakowskiej. Prowadziło to do długotrwałych sporów i blokowania obsady stanowisk, zarówno już istniejących, jak i nowych (np. dziesięć lat nie udało się obsadzić profesury zwyczajnej teologii dogmatycznej i teologii pastoralnej). W roku 1908 roku problem nabrzmiał do tego stopnia, że papież Pius X ustanowił metropolitę lwowskiego abpa Józefa Bilczewskiego swoim legatem z prawem do obsadzenia wakatów. Dopiero jemu drogą mediacji udało się doprowadzić do zawarcia kompromisu pomiędzy Wydziałem Teologicznym a biskupem krakowskim.

Na kierunek rozwoju Wydziału Teologicznego wpływ wywierały koncepcje zawarte w encyklikach papieskich. Po ogłoszeniu w 1879 roku przez papieża Leona XIII encykliki *Aeternis Patris* nastąpiło odrodzenie scholastyki, rozwinęła się filozofia neotomistyczna. Na Uniwersytecie Jagiellońskim dzięki poparciu biskupa Dunajewskiego pierwsze wykłady neoscholastyczne głosił od roku 1880 Zygmunt Golian, natomiast w roku 1882 powstała pierwsza w Monarchii katedra filozofii chrześcijańskiej, na którą powołano Stefana Pawlickiego. Ten kierunek kształcenia i badań wzmocniony został na początku wieku dekretem papieskim Piusa X *Lamentabili Sane Exitu* z czerwca 1907 roku oraz jego encykliką *Pascendi Dominici Gregis* z września 1907 roku, w których postulował, by filozofia neoscholastyczna była podstawą studiów i rozwoju naukowego. Rozkwit katolickiej myśli społecznej, który nastąpił po ogłoszeniu w 1891 roku encykliki *Rerum Novarum*, zainspirował także władze diecezjalne do rozpoczęcia wykładów poświęconych tej tematyce (w roku akademickim 1899/1900). Kolejnym etapem stało się utworzenie w 1910 roku (także jako

²²⁸ Tenże, *Odbudowa dawnej świetności*, s. 140.

²²⁹ J. Urban, *Kanonie akademickie Krakowskiej Kapituły Katedralnej (1795–1945)*, Kraków 1997, s. 22.

pierwszej w Austro-Węgrzech) katedry chrześcijańskich nauki społecznych. Wpływ na rozwój badań naukowych miała również encyklika Leona XIII *Providentissimus Deus* z listopada 1893 roku, która przyczyniła się do rozwoju nowoczesnych studiów biblijnych, opartych na znajomości starożytnych języków wschodnich oraz krytycznym badaniu całego tekstu Biblii i wszystkich jego znaczeń historycznych i objawionych.

Już po podziale studium biblijnego w 1856 roku funkcjonowały osobne wykłady ze Starego Testamentu i języków wschodnich oraz z Nowego Testamentu. Podstawowym nauczaniem językiem był język hebrajski uzupełniany o prowadzone na zmianę zajęcia z języków arabskiego oraz chaldejskiego i syryjskiego. Do roku 1871 roku wykłady prowadził bazylianin o. Florian Kudrewicz, a po jego śmierci Jan Drożdziejewicz (do 1883 roku). Przez trzy lata na katedrze był wakat, a zajęcia rozdzielono pomiędzy księży: Władysława Chotkowskiego, Stanisława Spisa, Zygmunta Lenkiewicza i Emila Lamboya. W roku 1887 MWiO zaaprobowało propozycję Wydziału, by wykłady powierzyć wikariuszowi kościoła św. Krzyża w Warszawie, Władysławowi Knapińskiemu. Objął on swoje obowiązki wiosną 1888 roku. W roku akademickim 1889/1890 Ministerstwo zgodziło się oddzielić języki wschodnie od studium Starego Testamentu, przyznając ich wykładowcom osobne wynagrodzenia. W. Knapiński przeszedł w stan spoczynku w 1909 roku, a jego następcą został Jan Korzonkiewicz, penitencjarz i mansonarz kościoła Mariackiego w Krakowie. Po habilitacji rozpoczął on w 1911 roku wykłady w jako docent prywatny, a nominację na profesora nadzwyczajnego uzyskał w 1917 roku²³⁰.

Wykłady z Nowego Testamentu od roku 1858 aż do swojej śmierci w 1874 roku prowadził Aleksander Schindler²³¹. Po kilku latach wakatu, w 1879 roku, jego następcą został Stanisław Spis²³². Znany był on ze swojego zaangażowania w sprawy społeczne²³³. Starał się o utworzenie przy katedrze seminarium egzegetycznego, co udało się zrealizować pod siedemnastu latami dopiero w 1906 roku. Od 1910 roku zajęcia prowadził (jako profesor nadzwyczajny) Jan Kaczmarek, wicerektor krakowskiego Seminarium Duchownego²³⁴.

²³⁰ Arch. UJ, WT II 56, Teczka akt habilitacyjnych: Jan Korzonkiewicz; tamże, S II 619, Teczka akt osobowych: Jan Korzonkiewicz.

²³¹ Katedrę formalnie utworzono w 1856 roku, ale przez pierwsze dwa lata pozostawała nieobsadzona.

²³² S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 66.

²³³ Utrzymywał własnym kosztem bursę dla studentów i uczniów gimnazjów krakowskich.

²³⁴ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 69.

Teologia dogmatyczna jako główna gałąź teologii miała na Uniwersytecie Jagiellońskim wielowiekowe tradycje. Od roku 1865 wykłady z dogmatyki generalnej prowadził Józef Czerlunczakiewicz. W 1887 roku nominację uzyskał Marian Morawski. Działał aktywnie do roku 1896, a trzy lata później przeszedł w stan spoczynku. W latach 1882–1887 i 1899–1908 zajęcia funkcjonowały dzięki doraźnym zastępstwom. Ich obsada napotykała na problemy, które w dużej mierze wynikały ze sprzeciwu biskupa krakowskiego Jana Puzyny wobec propozycji wysuwanych przez Wydział Teologiczny. Dopiero w 1908 roku udało się uzgodnić kandydaturę na katedrze Macieja Sieniatyckiego, który pozostał na niej do roku 1934. Zajęcia z teologii fundamentalnej w latach 1864–1882 prowadził J. Czerlunczakiewicz, a po jego odejściu na emeryturę — E. Lamboy. Przedmiot ten do 1883 roku nauczany był w ramach zajęć z teologii dogmatycznej, a następnie przy katedrze filozofii chrześcijańskiej.

Teologię moralną od roku 1858 wykładał jako zastępca profesora Filip Gołaszewski, a w latach 1878–1881 (nadal w zastępstwie) — Józef Krukowski, profesor teologii pastoralnej. W 1881 roku profesorem zwyczajnym mianowano Z. Lenkiewicza. Dziesięć lat później zrezygnował on, przenosząc się do Lwowa na kanonię gremialną lwowskiej kapituły generalnej obrządku rzymskokatolickiego²³⁵. Gdy po jego odejściu wobec sprzeciwu biskupa Dunajewskiego nie udało się obsadzić katedry, władze zażądały powołania osoby spoza grona wydziału. W maju 1892 roku pozyskano Czesława Wądolnego, a cztery lata później powołano Antoniego Trznadla. Trznadel zmarł w 1908 roku, a katedrę objął po nim Jan Mazanek. Od roku 1912/1913 w zastępstwie zajęcia prowadził Stanisław Zegarliński, który został profesorem nadzwyczajnym w roku 1917 (rok później zmarł w wyniku panującej wtedy epidemii grypy).

Wraz z przemianami oświeceniowymi i zmianami w programach kształcenia duchowieństwa w latach siedemdziesiątych XVIII wieku na uniwersytetach austriackich wprowadzono osobne wykłady z teologii pastoralnej. Maria Teresa, chcąc uzyskać jak największy wpływ na wiernych, w 1777 roku uznała teologię pastoralną za osobną dyscyplinę naukową i poleciła wykładać ją w językach narodowych²³⁶. Od 1778 roku zajęcia takie prowadzono na Uniwersytetach Wiedeńskim i Praskim, a od 1802 roku w Krakowie. W latach 1860–1877 profesorem teologii pastoralnej był Józef Wilczek, a schedę po nim objął Józef Krukowski, profesor zwyczajny tego przedmiotu. Został jednak zwolniony decyzją cesarską w 1882 roku z powodu zakazu łączenia funkcji — oprócz posady profesora dzierżył bowiem probostwo parafii św. Floriana. W maju

²³⁵ Tamże, s. 86.

²³⁶ S. Piech, *Katedra teologii pastoralnej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „*Analecta Cracoviensia*” 27, 1995, s. 551.

tego roku na katedrę został powołany dotychczasowy profesor prawa kanonicznego i historii kościelnej Józef Pelczar. W 1899 roku z powodu otrzymania sakry biskupiej zrezygnował z profesury. Po jego odejściu ustanawiano kolejne zastępstwa. Pełnili je Józef Caputa oraz Jan Krupiński. Na skutek sprzeciwów kardynała Puzyny, odrzucającego kolejne propozycje obsady, etat wakował przez dziesięć lat. Dopiero w marcu 1909 roku mianowano profesorem nadzwyczajnym Antoniego Bystrzonowskiego. W ramach katedry teologii pastoralnej nauczano także katechetyki i metodyki nauczania religii. Prowadził ją, podobnie jak w innych krajach Monarchii, zwyczajowo etatowy katecheta²³⁷. Rada Szkolna Krajowa w 1869 roku powierzyła to zadanie Wacławowi Cholewińskiemu. Biskup Dunajewski w 1889 roku zaproponował w związku z problemami zdrowotnymi Cholewińskiego, by przenieść te zajęcia do Seminarium Duchownego. Pawlicki sugerował, by wprowadzić model praski, w którym zajęcia prowadził katecheta seminarium nauczycielskiego, i połączyć je z praktycznymi ćwiczeniami w szkole, w której uczy, a nie (jak chciał kardynał) przenieść do kościoła seminaryjnego. Ostatecznie powierzono te zajęcia Józefowi Bieleninowi z seminarium męskiego w Krakowie, po nim prowadzili je księża Marceli Ślepicki i Szymon Hanuszek (obaj z seminarium nauczycielskiego). Wykłady odbywały się w seminarium duchownym, zaś zajęcia praktyczne w kościele seminaryjnym.

Dekret cesarski z grudnia 1850 roku zobowiązał Wydział Teologiczny do prowadzenia zajęć z prawa kanonicznego. W 1877 roku profesorem zwyczajnym historii kościelnej i prawa kanonicznego został Józef Pelczar. W sierpniu 1880 roku władze zgodziły się na wyodrębnienie prawa kanonicznego pod jego kierownictwem, ale jako profesora nadzwyczajnego. Po odejściu w 1882 roku Pelczara przez dwa lata wykłady zastępczo prowadził Wojciech Gac. W 1884 roku profesorem nadzwyczajnym mianowano Tadeusza Gromnickiego. W 1891 roku uzyskał on tytuł profesora zwyczajnego *ad personam*.

Rozpoczęcie wykładów z filozofii tomistycznej w Seminarium Duchownym przez Zygmunta Goliana w styczniu 1880 roku i zainteresowanie, z jakim się spotkały, oraz poparcie biskupa Dunajewskiego spowodowały, że Wydział zwrócił się do MWiO z prośbą o ich wprowadzenie także na Uniwersytecie. Udało się to już w maju tego samego roku, jednak uzyskanie przez Z. Goliana probostwa w Wieliczce uniemożliwiło jego starania o katedrę. Chęć prowadzenia wykładów zgłosił w roku 1881 S. Pawlicki. Jego kandydatura zyskała akceptację władz i w czerwcu 1882 roku został on profesorem tytular-

²³⁷ A. Trznadel, *Kilka uwag o studiach teologicznych w Austrii*, „Bonus Pastor” 10, 1888, s. 53.

nym²³⁸, a od semestru zimowego 1882/1883 roku rozpoczął wykłady z filozofii chrześcijańskiej²³⁹. Była to pierwsza w Monarchii katedra filozofii chrześcijańskiej²⁴⁰. Pawlicki w roku 1894 został mianowany profesorem zwyczajnym na Wydziale Filozoficznym UJ. Na zastępcę profesora zaproponowano wówczas Franciszka Gabryła, który w roku 1898 został profesorem filozofii chrześcijańskiej i teologii dogmatycznej oraz prowadził Seminarium Filozoficzne. Po jego śmierci w 1914 roku zastępstwo objął jako lektor Kazimierz Michalski, który od półrocza zimowego 1917/1918 został zastępcą profesora.

Pierwsza katedra historii Kościoła powstała w Krakowie już w 1773 roku. Prowadzone od stu lat wykłady objął w 1877 J. Pelczar, który pięć lat później przeszedł na katedrę teologii pastoralnej, a profesorem zwyczajnym historii Kościoła mianowano Władysława Chotkowskiego. Z kolei po odejściu Chotkowskiego na emeryturę w 1910 r. wydział zaproponował na zastępstwo Juliana Gołębia, starając się jednocześnie o sprowadzenie byłego docenta Uniwersytetu Jagiellońskiego Jana Fijałka, który od roku 1896 był profesorem historii kościelnej we Lwowie. Starania zakończyły się sukcesem i w roku 1912 Jan Fijałek objął stanowisko; pozostawał na nim do 1930 roku.

Zmiany społeczne i ekonomiczne, które nastąpiły w ciągu XIX wieku, postawiły przed Kościołem nowe wyzwania. Ogłoszenie w 1891 roku przez Leona XIII encykliki *Rerum Novarum* stało się inspiracją do wprowadzenia przyszłych duchownych w zagadnienia problematyki społecznej. W roku akademickim 1897/1898 wykłady z tzw. socjologii chrześcijańskiej lub chrześcijańskiej nauki społecznej zaprowadzono na uniwersytetach w Wiedniu i Pradze. Na Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1898/1899 T. Gromnicki rozpoczął wykłady na temat stosunku Kościoła do ruchów społecznych, gospodarczych i politycznych w XVIII i XIX wieku. Problematyka ta była także poruszana na Seminarium z Filozofii Chrześcijańskiej u F. Gabryła w semestrze letnim w roku 1899/1900. Nowy program studiów wprowadzony w porozumieniu z episkopatem w 1902 roku wskazywał potrzebę uwzględniania tej tematyki w edukacji akademickiej. W grudniu 1908 roku Wydział Teologiczny zwrócił się z prośbą do MWiO o zgodę na etat profesorski z zakresu chrześcijańskich nauk społecznych. Dla wniosku uzyskano poparcie kardynała Puzyny, który zaakceptował też kandydaturę pochodzącego z Wielkopolski Kazimierza Zimmermanna. We wrześniu 1910 roku został on mianowany profesorem zwyczajnym chrześcijańskich nauk społecznych. Umiejscowienie wykładów z socjologii na Wydziale Teologicznym oraz obsadzenie jej przez

²³⁸ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 48.

²³⁹ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 114.

²⁴⁰ Tamże.

osobę duchowną oznaczało zamknięcie drogi do utworzenia podobnej katedry na Wydziale Filozoficznym lub Prawa i Administracji. Doprowadziło to do ostrych wystąpień młodzieży socjalistycznej, czyli tzw. zimtermaniady (listopad–grudzień 1910 roku). Protestujący uniemożliwiali Zimmermannowi prowadzenie wykładów, domagali się jego ustąpienia, wyłączenia Wydziału Teologicznego z Uniwersytetu i wyraźnego rozdzielenia Kościoła od państwa. Gdy w styczniu 1911 roku doszło do strajku tzw. młodzieży postępowej, władze uczelni zdecydowały o jej zamknięciu na sześć tygodni²⁴¹. Zajęcia wznowiono w marcu 1911 roku. Ostatecznie w czerwcu 1913 roku Ministerstwo uznało socjologię chrześcijańską za przedmiot obowiązkowy, a wykładowcą pozostał K. Zimmermann.

W okresie autonomicznym podjęto także starania o zapewnienie studentom wykładów z historii sztuki kościelnej i estetyki liturgii, dostrzegając jej istotne znaczenie w oddziaływaniu na wiernych. Służyć temu miała habilitacja Eustachego Skrochowskiego, którą przeprowadzono w roku 1886/1887 na podstawie jego pracy „Sarkofag chrześcijański z IV wieku”. Po zatwierdzeniu habilitacji w 1889 roku Skrochowski prowadził wykłady dotyczące malarstwa i rzeźby w liturgii oraz architektury chrześcijańskiej. Jednak już w 1891 roku został mianowany profesorem zwyczajnym historii Kościoła na Uniwersytecie Lwowskim. Od tego czasu nie było przez trzydzieści lat wykładów z tej specjalności na Uniwersytecie²⁴². W dyskusji nad postulowaną reformą kształcenia duchownych, która toczyła się na początku XX wieku, uznano konieczność wprowadzenia tej problematyki. W 1914 roku profesorowie Wydziału Teologicznego UJ w odpowiedzi na pytanie MWiO o potrzebę wykładów z historii sztuki kościelnej uznali je za istotne. Wprowadzić je udało się jednak dopiero w 1920 roku.

Przed wybuchem I wojny światowej na krakowskim Wydziale Teologicznym istniało pięć katedr zwyczajnych: prawa kanonicznego (Tadeusz Gromnicki), historii Kościoła (Jan Fijałek), filozofii chrześcijańskiej i teologii fundamentalnej (Franciszek Gabryl), dogmatyki szczegółowej (Maciej Sieniatycki) i chrześcijańskich nauk społecznych (Kazimierz Zimmermann). Funkcjonowały też dwie katedry nadzwyczajne: teologii pastoralnej (Antoni Bystrzonowski) oraz Nowego Testamentu (Józef Kaczmarczyk). Oprócz tego zajęcia prowadzili dwaj docenci prywatni: z egzegetyki Starego Testamentu i języków semickich (Franciszek Gołba) oraz ze Starego Testamentu (Jan

²⁴¹ Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1910/1911, Protokół nadzwyczajnego posiedzenia Senatu z 30 stycznia 1911 roku. Jednomyślna decyzja Senatu, poparta telefoniczną zgodą MWiO o zamknięciu uczelni, k. 19. Szerzej: M. Frančić, *Między rewolucją a wojną...*, s. 254–288.

²⁴² S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 142.

Korzonkiewicz)²⁴³. Stanisław Spis oraz Władysław Chotkowski byli emerytowanymi profesorami honorowymi.

3.2. Wydział Prawa i Administracji

Na Wydziale Prawa system kształcenia od 1810 roku miał charakter wyłącznie utylitarny, co sprawiało, że studia prawnicze były przede wszystkim zakładami kształcenia zawodowego²⁴⁴. W nowej organizacji nauczania, w latach 1855–1893, podstawą teoretyczną stały się przedmioty historyczno-prawne (prawo rzymskie, prawo kanoniczne, nowo wprowadzona historia państwa i prawa niemieckiego, niemieckie prawo prywatne). Efektem był ciągły rozwój nauk historyczno-prawnych oparty na założeniu niezbędności prowadzenia badań źródłowych zmierzających do poznania ewolucji prawa²⁴⁵. Wśród przedmiotów wydzielono trzy kategorie dyscyplin: historyczne, sądowe i polityczne. Liczba katedr prawniczych w Krakowie w połowie wieku była mniejsza niż liczba obowiązujących przedmiotów, co utrudniało organizację procesu dydaktycznego, zwłaszcza że wprowadzono zajęcia obowiązkowe oraz ogólnie wyznaczono ich kolejność. Nowa ordynacja przewidywała też zmianę trzyletniego systemu studiowania na czteroletni. W efekcie profesorowie prowadzili wykłady z kilku różnych przedmiotów.

Od roku akademickiego 1865/1866 obowiązywała formalnie nazwa Wydział Prawa i Administracji (Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät), dobitniej określająca jego funkcje. Specyficzna rola wydziału, który miał w założeniach dostarczać sprawnych urzędników administracji państwowej²⁴⁶, powodowała, że odczuwalna była w jego funkcjonowaniu ingerencja państwa — najszybciej i najdłużej podlegał germanizacji. Charakterystyczne dla tego wydziału były częste zmiany nazw katedr oraz łączenie (poprzez osoby profesorów) różnych specjalności. Wynikało to w znacznej mierze z ogólnoaustriackich rozporządzeń dotyczących organizacji pracy wydziałów prawniczych oraz zmieniających się wymagań państwowego egzaminu zawodowego. Efektem reform programowych przeprowadzonych w latach pięćdziesiątych były też postępujące przekształcenia struktury wydziału.

²⁴³ *Skład Uniwersytetu w półroczu zimowym 1913/1914*, Kraków 1913, s. 5–7.

²⁴⁴ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 225.

²⁴⁵ D. Malec, *Nauki historycznoprawne na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Historia prawa polskiego i historia prawa na Zachodzie*, w: *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach Drugiej Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 54. Szerzej: A. Vetulani, *Dzieje historii prawa w Polsce*, Historia Nauki Polskiej w Monografiach nr 17a, Kraków 1948.

²⁴⁶ Służyć temu miały powołane przez państwo rządowe komisje egzaminacyjne.

Wykłady z prawa rzymskiego, po częstych zmianach personalnych, jakie następowały w latach pięćdziesiątych, kiedy to wykładali na niej kolejno: Józefat Zielonacki, Karol Esmarch, Gustaw Demelius oraz (w zastępstwie) Aleksander Cukrowicz, Wincenty Waniorek i Udalryk Heyzmann, uzyskały stabilizację kadrową w roku 1862. Wówczas katedrę objął ją Fryderyk Zoll sen. i pozostawał na niej nieprzerwanie przez ponad czterdzieści lat — do roku 1906. Był on uczniem profesora Gustava Demeliusa, który z powodu polonizacji wykładów prawa rzymskiego w roku 1861 opuścił Kraków. Habilitacja Zolla w 1862 roku była pierwszą przeprowadzoną według nowych przepisów z 1848 roku. W 1863 roku został on profesorem nadzwyczajnym, a w 1865 roku — zwyczajnym. Oprócz niego zgodę na wykładanie prawa rzymskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał w 1895 roku Stanisław Wróblewski, a w 1913 zatwierdzono habilitację Rafała Taubenschlaga.

Podobnie w dziedzinie prawa kościelnego stabilna sytuacja zapanowała, kiedy w 1860 roku profesorem został U. Heyzmann. W stan spoczynku przeniesiony został po 26 latach wykładania w Krakowie. Przez dwa lata wykłady zastępczo prowadził Władysław Abraham, a następnie objął je (do 1919 roku) Bolesław Ulanowski, równocześnie profesor prawa polskiego. W 1899 roku drugim profesorem prawa kościelnego został Józef Brzeziński.

Wykłady z historii prawa polskiego odbywały się od 1848 roku. Sześć lat później objął je Piotr Burzyński i prowadził jednocześnie z zajęciami z prawa francuskiego. Miały one charakter nadobowiązkowy. W 1879 roku prawo francuskie na Uniwersytecie zostało zlikwidowane, a wykłady z prawa polskiego przejął Michał Bobrzyński²⁴⁷, który w 1890 roku zrezygnował z wykładów w związku z objęciem funkcji wiceprezydenta RSK. Po powrocie na uczelnię Bobrzyński wykładał ogólne austriackie prawo państwowe²⁴⁸. Przez rok zastępstwo sprawował Bolesław Ulanowski, a po nim — jako profesor nadzwyczajny — Franciszek Piekosiński. W 1902 roku z historii prawa polskiego habilitował się Stanisław Kutrzeba, który przejął zajęcia po Piekosińskim, początkowo jako docent prywatny, od 1908 roku jako profesor nadzwyczajny, a od 1912 roku profesor zwyczajny, i prowadził je aż do roku 1946.

Rozpoczęte w 1855 roku wykłady z prawa niemieckiego obejmowały historię państwa i prawa niemieckiego oraz powszechne niemieckie prawo prywatne. Do roku 1870 prowadził je Edward Buhl, następnie (do roku 1887) Jakub Girtler, a po nim (w latach 1887–1893) Lotar Dargun. Po dwuletnim

²⁴⁷ S. Estreicher, *Michał Bobrzyński*, „Przegląd Współczesny” 56, 1936, s. 18–40.

²⁴⁸ Gdy w 1908 roku Bobrzyński objął urząd Namiestnika Galicji, jego następcą został M. Rostworowski.

wakacie zajęcia prowadził Stanisław Estreicher, początkowo jako zastępca, a od 1902 do 1939 roku jako profesor.

Wykłady z filozofii prawa i prawa narodów prowadzono od 1850 roku. W 1872 roku na trzydzieści lat przejął je Franciszek Kasperek. Jego następcą został Michał Rostworowski, który habilitował się w roku 1896 na docenta prawa narodów i prawa międzynarodowego prywatnego, a następnie rozszerzył habilitację o prawo polityczne ogólne i austriackie. W roku akademickim 1902/1903 został mianowany profesorem nadzwyczajnym prawa narodów oraz ogólnego i austriackiego prawa państwowego²⁴⁹, a profesorem zwyczajnym został w 1908 roku obejmując katedrę po M. Bobrzyńskim.

Katedrę prawa cywilnego utworzono w 1847 roku. W latach 1867 do 1886 wykłady prowadził Maksymilian Zatorski. Po jego śmierci, na siedem lat zajęcia przejął Stanisław Madeyski. W 1893 roku, gdy Madeyski został ministrem wyznań i oświaty, w zastępstwie prowadził je Józef Rosenblatt. Na następne pół wieku (1897–1948) katedrę objął Fryderyk Zoll jun. Od roku 1899 drugim profesorem był Władysław Leopold Jaworski.

Na początku lat dziewięćdziesiątych podzielono katedrę procesu cywilnego oraz prawa handlowego i wekslowego. Do tego momentu wykłady z procedury cywilnej prowadził Edward Fierich, po nim krótko (1888/1889) Maurycy Fierich, a po trzech latach zastępstwa pełnionego przez Józefa Rosenblatta, profesora prawa karnego, katedrę objął (w latach 1892–1928) kolejny cywilista z rodziny Fierichów — Franciszek Ksawery. Natomiast zajęcia z prawa handlowego i wekslowego powierzono Antoniemu Górskiemu, który prowadził je do 1919 roku.

Od początku lat pięćdziesiątych na Uniwersytecie Jagiellońskim istniała katedra prawa i postępowania karnego. W latach 1865–1884 wykłady prowadził Aleksander Bojarski, a po nim, aż do roku 1928, Edmund Krzymuski, zwolennik klasycznej szkoły prawa karnego²⁵⁰, kładącej nacisk na czyn, a nie na osobę sprawcy (jak chcieli zwolennicy szkoły socjologicznej). W roku 1884 profesorem tytularnym został wybitny praktyk i teoretyk Józef Rosenblatt, który do 1917 roku prowadził wykłady z prawa karnego materialnego i procesowego²⁵¹. W 1896 roku przystąpił do habilitacji Juliusz Makarewicz. Jego praca „Das Wesen des Verbrechens” była przykładem socjologicznej szkoły prawa karnego. Dopuszczony do kolokwium nie uzyskał aprobaty grona praw-

²⁴⁹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1902/1903*, Kraków 1903, s. 7.

²⁵⁰ J. Widacki, *Profesora Krzymuskiego spóźniony zachwyt szkołą klasyczną*, w: *Szkice z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie. Myśli i ludzie*, Kraków 2014, s. 85–113.

²⁵¹ Tenże, *Zapomniany profesor prawa karnego [Józef Rosenblatt]*, w: *Szkice z dziejów prawa...*, s. 127–159.

ników Uniwersytetu²⁵². Rok później przedstawił kolejną pracę, na podstawie której udało mu się uzyskać habilitację²⁵³. Od tego roku wykłady prowadził jako docent, a w 1904 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym. Skonfliktowany z Krzymuskim w 1907 roku przyjął propozycję Uniwersytetu Lwowskiego i przeszedł na tamtejszą katedrę prawa i postępowania karnego²⁵⁴. W 1913 roku habilitował się i został docentem prywatnym Kazimierz Marowski, który w roku 1913/1914 prowadził wykłady z dziedziny prawa procesowego.

Wielu przekształceniom podlegały katedry związane z ekonomią, statystyką, skarbowością i austriackim prawem administracyjnym. Zajęcia z tego zakresu prowadził w latach 1861–1880 Julian Dunajewski, który swoimi wykładami wprowadzał studentów w koncepcję rozwoju społecznego opartego na ideologii pozytywistycznej²⁵⁵. Po jego odejściu na stanowisko ministra skarbu Austrii katedrę umiejętności politycznych, statystyki i austriackiego prawa administracyjnego podzielono na dwie: prawa administracyjnego i statystyki oraz ekonomii politycznej i skarbowości. W 1888 roku habilitował się ze skarbowości i prawa skarbowego Juliusz Leo, który trzy lata później uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego. Wykłady prowadził do roku 1904, kiedy to uzyskał urlop na czas sprawowania prezydentury miasta. Od roku 1906 docentem skarbowości został Jerzy Michalski. A jako docent ekonomii i statystyki habilitował się w 1893 roku Włodzimierz Czerkawski, który w 1897 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1906 — zwyczajnym. Kolejną habilitację z ekonomii uzyskał Adam Krzyżanowski w 1908 roku. Prowadził on wykłady z podstaw ekonomii i demografii. W roku 1912 otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego, a w 1916 zwyczajnego. Prowadzono też zajęcia z rachunkowości w ramach stałej docentury rachunkowości państwowej.

Dość krótko na Wydziale Prawa istniała katedra medycyny sądowej, niezależnie od takiej samej działającej na Wydziale Lekarskim²⁵⁶. Zajęcia prowadził, początkowo bezpłatnie, nadzwyczajny profesor medycyny sądowej

²⁵² J. Makarewicz swoje studium rozbudował, uzupełnił i wydał drukiem (*Einführung in die Philosophie des Strafrechts. Auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage*, Stuttgart 1906).

²⁵³ Tenże, *Idealny zbieg przestępstw w ustawie karnej austriackiej? Studium krytyczne*, Kraków 1897.

²⁵⁴ Szerzej: A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz — życie i dzieło*, w: *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, Publikacje Katedry Prawa Karnego KUL, red. A. Grześkowiak, Lublin 2005, s. 23–92.

²⁵⁵ S. Grodziski, *Julian Dunajewski (1821–1907)*, w: *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji...*, s. 149.

²⁵⁶ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 431.

Leon Blumenstock-Halban. Istniała ona do czasu jego przejścia w 1881 roku na taką samą katedrę wakującą na Wydziale Lekarskim. Wykłady zachował Halban do 1895 roku, a działająca dziesięć lat katedra była jedyną tego typu w Monarchii na wydziałach prawa²⁵⁷. Po jego odejściu wykłady z medycyny sądowej dla prawników do 1933 roku głosił profesor Wydziału Lekarskiego Leon Wachholz.

3.3. Wydział Lekarski

Reforma studiów lekarskich, która została przeprowadzona w monarchii habsburskiej w 1872 roku, w znaczący sposób wpłynęła na kierunek rozwoju Wydziału Lekarskiego UJ. Był on jedyną jednostką uniwersytecką o charakterze naukowo-zawodowym, na którym pełnię profesjonalnych uprawnień uzyskiwano w czasie studiów kończących się doktoratem. Obowiązek zdawania przez przyszłych lekarzy egzaminu o charakterze teoretycznym i praktycznym wymusił wprowadzenie innych, poza wykładami, form nauczania: demonstracji oraz ćwiczeń praktycznych przy łóżku chorego. Spowodowało to z kolei konieczność dostosowania struktury wydziału do nowych warunków. Specyfika studiów medycznych oraz wspomniane przepisy o zawodzie lekarskim wymagały istnienia katedr teoretycznych wraz z gabinetami, prosektoriami i zakładami oraz katedr praktycznych z klinikami, na czele których stali profesorowie pełniący funkcje dyrektorów. Specyfika wydziału wymagała istnienia licznej grupy asystentów i demonstratorów. W klinikach pracowali ponadto lekarze praktykanci, spośród których mianowano elewów rządowych. Personel pomocniczy stanowili służący, a funkcje pielęgniarskie w klinikach i na oddziałach uniwersyteckich sprawowały Siostry Miłosierdzia (szarytki). Ponadto na wniosek wydziału powoływano asystentów bezpłatnych, a następnie starano się o uzyskanie dla nich wynagrodzenia. Przez cały okres autonomiczny funkcje kliniczne pełniły oddziały Szpitala św. Łazarza oraz Szpital Dziecięcy św. Ludwika. Istotą działalności dydaktycznej na tym wydziale było nauczanie teorii medycyny oraz praktyka w bezpośrednim kontakcie z chorymi. Obserwowanie pacjenta i bezpośredni z nim kontakt, zbieranie wywiadu, badanie, dokumentowanie przebiegu choroby czy sekcja zwłok stanowiły niezmiernie ważny element edukacyjny. Umiejętności obserwacji chorego i wykorzystania odpowiednich narzędzi były podstawą właściwej diagnostyki²⁵⁸. Natomiast na kierunki badań wpłynęły postępy nauki

²⁵⁷ Tamże.

²⁵⁸ Standardem stało się stosowanie metody opukiwania Leopolda Auenbruggera. Do powszechnego użytku w klinikach weszły w drugiej połowie XIX wieku stetoskop, termometr, sondy, wzierniki, spirometry, lupy, mikroskopy i inne przyrządy medyczne. Szerzej: W. Szumowski, *Historia medycyny filozoficznie ujęta. Podręcznik dla lekarzy*

w zakresie anatomii i fizjologii oraz opracowanie opartych na doświadczeniach nowych założeń metodologicznych. Dotychczasowe tradycje nauczania medycyny oraz przeniesienie na grunt krakowski zdobyczy młodszej szkoły wiedeńskiej przez Józefa Dietla dały asumpt do intensywnego rozwoju katedr lekarskich. Katedra anatomii opisowej usamodzielniała się w 1848 roku. Od końca lat sześćdziesiątych wykładał ją wybitny znawca układu chłonnego człowieka Ludwik Karol Teichmann, profesor anatomii patologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ten odkrywca heminy (tzw. kryształki Teichmanna) był także wybitnym specjalistą z zakresu technik tworzenia preparatów anatomicznych. Zyskał światową sławę, nastrzykując naczynia specjalnie barwioną masą kitową, jego preparaty były prezentowane na wielu wystawach i sprowadzały do Krakowa anatomów z całej Europy, a opis układu chłonnego wszedł na stałe do klasyki literatury medycznej. Dzięki staraniom Teichmanna powstał w latach 1869–1871 nowoczesny budynek na potrzeby badań anatomicznych i wykładów Theatrum Anatomicum przy ul. M. Kopernika 12. Teichmann ustąpił z katedry w roku 1894, a jego następcą został Kazimierz Kostanecki, początkowo profesor nadzwyczajny anatomii porównawczej. Studiował on w Berlinie i w Gießen. Do I wojny światowej prowadził badania dotyczące podziałów kariokinetycznych komórek jajowych. Był twórcą krakowskiej szkoły anatomicznej i pozostał na katedrze do roku 1935. W 1901 roku z anatomii opisowej habilitował się Adam Bochenek, który w 1906 roku został profesorem nadzwyczajnym. Prowadził badania laboratoryjne nad budową i przebiegiem włókien nerwowych²⁵⁹. Był autorem jednego z najlepszych w XX wieku podręczników do anatomii człowieka.

Formalnym usankcjonowaniem prowadzonych w Krakowie badań nad przyczynami śmierci (na podstawie sekcji zwłok) stało się utworzenie w roku 1851 katedry anatomii patologicznej²⁶⁰. Już od 1826 roku istniał specjalny budynek „trupiarni klinicznej” przy ul. M. Kopernika, gdzie przeprowadzano badania anatomopatologiczne. W 1895 roku uzyskano pomieszczenia w nowo wybudowanym Collegium Medicum przy ul. Grzegórzeckiej. W połowie wieku nie rozdzielano jednoznacznie anatomii patologicznej od fizjopatologii i dlatego profesor anatomii patologicznej miał obowiązek głoszenia wykładów także z patologii ogólnej²⁶¹. Po odejściu w 1868 roku Ludwika Teichmanna

i studentów, Warszawa 1994; Z. Gajda, *Do historii medycyny...; Zarys nauczania medycyny w Polsce do 1939 roku*, red. A. Śródka, Kraków 2012.

²⁵⁹ J. Sokołowska-Pituchowa, *400 lat Katedry Anatomii w Krakowie (1602–2002)*, [Sylwetka Adama Bochenka], Kraków 2002, s. 149–160.

²⁶⁰ J. Kowalczykowska, *Historia Katedry Anatomii Patologicznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 417.

²⁶¹ Tamże, s. 419.

wykłady przejął Alfred Biesiadecki, który był wcześniej asystentem Karla Rokitansky'ego, najwybitniejszego patologa wiedeńskiego. Gdy Biesiadecki odszedł w roku 1876 do Lwowa na stanowisko promedyka Galicji, powołano (początkowo jako zastępcę profesora z prawem egzaminowania) Tadeusza Browicza²⁶². Ponawiane przez wydział próśby o ostateczne zatwierdzenie jego kandydatury przyniosły w 1880 roku mianowanie go na profesora zwyczajnego. W 1874 roku Browicz odkrył pałeczki duru brzuszego, a następnie, prowadząc badania nad budową histologiczną wątroby opisał komórki gwiazdziste układu siateczkowo-śródbłonkowego tzw. komórki Browicza-Kupffera. Wpłynął też na poszerzenie polskiego słownictwa lekarskiego. Czynny był do 1919 roku, kiedy przeszedł na emeryturę. To dzięki jego staraniom podjęto budowę nowego gmachu na potrzeby Wydziału Lekarskiego, tzw. Collegium Medicum.

Patologia przez dłuższy czas związana była organizacyjnie z terapią ogólną i farmakologią. Jej częściowe wydzielenie nastąpiło po śmierci w 1876 roku Fryderyka Skobla, ostatniego profesora łączącego te dyscypliny. Dwa lata później powstała katedra patologii ogólnej i doświadczalnej, już bez farmakologii²⁶³. Po kilku miesiącach zorganizowano przy niej Zakład Patologii Ogólnej i Doświadczalnej, a kierowanie nim powierzono Albertowi (Adalbertowi) Wojciechowi Adamkiewiczowi, docentowi prywatnemu oddziału neurologicznego szpitala Charité w Berlinie. Powstanie Zakładu umożliwiło prowadzenie badań oraz ilustrowanie wykładów odpowiednimi przypadkami²⁶⁴. Umieszczono go w kilku wynajętych pokojach na prywatnej posesji przy ul. M. Kopernika 1. Zakład posiadał wówczas jednego asystenta i służącego. Następcą Adamkiewicza w 1891 roku został Władysław Antoni Gluziński, który współpracując z Walerym Jaworskim, skupił się na badaniach gastrologicznych oraz zajmował się kwestiami hematologicznymi, endokrynologicznymi i chorobami nerek²⁶⁵. Ustąpił w roku 1897, gdy powołano go do Lwowa na tamtejszą katedrę chorób wewnętrznych. Zastąpił go na stanowisku (i pozostał na nim aż do roku 1931) Karol Klecki, który także zajmował się badaniami chorób przewodu pokarmowego. Nowe pomieszczenia Zakład zyskał po wybudowaniu Collegium Medicum.

²⁶² Tamże, s. 425; R. Szymańska, M. Schmidt-Pospuła, *Z historii badań Tadeusza Browicza (1847–1928) i Karola Kupffera (1829–1902) nad komórkami siateczkowo-śródbłonkowymi wątroby*, „Archiwum Historii Medycyny” 42, 1979, nr 3, s. 331–336.

²⁶³ B. Giędosz, *Katedra Patologii Ogólnej i Doświadczalnej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 527.

²⁶⁴ Pierwszy Zakład Patologii Ogólnej i Doświadczalnej w Monarchii powstał w Wiedniu w 1868 roku na czele ze znakomitym patologiem Salomonem Strickerem.

²⁶⁵ E.J. Kucharz, *Władysław Antoni Gluziński (1856–1935). Zarys biografii*, Katowice 2006, s. 18.

Proces wydzielenia fizjologii jako osobnego przedmiotu wykładów i badań nastąpił w pierwszej połowie XIX wieku. W Krakowie wydzieloną z katedry anatomii katedrę fizjologii powierzono Józefowi Majerowi. Na jego wniosek utworzono rok później Pracownię fizjologiczną. Wobec odmowy wykładania przez Majera w języku niemieckim, w 1856 roku powołano na katedrę Johanna Nepomuka Czerbaka, któremu udało się uzyskać samodzielne pomieszczenia dla zakładu przy ul. Wiślniej. Czerbak prowadził także obowiązkowe ćwiczenia praktyczne dla studentów. W latach 1858–1884 zajęcia prowadził Gustaw Piotrowski, który studiował w Wiedniu, Getyndze i Heidelbergu. W 1861 roku, po częściowej polonizacji, pełnił praw wykładania odzyskał J. Majer²⁶⁶, który działał wspólnie z Piotrowskim do 1877 roku. Pracownia mieściła się w tym czasie w budynku Collegium Phisicum na ul. św. Anny. Piotrowski prowadził badania z zakresu fizjologii trawienia i fizjologii krwi. W 1885 roku na stanowisko profesora powołano ucznia Iwana Tarchanowa, Napoleona Cybulskiego. Przebudował on pomieszczenia, w których znajdował się zakład, a następnie doprowadził (w 1895 roku) do przeniesienia go do nowego budynku przy ul. Grzegórzeckiej²⁶⁷. Cybulski wykładał do roku 1919. Wniósł istotny wkład w powstanie endokrynologii, dzięki odkryciu działania substancji wydzielanej w nadnerczach znanej obecnie jako adrenalina²⁶⁸.

Pierwszym krokiem do wyodrębnienia histologii była habilitacja w 1900 roku Stanisława W. Maziarskiego, asystenta Napoleona Cybulskiego z histologii prawidłowej. Cztery lata później, w 1904 roku, mianowano go profesorem nadzwyczajnym. W 1908 roku władze zgodziły się na utworzenie posady asystenta, a dwa lata później uzyskano osobne pomieszczenia, przystosowując do potrzeb katedry histologii drugie piętro czynszowej kamienicy na ul. Wielopole. Maziarski profesorem zwyczajnym został w roku 1911 i pracował aż do 1950 roku²⁶⁹.

Katedra medycyny sądowej i policji lekarskiej istniała na uniwersytecie krakowskim od roku 1805. Ważnym bodźcem jej rozwoju w drugiej połowie XIX wieku stała się decyzja ministerstwa sprawiedliwości (w 1864 roku), stanowiąca, że należy przeprowadzić sekcję zwłok w każdym wypadku, gdy

²⁶⁶ W okresie germanizacji prowadził po polsku nadobowiązkowe wykłady z antropologii.

²⁶⁷ J. Kaulbersz, R. Bilski, *Historia Katedry Fizjologii Wydziału Lekarskiego*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 406.

²⁶⁸ J. Kaulbersz, *Napoleon Cybulski (1854–1919)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 281–292.

²⁶⁹ T. Cichocki, *Stanisław Wincenty Maziarski (1873–1956)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 387–394; J. Ackermann, *Powstanie i rozwój Katedry Histologii*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 591.

zmarły nie leczył się wcześniej. Wymusiło to utworzenie wydzielonego miejsca ze stołem sekcijnym, co było zaczątkiem przyszłego Zakładu Medycyny Sądowej²⁷⁰. W efekcie udało się uzyskać osobne prosektorium sądowe. Po krótkim pobycie na katedrze Kazimierza Grabowskiego objął ją Leon Blumenstock. Początkowo był nadzwyczajnym profesorem medycyny sądowej na Wydziale Prawa, a następnie w 1881 roku został mianowany profesorem zwyczajnym Wydziału Lekarskiego. Udało mu się znacznie zwiększyć liczbę sekcji przeprowadzanych w Zakładzie — z 35 w 1881 roku do 108 w 1897²⁷¹. Doprowadził ponadto do przebudowy pomieszczeń sekcyjnych mieszczących się przy Klinice Lekarskiej (ul. M. Kopernika 7) oraz doposażył w niezbędne narzędzia dodatkowe pomieszczenia (przy ul. M. Kopernika 1). Rozpoczął także zbieranie ciekawych przykładów sekcyjnych, dając początek zbiorom muzealnym. W 1882 roku udało mu się też uzyskać dla katedry posadę demonstratora. W 1895 roku w związku z chorobą Blumenstocka-Halbana zastępował go w letnim półroczu Stanisław Ponikło, a jesienią wykłady objął profesor medycyny sądowej na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego — Leon Wachholz, który pozostał na niej przez kolejne 35 lat. Publikował on w czasopismach sądowo-lekarskich w całej Europie, był w tym okresie jednym z najbardziej znanych polskich specjalistów²⁷².

Nauczanie na studiach medycznych chemii, podobnie jak botaniki, miało ścisły związek z kształtowaniem umiejętności świadomego leczenia pacjentów. Jednakże katedry chemii funkcjonowały przede wszystkim na wydziałach filozoficznych. Tymczasem rozwój nauki i badanie procesów chemicznych zachodzących w żywych organizmach zapoczątkowały proces wyodrębnienia się chemii fizjologicznej w ramach wydziałów lekarskich. Krakowski Wydział Lekarski także starał się o stworzenie laboratorium chemicznego i ustanowienie stałej posady chemika patologicznego²⁷³. Szczególnie aktywny na tym polu był Józef Dietl, który bezskuteczne starania czynił w latach 1852 i 1857. Dietl znalazł nawet pomieszczenia dla Pracowni Chemicznej w budynku prosek-

²⁷⁰ M. Kusiak, *Dzieje katedry medycyny sądowej*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 323.

²⁷¹ L. Wachholz, *Sto lat istnienia Katedry Medycyny Sądowej w Krakowie*, Kraków 1905, s. 31.

²⁷² Z. Marek, E. Baran, *Dwieście lat nauczania medycyny sądowej w Krakowie*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 36, 1986, nr 2, s. 74–84; M. Kusiak, *Sto pięćdziesiąt lat istnienia krakowskiego Zakładu Medycyny Sądowej*, „Archiwum Historii Medycyny” 20, 1957, s. 127–147.

²⁷³ M. Sarnecka-Keller, *Historia Katedry Chemii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 491.

torium klinicznego. Ostatecznie MWiO zgodziło się na powstanie pracowni, ale nie na utworzenie nowej posady, więc obowiązki prowadzenia wykładów z chemii lekarskiej spadły na profesora kliniki i prosektora²⁷⁴. Kolejnym etapem wyodrębniania się katedry była habilitacja Aleksandra Krydy (1862), w efekcie czego Wydział zyskał pierwszego prywatnego docenta toksykologii lekarsko-sądowej i chemii patologicznej. Dwa lata później władze zgodziły się na powstanie Zakładu Chemii Patologicznej oraz na zatrudnienie chemika patologicznego, którym został Aleksander Stopczański, były asystent wiedeńskiego profesora Floriana Hellera. Zakład umieszczono tymczasowo przy ul. Wiślniej, w Zakładzie Fizjologii. Zaczął on działać w 1865 roku. Przez siedem kolejnych lat czynnych było dwóch docentów chemików — A. Kryda i A. Stopczański. Laboratorium przeniesiono w 1876 roku na ul. M. Kopernika 7, gdzie mieściły się wówczas budynki klinik lekarskich. W 1869 roku Stopczańskiego mianowano profesorem nadzwyczajnym chemii patologicznej, a rok później zakład przeniesiono do większego pomieszczenia przy ul. M. Kopernika 12, gdzie mieścił się także Zakład Anatomii Patologicznej. Poza zajęciami naukowymi i dydaktycznymi prowadzono również prace usługowe: analizy patologiczne i sędowo-chemiczne²⁷⁵. W 1874 roku Stopczański został mianowany profesorem zwyczajnym chemii lekarskiej. W roku 1881 uzyskał dla katedry stanowisko asystenta, co przyczyniło się do rozwoju badań. Pomieszczenia, które zajmowano, z powodu braku remontów zaczęły zagrażać bezpieczeństwu studentów, skutkiem czego było zawieszenie zajęć w roku 1904. Dopiero wówczas udało się uzyskać fundusze na remont opuszczonego od czterech lat budynku przy ul. M. Kopernika 7, gdzie przeniesiono się jeszcze w trakcie prac remontowych w 1905 roku²⁷⁶. Rok później, po przejściu Stopczańskiego w stan spoczynku, katedrę objął Leon Marchlewski²⁷⁷. Był on absolwentem Politechniki w Zurychu oraz badaczem z dużym doświadczeniem w pracy laboratoryjnej (zdobył je u wybitnego chemika organika Edwarda Schuncka w Kersalu pod Manchesterem oraz w Krakowie w Zakładzie badania środków żywności u Odo Bujwida). Habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1900 roku. Marchlewski zmienił profil katedry, zwiększając nacisk na prace badawcze (prowadził badania nad chlorofilem i hemoglobina)²⁷⁸. Udało mu się

²⁷⁴ Tamże.

²⁷⁵ Tamże, s. 496; S. Zwolski, *Aleksander Stopczański (1835–1912)*, PSB, t. 44, 2006, s. 117–118.

²⁷⁶ M. Sarnecka-Keller, *Historia Katedry Chemii...*, s. 497.

²⁷⁷ B. Skarżyński, *Leon Marchlewski (1869–1946)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 359–375.

²⁷⁸ Z zakresu badań na chlorofilem opublikował po niemiecku liczne prace w ramach: *Studien in der Chlorophyllgruppe*, Berlin 1907–1913.

powiększyć liczbę etatów asystenckich — do dwóch w 1909 roku i trzech w 1913. Pozostał na stanowisku do śmierci w 1946 roku.

Pierwsza katedra farmacji powstała w Krakowie w 1783 roku w okresie reform kołłątajowskich, a kierujący nią Jan Szaster zorganizował przy niej Gabinet Zbiorów Farmaceutycznych. W 1857 roku powołano Fryderyka Sko-bła na profesora patologii, terapii ogólnej, farmakognozji i farmakologii²⁷⁹. W 1878 roku od patologii ogólnej oddzielono farmakologię i farmakognozję, a trzy lata później Gabinet Farmakognozji przemianowano na Zakład Farmakologii i Farmakognozji oraz przydzielono mu etaty demonstratora i posługacza²⁸⁰. Wzorowano się przy tym na doświadczeniach Uniwersytetu Wiedeńskiego. W 1887 roku na katedrę powołano byłego asystenta z Wiednia Józefa Łazarskiego. Trudne warunki lokalowe i niska dotacja utrudniały prowadzenie badań. W roku 1891 zamieniono etat demonstratora na asystenta, a w 1892 roku dodano stanowisko demonstratora, zwiększając możliwości badawcze zakładu. W roku akademickim 1895/1896 zakład przeprowadził się do nowoczesnego budynku na Grzegórkach. Łazarski pozostał na stanowisku końca życia. Zmarł w 1924 roku.

Higiena wykładana była do roku 1873 w ramach różnych specjalności, najczęściej przez profesorów medycyny sądowej i policji lekarskiej²⁸¹. Pierwsza habilitacja z higieny — Kazimierza Grabowskiego — odbyła się w roku 1874. Grabowski rozpoczął wykłady rok później i prowadził je do 1892 roku. W 1893 roku profesorem nowo utworzonej katedry higieny został Odo Bujwid. W zakres jej programu wchodziła wówczas również bakteriologia oraz diagnostyka bakteriologiczna²⁸². Odpowiadało to bardzo Bujwidowi, który pracował już wcześniej pod kierunkiem Roberta Kocha i Ludwika Pasteura. Powierzono mu także zorganizowanie pierwszego Zakładu Higieny UJ. W tym celu wynajął Bujwid budynek przy ul. Strzeleckiej i rozpoczął organizowanie przy tej placówce Zakładu Szczepień Pasteurowskich (drugi na ziemiach polskich)

²⁷⁹ L. Samborska, Z. Bela, *Profesorowie i przedmioty wykładane dla studentów farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XIX i w pierwszych latach XX wieku*, w: *225 lat Farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. Z. Bela, Kraków 2008, s. 166.

²⁸⁰ W. Roeske, *Dzieje katedr farmaceutycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 662; J. Supniewski, *Historia Katedry Farmakologii*, w: tamże, s. 384.

²⁸¹ B. Gastoł, *Powstanie i rozwój Katedry Higieny w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 539; Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy. Na postawie dokumentów i przeżyć. Pamiętnik 1867–1939*, z. 3: *Od roku 1885 do 1891*.

²⁸² B. Gastoł, *Powstanie i rozwój Katedry Higieny...*, s. 614.

oraz punktu wytwarzania surowicy przeciwbłoniczej²⁸³. Kierował także nowo utworzonym Zakładem Badania Środków Żywności. Na katedrze pozostawał do roku 1920, gdy na własną prośbę przeniesiono go w stan spoczynku. W czasie I wojny światowej (w 1915 roku) na profesora nadzwyczajnego higieny mianowano Romana Nitscha. W tym samym roku habilitował się także Tomasz Janiszewski. Po odzyskaniu niepodległości obaj przenieśli się do Warszawy.

Weterynaria wykładana była na Wydziale Lekarskim UJ od 1811 roku, ale status samodzielnej katedry uzyskała dopiero w roku 1892. Kształciła przyszłych lekarzy urzędowych, tzw. fizyków, oraz słuchaczy Studium Rolniczego²⁸⁴. Wykłady z weterynarii objął wówczas Andrzej Walentynowicz, a po nim (od 1899) Julian Nowak, który pomimo habilitacji z anatomii patologicznej został mianowany profesorem weterynarii (po studiach wiedeńskich posiadał tytuł lekarza weterynarii). Był on nieprzeciętną postacią w życiu Krakowa, znawcą ceramiki chińskiej i architektury. Stał się inicjatorem budowy siedziby Towarzystwa Lekarskiego (przy ul. Radziwiłłowskiej), Towarzystwa Rolniczego (przy Placu Szczepańskim) oraz wzniesionego w latach 1912–1914 Instytutu Weterynarii i Medycyny Doświadczalnej UJ (przy ul. Czystej).

Nie zdołano natomiast utworzyć katedry historii medycyny, choć przedmiot ten od 1809 roku był obowiązkowy i wykładany w ramach katedry medycyny sądowej i policji lekarskiej. Pierwsza próba jej wyodrębnienia nastąpiła po śmierci Fryderyka Hechla, kiedy to wydzielono wykłady z historii medycyny i powierzono je Józefowi Oettingerowi. Jego docenturę zatwierdzono w roku 1869²⁸⁵, a w 1873 roku mianowano go profesorem bezpłatnym nadzwyczajnym, czyli bez katedry. Po jego śmierci w 1895 roku zaniechano prowadzenia wykładów z historii medycyny. Wznowiono je dopiero w roku 1910, powierzając Adamowi Wrzowskiemu, ale i wówczas nie kreowano osobnej katedry. Natomiast w 1900 roku z inicjatywy Walerego Jaworskiego w związku obchodami jubileuszu odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego utworzono na Wydziale Lekarskim muzeum historyczne z zadaniem dokumentowania jego rozwoju. W krótkim czasie udało się znacząco powiększyć zbiory, m.in. dzięki napływowi darów. Krakowska placówka była pierwszą tego typu na ziemiach polskich i jedną z pierwszych w Europie. Muzeum miało siedzibę w Klinice Chorób Wewnętrznych, jednakże W. Jaworski traktował ją jako miejsce tymczasowe i podejmował (niestety bezskuteczne) starania o stosowne pomieszczenia. Wspomagali go w tym dziele asystenci Kazimierz Flis, Józef Karol Kostrzewski

²⁸³ D. Jarońska, T. Jaroński, [Wstęp], w: O. Bujwid, *Osamotnienie...*, s. 13.

²⁸⁴ Z. Gajda, *O Wydziale Lekarskim...*, s. 110.

²⁸⁵ M. Skulimowski, *Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 358.

i Bolesław Korolewicz. W 1903 roku ukazało się drukiem „Pierwsze sprawozdanie Muzeum Historycznego dla Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1902”. Zbiory liczyły wówczas 1222 pozycje inwentarzowe i 1769 eksponatów²⁸⁶. Działania Jaworskiego wspierał też aktywnie profesor Leon Wachholz. Trzy lata później, w sprawozdaniu z 1905 roku, zanotowano już 2188 pozycji i 4617 eksponatów²⁸⁷.

Na początku lat siedemdziesiątych istniały w ramach uczelni krakowskiej podstawowe Kliniki Medyczne: Internistyczna zwana wówczas Lekarską (czyli Klinika Chorób Wewnętrznych), Chirurgiczna, Położnictwa i Ginekologii oraz Okulistyczna. Stanowiły one bazę rozwoju nowych specjalizacji. Na czele Kliniki Chorób Wewnętrznych stał od roku 1851 Józef Dietl²⁸⁸. Po jego odejściu w roku 1865 początkowo zastępczo, a rok później na stałe profesorem chorób wewnętrznych i dyrektorem kliniki został mianowany Karol Gilewski. Po jego śmierci w 1871 roku zastępczo kliniką kierował Stanisław Pareński (pierwszy docent chorób wewnętrznych na Uniwersytecie Jagiellońskim) oraz kolejno Alfred Biesiadecki i Antoni Rosner²⁸⁹. W 1874 roku na katedrę powołano jednogłośnie Edwarda Korczyńskiego, prymariusza oddziału wewnętrznego Szpitala św. Łazarza. Pod jego kierunkiem nastąpił rozwój badań, upowszechniano nowe metody diagnozowania. Również dzięki jego staraniom powstał nowy budynek kliniki przy ul. M. Kopernika 15. Korczyński przeszedł do historii medycyny dzięki rozpoznaniu zatoru tętnicy wieńcowej za życia chorego. Przyczynił się także do upowszechnienia nitrogliceryny. Popularyzował balneoterapię i uzdrowiska galicyjskie, organizując do nich wycieczki studenckie. Po nim wykłady objął jego uczeń Walery Jaworski, wybitny specjalista chorób żołądka, mianowany w 1906 roku i prowadził klinikę do roku 1919, kiedy to przeszedł w stan spoczynku. Jako pierwszy stosował on promienie Roentgena w diagnostyce chorób wewnętrznych. Interesowała go dietetyka i wykorzystanie wód leczniczych w chorobach żołądka. Opisał kolorymetryczną metodę oznaczania treści płynnej w żołądku. Był też pomysłodawcą utworzenia Muzeum Historii Medycyny i Farmacji. W ramach Kliniki Chorób Wewnętrznych wyodrębniono w 1892 roku, w związku z epidemią cholery w Krakowie, oddział

²⁸⁶ Tenże, *Walery Jaworski (1849–1924)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 236. Szerzej: A. Wrzosek, *Walery Jaworski jako twórca pierwszego w Polsce muzeum historii medycyny*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 3, 1925, s. 1–15.

²⁸⁷ M. Skulimowski, *Walery Jaworski...*, s. 236.

²⁸⁸ T. Tempka, *Józef Dietl, profesor chorób wewnętrznych*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 79.

²⁸⁹ L. Tochowicz, M. Skulimowski, *Rozwój nauki i nauczania chorób wewnętrznych w krakowskiej szkole medycznej (Wydział Lekarski UJ i Akademia Medyczna)*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 199.

chorób zakaźnych. Na jego czele stanął Stanisław Droba, który w 1914 roku zmarł na skutek zarażenia się od pacjenta nosacizną²⁹⁰. Schedę po nim przejął mianowany trzy lata później Józef Kostrzewski.

Katedra i Klinika Chirurgii utworzona została w Krakowie w 1779 roku²⁹¹. W latach 1831–1860 na jej czele stał Ludwik Bierkowski²⁹². Po jego śmierci obowiązki przejął profesor medycyny sądowej Antoni Bryk, który do roku 1869 wykładał po niemiecku, a potem — do swojej śmierci w 1881 roku — po polsku. Stosował zasady Josepha Listera w opatrywaniu ran, znacznie ograniczając śmiertelność chorych. Po Bryku na katedrę powołano Jana Mikulicza-Radeckiego, ucznia Theodora Billrotha²⁹³. Przebywając w Krakowie do roku 1887, wprowadził Mikulicz-Radecki wiele nowych narzędzi i metod operacyjnych. Zastosował własną mieszanekę chloroformu, eteru i alkoholu do narkozy oraz jodoformu do odkażania ran pooperacyjnych²⁹⁴. Odszedł na znak protestu przeciwko odwlekaniu terminu budowy Kliniki Chirurgicznej, przyjmując posadę w Królewcu²⁹⁵. Po nim kliniką przez dziesięć lat kierował słynny (dzięki zabiegom operacyjnym przewodu pokarmowego) Ludwik Rydygier²⁹⁶. Wykonał on pierwsze zespolenie żołądkowo-jelitowe z powodu wrzodu dwunastnicy metodą, która jest stosowana do dnia dzisiejszego. Udało mu się zrealizować plany Mikulicza i otworzyć uroczyście nowy budynek Kliniki Chirurgicznej oraz zorganizować w Krakowie I Zjazd Chirurgów Polskich (1889). Po odejściu Rydygiera do Lwowa przez rok wykłady prowadził Alfred Obaliński, pełniąc równocześnie funkcję prymariusza oddziału chirurgicznego Szpitala św. Łazarza. Był on jednym z najbardziej doświadczonych praktyków. Wykorzystywał promienie Roentgena w diagnostyce (1896) i przeprowadzał

²⁹⁰ Tamże, s. 217.

²⁹¹ J. Bogusz, *Dzieje krakowskiej chirurgii (Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademia Medyczna)*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 246.

²⁹² J. Bogusz, K. Lejman, *Ludwik Bierkowski, Profesor chirurgii i wykładowca wenerologii*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 67.

²⁹³ J. Hałatek, *Mikulicz in Krakau*, Würzburg 1989; W. Kozuszek, *Jan Mikulicz Radecki 1850–1905. Współtwórca nowoczesnej chirurgii*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 2555, Wrocław 2003.

²⁹⁴ Z. Wiktor, *Jan Mikulicz (1850–1905)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 236–262.

²⁹⁵ J. Bogusz, *Dzieje krakowskiej chirurgii...*, s. 255. Z. Gajda podaje, że przyczyną odejścia były sprawy rodzinne — naciski żony na wyjazd z Krakowa. Z. Gajda, *O Wydziale Lekarskim...*, s. 134.

²⁹⁶ S. Sokół, *Ludwik Rydygier (1850–1920)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 269–280.

pionierskie operacje urologiczne²⁹⁷. Liczba wykonywanych przez niego zabiegów skłoniła władze do wyrażenia zgody na budowę dla chirurgii osobnego budynku (powstał w 1893 roku). Funkcję kierownika kliniki pełnił tylko kilka miesięcy, gdyż zmarł w wyniku nieudanej operacji kamicy żółciowej. Po jego śmierci na katedrę został powołany Bronisław Kader, habilitowany we Wrocławiu, z doświadczeniem zdobytym w Dorpacie i Berlinie, który dokonał wielu zmian w budynku kliniki, urządzając nowoczesną salę operacyjną, warsztat ortopedyczny, pracownię i bibliotekę²⁹⁸. Zajmował się chirurgią jamy brzusznej i tarczycy. W czasie I wojny światowej został zmobilizowany i pełnił funkcję komendanta szpitala wojskowego.

Klinika oraz katedra ginekologii i położnictwa wraz z kliniką istniała od roku 1780²⁹⁹. W latach sześćdziesiątych XIX wieku z inicjatywy J. Dietla powołano do Krakowa Maurycego Madurowicza, który w październiku 1862 roku habilitował się z akuszerii i położnictwa oraz został mianowany profesorem zwyczajnym teoretycznej i praktycznej akuszerii, a także prymariuszem III oddziału Szpitala św. Łazarza. Dzięki jego staraniom przebudowano dworek Brodowicza i tam klinika znalazła swoje stałe miejsce aż do 1936 roku. Madurowicz przez 23 lata kierował kliniką — do swojej śmierci w 1894 roku. Był wybitnym praktykiem — konstruował narzędzia operacyjne, wprowadził nowy model kleszczy porodowych, a przede wszystkim był doskonałym dydaktykiem. Poświęcał się uczniom bez reszty, wspierał i troszczył się o ich kariery³⁰⁰. Drugim, początkowo nadzwyczajnym (od 1890 roku) profesorem położnictwa był Henryk Jordan, który po śmierci Madurowicza objął klinikę i kierował nią do 1907 roku, łącząc działalność naukową z pracą społeczną³⁰¹. Jordan stosował w niej ostre zasady aseptyki, upowszechniał je też w kształceniu położnych. Chirurgia ginekologiczna rozwinęła się szczególnie za czasów profesury Aleksandra Rosnera, który wprowadzał autorskie metody operacyjne, a swoją funkcję pełnił do roku 1930³⁰².

²⁹⁷ Z. Gajda, *O Wydziale Lekarskim...*, s. 137.

²⁹⁸ J. Bogusz, *Dzieje krakowskiej chirurgii...*, s. 268.

²⁹⁹ S. Szwarz, *Nauka i nauczanie położnictwa i chorób kobiecych na Krakowskim Wydziale Lekarskim*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 291.

³⁰⁰ Wymowną opinię Antoniego Marsa przytoczył Z. Gajda: „Lepiej było być uczniem Madurowicza niż samym Madurowiczem”. Z. Gajda, *O Wydziale Lekarskim...*, s. 145.

³⁰¹ Szerzej: H. Smarzyński, *Dr Henryk Jordan pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków 1958; M. Stinia, *Działalność Henryka Jordana jako posła w Sejmie Krajowym 1896–1901*, „Archiwum Historii Medycyny” 67, 2004, z. 1, s. 61–72

³⁰² P. Szarejko, *Aleksander Rosner (1867–1930)*, PSB, t. 36, 1989, s. 104–105.

Stopniowo od połowy wieku wyodrębniła się także dermatologia, dzięki pracom Ferdynanda Hebry, twórcy pierwszej Kliniki Dermatologicznej w Wiedniu³⁰³. W Krakowie swoją niezależność zawdzięczała działaniom Antoniego Rosnera (ucznia Hebry). Rosner był pierwszym docentem dermatologii i wenerologii (habilitował się w 1862 roku) oraz pierwszym profesorem tegoż przedmiotu w Krakowie³⁰⁴. Już jako docent rozpoczął wykłady kliniczne na oddziale skórno-wenerologicznym Szpitala Świętego Ducha³⁰⁵. Wobec problemów stwarzanych przez zarządzające szpitalem Siostry Miłosierdzia przejściowo zawiesił wykłady. W roku 1863 udało się tam wydzielić oddział (dwie sale na dwadzieścia łóżek) oraz pokój do badań, ale wykłady organizowano nadal w ramach Kliniki Internistycznej. Oddział nie miał wówczas formalnego charakteru, dlatego władze wydziału podejmowały starania o jego ukonstytuowanie. W 1867 roku mianowano Rosnera bezpłatnym profesorem nadzwyczajnym, a w 1871 uzyskano zgodę władz na utworzenie Kliniki Chorób Dermatologicznych i Wenerologicznych, nadal przy Szpitalu Świętego Ducha. W 1879 roku klinikę przeprowadzono do budynków Szpitala św. Łazarza. Dzięki Rosnerowi udało się utworzyć dodatkowy oddział rezerwowy na trzydzieści łóżek i uzyskać powiększenie dotacji z 30 złr na 100 złr rocznie. Rosner był skoncentrowany na nauczaniu — wydawał skrypty dla studentów, przygotowywał preparaty i dokształcał lekarzy. W 1893 roku przeniesiono klinikę do nowego budynku, mieszczącego się przy ul. M. Kopernika 21. W 1894 roku A. Rosner został mianowany profesorem zwyczajnym, dwa lata później zmarł nagle. Następcą został jeden z jego asystentów — Władysław Reiss³⁰⁶. Odbył on wiele staży zagranicznych, był uczniem Moritza Kaposiego. W badaniach, podobnie jak jego poprzednik na katedrze, skupiał się na chorobach wenerycznych, które stanowiły w tym czasie palący problem społeczny. Zajmował się ponadto rozwojem naskórka w okresie płodowym. W 1912 roku udało mu się uzyskać dla kliniki, która posiadała także posadę demonstratora lub elewa, stanowisko drugiego asystenta. Po śmierci W. Reissa w 1916 roku szefem katedry został jego współpracownik i przyjaciel Franciszek Krzyształowicz, znakomity histopatolog. Uczył się u Paula Unny i Raymonda Sabouraude'a. Kierował kliniką do 1919 roku, kiedy to przeniósł się do Warszawy³⁰⁷.

³⁰³ M. Jantsch, *Ferdinand Ritter von Hebra*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 8, 1969, s. 172–173.

³⁰⁴ K. Lejman, *Zarys dziejów Kliniki Dermatologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 451; P. Szarejko, *Antoni Rosner (1831–1896)*, PSB, t. 36, 1989, s. 105–106.

³⁰⁵ K. Lejman, *Zarys dziejów Kliniki Dermatologicznej...*, s. 452.

³⁰⁶ S.M. Brzozowski, *Władysław Reiss (1866–1916)*, PSB, t. 31, 1988, s. 37–38.

³⁰⁷ K. Lejman, *Zarys dziejów Kliniki Dermatologicznej...*, s. 461.

Krakowska pediatria do lat siedemdziesiątych powiązana była z położnictwem i ginekologią. Choroby dzieci (tzw. pediatrikę) leczono w ramach katedry i Kliniki Ginekologii i Położnictwa do 1863 roku, czyli do kiedy kierował nią Józef Teofil Kwaśniewski. W kolejnym roku doszło do pierwszej habilitacji z pediatrii — Macieja Leona Jakubowskiego, który w tym samym roku rozpoczął wykłady i objął kierownictwo oddziału dziecięcego Szpitala św. Łazarza³⁰⁸. Jakubowski został pierwszym na ziemiach polskich profesorem pediatrii, była to też trzecia na świecie katedra pediatrii — po Florencji (1802) i Wiedniu (1850). W roku 1873 minowano go profesorem zwyczajnym *ad personam*³⁰⁹, a rok później ostatecznie oddzielono Klinikę Pediatryczną od Położniczej³¹⁰. Jakubowski, by przyspieszyć powstanie szpitala dziecięcego, w 1872 roku powołał Towarzystwo Opieki Szpitalnej dla Dzieci w Krakowie. Dzięki poparciu i funduszom Marceliny Czartoryskiej oraz Anny Helclowej w latach 1874–1876 wybudowano lecznicę, którą nazwano Szpitalem św. Ludwika (ul. Strzelecka, dawniej ul. Krzyżowa)³¹¹. Jakubowski został dyrektorem szpitala i porozumiał się z Towarzystwem w sprawie umieszczenia tam kliniki, działającej dotąd w Szpitalu św. Łazarza. Ministerstwo zatwierdziło ten układ w roku 1882³¹². Jakubowski stał na czele kliniki do roku 1907, a następnie stanowisko po nim objął Franciszek Ksawery Lewkowicz. Za jego kierownictwa oddzielono szpital od kliniki — szpital pozostał pod kierownictwem prymariusza podlegającego Szpitalowi św. Łazarza, a klinika kontynuowała swoje działania naukowo-dydaktyczne. Lewkowicz pozostał na katedrze do początków Drugiej Rzeczypospolitej.

Jako dyscyplina naukowa okulistyka usamodzielniała się w połowie XIX wieku. Pierwszą klinikę „oczną” urządził w Wiedniu Georg Joseph Beer, a wynalezienie przez Hermana Helmholtza wziernika ocznego (oftalmoskopu) w 1851 roku przyspieszyło proces wyodrębnienia tej specjalności. W Krakowie pierwszym profesorem okulistyki został Antoni Sławikowski, uczeń Beera. Prowadził ją w latach 1851–1870. Jednocześnie tworzyła się i rozwijała Klinika Okulistyczna, która wydzieliła się w roku 1866 jako dziesięciołożkowy oddział umieszczony w suterrenach Kliniki Lekarskiej przy ul. M. Koperni-

³⁰⁸ Był to oddział podrzutek.

³⁰⁹ T. Giza, *Dzieje nauki i nauczania pediatrii na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 477.

³¹⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 24.

³¹¹ J. Armata, *Maciej Leon Jakubowski*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 155. Szerzej: tenże, *Maciej Leon Jakubowski twórca polskiej szkoły pediatrycznej*, Kraków 1994.

³¹² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 24.

ka³¹³. Po Sławikowskim katedrę objął uczeń Carla Ferdinanda von Arlta — Lucjan Rydel (w latach 1870–1895). Istotnym sukcesem było w tym czasie rozbudowanie kliniki do 24 łóżek. Po jego śmierci na katedrę zaproszono Bolesława Wiktora Wicherkiewicza z Poznania, który z ogromnymi sukcesami prowadził tam Zakład Okulistyczny. Doktoryzował się on w Berlinie, wykształcenie uzupełniał w Londynie, Paryżu, Heidelbergu, Lipsku i Halle. Doskonały naukowiec i organizator doprowadził do budowy nowego, świetnie wyposażonego budynku Kliniki Okulistycznej z czterdziestoma łózkami (przy ul. M. Kopernika 38). Wśród wybitnych asystentów kliniki znaleźli się: Karol Roman Nałęcz Brudzewski (prymariusz okulistyki Szpitala św. Łazarza w Krakowie), Adam Bednarski (profesor okulistyki we Lwowie), Wincenty Witaliński (prymariusz okulistyki Szpitala św. Łazarza), Edward Rosenhauch i docent okulistyki Tadeusz Kleczkowski.

Wyodrębnienie laryngologii nastąpiło w roku 1879. Przemysław Wiktor Odrowąż-Pieniążek po uzyskaniu habilitacji prowadził wówczas jako docent prywatny wykłady z laryngologii i rynologii. Jego awans naukowy poprzedziły studia w Wiedniu u pionierów europejskiej laryngologii klinicznej — Leopolda Schröttera, Carla Störka i Johanna Schnitzlera. Przez wiele lat utrzymywano w Krakowie wyłącznie ambulatorium, a konieczne operacje wykonywano w Klinice Chirurgicznej. W 1888 roku mianowano Pieniążka bezpłatnym profesorem nadzwyczajnym. W roku 1894 uzyskał on zgodę na zorganizowanie samodzielnego, składającego się z dziesięciu łóżek, oddziału laryngologicznego w Szpitalu św. Łazarza. Udało się go przekształcić w Klinikę Otolaryngologiczną w 1899 roku. Umieszczono ją w suterrenach „czerwonej chirurgii” przy ul. M. Kopernika 21, a następnie przeniesiono do pomieszczeń gospodarczych tejże kliniki. Dopiero w roku 1902 mianowano Pieniążka profesorem zwyczajnym (z płacą nadzwyczajnego). Kierując kliniką do 1916 roku, wprowadził on wiele istotnych i oryginalnych rozwiązań z zakresu diagnostyki i leczenia operacyjnego tchawicy i oskrzeli. Po jego śmierci etat profesorski powierzono uczniowi Pieniążka — Franciszkowi Nowotnemu.

Pierwszym prywatnym docentem z psychiatrii (od roku 1874) oraz prymariuszem oddziału psychiatrycznego Szpitala Świętego Ducha i św. Łazarza był Gustaw Neusser, który przeniósł się później do Lwowa, by kierować szpitalem–zakładem dla umysłowo chorych w Kulparkowie. Także z tego zakresu w roku 1886 habilitował się jego następca Karol Żuławski. Natomiast jeszcze w 1871 roku doszło do pierwszej habilitacji z neurologii — Stanisława Domańskiego. Pełnił on od roku 1879 funkcję profesora nadzwyczajnego,

³¹³ M. Wilczek, *Zarys historii katedry i kliniki okulistycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 440.

a od 1914 — zwyczajnego neurologii. Zajmował się bólem nerwowym i jego leczeniem oraz stosował elektryczność w diagnostyce. Dopiero w 1905 roku udało się sfinalizować starania Wydziału Lekarskiego o utworzenie katedry chorób nerwowych i umysłowych. Zgodnie ze zwyczajem panującym na uniwersytetach austriackich, te dwie dyscypliny łączono w ramach jednej katedry. Powołano na nią Jana Piltza³¹⁴. Był on asystentem Augusta Forela i Eugena Bleulera — psychiatrów w Zurychu oraz uczniem paryskiego neurologa Josepha Jules'a Déjerine'a. Piltz znany był z prac o odruchach żrenicznych, które przyniosły mu międzynarodową sławę. Dzięki jego zdolnościom organizacyjnym udało się w latach 1908–1914 wybudować nowoczesny kompleks Kliniki Neurologiczno-Psychiatrycznej³¹⁵. W 1912 roku przyczynił się do powstania pierwszego ośrodka dla dzieci z zaburzeniami psychicznymi. W tym samym roku mianowano go profesorem zwyczajnym. Na stanowisku pozostał do 1930 roku.

Próby usamodzielnienia się stomatologii na Uniwersytecie podjęto wraz z habilitacją Karola Goebela w 1877 roku. Kolejnym krokiem była decyzja ministerstwa oświaty z 1899 roku o włączeniu stomatologii do grupy przedmiotów obowiązkowych na studiach medycznych. Dwa lata wcześniej habilitował się jako docent prywatny Wincenty Łepkowski, wykształcony we Wrocławiu, Berlinie i Paryżu³¹⁶. W 1902 roku utworzono katedrę i zakład naukowy w postaci Instytutu Stomatologicznego, który łączył kilka oddziałów (chirurgiczny, zachowawczy i protetyczny). Mieścił się on w wynajmowanych pomieszczeniach przy Rynku Głównym 22. Łepkowski podejmował usilne i skuteczne starania o zwiększenie liczby etatów dla asystentów, demonstratorów i techników. W 1913 roku udało mu się przenieść Instytut na ul. Garncarską do specjalnie zaadaptowanych pomieszczeń³¹⁷, które obejmowały salę do zabiegów ambulatoryjnych, sterylizatornię, salę wykładową (na 80 miejsc), salę zabiegową (na sześć stanowisk), dział protetyczny, laboratorium, bibliotekę, salę konferencyjną, gabinet kierownika i mieszkanie asystenta³¹⁸. Łepkowski założył w 1906 roku Towarzystwo Stomatologów Polskich oraz był inicjatorem powstania (w 1912 roku) „Kwartalnika Stomatologicznego”. Pozostał na uczelni aż do śmierci 1935 roku.

³¹⁴ I. Fischer, *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte der letzten fünfzig Jahre* [Jan Piltz], t. 2, München–Berlin, 1962, s. 1219.

³¹⁵ I. Gościński, *Jan Władysław Piltz*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 378. Szerzej: J. Piltz, *Klinika Neurologiczno-Psychiatryczna...*

³¹⁶ Z. Gajda, *Wincenty Jacek Łepkowski (1866–1935)*, PSB, t. 18, 1973, s. 345.

³¹⁷ L. Sieppel, *Historia Katedr Stomatologicznych w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 679.

³¹⁸ Tamże.

Tuż przed wybuchem I wojny światowej udało się zorganizować katedrę embriologii i biologii ogólnej³¹⁹. Wykłady z tych dyscyplin były już wcześniej obecne w programie nauczania na Wydziale Lekarskim. Biologię ogólną wprowadzono po zmianach programowych w 1899 roku. Jeszcze wcześniej wykładano botanikę i zoologię, którą prowadzili profesorowie Wydziału Filozoficznego. Natomiast za wykłady z embriologii odpowiadali profesorowie fizjologii bądź anatomii opisowej. Habilitowany z anatomii Emil Godlewski jun. kierował Pracownią Embriologiczną mieszczącą się w ramach Zakładu Anatomii Opisowej. Po objęciu katedry zoologii przez M. Siedleckiego prowadzącego wykłady z biologii ogólnej dla studentów medycyny, wspólną decyzją obu wydziałów (Lekarskiego i Filozoficznego) wystąpiono z wnioskiem, by przy Wydziale Lekarskim powstała katedra embriologii i biologii ogólnej³²⁰. Ostatecznie katedrę i zakład przeniesiono z Zakładu Anatomii Opisowej do pomieszczeń po weterynarii i ulokowano w wynajętej kamienicy przy ul. św. Jana. Rozwijająca się intensywnie w drugiej połowie XIX wieku medycyna krakowska dwukrotnie zwiększyła liczebność działających katedr (z 11 do 22). Posiadała także osiem klinik i dwanaście zakładów i instytutów.

3.4. Wydział Filozoficzny

Wydział Filozoficzny UJ przeszedł w XIX wieku istotne przemiany organizacyjne. Zmieniała się także jego funkcja — z wydziału przygotowawczego, ale z prawem nadawania doktoratów i prowadzącego badania, do pełnej samodzielności osiągniętej w drugiej połowie wieku. Szczególnie istotna dla rozwoju wydziału była reforma szkolnictwa i studiów na uniwersytetach austriackich przeprowadzona w połowie wieku oraz nowelizacja z 1872 roku wydłużająca czas studiów na tym wydziale do czterech lat. Wydziały filozoficzne zyskiwały wówczas pełną samodzielność i autonomię wewnętrzną w sprawach naukowo-dydaktycznych i organizacyjnych. Przejęły kształcenie nauczycieli nowo utworzonych ośmioletnich gimnazjów przygotowujących do studiów wyższych oraz miały rozwijać badania i kształcić przyszłe kadry naukowe³²¹. W efekcie, na tych wydziałach wyraźnie widoczny był proces wyodrębniania nowych dyscyplin naukowych. W połowie wieku na Wydziale Filozoficznym było czternaście (zwykłych i nadzwyczajnych) katedr: filozofii, historii powszechnej, literatury polskiej, dwie katedry literatury kla-

³¹⁹ S. Skowron, *Historia Katedry Biologii i Embriologii*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr...*, s. 595.

³²⁰ Tamże, s. 603.

³²¹ Arch. UJ, Akta Senatu S II 527, Tekst prowizorycznej ustawy o ustroju władz akademickich z 27 września 1849 roku. Rozporządzenie MWiO z 1 października 1850 roku we względzie nauk na wydziałach uniwersyteckich, Kraków 1850.

sycznej, katedra bibliografii, języka i literatury niemieckiej, astronomii z obserwatorium astronomicznym, matematyki niższej i wyższej, fizyki z Gabinetem Fizycznym, chemii z Gabinetem Chemicznym, botaniki z Ogrodem Botanicznym, mineralogii i zoologii z dwoma gabinetami oraz geografii powszechnej, fizycznej i porównawczej³²². Istniejące przy katedrach doświadczalnych pracownie, gabinety i zakłady umożliwiały działania o charakterze praktycznym zarówno studentom, jak i kadrze nauczającej. W istotny sposób wspierały dydaktykę uniwersytecką, umożliwiając organizację pokazów ilustrujących wykłady i ćwiczenia oraz stanowiąc niezbędną bazę do prowadzenia doświadczeń i badań. Miały wydzielone fundusze, siedzibę oraz kierownika. Pojawiły się przy nich stanowiska asystentów oraz demonstratorów, a także zaczęto organizować biblioteki. Dzięki temu stawały się załączkami instytutów. Wydzielonymi jednostkami naukowymi w obrębie Wydziału Filozoficznego były Obserwatorium Astronomiczne, Ogród Botaniczny oraz Gabinety: Archeologiczny, Mineralogiczny, Zoologiczny, Fizyczny i Chemiczny. Wydział Filozoficzny był także pierwszym wydziałem, na którym przy katedrach teoretycznych zorganizowano jako osobne jednostki Seminarium Filologiczne oraz Historyczne. Proces wyodrębniania nowych katedr wyraźnie przyspieszył po przywróceniu polskiego charakteru uczelni.

W połowie XIX wieku na Wydziale Filozoficznym istniała jedna katedra filozofii. W latach 1847–1875 profesorem był Józef Kremer. Za jego czasów nastąpiło przejście od dominującej dotąd filozofii realistycznej i analitycznej do idealizmu i heglizmu³²³. Za życia Kremera jako docenci prywatni habilitowali się Maurycy Straszewski i Teofil Ziemia-Ziembicki. Po Kremerze katedrę przejął M. Straszewski, który w roku 1878 został mianowany profesorem filozofii i pedagogiki. W swoich badaniach koncentrował się on na dziejach polskiej filozofii. W 1884 roku został profesorem zwyczajnym historii filozofii³²⁴. W 1909 roku założył Towarzystwo Filozoficzne i stanął na jego czele.

W 1891 roku została utworzona druga katedra filozofii, którą powierzono Stefanowi Pawlickiemu z Wydziału Teologicznego (wcześniej, od 1886 roku, był on profesorem zwyczajnym teologii fundamentalnej i filozofii chrześcijańskiej). Istotnym momentem w dziejach katedr filozoficznych był rok 1910,

³²² K. Michalewska, *Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1945)*, w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów...*, s. 230.

³²³ W. Tatariewicz, *Filozofia w Uniwersytecie Jagiellońskim od XVII do połowy XX wieku*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 139, „Prace Historyczne” z. 16, Kraków 1967, s. 30.

³²⁴ Arch. UJ, S II 619, Maurycy Straszewski (teczka osobowa); WF II 121, teczka akt habilitacyjnych.

kiedy to odeszli na emeryturę Straszewski i Pawlicki, a katedry objęli Władysław Heinrich i Witold Rubczyński. Uwidocznił się wówczas proces specjalizacji i usamodzielnienia się kolejnych dyscyplin: psychologii i pedagogiki. Władysław Heinrich habilitował się z psychologii doświadczalnej i metodologii nauk przyrodniczych. Zajmował się także psychologią uczuć³²⁵. Uważał, że psychologia powinna stosować metody obiektywne, wypracowane przez nauki przyrodnicze, które bazują na analizie danych³²⁶. Dlatego w 1903 roku utworzył Pracownię psychologii doświadczalnej. Oparta ona została na wzorach angielskich i amerykańskich, i dała początek badaniom psychologicznym w Galicji. Nie zaowocowało to jednak wyodrębnieniem się samodzielnej katedry psychologii. Utworzono ją dopiero w latach dwudziestych. Z katedrą filozofii związane były również wykłady z pedagogiki, którą traktowano jako część nauk filozoficznych. Wykłady te prowadzili profesorowie i docenci filozofii: J. Kremer, M. Straszewski, T. Ziemia-Ziembicki; obejmowały one także historię wychowania. Starania o erygowanie katedry pedagogiki trwały od 1875 roku³²⁷. W 1881 roku docentem prywatnym został Leon Kulczyński, który jako pierwszy uzyskał w Krakowie habilitację z pedagogiki. Prowadził on zajęcia wyłącznie z tego przedmiotu. Pomimo iż nie utworzono odrębnej katedry, to jednak z osobą Kulczyńskiego wiąże się wyodrębnienie pedagogiki z psychologii³²⁸, a także wprowadzenie praktycznych elementów przygotowania przyszłych nauczycieli do zawodu poprzez bezpośredni kontakt ze szkołą. Kulczyński umożliwiał studentom hospitowanie lekcji w Gimnazjum św. Anny, w którym był dyrektorem.

Rozkwit nauk historycznych, widoczny od przełomu metodologicznego Leopolda Rankego, zaowocował rozwojem katedr historycznych na uniwersytetach. Historia uzyskała status autonomicznej dyscypliny i zajęła ważne miejsce w instytucjach naukowych. W połowie wieku istniała na Uniwersytecie Jagiellońskim jedna katedra historyczna — historii powszechnej. Do 1871 roku wykłady prowadził Antoni Walewski. W roku 1860 kreowano drugą katedrę — historii Austrii — i powołano na nią Antoniego Wachholza³²⁹, który pozostał

³²⁵ W 1907 roku W. Heinrich wydał książkę *Psychologia uczuć*, w której przedstawił sposób badania i własną koncepcję uczuć. M. Kielar-Turska, *Krakowski ośrodek psychologii*, Prace Komisji Historii Nauki PAU, t. 7, red. A. Strzałkowski, Kraków 2006, s. 56.

³²⁶ M. Kielar-Turska, *Krakowski ośrodek psychologii...*, s. 55.

³²⁷ S. Baścik, *Dzieje pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia do Dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 411.

³²⁸ Tamże.

³²⁹ Arch. UJ, WF II 136, Katedra Historii Austrii, Pismo MWiO z 8 sierpnia 1860 roku. Mianowanie A. Wachholza na profesora katedry historii Austrii.

na niej do roku 1873³³⁰. Na skutek zmian politycznych w Monarchii władze w 1869 roku zgodziły się na powstanie trzeciej katedry — historii polskiej. Objął ją Józef Szujski, który zaproponował realizację dwóch rodzajów zajęć, (w blokach trzyletnich): wykłady, które zaliczył do kategorii „opowiadań naukowych”, a które były *de facto* kursem historii Polski obejmującym okresy: 965–1386, 1386–1572 oraz 1572–1795 oraz wykłady tzw. sprawozdające z nowych badań i wprowadzające do metodologii badań historycznych³³¹. Za czasów Szujskiego rozpoczął się okres rozkwitu krakowskiej szkoły historycznej³³². Tak więc w chwili pełnej polonizacji na Uniwersytecie działały trzy katedry historii oraz dwuoddziałowe Seminarium Historyczne. Zapoczątkowano wówczas intensywne badania źródłowe nad historią Polski oraz stworzono podwaliny nauk pomocniczych historii. Antoni Wachholz pozostał na katedrze do roku 1873. Katedrę historii Austrii po Wachholzu objął Stanisław Smolka, profesor nadzwyczajny od 1876 roku. Smolka był uczniem Georga Waitza w Getyndze, a jego awans był przykładem spektakularnej kariery naukowej — habilitacja w wieku 21 lat. Jednoznacznie w sposób nowoczesny określił Smolka swoją rolę historyka w procesie kształcenia studentów. Nauczyciel miał zapoznawać ich z istniejącym stanem wiedzy, z literaturą przedmiotu, źródłami oraz wskazywać problemy badawcze³³³. Smolka był zwolennikiem stosunkowo wąskich tematów wykładów, co umożliwiało wniknięcie w istotę problemu. Wykłady miały koncentrować się wokół zasadniczych kwestii, a nie wchodzić w szczególności, by pozwolić studentom na wyrobienie własnego zadania.

Katedra historii powszechnej po Walewskim, dzięki poparciu Szujskiego³³⁴, przypadła Wincentemu Zakrzewskiemu (od 1872 roku profesor nadzwyczajny, a od 1879 zwyczajny), a po nim Wacławowi Sobieskiemu³³⁵. Tak więc

³³⁰ Zastępował go na wykładach W. Zakrzewski. Arch. UJ, WF II 136, Odpis pisma Namiestnictwa do Grona Profesorów Wydziału Filozoficznego z 17 sierpnia 1873 roku.

³³¹ Arch. UJ, WF II 137, Katedra Historii Polski. Program kursu historii polskiej podany przez Józefa Szujskiego 21 lipca 1869 roku.

³³² Szerzej: *Spór o krakowską szkołę historyczną*, red. C. Bobińska, J. Wyrozumski, Kraków 1972.

³³³ Arch. UJ, WF II 121, Teczka akt habilitacyjnych: Stanisław Smolka. Podanie S. Smolki o habilitację z 1875 roku; H. Barycz, *Stanisław Smolka w życiu i nauce*, Kraków 1975, s. 68–69.

³³⁴ Arch. UJ, WF II 135, Katedra Historii Powszechnej, opinia o kandydatach, którzy zgłosili się na konkurs na katedrę historii powszechnej ogłoszony decyzją MWiO z 15 września 1871 roku.

³³⁵ Arch. UJ, WF II 135, Katedra Historii Powszechnej. Pismo W. Zakrzewskiego do Dziekana z 15 lipca 1879 roku, w sprawie stabilizacji na posadzie profesora zwyczajnego. Protokół posiedzenia Wydziału Filozoficznego z 5 grudnia 1909 roku wskazujący na katedrę historii powszechnej Wacława Sobieskiego. Sobieski mianowany został

w latach siedemdziesiątych trzy katedry obsadzone były przez znakomitych historyków, Szujskiego, Smolkę i Zakrzewskiego. Po śmierci Szujskiego w 1883 roku katedrę historii polskiej przejął S. Smolka, a na jego miejsce na katedrę historii Austrii powołano Anatola Lewickiego. Po nim osadzono Wiktora Czerbaka, a gdy ten w 1904 roku objął katedrę historii polskiej — Karola Podkańskiego, a następnie Wacława Tokarza (od 1907)³³⁶. W ten sposób na uniwersytecie zaczęło działać nowe pokolenie historyków-neoromantyków. W 1898 roku utworzono (jako nadzwyczajną) katedrę nauk pomocniczych historii, na którą powołano Stanisława Krzyżanowskiego (profesorem zwyczajnym został w 1906 roku). W 1910 roku powstał przy niej Gabinet Nauk Pomocniczych. Jego bazę stanowił zbiór książek, tablic paleograficznych i fotografii polskich dokumentów³³⁷. W roku następnym powstał w ramach Seminarium Historycznego trzeci jego oddział — nauk pomocniczych historii. Na początku XX wieku odbyły się habilitacje, które znacznie poszerzały zakres kierunków badań historycznych: Franciszka Bujaka z historii gospodarczej, Jana Ptaśnika z historii kultury oraz Antoniego Karbowiaka z historii wychowania i oświaty³³⁸. F. Bujak uzyskał w 1909 roku profesurę nadzwyczajną, J. Ptaśnik w 1910 — profesurę nadzwyczajną tytułarną, A. Karbowiak do końca okresu autonomicznego pozostał docentem. W 1911 roku habilitował się Władysław Konopczyński, który skupiając się na dziejach polski nowożytnej, uwzględniał w badaniach psychologizm³³⁹.

Z obszaru nauk historycznych wyłoniły się też samodzielne katedry archeologii i historii sztuki. Wyodrębnianie się archeologii wymagało określenia

11 lutego 1910 roku profesorem nadzwyczajnym (Pismo MWiO z 17 lutego 1910 roku), zatwierdzony jako profesor zwyczajny w 1914 roku.

³³⁶ Arch. UJ, WF II 136, Katedra Historii Austrii. Wniosek Wydziału o suplenturę historii powszechnej i austriackiej na rok 1907/1908 dla Wacława Tokarza na żądanie MWiO. Mianowanie na profesora nadzwyczajnego uzyskał 23 sierpnia 1909 roku.

³³⁷ S. Mikucki, *Nauki pomocnicze historii w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 169.

³³⁸ Arch. UJ, WF II 121, Teczki akt habilitacyjnych: Jan Ptaśnik. Podanie o dopuszczenie do habilitacji z „Historii kultury w Polsce i na zachodzie” z 19 listopada 1906 roku, zatwierdzona 3 listopada 1907 roku (Ptaśnik został docentem „historii cywilizacji polskiej i zachodnioeuropejskiej”); Teczki akt habilitacyjnych: Antoni Karbowiak. Podanie o habilitację z zakresu wychowania publicznego oraz dziejów wychowania i szkół z 19 lutego 1905 roku; Teczki akt habilitacyjnych: Franciszek Bujak. Pismo Namiestnictwa z 29 października 1905 roku w sprawie zatwierdzenia Franciszka Bujaka na docenta prywatnego z polskiej i powszechnej historii gospodarczej.

³³⁹ J. Maternicki, *Władysław Konopczyński — sylwetka uczonego*, w: *Władysław Konopczyński 1880–1952, Materiały z posiedzenia naukowego PAU w dniu 21 czerwca 2002 r.*, zebrał i oprac. J.A. Gierowski, W Służbie Nauki nr 11, Kraków 2005, s. 12.

jej przedmiotu, który był pojmowany wówczas bardzo szeroko: od historii sztuki, poprzez archeologię prahistoryczną i klasyczną po nauki pomocnicze historii. Było to widoczne jeszcze w okresie aktywności naukowej pierwszego wykładowcy archeologii na Uniwersytecie — Józefa Łepkowskiego³⁴⁰, który po swojej habilitacji z archeologii i sztuki średniowiecznej wygłosił w roku 1863/1864 cykl wykładów poświęconych archeologii i jej roli w naukach historycznych³⁴¹. W 1866 roku udało się uzyskać zgodę na powołanie nadzwyczajnej, a od roku 1874 zwyczajnej katedry archeologii. Prywatne zbiory Łepkowskiego stały się podstawą Gabinetu Archeologicznego, który powstał już w roku 1867. Prezentował on kolekcję eksponatów nie tylko archeologicznych, ale także związanych z historią sztuki. Stanowił ważne zaplecze dydaktyczne dla wykładów i ćwiczeń z obu dziedzin³⁴². Zbiory powstały głównie dzięki osobistym kontaktom Łepkowskiego z arystokracją i elitą kulturalną Krakowa³⁴³. Dary złożyli m.in. Władysław i Marcei Czartoryski, Karol Lanckoroński, Stanisław Mielżyński, Edward Rastawiecki³⁴⁴, Aleksander i Konstanty Przeździecki³⁴⁵, Karol Rogawski³⁴⁶, Oswald Szymanowski³⁴⁷, Aleksander Jelski, a także Jan Matejko, Ludwik Michałowski³⁴⁸, Józef Kraszewski i wielu innych darczyńców z terenów wszystkich ziem polskich³⁴⁹. Przy gabinecie zorganizowano także bibliotekę podręczną. Zbiory Łepkowskiego były znane w środowisku uczonych europejskich (korzystali z nich np. Rudolf Virchow, Johan Reinhold Aspelin, Oscar Almgren). Początkowo kolekcja mieściła się w prywatnym domu Łepkowskiego, następnie w Collegium Phisicum, Collegium Maius oraz Collegium Novum. Po śmierci Łepkowskiego gabinetem kierował Marian Sokołowski, który połączył go z istniejącym przy jego katedrze Gabinetem Historii Sztuki³⁵⁰. Nową jednostkę zorganizowano pod nazwą Gabinet Połączonych Zbiorów

³⁴⁰ R. Jamka, *Archeologia Polski w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 288.

³⁴¹ *Spis wykładów w półroczu zimowym za rok 1863/1864*, Kraków 1863, s. 8.

³⁴² Arch. UJ, S II 854, Gabinet Archeologiczny. Pismo Józefa Łepkowskiego do rektora z 9 czerwca 1869 roku.

³⁴³ R. Jamka, *Archeologia Polski...*, s. 290.

³⁴⁴ Arch. UJ, S II 856, Zbiór Edwarda Rastawieckiego (1869–1890).

³⁴⁵ Arch. UJ, S II 856, Zbiór imienia Przeździeckich (1884–1934).

³⁴⁶ Arch. UJ, S II 856, Zbiór Karola Rogawskiego (1882–1892).

³⁴⁷ Arch. UJ, S II 856, Zbiór Szymanowskich (1872–1875).

³⁴⁸ M. Bernhard, *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 271.

³⁴⁹ Arch. UJ, S II 854, Gabinet Archeologiczny. W licznych pismach J. Łepkowskiego do Senatu wymienia on darczyńców — zarówno osoby prywatne, jak i instytucje.

³⁵⁰ Arch. UJ, S II 854, Gabinet Archeologiczny. Pismo Namiestnictwa do Senatu, z 13 lutego 1895 roku informujące o zgodzie MWiO na połączenie zbiorów, k. 386–387.

Sztuki i Archeologii. Od 1909 roku kierował nim Piotr Bieńkowski³⁵¹. Gabinet wraz ze zwiększaniem się zbiorów znalazł się po kilku latach w dramatycznej sytuacji lokalowej, brak było miejsca na eksponaty, zwłaszcza na odlewy dzieł sztuki używane do ilustrowania wykładów oraz na książki³⁵².

Wiele uwagi poświęcił Łepkowski inwentaryzowaniu dzieł sztuki oraz problematyce związanej z konserwacją zabytków galicyjskich (był urzędowym konserwatorem dla Galicji Zachodniej). W wykładach łączył archeologię z historią sztuki. Jednakże wraz z jego śmiercią w 1894 roku zniknęły wykłady z archeologii prahistorycznej. Wznowiono je w 1905 roku, po habilitacji Włodzimierza Demetrykiewicza³⁵³ (profesor tytularny w 1907 roku, profesor nadzwyczajny — 1919 i zwyczajny — 1921), który stał się właściwym twórcą archeologii Polski³⁵⁴. W 1894 roku odbyła się pierwsza habilitacja z zakresu archeologii klasycznej — Piotra Bieńkowskiego. Pozwoliło to na wyodrębnienie w 1897 roku katedry archeologii klasycznej z Bieńkowskim jako profesorem nadzwyczajnym (zwyczajnym od 1901). Był on świetnym znawcą rzeźby greckiej i inicjatorem programu badawczego z zakresu archeologii śródziemnomorskiej. W 1897 roku utworzył pierwsze Seminarium z Archeologii Klasycznej. Istniała przy nim biblioteka oraz zbiór fotografii³⁵⁵. Tym samym przed wybuchem I wojny światowej działały dwie katedry archeologiczne: archeologii klasycznej i prahistorycznej.

W roku 1882 powstała nadzwyczajna katedra historii sztuki, a w 1889 roku została przemianowana na zwyczajną, utworzono też wówczas Gabinet Historii Sztuki³⁵⁶. Powierzono ją Marianowi Sokołowskiemu, który tym samym został

³⁵¹ A. Bochnak, *Historia sztuki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 262.

³⁵² Arch. UJ, S II 854, Gabinet Archeologiczny. Pismo M. Sokołowskiego i P. Bieńkowskiego z 18 kwietnia 1907 roku w sprawie przeznaczenia czterech pokoi na zbiory w pomieszczeniach po Szkole Przemysłowej.

³⁵³ Arch. UJ, WF II 121, Teczki akt habilitacyjnych: Włodzimierz Demetrykiewicz. Pismo Namiestnictwa w sprawie zatwierdzenia habilitacji Demetrykiewicza przez MWiO z 8 lutego 1905 roku.

³⁵⁴ R. Jamka, *Archeologia Polski...*, s. 289.

³⁵⁵ J. Śliwa, *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz — nauczyciel akademicki — organizator nauki*, w: *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997. Materiały z sympozjum naukowego, Kraków 21–23 października 1997*, red. J. Śliwa, Kraków 1998, s. 15–23.

³⁵⁶ L. Kalinowski, *Marian Sokołowski*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki...*, s. 11–35; A. Małkiewicz, *Kształtowanie się w Galicji historii sztuki jako dyscypliny uniwersyteckiej*, w: tegoż, *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Ars Vetus et Nova, t. 18, Kraków 2005, s. 34; C.Z. Gałczyńska, *Historia zbioru zabytków archeologicznych w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Meander” 19, 1964, s. 452–463;

pierwszym profesorem tego przedmiotu na ziemiach polskich³⁵⁷. Charakterystyczny dla niego był szeroki zakres zainteresowań³⁵⁸, obejmujący wielość epok i dziedzin. Szczególną uwagę poświęcał problematyce polskich lub związanych z ziemiami polskimi dzieł sztuki³⁵⁹. Angażował się też w dydaktykę i podejmował liczne działania organizacyjne. W 1894 roku w związku z tematycznym przenikaniem się zbiorów Gabinetów Archeologicznego i Historii Sztuki zgłosił projekt powołania instytutu historii sztuki i archeologii, zarządzanego przez profesora historii sztuki³⁶⁰.

Druga nadzwyczajna katedra historii sztuki związana była z postacią Jerzego Mycielskiego. Habilitowany z historii nowożytnej rozszerzył ją w 1894 roku o historię sztuki³⁶¹. Nominację na profesora zwyczajnego uzyskał w 1910 roku. Badał malarstwo flamandzkie i holenderskie, był znawcą polskiego malarstwa portretowego³⁶². Również z historii sztuki habilitował się w 1909 roku Julian Pagaczewski, który był kustoszem w Muzeum Narodowym i wcześniej zastępował Sokołowskiego w czasie jego choroby³⁶³. Po śmierci Sokołowskiego w 1911 roku został powołany na jego zastępcę na katedrze. Nominację na profesora nadzwyczajnego uzyskał dopiero w 1917 roku, a na zwyczajnego — w 1921. Był wybitnym analitykiem, pisał zawsze o nieznanym szerzej dziełach sztuki i koncentrował się na zagadnieniach sztuki polskiej.

U schyłku XIX wieku nastąpiły istotne zmiany w zakresie nauczania muzyki, a zainteresowania badawcze objęły już nie tylko teorię muzyki, ale także jej historię³⁶⁴. Pierwsze habilitacje pojawiły się w Lipsku i Wiedniu. Również w Krakowie prowadzone były w tym okresie starania o katedrę teorii i historii muzyki, kiedy to bezskutecznie wnioskowano o etat dla Władysława

K. Moczulska, *Krakowskie zbiory sztuki starożytnej*, w: *Archeologia śródziemnomorska...*, s. 95–110.

³⁵⁷ Szerzej: M. Kunińska, *Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, *Ars Vetus et Nova*, t. 40, Kraków 2014.

³⁵⁸ A. Bochnak, *Historia sztuki...*, s. 228.

³⁵⁹ A. Małkiewicz, *Kształtowanie się w Galicji historii sztuki...*, s. 35.

³⁶⁰ Arch. UJ, S II 854, Pismo WF do Senatu w sprawie utworzenia Instytutu Historii Sztuki i Archeologii z 9 kwietnia 1893 roku.

³⁶¹ J. Ostrowski, *Jerzy Mycielski jako historyk sztuki*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki...*, s. 38; A. Małkiewicz, *Kształtowanie się w Galicji historii sztuki...*, s. 35.

³⁶² A. Bochnak, *Historia sztuki...*, s. 232.

³⁶³ Tenże, *Julian Pagaczewski*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki...*, s. 55.

³⁶⁴ W. Poźniak, *Studium Muzykologii w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 447.

Żeleńskiego³⁶⁵. Pierwsza habilitacja — Zdzisława Jachimeckiego — nastąpiła w 1911 roku na podstawie pracy „Wpływy włoskie w muzyce polskiej”. Od początku prowadził on zajęcia z historii i teorii muzyki, specjalizując się w wykładach monograficznych. Starał się o zapewnienie podstawowych pomocy dydaktycznych (niezbędny był fortepian lub pianino do prezentowania przykładów muzycznych)³⁶⁶. Pomimo starań wydziału Jachimecki dopiero w styczniu 1917 roku uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego, a w 1921 na zwyczajnego³⁶⁷.

Od czasów Jędrzeja Śniadeckiego działały na Uniwersytecie dwie katedry matematyki — wyższej i elementarnej. Katedra matematyki wyższej połączona była z astronomią, a profesor zarządzał także Obserwatorium Astronomicznym. Działo ono od 1792 roku i znajdowało się w budynku przylegającym do Ogrodu Botanicznego przy obecnej ul. M. Kopernika. Pełniło także funkcję stacji meteorologicznej. Po remoncie z końca lat pięćdziesiątych znajdowało się w dobrym stanie, a warunki pracy uznawano za lepsze niż w Pradze, Wrocławiu czy Wilnie. W 1862 roku katedrę po Maksymilianie Weissem objął na czterdzieści lat Franciszek Karliński. W swej działalności skupił się głównie na astronomii i meteorologii. Jako dyrektor obserwatorium budował nowoczesne zaplecze naukowe, sprowadzając publikacje obserwatoriów astronomicznych w Greenwich, Wiedniu i Pułkowie (koło Petersburga)³⁶⁸. Starał się także o zwiększenie dotacji dla obserwatorium oraz o poprawę wyposażenia. Postępująca choroba oczu spowodowała, że po 1878 roku Karliński skupił się wyłącznie na obserwacjach meteorologicznych. W okresie autonomicznym obserwatorium dysponowało trzema etatami naukowymi (dyrektora, adiunkta i od roku akademickiego 1876/1877 asystenta). Długoletnim adiunktem był Daniel Wierzbicki, który na tym stanowisku pracował od roku 1864 do 1900. Po jego śmierci stanowisko objął Lucjan Grabowski, stypendysta Akademii Umiejętności w obserwatorium w Pułkowie. Asystentami w obserwatorium byli kolejno: Jan Dziurzyński, Kazimierz Oleński, Ignacy Kranz, Jan Kanty

³⁶⁵ Arch. UJ, WF II 150, Katedra i Seminarium Teorii Historii Muzyki. Pismo Namiestnictwa z 10 września 1899 roku do dziekana Wydziału Filozoficznego o odmowie Ministerstwa z 29 sierpnia 1899 roku.

³⁶⁶ Arch. UJ, WF II 150, Katedra i Seminarium Teorii i Historii Muzyki, Pismo Jachimeckiego do Wydziału Filozoficznego o środki na zakup lub wypożyczenie instrumentów z 30 listopada 1911 roku.

³⁶⁷ Arch. UJ, WF II 150, Katedra i Seminarium Teorii i Historii Muzyki, Pismo MWiO z 10 stycznia 1917 roku w sprawie nominacji z 8 stycznia 1917 roku.

³⁶⁸ J. Mietelski, *Obserwatorium Astronomiczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie dyrekcji Franciszka Karlińskiego (1862–1902)*, w: *Studia z historii astronomii, fizyki...*, s. 41.

Rylski, Bolesław Buszczyński, Lucjan Grabowski, Józef Zajączkowski i Władysław Dziewulski.

Drugą katedrą matematyczną była katedra matematyki elementarnej. Po okresie działalności Jana Kantego Steczkowskiego powołano na nią Franciszka Mertensa, ucznia znakomitych berlińskich matematyków: Karla Theodora Weierstrassa, Leopolda Kroneckera i Ernsta Eduarda Kummera³⁶⁹. W 1865 roku Mertens został profesorem nadzwyczajnym, a w 1884 roku zwyczajnym. Ponieważ katedra matematyki wyższej obsadzona była przez astronoma F. Karlińskiego, praktycznie na Uniwersytecie działała tylko jedna katedra *stricto* matematyczna. W 1874 roku powołano Seminarium Matematyczne, co stanowiło krok w kierunku wyodrębnienia matematyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej³⁷⁰. Po odejściu Mertensa do Grazu katedrę objął Marian Baraniecki — „królewiak”, inicjator i wydawca „Biblioteki matematyczno-fizycznej”. Po jego śmierci w 1895 roku stanowisko objął Kazimierz Żorawski, który w czasie swoich studiów w Lipsku był uczniem Mariusa Sophusa Lie, twórcy teorii grup ciągłych. W 1898 roku Żorawski został profesorem zwyczajnym. Był pierwszym polskim matematykiem osiagającym w badaniach nad geometrią różniczkową poziom światowy. W 1896 roku dzięki staraniom Wydziału Filozoficznego utworzono trzecią katedrę matematyki, którą powierzono Stanisławowi Kępińskiemu, a po jego przeniesieniu się do Lwowa w 1900 roku — Stanisławowi Zarembie. Zaremba, związany z francuską szkołą matematyczną w Sorbonie (Henri Poincaré i Jacques Hadamard), był najwybitniejszym matematykiem polskim przełomu wieków, zwłaszcza w zakresie równań różniczkowych. Pozostał na katedrze aż do przejścia na emeryturę w 1935 roku. Kolejną katedrę matematyczną utworzono w 1911 roku dzięki zapisowi fundacyjnemu Władysława Kretkowskiego (absolwenta uczelni krakowskiej — doktorat 1882) i powołano na nią Jana Śleszyńskiego, profesora matematyki uniwersytetu w Odessie, znawcę funkcji analitycznych i ułamków łańcuchowych. W ten sposób na początku XX wieku uniwersytet krakowski stał się silnym ośrodkiem matematycznym na europejskim poziomie. Historia katedry fizyki sięga roku 1778. Na początku lat siedemdziesiątych XIX wieku profesorem fizyki był Stefan Ludwik Kuczyński. Gdy obejmował stanowisko, warunki w Gabinetcie Fizycznym były bardzo złe. Dzięki jego staraniom uda-

³⁶⁹ K. Ciesielski, A. Pelczar, Z. Pogoda, *Franciszek Mertens (1840–1927)*, w: *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki...*, s. 302; J.J. O'Connor, E.F. Robertson, *Franz Mertens*, w: *MacTutor History of Mathematics archive, University of St. Andrews*, www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Mertens.html (dostęp: 27 grudnia 2012).

³⁷⁰ Z. Opiał, *Zarys dziejów matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Studia z dziejów katedr Wydziału Matematyki, Fizyki, Chemii...*, s. 65.

ło się uzyskać osobną salę, przystosowaną do potrzeb wykładów tego przedmiotu, uporządkować zbiory oraz dokonać zakupów niezbędnych przyrządów. Zakład, który przekazał w 1882 roku swojemu następcy, zajmował już osiem pomieszczeń, w tym salę wykładową, dwie sale zbiorów, salę pracowników pomocniczych i studentów, pracownię chemiczną oraz pracownię profesora. W wyposażeniu były przyrządy pomiarowe i demonstracyjne: katetometr, wagi analityczne, spektrometr i teodolity. Następcą Kuczyńskiego został wykształcony w Strasburgu i Paryżu Zygmunt Wróblewski, który wiele uwagi poświęcił zorganizowaniu pracowni naukowej z fizyki doświadczalnej. Podjął prace nad skropleniem gazów oraz badania dotyczące ich własności, związków pomiędzy stałym a ciekłym stanem materii i wpływie na nią niskich temperatur³⁷¹. Współpracował z chemikiem Karolem Olszewskim i odniósł z nim spektakularny sukces, dokonując skroplenia tlenu i azotu z powietrza. Zmarł w wieku 43 lat na skutek nieszczęśliwego wypadku, któremu uległ w 1888 roku. Katedrę objął wówczas August Witkowski ze Szkoły Politechnicznej we Lwowie (studiował u Gustava Kirchhoffa w Berlinie oraz przez rok u Williama Thomsona w Glasgow). Kontynuował on badania Wróblewskiego nad skraplaniem gazów oraz nad właściwościami termodynamicznymi powietrza i przebiegiem zjawiska Joule'a-Kelvina w gazach³⁷². Dążąc do polepszenia bazy materialnej katedry, sfinalizował budowę Collegium Phisicum przy ul. Gołębiej 13, które oddano do użytku w 1912 roku. Po jego śmierci w 1913 roku na katedrę fizyki powołany został ze Lwowa Marian Smoluchowski i kierował nią do 1917 roku. W XIX wieku zarysował się wyraźny podział na fizyków doświadczalnych i teoretycznych. W efekcie zaczęły powstawać osobne katedry fizyki teoretycznej. Na uniwersytecie w Krakowie pierwszą taką katedrę utworzono w 1872 roku, a objął ją wykładający od 1870 roku jako docent prywatny Edward Skiba. Po jego ustąpieniu z powodów zdrowotnych w 1879 roku katedrę zlikwidowano, a wykłady prowadzono sporadycznie. Zostały one wznowione dopiero w 1891 roku — prowadził je Władysław Natanson, profesor tytularny od 1893 roku. Jego przedłużające się starania o obywatelstwo austriackie oraz trudności budżetowe spowodowały, że dopiero w roku 1899 uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1903 — zwyczajnego. Natanson publikował prace z zakresu termodynamiki — był prekursorem badań nad termodynamiką procesów nieodwracalnych³⁷³. Zajmował się także teorią promieniowania, optyką, mechaniką kwantową i historią nauki.

³⁷¹ Z. Ziółkowska, *Fizyka teoretyczna w Polsce do roku 1939. Geneza i rozwój*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 32, 1987, nr 2, s. 316.

³⁷² Tamże.

³⁷³ B. Średniawa, *Życie Władysława Natansona*, w: *Władysław Natanson 1864–1937*, red. R. Majkowska, E. Fiałek, W Służbie Nauki nr 15, Kraków 2009, s. 16–20.

Gwałtowny zwrot, jaki nastąpił pod koniec XIX wieku w naukach o Ziemi w związku z pierwszym zapisem fal sejsmicznych (Ernst von Rebur-Paschwitz, 1889), spowodował, że otworzyły się nowe możliwości badawcze. Dlatego też od 1894 roku starano się o uruchomienie katedry geofizyki i powołanie na nią Maurycego Piusa Rudzkiego (docenta z Odessy). Rok później został on mianowany profesorem nadzwyczajnym pierwszej na świecie katedry geofizyki matematycznej i meteorologii³⁷⁴. Po odejściu Karlińskiego na emeryturę (1902) mianowano go profesorem zwyczajnym astronomii i geofizyki, łącząc w ten sposób astronomię, meteorologię i geofizykę. Rudzki w 1903 roku sprowadził oraz uruchomił pierwsze w obserwatorium krakowskim sejsmografy (były wówczas znane na świecie od około dziesięciu lat)³⁷⁵. Podjął też starania o wybudowanie nowego obserwatorium — posiadającego lepszą lokalizację i nowocześniejszego wyposażonego. Plany te pokrzyżował wybuch I wojny światowej oraz śmierć Rudzkiego w 1916 roku.

Chemia pojawiła się w ramach katedry historii naturalnej w Szkole Głównej Krakowskiej w latach osiemdziesiątych XVIII wieku. Pierwsze laboratorium chemiczne zorganizował w 1786 roku Jan Jaśkiewicz, który położył podwaliny pod polskie słownictwo chemiczne³⁷⁶. Zmiany organizacyjne na początku XIX wieku umożliwiły utworzenie samodzielnej katedry chemii w 1810 roku. W połowie XIX wieku nadzwyczajnym profesorem chemii został Emil Czarniański³⁷⁷. Gdy oddano do użytku (w 1870 roku) gmach przy ul. Jagiellońskiej 22 (obecne Kolegium Olszewskiego), warunki pracy znacznie się poprawiły. Czarniańskiemu udało się pozyskać większą dotację dla katedry, dzięki niemu przyznano jej też dwa etaty asystentów i jeden stypendysty. Po jego nagłej śmierci w 1888 roku toczyła się dyskusja na temat losów katedry. Tymczasowe wykłady objął Karol Olszewski, od 1876 roku profesor tytularny chemii. W 1889 roku zdecydowano o utworzeniu dwóch zakładów chemicznych: I Zakładu Chemii Nieorganicznej oraz II Zakładu Chemii Organicznej. Zatwierdzenia obsady etatów trwały do roku 1891. Na czele I Zakładu stanął K. Olszewski, a II Zakładu Julian Schramm. Olszewski wykładał do swojej śmierci w 1915 roku. Na jego miejsce tymczasowo powołano Karola Dziewońskiego, a następnie, od roku akademickiego 1916/1917 — Jana Zawidzkiego. Kiedy J. Schramm ustąpił z powodu stanu zdrowia w 1910 roku, na

³⁷⁴ M.M. Mazur, *Maurycy Pius Rudzki*, w: *W stulecie krakowskiej sejsmografii*, red. A. Strzałkowski, Prace Komisji Historii Nauki PAU, t. 8, Kraków 2007, s. 215.

³⁷⁵ Tamże, s. 211.

³⁷⁶ Z. Wojtaszek, *Zarys historii katedr chemicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego (1 X 1783 – 31 VIII 1939)*, w: *Studia z dziejów katedr Wydziału Matematyki...*, s. 144–145.

³⁷⁷ Tamże, s. 158.

jego miejsce powołano K. Dziewońskiego oraz dokonano podziału II Zakładu na dwa oddziały: I Oddział chemii organicznej i organicznej technologii oraz II Oddział chemii fizycznej i farmaceutycznej (z profesorem nadzwyczajnym Ludwikiem Brunerem). Ten ostatni dał początek III Zakładowi Chemii, formalnie zorganizowanemu w 1920 roku.

Reformy z okresu oświecenia włączyły botanikę do wspólnej katedry historii naturalnej i chemii obejmującej botanikę, mineralogię i zoologię³⁷⁸. Powstały wówczas także instytucje pomocnicze: Ogród Botaniczny³⁷⁹, laboratorium chemiczne i Gabinet Historii Naturalnej³⁸⁰. Na katedrę powołano Ignacego Rafała Czerwiakowskiego, a do jego obowiązków oprócz pracy dydaktycznej i naukowej należała opieka i kierowanie Ogrodem Botanicznym oraz Pracownią Naukową i zbiorami. Pracownia botaniczna powstała w 1852 roku na terenie Ogródu Botanicznego i była utrzymywana z jego funduszy³⁸¹. Czerwiakowski pozostał na katedrze do 1878 roku, kiedy to przeszedł na emeryturę³⁸². Po nim profesorem został Józef Rostafiński, absolwent Szkoły Głównej Warszawskiej, który studiował także w Jenie, Halle i Strasburgu, gdzie był asystentem Heinricha Antona de Bary — wybitnego botanika, fitopatologa, mikologa oraz twórcy briologii³⁸³. W 1876 roku Rostafiński przeniósł habilitację ze Strasburga na Uniwersytet Jagielloński i rozpoczął wykłady jako docent prywatny. Profesorem nadzwyczajnym został dwa lata później, a zwyczajnym w 1881 roku. Przed objęciem katedry domagał się polepszenia bazy materialnej poprzez budowę w ogrodzie botanicznym szklarni oraz palmiarni. Swoje obowiązki objął dopiero po spełnieniu tych warunków. Jeszcze przed przybyciem do Krakowa zyskał sławę naukową za monografię śluzowców. Zajmował się też historią botaniki oraz dziejami Krakowa i Uniwersytetu. Był twórcą pierwszej krakowskiej szkoły botaniki³⁸⁴. Na początku lat osiemdziesiątych unowocześnił pracownię, zakupując nowe przyrządy — lupy i mikroskopy — oraz tworząc bibliotekę naukową. Stale wzrastała liczba zbiorów, zwłaszcza zielników³⁸⁵.

³⁷⁸ A. Zemanek, *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 16.

³⁷⁹ A. Piekielko, *Historia Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 164, Kraków 1983, s. 10.

³⁸⁰ M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1: *Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja 1777–1786*, Wrocław 1957, s. 187.

³⁸¹ A. Zemanek, *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 24.

³⁸² Arch. UJ, S II 875; A. Zemanek, *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 25.

³⁸³ W. Szafer, *Zarys historii botaniki...*, s. 66.

³⁸⁴ Tamże, s. 69.

³⁸⁵ A. Zemanek, *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 24.

Na jego następcę zaplanowano w 1910 roku Mariana Raciborskiego, byłego asystenta J. Rostafińskiego oraz ucznia Edwarda Strasburgera, Hermana Solms-Laubacha i Karola Goebła. Pobyt w latach 1896–1900 na Jawie i prowadzone tam badania ugruntowały jego pozycję. Po powrocie do Galicji został profesorem w Szkole Rolniczej w Dublinach, a następnie na Uniwersytecie Lwowskim. Przejście na Uniwersytet Jagielloński uzależnił od spełnienia kilku warunków: dodatkowego etatu asystenckiego, nowych pomieszczeń dla Pracowni Botanicznej oraz podwyższenia rocznej dotacji na katedrę³⁸⁶. Sprawa obsady katedry przeciągała się i ostatecznie Raciborski objął stanowisko profesora dopiero w 1912 roku (w latach 1910–1912 zastępstwa pełnili Edward Janczewski i Emil Godlewski sen.)³⁸⁷. Raciborski przywiózł z Jawy bogate zbiory, które umieszczono w pawilonie opuszczonym przez Zakład Anatomii i Fizjologii Roślin. Przyjazd Raciborskiego oznaczał zmiany organizacyjne w katedrze, zwłaszcza że uzyskał on zgodę na wynajęcie pomieszczeń dla mającego powstać Instytutu Botanicznego — nie jako osobnej jednostki, ale jako sposobu na unowocześnienie katedry i nawiązanie do modelu pracy uniwersytetów niemieckich³⁸⁸. Budynek wynajęto przy ul. Lubicz i przeniesiono się do niego w 1913 roku³⁸⁹.

Wraz z powstaniem katedry historii naturalnej założono przy niej Pracownię Naukową, w której odbywały się także wykłady i ćwiczenia. Zbiory kolekcji botanicznej obejmowały zielnik, muzealne okazy roślin, eksponaty dendrologiczne i karpologiczne — wszystko przeniesione zostało do Ogrodu Botanicznego³⁹⁰. Po przyjeździe M. Raciborskiego do Krakowa kolekcja wzbogaciła się o jego prywatne zbiory jawajskie. Zgromadzony zasób materiału poglądowego nie tylko dokumentował podstawowe kierunki badawcze, lecz znacznie poszerzał możliwości dydaktyczne.

Wydział Filozoficzny wnioskował do MWiO w lipcu 1875 roku o utworzenie drugiego etatu profesorskiego z botaniki dla specjalisty z zakresu anatomii i fizjologii roślin. Ponieważ starano się o bezpłatną, nadzwyczajną katedrę dla docenta Edwarda Janczewskiego, władze szybko wydały zgodę i już we wrześniu tego roku potwierdzono jego nominację. Dwa lata później przyznano mu stałą pensję. Jednocześnie zaaprobowano utworzenie Pracowni

³⁸⁶ Tamże, s. 25.

³⁸⁷ Arch. UJ, WF II 171. Pismo Namiestnictwa do dziekanatu Wydziału Filozoficznego z 25 sierpnia 1910 roku w sprawie mianowania Mariana Raciborskiego profesorem botaniki.

³⁸⁸ A. Zemanek, *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 27.

³⁸⁹ Arch. UJ, S II 875, Akta Senatu, Instytut Botaniczny. Pismo Mariana Raciborskiego do Senatu z 15 lutego 1913 roku.

³⁹⁰ A. Zemanek, *Dzieje nauczania botaniki...*, s. 21.

Naukowej. Brak wolnych, odpowiednich pomieszczeń spowodował, że do roku 1880 znajdowała się ona w wynajętych salach przy ul. Grodzkiej, następnie przeniesiono ją do pawilonu w Ogrodzie Botanicznym, a po 1911 roku do gmachu Studium Rolniczego. Gromadzono tam niezbędne pomoce dydaktyczne w postaci zakonserwowanych w słojach preparatów anatomicznych i okazów dendrologicznych. Ponieważ po utworzeniu Studium Rolniczego Janczewski prowadził zajęcia z botaniki, doposażono pracownię w mikroskopy oraz założono kolekcję owoców i nasion. Zbiory obejmowały zielniki z kolekcją opisanych po raz pierwszy przez niego typów nomenklatorycznych porzeczek, okazy dendrologiczne i karpologiczne³⁹¹. Na początku XX wieku wzbogaczone zostały o dar profesora Władysława Rotherta, obejmujący kolekcję roślin z Jawy. Wraz z oddaniem do użytku Collegium Agronomicum przeniesiono tam zakład, uzyskując kilkanaście pomieszczeń, w tym: nowoczesne laboratorium, muzeum, salę wykładową i ćwiczeniową oraz wyspecjalizowane pracownie (botaniczną, fizjologiczną i mikologiczną). Katedry botaniczne dysponowały także bogatym zestawem środków dydaktycznych: modelami, tablicami, preparatami pozwalającymi na ilustrowanie zajęć³⁹².

Ważną instytucją pomocniczą dla katedry historii naturalnej był powstały w 1783 roku Ogród Botaniczny. Jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku rozpoczęto wymianę międzynarodową roślin, dzięki publikacji pierwszego katalogu roślin ogrodu krakowskiego, który opracował Josef August Schultes. Udało się także dzięki działaniom Alojzego Estreichera powiększyć w 1819 roku ogród do 3,6 ha oraz wybudować nową szklarnię³⁹³. Dzięki działaniom I.R. Czerwiakowskiego uporządkowano i odnowiono kolekcje roślin, a w 1849 roku dobudowano palmiarnię. Trzy lata później urządził on w pawilonie Ogrodu salę wykładową i salę ćwiczeń. Na rozwój kolekcji zielnikowej przeznaczano sumy pochodzące ze sprzedaży roślin. Do poszerzenia kolekcji w następnych latach przyczyniły się zbiory Feliksa Berdaua, Antoniego Rehmana, Aleksandra Jana Śleńdzińskiego, Józefa Rostafińskiego oraz Mariana Raciborskiego, którego bogata kolekcja stała się podstawą zbiorów muzealnych Ogródu³⁹⁴. Powstała przy pracowni biblioteka botaniczna dała początek zbiorom Instytutu Botanicznego³⁹⁵. Dzięki staraniom Czerwiakowskiego do Krakowa przybył w 1854 roku wybitny podróżnik i kolekcjoner roślin, a przy tym jego przyja-

³⁹¹ Tamże.

³⁹² Tamże.

³⁹³ A. Piekiełko, *Historia Ogródu Botanicznego...*, s. 46; A. Zemanek, B. Zemanek, *Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 11.

³⁹⁴ A. Piekiełko, *Historia Ogródu Botanicznego...*, s. 79.

³⁹⁵ J. Rostafiński, *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym...*, s. 36.

ciel z czasów powstania listopadowego — Józef Warszewicz³⁹⁶. Dzięki jego kolekcji roślin ogród znacząco się rozwinął. Katalog z roku 1864 wskazywał już 9470 gatunków i odmian roślin³⁹⁷. W 1856 roku nadano obecny kształt stawowi, umieszczając na nim sztuczną wyspę, oraz utworzono nowe alpinarium. Po objęciu katedry botaniki oraz funkcji dyrektora Ogródu Botanicznego przez Józefa Rostafińskiego wybudowano palmiarnię (1882) oraz szklarnie przeznaczone na paprociarnię, storczykarnię i mnożarkę. Stworzono w ten sposób największy kompleks szklarni na ziemiach polskich oraz w Austrii³⁹⁸. W 1890 roku zaprowadzono oświetlenie gazowe w ogrodzie. Po 1901 roku na skutek konfliktu z ogrodnikiem Gustawem Polem Rostafiński odsunął się od kierowania ogrodem i do 1910 roku zawiadywanie ogrodem zastępczo spoczywało w rękach Piotra Brzezińskiego, inspektora ogrodu doświadczalnego, oraz Edwarda Janczewskiego, profesora anatomii i fizjologii roślin. W tej sytuacji inwestycje były utrudnione, przez co postępował upadek ogrodu. W 1907 roku runęła storczykarnia, a w 1912 spłonęła szklarnia z unikalnymi roślinami z kolekcji Warszewicza. W 1912 roku Ogród przejął Marian Raciborski, który rozpoczął prace nad uporządkowaniem i odnowieniem kolekcji roślin. Założył nowe alpinarium na skarpie oraz kolekcje roślin ilustrujące zjawisko zmienności, prawa Mendla i proces ewolucji oraz założył grupę roślin krajowych pod tzw. dębem jagiellońskim. Zmarł w 1917 roku.

Ogród pełnił wiele funkcji, dostarczał aptekarzom roślin leczniczych, mieszkańcom Krakowa roślin egzotycznych, ale także stwarzał możliwości pracy dydaktycznej i badań naukowych. Dużą wagę przywiązywano zwłaszcza do realizacji zadań dydaktycznych. Od początków powstania ogrodu zastosowane układy roślin były dostosowywane do potrzeb prowadzonych wykładów³⁹⁹. Okazy roślin służyły ilustrowaniu różnych zagadnień botanicznych: morfologii, anatomii, systematyki, fitogeografii i botaniki stosowanej⁴⁰⁰. Wycieczki do ogrodu były stałym elementem zajęć.

Na potrzeby zajęć z anatomii i fizjologii roślin Edward Janczewski własnym kosztem założył w pobliżu Collegium Maius ogród botaniczno-rolniczy i dzięki przydzielonym funduszom powiększył kolekcję roślin. Ogród przeznaczony był głównie dla słuchaczy Studium Rolniczego, a część dydaktyczna

³⁹⁶ Podjęte przez Warszewicza wyprawy do Ameryki Południowej przyniosły botanice europejskiej znajomość kilku tysięcy nowych roślin tropikalnych (w tym trzystu gatunków storczyków). Tamże.

³⁹⁷ Zob. I.R. Czerwiakowski, J. Warszewicz, *Catalogus plantarum...*; A. Piekiełko, *Historia Ogródu Botanicznego...*, s. 24.

³⁹⁸ J. Rostafiński, *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym...*, s. 36–37.

³⁹⁹ A. Zemanek, *Dzieje nauczania botaniki...*, s. 19.

⁴⁰⁰ Tamże, s. 20.

liczyła blisko czterysta gatunków roślin uprawnych⁴⁰¹. Po zmianie lokalizacji katedry ogród przeniesiono w pobliże Collegium Agronomicum, gdzie w latach 1910–1911 urządzono szklarnię⁴⁰².

W roku 1862 katedrę mineralogii objął Alojzy Alth, którego zainteresowania naukowe obejmowały zarówno mineralogię, jak i geologię. Rozpoczął on systematyczne badania geologiczne Galicji, które dały początek pracom nad „Atlasem Geologicznym Galicji”⁴⁰³. Badał obszar Karpat oraz Tatry i Pieniny pod kątem roponośnym. Po jego śmierci w 1886 roku zastąpił go Feliks Kreutz ze Lwowa, który w roku 1903 ustąpił z powodu choroby. Kreutz zajmował się petrografią, geologią historyczną i fizyczną, krystalografią oraz mineralogią⁴⁰⁴. W następnym roku zaproszono na katedrę Józefa Morozewicza. Był on współpracownikiem Fiedosija Czernyszowa, z którym prowadził wyprawy badawcze w Rosji. Po objęciu katedry w Krakowie zajął się przede wszystkim poprawą stanu gabinetu i zbiorów mineralogicznych. Starał się o pozyskanie środków od Namiestnictwa i Ministerstwa⁴⁰⁵. Dzięki zdobytym funduszom udało się nadbudować piętro w Collegium Minus i odnowić laboratoria⁴⁰⁶. Z inicjatywy Morozewicza wybudowano piec niezbędny do badań nad syntezami skał i minerałów⁴⁰⁷, wzbogacając wydatnie warsztat dydaktyczny. Gabinet posiadał też cenne zbiory petrograficzne, głównie z rejonu Tatr.

W 1882 roku habilitował się z geologii i paleontologii Władysław Szajnocha. Trzy lata później został profesorem nadzwyczajnym geologii i paleontologii, a w kolejnym roku uruchomił pracownię geologiczną. Była to pierwsza tego typu placówka w Galicji i tym samym geologia wyodrębniła się na Uniwersytecie Jagiellońskim jako dyscyplina naukowa. W 1886 roku rozdzielono wspólne pomieszczenia i zbiory geologii i mineralogii. Gabinet Geologiczny, bo taką nazwę przyjęto, mieścił się na pierwszym piętrze Collegium Phisicum, gdzie zgromadzono okazy geologiczne, paleontologiczne i petrograficzne. Po przeniesieniu Gabinetu Mineralogicznego do Collegium Minus, Zakładu Farmakologicznego do Collegium Medicum oraz Zakładu Fizycznego do Collegium Witkowskiego geologia uzyskała kolejne pomiesz-

⁴⁰¹ Tamże; J. Fierich, *Studium Rolnicze...*, s. 29.

⁴⁰² A. Zemanek, *Dzieje nauczania botaniki...*, s. 31.

⁴⁰³ S. Czarniecki, *Zarys historii geologii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1964, s. 53.

⁴⁰⁴ J. Morozewicz, *Pamięci Feliksa Kreutza*, „Kosmos” 35, 1910, z. 10–12, s. 888–897.

⁴⁰⁵ Tenże, *Życie Polaka w zaborach i odzyskanej ojczyźnie (1865–1937)*, Warszawa 1938, s. 24.

⁴⁰⁶ Tamże.

⁴⁰⁷ Z.J. Wójcik, *Józef Marian Morozewicz (1865–1941)*, PSB, t. 21, 1976, s. 779.

czenia, zajmując tym samym całe skrzydło budynku, i w takich warunkach funkcjonowała przez kolejne pięćdziesiąt lat⁴⁰⁸. Na parterze mieściła się preparatornia i szlifiernia oraz pokój pracownika pomocniczego. Na pierwszym piętrze znajdowały się cztery sale z dwupoziomową zabudową na zbiory (z galerią na wysokości dwóch trzecich ściany). Powstały one według projektu przygotowanego jeszcze z 1852 roku, autorstwa Ludwika Zejsznera i Karola Kremera, według którego urządzona była zabudowa sali dotychczasowego Muzeum Mineralogicznego⁴⁰⁹. Wykłady odbywały się w pomieszczeniu przylegającym do pokoju profesora. Wzdłuż amfilady trzech sal na obudowanym tarasie mieściły się szatnie⁴¹⁰. Na skutek podziału zbiorów Gabinet uzyskał kolekcję około dziesięciu tysięcy okazów. Zbiory pochodziły z zakupów i darów. Ich liczba znacznie wzrosła za czasów profesury W. Szajnochy⁴¹¹. Przywiązywał on dużą wagę do ich gromadzenia i stał na stanowisku pozostawiania w Gabinetcie wszelkich okazów zebranych w czasie wycieczek geologicznych⁴¹². Zgromadzone zbiory petrograficzne, paleontologiczne, paleobotaniczne pochodziły ze wszystkich ziem polskich oraz z zagranicy. Dużą wagę przywiązywano do tworzenia kolekcji galicyjskich, zwłaszcza z Podola, rejonu Karpat oraz z okręgu krakowskiego⁴¹³. Należy wspomnieć, że kolekcje były udostępniane publiczności⁴¹⁴. Ponadto Gabinet posiadał niezbędne narzędzia (młotki, dłuta, igły, sita, świdry), instrumenty do badań (mikroskopy, biokulną lupę) i środki dydaktyczne do ćwiczeń praktycznych (stereoskopy, aparat fotograficzny). Kolekcję modeli gipsowych oraz małą drukarnię do napisów i etykiet⁴¹⁵. Powoli budowano także kadrę — udało się uzyskać stanowiska demonstratora asystenta⁴¹⁶. Utworzono wówczas także bibliotekę. Jej początki były skromne — w 1887 roku, w chwili przekazania zbiorów, liczyła 337 książek oraz 40 map i 3 atlasy⁴¹⁷. Natomiast w latach dwudziestych XX wieku kolekcja liczyła już

⁴⁰⁸ W. Szajnocha, *Czterdziestolecie Gabinetu Geologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1886–1926)*, Kraków 1926, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego w Krakowie” 3, 1925, s. 4–5; S. Czarniecki, *Zarys historii geologii...*, s. 59.

⁴⁰⁹ W. Szajnocha, *Czterdziestolecie Gabinetu Geologicznego...*, s. 2–3.

⁴¹⁰ S. Czarniecki, *Zarys historii geologii...*, s. 59.

⁴¹¹ Tenże, *Władysław Szajnocha*, w: *Złota księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi, cz. 1: Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 451.

⁴¹² Tamże.

⁴¹³ W. Szajnocha, *Geologia*, w: *Polska w kulturze powszechnej*, red. F. Koneczny, Kraków 1918, s. 360.

⁴¹⁴ W określone dni tygodnia oprowadzali zwiedzających pracownicy Gabinetu.

⁴¹⁵ Tenże, *Czterdziestolecie Gabinetu Geologicznego...*, s. 20–22.

⁴¹⁶ Tamże, s. 30–31.

⁴¹⁷ Tamże, s. 16.

ponad 3000 książek, 965 tomów czasopism oraz 1819 map topograficznych i geologicznych. Gromadzeniu zbiorów bibliotecznych przyświecały zasady, by przede wszystkim zaopatrzyć je w niezbędne, nowoczesne podręczniki oraz materiał ilustracyjny (tablice, atlasy, przewodniki), a następnie skompletować polską literaturę geologiczną. Zgromadzono mapy geologiczne, wśród nich także mapy plastyczne (modele gipsowe) tablice ścienne, przekroje, tablice statystyczne oraz fotografie⁴¹⁸.

Szajnocha przywrócił zaniechane od 1857 roku wycieczki geologiczne, a od roku akademickiego 1888/1889 organizował konwersatoria z udziałem naukowców pokrewnych specjalności⁴¹⁹. Referowano na nich najnowsze publikacje oraz przedstawiano wyniki własnych badań⁴²⁰. W zajęciach dydaktycznych posługiwano się przede wszystkim klasycznymi metodami prac terenowych, w zakresie mikropaleontologii opracowywano własne sposoby postępowania badawczego. Naukowe zainteresowania Szajnochy koncentrowały się wokół problematyki paleontologicznej i geologii surowcowej (zwłaszcza ropy naftowej). Będąc jednym z najwybitniejszych polskich geologów, troszczył się o rozwój dyscyplin geologicznych, przyczynił się do wyodrębnienia w 1912 roku Pracowni Paleontologicznej⁴²¹. Kierownictwo nowo utworzonej Pracowni objął Józef Grzybowski, który habilitował się w roku 1899, pracował jako docent od 1900 roku i jako pierwszy na świecie prowadził wykłady z mikropaleontologii. Zgromadził też ogromną ilość mikroskamieniałości⁴²².

Istotnym etapem w rozwoju zoologii jako dyscypliny naukowej było oddzielenie w połowie wieku studiów przyrodniczych od lekarskich. Zoologię przeniesiono wówczas na Wydział Filozoficzny w ramach katedry zoologii i anatomii porównawczej. Dla dziejów tej katedry istotne znaczenie miało objęcie jej w 1863 roku przez Maksymiliana Siłę-Nowickiego, zoologa (entomologa) ze Lwowa. Poświęcił on dużo czasu na stworzenie na bazie

⁴¹⁸ Tamże, s. 19–20.

⁴¹⁹ S. Czarniecki, *Władysław Szajnocha (1857–1928)*, PSB, t. 46, 2010, s. 511.

⁴²⁰ Tamże.

⁴²¹ S. Czarniecki, *Zarys historii geologii...*, s. 57–78.

⁴²² S. Czarniecki, *Grzybowski and his school. The beginnings of applied micropaleontology in Poland at the turn of the 19th and 20th centuries*, w: *The origins of applied micropalaeontology. The school of Józef Grzybowski (with a taxonomic revision of the Grzybowski Collection)*, ed. M.A. Kaminski, S. Geroch and D.G. Kaminski, Kraków 1993, s. 1–15; F. Bieda, *Zarys dziejów paleontologii w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1976, s. 17–21; S. Czarniecki, S. Geroch, *Józef Bolesław Grzybowski (1869–1922)*, w: *Złota księga Wydziału Biologii...*, s. 462; Szerzej: F. Bieda, *Józef Grzybowski*, Kraków 1963.

istniejących zbiorów Muzeum Zoologicznego — Gabinetu Zoologicznego⁴²³. Umieszczono go w Collegium Phisicum przy ul. św. Anny. Budowanie zaplecza dydaktycznego i naukowego trwało kilka lat. Dopiero wyprowadzenie się Zakładu Anatomii Opisowej na ul. M. Kopernika, Pracowni Chemicznej do nowego budynku oraz części katedr do Collegium Novum pozwoliło na stworzenie właściwej warunków pracy. Gabinet mieścił się w salach na parterze, gdzie zlokalizowano pracownię profesora i studentów oraz salę wykładową. Natomiast w trzech salach na piętrze umieszczono zbiory⁴²⁴, które uporządkowano w 1870 roku (na nowo je oznaczono, a dublety przekazano gimnazjom). Nowe nabytki pozyskano poprzez wymianę, zakupy bądź dary⁴²⁵. Nowicki przejmował kolekcję liczącą około 4500 gatunków w 12 200 egzemplarzach, natomiast w 1887 roku, na trzy lata przed jego śmiercią, zbiór liczył 15 500 gatunków w 36 tysiącach egzemplarzy⁴²⁶. Nowicki występował z pismami do Senatu, przedstawiając potrzeby zakładu pod kątem wzrastającej liczby studentów (niezbędne stawały się dodatkowe stoły do badań, właściwe oświetlenie itp.)⁴²⁷. Stworzył krakowską szkołę zoologiczną z ukierunkowaną faunistyką, która szybko uzyskała międzynarodowe uznanie. Skupiał się przede wszystkim na systematyce oraz nie stronił od praktycznej działalności na rzecz kraju (zwłaszcza w zakresie rybołówstwa)⁴²⁸. W chwili śmierci Nowickiego profesorem nadzwyczajnym był już Antoni Wierzejski (habilitacja w 1878 roku z anatomii porównawczej i zoologii). W 1891 roku został mianowany profesorem zwyczajnym. Rok później katedra zoologii i anatomii porównawczej

⁴²³ Szerzej: K. Beiersdorf, *Dzieje Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000.

⁴²⁴ Z. Fedorowicz, *Dzieje zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1780–1960*, Kraków 1965, s. 48.

⁴²⁵ Arch. UJ, S II 874, Zoologia. Dotacje, rachunki, urządzenie zakładu, zbiory. (Informacje na temat darów pochodzą z całego badanego okresu, część darów z powodu braku miejsca i mniejszej przydatności dydaktycznej przekazano m.in. Akademii Umiejętności — np. kolekcję much krajowych darowaną przez ks. Wojciecha Grzegorzka z Bochni w 1890 roku czy zbiór ptaków z daru Kazimierza Wodzickiego).

⁴²⁶ K. Beiersdorf, *Historia Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 1090, „Prace Zoologiczne” 37, 1992, s. 61.

⁴²⁷ Arch. UJ, S II 874, Akta Senatu. Zoologia. Dotacje, rachunki, urządzenie zakładu, zbiory. Pismo M. Nowickiego z 18 lutego 1888 roku. W piśmie Nowicki informował o 106 studentach zapisanych na zajęcia.

⁴²⁸ M. Siedlecki, *O zakresie i znaczeniu badań zoologicznych. Wykład wstępny, wypowiedziany przy objęciu Katedry Zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 17 października 1912 roku*, Warszawa 1912, s. 5.

została podzielona na katedrę zoologii (z Antonim Wierzejskim) oraz katedrę anatomii porównawczej (z Kazimierzem Kostaneckim).

Antoni Wierzejski pozostawił w piśmie do Senatu ze stycznia 1905 roku opis warunków, w jakich na początku XX wieku funkcjonował zakład. Podstawową bolączką stanowiło słabe oświetlenie. Sale były małe (całość — osiem pomieszczeń — liczyła 210 m²), a dodatkowo wzdłuż ścian umieszczono szafki na zbiory. Z powodu ciasnoty nie wszędzie były zamontowane piece, a części zbiorów nie można było prznosić z miejsca na miejsce. Pracownia studentów mogła pomieścić tylko ośmiu uczniów, z tego tylko cztery miejsca miały dobre światło do pracy. Brakowało pomieszczeń na pracownię służącą do naprawy okazów muzealnych⁴²⁹. Wierzejski skłonił do przeniesienia się do Krakowa (w 1898 roku) habilitowanego w Wiedniu docenta zoologii Tadeusza Garbowskiego. Od 1903 roku był on tytularnym profesorem nadzwyczajnym, a w 1911 roku został profesorem, ale na katedrze filozofii — zrezygnował tym samym z prowadzenia zajęć z zoologii. Po Wierzejskim katedrę przekazano w 1911 roku Michałowi Siedleckiemu, habilitowanemu w 1899 roku, asystentowi w Zakładzie Anatomii Porównawczej przy profesorze Henryku Hoyerze jun. Siedlecki często podróżował, a najszlachetniejszą jego wyprawą był roczny pobyt na Jawie i Cejlonie⁴³⁰. Ze zmianą na katedrze zbiegła się zmiana siedziby Zakładu Zoologii — poszerzono go o sale Zakładu Fizyki, który przeniesiono do Collegium Witkowskiego. Prace adaptacyjne i przeniesienie do nowych pomieszczeń zakończyły się w 1914 roku.

Kazimierz Kostanecki, który objął katedrę anatomii porównawczej, po dwóch latach przeszedł na wakującą po śmierci L. Teichmanna katedrę anatomii opisowej na Wydziale Lekarskim. Jego następcą został H. Hoyer jun. Zajmował się on rozwojem i anatomią kręgowców, opracował metodę wypełniania włosowatych naczyń chłonnych tuszem i stworzył szkołę morfologii kręgowców, prowadził także badania histologiczne. Hoyer podjął się ponadto urzędzenia Zakładu Anatomii Porównawczej, który powstał w 1892 roku i umieszczony został w prawym skrzydle na parterze Collegium Phisicum. Całość pomieszczeń składała się z siedmiu sal amfiladowych, co było niedogodne dla prowadzenia badań⁴³¹. Dwie sale przeznaczono dla studentów (sala wykładowa i sala ćwiczeń), w pozostałych mieściła się preparatornia oraz sale ze zbiorami muzealnymi i miejscami do pracy. Te umieszczone przy oknach były przywilejem starszych pracowników. Pokoje były przepełnione

⁴²⁹ Arch. UJ, S II 874, Akta Senatu. Zoologia. Dotacje, rachunki, urządzenie zakładu, zbiory. Pismo A. Wierzejskiego do Senatu z 5 stycznia 1905 roku.

⁴³⁰ Efektem była doskonała książka opisująca tę podróż (M. Siedlecki, *Jawa. Przyroda i sztuka. Uwagi z podróży*, Warszawa–Kraków 1913).

⁴³¹ Z. Fedorowicz, *Dzieje zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim...*, s. 105.

wieloma przedmiotami i narzędziami, których używano do badań i pokazów⁴³² oraz samymi eksponatami, które z braku miejsca nawet podwieszane były u sufitu⁴³³.

Za datę wyodrębnienia antropologii uznaje się rozpoczęcie w 1856 roku wykładów antropologicznych przez Józefa Majera na Wydziale Lekarskim (prowadził je do 1860)⁴³⁴. W 1878 roku docentem prywatnym po habilitacji z zakresu antropologii został Izydor Kopernicki, lekarz, uczestnik wojny krymskiej i powstania styczniowego, wykształcony w Paryżu. Prowadził on wykłady jako profesor tytularny, czyli bez katedry. Antropologia była wówczas przedmiotem nadobowiązkowym na Wydziale Lekarskim, a wynagrodzenie prowadzącego pochodziło z chesnego uczestników zajęć⁴³⁵. Bogate zbiory przechowywał w swoim mieszkaniu, gdzie również przygotowywał preparaty. Zgromadził ponadto bibliotekę antropologiczną liczącą 963 dzieła w 1196 tomach i 33 atlasy i mapy oraz 443 broszury⁴³⁶. Majer i Kopernicki zapoczątkowali i prowadzili intensywne badania terenowe⁴³⁷. Kopernicki jako pierwszy zwrócił uwagę na podobieństwo antropologiczne Romów i Hindusów. Zbudował nowy kraniograf oraz ulepszył metody pomiaru czaszek. Kopernicki starał się o utworzenie stałej katedry, jej podstawą materialną miały być jego zbiory, które oddał w depozyt Akademii Umiejętności z przeznaczeniem na zaplecze dla przyszłej stałej katedry antropologii Uniwersytetu⁴³⁸. Przekazanie zbiorów było obwarowane utworzeniem katedry oraz zapewnieniem jej odpowiednich pomieszczeń⁴³⁹. Jednak po jego śmierci w 1891 roku, aż do 1908 roku nie utworzono katedry. J. Talko-Hryniewicz twierdził, że poza względami oszczędnościowymi odegrały rolę kwestie prestiżowe, ponieważ nie było takiej katedry w Wiedniu⁴⁴⁰. Warto jednak zauważyć, że problematyką antropologiczno-etnograficzną interesowali się także specjaliści z wielu innych dziedzin, np. Napoleon Cybulski (medycyna) i Józef Rostafiński (bo-

⁴³² Z. Fedorowicz wymieniał: termostaty, mikrotromy, wiwaria, akwaria, szafy z odczynnikami, szkło laboratoryjne, tablice rysunkowe. Tamże.

⁴³³ Tamże.

⁴³⁴ J. Talko-Hryniewicz, *Zarys rozwoju antropologii w Polsce w związku z dziesięcioleciem Zakładu Antropologicznego w Krakowie (1911–1921)*, [b.m. i r.w.], s. 5.

⁴³⁵ Arch. UJ, S II 619, Akta Senatu. Teczka akt osobowych: Izydor Kopernicki.

⁴³⁶ J. Talko-Hryniewicz, *Zarys rozwoju antropologii w Polsce...*, s. 6.

⁴³⁷ T. Bielicki, T. Krupiński, J. Strzałko, *Historia antropologii w Polsce*, „Przegląd Antropologiczny” 53, 1987, z. 1–2 (1989), s. 5.

⁴³⁸ J. Talko-Hryniewicz, *Wiadomości o Zakładzie Antropologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Przegląd Antropologiczny” 1, 1926, z. 1, s. 2.

⁴³⁹ Arch. UJ, S II 82 Akta Senatu. Protokół posiedzenia Senatu Akademickiego z 25 lutego 1889 roku.

⁴⁴⁰ J. Talko-Hryniewicz, *Wiadomości o Zakładzie Antropologicznym...*, s. 2.

tanika⁴⁴¹). Badania ludoznawcze prowadzili także historycy Karol Podkański i Franciszek Bujak oraz językoznawcy Lucjan Malinowski, Jan Rozwadowski i Kazimierz Nitsch. W 1902 roku Wydziały Lekarski i Filozoficzny podjęły intensywne starania o powołanie katedry antropologii. Po sześciu latach (przy poparciu parlamentarnego Koła Polskiego) zwieńczone zostały sukcesem i utworzoną na Wydziale Filozoficznym katedrę objął lekarz i antropolog Julian Talko-Hryncewicz⁴⁴². Przez pierwsze lata zajęcia odbywały się w Zakładzie Anatomii Porównawczej. Ponieważ z Collegium Iuridicum wyprowadziło się Studium Rolnicze, Talko-Hryncewicz uzyskał tam pomieszczenia dla działającego od roku akademickiego 1910/1911 Zakładu Antropologicznego, i dla którego udało się uzyskać posesję demonstratora. Zakład zajmował trzy sale od ul. Kanoniczej i dwie od ul. Grodzkiej oraz małe laboratorium. W byłej auli, która była podzielona na dwa pomieszczenia, ulokowano salę wykładową oraz muzeum. Podstawę kolekcji stanowiły zbiory zgromadzone przez Kopernickiego oraz Hryncewicza. Wiele instytucji i osób prywatnych składało darowizny na rzecz Zakładu (Akademia Umiejętności, Dyrekcja Królewskiego Muzeum w Brukseli, Jan Czekanowski, Benedykt Dybowski, Edward Loth)⁴⁴³. Zbiory powiększyły się także dzięki znaleziskom dokonywanym przy remontach i inwestycjach komunalnych w Krakowie, zwłaszcza przy pracach związanych z kanalizacją miasta w latach 1912–1914⁴⁴⁴. W zasobach muzeum znajdowały się szkielety człekokształtnych małp, małpiatek, preparaty czaszek, mózgow, modele gipsowe, preparaty włosów, preparaty spirytusowe, formalinowe, mumifikowane i wypchane. Kolekcja czaszek obejmowała okazy z Azji, Ameryki i Afryki, w tym unikatowe czaszki Kamczadałów, Aleutów, Ainów, Mongoło-Chałasów i innych⁴⁴⁵. Były także preparaty uszu, rąk i nóg, modele typów twarzy, kolekcje eolitów i narzędzi z okresu epoki kamiennej. Zakład miał na wyposażeniu przyrządy pomiarowe, osteofory, dioptry, tablice,

⁴⁴¹ A. Zemanek, *Józef Rostafiński (1850–1928). Botanik, systematyk roślin niższych, historyk biologii*, w: *Złota księga Wydziału Biologii...*, s. 96.

⁴⁴² Jednocześnie wydano taką zgodę na powstanie katedry antropologii w Pradze. Były to pierwsze katedry w Monarchii. W innych krajach tego rodzaju katedr było również stosunkowo niewiele: w Berlinie, Monachium, Fryburgu, Paryżu, Oxfordzie, Cambridge, Dublinie, Rzymie, Neapolu, Florencji, Zurychu, Bazylei i w Coimbrze w Portugalii. Ponadto dwie w Nowym Jorku oraz jedna w Limie. J. Talko-Hryncewicz, *Katedra i Zakład Antropologii...*, s. 12. Szerzej: J. Staszek, Z.J. Wójcik, *Związki Juliana Talko-Hryncewicza z Polską Akademią Umiejętności i Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 10, 2010, s. 83–110.

⁴⁴³ J. Talko-Hryncewicz, *Wiadomości o Zakładzie Antropologicznym...*, s. 3.

⁴⁴⁴ Tenże, *Wspomnienia z lat ostatnich (1908–1932)*, Warszawa 1932, s. 27.

⁴⁴⁵ Tenże, *Zarys rozwoju antropologii w Polsce...*, s. 9.

rysunki, diagramy, fotografie (kilkanaście tysięcy) i rysunki⁴⁴⁶. Przy zakładzie istniało małe laboratorium, ciemnia fotograficzna oraz biblioteka licząca około tysiąca tomów⁴⁴⁷. Wydział Filozoficzny czynił też starania o utworzenie katedr socjologii oraz etnografii, nie udało się jednak tego dokonać. Tak więc na bazie zoologii powstały trzy katedry wyznaczające nowe kierunki badawcze na Uniwersytecie.

W połowie wieku istniały na Wydziale Filozoficznym dwie katedry filologii klasycznej. Powstanie drugiej z nich związane było z reformą szkolnictwa w Austrii i koniecznością kształcenia nauczycieli łaciny i greki. W 1864 roku powołano na katedrę filologii klasycznej, z polskim językiem wykładowym, Wielkopolanina Alfreda Brandowskiego (jako profesora zwyczajnego). W 1867 roku drugą katedrę filologii klasycznej, z niemieckim językiem wykładowym, objął Jan Wróbel, Ślązak z Opola, który wykładał grekę do 1870 roku. Po ostatecznej repolonizacji Uniwersytetu przeniósł się on do Lwowa⁴⁴⁸, a katedra została powierzona Maksymilianowi Iskrzyckiemu. Wykładał on literaturę i język grecki (do 1891 roku), koncentrując się głównie na dydaktyce⁴⁴⁹. Nowy okres prac badawczych został zapoczątkowany przez docenta prywatnego (w latach 1881–1888) Bronisława Kruczkiewicza, a pełny rozkwit studiów klasycznych przypadł na czas, gdy katedrą kierował Kazimierz Morawski, profesor nadzwyczajny od 1880 roku i zwyczajny od 1887 roku (aż do 1925 roku)⁴⁵⁰. Był on jednym z najwybitniejszych znawców piśmiennictwa rzymskiego, a jego monumentalne dzieło *Historia literatury rzymskiej* stało na poziomie światowym, przewyższając inne współczesne mu publikacje Wilhelma Sigmunda Teuffela, Martina Schanza, Wiliama Y. Sellara czy Frédérica Plessisa⁴⁵¹. Był przy tym wybitnym oratorem, a jego wykłady gromadziły studentów z wszystkich wydziałów. Po Iskrzyckim katedrę objął Adam Stefan Miodoński, który do roku 1913 wykładał zarówno grekę, jak i łacinę. Natomiast wybitnym hellenistą był Leon Sternbach. W 1892 został profesorem nadzwyczajnym, a następnie (1897) zwyczajnym, tworząc trzecią

⁴⁴⁶ Tenże, *Wiadomości o Zakładzie Antropologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 4–5.

⁴⁴⁷ Tenże, *Zarys rozwoju antropologii w Polsce...*, s. 10.

⁴⁴⁸ W. Madyda, *Z dziejów filologii klasycznej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 49.

⁴⁴⁹ Tamże, s. 50.

⁴⁵⁰ K. Korus, *Dla Polski — życie i działalność Kazimierza Morawskiego*, w: *Kazimierz Morawski (1852–1925). W służbie nauki i narodu*, red. R.M. Zawadzki, S. Stabryła, Kraków 2008, s. 15.

⁴⁵¹ S. Stabryła, *Wielka „Historia Literatury Rzymskiej” Kazimierza Morawskiego*, w: *Kazimierz Morawski (1852–1925)...*, s. 20–21.

katedrę filologii klasycznej w Krakowie. Przy katedrach działało Seminarium Filologiczne i proseminaria (w dwóch oddziałach — łacińskim i greckim).

Katedrę historii literatury polskiej poprzedzała działająca w latach 1855–1871 katedra historii języka i literatury polskiej, którą kierował Karol Mecherzyński. Ostatnie lata przed emeryturą był już mniej czynny zawodowo, więc zajęcia w zastępstwie prowadzili Adam Bełcikowski, a następnie Stanisław Tarnowski. Tarnowski — arystokrata i uczestnik powstania styczniowego, ostatecznie od 1871 roku pozostał na katedrze jako profesor nadzwyczajny (zwyczajny od 1879 roku). Oddzielił on lingwistykę od historii literatury i skupiał się w swoich badaniach wyłącznie na tej ostatniej. Wyodrębnił historycznoliteracki oddział Seminarium Filologicznego, zapoczątkowany prowadzonym przez siebie konwersatorium literackim. Tematykę wykładów zakreślał stosunkowo wąsko, jednak szczegółowo analizował wybrane problemy⁴⁵². Wykształcił wielu wybitnych badaczy: Józefa Kallenbacha, Józefa Tretiaka, Stanisława Windakiewicza i Tadeusza Grabowskiego, którzy związali się z Uniwersytetem Jagiellońskim. Józef Kallenbach przejściowo odszedł do Fryburga, a Józef Tretiak z powodu braku możliwości utworzenia drugiej katedry historii literatury polskiej rozszerzył w 1893 roku swoją habilitację na język i literaturę ruską (ukraińską). W 1896 roku habilitował się Stanisław Windakiewicz. Dopiero w 1903 roku udało się uzyskać dla niego tytuł profesora tytularnego, pięć lat później otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1912 zwyczajnego. W 1901 roku odbyła się habilitacja Tadeusza Grabowskiego, który pozostał w Krakowie do 1919 roku, a potem przeniósł się do Poznania. Tarnowski kierował katedrą do 1909 roku. Pozostawił po sobie dwóch wykładających docentów, ale na katedrę wysunął Ignacego Chrzanowskiego. Chrzanowski (spowinowacony z J. Lelewelem i spokrewniony z H. Sienkiewiczem) objął ją w maju 1910 roku. Zmienił sposób prowadzenia zajęć — ograniczył liczbę wykładów monograficznych jako mniej przydatnych dla kandydatów na nauczycieli. Wprowadził niezbędne dla pierwszego roku ćwiczenia metodologiczne, które przekształciły się w proseminaria. Powrócił też do dawnej praktyki systematycznych wykładów kursowych, ważnych zwłaszcza w sytuacji braku podręcznika uniwersyteckiego⁴⁵³. Objęcie katedry przez Chrzanowskiego oznaczało też wyraźną zmianę w stosunkach profesor — student. Chrzanowski starał się o bliski kontakt z uczniami, wprowadzając system konsultacji,

⁴⁵² J. Kijas, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej UJ w okresie Stanisława Tarnowskiego (1871–1909)*, w: *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zarys monograficzny*, red. T. Ulewicz, Kraków 1966, s. 113.

⁴⁵³ T. Ulewicz, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 119.

które odbywał trzy razy w tygodniu w jego własnym domu⁴⁵⁴. Starał się także o wydzielenie Seminarium Historii Literatury Polskiej, co udało się dopiero w zmienionej sytuacji politycznej, w 1919 roku.

Katedra porównawcza lingwistyki słowiańskiej została utworzona w roku akademickim 1865/1866. Wykłady jako profesor nadzwyczajny prowadził do roku 1871/1872 Henryk Suchecki. Ponownie uruchomiono ją w semestrze letnim roku 1876/1877 jako katedrę filologii porównawczej słowiańskiej), którą objął jako profesor nadzwyczajny Lucjan Malinowski (zwyczajny od 1882). Skupiał on uwagę głównie na badaniach językoznawczych języka polskiego (zwłaszcza dialektologii) oraz na badaniach ludoznawczych. Jako pierwszy prowadził nowoczesne studia nad gwarami śląskimi. Stał przez dziesięć lat na czele działu językowego stworzonego przez siebie w 1888 roku Seminarium Filologii Słowiańskiej⁴⁵⁵. Prowadził też zajęcia z języka litewskiego⁴⁵⁶. Dużo miejsca poświęcał również edytorstwu. Aktywność zawodowa L. Malinowskiego od 1894 roku stopniowo słabła z powodu postępującej choroby (zmarł w 1898). Przejściowo na katedrę powołano Jana Rozwadowskiego, a w 1902 roku objął ją Jan Nepomucen Łoś, specjalizujący się w gramatyce języka polskiego oraz językach słowiańskich (czeski, staro-cerkiewno-słowiański i serbsko-chorwacki).

Z zakresu slawistyki habilitował się także w 1894 roku Marian Zdziechowski (profesura tytularna w 1899), który prowadził zajęcia z literatury czeskiej i literatur południowosłowiańskich oraz jako pierwszy — wykłady ze współczesnej literatury rosyjskiej. W 1905 roku uzyskał habilitację Kazimierz Nitsch, którego zainteresowania koncentrowały się wokół dialektologii oraz filologii południowosłowiańskich, gramatyki starosłowiańskiej i języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. W 1910 roku otrzymał on tytuł profesora nadzwyczajnego i pozostawał na tym stanowisku przez kolejnych sześć lat. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych wyodrębniła się z filologii słowiańskiej ukrainistyka. Było to możliwe dzięki rozszerzeniu w 1893 roku habilitacji Józefa Tretiaka⁴⁵⁷, mianowanego w roku 1895 nadzwyczajnym, a w 1898 — profesorem zwyczajnym języka i literatury ruskiej (ukraińskiej).

Katedrę germanistyki powołano w roku akademickim 1850/1851. Objął ją Karl Weinhold, profesor nadzwyczajny języka i literatury niemieckiej z Wrocławia, jednak po zaledwie kilkumiesięcznym pobycie w Krakowie uzyskał

⁴⁵⁴ Tamże, s. 121.

⁴⁵⁵ Drugi oddział miał charakter literacki, prowadził go Stanisław Tarnowski.

⁴⁵⁶ T. Milewski, T. Pobożniak, *Historia językoznawstwa ogólnego, indoeuropejskiego i filologii indyjskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 244–245.

⁴⁵⁷ J. Tretiak habilitował się w roku 1890 pracą „Mickiewicz a Trembecki”.

on przeniesienie na własną prośbę do Grazu⁴⁵⁸. Po nim wykładał Morawianin František Tomáš Bratránek, od 1851 roku profesor nadzwyczajny, a od 1853 — zwyczajny. Był on niezwykle popularny ze względu na wysoki poziom i atrakcyjność wykładów. W styczniu 1882 roku przeszedł na emeryturę. Po jego odejściu w sprawie wakatu zebrała się specjalna komisja, której zadaniem było wyłonienie odpowiedniego kandydata, będącego wybitnym specjalistą — germanistą ze znajomością języka polskiego. Nie znaleziono go wśród uczonych polskich i ostatecznie katedrę zaproponowano Wilhelmowi Creizenachowi z Lipska, pod warunkiem opanowania przez niego w ciągu dwóch lat języka polskiego. Powołany jako profesor nadzwyczajny języka i literatury niemieckiej w roku 1883 (w 1886 zwyczajny) przez trzydzieści lat kierował katedrą. Z jego inicjatywy powstało w 1885 roku Seminarium Germanistyczne, a w 1900 roku studenckie naukowe Koło Filologiczne Niemieckie⁴⁵⁹. Był wybitnym poliglota, znał wszystkie języki germańskie, klasyczne, romańskie i słowiańskie. Po odejściu Creizenacha, w lipcu 1914 roku mianowano profesorem nadzwyczajnym Spiridiona Wukadinowicia habilitowanego w Pradze w 1907 roku z zakresu nowszej literatury i języka niemieckiego. Obok niego (w czasie I wojny światowej) działał także Zygmunt Łempicki (habilitacja w 1916), prowadzący wykłady i ćwiczenia z historii literatury niemieckiej i gramatyki historycznej języka niemieckiego. W 1919 roku przeniósł się na Uniwersytet Warszawski⁴⁶⁰.

Tradycje nauczania języka francuskiego i badań nad nim sięgały w Krakowie XVIII wieku, ale systematyczne wykłady rozpoczęto dopiero od 1892 roku⁴⁶¹. Wówczas to Maksymilian Kawczyński, germanista i romanista ze Lwowa został zatrudniony na Uniwersytecie Jagiellońskim jako docent prywatny. Dwa lata później został profesorem zwyczajnym filologii romańskiej. Był twórcą krakowskiego Seminarium Romanistycznego, jednak z powodu choroby przerwał pracę w 1905 roku (a rok później zmarł). Na jego zastępcę wyznaczono Eugeniusza Herzoga, docenta Uniwersytetu Wiedeńskiego, który przebywał w Krakowie tylko trzy lata. W roku 1909 habilitował się i docentem został Stanisław Stroński⁴⁶². W 1910 roku nadano mu tytuł profesora nadzwyczajnego, wykłady i seminarium prowadził do wybuchu wojny.

⁴⁵⁸ O. Dobijanka-Witczakowa, *Historia Katedry Germanistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 350–351.

⁴⁵⁹ Tamże, s. 356.

⁴⁶⁰ Tamże, s. 358.

⁴⁶¹ H. Barycz, *U narodzin uniwersyteckiego studium filologii romańskiej w Polsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 4, 1961, z. 1, s. 3–16.

⁴⁶² Z. Czerny, *Filologia romańska w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 318.

Rozwój badań językoznawczych, a zwłaszcza językoznawstwa porównawczego zaowocował na Uniwersytecie Jagiellońskim rozpoczęciem wykładów z sanskrytu. Przez dwa lata (1860–1862) prowadził je Bernhard Jülg⁴⁶³. Po nim tematykę językoznawczą kontynuował Henryk Suchecki, profesor nadzwyczajny filologii porównawczej języków słowiańskich. Po jego śmierci w 1872 roku kolegium profesorów Wydziału zaproponowała profesurę tytułarną Janowi Baudouinowi de Courtenay, który jako stypendysta petersburskiego ministerstwa oświaty nie uzyskał jednak zezwolenia na zwolnienie z obowiązków i wyjazd z Rosji. Zdecydowano się więc na przekazanie wykładów Lucjanowi Malinowskiemu, a kandydaturę Baudouina de Courtenay wysunięto ponownie prawie dwadzieścia lat później. Pojawił się on w Krakowie w 1894 roku i został zatrudniony jako kontraktowy profesor językoznawstwa porównawczego i sanskrytu. Wprowadził zwyczaj spotkań językoznawczych w swoim domu, nieformalnych seminariów studentów i naukowców⁴⁶⁴. Zapoczątkował też zajęcia o szerszej formule, gromadzące profesorów, studentów i nauczycieli gimnazjalnych w salach wykładowych uczelni. Czytano tam referaty oraz prowadzono dyskusje. Jeszcze inną formą były prowadzone przez niego wspólnie z Janem Rozwadowskim konwersatoria poświęcone głównie omawianiu nowych publikacji z zakresu językoznawstwa⁴⁶⁵. Po upływie pięcioletniego kontraktu w 1899 roku Senat uczelni zaproponował mu profesurę filologii słowiańskiej jednak Ministerstwo jej nie zatwierdziło i w konsekwencji Baudouin de Courtenay opuścił Kraków. W tej sytuacji Rozwadowski przejściowo objął zastępstwo na filologii słowiańskiej, będąc równocześnie profesorem językoznawstwa porównawczego. W 1893 roku Leon Mańkowski przeniósł swoją docenturę z Wiednia na Uniwersytet Jagielloński⁴⁶⁶. Profesorem nadzwyczajnym sanskrytu i filologii indyjskiej mianowano go w 1903 roku⁴⁶⁷. Niestety, jego działalność przerwała nagła śmierć w 1909 roku.

Od 1911 roku starano się o utworzenie katedry orientalistyki, do objęcia której przygotowywano Tadeusza Kowalskiego. Odbił on specjalistyczne studia w Strasburgu, Kolonii i Wiedniu, a w 1914 roku habilitował się z zakresu „filologii arabskiej z uwzględnieniem kulturalnego i językowego podłoża semickiego i z kultury i języków islamu (tj. arabskiego, nowoperskiego

⁴⁶³ T. Milewski, T. Pobożniak, *Historia językoznawstwa ogólnego...*, s. 240–241.

⁴⁶⁴ Tamże, s. 255.

⁴⁶⁵ Tamże, s. 256.

⁴⁶⁶ Tamże, s. 251.

⁴⁶⁷ Arch. UJ, WF II 160, Katedra filologii orientalnej i sanskrytu, Pismo Namiestnictwa z 12 stycznia 1904 roku do Dziekanatu w sprawie mianowania L. Mańkowskiego profesorem nadzwyczajnym.

i osmańsko-tureckiego)⁴⁶⁸. Kowalski wykłady zaczął w roku akademickim 1916/1917, a katedra powstała po odzyskaniu niepodległości przez Polskę.

Już przed powołaniem katedry filologii angielskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim uczelnia posiadała wieloletnią tradycję nauczania języka angielskiego. Uczono go w latach 1818–1833, a w sposób ciągły lektoraty prowadzono od 1883 roku. Nie zrealizowano niestety wówczas planów rozpoczęcia wykładów z języka i literatury angielskiej⁴⁶⁹. Ważną rolę w kształtowaniu tej dyscypliny odegrał Wilhelm Creizenach — germanista, który włączył historię dramatu angielskiego do swoich badań. Wspierał Andrzeja Tretiaka (późniejszego profesora filologii angielskiej na Uniwersytecie Warszawskim) w przygotowaniu pierwszego doktoratu z anglistyki obronionego w 1909 roku. Początek systematycznych wykładów z literatury i języka angielskiego związany był z postacią Romana Dyboskiego. Przygotowywał się on do wprowadzenia nowej specjalności w Krakowie poprzez szerokie studia neofilologiczne w Wiedniu pod kierunkiem Jacoba Schipperera, jednego z najwybitniejszych anglistów tej epoki. Dyboski studiował także w Anglii. Habilitację uzyskaną w Wiedniu przeniósł w 1908 roku do Krakowa, gdzie rozpoczął wykłady jako docent, a od 1911 roku jako profesor nadzwyczajny, dając początek anglistyce na ziemiach polskich⁴⁷⁰. W 1914 roku Wydział Filozoficzny wnioskował o mianowanie go profesorem zwyczajnym, ale zabiegi te przerwała wojna (mianowany został dopiero w 1920 roku). Ogółem, na Wydziale Filozoficznym istniało 50 profesur zwyczajnych i nadzwyczajnych oraz działało 28 różnych gabinetów i 9 seminariów.

3.4.1 Studium Rolnicze

Rolnictwo było nową dyscypliną uniwersytecką, dlatego model studiów rolniczych przez długi czas pozostawał przedmiotem dyskusji. W monarchii austriackiej uczelnie rolnicze zazwyczaj stanowiły odrębne jednostki, funkcjonujące poza uniwersytetami (np. Wyższa Szkoła Rolnicza w Dublanach pod Lwowem⁴⁷¹ czy Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu⁴⁷²). Natomiast na uczelniach niemieckich zwyciężyła koncepcja łączenia studiów rolniczych

⁴⁶⁸ Arch. UJ, WF II 121, Teczka akt habilitacyjnych: Tadeusz Grabowski.

⁴⁶⁹ P. Mroczkowski, *Historia Katedry Filologii Angielskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 337.

⁴⁷⁰ Arch. UJ, WF II 161, Pismo MWiO z 9 maja 1911 roku do Dziekanatu w sprawie mianowania decyzją z 5 maja 1911 roku profesorem nadzwyczajnym docenta prywatnego Romana Dyboskiego.

⁴⁷¹ M. Radomska, *Dublany*, w: *Dzieje Akademii Rolniczej we Wrocławiu*, red. J. Sobota, T. Szulc, J. Tyszkiewicz, Wrocław 2001, s. 9–18.

⁴⁷² Szerzej: M. Welan, P. Ebner, *Die Universität für Bodenkultur Wien — Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997*, Wien 1997.

z uniwersytetami (Lipsk, Berlin, Heidelberg, Getynga, Jena, Królewiec) lub politechnikami (Darmstadt, Królewiec, Karlsruhe). Zachęciło to profesorów uniwersytetu w Krakowie do podjęcia starań o nowe, rolnicze kierunki studiów. Trwały one od lat osiemdziesiątych, przy aktywnym wsparciu ze strony Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego oraz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego. Kwestia rozwoju kultury rolnej miała dla ziemian w Galicji pierwszorzędne znaczenie. Stąd duże zainteresowanie kół arystokratycznych, z Maurycem Zamoyskim na czele. Także w kręgach naukowych pojawiały się głosy podkreślające znaczenie badań w tej ważnej dla gospodarki kraju dziedzinie. A warto zauważyć, że na ziemiach polskich nie było tego typu instytucji. Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Puławach (tzw. Instytut Nowoaleksandryjski) w Królestwie Polskim był zrusyfikowany, a działająca od 1856 roku Wyższa Szkoła Rolnicza w Dublanach powstała jako instytucja prywatna⁴⁷³. Wprawdzie w roku 1878 została przejęta przez Wydział Krajowy, który ją finansował, miała jednak charakter wyższej szkoły zawodowej. Nawet gdy w 1901 roku przekształcono ją w Akademię Rolniczą, nie posiadała prawa nadawania stopni naukowych, a jedynie tytułu agronoma. Natomiast powstała w Wielkopolsce z inicjatywy Augusta Cieszkowskiego Wyższa Szkoła Rolnicza w Żabikowie działała tylko przez sześć lat (1870–1876). Wszystko to powodowało odpływ młodzieży na studia zagraniczne lub koncentrowanie się jej na wydziałach prawniczych, co uznawano za sprzeczne z interesem narodowym. Obszerny memoriał uzasadniający potrzebę powołania katedr rolniczych na Uniwersytecie Jagiellońskim przedstawił Edward Janczewski na posiedzeniu kolegium profesorskiego Wydziału Filozoficznego w 1880 roku⁴⁷⁴. Projekt studiów przesłano do Ministerstwa, jednak starania w tym czasie okazały się bezskuteczne⁴⁷⁵. W 1887 roku sprawa ponownie została podniesiona, tym razem przez Towarzystwo Rolnicze w Krakowie, które z inicjatywy Franciszka Mycielskiego powołało komisję złożoną z członków towarzystwa i profesorów Uniwersytetu. Jej zadaniem było przygotowanie wniosku uzasadniającego konieczność studiów rolniczych w Krakowie, opracowanie planu studiów i kosztorysu ich powołania. Wniosek skierowano do Sejmu Krajowego, który uchwalił go 15 stycznia 1889 roku, apelując do rządu centralnego o realizację. Jednocześnie rozpoczęto społeczną akcję dla poparcia inicjatywy, napływały darowizny rzeczowe i finansowe⁴⁷⁶. Między

⁴⁷³ M. Radomska, *Dublany...*, s. 9–18.

⁴⁷⁴ Arch. UJ, WF II 43. Protokół posiedzenia zgromadzenia profesorów Wydziału Filozoficznego z 23 października 1880 roku, k. 138. Szerzej: J. Fierich, *Studium Rolnicze...*

⁴⁷⁵ J. Fierich, *Studium Rolnicze...*, s. 5.

⁴⁷⁶ CDIAUL f. 146, op. 66, spr. 458, Monity Wydziału Filozoficznego oraz Towarzystwa Rolniczego w sprawie decyzji dotyczącej powstania Studium Rolniczego wraz

innymi Rada miasta Krakowa przekazała dziesięć tysięcy florenów na zakup ziemi na pole doświadczalne, a Zarząd Centralny Towarzystwa Gospodarczego z Poznania przekazał bibliotekę i okazy z zamkniętej szkoły w Żabikowie. Te działania skłoniły Senat do wystąpienia z oficjalnym wnioskiem, opracowanym przez rektora Franciszka Kasparka, do władz ministerialnych o otwarcie studiów rolniczych przy Wydziale Filozoficznym w Krakowie⁴⁷⁷. Po zaopiniowaniu przez austriackiego eksperta Adolfa Heckego cesarz zdecydował postanowieniem z 18 sierpnia 1889 roku o otwarciu takich studiów od roku akademickiego 1890/1891. W celu podjęcia ostatecznych decyzji w sprawie programu i systemu nauczania zdecydowano się na zorganizowanie podróży naukowej po dwunastu wiodących ośrodkach kształcących rolników w Niemczech, Francji, Belgii i Szwajcarii. Wzięli w niej udział profesorowie E. Janczewski i E. Godlewski⁴⁷⁸. Spośród poznanych modeli kształcenia za najbardziej przydatny w warunkach galicyjskich uznano model szwajcarski — szkoły w Zurychu⁴⁷⁹. W gruncie rzeczy wyprawa potwierdziła, że planowana wcześniej organizacja Studium Rolniczego jest właściwa, a wprowadzone po niej poprawki miały znaczenie drugorzędne. Pierwszy Tymczasowy Statut i plan nauki zatwierdzono 31 lipca 1890 roku. Według niego Studium stanowiło część Wydziału Filozoficznego, tym samym podlegając wszystkim obowiązującym ten wydział przepisom. Na czele Studium stanął jako dyrektor Emil Godlewski, który pozostał na tym stanowisku przez trzydzieści lat⁴⁸⁰.

Studium Rolnicze było w pełni oryginalną, utworzoną w przemyślany sposób strukturą organizacyjną, z własnym programem i zapleczem edukacyjnym. Jego powstanie miało skierować część studentów pochodzenia ziemiańskiego ze studiów prawniczych na fachowe przygotowanie się do zarządzania majątkami. Studia miały charakter elitarny. Zaplanowano kompleks doświadczalnych zakładów pomocniczych, które miały umożliwić prowadzenie badań oraz stanowić podstawę praktycznego przygotowania do prowadzenia nowoczesnego gospodarstwa rolnego. Katedry organizowano etapami wraz z postępującym poszerzaniem planu nauczania.

z wykazem darowizn na jego rzecz (m.in. Dary Towarzystwo Gospodarczego z Poznania — biblioteka 1155 dzieł treści rolniczej i 97 przyrządów rolniczych, Stefania Mośzyńska 12 tys. zł, Ignacy Ogończyk-Żółtowski 2 tys. zł, gmina Kraków proponowała tereny pod budowę siedziby Studium), k. 6, 18, 37, 90.

⁴⁷⁷ Arch. UJ, S II 82, Akta Senatu, k. 328–329.

⁴⁷⁸ Dokładna relacja z podróży zamieszczona została w prasie (E. Godlewski, E. Janczewski, *Zagraniczne szkoły rolnicze. Wrażenia z podróży*, „Przegląd Polski” 25, 1890, t. 97, s. 50–82, 242–284).

⁴⁷⁹ Tamże, s. 282–283.

⁴⁸⁰ CDIAUL f. 146, op. 66, spr. 460, Sprawy Studium Rolniczego, k. 5.

Po kilkunastu latach funkcjonowania Studium jego tymczasowy statut poddano weryfikacji. W związku ze skargami studentów na przeciążenie nauką uznano za konieczne przedłużenie czasu trwania studiów do czterech lat oraz wprowadzenie zmian w planach i programie nauczania. W 1908 roku listę propozycji przedstawiono Ministerstwu, podkreślając, że celem Studium Rolniczego jest nie tylko kształcenie ogólne rolników, ale przygotowanie specjalistów z różnych dziedzin pokrewnych. Postulaty te zostały zatwierdzone w 1912 roku⁴⁸¹. Wprowadzono czteroletni system studiów, rozszerzono ofertę wykładów i ćwiczeń nadobowiązkowych, dano absolwentom możliwość uzyskania dyplomów (pod warunkiem napisania pracy). Zmieniono też układ nauczania poszczególnych przedmiotów oraz zwiększono znacznie liczbę zajęć z ekonomii rolniczej⁴⁸².

Obsada etatów w Studium Rolniczym napotykała na poważne trudności, gdyż Ministerstwo odraczało nominacje oraz dotacje⁴⁸³. Naturalnym zapleczem kadrowym był Wydział Filozoficzny UJ oraz szkoła w Dublinach, ale kandydatów szukano też w Austrii oraz wśród praktyków — właścicieli dobrze prosperujących majątków, nawet spoza Galicji⁴⁸⁴. Jako pierwszą obsadzono katedrę chemii rolniczej i fizjologii roślin, którą objął Emil Godlewski z Dublin. Równolegle rozpoczęto organizowanie Pracowni Naukowej, którą umieszczono w budynku Collegium Iuridicum. Pomieszczenia Zakładu Chemii Rolniczej składały się z sali wykładowej, gabinetu profesora, w którym mieściła się także biblioteka, pokoju asystentów oraz pięciu pomieszczeń laboratoryjnych⁴⁸⁵. Dzięki funduszom przekazanych przez Franciszka Czarnomskiego ganek budynku przerobiono na szklarnię. W 1911 roku Zakład przeniesiono do wybudowanego Collegium Agronomicum⁴⁸⁶. Godlewskiemu udało się także uzyskać etaty dla pracowników pomocniczych — w 1912 roku w zakładzie było trzech asystentów i dwóch laborantów.

Profesurę z zakresu hodowli zwierząt domowych i mleczarstwa objął Leopold Adametz z Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu. Po siedmiu latach

⁴⁸¹ Rozporządzenie ministra wyznań i oświaty z 12 maja 1912 roku, Dz.U.P nr 99, 1912, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 448–483.

⁴⁸² Rozporządzenie ministra wyznań i oświaty z 12 maja 1912 roku, Dz.U.P. nr 99, 1912, cz. 2: Regulamin Nauki § 5, 6, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 457–466.

⁴⁸³ CDIAUL f. 146, op. 66, spr. 460, Sprawy Studium Rolniczego, k. 60–65.

⁴⁸⁴ *Pisma Emila Godlewskiego...*, t. 1, s. 5–6.

⁴⁸⁵ J. Rostafiński, *Kraków pod względem przyrodniczo-lekarskim...*, s. 42.

⁴⁸⁶ Budowa gmachu dla Studium Rolniczego była skutkiem wieloletnich starań. Namiestnictwo decyzją z 1899 roku miało wyłączność do rozmów z gminą Kraków w sprawie zakupu ziemi pod budowę pomieszczeń, a rozmowy przeciągały się w czasie. CDIAUL f. 146, op. 66, spr. 485, k. 1, 3, 71, 72.

powrócił w 1898 roku do Wiednia na wakującą katedrę hodowli w tamtejszej Akademii Rolniczej. W tym samym roku wykłady powierzono pochodzącemu z Królestwa Walerianowi Kleckiemu, docentowi mikrobiologii, mleczarstwa i hodowli zwierząt. Profesorem nadzwyczajnym mianowano go w 1899 roku, a w 1902 — zwyczajnym. Na katedrę uprawy roślin poszukiwano osoby, która potrafiłaby łączyć wiedzę teoretyczną z praktyką. Ostatecznie przekazano ją w 1892 roku Franciszkowi Czarnomskiemu, właścicielowi doskonale prosperującego majątku Dubidze w Królestwie Polskim⁴⁸⁷. Po jego śmierci w 1898 roku stanowisko objął Stefan Jentys. W 1902 roku na drugiego profesora (początkowo nadzwyczajnego, a od 1913 roku zwyczajnego) z dziedziny uprawy roli i roślin powołano Kazimierza Rogoyskiego, który wykładał przez dwadzieścia lat. Natomiast katedrę zarządu gospodarstwa wiejskiego objął w 1892 roku Władysław Lubomęski, profesor organizacji gospodarstwa wiejskiego z Dublan, posiadający jednocześnie dużą praktykę w zawodzie⁴⁸⁸. Na katedrę inżynierii rolniczej mianowano w roku 1891 jako zastępcę Kazimierza Ajdukiewicza (pozostał do 1899). Po nim przejął ją inżynier Tadeusz Sikorski, który w latach 1914–1920 kierował Studium Rolniczym. Starano się o utworzenie kolejnych katedr: gleboznawstwa⁴⁸⁹, leśnictwa oraz fizjologii zwierząt. Habilitacja Feliksa Rogozińskiego z 1910 roku dawała nadzieję na usamodzielnienie się fizjologii. Rogozińskiego mianowano profesorem nadzwyczajnym dopiero w 1917 roku, kreując w ten sposób ostatnią powstałą w okresie autonomicznym w Studium Rolniczym katedrę — fizjologii zwierząt. Nie udało się natomiast otworzyć katedry leśnictwa, a także nie wyodrębniono, pomimo doskonałego rozwoju badań, katedry ogrodnictwa, a prowadzący zajęcia z tego przedmiotu docent Piotr Brzeziński uzyskał jedynie nominację na profesora tytularnego. W sumie Studium Rolnicze miało w roku akademickim 1917/1918 ośmiu profesorów i sześciu pracowników pomocniczych⁴⁹⁰.

Do prowadzenia badań naukowych i realizacji celów założonych w systemie kształcenia niezbędne było stworzenie odpowiedniego zaplecza. Podstawową kwestią stało się zgromadzenie okazów na wykłady i ćwiczenia z botaniki

⁴⁸⁷ *Pisma Emila Godlewskiego...*, t. 1, s. 5–6.

⁴⁸⁸ Lubomęski prowadził własny majątek oraz był zarządcą dóbr Kielanowskich w Kozłowie oraz Alfreda Potockiego w Łące. *Corpus Academicorum Facultatis Philosophie Universitatis Jagellonicae 1850–1945*, oprac. U. Perkowska, Kraków 2007, s. 216.

⁴⁸⁹ CDIAUL f. 146, op. 53, spr. 210, Podanie Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z 28 stycznia 1914 roku do Namiestnictwa w sprawie utworzenia Katedry Gleboznawstwa, k. 8.

⁴⁹⁰ Dla porównania, w tym okresie Akademia w Dublanach miała 16 profesorów i 3 pracowników pomocniczych, Wydział Rolniczy w Pradze 21 profesorów i 21 pomocniczych, a Akademia Rolnicza w Wiedniu 24 profesorów i 64 pomocniczych.

rolniczej. Dlatego dziekan Wydziału Filozoficznego wystąpił do Namiestnictwa z wnioskiem o utworzenie ogrodu, w którym znalazłaby się kolekcja roślin zbożowych, pastewnych i łąkowych. Proponowano umieścić go przy Bibliotece Jagiellońskiej od strony ul. Gołębiej⁴⁹¹. Twórcą Ogrodu Botaniczno-Rolniczego był Edward Janczewski. Władze wyraziły zgodę i początkowo placówka mieściła się na terenach przylegających do Collegium Maius⁴⁹². Ze względu na szczupłość miejsca ogród nie mógł spełniać wszystkich potrzeb, więc od roku 1893 Studium użytkowało tereny na Prądniku Czerwonym. Urządzono tam pole doświadczalne, które podzielono na trzy części: ogród warzywno-owocowy, szkółkę leśną i właściwe pole do doświadczeń rolniczych. Ogrodem owocowym kierował jego projektant Piotr Brzeziński, asystent katedry anatomii i fizjologii roślin⁴⁹³. W efekcie już w 1894 roku zdobyto nagrody za kolekcje warzyw na Krajowej Wystawie Lwowskiej, a ogród zaczął przynosić zyski. Na bazie tych doświadczeń stworzono listy odmian polecanych do uprawy przez Towarzystwo Ogrodnicze w Krakowie i Wydział Krajowy we Lwowie. Dzięki temu rozpowszechniono wiele odmian drzew, krzewów owocowych i warzyw. Oddziaływanie tej instytucji było widoczne także w strukturze rodzajów upraw i wpłynęło na przekształcenie okolic Krakowa w centrum owocowo-warzywnie. Rozwijające się Studium odczuwało jednak coraz bardziej brak większego obszaru doświadczalnego. Sprawą tą zajął się profesor uprawy roli i roślin Kazimierz Rogoyski. Od roku 1903 poszukiwał majątku w okolicach Krakowa, który posiadałby odpowiednie warunki glebowe. W największym stopniu warunki spełniał położony w pobliżu Krakowa folwark w Mydlnikach. Ponieważ sprzedający domagali się szybkiej transakcji, a uzyskanie w takim czasie odpowiedniej kwoty od władz było niemożliwe, zdecydowano, że prywatna grupa udziałowców kupi ten teren na potrzeby Studium Rolniczego. Do spółki, która stała się hipotecznym właścicielem Mydlnik, weszli Anna Branicka, Emanuel Małyński, Józef Ostrowski, Andrzej Potocki, Zdzisław Tarnowski i Maurycy Zamoyski, a jej pełnomocnikiem został K. Rogoyski. Obszar folwarku wynosił 164 ha, z czego 125 ha stanowiły grunty orne, 25 ha łąki, 6 ha pastwiska i 1,8 ha ogrody. Pozostała powierzchnia była zajęta przez budynki oraz wody Młynówki i Rudawy. Gospodarstwo musiało przynosić zyski, by spłacać zaciągniętą pożyczkę. Dzięki intensyfikacji produkcji cel ten osiągnięto stosunkowo szybko, a dochodowość gospodarstwa stała się istotnym argumentem przy przekonywaniu władz wiedeńskich do jego wykupienia z rąk prywatnych. Decyzje podjęto w 1908 roku, ale ostatecznie przedsięwzięcie

⁴⁹¹ CDIAUL f. 146, op. 66, spr. 459, Pismo z 2 czerwca 1891 roku, k. 113.

⁴⁹² Szerzej rozdz. III, s. 113–114.

⁴⁹³ J. Fierich, *Studium Rolnicze...*, s. 31.

sfinalizowano dopiero we wrześniu 1912. Gospodarstwo podzielone było na dwie części, jedną przeznaczono na pola doświadczalne o powierzchni 16 ha, pozostała część stanowiła wzorcowy folwark nastawiony na maksymalizację zysków. Majątek Mydlniki miał istotne znaczenie w praktycznym kształceniu słuchaczy Studium Rolniczego, pozwalając na kontakt z funkcjonowaniem nowoczesnego gospodarstwa rolnego. Nie mniejszą rolę odegrało utworzenie Zakładu Rolniczo-Doświadczalnego. Starania o jego założenie trwały od roku 1891 i wspierane były przez Towarzystwo Rolnicze w Krakowie oraz Sejm Krajowy⁴⁹⁴. Projekt statutu Zakładu przygotowali profesorowie E. Godlewski i S. Jentys. Do jego powstania wymagana była zgoda trzech ministerstw: oświaty, rolnictwa i skarbu. W 1895 roku ministerstwo rolnictwa wyraziło gotowość poparcia tej inicjatywy, w 1897 roku wstępną akceptację dało ministerstwo oświaty, jednak ministerstwo skarbu uznało, że inwestycję powinien sfinansować Wydział Krajowy lub Towarzystwo Rolnicze. Sprawa powołania rolniczego ośrodka doświadczalnego przy Uniwersytecie została uregulowana dopiero w 1901 roku (faktycznie zaczął on działać trzy lata później)⁴⁹⁵. Jego utworzenie miało istotne znaczenie dla rozwoju rolnictwa w Galicji. Umożliwił łączenie nauki z praktyką, a przeprowadzane doświadczenia naukowe rozwiązywały rzeczywiste problemy rolnictwa. W odróżnieniu od innych zakładów doświadczalnych w Monarchii był finansowany przez Ministerstwo Oświaty, a nie Ministerstwo Rolnictwa. Celem Zakładu było badanie wszelkich produktów rolniczych, przeprowadzanie doświadczeń przy współpracy z rolnikami praktykami z Galicji Zachodniej i poradnictwo rolnicze. Kierownik Zakładu musiał być profesorem lub docentem Studium Rolniczego. Zobowiązany był do wykładania oraz demonstrowania doświadczeń przez dwie godziny w tygodniu w semestrze zimowym. Początkowo Zakład posiadał jeden etat asystenta oraz (od roku 1909) jeden adiunkta. Rok później uzyskano zgodę na drugiego adiunkta, a w roku akademickim 1912/1913 — na trzeciego. Od roku 1911 pojawił się drugi asystent. Zakład rozwijał się bardzo pomyślnie, wzrastała liczba przeprowadzonych doświadczeń (z 112 w 1904 roku do 2255 w 1908), a współpraca z Towarzystwem Rolniczym, którego instruktorzy pracowali w terenie, znacznie rozszerzyła zasięg jego oddziaływania (także na gospodarstwa chłopskie).

⁴⁹⁴ CDIAUL f. 146, op. 66, spr. 480, Starania o utworzenie Stacji Doświadczalnej, k. 89–138.

⁴⁹⁵ *Studium Rolnicze Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Dzieje studiów rolniczych...*, s. 21; CDAUL f. 146, op. 66, spr. 655, Pismo Towarzystwa Rolniczego w Krakowie do Namiestnictwa z 25 maja 1906 roku w sprawie poparcia starań Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego o dotację i zwiększenie personelu stacji doświadczalnej, k. 36.

4. Biblioteka Jagiellońska

Początkowo uniwersytet krakowski połączony był z Biblioteką funkcją profesora bibliografii, który kierował placówką, a wspomagany był przez trzech urzędników bibliotecznych (kustosza, skryptora i amanuenta)⁴⁹⁶. Biblioteka utrzymywana była przez państwo. W 1866 roku MWiO stwierdziło, że funkcja bibliografa i bibliotekarza uniwersyteckiego nie będzie już połączona katedrą profesorską⁴⁹⁷. Chociaż formalnie biblioteka nie podlegała władzom uniwersyteckim, to Senat Akademicki nieustannie zajmował się jej sprawami, ponieważ odgrywała ona istotną rolę w kształtowaniu zaplecza naukowego dla uniwersytetu. W tym celu powołano komitet biblioteczny, a w drukowanym „Składzie uniwersytetu” wykazywano etaty biblioteczne. Prace przystosowywania Biblioteki Jagiellońskiej do potrzeb nowoczesnej nauki były procesem długotrwałym. Pierwsze jej efekty przyniosły na początku XIX wieku działania Jerzego Samuela Bandtkiego, który jako bibliotekarz i profesor bibliografii zajął się jej uporządkowaniem, a przede wszystkim skatalogowaniem i powiększeniem zbiorów polskich, w tym zabytków narodowego piśmiennictwa oraz poszerzaniem zasobów nowoczesnej literatury obcej⁴⁹⁸. Główną zasługą Bandtkiego stało się stworzenie katalogów zarówno rękopisów, jak i książek. Palącą potrzebą był także remont gmachu biblioteki. Zajął się tym jego następca Józef Muczkowski w roku 1839. Już w połowie XIX wieku Biblioteka Jagiellońska posiadała największy księgozbiór naukowy na ziemiach polskich, wyprzedzając Bibliotekę Uniwersytetu Lwowskiego, Ossolineum czy Bibliotekę Raczyńskich⁴⁹⁹. W 1851 roku liczyła 5375 rękopisów, 72 814 dzieł drukowanych, 15 921 duplikatów, 1041 map, 1953 ryciny i 5082 numizma-

⁴⁹⁶ W. Konczyńska, *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej...; Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908). Studia i rozprawy*, red. R. Hennel, Kraków 1964; *Bibliologia, biblioteki, bibliotekarze*, red. D. Grygowski i E.B. Zybort, Warszawa 2005; I. Bar, *Przewodnik po Bibliotece Jagiellońskiej*, Kraków 1964; K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987; *Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów*, red. L. Bernacki, Lwów 1926.

⁴⁹⁷ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 92.

⁴⁹⁸ F. Matejko, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Krakowie*, w: *Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie. Przyczynek do dziejów oświaty podany i pamięci pięciuset letniego istnienia Uniwersytetu krakowskiego poświęcony przez c.k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1864, s. 55; J. Brzeski, *Kształtowanie się Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w świetle kroniki Karola Estreichera*, w: K. Estreicher, *Kronika Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego od 1811 roku*, oprac. J. Brzeski, Kraków 2012, s. XXIII.

⁴⁹⁹ K. Maleczyńska, *Ogólna charakterystyka udostępniania książki w bibliotekach polskich w latach 1795–1914*, w: *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały*, red. K. Maleczyńska, Wrocław 1985, s. 39.

ty⁵⁰⁰. Książki rozmieszczono wówczas według tematów, a nie — jak było poprzednio — w zależności od formatów⁵⁰¹. Od roku 1859 biblioteką kierował Franciszek Stroński, który rozpoczął starania o zwiększenie etatów bibliotecznych. Rok później personel stanowili: bibliotekarz, kustosz, skryptor, adiunkt i dwóch służących⁵⁰². Na początku okresu autonomicznego biblioteka liczyła 92 199 dzieł w 115 949 tomach, 15 170 dubletów, 1298 map, 3889 rycin i 8571 monet (dane z roku 1867)⁵⁰³.

Przełomem w dziejach biblioteki było przejęcie jej kierownictwa w 1868 roku z rąk Karola Mecherzyńskiego przez Karola Estreichera (funkcję pełnił do roku 1905). Zasoby biblioteczne wymagały dalszego uporządkowania, gdyż były tylko częściowo skatalogowane i rozdzielone na pojedyncze, a nie systematyczne działy⁵⁰⁴. Brak dostatecznej liczby pracowników oraz trwające nieustannie remonty utrudniały prace. Po objęciu kierownictwa nad biblioteką Estreicher w 1869 roku przygotował i przeprowadził projekt reorganizacji placówki biblioteki. Do spisywania i porządkowania zbiorów udało mu się zaangażować blisko stu profesorów, docentów, uczniów i amatorów bibliografii⁵⁰⁵. Zbiory historyczne porządkowali m.in. J. Szujski i W. Zakrzewski, dzieła prawnicze M. Bobrzyński, a pedagogikę L. Kulczyński⁵⁰⁶. Estreicherowi udało się trzykrotnie zwiększyć zbiory. Sukces był możliwy dzięki pozyskiwaniu egzemplarzy obowiązkowych z Galicji, które napływały coraz bardziej systematycznie, wzrastającym dotacjom państwa oraz darom osób prywatnych i instytucji. Pomimo wzrostu subwencji potrzeby rozwijającego się ruchu naukowego nie były w pełni zaspokajane. Lukę częściowo wypełniał mecenat społeczny. Dary przekazywane przez instytucje oraz osoby prywatne stanowiły pokaźne wsparcie dla zbiorów. Do najważniejszych pozyskanych księgozbiorów można zaliczyć dar Władysława Dąbskiego (1871), księgozbiór Leona Bromirskiego przekazany rok później, manuskrypty po Józefie Kraszewskim (1888), księgozbiór po Janie Schindlerze (1890) oraz *bohémica* od Edwarda Jelinka z Pragi⁵⁰⁷. Istniała także tradycja przekazywania

⁵⁰⁰ F. Matejko, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej...*, s. 66.

⁵⁰¹ K. Estreicher, *Kronika Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 65.

⁵⁰² F. Matejko, *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej...*, s. 68.

⁵⁰³ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce...*, s. 39.

⁵⁰⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 216.

⁵⁰⁵ Tamże.

⁵⁰⁶ K. Estreicher, *Kronika Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 91–92, 95–98.

⁵⁰⁷ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce...*, s. 39; I. Bar, *Przewodnik po Bibliotece Jagiellońskiej...*, s. 21; A. Lewicka-Kamińska, *Narastanie zasobu starych druków Biblioteki Jagiellońskiej*, „Przegląd Biblioteczny” 32, 1964, z. 4, s. 216.

księgozbiorów profesorskich. I w ten właśnie sposób do biblioteki trafiły zbiory m.in. Franciszka Kasparka (1881 rok — 1147 dzieł w 2006 tomach), Izydora Kopernickiego (1891 rok — 1233 dzieła w 1630 tomach), Franciszka Karlińskiego (1902 rok — 1217 dzieł w 1768 tomach), a także Maksymiliana Kawczyńskiego i Juliana Dunajewskiego⁵⁰⁸. Swoją księgozbiór przekazał także Jan Schindler, profesor teologii i były komisarz rządowy, kontrolujący Uniwersytet w drugiej połowie lat trzydziestych XIX wieku⁵⁰⁹. Za dyrekcji K. Estreichera Biblioteka Jagiellońska otrzymała w darze 80 tysięcy dzieł, 4226 czasopism oraz 2247 rękopisów w 3140 woluminach. Ogółem udział darów prywatnych w przybytkach do roku 1918 wyniósł 63,8%⁵¹⁰. Podobna sytuacja dotyczyła map, rycin, inkunabułów, rękopisów i dokumentów.

Biblioteka od końca XVII wieku mieściła się gmachu Collegium Maius⁵¹¹. Stan techniczny budynku wymagał prac remontowych, które pod kierunkiem Karola Kremera prowadzono od roku 1838. Kolejne etapy prac restauracyjnych realizowano w latach 1853–1855, a następnie w latach 1864, 1867 i 1870 (pod kierunkiem Feliksa Księżarskiego)⁵¹². Ukończono je dopiero w 1877 roku. Od tego czasu rozpoczął się intensywny rozwój biblioteki⁵¹³. W roku 1871 znajdowały się w niej 121 262 tytuły, dziesięć lat później ich liczba wzrosła do 161 844, w 1891 roku wynosiła 209 094, a na początku XX wieku (1901) dzieł było już 255 875. Biblioteczny zbiór monet (8216) i przedmioty archeologiczne (69) w roku 1871 zostały przekazane Gabinetowi Archeologicznemu. Dla Estreichera, widzącego w Bibliotece Jagiellońskiej strażniczkę spuścizny narodowej, polonika były priorytetem. W chwili objęcia przez niego stanowiska biblioteka posiadała około 25 tysięcy woluminów polskich druków. Prowadziło to czasem do konfliktów z przedstawicielem Senatu, który miał czuwać nad zabezpieczeniem potrzeb profesorów Uniwersytetu w kwestii

⁵⁰⁸ J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy...*, s. 152.

⁵⁰⁹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1891/1892*, Kraków 1892, s. 8.

⁵¹⁰ J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy...*, s. 153–154.

⁵¹¹ S. Tomkowicz, *Gmach Biblioteki Jagiellońskiej*, „Rocznik Krakowski” 4, 1901, s. 152–153.

⁵¹² Tamże, s. 160.

⁵¹³ Liczba rękopisów jest trudna do jednoznacznego oszacowania. M. Sokołowska, *Karol Estreicher. W setną rocznicę śmierci*, <http://www.aktualnosci.uj.edu.pl/index.php/zycie/pokaz/id/455> (dostęp: 13 lutego 2013). S. Tarnowski w mowie pożegnalnej stwierdził: „Rękopisów zastałeś dwa tysiące, zostawiasz sześć tysięcy”. J. Zathej podaje: „Według oficjalnych zestawień z liczby rękopisów nabytych przez Bibliotekę Jagiellońską w latach: 1869–1905 zakupiono 410, a 2072 pozyskano z darów” (J. Zathej, *Karol Estreicher a zbiory rękopiśmienne*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera...*, s. 216). J. Grzybowska wspomina o siedmiuset rękopisach (J. Grzybowska, *Karol Estreicher*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera...*, s. 18).

nowych nabytków bibliotecznych⁵¹⁴. Był także Estreicher zwolennikiem udostępnienia biblioteki szerszym kręgom czytelników. Stała się więc ona swego rodzaju wizytówką miasta — w roku akademickim 1895/1896 odwiedziły ją 2382 osoby, a w 1904 roku już 4809 osób. Dla ich potrzeb Estreicher opracował dwa przewodniki: *Biblioteka Jagiellońska* z 1881 roku i wydana rok później *Przechadzka po Bibliotece Jagiellońskiej*. Czytelnia biblioteki była czynna: zimą w godzinach od godziny 8.00 do 13.00, latem od 9.00 do 13.00 oraz od 15.00 do 17.00. Dawało to średnią tygodniową w liczbie 33 godzin. Wyprzedzała ją Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego czynna przez 48 godzin w tygodniu⁵¹⁵. Po założeniu oświetlenia gazowego w 1893 roku czytelnia była dostępna przez cały rok akademicki do godziny 20.00⁵¹⁶.

Powiększające się zbiory biblioteki wymagały dalszych pomieszczeń, opracowano więc plan dobudowy kolejnego skrzydła oraz zwiększenia liczby etatów⁵¹⁷. W roku akademickim 1892/1893 władze wiedeńskie podjęły decyzję o oddaniu Uniwersytetowi gmachu po Gimnazjum św. Anny (Collegium Nowodworskiego) — jako jego dawnej własności — który ostatecznie zdecydowano się przekazać na potrzeby biblioteki. Natomiast w części biblioteki urządzono osobną czytelnię dla profesorów, docentów, asystentów i urzędników uniwersytetu⁵¹⁸. Profesorowie otrzymywali co miesiąc informacje o nowych nabytkach⁵¹⁹. Remont i adaptacja pozyskanego budynku miały dać bibliotece całe piętro. Jednakże już w trakcie prac zorientowano się, że pomieszczenia nie spełnią wszystkich potrzeb biblioteki i konieczne będzie dalsze jej poszerzenie, zwiększenie dotacji i liczby personelu. Uznano za ważne, by zmniejszyć dysproporcje z innymi, większymi bibliotekami w Monarchii, „daleko uboższymi w druki i rękopisy, ale skądinąd bardziej uprzywilejowanymi”⁵²⁰. W tym celu Senat wystosował „wyczerpujący memoriał” do MWiO, licząc, że „nie pozostanie on bez odpowiedzi, pomimo świadomości oszczędności budżetowych”⁵²¹. W roku akademickim 1906/1907 otwarto nową czytelnię dla profesorów i studentów⁵²². Po adaptacji gmachu czytelnia studencka mogła już pomieścić około stu osób, wyprzedzając tym samym czytelnie w bibliotekach

⁵¹⁴ W. Konczyńska, *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 180.

⁵¹⁵ Dla porównania można podać, że czytelnia biblioteki uniwersyteckiej w Berlinie była czynna 72 godziny w tygodniu, w Dreźnie 42 godziny, a w Heidelbergu 24 godziny. K. Małczyńska, *Ogólna charakterystyka udostępniania książki...*, s. 41.

⁵¹⁶ Tamże.

⁵¹⁷ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1891/1892*, Kraków 1892, s. 10.

⁵¹⁸ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1892/1893*, Kraków 1893, s. 8.

⁵¹⁹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1891/1892*, s. 9.

⁵²⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1901/1902*, Kraków 1902, s. 12.

⁵²¹ Tamże, s. 12–13.

⁵²² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1906/1907*, Kraków 1907, s. 3.

uniwersyteckich Berlina (74) czy Drezna (84), ale nadal ustępując bibliotece lwowskiej (140 miejsc). Czytelnia dla profesorów, pełniąca jednocześnie funkcję czytelnicy czasopism, miała dwanaście miejsc. Wydzielono także czytelnię rękopisów na czternaście miejsc. Udostępnienie nowych sal pozwoliło na znaczne zwiększenie liczby czytelników — z 3 do 23 tysięcy w 1907 roku (lwowska biblioteka przyjęła w tym czasie 55 tysięcy osób)⁵²³. Profesorowie oraz osoby z ich poręczenia mogły wypożyczać książki do domu. W 1910 roku ukończono prace nad uporządkowaniem biblioteki. Trwały nadal działania nad katalogowaniem i sporządzeniem nowego inwentarza generalnego, na co Ministerstwo przyznało dotację czterech tysięcy koron rocznie (na dziesięć lat). Wszystkie te działania były niewystarczające i w 1910 roku uznano, że sytuacja w bibliotece ze względu na brak miejsca stała się „rozpacziwa”. Wszystkie sale były już zapełnione. Frekwencja roczna czytelnicy bibliotecznej sięgnęła 36 tysięcy osób⁵²⁴. Przed wybuchem I wojny światowej Biblioteka Jagiellońska liczyła ogółem ponad czterysta tysięcy tomów (429 354), przeciętny roczny wzrost liczby książek wynosił już siedem tysięcy (w tym połowa to egzemplarze obowiązkowe i dary), a roczna liczba napływających czasopism wynosiła 736 tomów⁵²⁵. Doboru nabytków obcojęzycznych dokonywano się na podstawie *Wochentliche Verzeichnis* i *Katalogue Mensuel*, starając się pozyskać istotne prace niemiecko- i francuskojęzyczne. Z literatury angielskiej, włoskiej i rosyjskiej kupowano tylko najwybitniejsze dzieła oraz te, które wiązały się z badaniami prowadzonymi na Uniwersytecie Jagiellońskim⁵²⁶. Dla rozwijającej się intensywnie humanistyki biblioteka naukowa była nieodzownym elementem warsztatu badawczego i dydaktycznego. Zwłaszcza że Biblioteka Jagiellońska posiadała w 1913 roku kolekcję liczącą 6440 rękopisów i 400 dokumentów, co nie było typowe dla ówczesnych bibliotek uniwersyteckich. Do zachowanej średniowiecznej kolekcji dochodziły także dary: K. Estreichera, Prota Lelewela, wspomniane manuskrypty Kraszewskiego, a także kolekcja Władysława Górskiego z 1902 roku.

Sytuację lokalową starano się poprawić, usuwając z gmachu Nowodworskiego wszystko, co do biblioteki nie należało. Były to zbiory innych bibliotek, m.in. studenckiej Biblioteki Medyków⁵²⁷. Natomiast nie zrealizowano planowanego przeniesienia z gmachu biblioteczny Seminariów: Filozoficznego,

⁵²³ W 1906 roku w bibliotece uniwersyteckiej w Pradze było 78 tysięcy czytelników, w Berlinie 66 tysięcy, w Getyndze 33 tysięcy, a w Dreźnie 18 tysięcy. K. Maleczyńska, *Ogólna charakterystyka udostępniania książki...*, s. 45.

⁵²⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1910/1911*, Kraków 1911, s. 9–10.

⁵²⁵ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1913/1914*, Kraków 1914, s. 35.

⁵²⁶ Tamże.

⁵²⁷ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1910/1911*, s. 10.

Archeologicznego i Matematycznego. Kolejną pilną potrzebą stał się remont Collegium Maius. Konieczne było zabezpieczenie murów pod względem technicznym i przeciwpożarowym, nowe pokrycie dachu, przesklepienie kilku sal, oczyszczenie i odnowienie fasady. Koszty remontu oszacowano na sumę dwustu tysięcy koron. Prace rozpoczęto w roku akademickim 1912/1913, dach pokryto miedzią i rozpoczęto odnawianie fasady frontowej⁵²⁸.

Szybko rozrastający się księgozbiór oraz wzrastający ruch w bibliotece wymagał odpowiedniego personelu. Wokół Estreichera skupiła się grupa oddanych współpracowników: Władysław Wisłocki, Żegota Pauli, Adam Bełcikowski i Zbigniew Kniaźiołucki. Katalog rękopisów i inkunabułów opracował „cały zagrzebany w rękopisach” W. Wisłocki⁵²⁹. Zainicjował on także w 1878 roku wydawanie przewodnika bibliograficznego — pierwszej bibliografii polskiej bieżącej, której został redaktorem⁵³⁰. A. Bełcikowski⁵³¹, historyk literatury i poeta, pełnił rolę swoistego „biura informacyjnego” dla studentów⁵³². Sekretarz Komisji Bibliograficznej Akademii Umiejętności Żegota Pauli pełnił również funkcję historiografa uniwersyteckiego⁵³³. Estreicher określał go jako „chodzącą bibliotekę”, ponieważ z każdej dziedziny nauki posiadał notatki i wypisy z zasobów biblioteki, które czasami udostępniał studentom⁵³⁴. Zbigniew Kniaźiołucki był wydawcą (wspólnie z Aleksandrem Bojarskim) dziewiątego tomu *Volumina legum*. Po odejściu Estreichera na emeryturę przejściowo kierownictwo biblioteki sprawował Józef Korzeniowski, a następnie objął ją Fryderyk Papée (do 1926). Za jego dykcji w bibliotece pracowali: jako starszy bibliotekarz Józef Korzeniowski, trzech bibliotekarzy I klasy — Feliks Koneczny, Edward Kuntze, Jan Kozubski, trzech bibliotekarzy II klasy — Marian Goyski, Ludwik Kolankowski, Marian Szyjkowski, asystent, czterech praktykantów, jeden tzw. podurzędnik oraz sześć osób służby. W całym okresie autonomicznym udało się znacznie rozbudować liczbę etatów naukowych, wielokrotnie powiększyć dotacje na bibliotekę, a wzrastająca

⁵²⁸ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego 1912/1913*, Kraków 1913, s. 7.

⁵²⁹ K. Estreicher, *Przechadzka po Bibliotece Jagiellońskiej*, Kraków 1882, s. 20.

⁵³⁰ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce...*, s. 68.

⁵³¹ Szerzej: R. Stachura, *Adam Bełcikowski. Pisarz i historyk literatury*, Kraków 2005.

⁵³² K. Estreicher, *Przechadzka po Bibliotece Jagiellońskiej...*, s. 20.

⁵³³ W. Bienkowski, *Pauli Ignacy (Żegota) Jakub*, w: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 7, Red. E. Obermayer-Marnach, Wien 1977, s. 350; L. Lepszy, *Żegota Pauli. Jego żywot i spuścizna literacka*, cz. 1, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1896, nr 4, s. 176–180; tenże, *Żegota Pauli. Jego żywot i spuścizna literacka*, cz. 2, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1897, nr 1–2, s. 251–256.

⁵³⁴ K. Estreicher, *Przechadzka po Bibliotece Jagiellońskiej...*, s. 20.

liczba studentów coraz intensywniej zasilala ją wpływami z taks⁵³⁵. Oczywiście gwałtowny przyrost zbiorów wiązał się także z dużymi wydatkami.

Biblioteka Jagiellońska, mimo iż z założenia elitarna, na przełomie XIX i XX wieku udostępniała coraz szerzej swoje zbiory, stanowiąc także zabezpieczenie ciągłości rozwoju kultury polskiej. Z sukcesem zrealizowano podstawowy cel gromadzenia i zwiększania liczby zbiorów. Osiągnięciem o fundamentalnym znaczeniu dla dokumentowania rozwoju nauki polskiej była praca dyrektora biblioteki K. Estreichera — *Bibliografia polska*. Powstawała przy wsparciu Komisji Bibliograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a następnie Akademii Umiejętności, wydawana była w Drukarni Akademickiej. Pracę rozpoczętą w 1869 roku kontynuował Estreicher do końca życia. Wydana zarówno chronologicznie, jak i alfabetycznie, zbierała dorobek ponad czterystu lat piśmiennictwa polskiego⁵³⁶.

⁵³⁵ W roku 1864 dotacja roczna wynosiła 2400 złr, od roku 1896 — 20 tys. K (dane na podstawie „Kronik Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Reforma walutowa z 1892 roku zamieniła złote reńskie na korony w stosunku 1:2).

⁵³⁶ M. Dembowska, *Metoda Bibliografii Polskiej Karola Estreichera*, Warszawa 2001; T. Winek, *Nauki pomocnicze literaturoznawstwa*, Warszawa 2007, s. 143; W. Konczyńska, *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 170.

Rozdział IV

ORGANIZACJA I UWARUNKOWANIA PROCESU NAUCZANIA

1. Kadra naukowo-dydaktyczna

Druga połowa XIX wieku przyniosła na Uniwersytecie Jagiellońskim stopniowy wzrost liczby kadry nauczającej, czyli osób kierujących procesem dydaktycznym, a więc profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych, docentów i nauczycieli języków (natomiast adiunkci, asystenci czy demonstratorzy pełnili funkcje pomocnicze). Wprowadzona na początku lat sześćdziesiątych częściowa polonizacja spowodowała ostatnią w tym wieku wymianę kadry według kryteriów językowych. Uniwersytet opuścili profesorowie, których umiejętności w zakresie języka polskiego uznano za niewystarczające. W roku akademickim 1869/1870 było 36 profesorów zwyczajnych, 5 nadzwyczajnych, 5 zastępców profesorów i 11 docentów. Wśród wykładowców pojawili się uczeni, którzy zdobyli wykształcenie lub dokończyli się w niemieckich ośrodkach naukowych, przynosząc stamtąd poznane metody badań i nauczania. W ostatnim przedwojennym roku akademickim kadra łącznie z lektorami wzrosła do 159 osób, wśród nich było 67 profesorów zwyczajnych, 43 nadzwyczajnych, 39 docentów oraz 7 lektorów i 1 nauczyciel stenografii. Najwięcej zatrudnionych było na Wydziale Filozoficznym, w którym pracowało 76 osób (w tym 50 profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych, 26 docentów i 8 nauczycieli). Drugim pod względem liczby pracowników był Wydział Lekarski z 37 profesorami zwyczajnymi i nadzwyczajnymi oraz 7 docentami. Wydział Prawa liczył 22 osoby (w tym 16 profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych oraz 6 docentów). Grono Wydziału Teologicznego stanowiło dziewięćosobowy zespół uczonych (w tym 7 profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych oraz 2 docentów). Najszybszy i największy wzrost liczby pracowników nastąpił na Wydziałach Filozoficznym i Lekarskim.

Uczelnia w ramach swoich uprawnień mogła wnioskować o powołanie nowych katedr zwyczajnych lub nadzwyczajnych, a także proponować kandydatów na ich obsadę. Ostateczna nominacja należała jednak do władz państwowych. Grono profesorskie miało charakter ponadzaborowy. Poszukując kandydatów na katedry, zaproszenia kierowano przede wszystkim do Polaków działających zarówno w niemieckich i austriackich, jak też w ro-

syjskich ośrodkach uniwersyteckich. Istotnym elementem, który wpływał na kształtowanie własnej kadry naukowej, była instytucja docentów prywatnych — pracowników z tytułem, ale bez katedry, którym za zleczone zajęcia płacono z chesnego lub z uzgodnionej dotacji (remuneracji). Grupa ta znacząco wpływała na rozwój uczelni, poszerzając ofertę wykładów i inspirując starania o tworzenie nowych katedr. Od chwili wprowadzenia procedury habilitacyjnej do 1918 roku na Uniwersytecie odbyło się 275 habilitacji, z czego 123 na Wydziale Filozoficznym, 83 na Wydziale Lekarskim, 57 na Wydziale Prawa oraz 12 na Wydziale Teologicznym⁵³⁷. Przed wybuchem I wojny światowej nie udało się przeprowadzić habilitacji żadnej kobiety. Jedyny wniosek, jaki złożyła w 1906 roku Zofia Daszyńska-Golińska, został przez uczelnianą komisję habilitacyjną odrzucony. Pomocnicze funkcje przy profesorach pełnili w tym czasie adiunkci, asystenci i demonstratorzy. Funkcja adiunktów w zasadzie zanikła, natomiast upowszechniło się stanowisko asystentów. Byli oni istotnym elementem usprawniającym działalność Wydziałów Filozoficznego i Lekarskiego. Stanowiąc grupę pomocniczych pracowników naukowych, pełnili obok demonstratorów i stypendystów ważne funkcje wspomagające proces nauczania (ćwiczenia, pokazy) oraz badania naukowe. Posady te były ważnym etapem nabywania wiedzy i umiejętności u boku profesorów. Na Wydziale Filozoficznym asystentury wykształciły się z funkcji stypendystów przy seminariach. Na pierwszą posadę stypendysty w Krakowie — przy katedrze chemii — MWiO zgodziło się już w 1856 roku. Na Wydziale Lekarskim obok asystentów do pomocy w klinikach istniały stanowiska elewów, odpowiadające funkcji demonstratora czy stypendysty (w większości były to funkcje bezpłatne). Posady asystentów istniały także w Obserwatorium Astronomicznym oraz w Rolniczej Stacji Doświadczalnej. Przez cały okres autonomiczny liczba asystentów rosła. W roku akademickim 1860/1861 było ich 11, a w 1917/1918 już 113⁵³⁸. Pod koniec XIX wieku przyznano asystentom prawa urzędników państwowych, zatrudniając ich na dwa lata, z możliwością przedłużenia do sześciu.

Jako niezbędny element kariery naukowej upowszechniły się w drugiej połowie XIX wieku studia zagraniczne, odbywane najczęściej przed uzyskaniem habilitacji. Było to możliwe dzięki rozwojowi systemu stypendiów. Nawiązywano w ten sposób rozległe kontakty naukowe, które sprzęgały naukę krakowską z nauką światową. Najszerze kontakty posiadali naukowcy z Wydziałów Filozoficznego i Lekarskiego. Silne związki istniały z uniwersytetami Monarchii (Wiedeń, Graz, Praga), a także z ośrodkami naukowymi w innych krajach, przede wszystkim w Niemczech, a od lat dziewięćdziesiątych XIX wie-

⁵³⁷ U. Perkowska, *Kształtowanie się zespołu naukowego...*, s. 43.

⁵³⁸ Tamże, s. 15.

ku także Francji, Szwajcarii, Belgii, Anglii i Włoch⁵³⁹. W pracy naukowej wykorzystywano nawet doświadczenia zdobyte w czasie pozaeuropejskich podróży: Michał Siedlecki i Marian Raciborski przebywali na Jawie, Józef Morozewicz i Julian Talko-Hryniewicz w Azji Wschodniej, a Marian Sokolowski na Bliskim Wschodzie.

Istniała także możliwość pobytu w stałych stacjach naukowych Akademii Umiejętności na terenie Europy oraz udział w wyprawach naukowych organizowanych przez tę instytucję. Gruntowne wykształcenie klasyczne, jakie wnoszono z gimnazjów, dawało wszechstronną humanistyczną podbudowę, bez względu na uprawianą dyscyplinę. Profesorowie zatrudnieni na Uniwersytecie Jagiellońskim pełnili ponadto ważne funkcje polityczne (Julian Dunajewski — minister skarbu; Stanisław Madeyski — minister oświaty; Michał Bobrzyński — minister dla Galicji oraz Namiestnik Galicji i wiceprezydent RSK) oraz posłowie (do Sejmu Krajowego i Rady Państwa), gdzie rektorzy zasiadali jako wiryliści⁵⁴⁰.

2. Studenci

W związku z przeprowadzonym po 1861 roku procesem polonizacji Galicji oraz ustabilizowaniem się sytuacji politycznej druga połowa XIX wieku charakteryzowała się intensywnym wzrostem liczby studentów. Już częściowo polonizacja spowodowała podwojenie w krótkim czasie liczby studentów (1860/1861 — 274 osoby, a w 1869/1870 — 552 osoby). Tysiąc studiujących osiągnięto w roku 1885/1886, by w 1913/1914 dojść do liczby 3736 osób (zapisanych na początku roku akademickiego). Załamanie frekwencji nastąpiło po wybuchu I wojny światowej. Pod względem liczby studentów w 1913 roku Kraków wyprzedził kilka innych uniwersytetów Monarchii: w Innsbrucku, niemiecki uniwersytet w Pradze oraz w Grazu. Spośród czterech wydziałów uniwersytetu krakowskiego najmniej słuchaczy miał Wydział Teologiczny. Z kolei do najsilniej obsadzonych należał Wydział Prawa, na którym studiowało około 40% ogółu studentów. Pod względem przyrostu liczby słuchaczy najbardziej dynamicznie rozwijał się Wydział Filozoficzny. Jego popularność wzrosła szczególnie na początku XX wieku (w latach 1902–1905), kiedy to liczba uczącej się w nim młodzieży przekroczyła 50% ogółu⁵⁴¹.

⁵³⁹ *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. 4: 1863–1918, Wrocław 1987, s. 80.

⁵⁴⁰ Szerzej: W. Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. Monarchii*, Poznań 2013.

⁵⁴¹ A.K. Banach, *Młodzież chłopska...*, s. 106–107.

Nową grupę stanowiły studentki, które w czasach autonomicznych mogły studiować na dwóch wydziałach — od roku 1897 na Wydziale Filozoficznym, a od 1900 roku również na Wydziale Lekarskim⁵⁴². W roku akademickim 1897/1898 zapisały się 122 kobiety, co stanowiło 8,9% ogółu studentów, a w przeddzień I wojny światowej ich liczba wzrosła do 478 (natomiast pod koniec zmagania wojennych kobiet było już 693, czyli 24,8%). Był to wyższy odsetek niż w innych uniwersytetach — w roku 1911/1912 kobiety stanowiły 8% studiujących w Wiedniu, tyle samo w Pradze, 9% we Lwowie i aż 14% w Krakowie. Na początku XX wieku kobiety decydowały się na uczęszczanie głównie na wykłady z zakresu humanistyki. Wybierały także studia rolnicze (w Studium Rolniczym) oraz medycynę. Jednak często naukę pobierały tylko przez kilka semestrów, traktując ją jako uzupełnienie swojego wykształcenia⁵⁴³.

Wśród zapisanych na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie autonomicznym zdecydowaną większość stanowili studenci narodowości polskiej, wyznania rzymskokatolickiego⁵⁴⁴. Systematycznie jednak rósł odsetek studentów wyznania mojżeszowego, zwłaszcza na Wydziale Lekarskim oraz Wydziale Prawa⁵⁴⁵. Niewielka liczba studentów grekokatolików wykazywała tendencje wzrostowe, ale tylko do roku 1894. Otwarto wówczas studia medyczne na Uniwersytecie Lwowskim⁵⁴⁶ i od tego czasu liczba studentów grekokatolików w Krakowie stopniowo spadała. Do końca XIX wieku przeważała młodzież pochodząca z Galicji, natomiast po 1905 roku wzrósł odsetek studentów z Królestwa Polskiego. Nieliczna, ale stała grupa uczniów przybywała ze Śląska. Podstawę korpusu studentów stanowiła młodzież wywodząca się z rodzin inteligentnych (31–49%)⁵⁴⁷. Brak ograniczeń w dostępie do studiów — z wyjątkiem posiadania świadectwa dojrzałości — oraz wzrost liczby gimnazjów spowodował, że na początku XX wieku zwiększała się liczba studentów

⁵⁴² Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 23 marca 1897 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 414; J. Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet...*, s. 226–230.

⁵⁴³ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych z 3 września 1900 roku o dopuszczeniu kobiet do studiów lekarskich i do doktoratu wszech nauk lekarskich, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 297–298; U. Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 142–144.

⁵⁴⁴ Z. Tabaka, *Analiza zbiorowości studenckiej...*, s. 109, 113.

⁵⁴⁵ M. Kulczykowski, *Żydzi — studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 48–50, 56–58.

⁵⁴⁶ W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894–1918*, Wrocław 1992.

⁵⁴⁷ Z. Tabaka, *Analiza zbiorowości studenckiej...*, s. 140.

pochodzenia chłopskiego⁵⁴⁸. Duże znaczenie dla uczących się miał rozwój fundacji stypendialnych (pod koniec okresu autonomicznego funkcjonowało ponad pięćdziesiąt fundacji)⁵⁴⁹. Wielu mniej zamożnym pozwalały one na kontynuowanie nauki. Ułatwieniom w studiowaniu służyły też stosowane przez władze uczelni liczne zniżki czesnego.

Na początku XX wieku krakowska uczelnia zyskiwała ogólnopolski charakter. Aż 20% studentów pochodziło spoza monarchii habsburskiej, zwłaszcza z zaboru rosyjskiego. Był to najwyższy odsetek cudzoziemców wśród uniwersytetów monarchii austriackiej. Charakterystyczną cechą ówczesnego życia akademickiego był bardzo intensywny rozwój organizacji studenckich: samopomocowych, towarzyskich, naukowych, ideowych, literacko-artystycznych i sportowych. Do najważniejszych należało powstałe w 1859 roku Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego, działające później po nazwę Bratnia Pomoc Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Oprócz nich wymienić można również Czytelnię Akademicką, Bibliotekę Słuchaczy Prawa, Bibliotekę Medyków, Koło Historyków, Kółko Filologiczne, Koło Estetyków, Koło Geografów, Koło Germanistów, Kółko Matematyczno-Fizyczne, Koło Przyrodników, Koło Filozoficzne, Akademickie Koło Towarzystwa Szkoły Ludowej i Koło Wydawnicze (wydające czasopismo „Którzy Idziemy”). Istniały także stowarzyszenia kobiece (Polskie Stowarzyszenie Studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego „Jedność”), skupiające studentów jednej narodowości (Organizacja Studentów Ukraińskich „Hromada”, Klub Polskiej Młodzieży Wszechnicy Jagiellońskiej „Jagiellonia”) lub jednego wyznania (Towarzystwo Polskiej Młodzieży Katolickiej „Polonia”).

3. Lokale

Realizacja funkcji edukacyjnej uczelni wymagała odpowiedniej bazy lokalowej. Szybki wzrost liczby studentów powodował konieczność zintensyfikowania planów budowlanych. Budynki uniwersyteckie usytuowane były w większości w ścisłym centrum miasta⁵⁵⁰. Już w latach 1870–1871 w miejscu spalonego poklasztornego budynku sióstr norbertanek, dzięki staraniom Emila Czarniańskiego od strony Plant wzniesiono na potrzeby Zakładu Chemicznego budynek Collegium Chemicum⁵⁵¹. Zbyt szczupłe pomieszczenia kompleksu Collegium Phisicum, w którym mieściły się gabinety i zakłady

⁵⁴⁸ A. Banach, *Młodzież chłopska...*, s. 103.

⁵⁴⁹ J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy...*, s. 96–97.

⁵⁵⁰ Szerzej: M. Fabiański, J. Purchla, *Przewodnik po architekturze Krakowa*, Kraków 2001.

⁵⁵¹ J. Rostafiński, *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym...*, s. 7.

Wydziałów Filozoficznego i Lekarskiego uzupełniano wynajmowanymi pomieszczeniami przy ulicy Wiślniej. Największą bolączką Uniwersytetu był brak gmachu głównego. Jak zauważył ówczesny profesor botaniki Józef Rostafiński — „życie koleżeńskie profesorów bardzo na tym cierpiało”⁵⁵². Oczywiście nie był to jedyny powód wzniesienia nowego gmachu — rosła liczba studentów, tworzone nowe katedry i zakłady. Budowę przy ulicy Gołębiej i Jagiellońskiej (na placu po spalonej Bursie Jerozolimskiej) rozpoczęto w roku 1882. Początkowe plany przewidywały stosunkowo niewielką inwestycję przeznaczoną na potrzeby Wydziału Prawa. Starania Senatu Uniwersytetu i poparcie byłego profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, ministra finansów w rządzie austriackim Juliana Dunajewskiego, zaowocowały tym, że już po rozpoczęciu budowy udało się zmienić koncepcję i znacznie powiększyć budynek. 27 kwietnia 1882 roku cesarz udzielił zgody na zakup sąsiednich parcel i powiększenie placu budowy. Nowe plany opracowane przez Feliksa Księżarskiego, przewidujące zamkniętą w czworoboku budowlę w stylu neogotyckim, zostały zatwierdzone w maju 1883 roku⁵⁵³. W budynku znalazły miejsce zbiory Gabinetu Archeologicznego i zbiory historii sztuki. Od strony ul. Gołębiej znajdowały się pomieszczenia archiwum Senatu, sale wykładowe, kancelaria dziekana Wydziału Lekarskiego, sala egzaminacyjna tego wydziału oraz pomieszczenie portiera i mieszkanie pedela. Na pierwszym piętrze zlokalizowano aulę, salę posiedzeń Senatu, kancelarię rektora, sekretarza, kvestora, gabinet i salę wykładową dla przyrodników oraz sale seminaryjne dla Seminariów: Filologicznego, Germanistycznego, Słowistycznego, prawniczych i sześć sal wykładowych. Na drugim piętrze były kancelarie dziekanów, sale posiedzeń egzaminacyjnych Wydziałów Teologicznego, Prawniczego i Filozoficznego, gabinet dla Seminarium Historycznego, sale wykładowe, w tym jedna amfiteatralna, oraz mieszkanie sekretarza Uniwersytetu⁵⁵⁴. Nowe pomieszczenia stworzyły możliwości rozwoju wielu dyscyplin naukowych. Ponadto budynek przejął funkcje reprezentacyjne, a bogaty program ikonograficzny tarcz herbowych na jego fasadzie przypominał fundatorów i wybitnych dobroczyńców działającej nieprzerwanie od 1364 roku uczelni. Collegium Novum bardzo szybko, obok Collegium Maius, stało się jednym z symboli Uniwersytetu. Inwestycja ta nie rozwiązała jednak wszystkich problemów. Jednostką o ciągle niezaspokojonych potrzebach lokalowych był Wydział Filozoficzny. Ich rozmiar oddawał memoriał grona tego wydziału z czerwca 1905 roku, skierowany do Koła Polskiego w Wiedniu. Za najpil-

⁵⁵² Tamże.

⁵⁵³ M. Bogdanowska, A. Chwalba, *Collegium Novum...*, s. 40.

⁵⁵⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 43–44.

niejsze uznano w nim: konieczność budowy i remontów obiektów Studium Rolniczego, Kolegium Fizycznego, Zakładów Chemicznych, Obserwatorium Astronomicznego, uzyskanie pomieszczeń dla botaniki, mineralogii, na zbiory archeologiczne, historii sztuki, dla Pracowni Psychologicznej i Biblioteki Jagiellońskiej oraz dostosowanie Collegium Novum do nowych potrzeb. Skalę zmian oszacowano na sumę 2 300 000 K. Co ciekawe, za niższe uznano potrzeby Wydziału Lekarskiego wycenione na około 1 000 800 K⁵⁵⁵.

Jedną z największych wśród wymienianych inwestycji, którą udało się zrealizować, była budowa gmachu Studium Rolniczego. Swoim rozmachem obiekt wyraźnie zaznaczył się na mapie urbanistycznej miasta. Początkowo zajęcia w Studium odbywały się w ciasnych pomieszczeniach Collegium Iuridicum. Ponieważ łączyły wiedzę prawno-ekonomiczną z wiedzą typowo rolniczą, uzupełnioną o zajęcia laboratoryjne i praktyczne, konieczne stało się wybudowanie specjalnych pomieszczeń. Dodatkowo szybki wzrost liczby słuchaczy zmuszał do podjęcia starań o nowe pomieszczenia. Rozważano różne lokalizacje. W 1896 roku gmina miasta Krakowa zdecydowała się na sprzedaż terenów przy ulicy Czystej i Żabiej (dzisiejsza aleja A. Mickiewicza). Sprawa jednak przeciągała się przez wiele lat. Ministerstwo żądało zweryfikowania planów i dopiero w 1906 roku dzięki poparciu ówczesnego ministra skarbu Witolda Korytowskiego udało się uzyskać stosowne fundusze. Budynek ukończono w roku 1910, ale jego urządzenie trwało jeszcze przez kolejny rok. Gmach oddano uroczystie do użytku 4 marca 1912 roku. Od roku 1909 przez cztery lata trwała budowa pomieszczeń dla weterynarii. Kompleks wzniesiono kosztem blisko miliona koron, obecnie nadal służy nauce i nauczaniu w strukturze Uniwersytetu Rolniczego. W tym samym okresie wzniesiono dla potrzeb Wydziału Filozoficznego budynek nowego Collegium Phisicum. Wytrwale zabiegi ówczesnego profesora fizyki Augusta Witkowskiego doprowadziły do tego, że w latach 1908–1911 wzniesiono go obok Collegium Novum. Budynek według projektu Gabriela Niewiadomskiego łączył elementy neogotyckie, neoromańskie i secesyjne, a po śmierci Witkowskiego otrzymał jego imię⁵⁵⁶. Inwestycje w obrębie tzw. kwartału uniwersyteckiego uzupełniały remonty Collegium Maius oraz Collegium Nowodworskiego, które po opuszczeniu budynku przez Gimnazjum św. Anny przystosowano do potrzeb Biblioteki Jagiellońskiej⁵⁵⁷.

⁵⁵⁵ Arch. UJ, WF II 80, Sprawy budowlane i lokalowe, Memoriał Wydziału Filozoficznego do Koła Polskiego z 28 czerwca 1905 roku.

⁵⁵⁶ Arch. UJ, S II 85, Akta Senatu za rok 1912/1913, Protokół posiedzenia Senatu z 28 stycznia 1913 roku, k. 71. Szerzej: P. Franaszek, *Collegium Witkowskiego...*

⁵⁵⁷ M. Ferenc, *Collegium Nowodworskiego...*, s. 95–98.

Poza centrum zlokalizowane zostały budynki związane z nauczaniem medycyny. Ze względu na ciasnotę panującą w mieście oraz zagrożenie epidemiologiczne (doświadczenie epidemii cholery w 1873 roku) budynki szpitalne i kliniczne przeniesiono do dzielnicy Wesoła, za nasyp kolejowy. Był to teren pełen ogrodów, w niewielkim stopniu zabudowany. Na jego skraju znajdował się uniwersytecki Ogród Botaniczny oraz Obserwatorium Astronomiczne i Stacja Meteorologiczna. Bliskość granicy z Rosją oraz stacjonowanie załogi twierdzy powodowało, że państwo austriackie chętniej partycypowało w inwestycjach w tej dziedzinie. Działania na polu medycyny wspierały także organy władz autonomicznych: Sejm Krajowy i Wydział Krajowy. Przekazywano na rzecz Uniwersytetu tereny i udostępniano część pomieszczeń na działania kliniczne. Związki naukowe wykształconego w Wiedniu grona profesorskiego Wydziału Lekarskiego zapewniały tak ważną przychylną autorytetów medycznych Monarchii. Pierwszą inwestycją w okresie autonomicznym, która na trwałe wpisała się w przestrzeń miejską Krakowa, był budynek Zakładu Anatomii Opisowej. Dzięki staraniom profesora anatomii Ludwika Teichmanna oraz poparciu wiedeńskiego patologa Karla Rokitansky'ego powstało w latach 1869–1872 „Theatrum anatomicum” — najnowocześniejszy Zakład Anatomiczny w Europie. Plany według wskazówek Teichmanna opracował Feliks Księżarski. Budynek wyposażony został w amfiteatralną salę wykładową na dwieście osób, umożliwiającą oglądanie sekcji. Doświadczenia wojenne pierwszej połowy XIX wieku oraz postęp w nauce, a zwłaszcza odkrycie możliwości znieczulenia ogólnego, wpłynęły na rozwój chirurgii, która awansowała do grona pełnoprawnych dziedzin medycyny. Palącą potrzebą stało się więc wybudowanie w Krakowie Kliniki Chirurgicznej. Nie udało się to Janowi Mikuliczowi-Radeckiemu. Zdołał on jedynie odbyć wraz z architektem Józefem Sarem podróż naukową po wiodących klinikach w Europie i na tej podstawie opracować plany przyszłego obiektu⁵⁵⁸. Plany te, po odejściu Mikulicza, zrealizował powołany w 1887 roku na katedrę chirurgii Ludwik Rydygier⁵⁵⁹. Dzięki wsparciu ministra skarbu Juliana Dunajewskiego w latach 1888–1889 wybudowano i oddano do użytku Klinikę Chirurgiczną, tzw. białą chirurgię. Mieściła ona trzy sale operacyjne, w tym jedną demonstracyjną o amfiteatralnym układzie. Wyposażona była w instalację elektryczną oraz posiadała pełne zaplecze aseptyczne. W następnych latach powstały kolejne ważne inwestycje, trwale zmieniające przestrzeń miejską. Na przekazanych przez Szpital św. Łazarza terenach, od strony Grzegórzek, w latach 1892–1895, według projektu Józefa Sarego wybudowano gmach Collegium Medicum. Była

⁵⁵⁸ Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 45.

⁵⁵⁹ Przeprowadzono wówczas drugą na świecie resekcję żołądka.

to jedna z największych inwestycji na Wydziale Lekarskim. Front budynku ma długość 90 m. Pomieścił wówczas Zakłady: Anatomii Patologicznej, Patologii Ogólnej i Doświadczalnej, Fizjologii, Farmakologii i Medycyny Sądowej. W latach 1898–1901, także na terenach przekazanych bezpłatnie przez Szpital św. Łazarza zbudowano nową Klinikę Lekarską, czyli Klinikę Chorób Wewnętrznych (według projektu Sarego, przy współpracy z Ignacym Wentzlem). Klinika wyposażona była w światło elektryczne, instalację gazową i wodną.

Udział w powstawaniu niektórych budynków klinicznych mieli poszczególni profesorowie, którzy dzięki swojemu autorytetowi naukowemu i zdolnościom organizacyjnym wpływali na decyzje władz. Było tak w przypadku wspomnianych już budynków patologii i chirurgii, a także pomieszczeń dla okulistyki. Klinika Okulistyczna, powstała dzięki staraniom profesorów Lucjana Rydla i Bolesława Wicherkiewicza. Projekt stworzono w pracowni Józefa Sarego (przy współudziale Stanisława A. Ciechanowskiego), a uroczyste jej otwarcie odbyło się w listopadzie 1898 roku⁵⁶⁰. Dzięki wsparciu miasta oddano do użytku w 1914 roku najnowocześniejszy na ziemiach polskich zespół trzech budynków mieszczący Klinikę Neurologiczno-Psychiatryczną. Wskazówki do projektu przygotował Jan Piltz, który następnie nadzorował jego urządzenie. Swoje koncepcje opierał na klinikach szwajcarskich⁵⁶¹.

Uniwersytet korzystał także z obiektów wybudowanych dzięki finansom osób prywatnych. Taka sytuacja dotyczyła Kliniki Pediatricznej, której powstanie było efektem działań profesora pediatrii Leona Jakubowskiego. Z jego inicjatywy i przy poparciu Towarzystwa Opieki Szpitalnej dla Dzieci w Krakowie w latach 1873–1876 powstał Szpital Pediatriczny (przy ul. Strzeleckiej 2). Wykonany został według projektu Wincentego Schella i Antoniego Łuszczkiewicza; otwarto w nim także Klinikę. Swoim autorytetem i finansami dzieło to wsparli Marcelina z Radziwiłłów ks. Czartoryska, znana filantropka Anna Helclowa, biskup Albin Dunajewski, Jan Matejko, Zygmunt hr. Pusłowski i wielu innych⁵⁶². W szpitalu prowadzonym z funduszy krajowych (autonomicznych) mieścił się kliniczny oddział psychiatryczny. Wszystkie szpitale i kliniki znajdowały się w obrębie ulicy M. Kopernika, tworząc w ten sposób jeden z bardziej interesujących zespołów architektoniczno-urbanistycznych, zgodny z ówczesnymi standardami europejskimi. Powstające od lat siedemdziesiątych XIX wieku przy udziale wybitnych krakowskich architektów (J. Sare, F. Księżarski, A. Łuszczkiewicz) i uczonych budynki zmieniły znacząco pierwotną

⁵⁶⁰ E. Waszczyszyn, *XIX-wieczna Klinika Lekarska...*, s. 55.

⁵⁶¹ A. Kuzaj, *Profesor Jan Piltz*, „Neurologia i Neurochirurgia” 42, 2008, nr 1, s. 64.

⁵⁶² M.L. Jakubowski, *Kronika szpitala św. Ludwika w Krakowie. Okres 25 lat, od 1876 do 1900*, Kraków 1901, s. 6–7.

funkcję ulicy, będącą początkowo dawnym traktem ruskim, ważnym szlakiem komunikacyjno-handlowym, a następnie obszarem o podmiejskim charakterze z okazałymi ogrodami, zespołami klasztornymi i rezydencjami⁵⁶³. Przeważającym stylem stał się neorenesans, co wynikało nie tylko z dominującego wówczas historyzmu czy ze związków architektów krakowskich z tzw. wiedeńską szkołą architektury, ale też dobrze kojarzyło się z latami świetności monarchii jagiellońskiej. Najtrudniejsza sytuacja lokalowa panowała w pomieszczeniach zajmowanych przez Wydział Filozoficzny skoncentrowanych w obrębie starego Collegium Phisicum (ul. św. Anny).

Wielokrotne prośby dotyczyły remontów, pozyskania miejsca na rozładowanie panującej ciasnoty w salach wykładowych oraz na gromadzone zbiory. Nowe inwestycje, zwłaszcza kliniki i zakłady doświadczalne, zwiększały koszty finansowania Uniwersytetu⁵⁶⁴, stąd opór władz wiedeńskich i długi okres podejmowania decyzji. Realizacja projektów odbywała się na zasadzie konkursu, do którego przystępowały firmy z całej Galicji. Gmachy budowano stosunkowo szybko, lecz skomplikowane procedury biurokratyczne powodowały często wieloletnie opóźnienia płatnicze⁵⁶⁵. Jednak każdy zrealizowany obiekt oznaczał nowe miejsca pracy dla personelu pomocniczego oraz kadry uniwersyteckiej. Równocześnie w istotny sposób poprawiał warunki, w których prowadzono edukację studentów.

4. Kalendarz roku akademickiego

„Ogólna Ustawa Naukowa” z 1 października 1850 roku ustalała zasady nauczania oraz organizację roku akademickiego⁵⁶⁶. Dzielił się on na dwa półroczia — zimowy i letni. Semestr zimowy trwał od 1 października do czwartku włącznie przed Niedzielą Palmową. Letni zaczynał się od czwartku po Wielkanocy i kończył się z końcem lipca. Wakacje trwały dwa miesiące, a ferie wielkanocne 14 dni. Poza tym dniami wolnymi od wykładów był okres od 24 grudnia do 1 stycznia oraz trzy ostatnie dni karnawału i Środa Popielcowa. Studenci zwyczajni mieli obowiązek immatrykulacji w ciągu ośmiu dni przed

⁵⁶³ W. Łuszczkiewicz, *Najstarszy Kraków na podstawie badań dawnej topografii*, „Rocznik Krakowski” 2, 1899, s. 10; H. Świechowska, *Przedmieście Wesola*, w: *Studia nad przedmieściami Krakowa*, Kraków 1938, s. 126.

⁵⁶⁴ CDIAuL, f. 146, op. 51a, spr. 994: Sprawy klinik i kosztów w nich ponoszonych, k. 10.

⁵⁶⁵ CDIAuL, f. 146, op. 66, spr. 397: Rachunki i monity za opóźnienia w wypłatach za wykonane prace, k. 77–107.

⁵⁶⁶ Ogólna Ustawa Naukowa, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 25; Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 16 września 1851 roku, w: tamże, s. 192.

lub po rozpoczęciu roku akademickiego. Musieli osobiście zgłosić się do dziekana właściwego wydziału i przedłożyć świadectwo dojrzałości (lub świadectwo odejścia z innego uniwersytetu) oraz własnoręcznie napisany „rodowód”. Do immatrykulacji dopuszczano obcokrajowców, jeżeli zgodził się na to dziekan danego wydziału. Wpisy na wykłady odbywały się osobno na każde półrocze i uzależnione były od uiszczenia opłaty wpisowej (taksy). Zapisów dokonywano w specjalnie do tego celu przeznaczonych „książeczkach legitymacyjnych”. Sporządzone były po łacinie, a tytuły wykładów zapisywano w języku, w jakim zajęcia były prowadzone. Ważnym elementem rozpoczęcia studiów było ślubowanie zobowiązujące do posłuszeństwa i szacunku wobec władz akademickich. Nowo przyjęci otrzymywali od władz egzemplarz przepisów uniwersyteckich i informacje o obowiązujących opłatach. W wypadku rezygnacji ze studiów należało odebrać tzw. świadectwo odejścia.

Studenci nadzwyczajni, czyli ci, którzy nie byli wpisani do metryki uniwersyteckiej, chcąc uczestniczyć w wykładach, również musieli się zgłosić do dziekana danego wydziału, który oceniał zdolność kandydata do uczestnictwa w zajęciach. Jedyнным warunkiem był ukończony szesnasty rok życia. Do studentów nadzwyczajnych zaliczano także słuchaczy farmacji, jednak podlegali oni odrębnym przepisom. Na podstawie rozporządzenia Ministra Wyznań i Oświaty z 29 marca 1909 roku uwzględniono w przepisach absolwentów nowego typu szkół średnich, czyli ośmioklasowych gimnazjów realnych i uznano ich świadectwa dojrzałości za uprawniające do studiów. Równocześnie nakazywano im uzupełnienie edukacji w zakresie znajomości greki — dotyczyło to kandydatów na nauczycieli w zakresie przedmiotów klasycznych, prawników i lekarzy. Osobne przepisy regulowały możliwość immatrykulacji kandydatów na studentów z zaboru rosyjskiego⁵⁶⁷. W tym celu opracowano wykaz szkół uznanych za równorzędne z austriackimi szkołami średnimi i tym samym dające prawo wstępu na studia uniwersyteckie⁵⁶⁸.

Studenci mieli prawo do dowolnego wyboru wykładów, bez względu na wymagania egzaminów państwowych i doktorskich⁵⁶⁹. Spis wykładów wraz z informacjami o opłatach za nie znajdował się w indeksie. Należało się także osobiście zgłosić do prowadzącego zajęcia, aby się przedstawić oraz uzyskać miejsce na sali wykładowej. Wpisy odbywały się początkowo trzy dni przed

⁵⁶⁷ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 23 maja 1910 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 37–38.

⁵⁶⁸ Szkół takich było szesnaście.

⁵⁶⁹ O naukach. Przepisy ogólne o przyjęciu na uniwersytet ogłoszone w rozporządzeniu Ministra Wyznań i Oświaty z 1 października 1850 roku, Dz. P.P. Nr 370, wskutek Najwyższego postanowienia z 29 września 1850 roku, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 814.

oraz dwa dni po rozpoczęciu danego semestru. W 1886 roku wydłużono je do tygodnia przed i tygodnia po rozpoczęciu półrocza. Ustawa z 1850 roku wskazywała ogólnie, że warunkiem zaliczenia semestru studiów było uczęszczanie minimum dziesięć godzin tygodniowo na wykłady, nie wliczając w to zajęć typu lektoraty⁵⁷⁰. Zlikwidowano egzaminy semestralne i roczne, a weryfikacja wiedzy i umiejętności pozostawała w gestii prowadzącego. Należało natomiast uzyskać formalne potwierdzenie swojego udziału w wykładach. Początkowo można było takie poświadczenie zdobyć już na trzy tygodnie przed zakończeniem semestru, ale w roku 1886 zmniejszono ten okres do ośmiu dni.

Zasady zachowania i postępowania studentów regulowały przepisy, które opierały się na wydanej jeszcze w październiku 1849 roku Tymczasowej Ustawie Dyscyplinarnej⁵⁷¹. Zmiany w jej treści nastąpiły po uchwaleniu ustawy o stowarzyszeniach i zgromadzeniach, rozporządzeniem MWiO z lipca 1868 roku⁵⁷². Także Senat Uniwersytetu wydał w roku 1890 specjalne przepisy, precyzujące zasady odbywania zgromadzeń studenckich⁵⁷³. W sprawach dyscyplinarnych nie dotyczących uczelni studenci podlegali odpowiednim władzom. Podstawą postępowania miało być dobre zachowanie i dbałość o godność i honor uczelni. Karze podlegało zakłócanie spokoju, niszczenie zbiorów i sprzętów, notoryczne unikanie obowiązków, nieprzyzwoite prowadzenie się oraz ublizanie nauczycielom lub władzom akademickim⁵⁷⁴. Każde zgromadzenie studenckie wymagało uzyskania zgody rektora i obecności na nim przedstawiciela władz (rektora, prorektora lub jednego z dziekanów). Spotkania poza uczelnią mogły mieć charakter wyłącznie rozrywkowy. Studentom nie wolno było zostać członkami innych stowarzyszeń niż akademickie. Ponadto Senat w październiku 1892 roku uchwalił zakaz przynależności do zgromadzeń i stowarzyszeń robotniczych oraz do brania w nich udziału. Za naruszenie tych zasad przewidziano kary: upomnienie dziekana w obecności profesorów, nagana rektora przed Senatem, wydalenie z uczelni na okres od jednego do czterech półroczy lub na zawsze, zakaz studiów na wszystkich uniwersytetach austriackich⁵⁷⁵.

⁵⁷⁰ Rozporządzenie MWiO z 31 maja 1899 roku. O nauczycielach w ścisłym znaczeniu, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 803.

⁵⁷¹ Rozporządzenie MWiO z 13 października 1849 roku. Tymczasowa Ustawa Dyscyplinarna, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Lwów 1881, s. 53.

⁵⁷² *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, nr 545, s. 665–656.

⁵⁷³ Obwieszczenie dla młodzieży w sprawie zgromadzeń (wieców) akademickich, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 64.

⁵⁷⁴ Przepisy o karności uniwersyteckiej, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 62–63.

⁵⁷⁵ Tamże, s. 68.

Wprowadzenie zasady wolności nauki i nauczania przejawiało się w zniesieniu stałego czesnego. Zastąpiono je opłatami wyłącznie za wybrane przez studenta wykłady i zajęcia⁵⁷⁶. Wykłady były podzielone na bezpłatne (*publica*) i płatne. Najniższe czesne wynosiło tyle złotych reńskich, ile godzin dany wykład zajmował w tygodniu. Należność zależała od pozycji i stanowiska wykładowcy. Każdy profesor zobowiązany był co trzecie półrocze mieć wykład bezpłatny (tzw. *collegium publicum*) w wymiarze jednej lub dwóch godzin tygodniowo⁵⁷⁷. Niekiedy sami prowadzący występowali z wnioskami do rad wydziałów o uznanie własnych wykładów za bezpłatne. Studenci mogli starać się o zwolnienie z całości lub połowy czesnego. Na mocy prawa zwolnieni byli z opłaty studenci teologii. Natomiast do zwolnień nie mieli prawa stypendyści oraz studenci korzystający ze wsparcia fundacji. Przez pierwsze dziesięć dni semestru można było uczęszczać na wykłady bezpłatnie, po tym czasie dalsze regularne pojawianie się na zajęciach bez uiszczenia opłaty uznawane było za postępowanie niehonorowe. Opłaty za wykłady przyjmowała kvestura.

Dla lepszej orientacji w zajęciach wydawano co semestr spis proponowanych wykładów. Przedmioty bezpłatne były w tych spisach specjalnie oznaczone i opisane. Wśród przedmiotów płatnych z najniższym czesnym zaznaczano te, które podlegały zwolnieniom lub zniżkom. Przedmioty z wyższą opłatą miały podaną cenę oraz były wyraźnie oznaczone (dwoma gwiazdkami) i nie podlegały żadnym zniżkom⁵⁷⁸. Język wykładów był zgodny z językiem, w jakim podano go w drukowanym spisie. Zajęcia odbywały się od godziny 8.00 do 19.00 po jednej godzinie, w tygodniowych cyklach dwu-, trzy-, cztero- lub pięciogodzinnych.

5. Nauczanie

Porządek studiów określały zarówno przepisy ogólne, jak i wymagania dla każdego z wydziałów. Podstawowym warunkiem zaliczenia semestru było uczęszczanie na wybrane przez siebie zajęcia. W połowie semestru obowiązywała kontrola frekwencji, a ich zakończenie każdy wykładowca potwierdzał wpisem — „uczęszczał” do książeczki legitymacyjnej. Jednym z istotnych elementów wpływających na program studiów było wprowadzenie oraz modyfikacja zakresów państwowych egzaminów zawodowych. Uprawniały

⁵⁷⁶ Rozporządzenie MWiO z 12 lipca 1850 roku, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Lwów 1881, s. 42.

⁵⁷⁷ Tamże, s. 44.

⁵⁷⁸ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie w półroczu zimowym roku szkolnego 1870/1871*, Kraków 1870. Podobny zapis stosowano też w następnych latach.

one do wykonywania poszczególnych profesji: nauczyciela, księdza, prawnika w służbie publicznej czy lekarza. Przystępowanie do egzaminów nie było obligatoryjne dla osób, które nie zamierzały ubiegać się o uprawnienia zawodowe i nie planowały starać się o stopień naukowy doktora (z wyjątkiem słuchaczy Wydziału Lekarskiego, gdzie studia kończyły się uzyskaniem tytułu doktora wszech nauk lekarskich). Największe zmiany w przepisach dotyczyły Wydziału Prawa i Administracji oraz Wydziału Lekarskiego. Podstawę stanowiły rozstrzygnięcia z lat 1850–1851, ale ulegały one modyfikacjom i uszczegółowieniu drogą kolejnych ustaw i rozporządzeń. Poza ogólnymi przepisami państwowymi na programy zajęć wpływały odbywane na uczelni habilitacje. W podaniach habilitacyjnych przedstawiano plan wykładów i rodzaje proponowanych zajęć. Ten element stanowił również warunek uzyskania *veniam docendi*⁵⁷⁹. Opis proponowanych kursów zawierał także czas konieczny do jego realizacji (zazwyczaj dwa do czterech semestrów) oraz planowaną liczbę godzin tygodniowo⁵⁸⁰.

5.1. Wydział Teologiczny

Pierwsze wytyczne, jak należy interpretować „Ogólną Ustawę Naukową” w zakresie studiów teologicznych, regulowało rozporządzenie MWiO z 16 września 1851 roku. Studenci teologii zobowiązani byli przez osiem semestrów słuchać wykładów, a ich rozkład regulowało zatwierdzone jeszcze 23 kwietnia 1850 roku przez cesarza rozporządzenie biskupów. Słuchacze mogli także uczęszczać na inne wykłady na dowolnym wydziale, ale tylko za zgodą biskupa. Kolejne regulacje nastąpiły już po podpisaniu konkordatu. Wydziały teologiczne zostały podporządkowane w znacznej mierze biskupom, którzy tworzyli program studiów, zatwierdzony rozrządzeniem z MWiO z 29 marca 1858 roku. Określał on minimum personalne na Wydziałach Teologicznych — nie mogło być tam mniej niż czterech profesorów. Wprowadził także obowiązkowe przedmioty: dogmatykę, teologię moralną i pastoralną, historię Kościoła, prawo kościelne, Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu oraz język hebrajski (z zastrzeżeniem, że możliwe jest zwolnienie z jego nauki za zgodą biskupa). Określono także rozkład przedmiotów na

⁵⁷⁹ W zachowanych w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego teczках habilitacyjnych zachowało się stosunkowo niedużo programów wykładów. Najwięcej z nich dotyczy Wydziału Prawa i Administracji. Arch. UJ, WT II 56, WL II 133, WP II 138, WF 121.

⁵⁸⁰ Arch. UJ, WF 121, Teczki akt habilitacyjnych: Marian Zdziechowski, Program wykładów z historii literatur słowiańskich; Marian Sokołowski, Program wykładów z historii sztuki; WP II 138: Teczki akt habilitacyjnych: Program wykładów Ksawerego Fiericha, Mieczysława Bochenka, Michała Bobrzyńskiego.

poszczególne lata. Na pierwszym roku były to: dogmatyka ogólna, wstęp do Pisma Świętego, objaśnianie Pisma Świętego Starego Testamentu oraz język hebrajski. Na drugim roku obowiązywała dogmatyka szczegółowa, objaśnianie Pisma Świętego Nowego Testamentu z uzasadnianiem nauki wiary i objaśnianie tekstu pierwotnego. W kolejnym roku nauki studenci teologii słuchali wykładów z historii Kościoła z uwzględnieniem dogmatów i historii ustroju oraz z teologii moralnej z naciskiem na kwestię spowiedzi. Na roku czwartym wykłady obejmowały teologię pastoralną, liturgikę, homiletykę, katechetykę, pedagogikę i prawo kościelne. Językiem wykładów była łacina, przepisy umożliwiały odstępstwo od tej zasady, nie precyzowały jednak warunków. Po utworzeniu katedry chrześcijańskich nauk społecznych, od 1912 roku na te zajęcia uczęszczali studenci drugiego roku (jedna godzina tygodniowo) oraz studenci trzeciego i czwartego roku (po dwie godziny).

Istotną zmianą było wprowadzenie rozporządzeniem z 26 grudnia 1909 roku tymczasowego postanowienia w sprawie odbywania teologicznych egzaminów zawodowych na katolickich wydziałach teologicznych⁵⁸¹. Zastąpiły one roczne i półroczne egzaminy, obejmowały całość materiału danego przedmiotu (wykładu), ale nie wpływały na liczbę kolokwiiw przynależnych do poszczególnych przedmiotów. Obowiązkowymi przedmiotami egzaminu zawodowego stały się: filozofia chrześcijańska, teologia fundamentalna (lub apologetyka), studium biblijne Starego Testamentu z językiem hebrajskim i hermeneutyką, studium biblijne Nowego Testamentu, dogmatyka szczegółowa, ogólna historia Kościoła (ewentualnie z historią dogmatów), teologia moralna, teologia pastoralna z liturgiką i homiletyką, katechetyka i pedagogika wraz z dydaktyką nauczania religii oraz prawo kościelne. Ponadto jeżeli na wydziale istniały katedry zwyczajne lub nadzwyczajne z chrześcijańskich nauk społecznych, historii sztuki kościelnej, archeologii chrześcijańskiej i innych, należało przeprowadzić egzaminy z tych przedmiotów na żądanie słuchaczy⁵⁸². Językiem egzaminu był zawsze język wykładowy danego przedmiotu. Czas trwania egzaminu dla jednego studenta miał nie przekraczać pół godziny. Bez pomyślnego zdania egzaminów z przedmiotów wymienionych w rozporządzeniu nie było możliwe uzyskanie absolutorium. Na Wydziale Teologicznym stosowano oceny: *eminenter*, *bene*, *sufficienter* lub *insufficienter*. Możliwe były dwie poprawki, po pierwszej nieudanej próbie student mógł przystąpić ponownie do egzaminu, drugie niepowodzenie mogło skutkować koniecznością powtórzenia wykładu przez jeden lub dwa semestry.

⁵⁸¹ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 26 grudnia 1909 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 197–203.

⁵⁸² Tamże, s. 200.

Oprócz egzaminów zawodowych słuchacze starający się o doktorat z teologii podlegali specjalnym przepisom dotyczącym rygorozów, czyli obowiązkowych egzaminów doktorskich. Aby móc do nich przystąpić, należało ukończyć studia teologiczne jako słuchacz zwyczajny. Egzaminy rygorozalne obejmowały przedmioty z całego zakresu studium biblijnego, a więc wykłady z egzegezy Starego i Nowego Testamentu, z dialektów syro-chaldejskiego i arabskiego, dogmatyki ogólnej i szczegółowej, historii kościelnej i prawa kościelnego oraz teologii moralnej i pastoralnej. Można je było zdawać w dowolnej kolejności, ale na jednym wydziale. Językiem egzaminu była łacina, niemniej jeżeli na wydziale teologię pastoralną prowadzono w innym języku, również egzamin mógł być w nim przeprowadzony⁵⁸³. Po złożeniu tych egzaminów kandydat miał przedstawić dysertację na piśmie. Temat był wyznaczany przez dziekana z zakresu przedmiotów wykładanych na wydziale. Po akceptacji dysertacji następowało wyznaczenie wiary przed biskupem diecezji. Przepisy dotyczące warunków uzyskania doktoratu z teologii zostały znowelizowane przez MWiO w kwietniu 1903 roku. Poza wiedzą merytoryczną należało się wykazać umiejętnościami dotyczącymi warsztatu badawczego, a więc przygotować rozprawę naukową oraz zdać trzy egzaminy ustne obejmujące grupy przedmiotów: dogmatykę spekulatywną i pozytywną z apologetyką, studia biblijne z historią i prawem kościelnym oraz teologię moralną i pastoralną. Pierwsza z tych grup była obowiązkowa, z pozostałych przedmioty były do wyboru (z wykluczeniem dziedziny będącej przedmiotem dysertacji)⁵⁸⁴.

Treść i zakres proponowanych wykładów i zajęć na Wydziale Teologicznym były wpadkową liczbą istniejących katedr, zakresu przeprowadzanych habilitacji oraz przepisów ogólnoaustriackich. Braki w obsadzie katedr powodowały ich łączenie lub przechodzenie prowadzących na inne katedry. Problem stanowiło duże obciążenie profesorów wykładami. Nawet przejście profesora na emeryturę mogło stanowić zagrożenie ciągłości procesu kształcenia. Gdy Stanisław Spis zwrócił się z podaniem o emeryturę, Franciszek Gabryl prosił go o pozostanie, by „nie powiększał ruiny wydziału”, na którym od dziesięciu lat pozostawały nieobsadzone katedry dogmatyki i teologii pastoralnej⁵⁸⁵.

⁵⁸³ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 16 stycznia 1894 roku dla wydziałów teologicznych na c.k. uniwersytetach w Wiedniu, Pradze, Grazu, Innsbrucku, Krakowie, Lwowie i wydziałów teologicznych w Ołomuńcu i Salzburgu, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 160.

⁵⁸⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 8 kwietnia 1903 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 205–213.

⁵⁸⁵ AGAD, MWiO, 17u, Seminaρια — sprawozdania. List F. Gabryla z 9 maja 1909 roku, k. 330–333.

Liczba wykładów na Wydziale nie podlegała większym wahaniom, w niewielkim tylko stopniu wykraczając poza obowiązujące minimum. W latach siedemdziesiątych XIX wieku poza kanonem prowadzono zajęcia z patrologii, patrystyki, języka syro-chaldejskiego oraz kompendium z hermeneutyki biblijnej⁵⁸⁶. Najwięcej godzin przeznaczano na kursy z dogmatyki oraz historii Kościoła. Pięć razy w tygodniu były prowadzone zajęcia z teologii moralnej i katechetyki. Wszystkie pozostałe kursy odbywały się w wymiarze jednej godziny, raz bądź kilka razy w tygodniu. Z wyjątkiem ćwiczeń z języków wschodnich, prowadzonych przez Jana Drożdżewicza, zajęcia miały charakter wykładowy. Do początku lat osiemdziesiątych program wykładów nie uległ zasadniczym przemianom. Dopiero od połowy tego dziesięciolecia zwiększyła się liczba proponowanych przedmiotów. Zmiany uwidoczniły się po objęciu katedry przez Stefana Pawlickiego, który proponował zróżnicowane i szerokie w tematyce wykłady z zakresu filozofii chrześcijańskiej oraz wprowadził w roku 1884/1885 ćwiczenia dialektyczne, przełamując schemat dominującego na wydziale sposobu prowadzenia zajęć. Dzięki niemu zwiększyła się także liczba kursów realizowanych po polsku, ponieważ swoje wykłady głosił on w tym języku. Pawlicki poza dziejami filozofii prowadził wykłady z socjologii, psychologii i kosmologii. Również po polsku wykład „O źródłach prawa partykularnego w Polsce na tle historii Kościoła, wiek XI, XII, XIII” prowadził Tadeusz Gromnicki⁵⁸⁷. W kolejnych latach poszerzano zakres zajęć w języku polskim o tematy dotyczące filozofii chrześcijańskiej i historii Kościoła w Polsce. Także po polsku prowadzono wykłady publiczne, otwarte dla studentów wszystkich wydziałów. Szczególnie często wygłaszali je Marian Morawski oraz Tadeusz Gromnicki. W latach osiemdziesiątych zwolennikiem wprowadzenia seminaryjnej formy zajęć był Władysław Chotkowski, który w roku 1882/1883 prowadził *disputatoria historica*⁵⁸⁸. W semestrze zimowym roku 1887/1888 ogłosił on *proseminarium historicum*, a w letnim odbywał już zajęcia w Seminarium Historii Kościoła. W kolejnym roku akademickim rozpoczęło działalność drugie Seminarium — Filozofii Chrześcijańskiej Stefana Pawlickiego. Pod koniec lat osiemdziesiątych zwrócono uwagę na proces przygotowania przyszłych duchownych do katechizacji. W związku z odejściem prowadzącego zajęcia Wacława Cholewińskiego i powierzeniem

⁵⁸⁶ *Wykaz odczytów na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, odbywać się mających w półroczu letnim roku szkolnego 1869/1870*, Kraków 1870, s. 3–4; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze zimowym 1875/1876*, Kraków 1875, s. 3–4.

⁵⁸⁷ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1885/1886*, Kraków 1885, s. 3.

⁵⁸⁸ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 182.

posady katechecie seminarium nauczycielskiego Józefowi Bieleninowi zreorganizowano zestaw zajęć. Obok katechetyki pojawił się wykład z metodyki i ćwiczenia praktyczne w szkole ćwiczeń w kościele seminaryjnym w wymiarze trzech godzin tygodniowo⁵⁸⁹. Wykłady te, za zgodą Ministerstwa, zostały przeniesione do seminarium duchownego. Pojawiły się także (ale na krótki okres) wykłady z historii sztuki kościelnej⁵⁹⁰. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych przejściowo zwiększyła się liczba zajęć prowadzonych po polsku z filozofii chrześcijańskiej, teologii fundamentalnej i homiletyki. W tym języku Seminarium Filozofii Chrześcijańskiej prowadził Franciszek Gabryl⁵⁹¹, a Seminarium Historii Kościoła W. Chotkowski. Po polsku (jako *publicum*) wygłaszane były wykłady monograficzne M. Morawskiego, W. Chotkowskiego i T. Gromnickiego⁵⁹².

Na początku XX poszerzono zakres prowadzonych na Wydziale zajęć seminaryjnych, tworząc kolejne cztery oddziały: Starego Testamentu, Nowego Testamentu, prawa kanonicznego i teologii moralnej. Rozbudowano zajęcia z zakresu teologii praktycznej, zwłaszcza homiletyki, zarówno poprzez treść, jak i wprowadzenie ćwiczeń praktycznych. Prowadził je Antoni Bystrzonowski — wykładowca oraz wieloletni katecheta gimnazjów krakowskich. Oferował on szeroki program zajęć, przygotowując przyszłych duchownych do pracy z wszystkimi warstwami społecznymi. Od roku 1910 wprowadzono także wykłady oraz ćwiczenia z chrześcijańskich nauk społecznych, początkowo jako nadobowiązkowe, a od roku 1913/1914 obowiązkowe. Program ministerialny uzupełniany był ofertą wykładów monograficznych, które zgłaszali wszyscy prowadzący. W wykładach posługiwano się przede wszystkim metodami scholastycznymi i kazuistycznymi. Wiele zajęć miało charakter egzegetyczny. Ewolucja form prowadzenia zajęć szła w kierunku zwiększenia liczby ćwiczeń o charakterze seminaryjnym, starano się w ten sposób w większym stopniu angażować słuchaczy. Studiującej w większości młodzieży chłopskiej na tym wydziale sprawiały trudność zwłaszcza przedmioty wymagające znajomości języków wschodnich.

⁵⁸⁹ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1889/1890*, Kraków 1889, s. 4–5; S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 100.

⁵⁹⁰ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1889/1890*, Kraków 1890, s. 5

⁵⁹¹ F. Gabryl w kolejnych latach prowadził na zmianę seminarium po łacinie lub po polsku.

⁵⁹² *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1896/1897*, Kraków 1896, s. 3–4; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1896/1897*, Kraków 1897, s. 3–4. Na dwadzieścia różnych rodzajów wykładów i ćwiczeń dziewięć prowadzonych było po polsku.

Na skuteczność oddziaływań wpływała także w dużym stopniu osobowość i umiejętności przekazywania wiedzy przez wykładowców.

5.2. Wydział Prawa i Administracji

Studia na wydziałach prawa i administracji monarchii habsburskiej odbywały się według ściśle określonego programu⁵⁹³. System kształcenia podporządkowany był wymogom uprawniającego do wykonywania zawodu egzaminu państwowego. Podstawę stanowiły przepisy z października 1855 roku⁵⁹⁴. Określały one minimalny czas trwania studiów na osiem semestrów, przy czym semestr musiał trwać przynajmniej cztery i pół miesiąca. Wyznaczono przedmioty obligatoryjne oraz wprowadzono ścisły porządek studiów⁵⁹⁵. Na pierwszym roku studiów omawiano prawo rzymskie i jego historię oraz historię państwa i prawa niemieckiego⁵⁹⁶. Na drugim roku, w semestrze zimowym odbywały się zajęcia z prywatnego prawa niemieckiego, w letnim z filozofii prawa i z encyklopedii umiejętności prawniczych. Równoległe przez semestr lub dwa zapoznawano się z prawem kanonicznym. W kolejnym roku nauki studiowano prywatne prawo austriackie oraz umiejętności polityczne, ponadto w semestrze zimowym prawo karne austriackie, a w letnim procedurę karną. Na czwartym roku program przewidywał dwa semestry procedury cywilnej austriackiej oraz postępowania w sprawach niespornych. W semestrze zimowym kontynuowano zajęcia z umiejętności politycznych, z austriackiego prawa handlowego i wekslowego, a w letnim obowiązywała statystyka austriacka. Umiejętności polityczne obejmowały: ekonomię polityczną, skarbowość, naukę administracji w dziedzinach nienależących do sądownictwa i skarbowości. Ponadto nakazywano studentom uczęszczać na wykłady z prawa narodów i prawa Rzeszy Niemieckiej, prawa górniczego, austriackiego ustawodawstwa skarbowego i administracyjnego, także na *practica* i *relatoria* z austriackiego prawa cywilnego i karnego, prawo lenne austriackie, prawo partykularne pojedynczych krajów austriackich lub historię tych praw oraz statystykę państw europejskich, medycynę sądową i rachunkowość państwową⁵⁹⁷. Na studentach prawa spoczywał także obowiązek uczestniczenia w czasie pierwszych trzech półroczy w jednosemestralnych zajęciach z filo-

⁵⁹³ K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen...*, s. 35–36.

⁵⁹⁴ Arch. UJ, WP II 98, Organizacja studiów; Rozporządzenie MWiO z 2 października 1855 roku, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Lwów 1881, s. 35.

⁵⁹⁵ Arch. UJ, WP II 98, Organizacja studiów, Wykaz przedmiotów obowiązkowych, według kolejnych lat studiów na Wydziale Prawa.

⁵⁹⁶ Rozporządzenie MWiO z 2 października 1855 roku, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Lwów 1881, s. 36.

⁵⁹⁷ Tamże, s. 36–37.

zofii (na Wydziale Filozoficznym), w trzecim semestrze w kursie historii austriackiej oraz w dowolnym kursie historycznym (który należało zrealizować do końca studiów).

Studentów Wydziału obowiązywało minimum tygodniowe w wysokości dwudziestu, a w semestrach składania egzaminów państwowych (czwartym i ósmym) — dwanaście godzin⁵⁹⁸. Pod koniec czwartego semestru należało przystąpić do egzaminu z prawa rzymskiego, kanonicznego, z historii państwa i prawa niemieckiego w połączeniu z historią austriacką. Dla osób, które chciały działać w administracji i nie zamierzały starać się o doktorat, przewidziano jeszcze dwa egzaminy — jeden obejmował austriackie prawo prywatne, handlowe i wekslowe, procedurę cywilną i postępowanie w sprawach niespornych oraz austriackie prawo i procedurę karną. Drugi sprawdzał wiedzę ze statystyki, ekonomii politycznej oraz umiejętności skarbowe. Wprowadzenie przepisów dotyczących egzaminów państwowych oraz decyzja z 1873 roku o otwieraniu seminariów prawniczych zintensyfikowały życie naukowe na tych wydziałach. Stopniowo stawały się one centrami życia naukowego⁵⁹⁹. Już zmiana w funkcjonowaniu systemu politycznego Monarchii po wprowadzeniu konstytucji grudniowej (1867) wymusiła dyskusję nad reformą studiów prawniczych. Przetoczyła się ona przez austriackie uniwersytety zaproszone przez MWiO do wyrażenia opinii i propozycji zmian. Wziął w niej udział także Wydział Prawa i Administracji UJ⁶⁰⁰. We wnioskach opracowanych przez wydział proponowano kasację wykładów z powszechnego prawa niemieckiego, wprowadzenie obowiązkowych wykładów zarówno z encyklopedii prawa, jak i filozofii prawa (a nie jak do tej pory — do wyboru) oraz uznanie za obowiązkowe całej grupy przedmiotów: ekonomii politycznej z polityką ekonomiczną, nauki skarbowości i austriackiego prawa skarbowego, prawa politycznego ogólnego i austriackiego, nauki administracji ogólnej i prawa administracyjnego (austriackiego), prawa narodów oraz statystyki⁶⁰¹. Dla uniwersytetów galicyjskich proponowano jako przedmiot obowiązkowy prawo polskie. Ponownie zajęto się tą kwestią w roku

⁵⁹⁸ K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen...*, s. 35–36.

⁵⁹⁹ Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 27 September 1873, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 375; K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen...*, s. 36.

⁶⁰⁰ *Uroczystość inauguracji rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Prof. Dra Stanisława hr. Tarnowskiego odbyta d. 6 października 1996 w Amfiteatrze Nowodworskim w Krakowie i sprawozdanie z czynności w roku szkolnym 1885/1886 za rektoratu Prof. Dra Józefa Lępkowskiego*, Kraków 1886, s. 27–29. Propozycje wypracowywane przez Wydział są dostępne w protokołach Rady Wydziału (Arch. UJ, WP II 81, WP II 82) oraz w dokumentach zawartych w teczce: *Organizacja studiów 1848–1918* (Arch. UJ, WP II 98).

⁶⁰¹ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 324–325; Arch. UJ, Protokoły posiedzeń Wydziału Prawa WP II 81, 1887.

1889, kiedy to na konferencji w Wiedniu analizowano wyniki kolejnej ankiety przeprowadzonej na uniwersytetach. Ostatecznie reformę studiów prawniczych wprowadzono ustawą z 20 kwietnia 1893 roku „o odbywaniu nauk prawno-politycznych”⁶⁰². Ustawa uszczegółowiona została rozporządzeniem MWiO z 24 grudnia 1893 roku⁶⁰³. Nadal obowiązywał minimalny ośmiosemestralny okres studiów, z czego minimum trzy należało odbyć przed przystąpieniem do egzaminu prawno-historycznego. Aby dane półrocze było zaliczone na poczet studiów, należało uczestniczyć w zajęciach w wymiarze co najmniej dwudziestu godzin tygodniowo⁶⁰⁴. Podstawą było uczęszczanie na wykłady z przedmiotów obowiązkowych. Przypisano je do dwóch okresów, na które dzieliły się studia prawnicze — pierwszy przed egzaminem historyczno-prawnym i drugi po nim. Przedmiotami obowiązkowymi pierwszego etapu były: prawo rzymskie, prawo kościelne, prawo niemieckie (historia źródeł prawa i historia prawa publicznego, historia i system prawa prywatnego), historia państwa austriackiego (historia formacji państwa i prawa publicznego). Ponadto studenci mieli obowiązek uczęszczać na jeden z przedmiotów z zakresu filozofii na Wydziale Filozoficznym. Przed przystąpieniem do kolejnych egzaminów studiowano: austriackie prawo prywatne, handlowe i wekslowe, austriackie postępowanie sądowo-cywilne, austriackie prawo karne i postępowanie karne. Te przedmioty mieściły się w zakresie egzaminu sądowego, pozostałe (ogólne i austriackie prawo państwowe, administracja i prawo administracyjne, „gospodarstwo społeczne” i polityka ekonomiczna oraz skarbowość ze szczególnym naciskiem na ustawodawstwo skarbowe) wchodziły w skład tzw. egzaminu politycznego. Również na tym poziomie studiów słuchacze uczęszczali na zajęcia z filozofii oraz na wykłady z historii filozofii prawa, statystyki ogólnej porównawczej i austriackiej⁶⁰⁵. Co istotne, ustawa znosiła przepis, w myśl którego stopień

⁶⁰² Ustawa z 20 kwietnia 1893 r. L.68. Dz.U.P. o odbywaniu nauk prawno-politycznych i zdawaniu z nich egzaminów państwowych (L. 16 Dz.R.M. Ex 1893), w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 221–238.

⁶⁰³ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 24 grudnia 1893 L. 204 Dz.U.P. (nr 1 Dz.R.M. Ex 1894), dotyczące się urzędzenia nauk prawno-politycznych, tudzież teoretycznych egzaminów państwowych, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 225.

⁶⁰⁴ Rozporządzenie z 24 grudnia 1893 roku dawało możliwość zmniejszenia liczby godzin do dwunastu w czwartym półroczu, jeżeli poprzedzało ono egzamin historyczno-prawny, lub w jednym z semestrów z drugiego okresu nauki, jeżeli obejmował on pięć semestrów. Istniała także możliwość uzupełnienia brakującej liczby godzin w innym semestrze. Można było także wyrównać brakujące godziny nadwyżką wykładów w innym semestrze.

⁶⁰⁵ Ustawa z 20 kwietnia 1893 roku, § 3 i 4, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 222–224.

doktora praw dawał takie same uprawnienia jak egzamin państwowy⁶⁰⁶. Weszła ona w życie od roku akademickiego 1894/1895. Rozporządzeniem z 28 grudnia 1893 roku określono także minimalny tygodniowy wymiar godzin wykładów obowiązujących słuchaczy studiów prawniczych: dla pierwszego etapu studiów było to dwadzieścia godzin prawa rzymskiego (z rozłożeniem na co najmniej dwa półrocza), siedem godzin prawa kościelnego (w jednym lub z rozbięciem na dwa semestry), dziesięć godzin prawa niemieckiego (z rozłożeniem na dwa semestry) i historia państwa austriackiego. Tego ostatniego wykładu można było słuchać zarówno na Wydziale Prawa, jak i na Wydziale Filozoficznym w wymiarze pięciu godzin w jednym półroczu. Nie określano dokładnie kolejności uczęszczania na wykłady, ale studia prawno-polityczne miały zaczynać się od kursów dotyczących instytucji prawa rzymskiego. Na obowiązkowy tygodniowy zestaw zajęć dla drugiego etapu studiów składały się: austriackie prawo prywatne — osiemnaście godzin z rozłożeniem na dwa półrocza, prawo handlowe i wekslowe — siedem godzin w jednym lub rozbite na dwa semestry, postępowanie sądowo-cywilne — dwanaście godzin rozłożone na dwa półrocza, ogólne i austriackie prawo państwowe — pięć godzin w jednym semestrze, administracja i austriackie prawo administracyjne — sześć godzin w jednym półroczu, ekonomia polityczna — dziesięć godzin w dwóch semestrach oraz skarbowość — pięć godzin w jednym semestrze. Sprecyzowano także liczbę godzin dla przedmiotów uzupełnianych na Wydziale Filozoficznym: dla wybranego dowolnego przedmiotu — trzy godziny, dla historii filozofii prawa — cztery godziny oraz na wykład statystyki ogólnej porównawczej i austriackiej — cztery godziny. Władze nakazały także, by na wydziałach prawno-politycznych odbywały się wykłady z encyklopedii nauk prawno-politycznych, austriackiego prawa górniczego, prawa narodów, medycyny sądowej, rachunkowości państwowej, austriackiego ustawodawstwa agrarnego z uwzględnieniem historycznego rozwoju rolnictwa oraz austriackiego prawa skarbowego. Sugerowano także, aby w wykładach wprowadzano elementy komparatystyki. Od roku 1912/1913 wprowadzono w Krakowie także wykłady z tzw. Encyklopedii wiadomości obywatelskich (*Bürgerkunde*)⁶⁰⁷. Zakres egzaminu państwowego pokrywał się w zasadzie z tak skonstruowanym programem studiów. W zmianach z lat dziewięćdziesiątych położono nacisk na przedmioty polityczne: ekonomię, skarbowość, prawo administracyjne i prawo państwowe oraz historię państwa austriackiego. Historia

⁶⁰⁶ Ustawa z 20 kwietnia 1893 roku, § 6, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 224.

⁶⁰⁷ Rozporządzenie MWiO z 18 grudnia 1912 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 224.

prawa polskiego pozostała przedmiotem nadobowiązkowym. Kolejne dyskusje nad koniecznością reform ponownie pojawiały się na początku wieku XX⁶⁰⁸. Wydział stał na stanowisku zachowania teoretycznego, ogólnego charakteru studiów prawnych, z położeniem nacisku na umiejętności „myślenia prawniczego”, pozwalającego na wybór dowolnej specjalności w obrębie prawa⁶⁰⁹. Dyskusje prowadzone do końca okresu autonomicznego nie zakończyły się wypracowaniem konkretnych zmian.

Zakres egzaminów doktorskich na wydziałach prawno-politycznych regulowały przepisy z 15 kwietnia 1872 roku⁶¹⁰. Do uzyskania stopnia doktora praw konieczne było pomyślne zdanie trzech egzaminów ścisłych, z których pierwszy obejmował prawo rzymskie, kanoniczne i niemieckie, drugi austriackie prawo cywilne, handlowe, wekslowe, postępowanie cywilne, prawo i postępowanie karne, a trzeci powszechne i austriackie prawo państwowe, prawo narodów i ekonomię polityczną. Prawo kanoniczne było obowiązkowym przedmiotem bez względu na poglądy religijne kandydata. Egzaminy można było zdawać w dowolnej kolejności, ale na jednej uczelni. Były one publiczne, a każdy z nich trwał dwie godziny. Pomiędzy kolejnymi egzaminami miały upłynąć trzy miesiące. Skala ocen była trzystopniowa (celujący, dostateczny i niedostateczny). Dopuszczalne były dwie poprawki z danego egzaminu, a w wypadku niepowodzenia kandydat tracił na zawsze prawo ubiegania się o stopień na uniwersytetach Monarchii.

W procesie nauczania na Wydziale Prawa i Administracji UJ, podobnie jak na innych uczelniach Monarchii, wyodrębnione były również zajęcia nadobowiązkowe. Na początku lat siedemdziesiątych były one bardziej zróżnicowane niż obowiązkowe zarówno w formie, jak i treści. Oprócz wykładów z zakresu prawa prywatnego polskiego, francuskiego kodeksu cywilnego, prywatnego prawa niemieckiego, ogólnego prawa politycznego i prawa narodów, austriackiego prawa konstytucyjnego, austriackiego trybunału państwa i trybunału administracyjnego, statystyki państw europejskich, rachunkowości, medycyny i psychiatrii sądowej prowadzono ćwiczenia seminaryjne i repetytoria⁶¹¹. Wprowadzone ćwiczenia seminaryjne miały formę dysputatoriów,

⁶⁰⁸ Arch. UJ, WP II 98, Referat w sprawie reformy studiów 1907/1908. Wydział przygotował kompletny program na wszystkie lata studiów.

⁶⁰⁹ Arch. UJ, WP II 98, Referat w sprawie reformy studiów 1907/1908, k. 8, 9.

⁶¹⁰ Rozporządzenie MWiO z 15 kwietnia 1872 roku, Dz. U.P. Nr 57, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 256–261.

⁶¹¹ Repetytorium historii prawa niemieckiego prowadził jako docent prywatny M. Bobrzyński. *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze zimowym 1875/1876*, Kraków 1875, s. 6.

konwersatoriów lub zajęć praktycznych⁶¹². Prawo ich prowadzenia, w myśl przepisów z 1874 roku, posiadali wszyscy profesorowie Wydziału, a każdy student miał obowiązek uczestniczyć w nich przynajmniej przez semestr.

Tematy wykładów nadobowiązkowych były wypadkową zainteresowań naukowych prowadzących i bieżących potrzeb społecznych. Na początku lat osiemdziesiątych ich zakres nie odbiegał zasadniczo od tematyki z połowy lat siedemdziesiątych. Zrezygnowano wówczas z wykładów dotyczących francuskiego kodeksu cywilnego, a wprowadzono tematykę kredytu publicznego⁶¹³. W kolejnych latach doszły zagadnienia związane z austriackim prawem hipotecznym (prowadził je Maurycy Fierich), z elementami historii ustawodawstwa małżeńskiego (U. Heyzmann), środkami prawnymi w austriackim procesie karnym (E. Krzymuski) oraz dotyczące wiedzy politycznej i obywatelskiej (F. Kasperek)⁶¹⁴.

Repetytoria, które pojawiały się zwłaszcza w początkowym okresie autonomii, z czasem zanikały. Zwiększała się liczba zajęć o charakterze monograficznym. Proponowano bardziej szczegółową analizę wybranych problemów prawnych, np. wykłady „O legatach i fideikomisach” (zajęcia prowadził F. Zoll), „O monecie papierowej” i „O podatkach bezpośrednich w Austrii” (M. Bochenek) oraz „Naukę o kontrolach” (H. Hankiewicz). Zgłaszane tematy miały zagwarantować wszechstronne przygotowanie praktyczne do zawodów prawnych i urzędniczych. Także Ministerstwo przedstawiało wykaz sugerowanych wykładów nadobowiązkowych: encyklopedia nauk prawno-politycznych, austriackie prawo górnicze, prawo narodów, medycyna sądowa, rachunkowość państwowa, ustawodawstwo agrarne czy austriackie prawo skarbowe. Poza tym w programie studiów uwzględniano historię państwa i prawa polskiego, analizę źródeł tego prawa oraz przybliżano aktualne zmiany w przepisach prawnych i administracyjnych. Żadne z tych zajęć nie były dodatkowo płatne, do wszystkich stosowały się więc przepisy o możliwości zwolnienia z czesnego i wszystkie odbywały się w języku polskim. Liczba wykładów obowiązkowych w semestrze pod koniec XIX wieku była zróżnicowana, dla poszczególnych przedmiotów i wynosiła tygodniowo: prawo rzymskie po 10 godzin, prawo prywatne oraz historia prawa publicznego,

⁶¹² Verordnung des Ministers für K. u. U. vom 27 September 1873, betreffend die Errichtung rechts- und staatswissenschaftlichen Seminaren, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 375–377.

⁶¹³ Tematykę kredytu publicznego uwzględniał *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1880/1881*, Kraków 1880, s. 6.

⁶¹⁴ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1885/1886*, Kraków 1885, s. 6.

prawo niemieckie 5 godzin, historia państwa i prawa publicznego austriackiego 5 godzin, prawo kościelne 3–4 godziny tygodniowo, prawo cywilne austriackie w dwóch częściach po 9 godzin, prawo karne austriackie 5 godzin, proces karny 5 godzin, ekonomia polityczna po 5 godzin w trzech częściach, prawo polityczne ogólne i austriackie 5 godzin, nauka administracji i austriackie prawo administracyjne 6 godzin, postępowanie sądowe cywilne kontynuacja przez dwa semestry po 6 godzin, prawo handlowe 4 godziny, historia filozofii prawa 4 godziny, statystyka ogólna i austriacka 4 godziny, prawo wekslowe 3 godziny. Natomiast przedmioty nadobowiązkowe wykładane były w wymiarze od 1 do 4 godzin tygodniowo. Stosunkowo dużo godzin przeznaczano na historię prawa polskiego (od 4 do 5 tygodniowo). Przedmiot uzupełniano zajęciami dotyczącymi źródeł prawa polskiego. Z inicjatywy F. Kasparcka wprowadzono w roku 1894/1895 wykłady z prawa narodów⁶¹⁵. Zgodnie z zaleceniami Ministerstwa starano się wprowadzać zajęcia o charakterze porównawczym⁶¹⁶. Na początku XX wieku, w związku z postępującą specjalizacją badań, wzrosła liczba proponowanych zajęć — wahała się od 35 do 40 w semestrze, z tego 1/4 stanowiły zajęcia w formie ćwiczeń praktycznych i seminariów. Od roku 1902/1903 przedmioty grupowano w obrębie poszczególnych dziedzin prawa, proponując w ich ramach po kilka rodzajów zajęć⁶¹⁷. Były to: encyklopedia i filozofia prawa, prawo rzymskie, prawo niemieckie, prawo kościelne, prawo prywatne i postępowanie sądowe cywilne, prawo karne, prawo polityczne i administracyjne, prawo narodów i międzynarodowe, ekonomia polityczna, statystyka oraz medycyna sądowa. Nie prowadzono natomiast zajęć z rachunkowości państwowej. Studenci mieli możliwość wyboru pomiędzy różnymi prowadzającymi w obrębie poszczególnych dziedzin prawa⁶¹⁸. Przed wybuchem I wojny światowej nastąpił znaczny wzrost liczby proponowanych zajęć, których w semestrze zimowym roku akademickiego 1913/1914 było 69, z tego blisko 1/3 stanowiły ćwiczenia i seminaria.

Przyjmując określoną postawę badawczą, na Wydziale Prawa reprezentowano różne stanowiska istniejących wówczas szkół prawniczych. Model

⁶¹⁵ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 371.

⁶¹⁶ W semestrze letnim 1905/1906 prowadzono ćwiczenia w metodzie porównawczej: „Rozbiór prawa Hammurabiego w porównaniu do innych ustaw świata starożytnego”, prowadzony przez Stanisława Estreichera. *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1905/1906*, Kraków 1906, s. 5.

⁶¹⁷ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1902/1903*, Kraków 1902, s. 4–7.

⁶¹⁸ Seminaria z historii prawa polskiego prowadzili B. Ulanowski i F. Piekosiński, a następnie B. Ulanowski i S. Kutrzeba.

prowadzenia zajęć i nauczania opierał się na stwierdzeniu, że nauka prawa musi mieć charakter pozytywny, ponieważ analizuje wolę ustawodawcy, na której opiera się aktualny system polityczno-prawny, oraz musi mieć charakter historyczny, by wskazać stadia rozwoju i związki zachodzące pomiędzy nimi, a także musi uwzględniać podłoże filozoficzne, by odnosić się do samej idei prawa. Podstawowym punktem odniesienia stała się metoda historyczna. Tok wykładów opierał się na modelu indukcyjnym (a więc metodzie analitycznej lub empirycznej) lub dedukcyjnym (metodzie syntetycznej lub rozumowej)⁶¹⁹. Kwestie sposobów nauczania w obrębie poszczególnych dziedzin prawa były rozstrzygane przez samych wykładowców. Od prowadzącego zależała ogólna koncepcja prowadzenia badań, co przekładało się na dydaktykę zajęć. Przykładem może być prawo rzymskie, wykładane przez Fryderyka Zolla sen., który wnioski dotyczące współczesnego prawa wyprowadzał bezpośrednio z analizy źródeł (kodeks Justyniana)⁶²⁰. Jako pierwszy wprowadził wykłady z tzw. czystego prawa rzymskiego. Koncentrując się na podejściu dogmatycznym, kładł nacisk na budowę pojęć prawnych, wyjaśnianie ich wewnętrznej treści i logicznych związków⁶²¹. Pozostając na katedrze przez 44 lata, wpłynął na kilka pokoleń prawników⁶²². Inne podejście reprezentował habilitowany z tego samego przedmiotu w 1895 roku Stanisław Wróblewski, który dążył do łączenia metody dogmatycznej z historyczną, uznając, że metoda dogmatyczna bardziej nadaje się do badania współczesnych odniesień do prawa rzymskiego zaś historyczna powinna dotyczyć prawa justyniańskiego. W wykładach z zakresu historii prawa niemieckiego Stanisław Estreicher uwzględniał problematykę gospodarczą, polityczną, socjalną i etyczną⁶²³. Zakładał także konieczność prowadzenia badań komparatystycznych. Natomiast Leon Wachholz do wykładów z medycyny sądowej włączył na stałe demonstracje.

5.3. Wydział Lekarski

Nowy kształt studiów lekarskich oraz warunki uzyskania tytułu doktorskiego i pełni kwalifikacji zawodowych uprawniających do prowadzenia praktyki lekarskiej określała ustawa z 15 kwietnia 1872 roku⁶²⁴. Wprowadziła ona tytuł

⁶¹⁹ E. Krzymuski, *O znaczeniu filozofii prawa i o metodzie jej wykładu*, „Niwa”, Warszawa 1881, s. 7–10.

⁶²⁰ A. Zoll, *Zollowie. Opowieść rodzinna*, Kraków 2011, s. 262–266.

⁶²¹ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 329.

⁶²² S. Tarnowski, *Fryderyk Zoll — wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1917; J. Kordębski, *Prawo rzymskie w Polsce w XIX wieku*, Łódź 1990, s. 249–256.

⁶²³ Arch. UJ, WP II 138, Teczka akt habilitacyjnych: Stanisław Estreicher.

⁶²⁴ Rozporządzenie MWiO z 15 kwietnia 1872 roku, Dz. P. P. Nr 57, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 853–859. Szerzej: *Zarys historii nauczania medycyny...*

doktora wszech nauk lekarskich w miejsce dotychczasowych tytułów (doktora medycyny, doktora chirurgii i magistra położnictwa). Od kandydatów do zawodu wymagano odbycia pięciu lat studiów, w czasie których należało uczęszczać przez minimum cztery półrocza na zajęcia kliniczne (z zakresu chorób wewnętrznych, chirurgii, położnictwa i ginekologii oraz okulistyki) — przynajmniej po jednym semestrze na każde z nich (tab. 7). Przystąpienie do trzech egzaminów medycznych było możliwe po zdaniu ogólnoprzyrodniczych (z botaniki, zoologii i mineralogii). Pierwszy, w części teoretycznej, obejmował fizykę, chemię, anatomię i fizjologię, a w części praktycznej sprawdzano wiedzę z dwóch ostatnich przedmiotów. W skład drugiego egzaminu wchodziła anatomia patologiczna, farmakologia, patologia specjalna i terapia chorób wewnętrznych. Obok sprawdzenia wiedzy teoretycznej przewidywał on zadania z anatomii patologicznej na zwłokach lub preparatach, a z chorób wewnętrznych przy łóżku chorego. W skład trzeciego egzaminu wchodziły chirurgia, ginekologia i położnictwo, okulistyka i medycyna sądowa. W części praktycznej kandydat musiał wykazać się umiejętnościami przeprowadzania badań chorego, na fantomie i na zwłokach. Podobnie jak na Wydziale Prawa i Administracji obowiązywała trzystopniowa skala ocen.

Tabela 7. Wykaz przedmiotów i proponowany minimalny wymiar godzin na Wydziale Lekarskim według programu z 1872 roku

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin (tygodniowo)	Czas trwania
1.	Anatomia opisowa	6	dwa półrocza
2.	Fizjologia	5	dwa półrocza
3.	Histologia	3	jedno półrocze (zimowe)
4.	Dzieje rozwoju (embriologia)	2	jedno półrocze (letnie)
5.	Chemia lekarska zastosowana	3	jedno półrocze (zimowe)
6.	Ćwiczenia anatomiczne	3	jedno półrocze (zimowe)
7.	Ćwiczenia w używaniu mikroskopu	2	jedno półrocze (letnie)
8.	Ćwiczenia fizjologiczne	2	jedno półrocze (letnie)
9.	Ćwiczenia histologiczne	3	jedno półrocze (letnie)
10.	Ćwiczenia w chemii lekarskiej	6	jedno półrocze (letnie)
11.	Botanika ogólna	3	jedno półrocze (zimowe)
12.	Botanika szczegółowa	3	jedno półrocze (letnie)
13.	Mineralogia	5	jedno półrocze (letnie)
14.	Zoologia	5	jedno półrocze (zimowe)
15.	Fizyka doświadczalna	5	dwa półrocza
16.	Chemia nieorganiczna	5	jedno półrocze (zimowe)

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin (tygodniowo)	Czas trwania
17.	Chemia organiczna	5	jedno półrocze (letnie)
18.	Ćwiczenia w rozbiorach chemicznych	6	jedno półrocze (letnie)
19.	Patologia i terapia ogólna	5	jedno półrocze (zimowe)
20.	Farmakologia	5	jedno półrocze (letnie)
21.	Anatomia patologiczna	5	dwa półrocza
22.	Histologia patologiczna	3	jedno półrocze (zimowe)
23.	Ćwiczenia w sekcjach patologicznych	3	dwa półrocza
24.	Ćwiczenia w histologii patologicznej	3	jedno półrocze
25.	Wprawianie uczniów w badania fizyczne chorych	5	minimum sześć tygodni
26.	Patologia i terapia szczegółowa chorób wewnętrznych i klinika lekarska	10	cztery półrocza
27.	Patologia i terapia szczegółowa chorób zewnętrznych i klinika chirurgiczna	10	cztery półrocza
28.	Patologia, terapia i klinika chorób ocznych	10	jedno półrocze
29.	Wykłady położnictwa i ginekologii razem z kliniką położniczą i chorób niewieścich	10	jedno półrocze
30.	Ćwiczenia w anatomii chirurgicznej	6	minimum sześć tygodni
31.	Ćwiczenia w operacjach chirurgicznych i w zakładaniu opasek z uwzględnieniem chirurgii wojennej	6	minimum sześć tygodni
32.	Ćwiczenia w operacjach położniczych	5	minimum sześć tygodni
33.	Klinika chorób dziecięcych	7	jedno półrocze
34.	Klinika chorób skórnych i wenerycznych	6	jedno półrocze
35.	Medycyna sądowa	5	jedno półrocze (zimowe)
36.	Ćwiczenia sądowno-lekarskie	2	jedno półrocze

Źródło: Przepisy o urządzeniu nauk lekarskich stosownie do rozporządzenia o egzaminach ścisłych z 15 kwietnia 1872 roku, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 73–78.

Zmiana przepisów nastąpiła w 1899 roku⁶²⁵. Studia lekarskie podzielono wówczas na dwa okresy. Do pierwszego rygorozum (minimum cztery semestry) zaliczono ogólne przedmioty przyrodnicze stanowiące podbudowę dalszych studiów. Dopiero po jego zaliczeniu możliwa była ich kontynuacja (minimum sześć semestrów, a górnej granicy czasu studiowania nie określono)⁶²⁶. Sprecyzowano wymiar godzin zajęć, jakimi w stopniu minimalnym musieli się wykazać kandydaci na doktora wszech nauk lekarskich, by móc mieć zaliczoną wymaganą liczbę semestrów. Semestr uznawano za zaliczony, jeżeli kandydat zapisał się na minimum dwadzieścia godzin wykładów (nie licząc kursów). Należało również wykazać się dowodem uczęszczania przynajmniej przez dwa semestry zimowe na sekcyjne ćwiczenia anatomiczne. Liczbę obowiązkowych semestrów z chorób wewnętrznych i chirurgii zmniejszono do trzech, natomiast do dwóch zwiększono z położnictwa i ginekologii. Udział w zajęciach klinicznych był obligatoryjny i mógł być poszerzony także na inne specjalności. Ponadto wprowadzono obowiązek uczestniczenia w kursach z laryngologii, otologii, stomatologii (przynajmniej przez sześć tygodni) oraz w kursie szczepienia ospy (przez tydzień).

Przepisy o egzaminie doktorskim na wydziałach lekarskich obejmowały trzy rygoroza. Były one możliwe po przedstawieniu świadectwa frekwencji uczęszczania na Wydział Lekarski jako słuchacz zwyczajny przez pięć lat, po dwusemestralnym udziale w ćwiczeniach sekcyjnych oraz po pomyślnie zdanych egzaminach z historii naturalnej. Ponadto należało mieć potwierdzony udział w zajęciach w Klinice Chorób Wewnętrznych (przez cztery semestry) oraz w Klinice Okulistycznej i Położniczej (przez jedno półrocze). Sprecyzowano wymagania dla poszczególnych egzaminów. Do pierwszego egzaminu włączono elementy dotychczasowego egzaminu wstępnego — po zmianach obejmował on: biologię ogólną, fizykę i chemię dla lekarzy, anatomię, fizjologię i histologię. Egzamin z biologii i fizyki miał charakter teoretyczny, a z pozostałych dyscyplin praktyczny i teoretyczny. Drugi egzamin obejmował anatomię i fizjologię, anatomię patologiczną i histologię, patologię ogólną i doświadczalną, farmakologię i naukę pisania recept oraz higienę. Spośród tych przedmiotów tylko egzamin z anatomii patologicznej miał charakter praktyczny i teoretyczny, zaś pozostałe wyłącznie teoretyczny. Ostatni egzamin dotyczył medycyny chorób wewnętrznych, chirurgii, ginekologii i położnictwa, okulistyki, medycyny sądowej oraz tzw. specjalnych przedmiotów klinicznych,

⁶²⁵ Rozporządzenie kierownika Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 21 grudnia 1899 roku, Dz. P.P. Nr 271, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 853.

⁶²⁶ Instrukcja do wydanej rozporządzeniem z 21 grudnia 1899 roku ordynacji o rygorozach medycznych, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 866.

które obejmowały: psychiatrię, pediatrię, dermatologię i choroby weneryczne (każdy przedmiot zdawano osobno). Jedynie egzamin z medycyny sądowej miał charakter teoretyczny, pozostałe były zarówno praktyczne, jak i teoretyczne⁶²⁷. Szczególną wagę przywiązywano do umiejętności praktycznych, egzaminując na sali operacyjnej, przy łóżku chorego, na fantomach i podczas przeprowadzania badań mikroskopowych⁶²⁸. Instrukcja do rozporządzenia nakażywała, by uczelnie postarały się dla studentów medycyny o możliwie szeroki bezpośredni kontakt z chorymi⁶²⁹. Taka formuła egzaminowania wymuszała określony zestaw wykładanych przedmiotów, nie ograniczając jednocześnie specjalizacji w prowadzonych badaniach.

Dla lepszego poznania metod naukowych stosowanych w naukach przyrodniczych należało uczęszczać na wykłady na Wydział Filozoficzny⁶³⁰. Dotyczyło to zajęć z botaniki, zoologii, fizyki i nadobowiązkowo chemii. Dla studentów medycyny przygotowywano specjalny kurs fizyki, w którym kładziono nacisk na metody obserwacji, badań i pomiarów. Przeznaczano w nim więcej czasu na pokazy i ćwiczenia na przyrządach. Ze względu na znaczenie chemii dla umiejętności samodzielnego przeprowadzania analiz i badań sugerowano dwusemestralny udział w ćwiczeniach chemicznych⁶³¹. Dla przyszłych lekarzy-praktyków niezbędna była umiejętność posługiwania się mikroskopem i samodzielnego sporządzania preparatów, dlatego egzamin z histologii miał charakter praktyczny (preparowanie tkanek i badanie przy pomocy odczynników chemicznych). Wszystkie egzaminy miały sprawdzać rozumienie i umiejętność praktycznego zastosowania posiadanej wiedzy. Efektem zmian w egzaminach był nowy program studiów medycznych, w którym określono także wymiar godzin pozwalający na jego realizację (tab. 8).

⁶²⁷ Porządek egzaminów ścisłych na Wydziale Lekarskim, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 170–172.

⁶²⁸ Instrukcja do wydanej rozporządzeniem z 21 grudnia 1899 roku ordynacji o rygorozach medycznych, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 867.

⁶²⁹ Tamże.

⁶³⁰ Proponowano: O tworach nieorganicznych i organicznych — najniższe organizmy, komórki i nauka o nich, budowa wyższych organizmów z komórek, podział pracy w świecie roślinnym i zwierzęcym, a w związku z tym o prawie zachowania energii odnośnie do organizmów, różnica pomiędzy roślinną a zwierzęcą przemianą materii, w ogólności o odżywianiu, poruszaniu się, czuciu i rozmnażaniu się, o rodzajach rozmnażania się i dziedziczności; walka o byt i jej skutki, powstanie gatunków, rodzajów i ich odmian, symbioza i pasożytnictwo, o wpływie zewnętrznych warunków życia, jak temperatura, brak i nadmiar pożywienia, o środowiskach życia — powietrze, woda, ziemia. Tamże, s. 870.

⁶³¹ Tamże, s. 872.

Tabela 8. Przedmioty i minimalny wymiar godzin obowiązujący studentów na Wydziale Lekarskim według programu z 1899 roku

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Czas trwania
1.	Biologia ogólna	5	jedno półrocze
2.	Fizyka dla medyków	5	dwa półrocza
3.	Chemia dla medyków	5	dwa półrocza
4.	Ćwiczenia chemiczne dla medyków	4	dwa półrocza
5.	Systematyczna anatomia	6	dwa półrocza
6.	Ćwiczenia w sekcjach	6	półrocze zimowe
7.	Fizjologia	5	jedno półrocze
8.	Ćwiczenia fizjologiczne	3	dwa półrocza
9.	Histologia	5	półrocze zimowe
10.	Ćwiczenia histologiczne	6	półrocze letnie
11.	Embriologia	2	półrocze letnie
12.	Anatomia patologiczna i histologia	5	dwa półrocza
13.	Patologiczno-anatomiczne ćwiczenia	3	dwa półrocza
14.	Patologiczno-histologiczne ćwiczenia	3	półrocze zimowe
15.	Patologia ogólna i doświadczalna	5	półrocze zimowe
16.	Farmakologia i receptura	5	półrocze zimowe
17.	Higiena	5	półrocze zimowe
18.	Medycyna wewnętrzna z ćwiczeniami praktycznymi	10	trzy półrocza
19.	Chirurgia z ćwiczeniami praktycznymi	10	trzy półrocza
20.	Położnictwo i choroby kobiece	10	dwa półrocza
21.	Okulistyka	10	półrocze zimowe
22.	Psychiatria	5	półrocze letnie
23.	Nauka o chorobach dziecięcych	5	półrocze letnie
24.	Choroby skórne i weneryczne	5	półrocze zimowe
25.	Medycyna sądowa	5	półrocze letnie
26.	Ćwiczenia sądowo-lekarskie	2	półrocze letnie
27.	Laryngologia	5	sześć tygodni półrocza letniego
28.	Otiatria	5	sześć tygodni półrocza zimowego
29.	Dentystyka	5	sześć tygodni półrocza zimowego
30.	Nauka o szczepieniu	5	jeden tydzień półrocza zimowego
31.	Kurs o perkusji i auskultacji	5	pięć tygodni półrocza zimowego
32.	Kurs operacyjny	5	sześć tygodni półrocza zimowego

Źródło: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, s. 873–875.

Kolejne zmiany w toku studiów wprowadzały przepisy z 1902 i 1903 roku⁶³², do których Ministerstwo opracowało instrukcję wyjaśniającą sposób ich interpretacji⁶³³. Chcąc ułatwić organizację studiów, opracowano także sugerowany rozkład zajęć na poszczególne semestry (tab. 9). Najwięcej czasu przeznaczano na zajęcia z medycyny wewnętrznej (dziesięć godzin przez trzy semestry), chirurgii praktycznej z ćwiczeniami (dziesięć godzin przez trzy semestry), położnictwa i ginekologii (dziesięć godzin przez dwa semestry).

Tabela 9. Przedmioty i minimalny wymiar godzin obowiązujący studentów na Wydziale Lekarskim według programu z 1903 roku wraz z proponowanym tokiem studiów

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Czas trwania	Semestr nauki
1.	Biologia ogólna	5	jedno półrocze	II
2.	Fizyka dla medyków (z ćwiczeniami)	5	dwa półrocza	I, II
3.	Chemia dla medyków	5	dwa półrocza	I, II
4.	Ćwiczenia chemiczne dla medyków	4	dwa półrocza	I, II
5.	Anatomia systematyczna	6	dwa półrocza	I, II
6.	Ćwiczenia w preparacji anatomicznej	6	półrocze zimowe	I, III
7.	Fizjologia	5	dwa półrocza	III, IV
8.	Ćwiczenia fizjologiczne	3	dwa półrocza	III, IV
9.	Histologia	5	półrocze zimowe	III
10.	Ćwiczenia histologiczne	6	półrocze letnie	IV
11.	Embriologia	2	półrocze letnie	IV
12.	Anatomia patologiczna i histologia	5	dwa półrocza	V, VI
13.	Ćwiczenia patologiczno-anatomiczne	3	dwa półrocza	V, VI
14.	Ćwiczenia patologiczno-histologiczne	3	półrocze zimowe	VII
15.	Patologia ogólna i doświadczalna	5	półrocze zimowe	V

⁶³² Rozporządzenia z 22 kwietnia 1902 roku oraz 14 kwietnia 1903 roku, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 884–896.

⁶³³ Rozporządzenie ministra Wyznań i Oświaty z 8 maja 1903 roku do dziekanatów wydziałów lekarskich ogłaszające instrukcję do urzędzenia ścisłych egzaminów lekarskich wydanego rozporządzeniem z 14 kwietnia 1903 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 271–294.

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Czas trwania	Semestr nauki
16.	Farmakologia i receptura	5	półrocze zimowe	V
17.	Higiena	5	półrocze zimowe	IX
18.	Medycyna wewnętrzna z ćwiczeniami praktycznymi	10	trzy półrocza (albo 7,5 godziny przez cztery półrocza)	VI, VII, VIII
19.	Chirurgia z ćwiczeniami praktycznymi	10	trzy półrocza (albo 7,5 godziny przez cztery półrocza)	VI, VII, VIII
20.	Położnictwo i ginekologia	10	dwa półrocza (albo 10 godzin jedno półrocze i po 5 godzin przez dwa półrocza)	IX, X
21.	Okulistyka	10	półrocze zimowe (albo po 5 godzin przez dwa półrocza)	IX
22.	Psychiatria i neuropatologia	5	półrocze letnie	VIII
23.	Pediatrya	5	półrocze letnie	X
24.	Dermatologia i syfilis	5	półrocze zimowe	IX
25.	Medycyna sądowa	5	półrocze letnie	X
26.	Ćwiczenia sądowo-lekarskie	2	półrocze letnie	X
27.	Laryngologia	5	sześć tygodni półrocza letniego (albo jako wykład półroczny w odpowiedniej liczbie godzin)	VIII
28.	Otiatria	5	sześć tygodni półrocza zimowego (albo jako wykład półroczny w odpowiedniej liczbie godzin)	VII
29.	Dentystyka	5	sześć tygodni półrocza zimowego (albo jako wykład półroczny w odpowiedniej liczbie godzin)	IX
30.	Nauka o szczepieniu	5	dwa tygodnie w półroczu letnim lub zimowym	X
31.	Kurs o perkusji i auskultacji	5	pięć tygodni półrocza zimowego	V
32.	Kurs operacyjny	5	sześć tygodni półrocza zimowego	VII

Źródło: Rozporządzenie ministra wyznań i oświaty z 8 maja 1903 roku do dziekanatów wydziałów lekarskich ogłaszające instrukcję do urządzenia ścisłych egzaminów lekarskich wydanego rozporządzeniem z 14 kwietnia 1903 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 271–294.

Korekta przepisów z roku 1903 roku wprowadziła także niewielkie zmiany w programie egzaminów rygorozalnych⁶³⁴. Przedmiotami pierwszego egzaminu ścisłego były biologia ogólna, fizyka, chemia, anatomia, histologia i fizjologia. Dwa pierwsze przedmioty były zdawane wyłącznie teoretycznie, natomiast pozostałe zarówno teoretycznie, jak i praktycznie. Warunkami przystąpienia do drugiego rygorozum było, podobnie jak wcześniej, uczęszczanie na zajęcia w Klinikach: Chorób Wewnętrznych, Chirurgicznej, Położniczo-Ginekologicznej i Okulistycznej oraz udział w sześciotygodniowych kursach z laryngologii, otolaryngologii, stomatologii i kursie szczepień. Natomiast na egzaminie zdawano anatomię patologiczną i histologię, medycynę wewnętrzną, pediatrię, psychiatrię i neuropatologię (praktycznie i teoretycznie) oraz patologię ogólną i doświadczalną, farmakologię i recepturę (w sposób teoretyczny). Do trzeciego rygorozum należały egzaminy z chirurgii, położnictwa i ginekologii, dermatologii i chorób skórnych (zarówno teoretyczny, jak praktyczny) oraz higiena i medycyna sądowa (w sposób teoretyczny)⁶³⁵.

Na Wydziale Lekarskim zajęcia teoretyczne łączono ściśle z praktycznymi. Podstawą procesu nauczania były wykłady połączone z demonstracjami oraz ćwiczenia pod kierunkiem profesorów. Istniała także możliwość samodzielnych doświadczeń w Pracowniach: Anatomicznej (otwartej cały dzień dla studentów), Chemiczno-Lekarskiej oraz w Zakładzie Patologicznym. W pozostałych klinikach, zakładach i ambulatoriach studenci mogli wykonywać ćwiczenia w wyznaczonych terminach. Ambulatoria istniały w połowie lat siedemdziesiątych przy Klinikach: Lekarskiej, Chirurgicznej i Okulistycznej. Dodatkowe ćwiczenia z operacji ginekologicznych odbywały się także w Klinice Ginekologiczno-Położniczej. Część zajęć odbywano w Szpitalu św. Łazarza oraz Świętego Ducha. Ponadto oferowano wykłady z patologii i terapii chorób układu nerwowego, z elektroterapii, z chorób psychicznych, medycyny sądowej, historii medycyny i higieny oraz weterynarii⁶³⁶. Na początku lat osiemdziesiątych znacznie wzrosła liczba zajęć z anatomii. Wykłady z anatomii opisowej oraz ćwiczenia w sekcjach anatomicznych prowadził Ludwik Teichmann, anatomię topograficzną z ukierunkowaniem na praktykę

⁶³⁴ Doktoratsvorschriften, Verordnung des Ministers für K.u.U. vom 14 April 1903, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 884–896.

⁶³⁵ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 14 kwietnia 1903 roku, w którym zmienia się porządek egzaminów ścisłych dla wydziałów lekarskich z 21 grudnia 1899 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 302–314.

⁶³⁶ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze zimowym 1875/1876*, Kraków 1875, s. 7–9; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze letnim 1875/1876*, Kraków 1886, s. 6–7.

lekarską docent prywatny Henryk Kadyi, który też miał wykład z anatomii porównawczej. Natomiast anatomię patologiczną, ćwiczenia w sekcjach patologiczno-anatomicznych oraz dodatkowo płatny kurs demonstracyjny z anatomii patologicznej prowadził T. Browicz. Więcej uwagi zwracano także na higienę oraz zastosowanie chemii do jej potrzeb. Ćwiczone zastosowanie badań mikroskopowych oraz elektroterapii w chorobach układu nerwowego. Każde zajęcia teoretyczne miały swoje ćwiczenia praktyczne⁶³⁷. Od początku lat dziewięćdziesiątych liczba ćwiczeń w pracowniach, gabinetach i klinikach przewyższyła liczbę zajęć teoretycznych. Standardem stały się wykłady z demonstracjami. Poza podstawowymi, obowiązkowymi kursami odbywały się specjalistyczne zajęcia z wszystkich dziedzin ówczesnej medycyny⁶³⁸. Na Uniwersytecie Jagiellońskim zakres zajęć proponowanych studentom medycyny znacznie wykraczał poza ministerialne minimum. Tuż przed wybuchem I wojny światowej, w semestrze zimowym 1913/1914 roku, studentom proponowano ponad siedemdziesiąt różnego rodzaju zajęć teoretycznych i praktycznych. Było to niemalże podwojenie ich liczby w stosunku do lat siedemdziesiątych XIX wieku.

Część zajęć na Wydziale Lekarskim była dodatkowo płatna. W latach siedemdziesiątych zwiększona opłata obowiązywała w Pracowni Chemicznej Aleksandra Stopczańskiego. Najwięcej dodatkowo płatnych ćwiczeń praktycznych odbywało się w latach osiemdziesiątych i w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Ogłaszali je: A. Stopczański w Pracowni Chemii Lekarskiej oraz w Zakładzie Farmakognostycznym; Albert Adamkiewicz w Zakładzie Patologii Ogólnej i Doświadczalnej; Ludwik Rydygier w Klinice Chirurgicznej; Napoleon Cybulski w Zakładzie Fizjologicznym; Maciej Jakubowski na praktycznym kursie szczepienia ospy; Karol Żuławski na kursie psychiatrii praktycznej; Walery Jaworski z „ćwiczeń klinicznych narządów jamy brzusznej”; Rudolf Trzebicki z „złamań i zwichnięć z ćwiczeniami w zakładaniu opatrunków”; Aleksander Bossowski w „ćwiczeniach w zakładaniu opasek i opatrunków”; Antoni Mars w „ćwiczeniach w operacjach położniczych” oraz „ćwiczeniach w operacjach położniczych na fantomie”⁶³⁹. W kolejnych latach liczba dodatkowo płatnych zajęć ulegała zmniejszeniu. Jako płatne ofe-

⁶³⁷ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1880/1881*, Kraków 1880, s. 7–9; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1880/1881*, Kraków 1881, s. 7–9.

⁶³⁸ Z chirurgii osiem rodzajów zajęć, z położnictwa i ginekologii cztery, a z okulistyki trzy rodzaje.

⁶³⁹ *Spis wykładów w semestrze zimowym i letnim za lata 1887/1888 do 1890/1891*, Kraków 1887.

rowano przede wszystkim wąskie, specjalistyczne umiejętności, np. ćwiczenia w wyjmowaniu i wypełnianiu zębów (Wincenty Łepkowski, 1905/1906), kurs masażu (Wacław Chlumsky, 1910/1911), ćwiczenia w zakładaniu opasek i opatrunków chirurgicznych (Bronisław Kader, 1910/1911). Były to już jednak tylko pojedyncze kursy⁶⁴⁰. Płatne pozostały kursy szczepienia przeciwko ospie organizowane przez pediatrów. Cena płatnych zajęć oscylowała wokół najniższego ustawowego czesnego. Studiujący na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, późniejszy profesor medycyny sądowej Leon Wachholz wspominał, że „zwykle czesne wynosiło 1 guldena i 5 centów za każdą godzinę tygodniową wykładu, za całe półrocze, tzn. za pięć godzin wykładów w tygodniu, płaciło się czesnego 5 x 1,05, czyli 5 guldenów, 25 centów za półrocze. To wpływało do kieszeni profesora lub docenta”⁶⁴¹.

Studia na Wydziale Lekarskim UJ dawały solidne przygotowanie do zawodu. Prowadzący zajęcia opierali nauczanie na łączeniu teorii z praktyką. Demonstracje były stałą częścią wykładów, a sale wykładowe pełniły niejednokrotnie funkcje sal operacyjnych. Stałe kontakty z wiedeńskim ośrodkiem medycznym zapewniały nowoczesne prowadzenie zajęć teoretycznych i praktycznych. Wykładowcy zwracali dużą uwagę na wykształcenie właściwego stosunku do chorego, ponieważ zawód ze względu na swoją rolę społeczną pojmowany był w kategoriach służby publicznej.

5.4. Wydział Filozoficzny

Na uczelniach austriackich usamodzielnionym wydziałom filozoficznym przypisano początkowo przede wszystkim obowiązek kształcenia nauczycieli szkół średnich, ale przygotowywały one także do kariery naukowej poprzez nadawanie stopnia doktora filozofii. Na wydziałach tych najpełniej realizowano zasadę wolności nauki i nauczania, bowiem nie wprowadzono ogólnie programów studiów, a przepisy dotyczące państwowego egzaminu nauczycielskiego stosowały się tylko do części studentów. W największym stopniu o wyborze przedmiotów decydowali sami studenci. Próby narzucenia szczegółowego programu dla kandydatów na nauczycieli, jakie pojawiły się w monarchii austriackiej w latach sześćdziesiątych, zostały jednoznacznie odrzucone przez Ministerstwo⁶⁴². Na wydziałach filozoficznych starano się „pielęgnować wykształcenie naukowe dla jego samego”⁶⁴³. Ramy wyznaczały jedynie wy-

⁶⁴⁰ *Spis wykładów w semestrze zimowym 1910/1911*, Kraków 1910, s. 8–13.

⁶⁴¹ BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3. L. Wachholz posługuje się nazwą „guldeny”. Wymiennie stosowano także nazwę „złoty reński”. W 1892 roku dokonano reformy walutowej — wymieniono guldeny na korony austriackie.

⁶⁴² K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen...*, s. 260–261.

⁶⁴³ Tamże, s. 261.

magania związane ze staraniem się o uzyskanie stopnia naukowego, a dla osób przygotowujących się do zawodu nauczyciela gimnazjalnego decyzja o przyszłej specjalizacji nauczania w zakresie przedmiotu głównego i dodatkowego. Przepisy państwowego egzaminu nauczycielskiego nie wymuszały zachowania określonego porządku studiów, a jedynie formułowały rodzaje zajęć, w których udział kandydata na przyszłego pedagoga był niezbędny. Punktem wyjścia było założenie, że „ogólnego wykształcenia, które jest celem gimnazjum, mogą udzielać tylko nauczyciele, którzy je sami posiadają”⁶⁴⁴. Dlatego też istniała grupa przedmiotów ogólnokształcących obowiązkowych dla wszystkich przyszłych nauczycieli. Były to m.in. filozofia, literatura polska, język niemiecki, a realizować je można było w dowolnym czasie studiów.

Przepisy dotyczące egzaminów dla kandydatów na nauczycieli precyzowano kilkakrotnie⁶⁴⁵. Określano w nich wymagania dotyczące obligatoryjnych zajęć⁶⁴⁶, stopniowo też coraz większą wagę przywiązywano do umiejętności pedagogicznych, uściślając ich wymagania. Pełne przejście procedury egzaminacyjnej wymagało poświadczenia pobytu na Uniwersytecie minimum przez osiem semestrów w trybie słuchacza zwyczajnego (z tego pięć na Wydziale Filozoficznym), udziału w wykładach z filozofii (pedagogiki i psychologii), z języka wykładowego oraz z języka niemieckiego. Należało też wykazać się nienagannym zachowaniem w czasie studiów⁶⁴⁷. Kandydaci musieli złożyć także świadectwa odbytego kolokwium z wykładów z filozofii i pedagogiki lub mieć potwierdzony udział w Seminarium Filozoficznym bądź Pedagogicznym. Przyszli nauczyciele języków nowożytnych mieli obowiązek brać udział w praktycznych ćwiczeniach konwersatoryjnych lub seminariach, a nauczyciele przedmiotów przyrodniczych w ćwiczeniach w odpowiednich zakładach

⁶⁴⁴ Podstawy prawne ustroju szkół średnich, Ustawa nr 1 z Ustawy zasadniczej z 2 grudnia 1867 roku, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji*, oprac. M. Janelli, K. Missona, t. 2, Lwów 1917, s. 48; szerzej: H. Kramarz, *Kształcenie nauczycieli gimnazjalnych w Galicji autonomicznej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie” z. 109, „Prace Historyczne” nr 12, Kraków 1987, s. 267–285; też, *Nauczyciele gimnazjalni w Galicji 1867–1914. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1987, s. 53–64.

⁶⁴⁵ Kwalifikacje nauczycieli określał „Zarys Organizacyjny” z 1849 roku, kolejne rozporządzenia ministerialne z 7 lutego 1884 roku, 30 sierpnia 1897 roku oraz z 15 czerwca 1911 roku. Szerzej: S.I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji 1884–1914*, Kielce 1989.

⁶⁴⁶ L. Cyfrowicz, *Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych*, Kraków 1884, s. 14–28.

⁶⁴⁷ Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 30 sierpnia 1897 roku względem egzaminowania kandydatów do urzędu nauczycielskiego w gimnazjach i szkołach realnych, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 84–85.

i pracowniach. Dużą wagę przywiązywano także do właściwego poziomu znajomości gramatyki i historii literatury języka wykładowego, bez względu na nauczany przedmiot, oraz do znajomości języka niemieckiego w stopniu umożliwiającym korzystanie z literatury fachowej⁶⁴⁸. Studenci mogli wybierać spośród następujących grup przedmiotów: filologia klasyczna (łacina i greka jako główne i język wykładowy jako dodatkowy); język niemiecki lub inny język wykładowy jako główny, a łacina i greka jako dodatkowe; geografia i historia; matematyka i fizyka; historia naturalna z matematyką lub fizyką; filozofia z greką jako głównym i łaciną jako dodatkowym językiem lub z matematyką jako głównym i fizyką jako dodatkowym przedmiotem. Kandydaci do szkół realnych oprócz matematyki i fizyki wybierali jeden z języków nowożytnych: francuski, włoski lub angielski. Głównymi grupami przedmiotów dla nich były wówczas: matematyka połączona z geometrią wykreślną lub rysunkiem geometrycznym i fizyką, historia naturalna z chemią lub w dowolnym połączeniu z matematyką, fizyką czy geografią⁶⁴⁹. Ministerstwo opracowało także szczegółowe wymagania w zakresie wiedzy i umiejętności do każdego przedmiotu. Przepisy określające wymagania co do studiów uniwersyteckich sprecyzowano ostatecznie w roku 1911 rozporządzeniem MWiO „w sprawie uzyskiwania kwalifikacji nauczycielskiej dla szkół średnich”⁶⁵⁰. Wymagania dla kandydatów sprecyzowano w zakresie psychologii i pedagogiki⁶⁵¹ oraz rozszerzono o wykłady z higieny szkolnej i wychowania fizycznego. Sugerowano konieczność uczestniczenia w toku studiów w zajęciach z dydaktyki wybranej dziedziny. Przepisy różnicowały wymagania w zależności od grupy przedmiotów, jakie wybierał kandydat. Osoby zdające egzamin z języków klasycznych musiały przedstawić poświadczenie czynnego udziału w ćwiczeniach proseminaryjnych, zwłaszcza łacińskich i greckich ćwiczeniach stylistycznych, oraz wykazać, że przynajmniej przez dwa semestry uczestniczyły w wykładach z archeologii, a przez jeden były uczestnikami ćwiczeń w Gabinetie Archeologicznym. Przyszli nauczyciele języków nowożytnych byli zobowiązani uwzględnić w programie studiów cztery semestry ćwiczeń praktycznych w wybranym języku. Na poczet tego okresu zaliczano pobyt

⁶⁴⁸ Tamże, s. 89.

⁶⁴⁹ Uprawnienia do nauczania geometrii wykreślnej wymagały dwóch semestrów studiowania na uczelni technicznej.

⁶⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświecenia z 15 czerwca 1911 roku, L. 117, Dz. U. P. w sprawie uzyskiwania kwalifikacji nauczycielskiej dla szkół średnich (wraz z liceami żeńskimi), w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 345–349.

⁶⁵¹ Pedagogikę rozumiano jako ogólną naukę o wychowaniu, ze szczególnym uwzględnieniem historii wychowania od XVI wieku.

półroczny w danym kraju poświęcony na naukę języka (co zastępowało dwa semestry ćwiczeń praktycznych). Powinni byli także uczestniczyć w wykładach z językoznawstwa oraz w ćwiczeniach z fonetyki, o ile takie uczelnia oferowała⁶⁵². Z kolei chcący uczyć historii musieli uczęszczać dodatkowo na wykłady z historii sztuki, a geografowie na ćwiczenia lub Seminarium Geograficzne. Matematycy minimum dwa półrocza musieli spędzić na ćwiczeniach praktycznych lub trzy półrocza na zajęciach proseminaryjnych i seminaryjnych. Powinni byli także wykazać się umiejętnością rysunku geometrycznego, potwierdzoną uczestnictwem w odpowiednich kursach uniwersyteckich lub politechnicznych. Przyszłych fizyków obowiązywał półroczny wykład z fizyki kosmicznej, zasad astronomii i geografii matematycznej, trzy semestry ćwiczeń w Pracowni Fizycznej, a jeden w Pracowni Chemicznej, ze szczególnym uwzględnieniem eksperymentów szkolnych. Kandydatów na nauczycieli przedmiotów przyrodniczych obowiązywały zajęcia praktyczne z zoologii, botaniki i mineralogii (każda dziedzina przynajmniej jedno półrocze) oraz udział w ćwiczeniach mikroskopowych, a także w wykładach z geologii, paleontologii i w wycieczkach naukowych. Przyszli nauczyciele chemii musieli przez sześć semestrów brać udział w ćwiczeniach praktycznych. Ponadto wszystkim zalecano udział w ćwiczeniach seminaryjnych. W 1912 roku do egzaminu nauczycielskiego włączono wiadomości z zakresu ustroju i funkcjonowania państwa austro-węgierskiego (Bürgerkunde).

Osoby, które nie planowały kariery nauczycielskiej, miały pełną swobodę wyboru wykładów. Jednak postępująca specjalizacja i rozwój nauk matematycznych i przyrodniczych spowodowały na początku XX wieku konieczność wypracowania układu zajęć, który zoptymalizowałby tok studiów. W tym celu przygotowano „Wskazówki dla słuchaczy Wydziału Filozoficznego, zapisujących się na wykłady matematyczne i przyrodnicze”⁶⁵³. Wydzielono trzy grupy przedmiotów: matematyczno-fizyczne, chemiczno-mineralogiczne oraz biologiczne. W instrukcji wskazywano, by w pierwszym okresie studiów wybierać wykłady o podstawowym charakterze dla danych dyscyplin naukowych. W obrębie nauk matematyczno-fizycznych sugerowano, aby w pierwszym roku zapisywać się na wykłady ze wstępu do wyższej analizy matematycznej, geometrii analitycznej i fizyki doświadczalnej oraz brać udział w seminariach matematycznych z analizy i geometrii. Na drugim roku

⁶⁵² Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 15 czerwca 1911 roku, L. 117, Dz. U.P. w sprawie uzyskiwania kwalifikacji nauczycielskiej dla szkół średnich (wraz z liceami żeńskimi), w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 346.

⁶⁵³ Wskazówki dla słuchaczy Wydziału Filozoficznego, zapisujących się na wykłady matematyczne i przyrodnicze, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 425.

należało studiować rachunek całkowy, teorię funkcji, geometrię różniczkową, a na trzecim i czwartym — równania różniczkowe i rachunek wariacyjny⁶⁵⁴. Wykłady z fizyki teoretycznej miały być poprzedzone studiami z analizy wyższej i geometrii. Samo studium fizyki teoretycznej powinno być się zaczynać od kursu mechaniki teoretycznej i termodynamiki. Po ich wysłuchaniu pozostałe gałęzie fizyki można było studiować w dowolnej kolejności. Na zajęcia z astronomii i geofizyki należało uczęszczać po wykładach z rachunku różniczkowego i całkowego. Jedynie astronomię sferyczną można było studiować na pierwszym roku. Polecano także studentom tej specjalności uczestniczyć na pierwszym lub drugim roku w wykładach z chemii.

W obrębie nauk przyrodniczych zajęcia przez pierwsze dwa lata były wspólne (bez względu na późniejszą specjalizację), a różnicowanie wykładów na kierunku chemiczno-mineralogicznym i biologicznym przewidziano dopiero od trzeciego roku studiów. Skupiano się na wprowadzeniu w ogólne zagadnienia z zakresu matematyki, fizyki, chemii, mineralogii, zoologii, botaniki i anatomii człowieka (tab. 10).

Tabela 10. Proponowany program zajęć na pierwszym i drugim roku studiów na Wydziale Filozoficznym w obrębie przedmiotów przyrodniczych według „Wskazówek dla słuchaczy...” z roku 1905/1906

Pierwszy rok studiów	
Semestr zimowy	Semestr letni
Matematyka dla przyrodników, I	Matematyka dla przyrodników, II
Fizyka doświadczalna, I	Fizyka doświadczalna, II
Chemia nieorganiczna, I	Chemia nieorganiczna, II
Krystalografia geometryczna	Krystalografia fizyczna
Anatomia zwierząt domowych	Chemia organiczna (kurs ogólny)
Ćwiczenia krystalograficzne	Ćwiczenia krystalograficzne
Ćwiczenia w anatomii zwierząt domowych	Wstęp do mineralogii
Przedmioty ogólnokształcące (filozofia, język polski, literatura polska, język niemiecki etc.)	
Drugi rok studiów	
Semestr zimowy	Semestr letni
Chemia analityczna	Mineralogia ogólna, II
Chemia organiczna	Zoologia ogólna, II

⁶⁵⁴ Tamże, s. 420–421.

Wybrane zagadnienia fizyki: elektryczność, termodynamika etc. (dla przyszłych chemików)	Botanika ogólna, II
Mineralogia ogólna, I	Anatomia porównawcza, I (histologia)
Zoologia ogólna, I	Ćwiczenia fizyczne
Botanika ogólna, I	Ćwiczenia chemiczne
Anatomia człowieka, I	Ćwiczenia mineralogiczne i wycieczki
Ćwiczenia chemiczne	Ćwiczenia histologiczne
Ćwiczenia fizyczne	
Ćwiczenia mineralogiczne	

Źródło: Wskazówki dla słuchaczy Wydziału Filozoficznego, zapisujących się na wykłady matematyczne i przyrodnicze, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 424–425.

Edukacja w zakresie nauk chemiczno-mineralogicznych powinna być rozpoczęta od dwóch semestrów wykładów z fizyki doświadczalnej, chemii nieorganicznej oraz organicznej. Ta sugestia przeznaczona była także dla chętnych do studiowania nauk biologicznych. Dla chemików i mineralogów niezbędne, a dla biologów pożądane było poznanie elementów matematyki wyższej (geometrii analitycznej, rachunku różniczkowego i całkowego), z którymi należało się zapoznać w pierwszych latach studiów. Podobnie było w wypadku podstawowych zagadnień z zakresu mechaniki i termodynamiki. Chemię fizyczną i techniczną należało studiować od trzeciego roku, po kursie fizyki i chemii organicznej i nieorganicznej. Udział w ćwiczeniach chemicznych i fizycznych był przewidziany dla osób, które wcześniej uczestniczyły w wykładach z tych przedmiotów. Wszyscy jednak powinni byli brać udział w ćwiczeniach od drugiego roku co najmniej przez dwa semestry. Stanowiły one element obowiązkowy, bez nich nie było możliwe dopuszczenie do nauczycielskiego egzaminu państwowego. Aby uzyskać miejsce w Pracowni Chemicznej, należało zaliczyć kolokwium z ogólnego kursu chemii nieorganicznej⁶⁵⁵. Od pierwszego roku można było studiować krystalografię oraz geometrię analityczną i trygonometrię sferyczną (na wykładach z astronomii sferycznej). Mineralogię należało zaczynać od drugiego lub trzeciego roku, po zapoznaniu się z chemią analityczną i optyką, po niej można było uczestniczyć w wykładach z petrografii, kończących studiowanie mineralogii. Pozostałe przedmioty, jak geologia, geografia fizyczna i geofizyka, miały być umieszczone w toku studiów na trzecim lub czwartym roku, po zajęciach z chemii, fizyki i mineralogii (tab. 11).

⁶⁵⁵ Tamże, s. 422.

Tabela 11. Proponowany program zajęć na trzecim i czwartym roku studiów na Wydziale Filozoficznym w obrębie przedmiotów przyrodniczych na kierunku chemiczno-mineralogicznym według „Wskazówek dla słuchaczy...” z roku 1905/1906

Trzeci rok studiów	
Semestr zimowy	Semestr letni
Chemia fizyczna, I	Chemia fizyczna, II
Chemia techniczna, I	Chemia techniczna, II
Petrografia, I	Petrografia, II
Geologia, I (fizyczna)	Geologia, II (historyczna)
Paleontologia, I	Geografia fizyczna
Geografia fizyczna	Ćwiczenia chemiczne
Ćwiczenia chemiczne	Ćwiczenia geologiczne i wycieczki
Ćwiczenia petrograficzne	Ćwiczenia petrograficzne i wycieczki
Ćwiczenia geologiczne	
Czwarty rok studiów	
Semestr zimowy	Semestr letni
Chemia fizyczna (wybrane zagadnienia)	Chemia techniczna, IV
Chemia techniczna, III	Wybrane zagadnienia chemii fizycznej
Mineralogia (wybrane zagadnienia)	Wybrane zagadnienia mineralogii
Geologia (wybrane zagadnienia)	Wybrane zagadnienia geologii
Paleontologia, II	Paleontologia, III (wybrane zagadnienia i wycieczki)
Geofizyka	Geofizyka
Filozofia przyrody	Filozofia przyrody
Psychologia i metodologia nauk przyrodniczych	Psychologia i metodologia nauk przyrodniczych
Pedagogika	Pedagogika
Ćwiczenia chemiczne	Ćwiczenia chemiczne
Ćwiczenia mineralogiczne i wycieczki	Ćwiczenia mineralogiczne
Ćwiczenia geologiczne i wycieczki	Ćwiczenia geologiczne i wycieczki
Ćwiczenia paleontologiczne	Ćwiczenia paleontologiczne i wycieczki

Źródło: Wskazówki dla słuchaczy Wydziału Filozoficznego, zapisujących się na wykłady matematyczne i przyrodnicze, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 426–428.

Studia z zakresu nauk biologicznych na pierwszym roku miały być przeznaczone na studiowanie podstaw matematyki, fizyki i chemii (organicznej i nieorganicznej), które dawały ogólną podbudowę nauk biologicznych. W wykładach z botaniki i zoologii ogólnej studenci mieli uczestniczyć w drugim roku nauki, z fizjologii roślin na trzecim, z paleontologii na roku trzecim lub czwartym, a z biologii na czwartym (po kursie botaniki, zoologii i fizjologii). Przyrodnicy mieli także odbyć zajęcia z anatomii, fizjologii, embriologii

i antropologii — najlepiej na Wydziale Lekarskim — lub skorzystać z zajęć w Studium Rolniczym. Ćwiczenia botaniczne, zoologiczne i zootomiczne były przeznaczone dla osób, które miały już podbudowę teoretyczną. W ćwiczeniach z anatomii zwierząt domowych można było brać udział równoległe z wykładami⁶⁵⁶. Na trzecim lub czwartym roku wszyscy słuchacze przedmiotów matematyczno-fizycznych mieli wysłuchać wykładów teoretycznych z filozofii przyrody i filozoficznej krytyki ogólnych zagadnień przyrodniczych (tab. 12).

Egzaminy doktorskie na Wydziale Filozoficznym regulowały przepisy z 1872 roku, a następnie z roku 1899. Określone w końcu XIX wieku wymogi obejmowały przygotowanie rozprawy naukowej oraz zdanie dwóch egzaminów. Ich celem była ocena umiejętności badawczych kandydata⁶⁵⁷. Rozprawa drukowana lub w rękopisie, z obszaru dyscyplin reprezentowanych na uczelni przez przynajmniej jedną katedrę była przedstawiana do recenzji dwóm profesorom. Egzamin obejmował przedmioty filozoficzno-historyczne lub matematyczno-przyrodnicze, łącznie z tematyką dyscypliny będącej przedmiotem rozprawy oraz filozofię.

Tabela 12. Proponowany program zajęć na trzecim i czwartym roku studiów na Wydziale Filozoficznym w obrębie przedmiotów przyrodniczych na kierunku biologicznym według programu z roku 1905/1906

Trzeci rok studiów	
Semestr zimowy	Semestr letni
Fizjologia roślin	Embriologia kręgowców
Fizjologia zwierząt	Anatomia porównawcza, II
Embriologia	Geologia, II
Geologia, I	Specjalne wykłady z zakresu anatomii porównawczej, zoologii, botaniki, embriologii etc.
Paleontologia, I	Ćwiczenia zoologiczne
Specjalne wykłady z zakresu anatomii porównawczej, zoologii, botaniki, embriologii etc.	Ćwiczenia botaniczne
Ćwiczenia zoologiczne	Ćwiczenia embriologiczne
Ćwiczenia botaniczne	
Ćwiczenia embriologiczne	

⁶⁵⁶ Tamże, s. 423–424.

⁶⁵⁷ Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 16 marca 1899 roku, Porządek egzaminów ścisłych na Wydziale Filozoficznym, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 183–189.

Czwarty rok studiów	
Semestr zimowy	Semestr letni
Biologia, I	Biologia, II
Wybrane zagadnienia anatomii porównawczej, zoologii, botaniki, embriologii	Wybrane zagadnienia nauk biologicznych
Mikrobiologia, I	Mikrobiologia, II
Fizjologia człowieka, I	Fizjologia człowieka, II
Antropologia	Paleontologia (wybrane zagadnienia i wycieczki)
Paleontologia, III	Antropologia
Filozofia przyrody	Filozofia przyrody
Psychologia i metodologia nauk przyrodniczych	Psychologia i metodologia nauk przyrodniczych
Pedagogika	Pedagogika
Ćwiczenia botaniczne	Ćwiczenia botaniczne
Ćwiczenia zoologiczne	Ćwiczenia zoologiczne
Ćwiczenia embriologiczne	Ćwiczenia embriologiczne

Źródło: Wskazówki dla słuchaczy Wydziału Filozoficznego, zapisujących się na wykłady matematyczne i przyrodnicze, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 426–429.

Na Wydziale Filozoficznym w połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku zajęcia pogrupowane były w kilka działów obejmujących: filozofię, historię i nauki pomocnicze, filologię i literaturę oraz umiejętności matematyczne i nauki przyrodnicze. Z poszczególnych dziedzin usamodzielniały się dyscypliny, które znacznie poszerzyły zakres proponowanych wykładów. W dziedzinie filozofii wyodrębniła się pedagogika, do której też włączano historię wychowania i psychologię. Wykłady z filozofii w tym okresie obejmowały łącznie kilka późniejszych samodzielnych dyscyplin naukowych. Dzieje wychowania w Polsce prowadził docent prywatny Teofil Ziembicki. Również docent prywatny Maurycy Straszewski odbywał wykłady z etyki wraz ze wstępem do filozofii, omawiał dzieje wychowania w starożytnej Grecji i Rzymie z podkreśleniem stosowanych wówczas zasad pedagogicznych, prowadził konwersatorium filozoficzne i ćwiczenia pedagogiczno-dydaktyczne, a także zajęcia z psychologii. Równoległy kurs z etyki oraz wykład z historii filozofii Wschodu prowadził docent prywatny Władysław Daisenberg. Do początku lat osiemdziesiątych wiele zajęć z zakresu filozofii skierowanych było do przyszłych nauczycieli. Konwersatorium pedagogiczno-dydaktyczne prowadził nadal M. Straszewski, a ćwiczenia pedagogiczne T. Ziembicki. Dotyczyły one analizy „Zarysu organizacyjnego gimnazjów galicyjskich” i dydaktyki szkół średnich. W po-

łowie lat osiemdziesiątych zwiększyła się liczba konwersatoriów. Rozpoczęło działalność drugie konwersatorium pedagogiczne docenta prywatnego pedagogiki Leona Kulczyńskiego, który jako nauczyciel-praktyk przede wszystkim kładł nacisk na dydaktykę przedmiotów filologicznych. Kolejne konwersatorium uruchomił T. Ziemia-Ziembicki — z estetyki i krytyki filozoficznej, jako uzupełnienie swoich wykładów z estetyki⁶⁵⁸. Od roku 1885 do 1915 zajęcia z historii filozofii prowadził Stefan Pawlicki, proponując bardzo szeroki program swoich wykładów. Młodsze pokolenie reprezentował Witold Rubczyński, który kierował seminarium, a także wykladał historię filozofii i estetyki, oraz Tadeusz Garbowski prowadzący zajęcia z zagadnień filozofii przyrody. Zorganizowano także kurs dziejów pedagogiki, dziejów filozofii oraz wykład z etyki. Antoni Karbowski prowadził ćwiczenia z zakresu historiografii pedagogicznej, a Władysław Heinrich rozpoczął zajęcia w Pracowni Psychologicznej. Oprócz konwersatoriów i ćwiczeń zwiększała się liczba wykładów monograficznych.

W początkach okresu autonomicznego w naukach historycznych koncentrowano się na wykładach z historii starożytnej, historii powszechnej i historii Austrii oraz z historii Polski. Prowadzili je Wincenty Zakrzewski, Józef Szujski oraz Stanisław Smolka. Rozpoczęto zajęcia seminaryjne. Józef Szujski prowadził również ćwiczenia z zakresu paleografii i dyplomatyki, a na początku lat osiemdziesiątych także wykłady poświęcone dziejom oświaty w Polsce w okresie Odrodzenia⁶⁵⁹. Stanisław Smolka poza wykładami z historii Austrii miał wykład z dziejopisarstwa polskiego okresu średniowiecza oraz ćwiczenia z krytyki źródeł. Po śmierci Szujskiego zajęcia z historii Polski przejął Smolka, natomiast nowo powołany na katedrę Anatol Lewicki wprowadził konwersatorium z historii Austrii, a dla kandydatów na nauczycieli „ćwiczenia w wykładzie szkolnym”⁶⁶⁰. W kolejnych latach dużo uwagi poświęcano zajęciom kształtującym warsztat naukowy historyków: wprowadzono wstęp do badań historycznych traktowany jako proseminarium historyczne, ćwiczenia ze źródłami (także z historii gospodarczej i z historii kultury), zajęcia z nauk

⁶⁵⁸ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1885/1886*, Kraków 1885, s. 10; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1885/1886*, Kraków 1886, s. 10.

⁶⁵⁹ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1880/1881*, Kraków 1881, s. 12.

⁶⁶⁰ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1885/1886*, Kraków 1885, s. 12; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1885/1886*, Kraków 1886, s. 12.

pomocniczych historii. Tematykę wykładów poszerzano o zagadnienia z historii gospodarczej i życia codziennego. Ciekawą prywatną inicjatywą było wprowadzenie wykładów z historii Litwy, finansowanych z fundacji książąt Lubomirskich w wymiarze trzech godzin tygodniowo⁶⁶¹. Istotne zmiany nastąpiły także w nauczaniu archeologii i historii sztuki. Zajęcia te prowadził Józef Łepkowski, który głosił także wykłady monograficzne, z reguły poświęcone polskiej architekturze średniowiecznej. Stał on na czele Gabinetu Archeologicznego, który był czynny trzy razy w tygodniu od godziny 12.00 do 14.00 w semestrze zimowym i codziennie w letnim od godziny 12.00 do 13.30. Swoje zainteresowania katalogowaniem i dokumentowaniem zabytków Łepkowski starał się zaszczerpić także swoim uczniom, proponując im ćwiczenia z tej dziedziny. Po przeprowadzeniu habilitacji Mariana Sokołowskiego wyodrębniono wykłady z historii sztuki. Prowadził on też ćwiczenia praktyczne, analizując ze studentami fotografie zabytków i omawiając architekturę Krakowa podczas zajęć terenowych. Zajęcia odbywały się w jego mieszkaniu, przy ulicy Wielopole, a następnie w utworzonym przez Sokołowskiego Gabinetie Historii Sztuki przy wykorzystaniu zgromadzonych tam eksponatów⁶⁶². Sokołowski łączył wykłady z ćwiczeniami, postępując zgodnie z nowoczesnymi wówczas trendami odchodzenia od spekulatywnego, filozoficzno-estetycznego badania sztuki na rzecz podejścia naukowego⁶⁶³. Program jego zajęć obejmował kurs historii sztuki, wykłady monograficzne i wspomniane już ćwiczenia, w których skupiano się na analizie źródeł, ich krytyce oraz na literaturze przedmiotu. Po śmierci Sokołowskiego zajęcia seminaryjne z historii sztuki prowadził Jerzy Mycielski, a z archeologii w dwóch oddziałach Piotr Bieńkowski. Zajęcia z archeologii obejmowały zarówno archeologię śródziemnomorską, jak i ziem polskich. W roku akademickim 1911/1912 poszerzono dyscypliny historyczne, wprowadzając wykłady i ćwiczenia praktyczne z historii muzyki i analizy głównych zjawisk muzyki współczesnej, które prowadził Zdzisław Jachimecki⁶⁶⁴.

⁶⁶¹ Arch. UJ, WF II 188, Fundacja Lubomirskich. Odpis uchwały walnego zgromadzenia członków Akademii Umiejętności z 10 grudnia 1910 roku w sprawie fundacji im. księcia Eugeniusza Lubomirskiego.

⁶⁶² *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1885/1886*, Kraków 1885, s. 12; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1885/1886*, Kraków 1886, s. 12; M. Kunińska, *Wykład historii sztuki na podstawie historii cywilizacji. Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, (praca doktorska), Kraków 2012, s. 99.

⁶⁶³ L. Kalinowski, *Marian Sokołowski...*, s. 25; A. Małkiewicz, *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005, s. 34.

⁶⁶⁴ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1913/1914*, Kraków 1913, s. 16; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim 1913/1914*, Kraków 1914, s. 18.

Nauczanie geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie autonomicznym zdominował Franciszek Schwarzenberg-Czerny, który prowadził je w latach 1876–1916. W zajęciach koncentrował się na geografii poszczególnych kontynentów. Prowadził też na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych kursy z meteorologii oraz geografii handlu. Pomimo zaawansowanych starań i opracowania projektu statutu nie udało mu się otworzyć seminarium, natomiast prowadził ćwiczenia geograficzne⁶⁶⁵. W tematach proponowanych przez niego zajęć widać wpływ wymagań nauczycielskiego egzaminu państwowego z zakresu geografii, w którym obowiązywała geografia fizyczna, polityczna świata ze szczególnym uwzględnieniem krajów europejskich oraz Austro-Węgier, a także statystki i historii gospodarczej (zwłaszcza dokładna znajomość problematyki geografii handlu)⁶⁶⁶. Takie tematy były zgłaszane przez Schwarzenberga przez wiele lat.

Osobną grupę stanowiły przedmioty filologiczne. I w tej właśnie dziedzinie nastąpił szczególny rozwój zestawu proponowanych zajęć. Podstawę stanowiła filologia klasyczna, obok niej germanistyka oraz historia literatury polskiej. W kolejnych latach zajęcia poszerzono o inne filologie słowiańskie. Najbardziej zróżnicowane były zajęcia z literatury i gramatyki łacińskiej i greckiej. Poza wykładami (m.in. z fonologii i morfologii czy metryki greckiej) istniała możliwość udziału w proseminarium z greki oraz w Seminarium Filologicznym. Zajęcia w nim początkowo ukierunkowane były na potrzeby przyszłych nauczycieli i obejmowały zagadnienia dotyczące metod powtórzeniowych w nauczaniu łaciny, ćwiczenia z metryki i tłumaczenia z greki na łacinę, interpretację utworów autorów rzymskich oraz ocenianie wypracowań pisemnych⁶⁶⁷. W seminarium skupiano się na interpretacji dzieł takich autorów, jak Owidiusz, Horacy, Cyceon, Seneka, co było zgodne z wymaganiami egzaminu nauczycielskiego. W połowie lat siedemdziesiątych pozostałe wykłady filologiczne dotyczyły zagadnień historycznoliterackich z zakresu literatury germańskiej (*Geschichte der deutschen Drama*, *Geschichte der deutsche Sprache*, *Neueste deutsche Literaturgeschichte*), które prowadził František Tomáš Bratránek. Do przyszłych nauczycieli kierował on również wykład dotyczący stylistyki

⁶⁶⁵ AGAD, MWiO, 18u, Ćwiczenia geograficzne w Uniwersytecie Krakowskim, k. 1801.

⁶⁶⁶ L. Cyfrowicz, *Nowe przepisy egzaminacyjne...*, s. 20; Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 30 sierpnia 1897 roku względem egzaminowania kandydatów do egzaminu nauczycielskiego w gimnazjach i szkołach realnych, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 100.

⁶⁶⁷ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze zimowym 1875/1876*, Kraków 1875, s. 12; *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze letnim 1875/1876*, Kraków 1876, s. 12.

niemieckiej. Po jego odejściu z Uniwersytetu w roku 1881 wykłady z historii literatury niemieckiej oraz Seminarium Germanistyczne, o zróżnicowanym już poziomie zaawansowania, prowadził Wilhelm Creizenach. W zajęciach z historii literatury polskiej (wraz z konwersatorium) Stanisław Tarnowski skupiał się na dziejach nowożytnych i analizie historii wybranych gatunków literackich. W dalszych latach zajęcia językoznawcze rozwinął Lucjan Malinowski. Tematy jego zajęć dotyczyły historii języka polskiego w aspektach porównawczych, problemów etymologii i dialektologii polskiej, prowadził on też zajęcia z języka litewskiego, rosyjskiego oraz starosłowiańskiego. W zakresie nauk filologicznych dokonał się wówczas podział na badania historyczno-literackie oraz językoznawcze. Dynamika zmian w zestawie proponowanych wykładów była w obrębie szeroko rozumianej filologii bardzo duża. U schyłku XIX wieku znacznie poszerzono zestaw proponowanych zajęć filozoficznych, wprowadzając — obok filologii klasycznej i sławistyki — językoznawstwo porównawcze z pogłębioną refleksją psychologiczną i socjologiczną (Jan Niecisław Baudouin de Courtenay) oraz sanskryt. Andrzej Gawroński w ostatnim roku przed wybuchem I wojny światowej prowadził zajęcia ze wstępu do dramatu indyjskiego, z lektury wybranych utworów sanskryckich oraz buddyzmu. Rozbudowane treści z zakresu sławistyki obejmowały zagadnienia dotyczące literatury i języka polskiego, chorwackiego, czeskiego, rosyjskiego, słowackiego i ukraińskiego. Kształcono w zakresie języków romańskich i germańskich zarówno pod kątem badań naukowych, jak i praktycznej nauki języków nowożytnych. Wykłady obejmowały nawet literaturę amerykańską (R. Dyboski). Za znamienne i symboliczne uznać można, że u schyłku epoki autonomicznej nie było w Krakowie zajęć z historii literatury germańskiej. Po odejściu na emeryturę W. Creizenacha zajęcia z języka niemieckiego prowadził lektor Julisz Ippoldt — tylko jako jego praktyczną naukę⁶⁶⁸. Poza tym prowadzono nauczanie języków: francuskiego, angielskiego, ukraińskiego, czeskiego, włoskiego i litewskiego.

Studia z zakresu matematyki obejmowały także astronomię oraz fizykę teoretyczną. Zróżnicowany program zajęć matematycznych proponował Franciszek Mertens, prowadząc w latach 1865–1884 wykłady kursowe z geometrii analitycznej, algebry i analizy matematycznej oraz ćwiczenia seminaryjne i wykłady monograficzne⁶⁶⁹. Drugi profesor matematyki, Franciszek Karliński, specjalizował się w astronomii, a z matematyki prowadził kursy z rachunku cał-

⁶⁶⁸ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym 1913/1914*, Kraków 1913, s. 19.

⁶⁶⁹ K. Ciesielski, A. Pelczar, Z. Pogoda, *Franciszek Mertens (1840–1927)...*, s. 301–311; J.J. O'Connor, E.F. Robertson, *Franz Mertens...*

kowego i różniczkowego oraz zajęcia seminaryjne. Następca Martensa, Marian Baraniecki, koncentrował się na geometrii analitycznej i algebrze (zwłaszcza w teorii wyznaczników i funkcjach zmiennych). Prowadząc seminaria, dużą wagę przywiązywał do dydaktyki matematyki. Dalsze zróżnicowanie zajęć nastąpiło po przybyciu do Krakowa Kazimierza Żorawskiego i Stanisława Zaremby, którzy rozbudowali zajęcia seminaryjne, prowadząc po dwa oddziały każdy⁶⁷⁰. Skupili się na zagadnieniach z geometrii elementarnej i analitycznej, teorii równań różniczkowych i analizie matematycznej, kształtując w ten sposób krakowski ośrodek badań matematycznych. Ludwik Birkenmajer proponował natomiast wykłady i ćwiczenia z historii nauk ścisłych⁶⁷¹.

Fizykę teoretyczną zaliczano wówczas do nauk matematycznych, a wykłady prowadził Edward Skiba. Były to zajęcia z mechaniki analitycznej oraz wykład monograficzny „O środku ciężkości i machinach prostych”. Zajęcia z fizyki teoretycznej prowadził Władysław Natanson, proponując zajęcia z teorii elektryczności i termodynamiki⁶⁷². Ponadto wykłady z fizyki Ziemi oraz seismologii prowadził Maurycy Pius Rudzki⁶⁷³. Zajęcia z fizyki doświadczalnej w latach osiemdziesiątych prowadził Zygmunt Wróblewski, który przywiązywał dużą wagę dydaktyki i dbał o wysoki poziom wykładów. Uważał, że niezbędną ich częścią muszą być demonstracje i eksperymenty. Na potrzeby zajęć zakupił i często wykorzystywał pierwszy w Krakowie diaskop i epidiaskop. Dzięki jego osobistym staraniom udało się rozbudować i zelektryfikować Gabinet Fizyczny⁶⁷⁴. W kolejnych latach zajęcia z fizyki doświadczalnej prowadzili August Witkowski i Władysław Natanson. Witkowski poza wykładem kursowym prowadził wykład dotyczący fal elektromagnetycznych oraz ćwiczenia w pracowni fizycznej. Natanson skupiał się na wykładach z teorii elektryczności i magnetyzmu⁶⁷⁵.

W dziale nauk przyrodniczych wiele zajęć różnicowano w zależności od adresatów. Wyodrębniano kursy dla lekarzy (fizyka doświadczalna, botanika ogólna, zoologia, ćwiczenia w rozbiorach chemicznych), farmaceutów (fizyka

⁶⁷⁰ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze letnim 1905/1906*, Kraków 1906, s. 18–19.

⁶⁷¹ M. Markowski, *Ludwik Antoni Birkenmajer (1855–1929)*, w: *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki...*, s. 139–146.

⁶⁷² J. Dybiec, *Działalność uniwersytecka Władysława Natansona*, w: *Władysław Natanson 1864–1937*, red. R. Majkowska, E. Fiałek, W Służbie Nauki nr 15, Kraków 2009, s. 23–52.

⁶⁷³ E. Rybka, *Maurycy Pius Rudzki. Życie i działalność*, Warszawa 1974.

⁶⁷⁴ M. Kucharski, *Szkic o życiu i twórczości. Zygmunt Florenty Wróblewski*, Kraków 1997, s. 72–75.

⁶⁷⁵ *Spis wykładów w półroczu letnim. Rok szkolny 1905/1906*, Kraków 1906, s. 19.

elementarna, chemia farmaceutyczna, botanika, mineralogia) i nauczycieli (ćwiczenia z doświadczeń z fizyki, wykłady z zoologii, np. zwierzęta kręgowce). W latach siedemdziesiątych XIX wieku proponowano także wykłady z meteorologii (Stefan Kuczyński) i z chemii nieorganicznej (Emil Czyrniański). Wykłady z chemii organicznej prowadził ówczesny docent prywatny Karol Olszewski. Ćwiczeniami mineralogicznymi (jedna godzina w tygodniu) kierował Alojzy Alth. Poza zajęciami kursowymi z botaniki Rafał Czerwiakowski miał także wykład monograficzny poświęcony systematyce roślin według Antoine’a Laurenta de Jussieu, a docent Antoni Rehman wykładał geografę botaniczną. Ogólnie w połowie lat siedemdziesiątych dla słuchaczy proponowano jedenaście wykładów i trzy rodzaje ćwiczeń w poszczególnych pracowniach⁶⁷⁶. Na początku lat osiemdziesiątych znacznej rozbudowie uległy zajęcia z chemii. Prowadzili je nadal Emil Czyrniański (chemia nieorganiczna, farmaceutyczna i ćwiczenia w Pracowni Chemicznej) i Karol Olszewski (ćwiczenia i wykłady dotyczące rozborów chemicznych jakościowych i ilościowych) oraz Ernest Bandrowski (chemia organiczna). Proponowano również więcej zajęć z botaniki, które organizowali Edward Janczewski-Glinka (metody badań botanicznych, morfologia rodniovców, ćwiczenia botaniczne), Józef Rostafiński (zasady botaniki, systematyka grzybów i wodorostów) oraz Antoni Rehman (praktyczne ćwiczenia w oznaczaniu mchów i wątrobowców). Zwiększała się liczba ćwiczeń praktycznych, które odbywały się już w każdym z działów. W kolejnych latach wykłady z zakresu nauk przyrodniczych poszerzono o zajęcia z geologii i paleontologii, które prowadził Władysław Szajnocha. Były one zróżnicowane i dostosowane do potrzeb studentów. Poza wykładami z geologii ogólnej i paleontologii proponował Szajnocha wykłady z problematyki geologii w rolnictwie, ćwiczenia w Gabinecie Geologicznym oraz w semestrach letnich zajęcia terenowe — wycieczki geologiczne w okolicie Krakowa. Także E. Janczewski ukierunkowywał zajęcia na potrzeby rolnictwa, prowadząc wykłady z sadownictwa.

Wydział Filozoficzny, nieograniczony narzuconymi ramami programów zajęć, rozwinął się w znacznym stopniu i poszerzył zakres proponowanych wykładów. Specjalizacja postępowała we wszystkich dziedzinach. Szczególnie rozwinęły się nauki humanistyczne. Na początku XX wieku widoczne to było nawet w „Spisach wykładów”, w których występowało więcej grup prowadzonych kursów. Wyodrębniano wówczas: nauki filozoficzne i pedagogiczne, geografę; historię i nauki pomocnicze; historię sztuki i archeologię; językoznawstwo porównawcze i filologię sanskrycką; filologię starożytną klasyczną,

⁶⁷⁶ *Spis wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w semestrze zimowym 1875/1876, Kraków 1875, s. 10–11.*

filologię nowożytną i historię nowszych literatur, naukę języków nowszych i stenografii; nauki matematyczne i przyrodnicze. Coraz większą rolę odgrywały także zajęcia praktyczne w laboratoriach oraz wycieczki. Wychodzono ze studentami na zajęcia terenowe zarówno z przedmiotów przyrodniczych, jak i na przykład z historii sztuki. W początkach czasów autonomicznych (w semestrze zimowym 1870/1871) na Wydziale Filozoficznym proponowano 37 zajęć w formie wykładów, siedem w formie ćwiczeń i seminariów oraz jedno konwersatorium. W roku akademickim 1913/1914, także w semestrze zimowym, odbywało się już 105 wykładów, 48 ćwiczeń i seminariów, jedenaście konwersatoriów oraz osiemnaście zajęć w ramach praktycznej nauki języków obcych⁶⁷⁷.

5.4.1. Studium Rolnicze

Tymczasowy statut i plan nauki powstałego w ramach Wydziału Filozoficznego Studium Rolniczego zatwierdzono 31 lipca 1890 roku. Według niego studium podlegało wszystkim przepisom obowiązującym Wydział Filozoficzny. Katedry organizowano w kolejnych latach stopniowo, zgodnie z planem nauki. Studia przewidziano na trzy lata, a zajęcia były obowiązkowe. Program był ściśle określony, a odstępstwa możliwe jedynie wyjątkowo. Nauczanie obejmowało przedmioty przygotowawcze, główne oraz pomocnicze. Dominowała teoria, tylko w ostatnim semestrze wymiar ćwiczeń i wykładów był bardziej zrównoważony. Łącznie przewidziano 124 godzin wykładów i 49 ćwiczeń. Pierwszy rok był przeznaczony na kształcenie ogólne, a przedmioty specjalistyczne pojawiały się od roku drugiego (tab. 13).

Tabela 13. Program zajęć w Studium Rolniczym według programu z 1890 roku

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
I rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Wstęp do nauki o rolnictwie	1	–	Chemia organiczna	5	–
Fizyka doświadczalna	5	–	Botanika rolnicza	4	–
Chemia nieorganiczna	5	–	Fizjologia roślin	5	–
Botanika ogólna	3	–	Fizjologia zwierząt domowych	3	–
Anatomia i histologia zwierząt domowych	3	–	Zarys zoologii	3	–

⁶⁷⁷ Łącznie ze Studium Rolniczym.

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
Zasady austriackiego prawa cywilnego	3	–	Ćwiczenia botaniczne	–	2
Ćwiczenia zootomiczne i histologiczne	–	3	x	x	x
Ćwiczenia botaniczne	–	2			
Ćwiczenia chemiczne	–	9			
Razem	20	15	Razem	20	2
II rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Chemia rolnicza	5	–	Geologia rolnicza	2	–
Geologia i petrografia	2	–	Szczegółowa nauka uprawy roślin	6	–
Ogólna nauka uprawy roślin	3	–	Szczegółowa nauka hodowli zwierząt	6	–
Mleczarstwo	2	–	Rybactwo	1	–
Nauka o maszynach rolniczych	2	–	Pszczelarstwo	1	–
Budownictwo	2	–	Nauka o szkodnikach zwierzęcych	1	–
Ekonomia polityczna z polityką agrarną	3	–	Miernictwo i niwelacja	2	–
Ćwiczenia z chemii rolniczej (trzy razy w tygodniu po trzy godziny)	–	9	Klimatologia i meteorologia	2	–
x	x	x	Ekonomia polityczna z polityką agrarną i statystyką	3	–
			Wycieczki lub ćwiczenia geologiczne	–	2
			Ćwiczenia w rozpoznawaniu szkodników zwierzęcych	–	1
			Ćwiczenia z inżynierii rolniczej	–	3
Razem	25	9	Razem	24	6

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
III rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Nauka zarządzania gospodarstwem rolnym	5	–	Rachunkowość rolnicza i taksacja	4	–
Szczegółowa nauka o uprawie roślin	3	–	Weterynaria, II	2	–
Ogrodnictwo i sadownictwo	2	–	Encyklopedia leśnictwa, II	2	–
Szczegółowa nauka hodowli zwierząt	2	–	Austriackie prawo państwowe i administracyjne	3	–
Weterynaria, I	2	–	Ćwiczenia w zarządzie gospodarczym	–	2
Encyklopedia leśnictwa	2	–	Ćwiczenia w obrachunkach gospodarskich	–	2
Melioracje rolnicze	2	–	Konwersatorium o uprawie roślin	–	2
Skarbowość	2	–	Konwersatorium o hodowli zwierząt	–	2
Technologia rolnicza	4	–	Demonstracje weterynaryjno-kliniczne	–	1
Ćwiczenia w zarządzie gospodarstwem	–	2	Demonstracje z ogrodnictwa	–	1
Konwersatorium o uprawie roślin	–	2	Wycieczki rolnicze, raz w tygodniu	–	–
Konwersatorium o hodowli zwierząt	–	2			
Demonstracje weterynaryjno-kliniczne	–	1	x	x	x
Razem	24	7	Razem	11	10

Źródło: *Spis ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 135–137.

Po każdym roku nauki obowiązywały egzaminy, które miały charakter promocyjny. Ich zdanie było warunkiem uzyskania absolutorium. Na pierwszym roku egzaminowano z chemii, botaniki, zoologii i zasad prawa cywilnego, na drugim — z ekonomii politycznej, geologii rolniczej, fizyki i inżynierii rolniczej, zaś końcowy egzamin dotyczył rolnictwa, tj. uprawy roślin z che-

mią rolniczą, hodowli zwierząt, zarządzenia gospodarstwem rolnym oraz prawa państwowego i administracyjnego⁶⁷⁸.

Blisko dwudziestoletnie doświadczenia wykazały, że okres zaledwie trzech lat studiów nie dawał możliwości właściwego przygotowania naukowego i zawodowego. Również sami studenci skarżyli się na przeciążenie zajęciami. Rozpoczęto więc starania o wydłużenie czasu nauki i poddano weryfikacji program nauczania⁶⁷⁹. W roku 1908 zwrócono się do Ministerstwa z propozycją zmian programowych. Podkreślano w nich, iż celem Studium Rolniczego jest nie tylko kształcenie ogólne rolników, ale także przygotowanie specjalistów z różnych dziedzin związanych z rolnictwem. Dwa lata później Ministerstwo zgodziło się na opracowanie nowego statutu i regulaminu studiów, które zostały zatwierdzone 12 maja 1912 roku⁶⁸⁰. Wprowadzono wówczas czteroletni system nauki, rozszerzono ofertę wykładów i ćwiczeń nadobowiązkowych, zmieniono układ nauczania poszczególnych przedmiotów oraz zwiększono znacznie liczbę zajęć z ekonomii rolniczej. Nowy program studiów zaczęto wprowadzać od roku akademickiego 1911/1912, a więc jeszcze przed jego oficjalnym ogłoszeniem (tab. 14).

Zajęcia podzielono na obowiązkowe oraz nieobowiązkowe wykłady i ćwiczenia. Zachowano promocyjny charakter egzaminów po każdym roku. Zdanie egzaminu końcowego (po roku czwartym) dawało świadectwo ukończenia. Na świadectwie widniał spis wszystkich wykładów, w jakich brał udział student, oraz wyniki egzaminów. Dyplom uzyskiwano na podstawie świadectwa oraz rozprawy⁶⁸¹. Zawierał on ogólną ocenę przygotowania do zawodu rolnika (dostateczną, dobrą, bardzo dobrą lub znakomitą)⁶⁸². Grono pedagogiczne obejmowało oprócz profesorów i docentów Uniwersytetu także osoby spoza uczelni, mianowane przez Ministerstwo na wniosek Wydziału do prowadzenia przedmiotów specjalistycznych.

⁶⁷⁸ *Studium Rolnicze. Nauka*, w: *Spis ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1900, s. 129–139.

⁶⁷⁹ S. Surzycki, *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Kraków 1928, s. 60.

⁶⁸⁰ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 12 maja 1912 roku, Dz.U.P. Nr. 99, 1912, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 448–483.

⁶⁸¹ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 12 maja 1912 roku, Dz.U.P. Nr. 99, 1912, cz. 2, Regulamin Nauki, § 5, 6, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 457–466.

⁶⁸² Tamże, s. 453.

**Tabela 14. Program zajęć w Studium Rolniczym
według programu z 1912 roku**

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
I rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Geometria wykreślna	2	–	Chemia organiczna	5	–
Fizyka doświadczalna, I	4	–	Botanika rolnicza	4	–
Chemia nieorganiczna	5	–	Fizyka doświadczalna, II	3	–
Botanika ogólna	3	–	Zarys zoologii ze szczególnym uwzględnieniem szkodników zwierzęcych	4	–
Anatomia i histologia zwierząt domowych	3	–	Mechanika ogólna	2	–
Geodezja	2	–	Meteorologia	2	–
Ćwiczenia zootomiczne	–	2	Mineralogia i petrografia	3	–
Ćwiczenia botaniczne	–	2	Ćwiczenia w rysunkach technicznych	–	3
Ćwiczenia w rysunkach i geometrii wykreślnej	–	3	Ćwiczenia w miernictwie	–	3
x	x	x	Ćwiczenia w oznaczaniu szkodników zwierzęcych	–	1
			Ćwiczenia mineralogiczne	–	2
			Ćwiczenia botaniczne	–	2
Razem	19	7	Razem	23	11
II rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Chemia biologiczna	2	–	Hodowla zwierząt, II lub IV (wykład wspólny dla studentów IV i VI semestru)	4	–
Fizjologia roślin	4	–	Chemia rolnicza	5	–
Hodowla zwierząt, I	3	–	Gleboznawstwo	2	–

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
Mechanika rolnicza, I	3	–	Budownictwo wiejskie, II	2	–
Fizjologia zwierząt domowych	2	–	Mechanika rolnicza, II	3	–
Geologia ogólna	2	–	Nauka żywienia zwierząt domowych	5	–
Ekonomia polityczna	4	–	Polityka agrarna	3	–
Budownictwo wiejskie, I	2	–	Ćwiczenia w budownictwie	–	2
Ćwiczenia chemiczne	–	9	Ćwiczenia w gleboznawstwie	–	2
Demonstracje i ćwiczenia geologiczne	–	2	x	x	x
Ćwiczenia w budownictwie	–	2			
Razem	22	13	Razem	24	4
Przedmioty nieobowiązkowe					
Patologia roślin, I	2	–	Mikrobiologia	1	–
x	x	x	Patologia roślin, II	1	
			Zarys budowy geologicznej Galicji i graniczących z nią krajów	2	–
			Konwersatorium o polityce agrarnej	–	2
			Ćwiczenia w patologii roślin	–	1
			Wycieczki geologiczne	–	2
Razem	2	–	Razem	4	5
III rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Nauka o nawozach pomocniczych	2	–	Ekonomia rolnicza, II (taksacja rolnicza)	4	–
Ogólna nauka uprawy roślin	6	–	Weterynaria i higiena zwierząt domowych, II	2	–
Weterynaria i higiena zwierząt domowych, I	2	–	Szczegółowa nauka uprawy roślin, I lub II (wykład wspólny dla studentów VI i VIII półrocza)	2	–

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
Hodowla zwierząt, III lub Mleczarstwo (wykład wspólny dla studentów V i VII półrocza)	3	–	Hodowla zwierząt, II lub IV (wykład wspólny dla studentów IV i VI półrocza)	4	–
Ogrodnictwo	2	–	Melioracje rolnicze, II	2	–
Melioracja rolnicza, I	3	–	Zarys austriackiego prawa cywilnego	3	–
Austriackie prawo państwowe i administracyjne	2	–	Uprawa łąk i pastwisk lub nieobowiązkowy wykład o hodowli roślin (wspólny dla studentów VI i VIII półrocza)	2	–
Ekonomia rolnicza, I (ekonomika rolnicza)	4	–	Ćwiczenia z uprawy roślin	–	3
Ćwiczenia chemiczno-rolnicze	–	9	Demonstracje z weterynarii	–	1
Ćwiczenia w nauce żywienia zwierząt domowych	–	2	Ćwiczenia z ogrodnictwa	–	1
Demonstracje z weterynarii	–	1	Ćwiczenia z melioracji rolniczych	–	2
Ćwiczenia z ogrodnictwa	–	1	Konwersatorium z hodowli zwierząt	–	2
Ćwiczenia z melioracji rolniczych	–	2	Konwersatorium z uprawy roślin	–	2
Ćwiczenia z mechaniki rolniczej	–	2			
Ćwiczenia z nauki uprawy roślin	–	2	x	x	x
Razem	24	19	Razem	19	11
Przedmioty nieobowiązkowe					
Elektrotechnika	2	–	Mikrobiologia	1	–
Projektowanie budynków gospodarskich	2	–	Projektowanie budynków gospodarskich	–	2
x	x	x	Ćwiczenia chemiczno-rolnicze	–	9
Razem	4	–	Razem	1	11

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
IV rok					
Semestr zimowy			Semestr letni		
Mleczarstwo albo hodowla zwierząt, III (wykład wspólny dla studentów V i VII półrocza)	3	–	Szczegółowa nauka uprawy roślin, I albo II (wykład wspólny dla studentów VI i VIII półrocza)	2	–
Encyklopedia leśnictwa	3	–	Encyklopedia leśnictwa, II	3	–
Technologia rolnicza, I	3	–	Technologia rolnicza, II	3	–
Ekonomia rolnicza, III (organizacja gospodarstwa)	4	–	Rachunkowość (ekonomia rolnicza, IV)	2	–
Rybacktwo	2	–	Hodowla roślin (wykład nieobowiązkowy) lub uprawa łąk i pastwisk (wykład wspólny dla studentów VI i VIII półrocza)	2	–
Skarbowość	2	–	Konwersatorium z ekonomii rolniczej	–	2
Konwersatorium z uprawy roślin	–	2	Ćwiczenia z uprawy roślin	–	2
Demonstracja z weterynarii	–	1	Demonstracje z mleczarstwa	–	2
Konwersatorium z ekonomii rolniczej	–	2	Ćwiczenia w kalkulacjach gospodarskich	–	2
x	x	x	Demonstracje z weterynarii	–	1
			Ćwiczenia z mechaniki rolniczej	–	3
			Ćwiczenia z melioracji	–	3
Razem	17	5	Razem	12	15
Przedmioty nieobowiązkowe					
Ogrodnictwo (wybrane zagadnienia)	4	–	Mikrobiologia	1	–
Technologia rolnicza (wybrane zagadnienia)	2	–	Uprawa chmielu, Inu etc.	2	–
Leśnictwo (wybrane zagadnienia)	2	–	Ogrodnictwo (wybrane zagadnienia)	2	–

Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia	Przedmiot	Wykład	Ćwiczenia
Budowa dróg i mostów	1	–	Pszczelarstwo	1	–
Roboty wodne	2	–	Technologia rolnicza (wybrane zagadnienia)	2	–
Rybacko (wybrane zagadnienia)	2	–	Ćwiczenia z hodowli roślin	–	2
Ćwiczenia z nauki ogrodnictwa	–	2	Ćwiczenia z uprawy łąk i pastwisk	–	2
Ćwiczenia techniczne	–	4	Ćwiczenia technologiczne	–	4
Samodzielna praca w jednym z zakładów*			Ćwiczenia z ogrodnictwa	–	3
x	x	x	Samodzielna praca w jednym z zakładów*	–	–
Razem	13	6	Razem	8	11

Źródło: Regulamin nauki i egzaminów na Studium Rolniczym w c. k. uniwersytecie w Krakowie, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 457–465.

* Wymiar godzin nie był określony.

Łącznie przez okres czterech lat studiów realizowano w Studium Rolniczym 160 godzin obowiązkowych wykładów i 85 godzin obowiązkowych ćwiczeń. Według nowego programu zwiększyła się więc rola ćwiczeń (w ogólnej liczbie godzin zajęć ich odsetek wzrósł z 28% do 35%). Oferta zajęć nieobowiązkowych dawała możliwość udziału w 38 godzinach wykładów i 33 godzinach ćwiczeń. Każdy student zobowiązany był brać udział w jednym z trzech konwersatoriów do wyboru. Osoby chcące specjalizować się w wybranym dziale rolnictwa mogły ubiegać się o zwolnienie z części obowiązkowych wykładów i ćwiczeń. Wykłady z zakresu prawa dla rolników były organizowane w porozumieniu z Wydziałem Prawa. Studium Rolnicze oferowało bardzo zróżnicowane formy zajęć (demonstracje, wycieczki, praca na polu doświadczalnym) i proponowało szeroki zakres przedmiotów, pozwalający na nowoczesne zarządzanie gospodarstwem rolnym.

Rozdział V

REALIZACJA ZADAŃ EDUKACYJNYCH

1. Nowe formy zajęć dydaktycznych — seminaria

W drugiej połowie XIX wieku dokonały się istotne przemiany w sposobach organizacji zajęć dydaktycznych. W nauczaniu za niezbędne uznano zwiększenie intelektualnej aktywności studentów. Na uniwersytetach osobną strukturą organizacyjną, a zarazem specyficzną formą prowadzenia zajęć stały się seminaria. Dawały one podstawy warsztatu badawczego oraz umiejętności analizy i syntezy, a także krytycznego podejścia do źródeł. Pierwsze seminaria, jakie pojawiły się w niemieckich uniwersytetach na początku XVIII wieku, nie miały na celu kształtowania badaczy, lecz przygotowania przyszłych nauczycieli. Rozwój tych zajęć związany był z reformą szkół średnich i kształceniem nauczycieli filologii klasycznej⁶⁸³. Praca nad zagadnieniami filologicznymi miała wpływać na osobowość przyszłych pedagogów. Na wzorach klasycznych starano się kształtować świadomość powinności wobec państwa i społeczeństwa. Tego typu placówki powstały w Getyndze i Halle mając wyraźnie użyteczne nastawienie. Następnym etapem kształtowania się systemu seminaryjnego była reforma humboldtowska, w efekcie której na początku XIX wieku powstały seminaria w zreformowanych lub nowo powstałych uniwersytetach pruskich: w Królewcu (1810) oraz w Berlinie i Wrocławiu (1812). Seminaria stawały się wówczas szkołą badań naukowych, choć nadal powiązanych z filologią klasyczną. Stopniowo jednak cele badawcze zaczęły zyskiwać takie samo znaczenie jak względy pedagogiczne i dydaktyczne. Rozkwit historyzmu i wprowadzenie krytyki źródeł jako podstawy narracji wpłynął na kształt seminariów, coraz częściej rozumianych jako odrębny zakład naukowy, posiadający własny statut, bibliotekę i budżet. Przy seminariach powstawały księgozbiory podręczne, które poprzez łatwiejszy dostęp do literatury i źródeł kształtowały warsztat badawczy. Tworzenie bibliotek seminaryjnych odrębnych od głównej biblioteki uniwersyteckiej stało się

⁶⁸³ F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts...*, s. 353, 424; A. Żeleńska-Chełkowska, *Starania Józefa Szujskiego o utworzenie seminarium historii polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, ser. A, z. 12, 1968, s. 253.

w całej Europie cechą charakterystyczną procesu specjalizacji badań i stanowiło ogromne wsparcie dla prowadzonych prac. Elementem organizacji seminariów było przyznawanie stypendiów za prace pisemne, co zachęcało studentów do podejmowania samodzielnych badań. Wyróżniający się mieli szansę objąć stanowisko bibliotekarza przy bibliotece seminaryjnej, a następnie funkcję asystenta.

Seminaria na uniwersytetach austriackich pojawiły się po reformach L. Thuna. Tworzono je głównie w celu podniesienia poziomu kształcenia. Były egzemplifikacją idei wolności badań i nauczania, wprowadzały w ten system studentów i tworzyły stały element działalności uniwersytetów. W wypadku państwa habsburskiego realizowały także jego utylitarne cele, wspierając przygotowanie do pełnienia funkcji zawodowych (nauczyciela, prawnika czy teologa). Uzupełniały wykształcenie w zakresie wiedzy i — co szczególnie ważne — umiejętności. Były one niezbędne zwłaszcza dla nauczycieli, którzy mieli do pokonania kolejne etapy egzaminów państwowych, wymagających wykazania się samodzielną pracą badawczą na wybrany temat.

Tematykę prac określali prowadzący, co dawało możliwość rozwoju koncepcji badawczych i zachowania ciągłości badań. Państwo kontrolowało cele, dla których powstawały seminaria, monitorowało funkcjonowanie oraz reglamentowało ich liczbę. Realizowano to poprzez statuty, które były obowiązkowym elementem procesu tworzenia nowego seminarium. Przyjęcie statutu stanowiło podstawę do przyznania funduszy w postaci stałej dotacji przeznaczonej na wypłaty dla prowadzących, premie za prace seminaryjne oraz koszty utrzymania biblioteki i zbiorów rzeczowych. Rozliczenie finansowe, a co za tym idzie, wypłata dotacji następowała po przesłaniu szczegółowego sprawozdania z funkcjonowania seminarium, odbytych zajęć, realizacji planu i wyników, za które uważano spisy prac powstałych pod nadzorem prowadzącego. Powołanie seminarium nie było równoznaczne z otrzymaniem osobnego pomieszczenia, często zajmowało ono miejsce w lokalach o innym przeznaczeniu. Dlatego też nierzadko w Krakowie spotkania seminaryjne odbywały się w prywatnych domach profesorów.

W roku 1850 zorganizowano na Uniwersytecie Wiedeńskim Seminarium Filologiczno-Historyczne, które rozpoczęło działalność w roku akademickim 1851/1852⁶⁸⁴. Jego statut stał się punktem odniesienia dla autorów statutów seminariów na wydziałach filozoficznych innych uniwersytetów Monarchii. Władze oświatowe zdecydowały także o wprowadzeniu tego typu zajęć na

⁶⁸⁴ Archiwum Uniwersytetu Wiedeńskiego, E. Kirchshofer, *Geschichte des philologisch-historischen Seminars an der Universität Wien (1849–1900)*, (mszps pracy doktorskiej), Wien 1948, s. 22.

innych wydziałach wyższych uczelni w całym państwie. W roku 1874 wprowadzono je na wydziałach prawa i administracji, a najpóźniej zdecydowano się na ich otwarcie na wydziałach teologicznych⁶⁸⁵. Główna fala erygowania seminariów na wydziałach filozoficznych przypadła na lata siedemdziesiąte XIX wieku. W Wiedniu powstały wówczas Seminarium: Romanistyczne (1872), Matematyczne (1874) i Pedagogiczne (1877), natomiast zreorganizowano Seminarium Historyczne (1872). W Pradze utworzono Seminarium: Historyczne (1873), Germanistyczne (1874), Matematyczne (1875), Romanistyczne (1875), Pedagogiczne (1876) i Archeologiczno-Epigraficzne (1876), a w Innsbrucku Filozoficzne (1871), Historyczne (1871), Matematyczne (1874) i Germanistyczne (1875)⁶⁸⁶. W Galicji ten proces nie był tak widoczny, gdyż w latach siedemdziesiątych powstawały tylko pojedyncze Seminarium — we Lwowie Germanistyczne (1873), a w Krakowie Matematyczne (1874). Na Uniwersytecie Jagiellońskim istniały w tym czasie już dwa Seminarium — Filologiczne i Historyczne.

Jako pierwsze powstało w 1851 roku Seminarium Filologiczne, a inicjatorem jego utworzenia był Antoni Małecki⁶⁸⁷. Organizacyjnie wzorowano je na seminariach w Pradze i Wiedniu. W pierwszych latach działalności skupiało się ono na przygotowaniu nauczycieli języków klasycznych. Była to potrzeba chwili, ponieważ reforma systemu oświaty i wprowadzone ośmioletnie gimnazjum klasyczne wymagało wykształcenia dużej grupy nauczycieli łaciny i greki. Autor projektu Statutu Seminarium Filologicznego — Antoni Małecki — podkreślał, że celem zajęć, poza poszerzeniem wiadomości, będzie przygotowanie do zawodu nauczyciela poprzez kształcenie umiejętności prowadzenia wykładów oraz dyskusji⁶⁸⁸. Miało temu służyć przygotowywanie przez studentów prac pisemnych, następnie ich przedstawianie, ocena i rozmowa na ich temat. W związku z potrzebami oświatowymi Seminarium Filologiczne posiadało dwa oddziały: łaciński i grecki. Dla odpowiedniego przygotowania do prac seminaryjnych, wyrównania poziomu i utrwalenia wiadomości (zwłaszcza w zakresie gramatyki) przewidziano zajęcia proseminaryjne. Wprowadzano na nich studentów także w analizę i interpretację podstawowych utworów obowiązujących w szkolnej edukacji z zakresu filologii klasycznej. Program ten realizowano zwłaszcza w latach 1870–1891, kiedy profesorem filologii klasycznej był Maksymilian Iskrzycki⁶⁸⁹. Skupiał się on na gramatyce, egzegezie, metryce i ocenie prac pisemnych. Zajęcia w oddziale łacińskim

⁶⁸⁵ *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 375.

⁶⁸⁶ K. Lemayer, *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen...*, s. 285–305.

⁶⁸⁷ J. Chodakowska, *Seminaria na kierunkach humanistycznych...*, s. 119.

⁶⁸⁸ Arch. UJ, WF II 152, Seminarium filologiczne. Projekt Statutu z 1851 roku.

⁶⁸⁹ W. Madyda, *Z dziejów filologii klasycznej...*, s. 50.

koncentrowały się wokół analizy dzieł konkretnych autorów: Horacego, Salustiusza, Cezara, Cyncerona, Tacyta. Od kandydatów do zawodu wymagano doskonałej znajomości gramatyki obu języków klasycznych oraz biegłości stylistycznej w pracach pisemnych, a także szerokiej znajomości literatury antycznej, zwłaszcza autorów tekstów uwzględnianych w szkolnym programie nauczania⁶⁹⁰. Podobnie postępował Alfred Brandowski, którego dążeniem było rzetelne wykształcenie nauczycieli „klasyków”. Jego ćwiczenia przybierały różne formy — były to teoretyczne i praktyczne repetytoria nauki gimnazjalnej, analiza utworów, przekłady z łaciny na grekę i odwrotnie. Brandowski kładł też duży nacisk na krytykę i hermeneutykę literacką. Adam Miodoński, prowadzący ćwiczenia seminaryjne po Iskrzyckim, kierował uwagę studentów na najważniejsze problemy interpretacyjne, wskazywał ich źródła i trudności, inspirował do samodzielnej refleksji — bardzo irytowało go bezmyślne powielanie cudzych sądów⁶⁹¹.

Kazimierz Morawski poszerzył zakres poruszanych tematów o szeroko rozumianą kulturę antyczną⁶⁹². Ceniono także seminaria prowadzone przez Sternbacha za wzorowe wprowadzanie w krytykę i świetną egzegezę. Skupił się on na twórcach greckich: Bakchylidesie i Ajschylosie. Przygotowane przez jego studentów rozprawy dotyczyły analizy utworów Sofoklesa, Eurypidesa, Arystofanesa, Kallimacha, Teokryta, Meandra czy ulubionego przez Sternbacha — Grzegorza z Nazjanzu. Ponadto zapoznawano się z *Poetyką* Arystotelesa, mowami Izokratesa, a na proseminarium — z *Teogonią* Hezjoda, *Pamiętnikami* Ksenofonta i *Mowami Olimpijskimi* Demostenesa⁶⁹³.

Opis pracy w Seminarium Filologicznym można znaleźć we wspomnieniach jego uczestnika Karola Stacha⁶⁹⁴. Członkiem seminarium zostawało się na drugim roku. Przygotowanie się do zajęć seminaryjnych wymagało dużo czasu, gdyż w tygodniu było co najmniej osiem godzin ćwiczeń. Każdy ze słuchaczy musiał co dwa tygodnie przygotować interpretację utworu napisaną w języku łacińskim, który był językiem ćwiczeń (obowiązywał także przy dyskusji

⁶⁹⁰ Na egzaminie nauczycielskim wymagano znajomości dzieł: Cezara, Liwiusza, Salustiusza, Cyncerona, Tacyta, Owidiusza, Wergiliusza, Horacjusza, Ksenofonta, Herodota, Demostenesa, Platona, Homera, Sofoklesa, Plauta, Terencjusza, Tibulla, Ajschylosa, Eurypidesa, Lizjasza (Rozporządzenie MWiO z 30 sierpnia 1897 roku względem egzaminowania kandydatów do urzędu nauczycielskiego w gimnazjach i szkołach realnych).

⁶⁹¹ T. Sinko, *Nasi zmarli. Adam Stefan Miodoński*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego U.U.J. 1879–1929*, Kraków 1930, s. 25.

⁶⁹² W. Madyda, *Z dziejów filologii klasycznej...*, s. 53; J. Schnayder, *Kazimierz Morawski*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 26–28.

⁶⁹³ W. Madyda, *Z dziejów filologii klasycznej...*, s. 61.

⁶⁹⁴ K. Stach, *Z dawnych lat*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 44–48.

i prezentacji). Nacisk kładziono na poprawność gramatyczną i stylistyczną tekstów, skrupulatność oraz zastosowanie odpowiedniej metody badawczej. Do obowiązków studentów należało oddanie w ciągu roku dwóch większych prac pisemnych. W podejściu do analizy i interpretacji tekstów literackich dominował „hiperkrytycyzm”⁶⁹⁵. Tematy wyznaczali profesorowie. Studenci musieli opracować plan pracy, zebrać literaturę, zapoznać się z nią i samodzielnie przygotować rozprawę. Po sprawdzeniu wszystkich prac profesor rozdawał je do recenzji członkom seminarium. Recenzje z tematów łacińskich pisano po łacinie, zaś z greckich — po polsku. Następnie odczytywano je na zajęciach, autorzy odnosili się do nich, a na końcu głos zabierał profesor. Najlepsze były nagradzane (po 60 K i po 30 K). Początkowo Seminarium Filologii Klasycznej nie miało osobnej siedziby, a szafa z należącymi do niego książkami ulokowana była w Bibliotece Jagiellońskiej⁶⁹⁶. Sytuacja poprawiła się dopiero w końcu XIX wieku, po uzyskaniu pomieszczeń w Collegium Nowodworskiego⁶⁹⁷. Dzięki wysokiemu poziomowi zajęć Seminarium z Filologii Klasycznej stały się doskonałą szkołą samodzielności badawczej i warsztatu zawodowego przyszłych nauczycieli.

Na uruchomienie kolejnego Seminarium Filologicznego trzeba było czekać ponad trzydzieści lat. W połowie lat osiemdziesiątych XIX wieku z inicjatywy Wilhelma Creizenacha powstało Seminarium Germanistyczne⁶⁹⁸. Jego statut zatwierdzono w lipcu 1885 roku. Ogólnym celem było pogłębianie wiedzy w zakresie języka i literatury niemieckiej poprzez ćwiczenia praktyczne⁶⁹⁹. Podobnie jak na Seminarium Filologii Klasycznej dużą wagę przywiązywano do przygotowania nauczycieli języka niemieckiego dla szkół średnich. Statut określał seminarium jako trójoddziałowe. W pierwszym oddziale, przeznaczonym dla początkujących, koncentrowano się na ćwiczeniach wymowy oraz pracach pisemnych obejmujących łatwiejsze tematy z historii literatury niemieckiej⁷⁰⁰. W drugim zajmowano się gramatyką i literaturą od XIV do XX wieku, a w trzecim — tzw. nowoczesną literaturą. Wszystko w wymiarze jednej godziny tygodniowo. Jeśli chodzi o liczebność poszczególnych oddziałów, w każdym z nich było od kilku do kilkunastu osób. Creizenach wielokrotnie zwracał się

⁶⁹⁵ Tamże, s. 46.

⁶⁹⁶ J. Rozwadowski, *Wspomnienia*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 41–43.

⁶⁹⁷ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich (1904–1908)*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 49–51.

⁶⁹⁸ O. Dobijanka-Witczakowa, *Historia Katedry Germanistyki...*, s. 355.

⁶⁹⁹ AGAD, MWiO, 14u, Seminarium Germanistyczne. Statuten des Germanistischen Seminars der k.k. Univesität Krakau, Krakau 1885, k. 1688.

⁷⁰⁰ Tamże.

o dotacje na potrzeby seminarium. Dzięki temu udało mu się stworzyć dobrą bibliotekę podręczną. Na jej potrzeby uzyskiwał w latach 1886–1888 roczne dotacje w wysokości 200 K⁷⁰¹. Czynił także starania o stanowisko bibliotekarza przy seminarium⁷⁰², jednakże dopiero w 1908 roku MWiO zdecydowało się na jego okazjonalne wynagradzanie „od wypadku do wypadku” w wysokości 200 K, czyli w praktyce na jednorazowe dotacje⁷⁰³.

Seminarium Germanistyczne uchodziło za trudne⁷⁰⁴. Językiem zajęć był niemiecki i jego znajomość na poziomie umożliwiającym interpretację i krytykę tekstów Creizenach uznawał za oczywistość⁷⁰⁵. Profesor wspomagał zdolnych uczniów, ale w dużej mierze skupiał się na przygotowaniu dobrych germanistów na potrzeby szkół średnich⁷⁰⁶. Monotonne ćwiczenia z analizy utworów urozmaicały dyskusje dotyczące oceny prac pisemnych przedstawianych przez członków seminarium. Creizenach był otwarty na potrzeby studentów, przyjmował ich codziennie między godziną 9.00 a 10.00 rano, a seminarzystów nawet zapraszał na obiady⁷⁰⁷. Umożliwiał im korzystanie z własnej obszernej biblioteki, którą zresztą zapisał w testamencie Bibliotece Jagiellońskiej⁷⁰⁸. Spośród jego uczniów doktoraty uzyskało ponad czterdzieści osób⁷⁰⁹. Po jego odejściu na emeryturę wiosną 1913 roku tymczasowo kierowali oddziałami seminarium Roman Dyboski i Jan Rozwadowski⁷¹⁰. W roku następnym profesorem i kierownikiem seminarium mianowano Spirydona Wukadinowicia.

Seminarium Filologii Słowiańskiej powstało na mocy reskryptu z 2 czerwca 1887 roku, pod kierunkiem językoznawcy Lucjana Malinowskiego. Rok później, na wspólny wniosek Malinowskiego i Stanisława Tarnowskiego, rozszerzono seminarium, dodając drugi oddział. Jego kierownictwo powierzono

⁷⁰¹ Arch. UJ, S II 860, Wyciąg do akt, pisma w sprawie rozdysponowania środków przeznaczonych na Seminarium Germanistyczne, z 6 czerwca 1889 roku.

⁷⁰² Arch. UJ, WF II 157, Odpis pisma Namiestnictwa z 9 grudnia 1903 roku odmawiającego remuneracji dla bibliotekarza przy Seminarium Germanistycznym.

⁷⁰³ Arch. UJ, WF II 157, Pismo Namiestnictwa z 28 lipca 1908 roku w sprawie remuneracji dla bibliotekarza Seminarium Germanistycznego.

⁷⁰⁴ S. Pigoń, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Warszawa 1983, s. 216.

⁷⁰⁵ J. Jakubiec, *Na drodze stromej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, red. G. Ostasz, Kraków 2005, s. 143.

⁷⁰⁶ Tamże, s. 142.

⁷⁰⁷ Tamże, s. 143.

⁷⁰⁸ O. Dobijanka-Witczakowa, *Historia Katedry Germanistyki...*, s. 354.

⁷⁰⁹ Tamże, s. 356.

⁷¹⁰ Arch. UJ, WF II 157, Polecenie zapłaty dla filialnej kasy krajowej dla Romana Dyboskiego za prowadzenie Seminarium Germanistycznego w semestrze zimowym 1913/1914.

Tarnowskiemu. Jednocześnie podjęto starania o przyznanie pomieszczeń dla seminarium i uzyskano je w Collegium Novum, ale wspólnie z Seminarium Germanistycznym⁷¹¹. Pomimo utworzenia drugiego oddziału nie zmieniono dotacji stypendialnej. Podniesiono ją dopiero od roku akademickiego 1895/1896 z 300 K do 600 K rocznie⁷¹². Dwa oddziały seminaryjne miały odrębny zakres tematyczny. Tarnowski prowadził zajęcia o charakterze historycznoliterackim, a Malinowski — językowym. Po śmierci Malinowskiego i rocznym kierowaniu dwoma oddziałami przez Tarnowskiego na czele oddziału językoznawczego stanął Jan Rozwadowski (od roku akademickiego 1899/1900), a następnie Jan Łoś (od 1903/1904). W roku akademickim 1891/1892 Tarnowskiego zastępował Józef Tretiak.

Warunki rozwoju seminariów filologicznych nie były najlepsze. Uczestniczyło w nich niewielu studentów, ważniejszą rolę nadal odgrywały wykłady, a seminaria, jak wspominał Kazimierz Nitsch, „były mimo wszystko rzeczą drugorzędną, zwłaszcza że profesorowie potwierdzali bez problemu udział w nich”⁷¹³. Podkreślał też, że z wyjątkiem historii żadne seminarium nie posiadało osobnych lokali, nie utworzono też etatów asystenckich, brakowało biblioteki podręcznej, a zajęcia odbywały się we wspólnych pomieszczeniach. Wspominając zajęcia prowadzone przez Tretiaka, Nitsch wysoko ocenił ich atrakcyjność i użyteczność dla studentów: „Seminarium prowadził bardzo instruktywnie, tak że od razu dowiedzieliśmy się, na czym polega badanie naukowe”⁷¹⁴. Natomiast — jego zdaniem — Tarnowski „o prowadzeniu seminarium nie miał pojęcia: studentowi, który prosił go o wskazówki, jak ma dany utwór literacki opracować, odpowiedział: ano przeczyta pan ten utwór i napisze pan, co pan o nim myśli”⁷¹⁵. Odmienny, ale odosobniony obraz seminarium prowadzonego przez Tarnowskiego pozostawił w pamiętnikach Ferdynand Hoesick, który podkreślał jego uprzejmość i chęć pomocy studentom⁷¹⁶. Warto zauważyć, że w oddziale historycznoliterackim Tarnowskiego powstało wiele prac, zwłaszcza z zakresu literatury romantyzmu i okresu staropolskiego⁷¹⁷. Ich spis był co roku sumiennie przedstawiany w wykazie prac powstających na Uniwersytecie. Druk najlepszych tekstów umożliwił Tarnowski w prowadzonym przez siebie „Przeglądzie Polskim”. Seminarium było dostępne dla wszystkich bez ograniczeń, jednakże trudno było Tarnowskiemu zaakceptować

⁷¹¹ J. Kijas, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej...*, s. 122.

⁷¹² Arch. UJ, WF II 155, Katedra i Seminarium Filologii Słowiańskiej.

⁷¹³ K. Nitsch, *Ze wspomnień językoznawcy...*, s. 27–28.

⁷¹⁴ Tamże, s. 26.

⁷¹⁵ Tamże.

⁷¹⁶ F. Hoesick, *Powieść mojego życia*, t. 1, Wrocław–Kraków 1959, s. 416.

⁷¹⁷ J. Kijas, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej...*, s. 123.

fakt pojawienia się na uczelni kobiet — wśród jego seminarzystów była tylko jedna studentka⁷¹⁸. Nie prowadził proseminarium z analizy utworów, toteż jego uczniowie faktycznie musieli wykazać się dużą samodzielnością w pracy badawczej. Proseminaria i ćwiczenia z interpretacji utworów prowadzili Józef Tretiak, Tadeusz Grabowski oraz Ignacy Chrzanowski, skutecznie wpajając studentom metodologię badań historycznoliterackich. W 1912 roku w związku z rozwojem badań otwarto trzeci oddział Seminarium Sławistycznego z Historii Literatury Polskiej⁷¹⁹. Po tym, jak Chrzanowski przejął prowadzenie seminarium, nastąpiła zmiana w jego funkcjonowaniu. Nowy profesor z pasją uczył studentów metodologii pracy naukowej, wdrożył też ćwiczenia metodyczne już dla pierwszego roku, które następnie przekształciły się w proseminarium⁷²⁰. Ograniczył liczbę szczegółowych wykładów monograficznych, natomiast wprowadził wykłady z analizy wybranych arcydzieł literatury⁷²¹. Miały one na celu naukę wzorowej metody analizy tekstu i komentarza filologicznego oraz estetycznego⁷²². Umiejętność tę uznawał Chrzanowski za niezwykle istotną⁷²³. Początkowo seminarium było otwarte dla wszystkich, jednak od roku akademickiego 1913/1914 kierownik zdecydował, że jego członkami mogą zostać tylko osoby, które odbyły u niego ćwiczenia metodologiczne⁷²⁴. Profesor znany był z otwartości na potrzeby studentów, dla których trzy razy w tygodniu organizował konsultacje we własnym mieszkaniu. Jego zajęcia cieszyły się ogromną popularnością i opierały na analizie odczytywanych prac studenckich, z którymi zapoznawali się wcześniej także wyznaczeni koreferenci. Oni jako pierwsi zgłaszali swoje uwagi, następnie kolejno wypowiadali się inni uczestnicy, a na końcu profesor⁷²⁵. Prace seminaryjne można było decyzją prowadzącego zaliczyć na poczet tzw. wypracowania domowego na egzaminie nauczycielskim lub mogły one stanowić podstawę rozprawy doktorskiej. Wyróżniające się rozprawy profesor polecał do druku, najczęściej w „Pamiętniku Literackim” oraz w „Pracach Historyczno-Literackich”. Wspierał też studentów w rozwijaniu ich indywidualnych zainteresowań literackich.

⁷¹⁸ Tamże, s. 146.

⁷¹⁹ AGAD, MWiO, 17u, Seminarium — sprawozdania. Seminarium Sławistyczne, k. 677–680.

⁷²⁰ T. Ulewicz, *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej...*, s. 119–121.

⁷²¹ Tamże.

⁷²² J. Spytkowski, *Studium historii literatury polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1910–1945*, w: *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej...*, s. 169.

⁷²³ Tamże.

⁷²⁴ Tamże, s. 172.

⁷²⁵ Tamże, s. 173.

W związku z potrzebą kształcenia nauczycieli języków nowożytnych i ułatwienia dostępu do literatury naukowej w roku akademickim 1897/1898 powstało Seminarium Filologii Romańskiej pod kierunkiem Maksymiliana Kawczyńskiego. Ministerstwo początkowo dotowało je w ograniczonym zakresie (płaca dla kierownika oraz nagrody dla studentów za prace pisemne)⁷²⁶. W kolejnych latach uzyskano dodatkowe fundusze oraz etat seminaryjnego bibliotekarza. Kawczyński prowadził ćwiczenia metodyczno-krytyczne z zakresu literatury (dwie godziny) i języków romańskich (godzina tygodniowo)⁷²⁷. Dotyczyły one głównie języka i literatury średniowiecznej i nowożytnej oraz teorii dramatu włoskiego i francuskiego. M. Kawczyński ze względu na zły stan zdrowia był czynny zawodowo tylko do roku akademickiego 1904/1905⁷²⁸. Po jego śmierci seminarium prowadził krótko Eugeniusz Herzog, który w 1908 roku zrezygnował i przeniósł się do Czerniowiec⁷²⁹. Jego miejsce zajął Stanisław Stroński. Na seminariach skupiał się on na interpretacji tekstów starofrancuskich i staroprowansalskich (zwłaszcza dzieł trubadurów), kierował też pracami pisemnymi studentów, zwykle poświęconymi nowszej literaturze francuskiej.

Przed I wojną światową Wydział Filozoficzny UJ wnioskował do ministerstwa oświaty o zgodę na utworzenie Seminarium Anglistycznego. Powołano się przy tym na reformę szkół średnich i powstanie gimnazjów realnych, w których grekę zastąpiono nauczaniem języków nowożytnych, na liczną emigrację do Stanów Zjednoczonych oraz rosnącą liczbę osób podejmujących praktyczną naukę języka angielskiego. Zwracano też uwagę władzom oświatowym, że na Uniwersytecie od roku 1911/1912 odbywały się już zajęcia z języka i literatury angielskiej prowadzone przez dwóch profesorów nadzwyczajnych⁷³⁰. Mimo starań nie udało się do 1914 roku powołać tego seminarium.

Powstanie Seminarium Historycznego na Uniwersytecie Jagiellońskim wiązało się ze zmianami, jakie nastąpiły w sposobach kształcenia historyków⁷³¹. Twórcą nowego modelu badań historycznych, opartego na analizie

⁷²⁶ Arch. UJ, WF II 158, Pismo Namiestnictwa do Dziekanatu Wydziału Filozoficznego z 4 sierpnia 1897 roku w sprawie powołania Seminarium Filologii Romańskiej.

⁷²⁷ *Spis wykładów w półroczu letnim. Rok szkolny 1897/1898*, Kraków 1898, s. 17.

⁷²⁸ Z. Czerny, *Filologia romańska...*, s. 319.

⁷²⁹ Arch. UJ, WF II 158, Pismo MWiO z 8 sierpnia 1906 roku o zgodzie na wykłady z filologii romańskiej docenta prywatnego E. Herzoga, nauczyciela szkoły realnej w Wiedniu, prowizorycznie na lata 1906/1907–1907/1908.

⁷³⁰ AGAD, MWiO, 14u, SeminaRIA — sprawozdania. Pismo Dziekana Rozwadowskiego z 15 listopada 1912 roku, k. 681–682.

⁷³¹ Fragment poświęcony Seminarium Historycznemu oparty jest na artykule opublikowanym w: M. Stinia, *Biblioteka seminarium historycznego Uniwersytetu Jagielloń-*

źródeł, był Leopold Ranke⁷³², którego berlińskie ćwiczenia stały w opozycji do działających już seminariów, jako niedających odpowiedniego przygotowania studentom⁷³³. Mobilność zwolenników Rankego (Georga Waitza, Wilhelma Giesebrechta, Wilhelma Wattenbacha, Heinricha Sybela, Adolfa Schmidta) sprawiła, że nowy system kształcenia studentów szybko wyszedł poza ramy uniwersytetów niemieckojęzycznych (Gabriel Monod we Francji, Godefroid Kurth w Belgii, Fiedir Fortinski w Rosji), a wkrótce i poza kontynent (George Bankroft w Stanach Zjednoczonych)⁷³⁴. Dzięki udziałowi studentów z ziem polskich w ćwiczeniach prowadzonych przez Georga Waitza w Getyndze recepcja nowoczesnej metodyki i historiografii na obszarze zaboru austriackiego nastąpiła bardzo szybko⁷³⁵. W zajęciach tych uczestniczył m.in. Stanisław Smolka⁷³⁶. Z uczniami Rankego zetknęła się większość galicyjskich historyków podczas odbywania studiów na uniwersytetach niemieckich lub austriackich. Szybko implementowali oni wzory niemieckie i szkołę „krytyczną”⁷³⁷. Wprowadzenie metody pozytywistyczno-krytycznej w badaniach pozwoliło na przyjęcie kolejnych koncepcji konstrukcji metodologicznych. Uwidoczniło się to wyraźnie w pracach badawczych i dydaktyce na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Początek Seminarium Historycznego w Krakowie przypadł na rok 1861⁷³⁸. W pochodzącym z tego okresu statucie wskazywano, że zasadniczym celem

skiego w latach 1874–1918, w: *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Julianowi Dybcowi*, red. A. Banach, Kraków 2013, s. 465–476.

⁷³² K.R. Eskildsen, *Leopold Ranke's Archival Turn. Location and Evidence in Modern Historiography*, „Modern Intellectual History” 5, 2008, nr 3, s. 427.

⁷³³ Tenze, *Leopold von Ranke, la passion de la critique et le séminaire d'histoire*, w: *Lieux de savoir. Espaces et communautés*, red. Ch. Jacob, Paris 2007, s. 462–482.

⁷³⁴ H.B. Adams, *Methods of Study in History*, w: *Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science*, ed. by H.B. Adams, Baltimore 1887, s. 65; M. Serejski, *Krakowska szkoła historyczna a historiografia europejska*, w: *Spór o krakowską szkołę historyczną...*, s. 14.

⁷³⁵ F. Frensdorff, *George Waitz*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 40, Leipzig 1896, s. 612–613.

⁷³⁶ A. Gieysztor, *Stanisław Smolka jako mediewista*, w: *Spór o krakowską szkołę historyczną...*, s. 100.

⁷³⁷ M. Serejski, *Krakowska szkoła historyczna...*, s. 27.

⁷³⁸ Sprawozdanie z działalności Seminarium Historycznego w roku 1861/1862. AGAD, MWiO, 14u, Seminarium — sprawozdania, k. 714–720; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 91; J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861–1918*, w: *Spór o krakowską szkołę historyczną...*, s. 50; Z. Jabłoński, *Historia nowożytna i najnowsza w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1805–1909*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 116.

zajęć seminaryjnych było przygotowanie kandydatów na nauczycieli i badaczy historii. Kładziono więc nacisk na stanowiące podstawę szkolnej edukacji historycznej dzieje starożytne. Na czele seminarium stali wówczas Antoni Walewski i Antoni Wachholz. Pierwszy z nich kierował oddziałem historii powszechnej, drugi zaś prowadził zajęcia głównie z dziejów monarchii Habsburgów. Intensywny okres rozwoju seminarium nastąpił w kolejnym dziesięcioleciu, kiedy to po ustąpieniu w 1871 roku A. Walewskiego i po śmierci A. Wachholza dwa lata później na jego czele stanęli Wincenty Zakrzewski⁷³⁹ i Józef Szujski⁷⁴⁰. Zakrzewski kierował oddziałem historii powszechnej w latach 1872–1910. Szujski, będąc od 1869 roku profesorem historii polskiej, prowadził przejściowo seminaryjny oddział historii austriackiej. Kiedy po Wachholzu, w 1876 roku powołano na katedrę Stanisława Smolkę, objął on jednocześnie kierownictwo tego oddziału i stał na jego czele do roku 1901.

Na swoich zajęciach Szujski wymagał od studentów sumiennej znajomości zasad krytyki historycznej, stosowania ich podczas analizy dokumentów oraz źródeł narracyjnych, stawiał też nacisk na heurystykę oraz pełne wykorzystanie źródeł i opracowań według wzorów niemieckich⁷⁴¹. Seminarium prowadził według określonego planu. Na pierwszym roku prowadzono krytykę zewnętrzną źródeł oraz wstępną analizę porównawczą, w drugim roku pracy skupiano się na krytyce wewnętrznej, a na trzecim konstruowano pełną narrację o charakterze monograficznym⁷⁴². Mimo braku podstaw formalnych prace jego seminarzystów koncentrowały się często na tematach dotyczących historii Polski i opierały na wydaniach dzieł Jana Długosza, Wincentego Kadłubka czy też na „Kodeksie kapituły krakowskiej”⁷⁴³. Kilkakrotne starania J. Szujskiego (w roku 1872 i 1874) o otwarcie trzeciego oddziału Seminarium — historii polskiej nie powiodły się⁷⁴⁴.

Po śmierci Szujskiego katedrę historii polskiej objął Stanisław Smolka, zatrzymując jednocześnie kierownictwo historii austriackiej w seminarium. Smolka doprowadził do jego reorganizacji i zmiany statutu w roku 1877⁷⁴⁵.

⁷³⁹ Arch. UJ, WF II 42, Protokół posiedzenia Wydziału Filozoficznego w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim z dnia 8 marca 1872 roku, k. 231.

⁷⁴⁰ Arch. UJ, WF II 42, Protokół posiedzenia Wydziału Filozoficznego w c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim z dnia 25 lipca 1873 roku, k. 267.

⁷⁴¹ J. Garbacik, *Rozwój mediewistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego...*, s. 70.

⁷⁴² ZNiO, rkps 7325/II mf. 2005. Papiery Józefa Szujskiego, t. 4: Materiały historyczne, fragmenty naukowe i literackie. Seminarium r. 1875/1876, k. 3.

⁷⁴³ U. Perkowska, *Profesor Józef Szujski i jego uczniowie*, „Rocznik Krakowski”, t. 60, Kraków 1994, s. 97; Z. Jabłoński, *Historia nowożytna...*, s. 118.

⁷⁴⁴ A. Żeleńska-Chełkowska, *Starania Józefa Szujskiego...*, s. 259, 261.

⁷⁴⁵ Arch. UJ, WF II 138, Statut Seminarium Historycznego.

Seminarium podzielono na dwie sekcje — metodologiczną i pedagogiczną. Ta podwójna funkcja odpowiadała na praktyczne potrzeby państwa i była częstą cechą dziewiętnastowiecznych seminariów historycznych⁷⁴⁶. Zagwarantowano w ten sposób fachowe przygotowanie zarówno przyszłym badaczom, jak i kandydatom na nauczycieli szkół średnich. Jednak nacisk coraz wyraźniej kładziono na przygotowanie w kierunku naukowym. S. Smolka uważał za najważniejsze wyrobienie u studentów umiejętności samodzielnego prowadzenia badań, dlatego elementy wykładowe łączył z konwersatorium i zajęciami praktycznymi (zwłaszcza w zakresie nauk pomocniczych historii)⁷⁴⁷. Główną metodę pracy stanowiły studenckie referaty, przygotowywane na podstawie literatury i samodzielnej analizy źródeł, których powielony wybór otrzymywał każdy uczestnik. Aby znaleźć się w tym gronie, należało wykazać się znajomością podstaw metodologii historii oraz źródłoznawstwa⁷⁴⁸. Seminarium miało początkowo charakter elitarny, a liczbę członków zwyczajnych ustalał sam Smolka. Od roku akademickiego 1886/1887 uzyskano lokal w nowo zbudowanym Collegium Novum, co stworzyło warunki do przyjmowania większej liczby członków. Przeniesiono tam także zbiory biblioteczne, przy okazji znacznie je powiększając⁷⁴⁹. Sprowadzano też dzieła z bibliotek wiedeńskich, lwowskich, z Kórnika i Biblioteki Zamoyskich. Smolka dbał o przyjazne relacje ze studentami, dlatego organizował tzw. schadzki historyczne, które odbywały się początkowo w restauracji „Zdrowie”, a potem co dwa tygodnie w Hotelu Drezdeńskim. Zapraszał też na spotkania („herbatki”) we własnym mieszkaniu⁷⁵⁰. Postawa Smolki wywarła istotny wpływ na pojmowanie roli przygotowania dydaktycznego w studiach historycznych — po rozdzieleniu seminarium na dwie sekcje — metodologiczną i dydaktyczną — profesor zmarginalizował tę ostatnią, uznając ją za nieistotną w kształceniu historyków⁷⁵¹.

Wybitnym kierownikiem seminarium był Wincenty Zakrzewski. Jego skrupulatność i rzetelność oraz, jak to określił we wspomnieniach z seminarium Ludwik Ręgorowicz, niechęć do wszelkiej „blagi, frazeologii i powierzchowności” czyniła zeń doskonałego nauczyciela przyszłych historyków⁷⁵². Bardzo

⁷⁴⁶ M. Huttner, *Historische Gesellschaften und die Entstehung historischer Seminare — zu den Anfängen institutionalisierter Geschichtsstudien an den deutschen Universitäten des 19. Jahrhunderts*, w: *Historische Institute im internationalen Vergleich*, Hrsg. M. Middell, G. Lingelbach, F. Hadler, Bd. 3, Leipzig 2001, s. 69–70.

⁷⁴⁷ H. Barycz, *Stanisław Smolka...*, s. 70–71.

⁷⁴⁸ Tamże, s. 86.

⁷⁴⁹ Szerzej: M. Stinia, *Biblioteka seminarium historycznego...*

⁷⁵⁰ H. Barycz, *Stanisław Smolka...*, s. 118–119.

⁷⁵¹ Tamże, s. 84.

⁷⁵² L. Ręgorowicz, [*Wspomnienia*] 1907–1910, w: *Patrząc ku młodości...*, s. 66.

surowy i wymagający, w efekcie miał niewielu seminarzystów, ale wykształcił grupę znakomitych badaczy historii: Jana Ptaśnika, Wacława Sobieskiego i Abdona Kłodzińskiego.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych (1897) z krytyką sposobu działania seminarium krakowskiego wystąpił Stanisław Zakrzewski⁷⁵³. Do wad zaliczył brak zróżnicowania stopnia trudności tematów prac pisemnych, wynikający z niejednoznacznego rozgraniczenia członków seminariów na początkujących i zaawansowanych oraz bezcelowość publicznego prezentowania rozpraw, które miało znaczenie wyłącznie dla osoby wygłaszającej⁷⁵⁴. Poddał w wątpliwość nadmierne przywiązywanie wagi do prac źródłowych, powodujące zbyt dużą specjalizację, pomijanie kwestii ogólnych i związków przyczynowo-skutkowych. Uważał, że za mało powstaje tekstów związanych z historią powszechną, brakuje prac porównawczych i widoczna jest dominacja tematów z historii politycznej⁷⁵⁵. Wskazywał także na zawężenie działań seminarium, które przygotowywało studentów wyłącznie do rygorozów doktorskich, podczas gdy tytuł doktorski w sensie praktycznym, zawodowym poza nauką nie dawał żadnych praw. Na koniec poddał krytyce obowiązujący system nagród, który nie spełniał swojej motywacyjnej funkcji, ponieważ studenci starali się nie przekraczać ram kwoty wyznaczonej przez Ministerstwo i traktowali ją jako należne wynagrodzenie, w efekcie więc powstawały tylko trzy–cztery prace w semestrze⁷⁵⁶.

Pod koniec swojej działalności dydaktycznej S. Smolka ze względu na wzrastającą liczbę chętnych do udziału w seminarium podzielił swój oddział na dwie sekcje: pierwszą dla początkujących, w której poznawano istotne pozycje historiograficzne, oraz drugą, w której koncentrowano się na analizie prac studenckich. Po wycofaniu się profesora z prowadzenia zajęć pierwszą sekcję przejął Stanisław Krzyżanowski, a drugą Wiktor Czermak⁷⁵⁷. Dużą popularnością wśród studentów cieszyło się zwłaszcza seminarium Czermaka, którego dobroć i uczynność była często nadużywana przez studentów⁷⁵⁸. Z kolei Stanisław Krzyżanowski niezwykle dbał o dostarczanie materiałów źródłowych studentom, robił dla nich zdjęcia dokumentów i doskonale wprowadzał w tajniki paleografii⁷⁵⁹.

⁷⁵³ S. Zakrzewski (ps. Kazimierz Brzoza), *Kilka słów o studium historycznym na Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Krytyka” 2, 1897, nr 1, s. 141.

⁷⁵⁴ Tamże, s. 144.

⁷⁵⁵ Tamże, s. 145.

⁷⁵⁶ Tamże, s. 147.

⁷⁵⁷ J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne...*, s. 57.

⁷⁵⁸ L. Ręgorowicz, *[Wspomnienia] 1907–1910...*, s. 67–68.

⁷⁵⁹ Tamże.

Już od roku akademickiego 1895/1896 utworzono w Seminarium Historycznym podstawy zbiorów paleograficzno-dyplomatycznych, którymi zarządzał Stanisław Krzyżanowski⁷⁶⁰. W 1909 roku podjęto decyzję o wyodrębnieniu zajęć z nauk pomocniczych historii. W tym samym roku wiedeńskie władze oświatowe wydały zgodę na utworzenie kolejnego oddziału Seminarium — Historii Polski⁷⁶¹.

Życie naukowe seminarium koncentrowało się w pomieszczeniach Collegium Novum. Trzy sale przeznaczono „na bibliotekę, salę ćwiczeń oraz czytelnię dla studentów. Nadzór nad pomieszczeniami pełnił stypendysta — asystent, absolwent który rokował szanse na karierę naukową. Do jego obowiązków należała pomoc w przygotowaniu materiałów do ćwiczeń oraz obsługa biblioteki seminaryjnej”⁷⁶². Takimi stypendystami byli w swoim czasie Kazimierz Krotoski, Józef Korzeniowski i Wiktor Czermak⁷⁶³. W 1897 roku MWiO zgodziło się na utworzenie w miejsce stypendysty stałej funkcji asystenta Seminarium Historycznego, którym został kierujący biblioteką od 1891 roku W. Czermak⁷⁶⁴. Kolejnymi asystentami, a zarazem opiekunami zbiorów bibliotecznych byli Franciszek Bujak, Waław Tokarz, Witold Kamieniecki i Stanisław Zachorowski. Pracownia Seminarium Historycznego była czynna codziennie z wyjątkiem świąt, od godziny 8.00 rano do 20.00. Korzystać z niej mogli wszyscy profesorowie i docenci, także byli i obecni członkowie seminarium. Uzyskanie własnych pomieszczeń stało się przełomem w rozbudowie zbiorów bibliotecznych, pozwoliło występować do Ministerstwa z wnioskami o nadzwyczajne dotacje na niezbędne zakupy. Wśród nich wymieniano m.in.: *Monumenta Germaniae Historica* Georga Heinricha Pertza, *Archiv für österreichische Geschichte (AÖG)* oraz zbiory źródeł francuskich, angielskich, włoskich, austriackich, rosyjskich i ukraińskich (ruskich). Postulowano konieczność nabycia wydawnictw encyklopedycznych oraz publikacji z zakresu paleografii, dyplomatyki, chronologii, geografii, nauk pomocniczych historii oraz podręczników do historii pruskiej i rosyjskiej. Prośby te przyniosły połowiczny efekt⁷⁶⁵. Ostatecznie na urządzenie biblioteki przyznano w 1889 roku

⁷⁶⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1895/1896*, Kraków 1896, s. 11.

⁷⁶¹ Arch. UJ, WF II 138, Seminarium Historyczne.

⁷⁶² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 97.

⁷⁶³ J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne...*, s. 62.

⁷⁶⁴ Arch. UJ, WF II 138, Pismo Namiestnictwa z 19 sierpnia 1897 roku do dziekana Wydziału Filozoficznego informujące o tym, że MWiO zgodziło się na ustanowienie asystentury zamiast stypendium przy Seminarium z pensją 500 złr na lata 1898, 1899, 1900.

⁷⁶⁵ Arch. UJ, WF II 138, Referat przygotowany na posiedzenie Wydziału Filozoficznego w sprawie nadzwyczajnej dotacji w wysokości 1000 złr na bibliotekę.

800 zł⁷⁶⁶. Od ostatniego dziesięciolecia XIX wieku zwiększano stałą dotację biblioteczną, tak że w roku 1911 osiągnęła ona kwotę 800 K. Sporadycznie Ministerstwo zasilalo też bibliotekę funduszami nadzwyczajnymi⁷⁶⁷. Seminarium spotkało się z dużym wsparciem ze strony społecznej — dar rzeczowy w postaci zbioru numizmatów złożył w 1891 roku Władysław Kretkowski, a wsparcia finansowego udzielił były członek seminarium ks. Jan Konstanty Giecwicz. Dzięki jego donacji powstała fundacja wypłacająca stypendia seminarzystom, którzy byli autorami najlepszych prac o charakterze źródłowym⁷⁶⁸.

Dzięki ogólnoaustriackiej tendencji z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych XIX wieku do zakładania seminariów matematycznych jedno z nich powstało też w 1874 roku w Krakowie. Było dużym krokiem do wyodrębnienia matematyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej⁷⁶⁹. Miało ono statutowo zapisane cele działania: samodzielne badania studentów, poszerzenie specjalistycznej, wychodzącej poza podstawowy program akademicki wiedzy oraz przygotowanie przyszłych nauczycieli⁷⁷⁰. Seminarium składało się z dwóch oddziałów. W pierwszym, dla początkujących, koncentrowano się na ćwiczeniach pisemnych i ustnych z algebry, trygonometrii i geometrii analitycznej. Drugi przeznaczony był dla studentów zaawansowanych, pracujących nad problemami rachunku różniczkowego i całkowego. Utworzono także bibliotekę seminaryjną, w której gromadzono podstawowe podręczniki i czasopisma matematyczne, początkowo przede wszystkim niemieckojęzyczne, a z czasem także francuskie i inne. Systematycznie dokonywano zakupów oraz uzyskiwano darowizny i zapisy testamentowe, tak że około 1900 roku biblioteka liczyła około tysiąca woluminów⁷⁷¹.

Uczestniczyć w seminarium można było po wysłuchaniu wyznaczonych wykładów oraz zaliczeniu kolokwiów. Statut określał liczbę członków w każdym z oddziałów (sześć osób). Zajmowano się dwoma grupami problemów — dydaktycznymi i naukowymi. Z dydaktyki pracowano nad tematami objętymi szkolnymi instrukcjami ministerialnymi, które były ówczesnymi odpowiednikami programów nauczania. Analizowano je oraz wprowadzano studentów w elementy praktyki dydaktycznej. Szczególnie dużo uwagi tej problematyce poświęcał podczas swoich zajęć Marian Baraniecki, który szczegółowo omawiał problemy nauczania matematyki z podziałem na gim-

⁷⁶⁶ Arch. UJ, WF II 138, Odpis pisma Namiestnictwa z 14 września 1889 roku.

⁷⁶⁷ J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne...*, s. 62.

⁷⁶⁸ Tamże, s. 63.

⁷⁶⁹ Z. Opiał, *Zarys dziejów matematyki...*, s. 65.

⁷⁷⁰ AGAD, MWiO, 14u, Seminarium. Seminarium Matematyczne. Statuten des Mathematischen Seminars der k.k. Universität, Krakau 1874, k. 338–343.

⁷⁷¹ Z. Opiał, *Zarys dziejów matematyki...*, s. 66.

nazjum niższe i wyższe oraz wprowadzał wiadomości o używanych w szkole podręcznikach i metodach⁷⁷².

W oddziale naukowym (zwanym też fachowym) rozważano matematyczne problemy teoretyczne⁷⁷³. Analizowano je w oparciu o literaturę przedmiotu obejmującą pozycje wydawane w całej Europie, szczególnie niemiecko- i francuskojęzyczne⁷⁷⁴. We wszystkich oddziałach studenci przygotowywali prace pisemne, musieli też wygłosić referat na temat przeczytanej literatury bądź opracowywanego zagadnienia⁷⁷⁵. Wysoki poziom naukowy seminarium zapewniał Franciszek Mertens, który dbał o wprowadzanie studentów już na wykładach w problemy poruszane w najnowszej literaturze, zwłaszcza z zakresu teorii wyznaczników, form kwadratowych oraz teorii liczb i teorii grup⁷⁷⁶. W lekturze zalecanej przez niego na ćwiczenia seminaryjne znajdowały się prace jego profesorów z okresu studiów berlińskich, Leopolda Kroneckera i Ernsta Kummera, którzy byli autorami pionierskich prac z zakresu matematyki. Po odejściu w 1884 roku Mertensa oddziałem seminaryjnym kierował Marian Aleksander Baraniecki, a po jego śmierci w 1895 roku na krótko Stanisław Kępiński (przeszedł w 1899 roku na Szkołę Politechniczną we Lwowie). W 1902 roku odszedł na emeryturę kierujący jednym z oddziałów seminarium od chwili jego powstania Franciszek Karliński. W kolejnych latach zajęcia seminaryjne prowadzili Kazimierz Żorawski i Stanisław Zaremba.

Na mocy reskryptu MWiO z 27 września 1901 roku utworzono Seminarium Filozoficzne pod kierunkiem Maurycego Straszewskiego oraz Stefana Pawlickiego⁷⁷⁷. Zezwolono także na założenie biblioteki podręcznej i przyznano jej dwuletnią dotację. Problemem było znalezienie miejsca na prowadzenie zajęć i ulokowanie zbiorów bibliotecznych⁷⁷⁸. Sprawa przeciągała się przez rok. Senat zdecydował ostatecznie, by bibliotekę podręczną umieścić tymczasowo w sali Seminarium Prawniczego w budynku po Gimnazjum św. Anny⁷⁷⁹. Seminarium zorganizowano w dwóch oddziałach. Maurycy Straszewski skupiał się na historii filozofii oraz problematyce pedagogicznej (prowadził nawet dodat-

⁷⁷² AGAD, MWiO, 14u, Seminaia, Seminarium Matematyczne, Sprawozdanie F. Karlińskiego za semestr letni 1892/1893, k. 36.

⁷⁷³ Tamże, Sprawozdanie F. Karlińskiego za semestr letni 1893/1894, k. 21.

⁷⁷⁴ Tamże, Wykaz literatury używanej w Seminarium matematycznym w roku 1877/1878, k. 1067.

⁷⁷⁵ Tamże, Sprawozdanie F. Karlińskiego za semestr zimowy 1889/1890, k. 90.

⁷⁷⁶ Z. Opiał, *Zarys dziejów matematyki...*, s. 66.

⁷⁷⁷ Arch. UJ, S II 851, Seminarium Filozoficzne, Odpis pisma Namiestnictwa z 20 grudnia 1901 roku do Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego (to samo WF II 129).

⁷⁷⁸ Po dostarczeniu zamówionych szaf okazało się, że nie było ich gdzie złożyć.

⁷⁷⁹ Arch. UJ, S II 851, Seminarium Filozoficzne, Decyzja Senatu z 14 grudnia 1904 roku na skutek podania Maurycego Straszewskiego z 14 grudnia 1903 roku.

kowe zajęcia dla zainteresowanych). Starał się o utworzenie osobnego zbioru podręcznego z tej dziedziny i w 1907 roku udało mu się nawet uzyskać na ten cel dotację⁷⁸⁰. Po odejściu w stan spoczynku w roku akademickim 1909/1910 Straszewski przekazał na potrzeby seminarium swoją liczącą ok. trzy tysiące książek bibliotekę⁷⁸¹. W tym samym roku odszedł na emeryturę Pawlicki, a oddziały seminaryjne objęli Witold Rubczyński oraz Tadeusz Garbowski. Rubczyński czynił starania o powołanie asystenta przy bibliotece seminaryjnej oraz przyznanie na ten cel stałej dotacji (co udało się w 1910 roku)⁷⁸². Równoległe ćwiczenia o charakterze seminaryjnym prowadził także z psychologii Władysław Heinrich — w 1912 r. wyodrębniono je jako kolejny oddział⁷⁸³.

Z Seminarium Filozoficznego już w pierwszym roku jego działalności wyszło (z oddziału M. Straszewskiego) dziesięć prac studenckich poświęconych historii filozofii. Wśród nich były dwie prace studentek⁷⁸⁴. W kolejnym roku powstawały rozprawy zarówno z historii filozofii, jak i historii wychowania i pedagogiki. Efektem było powstanie dwunastu prac seminaryjnych, w tym czterech z tzw. działu pedagogiczno-dydaktycznego⁷⁸⁵. Ich liczba wydatnie wzrosła w kolejnym roku (22 prace, w tym 7 dydaktyczno-pedagogicznych). Druga fala zwiększonej aktywności Seminarium Filozoficznego nastąpiła w roku akademickim 1910/1911, kiedy to prowadzili je T. Garbowski i W. Rubczyński. Rocznie powstawało wówczas od 10 do 23 prac seminaryjnych⁷⁸⁶.

Aktywnie działający dydaktycznie Piotr Bienkowski w 1903 roku wyśtosował do MWiO pismo z prośbą o zgodę na utworzenie seminarium przy katedrze archeologii klasycznej. Wątpliwości Ministerstwa wzbudziła kwestia posiadania przez archeologię oraz historię sztuki wspólnych zbiorów w postaci

⁷⁸⁰ Arch. UJ, WF II 129, Seminarium Filozoficzne, Pismo Namiestnictwa, z 28 kwietnia 1907 roku na podstawie rozporządzenia z 11 lutego 1905 roku o założeniu biblioteki podręcznej dla wykładów i ćwiczeń z pedagogiki.

⁷⁸¹ AGAD, MWiO, 17u, Seminarium — sprawozdania, Seminarium Filozoficzne, k. 816.

⁷⁸² Arch. UJ, WF II 129, Seminarium Filozoficzne, Skontrum Biblioteki z 29 października 1910 roku oraz Reskrypt MWiO z 7 grudnia 1910 roku; AGAD, MWiO, 17u, Seminarium — sprawozdania, Seminarium Filozoficzne, k. 816.

⁷⁸³ AGAD, MWiO, 17u, Seminarium — sprawozdania, Seminarium filozoficzne, k. 811–812.

⁷⁸⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1901/1902*, Kraków 1902, s. 26.

⁷⁸⁵ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1902/1903*, Kraków 1903, s. 33–34.

⁷⁸⁶ *Kroniki Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1910/1911*, Kraków 1911; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1911/1912*, Kraków 1912; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1912/1913*, Kraków 1913; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za lata 1913/1914, 1914/1915 i 1915/1916*, Kraków 1917, s. 156.

połączonego Gabinetu Historii Sztuki i Archeologii, dlatego decyzję odłożono do czasu wyjaśnienia sprawy⁷⁸⁷. Ostatecznie dopiero w październiku 1906 roku wydano zgodę na otwarcie Seminarium Archeologicznego. Na jego czele stanął Bieńkowski. Ministerstwo poza wynagrodzeniem dla niego przewidziało 480 K na nagrody dla studentów — autorów prac oraz wynagrodzenie 200 K dla asystenta przy bibliotece seminaryjnej⁷⁸⁸. Bieńkowski zgromadził wokół siebie nie tylko osoby związane bezpośrednio z archeologią, ale również filologów klasycznych oraz historyków. Wśród pierwszych studentów nagrodzonych za swoje prace byli Ludwik Piotrowicz, Edmund Bulanda i Jan Sajdak⁷⁸⁹. Seminarium miało na celu pogłębianie wiedzy oraz prowadzenie ćwiczeń na źródłach materialnych z zakresu archeologii śródziemnomorskiej. Ćwiczenia poświęcano opisowi i analizie stylistycznej dzieła sztuki⁷⁹⁰. Dzięki prowadzeniu zajęć seminaryjnych w pełni doceniono talent pedagogiczny Bieńkowskiego, który nie w pełni ujawniał się w prowadzonych przez niego wykładach⁷⁹¹. We wspomnieniach uczniów wielokrotnie podkreślano wręcz jego mistrzostwo w prowadzeniu seminariów⁷⁹². Cechowało go duże zaangażowanie w prace studentów, był życzliwy, ale wymagał od nich rzetelności i sumienności⁷⁹³. Aktywność seminarium widoczna była w corocznych „Kronikach Uniwersytetu Jagiellońskiego”, w których Bieńkowski systematycznie publikował wykaz prac studenckich nagradzanych lub powstałych w seminarium. Według tego zestawienia z zakresu archeologii klasycznej w latach od 1902/1903 do 1913/1914 powstały 92 prace seminaryjne⁷⁹⁴.

⁷⁸⁷ Arch. UJ, WF II 148, Pismo Namiestnictwa do dziekana Wydziału Filozoficznego z 20 stycznia 1904 roku w sprawie utworzenia Seminarium Archeologii Klasycznej.

⁷⁸⁸ Arch. UJ, WF II 148, Pismo Namiestnictwa z 23 listopada 1906 roku do dziekana Wydziału Filozoficznego.

⁷⁸⁹ Arch. UJ, WF II 148, Odpis pisma Namiestnictwa dla filialnej Kasy Krajowej z 11 września 1907 roku.

⁷⁹⁰ J. Śliwa, *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz — nauczyciel akademicki — organizator nauki*, w: *Archeologia śródziemnomorska...*, s. 19. Zob. też: J. Śliwa, *Badacze, kolekcjonerzy, podróżnicy. Studia z dziejów zainteresowań starożytnych*, Kraków 2012, s. 73–82.

⁷⁹¹ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich...*, s. 49–51.

⁷⁹² Tak wspominali zajęcia z nim L. Piotrowicz i E. Bulanda, cyt. za: J. Śliwa, *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz — nauczyciel akademicki — organizator nauki*, w: *Archeologia śródziemnomorska...*, s. 19.

⁷⁹³ [Jeden z uczniów], *Piotr Bieńkowski*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 28–31.

⁷⁹⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1902/1903*, Kraków 1903; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1913/1914. Dodatek, wykaz prac publikowanych*, Kraków 1914.

Nie powiodły się natomiast starania o utworzenie Seminarium Geograficznego. Franciszek Schwarzenberg-Czerny kilkakrotnie zwracał się do Ministerstwa z prośbą o jego powołanie, wskazując na potrzeby szkół średnich⁷⁹⁵. Powoływał się przy tym na aktywność studentów w Kole Geografów. Ostatecznie udało się jedynie uruchomić od roku 1890 ćwiczenia geograficzne w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Zajmowano się na nich problemami geografii fizycznej i politycznej oraz fachowym przygotowaniem przyszłych nauczycieli. Uczestnicy opracowywali referaty, przygotowywali prace pisemne i samodzielne próbne wykłady⁷⁹⁶. Udało się też uzyskać fundusze na nagrody (po dwie na każdy semestr) za prace pisemne z zakresu geografii. F. Schwarzenberg-Czerny od roku akademickiego 1893/1894 przedstawiał w „Kronikach Uniwersytetu Jagiellońskiego” wykaz czterech nagrodzonych prac. Ich tematyka dotyczyła niemal wyłącznie problematyki geografii powszechnej⁷⁹⁷.

Na Wydziale Prawa i Administracji Seminarium Prawnicze powstało w 1874 roku⁷⁹⁸. Nad jego statutem pracowali Edward Fierich, Julian Dunajewski, Aleksander Bojarski i Franciszek Kasparek⁷⁹⁹. Ministerstwo zatwierdziło koncepcję dwuoddziałowego Seminarium Prawniczo-Administracyjnego, którego zasadniczym celem było poszerzanie wiedzy słuchaczy, nabycie praktycznych umiejętności zawodowych i przygotowanie do samodzielnej pracy naukowej. Pod tą nazwą kryło się wiele zajęć prowadzonych przez różnych profesorów. Łączyła je wspólna dotacja, biblioteka i system nagród za najlepsze prace. Kierownictwo było jednoosobowe, powierzano je w drodze wyborów. Najdłużej pełnił tę funkcję Edmund Krzymuski, kierujący seminarium bez przerwy od roku akademickiego do 1895/1896 do semestru zimowego 1912/1913⁸⁰⁰. Następnie sprawował ją każdorazowy prodziekan Wydziału. Grupy seminaryjne otwierać mogli profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni, a docenci prywatni tylko wyjątkowo, za zgodą Rady Wydziału.

⁷⁹⁵ AGAD, MWiO, 14u, Seminarium, Podanie F. Schwarzenberga-Czernego wraz z projektem Statutu przyszłego Seminarium z marca 1888 roku, k.1831–1837; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1890/1891*, Kraków 1891, s. 28; A. Jackowski, I. Sołjan, *Z dziejów geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim (XV–XXI wiek)*, Kraków 2009, s. 92.

⁷⁹⁶ AGAD, MWiO, 14u, Seminarium — sprawozdania, Statut ćwiczeń geograficznych na Uniwersytecie Krakowskim, k. 1801.

⁷⁹⁷ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1893/1894*, Kraków 1894, s. 43.

⁷⁹⁸ *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 375.

⁷⁹⁹ AGAD, MWiO, 14u, Seminarium różne. Seminarium Prawnicze, k. 614; Arch. UJ, WP 162, Seminarium Prawnicze, Provisorische Statuten des Rechts und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Krakauer k.k. Universität.

⁸⁰⁰ *Skład Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1914/1915*, Kraków 1914.

W 1911 roku udostępniono seminarzystom pracownię, w której mogli oni korzystać z biblioteki seminaryjnej oraz zamawiać materiały z innych bibliotek lub składać zamówienia dotyczące zakupów nowych książek⁸⁰¹. Udział w seminariach był bezpłatny, natomiast ich prowadzenie zaliczano profesorom na poczet wykładu publicznego. Mimo iż istniała możliwość ograniczenia grona słuchaczy, ze sprawozdań wynika, że ich liczba sięgała kilkudziesięciu osób. W wypadku ćwiczeń prawniczo-administracyjnych warunkiem uczestniczenia w nich było uczęszczanie na wykłady z tej dyscypliny, z której były zajęcia seminaryjne. W innym wypadku przyjęcie zależało od zgody prowadzącego. Udział w ćwiczeniach seminaryjnych brano pod uwagę przy podliczaniu koniecznej w danym semestrze sumy godzin, a poświadczenie o udziale było równoznaczne z odbyciem kolokwium.

Cele Seminarium Prawniczego określone w statucie uwzględniały zarówno potrzeby pracy naukowej, jak i przygotowanie do praktyki prawno-administracyjnej. Rrealizowano je poprzez analizę konkretnych przypadków prawniczych. Ćwiczenia seminaryjne przybierały zróżnicowane formy — wykładów, konwersatoriów i dysputatoriów, przygotowywano też prace pisemne⁸⁰². Statut wyraźnie określał tok pracy seminariów. Ćwiczenia miały stanowić w każdym semestrze odrębną treściowo całość. Proces powstawania prac pisemnych oraz ich konstrukcja podlegały ustalonym procedurom i schematom. Powstanie tekstu miało być poprzedzone rozmowami i tzw. ustnymi ćwiczeniami. Statut wskazywał, by prowadzący nie ingerował zbyt mocno w pracę studencką. Miała ona prezentować samodzielne poszukiwania naukowe, a nie schodzić do poziomu naśladownictwa. Gotowe teksty omawiano krytycznie podczas seminarium. Dużą wagę przywiązywano do kształtowania swobody wypowiedzi studentów, dlatego przestrzegano, by seminaaria nie były zdominowane wykładem. Podobnie jak na innych wydziałach, za pisemne prace wyznaczano nagrody. O ich przyznaniu decydowała opinia wszystkich prowadzących seminaaria. Suma nagród dla obu oddziałów sięgała 200 złr. Dla poszczególnych osób premia wynosiła od 10 złr do 60 złr, w zależności od potrzeb można było przekazać nagrodę także w postaci książki o treści prawniczej. Jeżeli nie wykorzystano całej sumy, to oszczędności przechodziły na kolejny rok lub przeznaczane były na bibliotekę seminaryjną.

Biblioteka była wspólna dla obu oddziałów. Jej tworzenie rozpoczęto z chwilą wprowadzenia przepisów o seminariach, już w zimie roku academic-

⁸⁰¹ Regulamin Seminarium Prawniczego, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 254–256.

⁸⁰² Statut Seminarium Prawniczego, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 375–377.

kiego 1873/1874, ale zakupiono wówczas tylko jedną pozycję⁸⁰³. Stworzenie fachowej biblioteki i jej rozwój stanowiły ważny element w ułatwieniu samodzielnej nauki studentom, ponieważ zasoby Biblioteki Jagiellońskiej nie były wystarczające dla potrzeb najliczniejszego wydziału na Uniwersytecie. Studenci jeszcze na początku wieku zgłaszali, że są „na lasce i niełasce” służby bibliotecznej⁸⁰⁴. Pewnym, aczkolwiek niewielkim ułatwieniem dla pracy seminariów prawniczych, była działalność istniejącej już od 1851 roku Biblioteki Słuchaczy Prawa Uczniów UJ⁸⁰⁵. Jej aktywność skupiona była przede wszystkim na zapewnieniu dostępu do podręczników. Otwarcie przy niej czytelnicy prenumerującej czasopisma prawnicze (a zwłaszcza jedno z najlepszych czasopism poświęconych historii prawa „Zeitschrift für Rechtsgeschichte der Savigny-Stiftung”) wspierało proces nauczania⁸⁰⁶. Bibliotekę seminaryjną zreorganizowano po zwiększeniu dotacji w 1908 roku. Podzielono ją na pięć sekcji: historyczno-prawniczą (obejmującą prawo rzymskie, kanoniczne, niemieckie i polskie), cywilistyczną (prawo cywilne, procedura cywilna, prawo handlowe i prawo wekslowe), kryminalistyczno-filozoficzną (prawo karne, encyklopedia i filozofia prawa), polityczno-administracyjną (prawo polityczne, administracyjne i międzynarodowe) i ekonomiczno-statystyczną (ekonomia polityczna, skarbowość, statystyka)⁸⁰⁷. W czerwcu 1911 roku otwarto w jednej z sal seminaryjnych pracownię (czytelnię) czynną w poniedziałki, piątki i soboty od 18.00 do 20.00, która była przeznaczona wyłącznie dla członków seminarium za zgodą odpowiedniego profesora⁸⁰⁸. Seminarium Prawnicze posiadało od 1887 roku własne pomieszczenia w Collegium Novum.

Ponieważ zajęcia o charakterze seminaryjnym na Wydziale Prawa profesorowie zgłaszali dowolnie, trudno jednoznacznie określić ich liczbę. W roku akademickim 1874/1875, a więc na początku funkcjonowania seminarium, zajęcia prowadzili: Mieczysław Bochenek z „Organizacji banku angielskiego”

⁸⁰³ Arch. UJ, WPI 162, SeminaRIA prawnicze, sprawy organizacyjne.

⁸⁰⁴ Arch. UJ, WP II 382, Biblioteka Słuchaczy Prawa, Pismo Zarządu Biblioteki Słuchaczy Prawa do Rady Wydziału z 1 lutego 1904 roku.

⁸⁰⁵ S. Estreicher, *Czterdzieści lat istnienia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1891, s. 11.

⁸⁰⁶ B. Jarochoński, *Ostatnie 20 lat 1891–1911*, w: *Sześćdziesiąt lat istnienia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1851–1911)*, Kraków 1911, s. 50–52. Prenumerowano czasopisma prezentujące różne opcje ekonomiczne, m.in. „*Ekonomistę*”, „*Revue d’économie politique*”, „*Vierteljahrsschrift Zeitschrift für das Staats- und Volkswirtschaft*”.

⁸⁰⁷ Arch. UJ, WP I 162, SeminaRIA Prawnicze. Regulamin Biblioteki Seminarium Prawniczego, zatwierdzony uchwałą grona profesorów 1 czerwca 1908 roku.

⁸⁰⁸ Arch. UJ, WP I 162, Regulamin pracowni uczniów Seminarium Prawniczego z 29 maja 1911 roku.

(zapisało się 10 osób), Michał Bobrzyński, który prowadził zajęcia poświęcone prawu polskiemu i niemieckiemu w Polsce (5 osób), Aleksander Bojarski — ćwiczenia z prawa i procesu karnego (7 osób), Piotr Burzyński z procedury cywilnej francuskiej (nikt się nie zgłosił), Edward Fierich — ćwiczenia z prawa wekslowego (6 osób), Udarlyk Heyzmann — ćwiczenia z prawa ekonomicznego (18 osób), Franciszek Ksawery Kasperek — ćwiczenia z prawa narodów (6 osób) oraz Fryderyk Zoll sen. — ćwiczenia z prawa rzymskiego (43 osoby)⁸⁰⁹.

W kolejnym semestrze zmieniła się tematyka zajęć, ale prowadzili je częściowo ci sami profesorowie: Mieczysław Bochenek, Edward Fierich, Jakub Girtler i Maksymilian Zatorski. Największym powodzeniem cieszyły się zajęcia w formie repetytorium i konwersatorium z historii państwa i prawa niemieckiego (58 osób), z austriackiego prawa prywatnego (35 osób) oraz ćwiczenia z procesu cywilnego austriackiego i prawa handlowego (powyżej 30 osób)⁸¹⁰. W kolejnych latach sytuacja kształtowała się podobnie — najwięcej chętnych brało udział w ćwiczeniach z historii państwa i prawa niemieckiego, austriackiej procedury cywilnej, prawa rzymskiego i prawa handlowego. Mniej studentów zapisywało się na zajęcia z prawa politycznego, ekonomicznego czy polskiego. W sprawozdaniu z działań Seminarium z Prawa Polskiego za rok akademicki 1886/1887 Bolesław Ulanowski wymieniał dziesięciu zapisanych studentów. Na seminarium wprowadzał ich w badanie źródeł w oparciu o analizę „Księgi Sądowej Kaliskiej” i „Statutu Wielkopolskiego”. Starał się następnie poszerzać bazę źródłową oraz omawiał konstrukcję pracy seminaryjnej. Za problem utrudniający samodzielną pracę studentów Ulanowski uznał brak literatury, która ułatwiłaby zrozumienie i kontekst poznawanej problematyki. Dlatego też ze względu na konieczność udzielania wielu szczegółowych wskazówek spotykał się indywidualnie z seminarzystami kilka razy w tygodniu w swoim mieszkaniu⁸¹¹. Ponad połowa spotkań seminaryjnych przeznaczona była na czytanie prac studentów i ich analizę. Seminarium Ulanowskiego były bardzo starannie prowadzone, stanowiły znakomitą szkołę analizy tekstów źródłowych

⁸⁰⁹ Arch. UJ, WP I 162, Wykaz członków Seminarium Prawa i Administracji na półrocze zimowe 1874/1875 z 20 stycznia 1875 roku.

⁸¹⁰ Arch. UJ, WP I 162, Wykaz członków Seminarium Prawa i Administracji na półrocze letnie 1874/1875 z 30 czerwca 1875 roku.

⁸¹¹ Arch. UJ, WP I 162, B. Ulanowski, Sprawozdanie z działań Seminarium z Prawa Polskiego za rok akademicki 1886/1887, z 30 lipca 1887 roku, k. 1–4.

i całych zjawisk historycznych⁸¹². Większość historyków prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim uczęszczała na jego seminarium⁸¹³.

Na początku wieku przetoczyła się przez wydziały prawnicze dyskusja dotycząca seminariów. Była ona efektem wystąpienia prawników z Uniwersytetu w Czerniowcach domagających się reform organizacyjnych. Również Wydział Prawa i Administracji UJ przedstawił swoje propozycje. W miejsce dwóch oddziałów (prawniczego i politycznego) zaproponowano wprowadzenie trzech oddziałów: historycznego, politycznego i sądowego. W każdym oddziale ćwiczenia miały obejmować tyle samoistnych dziedzin, ile dany oddział obejmował wykładanych przedmiotów. Zwrócono uwagę na konieczność poszerzenia zakresu zajęć praktycznych. Opowiedziano się za ciągłością ćwiczeń seminaryjnych z każdego przedmiotu przez dwa, a nie jedno półrocze, podkreślając, że jest to niezbędne dla właściwego kształtowania przyszłych kadr naukowych. Zaproponowano także podwyższenie dotacji na bibliotekę i premie za prace seminaryjne⁸¹⁴. W praktyce jednak sytuacja zmieniała się w niewielkim stopniu.

W pierwszych latach XX wieku (1906/1907) seminaria prowadzili: Edmund Krzymuski, Stanisław Wróblewski, Fryderyk Zoll jun., Franciszek Ksawery Fierich i Stanisław Estreicher⁸¹⁵. Seminarzyści Estreichera doceniali jego umiejętność doboru ciekawych tematów, wskazywanie sedna problemu i możliwości jego rozwiązania oraz zmuszanie do szerokiego spojrzenia⁸¹⁶. W tym czasie podanie o stworzenie specjalnego Seminarium Statystyczno-Ekonomicznego wniósł do MWiO Włodzimierz Czerkawski⁸¹⁷, wskazując w uzasadnieniu na trudności w funkcjonowaniu Seminarium Prawniczego, zwłaszcza na połączenie wszystkich jedną dotacją, która hamowała powstawanie kolejnych oddziałów oraz uniemożliwiała budowę właściwego zaplecza naukowego. Pomimo tych problemów przed wybuchem wojny zwiększyła się liczba prowadzonych seminariów. W roku akademickim 1913/1914 prowadzili je: Józef Brzeziński z prawa kościelnego, Włodzimierz Czerkawski z ekonomii

⁸¹² A. Vetulani, *Na przełomie dwóch wieków. Bolesław Ulanowski (1860–1919) — Stanisław Kutrzeba (1876–1946)*, w: *Studia z dziejów Wydziału Prawa...*, s. 202.

⁸¹³ Tamże, s. 203.

⁸¹⁴ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1899/1900*, Kraków 1900, s. 15–16.

⁸¹⁵ Arch. UJ, WPI 162, Seminaria Prawnicze, Protokół z posiedzenia kierowników seminariów na Wydziale Prawa odbytego 27 lipca 1907 roku.

⁸¹⁶ M. Patkaniowski, *Od prawa niemieckiego do powszechnej historii prawa. Lotar Dargun (1853–1893) — Stanisław Estreicher (1869–1939)*, w: *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. M. Patkaniowski, Kraków 1964, s. 238.

⁸¹⁷ AGAD, MWiO, 16u, Seminaria — sprawozdania, Seminaria prawnicze, k. 217–219.

i statystyki, Stanisław Estreicher z historii prawa niemieckiego, Antoni Górski z prawa handlowego i wekslowego, Władysław L. Jaworski z austriackiego prawa administracyjnego, Edmund Krzymuski z prawa karnego, Adam Krzyżanowski z ekonomii i skarbowości, Stanisław Kutrzeba z historii prawa polskiego, Michał Rostworowski z prawa politycznego i prawa narodów, Bolesław Ulanowski z prawa kościelnego i polskiego, Stanisław Wróblewski z prawa rzymskiego, Fryderyk Zoll jun. z prawa cywilnego austriackiego. Nagrodzono wówczas 24 autorów prac seminaryjnych na łączną kwotę 900 K⁸¹⁸. W sprawozdaniach kierowanych do MWiO, które były podstawą do wynagrodzenia za kierowanie seminarium, odnoszono się przede wszystkim do realizacji celów statutowych, podkreślając różnorodność działań: konwersatoria, dyskusje oraz referaty studenckie analizujące konkretne casusy prawne⁸¹⁹.

W lutym 1914 roku Wydział Prawa zwrócił się do MWiO z kolejną prośbą o dotację na Seminarium Prawnicze. W piśmie dawano wyraz świadomości, jak istotną rolę w nauczaniu uniwersyteckim pełni seminarium. Stwierdzano jako rzecz oczywistą, że ciężar dydaktyki uniwersyteckiej należy przenieść właśnie na nie, ponieważ to one koncentrują najważniejsze działania: ćwiczenia naukowe, egzegetyczne i praktyczne. Za podstawę zmian w dydaktyce uniwersyteckiej uznano konieczność rozwoju tej formy zajęć. Jednocześnie na rok 1914 oceniano ich stan jako opłakany — wieloletnia niska dotacja (400 K) uniemożliwiała jakiegokolwiek większe zakupy potrzebnej literatury. Uzyskana w ostatnich latach przed wybuchem wojny podwyżka do 1100 K nie załagodziła wieloletnich zaniechań⁸²⁰. O stanie seminarium miał świadczyć również fakt, że biblioteka seminaryjna nie posiadała nawet kompletu „Dziennika Ustaw Krajowych”⁸²¹. Skarżono się na brak podstawowych sprzętów (szaf, stołów, krzeseł i biurek). Podwojenie się liczby studentów w ciągu ostatniego przed wojną dwudziestolecia pogłębiło problemy. Wzrastająca frekwencja i wyraźna chęć uczniów do działań praktycznych wymagała zmian lokalowych. Uzyskanie dodatkowych pomieszczeń pozostawało ważną sprawą, ale konieczne były również nadzwyczajne fundusze na ich dostosowanie do potrzeb dydaktyki. Niestety nie zdołano znacząco zmienić sytuacji z powodu wybuchu wojny.

⁸¹⁸ Arch. UJ, WP I 162, Seminarium Prawnicze. Protokół z posiedzenia kierowników seminarium Wydziału Prawa i Administracji z 29 lipca 1914 roku.

⁸¹⁹ AGAD, MWiO, 16u, Seminarium — sprawozdania, k. 248.

⁸²⁰ Arch. UJ, WP I 162, Seminarium Prawnicze, Sprawozdanie Wydziału Prawa i Administracji, z prośbą o dotację nadzwyczajną 7200 K, na Seminarium Prawnicze z 20 lutego 1914 roku.

⁸²¹ Arch. UJ, WP I 162, Seminarium Prawnicze, Prośba Dziekanatu Wydziału Prawa i Administracji do Wydziału Krajowego z 2 kwietnia 1914 roku o przesłanie kompletu Dzienników.

Najpóźniej seminaria ukonstytuowały się na Wydziale Teologicznym, gdzie wśród metod pracy dominowały wykłady o charakterze egzegetycznym (z wykorzystaniem argumentów z nauki św. Tomasza z Akwinu)⁸²². Jednak od lat osiemdziesiątych uznano za konieczne wprowadzenie zasad seminaryjnych, które z punktu widzenia rozwoju badań i aktywizacji studentów uważane były za najważniejsze na kierunkach teoretycznych. Pomysłodawcą powołania seminariów przy Wydziale Teologicznym UJ był Władysław Chotkowski, który prowadził *disputatoria historica* i do którego dołączył ze swoimi ćwiczeniami dialektycznymi Stefan Pawlicki. Seminaria na tym wydziale pojawiły się co prawda najpóźniej spośród wszystkich wydziałów uczelni krakowskiej, jednak były to pierwsze seminaria na wydziałach teologicznych Monarchii. Zdecydowano się na otwarcie Seminarium Filozoficzno-Scholastycznego i Seminarium Historii Kościoła⁸²³. Ich statut został zatwierdzony w 1888 roku. Pierwsze z nich prowadził Chotkowski (a następnie Jan Fijałek), a drugie Pawlicki (po nim Franciszek Gabryl). Natomiast na Uniwersytecie Wiedeńskim, pod wpływem pochodzącego z Niemiec Alberta Ehrharda, utworzono seminarium dopiero w roku akademickim 1899/1900⁸²⁴. Przyjęło ono też nieco inną strukturę. Uznano je za jedno pięciodziałowe Seminarium Naukowo-Teologiczne. Określono wymiar czasu ćwiczeń od jednej do dwóch godzin tygodniowo i zdecydowano o wydzieleniu przy każdym oddziale biblioteki podręcznej⁸²⁵. Po aprobacie ze strony biskupów uznano wiedeński statut za wzorcowy i zalecono go dla wszystkich innych seminariów na wydziałach teologicznych Monarchii⁸²⁶.

W roku akademickim 1904/1905 MWiO wydało zgodę na otwarcie seminariów przy każdej katedrze wydziałów teologicznych. Jeszcze w tym samym roku zatwierdzono statuty seminariów w Grazu (dwa oddziały teologii moralnej i historii Kościoła), Innsbrucku (teologii dogmatycznej, biblijno-patrystyczne i historii Kościoła) i na niemieckim uniwersytecie w Pradze (trzy oddziały: filozoficzno-teologiczny, Starego Testamentu, Nowego Testamentu)⁸²⁷. W Krakowie wydano wówczas zgodę na utworzenie Seminarium Naukowo-Teologicznego złożonego z czterech oddziałów: Starego Testamentu,

⁸²² W. Murawiec, S. Piech, *Z dziejów formacji i kształcenia duchowieństwa katolickiego w Polsce*, Kraków 1990, s. 106.

⁸²³ AGAD, MWiO, 15u, Seminaria. Provisorisches Statut für das philosophisch-scholastische Seminar an der Theologischen Facultät.

⁸²⁴ E.Ch. Suttner, *Die Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Wien 1884–1984*, Berlin 1984, s. 328.

⁸²⁵ *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 371.

⁸²⁶ *Erlass des Ministers für K.u.U. von 15 September 1899*, w: *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 370; S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 182.

⁸²⁷ *Die österreichischen Universitätsgesetze...*, s. 370.

Nowego Testamentu, prawa kanonicznego i teologii moralnej. Po uzupełnieniu braków kadrowych miały powstać także oddziały z teologii dogmatycznej i pastoralnej⁸²⁸. Członkiem seminarium mógł zostać każdy student. Zajęcia odbywały się w wymiarze jednej lub dwóch godzin tygodniowo⁸²⁹. Oddziały uzyskały dotacje na własne biblioteki podręczne. Na urządzenie nowych oddziałów MWiO przekazało jednorazowo 3000 K oraz roczną dotację w wysokości 1000 K. Ich otwieranie następowało stopniowo od roku 1906/1907, w miarę zapełniania wakatów na katedrach⁸³⁰. Seminarium przy katedrze Nowego Testamentu powstało w 1906 roku jako Seminarium Egzegetyczno-Parafrastyczne, prowadzone przez Stanisława Spisa, a po przejęciu katedry przez Józefa Kaczmarczyka zostało przemianowane na Seminarium Biblijne Nowego Testamentu. Po 1906 roku powstały trzy kolejne: Studium Biblijne Starego Testamentu, Seminarium Prawa Kanonicznego oraz Seminarium Teologii Moralnej⁸³¹. Od 1910 roku starano się także o powołanie Seminarium z Chrześcijańskich Nauk Społecznych⁸³². Zgodę uzyskano dwa lata później, a poprowadził je Kazimierz Zimmermann⁸³³. Pozostałymi oddziałami seminaryjnymi kierowali: Seminarium z Prawa Kanonicznego — Tadeusz Gromnicki, z Nowego Testamentu — Józef Kaczmarczyk, ze Starego Testamentu — Jan Korzonkiewicz, z Teologii Moralnej — Antoni Trznadel, Jan Mazanek, Stanisław Zegarliński, a Seminarium Homiletyczne prowadził Antoni Bystrzonowski. Praca w seminariach koncentrowała się wokół analizy źródeł, służyła wprowadzaniu studentów w metodologię pracy naukowej, zapoznawaniu ich z najnowszą literaturą oraz wskazywaniu problemów wymagających opracowania⁸³⁴.

Popularnością cieszyło się Seminarium Historii Kościoła W. Chotkowskiego. W roku akademickim 1893/1894 zapisała się na nie blisko jedna trzecia studentów Wydziału⁸³⁵. W zajęciach uczestniczyło piętnaście osób, nagrodę za

⁸²⁸ W. Murawiec, S. Piech, *Z dziejów formacji...*, s. 109.

⁸²⁹ Na Uniwersytecie Jagiellońskim wszystkie seminaria na Wydziale Teologicznym, z wyjątkiem Seminarium z Chrześcijańskiej Nauki Społecznej, odbywały się w wymiarze jednej godziny tygodniowo.

⁸³⁰ Arch. UJ, WT II 16, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Teologicznego, posiedzenie z 30 maja 1906 roku.

⁸³¹ AGAD, MWiO, 17u, Seminaria — sprawozdania. Seminaria teologiczne, k. 168.

⁸³² Tamże, k. 464.

⁸³³ Tamże, k. 168.

⁸³⁴ Tamże, k. 159.

⁸³⁵ A. Banach podaje, że w pierwszym semestrze było zapisanych 71, a w drugim 66 uczniów (A.K. Banach, *Młodzież chłopska...*, s. 90). Z tego 21 osób zapisało się na seminarium Chotkowskiego. *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1893/1894...*, s. 35.

prace pisemne uzyskały dwie osoby, a pozostałe środki przeznaczono na zakup książek do biblioteki. Jej zasoby były skromne — według spisu z 1895 roku liczyła tylko 232 pozycje⁸³⁶. Popularne było również Seminarium z Prawa Kanonicznego, prowadzone przez T. Gromnickiego. Narzekał on jednak na pogarszający się poziom absolwentów szkół gimnazjalnych i wynikające z tego problemy dydaktyczne⁸³⁷. Inna trudność występowała w Seminarium Biblijnym Starego Testamentu, które było dostępne tylko dla studentów pierwszego roku. Na tym etapie słuchaczom brakowało wiedzy i umiejętności (szczególnie w zakresie języka hebrajskiego), co powodowało, że rozwój tego seminarium był utrudniony, a w niektórych latach nie ukazywały się żadne prace. Starano się natomiast wiele czasu poświęcać lekturze — jej streszczeniom, analizie, porównaniom starszych edycji z nowszymi⁸³⁸. Najbardziej systematycznie nagradzał swoich studentów F. Gabryl, zgłaszając corocznie dwie prace seminaryjne do nagrody⁸³⁹. Wyrazem jego zaangażowania w kształcenie studentów teologii było przekazanie w 1914 roku na ich potrzeby swojej biblioteki. W efekcie wszystkich działań podejmowanych na Wydziale Teologicznym w roku akademickim 1913/1914 w semestrze zimowym działało osiem, a w letnim sześć oddziałów seminaryjnych.

2. Zajęcia uzupełniające — lektoraty i stenografia

Lektoraty były zajęciami uzupełniającymi, a udział w nich należał do nieobowiązkowych. Pod względem organizacyjnym przypisane były formalnie do Wydziału Filozoficznego. Lektorzy posiadali status nauczycieli, których wynagrodzenie zależało od przyznanej remuneracji lub od liczby słuchaczy. Jednym z tradycyjnych, regularnie prowadzonych lektoratów był na Uniwersytecie Jagiellońskim lektorat języka francuskiego, który istniał od początku wieku XIX. Długoletnim lektorem był Franciszek Aubertin, który w 1863 roku przeszedł w stan spoczynku⁸⁴⁰. Rozpisano wówczas konkurs na jego posadę, w piśmie do Senatu podkreślano konieczność kontynuowania nauczania języka francuskiego jako niezbędnego dla studentów⁸⁴¹. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych lektorem był Armand Sinval,

⁸³⁶ *Kronika UJ za rok 1894/1895. Dodatek — spis prac drukowanych...*, s. 16.

⁸³⁷ AGAD, MWiO, 17u, Seminarium — sprawozdania. Seminarium teologiczne, k. 512.

⁸³⁸ Tamże, k. 160.

⁸³⁹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1897/1898. Dodatek — spis prac drukowanych...*, s. 38; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1899/1900. Dodatek — spis prac drukowanych...*, s. 25–26.

⁸⁴⁰ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887...*, s. 103.

⁸⁴¹ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat francuski.

który zrzekł się posady w 1872 roku⁸⁴². Po kilkuletniej przerwie, w roku 1878 lektorem został Wiktor Erard Ciechomski⁸⁴³. Prowadził on trzygodzinny lektorat, z czego jedna godzina przeznaczona była na wykłady z gramatyki, a dwie na ćwiczenia gramatyczne i czytanie⁸⁴⁴. Ponieważ istniała potrzeba zapewnienia kadr dla szkół realnych, w 1889 roku Namiestnictwo wyraziło zgodę na utworzenie stałej posady lektora z pensją 600 zł⁸⁴⁵. Zajęcia miały obejmować minimum 5–6 godzin w tygodniu. Lektorat rozwinął się w trzy oddziały. W pierwszym prowadzono ćwiczenia w czytaniu i wymawianiu, stosowano ćwiczenia pamięciowe oraz uczono gramatyki w zakresie części mowy (dwie godziny w tygodniu). W drugim (także dwie godziny w tygodniu) czytano teksty, ćwiczone tłumaczenia i wygłaszano samodzielne dłuższe wypowiedzi w formie opowiadania. Oddział trzeci przeznaczony był dla najbardziej zaawansowanych studentów. Zajęcia prowadzono wyłącznie w języku francuskim, skupiając się na ćwiczeniach pamięciowych i gramatycznych⁸⁴⁶. Od roku akademickiego 1891/1892 lektorem został Paweł Rongier, który także był nauczycielem języka francuskiego w krakowskich gimnazjach (podobnie zresztą jak i inni lektorzy). Na początku XX wieku do grona lektorów na Uniwersytecie dołączył Gustaw Tellier. W zajęciach we wszystkich trzech oddziałach uczestniczyło w tym okresie od 26 do 40 osób⁸⁴⁷.

Z języków nowożytnych oferowano ponadto lektorat języka niemieckiego. Ze sprawozdań składanych przez lektorów wynika, że miał on przede wszystkim charakter praktyczny⁸⁴⁸. Poza ćwiczeniami ustnymi, które obejmowały streszczenia i sprawozdania przeczytanych dzieł literatury niemieckiej, np. utworów Heinricha von Kleista, Heinricha Heinego czy Friedricha Spielhagena, przygotowywano także sprawozdania ze sztuk teatralnych. Na ich przykładzie omawiano kwestie stylistyczne i najczęściej popełniane błędy językowe. Ważną rolę w zajęciach odgrywały pisemne tłumaczenia z języka polskiego na niemiecki. Nie tylko streszczano utwory literackie, ale również pisano listy, karty

⁸⁴² Tamże.

⁸⁴³ Arch. UJ, S II 883, Wydział Filozoficzny Lektoraty i stenografia, Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego do Kancelarii Senatu z 9 września 1878 roku informujące o decyzji MWiO z 26 sierpnia 1878 roku mianujące Wiktora Ciechomskiego lektorem języka francuskiego.

⁸⁴⁴ Z. Czerny, *Filologia romańska...*, s. 315.

⁸⁴⁵ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat francuski. Wysokość zarobków zmieniła się dopiero w 1911 roku, kiedy podniesiono ją do 1200 K.

⁸⁴⁶ Arch. UJ, WF II 191, Program nauczania E. Ciechomskiego.

⁸⁴⁷ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat francuski. Sprawozdania z działalności lektoratu języka francuskiego z roku 1899, 1900, 1901.

⁸⁴⁸ Arch. UJ, WF II 192, Lektorat niemiecki. Sprawozdanie z lektoratu języka niemieckiego za rok 1902/1903 i 1903/1904.

korespondencyjne, telegramy i podania do Ministerstwa. Zajęcia prowadzono cztery godziny tygodniowo — po dwie godziny ćwiczeń ustnych i pisemnych. Uczestniczyło w nich około 40–50 osób. Płaca była wyższa niż lektora języka francuskiego — wynosiła 500 K za każde półrocze. W latach 1902–1909 jako lektor pracował Adolf Styło, który parał się tłumaczeniami i był współautorem podręcznika do języka niemieckiego przeznaczonego dla uczniów starszych klas szkół średnich w Galicji⁸⁴⁹. Gdy zmarł w 1909 roku, na jego miejsce Wilhelm Creizenach zaproponował Juliusza Ippoldta, który pełnił tę funkcję do roku 1927. Ippoldt był autorem wielu cennych materiałów dydaktycznych oraz monumentalnego słownika polsko-niemieckiego i niemiecko-polskiego.

Już w latach siedemdziesiątych XIX wieku zauważano potrzebę wprowadzenia lektoratu języka angielskiego. Z propozycją nauczania zgłosił się do Wydziału Filozoficznego Jan Szutkiewicz, który zwracał uwagę na fakt, że Uniwersytet Lwowski wprowadził już takie zajęcia⁸⁵⁰. Jego propozycja nie została wówczas pozytywnie rozpatrzona i sprawa ponownie wróciła dopiero pod koniec wieku. Powołana w 1895 roku komisja do spraw języka angielskiego złożyła wniosek do MWiO o stałą posadę lektora. Zaproponowano dwugodzinne zajęcia tygodniowo z pensją 300 złr rocznie. Ministerstwo zgodziło się, by zatrudnić płatnego lektora języka i literatury angielskiej na rok 1896/1897. Dalsze zatrudnienie uzależniono od przesłania sprawozdania z frekwencji i poczynionych przez studentów postępów w nauce. Posadę uzyskał Michał Dziewicki, który był urodzonym w Wielkiej Brytanii synem emigranta z 1831 roku. Wykształcenie zdobywał w angielskiej szkole kwaków oraz w seminarium jezuickim w Polignan, a po zwolnieniu z zakonu rozpoczął pracę nauczycielską. Jako lektor na Uniwersytecie pracował ponad trzydzieści lat (1896–1928). Był też tłumaczem wydawnictw Akademii Umiejętności⁸⁵¹. Na jego zajęcia uczęszczało około czterdziestu uczniów. M. Dziewicki stosował głównie głośne czytanie i konwersacje. Pod koniec pierwszego kursu studenci potrafili już rozmawiać między sobą po angielsku. Gramatyka wykładana była w języku nauczonym. Z powodu zróżnicowania poziomu uczących się Dziewicki wprowadził bezpłatny dopełniający kurs dla zaawansowanych, podczas którego pisano dłuższe prace. Nie rozwiązało to problemu i dlatego po trzech latach zwrócił się z prośbą o utworzenie grup w trzech poziomach (po dwie

⁸⁴⁹ A. Styło, J. Ippoldt, *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der galizischen Mittelschulen*, cz. 1, Lwów 1906; cz. 2, Lwów 1907 (wyd. 2, Lwów 1910); cz. 3 Lwów 1907 (wyd. 2, Lwów 1911). Czwartą część tego podręcznika (dla klasy ósmej) napisali J. Ippoldt i Kazimierz Stanisław Jakubowski (Lwów 1909).

⁸⁵⁰ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat angielski. Podanie Jana Szutkiewicza o posadę nauczyciela z 4 maja 1872 roku.

⁸⁵¹ *Corpus Academicorum...*, s. 68.

godziny każda) i o podwyżkę pensji⁸⁵². W następnym roku akademickim pomysł ten wprowadzono w życie.

Od lat dziewięćdziesiątych podejmowanie starania o uzyskanie posady lektora języka włoskiego. Na pracę nauczyciela prywatnego w roku akademickim 1907/1908 uzyskał zgodę nauczyciel Gimnazjum św. Anny, Stanisław Pardyak. Miał on za sobą pięcioletni pobyt we Włoszech oraz wydany podręcznik do nauki tego języka⁸⁵³. Pardyak dość szybko zrezygnował z zajęć, przyjmując posadę dyrektora Gimnazjum w Myślenicach, a jego następcą od roku akademickiego 1908/1909 został Innocenzo Giannini, pijar, absolwent uniwersytetu w Sienie. Po roku jego pracy władze wiedeńskie zgodziły się na otwarcie dwóch grup — początkującej i zaawansowanej, po dwie godziny tygodniowo każda, z pensją 600 K rocznie⁸⁵⁴. Giannini działał jako lektor do roku akademickiego 1915/1916, a następnie został kapelanem wojskowym przy włoskim Czerwonym Krzyżu. Po wojnie wrócił na Uniwersytet i pozostał na nim do 1926 roku.

Uwzględniając potrzeby słuchaczy Wydziału Prawa i Administracji, władze ministerialne wyraziły w 1899 roku zgodę na otwarcie lektoratu języka ukraińskiego⁸⁵⁵. W drodze konkursu zatrudniono Bohdana Łepkiego, który od roku akademickiego 1899/1900 rozpoczął zajęcia w dwóch grupach zaawansowania — po dwie godziny każda, z pensją 400 K rocznie. Na posadzie pozostał do końca lipca 1914 roku. W czasie pobytu w Krakowie łączył pracę lektora z działalnością naukową i literacką — publikował liczne utwory poetyckie i prozatorskie oraz studia językoznawcze. Powrócił do Krakowa w 1925 roku i został profesorem literatury ukraińskiej. Z języków słowiańskich proponowano ponadto zajęcia z języka rosyjskiego. Tradycje jego nauczania sięgały lat pięćdziesiątych XIX wieku. W okresie autonomicznym zajęcia wznowiono w 1902 roku. Wówczas przyznano je Czesławowi Bagieńskiemu w wymiarze czterech godzin tygodniowo, tymczasowo na dwa lata (1902/1903 i 1903/1904)⁸⁵⁶. W 1905 roku MWiO zgodziło się na zatrudnienie poddanego

⁸⁵² Arch. UJ, WF II 191, Lektorat angielski. Pismo Michała Henryka Dziewickiego w sprawie zwiększenia ilości godzin oraz płacy z 5 marca 1901 roku.

⁸⁵³ Arch. UJ, WF 192, Lektorat włoski. Podanie Stanisława Pardyaka o przyjęcie jako lektora języka włoskiego z 17 grudnia 1906 roku; S. Pardyak, *Nauka języka włoskiego*, cz. 1: *Zwięzła gramatyka*; cz. 2: *Rozmówki*, Kraków 1907.

⁸⁵⁴ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat włoski. Pismo Namiestnictwa do Dziekana Wydziału Filozoficznego z 14 listopada 1909 roku.

⁸⁵⁵ Arch. UJ, S II 883, Wydział Filozoficzny, Lektoraty i stenografia. Pismo Namiestnictwa do Senatu z 19 lutego 1899 roku w sprawie zgody na otwarcie od roku akademickiego 1899/1900 kursu nauki języka ruskiego na podstawie decyzji MWiO z 1 lutego 1899 roku; tamże, WF II 191, Lektorat ukraiński.

⁸⁵⁶ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat rosyjski.

rosyjskiego Włodzimierza Nakonecznego na posadę lektora, także w wymiarze czterech godzin tygodniowo i z uposażeniem 800 K rocznie. W 1908 roku Nakoneczny zdecydował się wyjechać do Rosji, a jego obowiązki przekazano Ludwikowi Janowskiemu, absolwentowi uniwersytetu w Kijowie. W roku 1911 Janowski został docentem prywatnym. W 1905 roku MWiO zezwoliło na wprowadzenie lektoratu języka czeskiego. Lektorem mianowano Fryderyka Hankego, suplenta z IV Gimnazjum w Krakowie. Była to zgoda na posadę nauczyciela prywatnego⁸⁵⁷. Hanke nie podjął jednak swoich obowiązków, ponieważ nie zdał egzaminu nauczycielskiego i został przeniesiony do Rzeszowa. Rok później wpłynęło do Wydziału Filozoficznego podanie Tadeusza Stanisława Grabowskiego o posadę lektora języka serbsko-chorwackiego⁸⁵⁸. Władze wyraziły zgodę, a wobec wakatu w lektoracie języka czeskiego Grabowski rozszerzył swoje uprawnienia do nauczania także na język czeski (w 1908) oraz na język słoweński i bułgarski (w 1912 roku)⁸⁵⁹. Pod koniec okresu galicyjskiego podjęto jeszcze próbę uruchomienia lektoratu języka esperanto⁸⁶⁰ oraz języka węgierskiego⁸⁶¹. W drugim semestrze roku akademickiego 1914/1915 na Uniwersytecie Jagiellońskim prowadzono naukę języków: serbsko-chorwackiego, czeskiego, rosyjskiego, angielskiego, niemieckiego, litewskiego, francuskiego, włoskiego i ukraińskiego⁸⁶². Lektoraty wspomagały proces dydaktyczny, pozwalały na nabycie niezbędnych umiejętności praktycznych w posługiwaniu się językami obcymi. Otwierając je, starano się uwzględniać bieżące potrzeby studentów i nowych kierunków badań. Lektorzy proponowali własne programy nauczania oraz opracowywali liczne materiały dydaktyczne. Poza praktyczną nauką języka prowadzili oni także zajęcia z zakresu historii literatury nauczanych języków.

Inną formą zajęć nadobowiązkowych były na Uniwersytecie Jagiellońskim zajęcia ze stenografii. Organizowano je do roku 1870 (stenografia polska i niemiecka), kiedy to prowadzący zajęcia Mirosław Suhecki zrezygnował

⁸⁵⁷ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat czeski i słowacki.

⁸⁵⁸ Arch. UJ, WF II 192, Lektorat serbsko-chorwacki i czeski.

⁸⁵⁹ *Corpus Academicorum...*, s. 108.

⁸⁶⁰ Arch. UJ, WF II 191, Lektorat esperanto. Podanie Leopolda Kronenberga z 26 maja 1914 roku o prawo *veniam legendi* dla języka esperanto.

⁸⁶¹ W 1916 roku władze wyraziły zgodę na przyjęcie Jana Dąbrowskiego jako lektora języka węgierskiego. Brał on udział w ekspedycji naukowej Akademii Umiejętności w archiwach węgierskich. Przebywając tam od roku 1913, kształcił swoje umiejętności językowe i prowadził badania naukowe. Publikował także w języku węgierskim. Arch. UJ, WF II 191, Lektorat węgierski. Podanie Jana Dąbrowskiego o przyjęcie jako lektora języka węgierskiego (*Curriculum vitae*).

⁸⁶² Arch. UJ, WF II 190, Lektoraty. Płace lektorów za rok 1914/1915.

z nich z powodu niewielkiej liczby chętnych⁸⁶³. Ponownie sprawa wróciła dopiero w 1903 roku, kiedy to reaktywowano kurs stenografii. Przez kilkanaście lat prowadził go Henryk Nennel, pobierając jedynie opłaty od studentów, gdyż Ministerstwo nie zgodziło się na stałą remunerację⁸⁶⁴.

3. Podręczniki i skrypty

Konieczność opracowania nowych, polskich podręczników była jedną z ważniejszych potrzeb, które stanęły przed społecznością uniwersytecką po uzyskaniu autonomii Galicji. Wymóg stworzenia literatury zgodnej z ówczesnym stanem wiedzy wynikał też z szybkiego rozwoju badań empirycznych, postępującej specjalizacji i stanowił wyzwanie zarówno naukowe, jak dydaktyczne. Wyraził to Michał Bobrzyński w artykule zamieszczonym w „Przeglądzie Polskim” z okazji otwarcia Collegium Novum, twierdząc, że niezbędny jest wzrost liczby polskich podręczników „przenoszących zdobycze nauki światowej na grunt polski”⁸⁶⁵. Istniały oczywiście książki powstałe we wcześniejszym okresie, ale rozwój dyscyplin naukowych wymuszał konieczność rewizji literatury i tworzenie nowych syntez. Były one niezbędne nie tylko dla dalszego rozwoju nauki, ale i dla kształcenia studentów. Akcją wydawania podręczników rozpoczęło Towarzystwo Naukowe Krakowskie jeszcze na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku. Inicjatywę zahamował pożar Krakowa w 1850 roku, w którym uległa zniszczeniu część rękopisów, oraz brak funduszy. W początkach epoki autonomicznej powszechnie posługiwano się podręcznikami i opracowaniami obcojęzycznymi, zwłaszcza niemieckojęzycznymi. Postępująca polonizacja uczelni oraz wzrastająca liczba studentów stwarzała coraz większe zapotrzebowanie na nowe wydawnictwa. Właśnie te zmienione polityczne realia umożliwiły upowszechnienie osiągnięć światowych i polskich badań poprzez publikowanie ich w języku polskim. Istnienie takich podręczników ułatwiało także zaliczenie przedmiotów wchodzących w zakres egzaminów państwowych i zawodowych zdawanych w toku studiów na Wydziałach Prawa i Administracji oraz Lekarskim. Były one też znaczną pomocą dla przygotowujących się do państwowego egzaminu nauczycielskiego oraz egzaminu teologicznego.

⁸⁶³ Arch. UJ, S II 883, Lektoraty i stenografia. Pismo dziekana Wydziału Filozoficznego F. Karlińskiego do Senatu z 20 września 1870 roku.

⁸⁶⁴ Arch. UJ, S II 883, Pismo Senatu do H. Nennela z 9 listopada 1903 roku. Szerzej: L. Klewżyc, *Lektorat stenografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1864–1964*, Warszawa 1965, s. 25–31.

⁸⁶⁵ M. Bobrzyński, *Z uroczystego dnia. Uwagi o stanie Uniwersytetu Jagiellońskiego z okazji otwarcia Collegium Novum*, „Przegląd Polski” 22, 1887, z. 1, t. 85, nr 253, s. 16.

Mimo formalnego braku obowiązkowych egzaminów z wykładów warunkiem zwolnienia z opłaty czesnego było ich zaliczenie podczas colloquiów, czyli prywatnych egzaminów u profesorów. Zwiększało to zapotrzebowanie na podręczniki. Ponadto książki w języku polskim służyły nie tylko studentom, ale poprzez upowszechnianie badań wspomagały poszczególne grupy zawodowe, budowały społeczną świadomość historyczną, kształtowały kulturę prawniczą i lekarską. Uzupełniały ponadto podręcznikową literaturę niemieckojęzyczną, która dominowała jako język nauki we wszystkich dyscyplinach i stanowiła podstawową bazę pozyskiwania wiedzy i umiejętności (zwłaszcza w zakresie metodologii nauk).

Autorami podręczników akademickich, które powstały w tym okresie, byli profesorowie z wszystkich wydziałów. Z dorobku Wydziału Teologicznego na uwagę zasługuje podręcznik Józefa Krukowskiego z katolickiej teologii pastoralnej wydany w 1874 roku, który był skróconą wersją jego pracy wydanej pięć lat wcześniej w Przemyślu⁸⁶⁶. Książka zawierała pełny wykład teologii pastoralnej ogólnej, homiletyki, katechetyki i liturgiki i była najpopularniejszym podręcznikiem z tego zakresu⁸⁶⁷. Autor ulepszał go i poprawiał w kolejnych wydaniach⁸⁶⁸, jego uzupełnienie stanowił przewodnik przeznaczony dla katechetów⁸⁶⁹. W latach osiemdziesiątych ukazało się pierwsze polskie opracowanie z zakresu prawa kanonicznego, autorstwa księdza Józefa Sebastiana Pelczara⁸⁷⁰. Był to jedyny w Galicji podręcznik i poradnik z prawa małżeńskiego⁸⁷¹. Pelczar wydał także podręcznik dla alumnów i młodych kapłanów omawiający zagadnienia z zakresu higieny, fizjologii i patologii⁸⁷².

⁸⁶⁶ J. Krukowski, *Teologia pasterska katolicka*, Przemyśl 1869.

⁸⁶⁷ S. Piech, *Józef Krukowski (1828–1900)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, red. S. Piech, Kraków 2000, s. 298.

⁸⁶⁸ J. Krukowski, *Teologia pasterska katolicka dla użytku duchownych seminariów i pasterzów dusz*, Lwów 1874 (kolejne wydania ukazały się w Krakowie w 1880, 1887 i 1894 roku).

⁸⁶⁹ Tenże, *Przewodnik teoretyczny dla katechetów czyli katechetyka katolicka*, Kraków 1877; S. Piech, *Józef Krukowski (1828–1900)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej...*, s. 297. Krukowski był też autorem wielu przewodników dydaktycznych dla katechetów nauczających w szkołach ludowych.

⁸⁷⁰ J. Pelczar, *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, Prusach i Królestwie Polskim*, Kraków 1882, (wyd. 4 — 1898).

⁸⁷¹ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 108.

⁸⁷² J.S. Pelczar, *Medycyna pasterska czyli wiadomości potrzebne kapłanom z zakresu higieny, fizjologii i patologii z dodatkiem niektórych kwestii teologicznych*, Lwów 1908. Pierwsze wydanie tego podręcznika wyszło w roku 1900 pod pseudonimem „Stary duszpasterz”.

Praca była o tyle istotna, że wskazywała sposoby postępowania duchownych wobec wielu wyzwań dnia codziennego (narodzin, chorób, śmierci czy patologii rodzinnych). Dla kleryków opracował Pelczar także na podstawie własnych wykładów z teologii pastoralnej trzyczęściowy zarys dziejów katolickiego kaznodziejstwa⁸⁷³. Autorem kilku podręczników akademickich z zakresu filozofii był Franciszek Gabryl⁸⁷⁴. Przedstawił w nich całokształt systemu filozofii neoscholastycznej⁸⁷⁵. W jego pracach, podobnie jak w dziełach lwowskiego naukowca Kazimierza Waisa, wprowadzono polską terminologię filozoficzną, zresztą nie tylko scholastyczną⁸⁷⁶. Ksiądz Tadeusz Gromnicki zajmujący się kwestiami jurystycznymi wydał kodeks prawa kanonicznego⁸⁷⁷. Najbardziej popularny na Uniwersytecie Jagiellońskim profesor w stanie kapłańskim, Stefan Zachariasz Pawlicki, był autorem dziejów filozofii greckiej, ale niestety ukazał się tylko pierwszy tom dzieła⁸⁷⁸.

Na Wydziale Prawa i Administracji dla ułatwienia studentom nauki niektórzy prowadzący ogłaszali drukiem programy swoich wykładów. Zawierały one przedstawienie usystematyzowanych treści omawianych zagadnień wraz z bibliografią⁸⁷⁹. Programy te z czasem stawały się podstawą do napisania skryptu lub podręcznika. Chociaż podstawowymi środkami do nauczania prawa były przepisy i komentarze, to jednak studenci potrzebowali wskazówek dotyczących zakresu i toku wykładów. Szczególnie ważną pomoc

⁸⁷³ Tenże, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim*, Kraków 1896, cz. 1: *Kaznodzieje greccy do IX wieku, łacińscy do XVI wieku*, Kraków 1896; cz. 2: *Kaznodzieje polscy*, Kraków 1896; cz. 3: *Kaznodzieje ludów słowiańskich, romańskich i germańskich*, Kraków 1900. W roku 1897 wydano także suplement w postaci antologii utworów kaznodziejskich. S. Piech, *Błogosławiony Józef Sebastian Pelczar (1842–1924)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej...*, s. 342.

⁸⁷⁴ F. Gabryl, *Logika formalna*, Kraków 1899; tenże, *Neoetyka*, Kraków 1900; tenże, *Metafizyka ogólna, czyli nauka o bycie*, Kraków 1903; tenże, *Psychologia*, Kraków 1906; tenże, *Filozofia przyrody*, Kraków 1910; tenże, *Logika ogólna*, Kraków 1912; tenże, *Polska filozofia religijna w wieku XIX*, t. 1–2, Warszawa 1913–1914.

⁸⁷⁵ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 119.

⁸⁷⁶ Tamże.

⁸⁷⁷ T. Gromnicki, *Nowy kodeks prawa kanonicznego o małżeństwie*, Kraków 1918; J. Krzemieniecki, *Tadeusz Gromnicki (1851–1939)*, PSB, t. 8, 1960, s. 633–634; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 175–177; tenże, *Prawo kanoniczne w okresie oświecenia oraz w XIX i XX wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 385–432.

⁸⁷⁸ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej*, Kraków 1890; S. Piech, *Stefan Zachariasz Pawlicki (1839–1916)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej...*, s. 319.

⁸⁷⁹ *Program wykładu prawa karnego przez Edmunda Krzymuskiego. Półrocze zimowe 1883/1884*, Kraków 1883.

dydaktyczną stanowiły wydawane przez profesorów podręczniki (zwłaszcza z przedmiotów obowiązkowych). Opierano się na bogatej literaturze niemieckojęzycznej (zarówno niemieckiej, jak i austriackiej), powołując się na wybitnych przedstawicieli literatury prawniczej (m.in. Rudolfa Iheringa, Heinricha Ahrensa, Johanna Caspara Bluntschliego, Johanna Friedricha von Schultego, Franza Holtzendorffa). W wielu wypadkach napisane i wydawane w latach 1870–1918 podręczniki były pierwszymi polskojęzycznymi pomocami z danej dziedziny. Sporo doczekało się kolejnych wydań i weszło na stałe do kanonu podręczników prawa. Jednym z najsłynniejszych w tym okresie było opracowanie Fryderyka Zolla sen. poświęcone prawu rzymskiemu⁸⁸⁰. Zoll przedstawił w nim stan kodyfikacji justyniańskiej, zawarł bogatą bibliografię oraz przytoczył wiele źródeł, zrywając z modelem pandestyki niemieckiej⁸⁸¹. Dzieło do dziś uważane jest za najbardziej szczegółowy podręcznik rzymskiego prawa prywatnego⁸⁸². Innym jego dziełem była historia prawa rzymskiego⁸⁸³. Zoll opierał się w niej na klasycznych pracach Theodora Mommsena oraz Joachima Marquardta. W początkowym okresie polonizacji Uniwersytetu Piotr Burzyński wydał dwutomową pracę poświęconą polskiemu prawu prywatnemu, ale dyscyplina ta dość szybko zniknęła z programu egzaminów obowiązkowych (już w 1872 roku)⁸⁸⁴. Natomiast z prawa niemieckiego w 1876 roku ukazało się dzieło Michała Bobrzyńskiego⁸⁸⁵. Był to pierwszy podręcznik prawa niemieckiego w języku polskim, niestety ukazał się tylko jeden tom⁸⁸⁶. Franciszek Ksawery Fierich i August Erwin Balasits byli autorami pierwszego polskiego podręcznika postępowania cywilnego⁸⁸⁷. Doskonałe opracowania do prawa karnego stworzył Edmund Krzymuski. Wydawane były kilkakrotnie, jeszcze w latach dwudziestych XX wieku⁸⁸⁸. Również Józef Rosenblatt

⁸⁸⁰ F. Zoll sen., *Pandekta czyli nauka prawa rzymskiego*, t. 1, Kraków 1888; t. 2: *Prawo rzeczowe*, Kraków 1898; t. 3: *Zobowiązania*, Kraków 1910.

⁸⁸¹ J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku...*, s. 254.

⁸⁸² J. Sondel, *Z dziejów Katedry Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 12, 2013, s. 105.

⁸⁸³ F. Zoll sen., *Historia prawodawstwa rzymskiego*, t. 1, Kraków 1902; t. 2, Kraków 1906.

⁸⁸⁴ P. Burzyński, *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Kraków 1867; t. 2, Kraków 1871.

⁸⁸⁵ M. Bobrzyński, *Historia prawa niemieckiego w zarysie wraz z historią tego prawa w Polsce*, z. 1: *Pierwotne ludy germańskie i państwo Franków*, Kraków 1876.

⁸⁸⁶ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 359.

⁸⁸⁷ F. Fierich, A. Balasits, *Nauka o sądach cywilnych i procedura cywilna*, t. 1–2, Kraków 1898–1905.

⁸⁸⁸ E. Krzymuski, *Wykład prawa karnego ze szczególnym uwzględnieniem ustaw austriackich*, t. 1, Kraków 1885; tenże, *Wykład prawa karnego ze szczególnym uwzględnieniem ustaw austriackich*, t. 2, Kraków 1887. Kolejne wydania podręcznika ukaza-

napisał podręcznik z zakresu austriackiego procesu karnego⁸⁸⁹. Z kolei Antoni Górski był autorem pierwszej w języku polskim, choć krytykowanej, pracy na temat austriackiego prawa handlowego⁸⁹⁰. Natomiast Władysław L. Jaworski opublikował austriacki kodeks cywilny⁸⁹¹. Także do pierwszych w języku polskim prac należały opracowania Franciszka Kasparka z prawa politycznego⁸⁹². Kasperek był także autorem obszernego dzieła z zakresu administracji i prawa administracyjnego⁸⁹³. Kilka podręczników z zakresu austriackiego prawa cywilnego wydał Fryderyk Zoll jun. Pierwszą syntezę opublikował jeszcze pod koniec XIX wieku⁸⁹⁴. W 1907 roku ukazała się część druga podręcznika, obejmująca problematykę zobowiązań prywatnych⁸⁹⁵, a dwa lata później drugie, zmienione i poszerzone wydanie części pierwszej tego podręcznika⁸⁹⁶. Zoll ogłosił także jednotomowy zarys austriackiego prawa prywatnego⁸⁹⁷. Wydawnictwa prawnicze w związku z koniecznością częstego aktualizowania wersji książek wspomagane były niekiedy materiałami uzupełniającymi⁸⁹⁸. Autorami podręczników z zakresu prawa finansowego byli Józef Milewski

ły się w latach 1901 i 1911. Tenże, *Wykład procesu karnego austriackiego*, Kraków 1891; wyd. II przerobione i uzupełnione, Kraków 1910.

⁸⁸⁹ J. Rosenblatt, *Wykład austriackiego procesu karnego*, Kraków 1884.

⁸⁹⁰ A. Górski, *Zarys prawa handlowego austriackiego*, t. 1, *Pojęcia wstępne i rzecz o osobach prawa handlowego*, Kraków 1890, wyd. 2 rozszerzone, Kraków 1900. Szerzej: M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 383.

⁸⁹¹ W.L. Jaworski, *Kodeks cywilny austriacki*, t. 1–2, Kraków 1903–1905; tenże, *Komentarz do austriackiego kodeksu cywilnego*, t. 3, Kraków 1904.

⁸⁹² F. Kasperek, *Prawo polityczne ogólne z uwzględnieniem austriackiego razem ze wstępną nauką ogólną o państwie*, t. 1, Kraków 1877; t. 2, Kraków 1881. Podręcznikiem przeznaczonym specjalnie dla studentów było opracowanie Kasparka pt. *Podręcznik prawa politycznego*, t. 1, Kraków 1888; t. 2, Kraków 1894.

⁸⁹³ Tenże, *Nauka administracji i prawo administracyjne austriackie*, t. 1, Kraków 1897. Podręcznik ten został wydany ponownie w 1911 roku. Szerzej: M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 422.

⁸⁹⁴ F. Zoll, *Podręcznik prawa prywatnego austriackiego. Na podstawie swoich wykładów wydał Fryderyk Zoll*, z. 1, Kraków 1899.

⁸⁹⁵ Tenże, *Zobowiązania. Austriackie prawo prywatne*, Kraków 1907.

⁸⁹⁶ Tenże, *Austriackie prawo prywatne. Część ogólna*, wyd. 2 zmienione i znacznie powiększone, Kraków 1909.

⁸⁹⁷ Tenże, *Prawo prywatne w zarysie przedstawione na podstawie ustaw austriackich*, Kraków 1910.

⁸⁹⁸ Tenże, *Zmiany w prawie prywatnym od początku roku 1914*, Kraków 1915; *Uzupełnienia i zmiany w „Zarysie prawa prywatnego”*, oprac. S. Gołąb, Kraków 1916; A. Mączyński, *Fryderyk Zoll (Młodszy) 1865–1948*, w: *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji...*, s. 231.

i Włodzimierz Czerkawski⁸⁹⁹. Wydawano także zbiory praw oraz tłumaczenia kodeksów, czy też podręczników obcojęzycznych⁹⁰⁰. Praktyczną pomoc dla przyszłych prawników stanowiły prace Stanisława Madeyskiego, zawierające także prawniczy słownik niemiecko-polski oraz wzory umów i formularze⁹⁰¹. Ważnym elementem edukacyjnym i naukowym były edycje źródłowe z zakresu historii prawa polskiego, prawa kościelnego i kanonicznego⁹⁰².

Również na Wydziale Lekarskim polonizacja otworzyła możliwości rozwoju polskiego piśmiennictwa podręcznikowego. Poza tłumaczeniami ukazało się wiele opracowań o charakterze przyczynkarskim i monograficznym, dokumentujących postęp w badaniach, ale także książki, które stały się podstawowymi podręcznikami akademickimi. Inicjatywy wydawania opracowań medycznych pojawiły się we wszystkich zaborach. Pisarstwo podręcznikowe wspierały m.in. Akademia Umiejętności i Kasa Mianowskiego (w zaborze rosyjskim)⁹⁰³, działania te nie były jednak uporządkowane. W związku postępującą polonizacją w Galicji ożyła kwestia prawidłowej terminologii lekarskiej⁹⁰⁴. Już w roku 1868 wydano polsko-łaciński słownik lekarski⁹⁰⁵,

⁸⁹⁹ J. Milewski, *Budżet i kredyt publiczny. Roztrząsania finansowe i polityczne*, Kraków 1898; J. Milewski, W. Czerkawski, *Polityka ekonomiczna*, t. 1–2, Kraków 1905.

⁹⁰⁰ F. Kasparek, M. Zatorski, *Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej*, Cieszyn 1875. H. Hankiewicz publikował zbiory ustaw (w tym uniwersyteckich) z własnym komentarzem. J. Rosenblatt i S. Wróblewski wydali *Powszechny kodeks handlowy* (wyd. 2, Kraków 1898). Przekładami parali się Edward Fierich, który przełożył na język polski *Powszechny kodeks handlowy* (Lwów 1869), oraz Juliusz Leo, pod którego kierunkiem przetłumaczono francuski podręcznik Karola Gide'a (*Zasady ekonomii społecznej*, Kraków 1893). A. Kosteczki, *Biogramy — Juliusz Leo*, w: *Z dziejów katedr skarbowości i prawa skarbowego oraz katedr prawa finansowego w Polsce*, red. A. Kosteczki, Kraków 2010, s. 41. Kolejne wydanie podręcznika przygotował Włodzimierz Czerkawski (W. Czerkawski, *Zasady ekonomii społecznej drugie polskie wydanie opracowane i rozszerzone przez Włodzimierza Czerkawskiego*, Kraków 1900).

⁹⁰¹ S. Madeyski, *Podręcznik sądowy*, Kraków 1870; tenże, *Zarys nauki o posiadaniu*, Kraków 1887.

⁹⁰² Zob. przyp. 978 i 979.

⁹⁰³ *Kasa imienia Józefa Mianowskiego. Fundacja popierania nauki 1881–1991*, oprac. P. Hübner, J. Piskurewicz, L. Zasztowt, Warszawa 1992, s. 16–20. Szerzej: J. Piskurewicz, *Warszawskie instytucje społecznego mecenatu nauki w latach 1869–1906. Muzeum Przemysłu i Rolnictwa i Kasa imienia Mianowskiego*, Wrocław 1990; *Katalog dzieł wydanych z zapomogi Kasy im. Mianowskiego w latach 1881–1929*, Warszawa 1929.

⁹⁰⁴ B. Neuman, *Rys dziejów nazewnictwa lekarskiego i jego kryzys współczesny*, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 2, s. 193–205.

⁹⁰⁵ *Słownik łacińsko-polski wyrazów lekarskich*, oprac. A. Kremer, F.K. Skobel, Kraków 1868.

który osiem lat później został uzupełniony słownikiem wyrazów weterynaryjnych⁹⁰⁶. W roku 1880 wyszedł słowniczek psychiatryczny, opracowany przez Stanisława Janikowskiego⁹⁰⁷. Tocząca się polemika pomiędzy ośrodkami krakowskim i warszawskim przyczyniły się do wydania w 1881 roku polskiego słownika terminologii lekarskiej⁹⁰⁸. Jego autorami byli S. Janikowski, A. Kremer i J. Oettinger, a przy jego opracowaniu współpracowali Józef Majer, Lucjan Malinowski, Emil Czyrniański, Ludwik Teichmann, Ludwik Natanson, Maurycy Madurowicz i Stanisław Domański⁹⁰⁹. W 1905 roku ukazał się w Krakowie *Słownik lekarski polski* będący efektem współpracy pomiędzy Krakowem, Warszawą i Poznaniem. Opracowali go Tadeusz Browicz, Stanisław Ciechanowski, Stanisław Domański i Leon Kryński⁹¹⁰. Inną inicjatywą międzyzaborową było przygotowanie zbiorowego dzieła dotyczącego chorób wewnętrznych, autorstwa piętnastu osób pochodzących z Częstochowy, Warszawy, Lwowa i Krakowa. Z Uniwersytetu Jagiellońskiego byli to: Stanisław Domański, Walery Jaworski, Edward Korczyński, Ludomił Korczyński i Przemysław Pieniążek⁹¹¹.

Podręczniki wydawane były sporadycznie także przez prywatnych wydawców, ale czyniono to na marginesie ich głównej działalności w zakresie beletrystyki. W Warszawie od lat sześćdziesiątych w ramach „Biblioteki Umiejętności Lekarskich” drukowano prace niezbędne dla studentów i lekarzy, a w Krakowie dzięki Edwardowi Korczyńskiemu powołano w 1875 roku Stowarzyszenie do Wydawania Dzieł Lekarskich Polskich⁹¹². Wsparciem dla stowarzyszenia byli profesorowie Wydziału Lekarskiego UJ. Ponieważ brakowało gotowych polskich rękopisów, pierwsze dwie prace były tłumacze-

⁹⁰⁶ S. Janikowski, A. Kremer, J. Oettinger, *Uzupełnienie słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich prof. F.K. Skobla i Al. Kremera razem z przekładem polskim i słowniczkiem wyrazów weterynaryjnych*, Kraków 1876.

⁹⁰⁷ *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych obejmujący tłumaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuskich i niektórych niemieckich*, oprac. S. Janikowski, Kraków 1880.

⁹⁰⁸ *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*, oprac. S. Janikowski, J. Oettinger, A. Kremer, Kraków 1881.

⁹⁰⁹ B. Neuman, *Rys dziejów nazewnictwa lekarskiego...*, s. 199.

⁹¹⁰ *Słownik lekarski polski*, oprac. T. Browicz, S. Ciechanowski, S. Domański, L. Kryński, Kraków 1905.

⁹¹¹ *Nauka o chorobach wewnętrznych*, wyd. W. Jaworski, t. 1–3, Kraków 1905.

⁹¹² A. Skrzypczak, „Stowarzyszenie do Wydawnictwa Dzieł Lekarskich Polskich” w Krakowie w latach 1875–1918, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 3–4, s. 383–404.

niami podręczników Paula Guttmanna z medycyny wewnętrznej⁹¹³ i Johanna Steinera z pediatrii⁹¹⁴. W kolejnych latach mimo trudności wydawniczych opublikowano m.in. podręczniki Henryka Jordana⁹¹⁵ i Alfreda Obalińskiego⁹¹⁶. Ponieważ wydawanie podręczników z zakresu medycyny ze względu na koszty było niechętnie podejmowane przez wydawców, działania na rzecz poprawy sytuacji podjął Tadeusz Browicz na forum Zjazdu Lekarzy i Przyrodników w 1907 roku⁹¹⁷. Postanowiono wówczas powołać radę wydawniczą i opracować program wydawania podręczników lekarskich⁹¹⁸. Pomimo tych trudności każde dziesięciolecie przynosiło opracowania, które korzystnie wpływały na proces nauczania. W latach siedemdziesiątych Stanisław Domański wydał

⁹¹³ P. Guttmann, *Nauka sposobów klinicznego badania narządów piersiowych i brzusznych razem z laryngoskopią*, tłum. J. Filewicz, E. Neumann, B. Skórczewski, pod kier. A. Kremera, S. Pareńskiego, Warszawa 1877.

⁹¹⁴ J. Steiner, *Rys nauki o chorobach dzieci dla uczących się lekarzy*, tłum. M.L. Jakubowski, J. Oettinger, Kraków 1877.

⁹¹⁵ I. Kaim, R. Klimek, *Henryk Jordan*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 173; H. Jordan, *Nauka położnictwa dla użytku uczniów i lekarzy*. Dział 1: *Fizjologia i dyjetetyka ciąży, porodu i pogoju*, Kraków 1881. W 1907 roku opublikowano wydanie rozszerzone, ze współudziałem Stanisława Dobrowolskiego. Po raz trzeci wydano tę pozycję rok później. H. Jordan kilkakrotnie publikował też podręczniki, które nie miały charakteru uniwersyteckiego: H. Jordan, *Nauka położnictwa dla użytku położnych ułożona przez Dra Henryka Jordana asystenta przy Klinice Położniczej i Chorób Kobięcych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1–2, Kraków 1872–1873; tenże, *Nauka położnictwa dla użytku położnych napisana przez Dra Henryka Jordana Docenta położnictwa w Uniwersytecie Jagiellońskim, Wydanie drugie zwiększone i poprawione*, Tom jeden obejmujący dwa tomy wydania pierwszego, nakł. aut., Kraków 1885; tenże, *Nauka położnictwa dla użytku położnych napisana przez Dra Henryka Jordana profesora położnictwa i chorób kobiecych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, wyd. 3, nakł. aut., Kraków 1892. (wyd. 4, 1900; wyd. 5, 1904). Podręcznik Jordana wydano także w Chicago (B. Urbanek, *Droga do zawodu akuszerki na ziemiach polskich w XIX wieku (w zaborze rosyjskim i austriackim)*, w: *Zawód położnej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Katowice 2004, s. 51). W 1912 roku ukazał się w Krakowie kolejny podręcznik, napisany z przeznaczeniem dla krakowskiej szkoły położnych, autorstwa Stanisława Dobrowolskiego — *Nauka położnictwa dla użytku położnych*. Zebrano w nim rozporządzenia dotyczące pracy położnych we wszystkich zaborach, traktując potrzeby w zakresie kształcenia akuszerki w perspektywie ogólnopolskiej.

⁹¹⁶ A. Obaliński, *Wykłady z zakresu chorób dróg moczowych męskich*, Kraków 1886; R. Dzierżanowski, *Słownik chronologiczny dziejów medycyny i farmacji*, Warszawa 1983, s. 321.

⁹¹⁷ M. Hanecki, *Tadeusz Browicz. Życie i działalność naukowa*, Warszawa 1956, s. 118–119.

⁹¹⁸ J. Kowalczykowska, *Tadeusz Browicz (1847–1928)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 215; M. Hanecki, *Tadeusz Browicz...*, s. 118–119.

podręcznik dla lekarzy z zakresu elektroterapii⁹¹⁹, a Przemysław Pieniążek z zakresu laryngologii⁹²⁰. Uzupełnieniem tej książki były opisy postępowania w zabiegach wewnątrzkrztaniowych i sposobów ich znieczulania, które Pieniążek opublikował w 1887 roku w ramach Wydawnictw Dziel Lekarskich Polskich⁹²¹. Problematykę tę omówił po raz kolejny w drugim tomie zbiorowego dzieła *Nauka o chorobach wewnętrznych*⁹²².

Pod koniec lat osiemdziesiątych ukazało się w Warszawie opracowanie Walerego Jaworskiego poświęcone chorobom żołądka⁹²³. Monografia ta, rozszerzona i uzupełniona o dział terapeutyczny, została wydana w Krakowie w 1893 roku jako pierwszy w piśmiennictwie polskim całościowy podręcznik chorób żołądka⁹²⁴. Wydawnictwo okazało się sukcesem, a nakład szybko został wyczerpany. Wznowiono je w 1899 roku, wzbogacając o tematykę leczenia farmakologicznego i diety⁹²⁵. Dzieło to dawało podwaliny nowoczesnej gastrologii polskiej⁹²⁶. Popularnością cieszył się podręcznik Leona Wachholza z zakresu medycyny sądowej, który miał aż cztery wydania⁹²⁷. Jako jedną z najlepszych w skali globalnej uznana została wydana w 1909 roku *Anatomia człowieka* Adama Bochenka⁹²⁸. Autor planował wielotomowe, bogato ilustrowane wydawnictwo, łączące opracowanie tekstowe z atlasem anatomicznym. Kolejne tomy ukazywały się w latach 1916–1928, już po tragicznej śmierci autora, wierne jego założeniom. Także po II wojnie światowej opublikowano nowe wydania tego podręcznika, poprawione przez Michała Reichera⁹²⁹. W 1913 roku ukazała się książka Adama Wrzoska, złożona z wykładów uni-

⁹¹⁹ S. Domański, *Wykład elektroterapii do użytku lekarzy praktycznych zastosowania*, Warszawa 1876.

⁹²⁰ P.W. Pieniążek, *Laryngoskopia oraz choroby krtani i tchawicy*, Kraków 1879.

⁹²¹ E. Olszewski, K. Miodońska, *Przemysław Wiktor Pieniążek*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 265.

⁹²² P.W. Pieniążek, *Choroby nosowe jamy ustnej, gardła, krtani, tchawicy i śródpiersia*, w: *Nauka o chorobach wewnętrznych*, t. 2, Kraków 1905.

⁹²³ W. Jaworski, *Zarys patologii i terapii chorób żołądka*, Warszawa 1889.

⁹²⁴ Tenże, *Podręcznik chorób żołądka*, Kraków 1893.

⁹²⁵ Tenże, *Podręcznik chorób żołądka i dietyki szczegółowej*, wyd. 2 przerobione i znacznie poszerzone, Kraków 1899.

⁹²⁶ M. Skulimowski, *Walery Jaworski...*, s. 232–233.

⁹²⁷ L. Wachholz, *Podręcznik medycyny sądowej z uwzględnieniem ustawodawstwa austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego dla użytku uczniów, lekarzy i prawników*, Kraków 1899; J. Olbrycht, *Leon Wachholz (1867–1942)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 346–347.

⁹²⁸ A. Bochenek, *Anatomia człowieka. Podręcznik dla słuchaczy szkół wyższych i lekarzy*, t. 1, z 312 rysunkami, Kraków 1909.

⁹²⁹ R.W. Gryglewski, *Anatomia prawidłowa*, w: *Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do roku 1939. Wybrane zagadnienia*, red. A. Śródka, Kraków 2012, s. 73.

wersyteckich i dedykowana pamięci Tytusa Chałubińskiego, Józefa Mianowskiego oraz Wiktora Szokalskiego w pięćdziesiątą rocznicę powstania Szkoły Głównej Warszawskiej. Traktowała o powinnościach studentów medycyny oraz o przedmiocie i zadaniach nauk medycznych i wskazywała cechy, jakimi powinni się charakteryzować przyszli lekarze⁹³⁰.

Ważne też były wydawnictwa poświęcone zagadnieniom medycyny praktycznej⁹³¹. Adolf Beck i Napoleon Cybulski podjęli się wspólnie opracowania podręcznika do fizjologii. Dwutomowe wydawnictwo ukazało się pod ich redakcją w 1915 roku⁹³². Było to dzieło napisane na poziomie europejskim — dobrze usystematyzowane i dopracowane dydaktycznie. Zawarty w nim sposób ujęcia materiału uczył myślenia indukcyjnego. Ponadto cechował je płynny i zwięzły styl, a opisy uzupełnione zostały wieloma ilustracjami⁹³³. Stanisław Maziarski był autorem podręcznika do ćwiczeń histologicznych⁹³⁴. Publikacja zawierała rysunki konturowe tkanek i narządów, które student wypełniał w trakcie analizy preparatów. Książka zawierała również część teoretyczną, znacznie poszerzoną w kolejnych wydaniach (1914, 1923, 1938)⁹³⁵. Maziarski był także autorem kilku artykułów w ważnym podręczniku histologii, wydany pod redakcją Henryka Hoyera sen.⁹³⁶ Wśród współautorów tego dzieła znaleźli się także inni profesorowie krakowskiej medycyny: Napoleon Nikodem Cybulski, Emil Godlewski jun., Henryk Hoyer jun., Kazimierz Kostanecki i Leon Kryński. Charakter książek pomocniczych miały prace Henryka Hoyera jun. wprowadzające studentów w istotę anatomicznych ćwiczeń praktycznych⁹³⁷.

⁹³⁰ A. Wrzosek, *Propedeutyka lekarska*, Warszawa 1913; Z. Maćkowiak, M. Muśielak, *Adam Wrzosek. Życie i działalność*, Poznań 2000, s. 123–127.

⁹³¹ *Rozprawy z zakresu medycyny praktycznej*, red. E. Korczyński, ser. I, z. 1–11; ser. II, z. 12–20, Kraków 1891–1895.

⁹³² *Fizjologia człowieka*, t. 1–2, oprac. S. Bądziński [i in.], red. A. Beck, N. Cybulski, wyd. K. Rzętkowski, Warszawa 1915. Wydanie drugie ukazało się już w niepodległej Polsce w roku 1924. Cybulski już w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku opublikował w Warszawie czteroczęściowy podręcznik z fizjologii człowieka (N. Cybulski, *Fizjologia człowieka*, cz. 1–4, Warszawa 1891–1896); R. Bilski, *Adolf Beck (1863–1942)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 312.

⁹³³ A. Beck, *Działalność naukowa Napoleona Cybulskiego*, „Medycyna Doświadczalna i Społeczna” 11, 1930, s. 34.

⁹³⁴ S. Maziarski, *Podręcznik do ćwiczeń histologicznych*, Kraków 1912.

⁹³⁵ T. Cichocki, *Stanisław Wincenty Maziarski...*, s. 390.

⁹³⁶ *Podręcznik histologii ciała ludzkiego*, red. H. Hoyer, Warszawa 1901.

⁹³⁷ H. Hoyer, *Wskazówki do ćwiczeń z anatomii zwierząt domowych, z ośmioma tablicami*, Kraków 1906; *Klucz do oznaczania zwierząt kręgowych ziem polskich*, oprac. J.M. Kowalski [i in.], red. H. Hoyer, Kraków 1910.

W 1900 roku wydano dzieło Ludomiła Korczyńskiego na temat balneoterapii⁹³⁸. Ignacy Lemberger, asystent profesora Czymbańskiego, opracował podręcznik chemii dla farmaceutów⁹³⁹. Również bardzo utylitarny charakter miało wspólne dzieło I. Lembergera i Stanisława Droby pt. *Komentarz do ósmego wydania Farmakopei austriackiej*⁹⁴⁰.

Na Wydziale Filozoficznym proces usamodzielniania się dyscyplin naukowych, coraz szerszy ich zakres i wielość badań znalazły odzwierciedlenie także w różnorodności wydawanych publikacji. Powstało wiele syntez i monografii, które pełniły funkcje podręczników akademickich. W zakresie nauk matematyczno-przyrodniczych ukazały się prace, które uznawane były za wybitne. Takim mianem określano podręcznik Maurycego Piusa Rudzkiego z fizyki, którego niemiecki przekład ukazał się dwa lata po wydaniu polskim⁹⁴¹. Tuż przed wybuchem I wojny światowej na rynku pojawił się jego podręcznik z astronomii teoretycznej, który był podstawowym podręcznikiem jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym⁹⁴². Jego trzeci podręcznik — z meteorologii — został wydany już pośmiertnie w Warszawie, w 1917 roku⁹⁴³. Przełomem w zakresie wydawania podręczników z matematyki była działalność Stanisława Zaremby. Opublikował on kilka stojących na wysokim poziomie dzieł⁹⁴⁴. Ponadto Antoni Hoborski i Antoni Wilk wydali podręcznik

⁹³⁸ L. Korczyński, *Zarys balneoterapii i balneografii krajowej dla użytku lekarzy i uczniów napisał Dr Ludomił Korczyński, docent patologii i terapii szczególowej chorób wewnętrznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1900.

⁹³⁹ I. Lemberger, *Podręcznik do jakościowego rozbioru chemicznego do użytku w pracowni chemicznej*, Kraków 1892; K. Jaworska, *Ignacy Lemberger (1865–1908)*, w: *Złota księga Wydziału Farmaceutycznego...*, s. 74.

⁹⁴⁰ *Komentarz do ósmego wydania Farmakopei austriackiej. Podręcznik dla aptekarzy, droguistów, lekarzy urzędowych, farmaceutów, lekarzy praktykujących itd.*, t. 1: *Część ogólna*; t. 2: *Część szczegółowa*, oprac. I. Lemberger, S. Droba, Kraków 1907.

⁹⁴¹ M.P. Rudzki, *Fizyka Ziemi*, Kraków 1909; tenże, *Phisik der Erde*, Leipzig 1911. Szerzej: K. Dormus, *Fizyka Ziemi i jej światowe początki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Prace Geograficzne” z. 127, Kraków 2011, s. 7–30.

⁹⁴² M.P. Rudzki, *Astronomia teoretyczna*, Kraków 1914.

⁹⁴³ Tenże, *Zasady meteorologii*, Warszawa 1917; T.Z. Dworak, *Maurycy Pius Rudzki*, w: *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki...*, s. 150–152. Szerzej: E. Rybka, *Maurycy Pius Rudzki...*

⁹⁴⁴ S. Zaremba, *Zarys pierwszych zasad teorii liczb całkowitych*, Kraków 1907; tenże, *Arytmetyka teoretyczna*, Kraków 1912; tenże, *Wstęp do analizy*, cz. 1: *Pojęcie do wodu matematycznego oraz inne wiadomości pomocnicze*, Warszawa 1915; cz. 2: *Teoria liczb rzeczywistych*, Warszawa 1918. Szerzej: K. Ciesielski, Z. Pogoda, *Matematyka na Uniwersytecie Jagiellońskim. Rękopisy i książki matematyczne XIV–XX w. Katalog wystawy*, Kraków 2013, s. 18.

z rachunku różniczkowego⁹⁴⁵. Kilka popularnych prac powstało z zakresu fizyki. August Witkowski opublikował w ramach warszawskiej serii „Biblioteki Matematyczno-Fizycznej” oryginalne ze względu na dobór treści i formę wykładu trzytomowe *Zasady fizyki*⁹⁴⁶. Władysław Natanson cenił je „ze względu na piękny język, przystępny wykład, odpowiadający współczesnemu stanowi wiedzy”⁹⁴⁷. Ponadto Witkowski wydał mające charakter książki pomocniczej tablice matematyczno-fizyczne⁹⁴⁸ oraz wspólnie z Konstantym Zakrzewskim opracował ogólny zarys fizyki⁹⁴⁹. W ramach wydawanej przez Kasę im. Miąnowskiego ważnej serii „Poradniki dla samouków” Marian Smoluchowski scharakteryzował możliwości nauczania fizyki na wszystkich poziomach i dokonał opisu istniejącej literatury przedmiotu oraz instytucji zajmujących się nauką i popularyzacją. Przeznaczony był także dla studentów, dla których stanowią wprowadzenie w samodzielną pracę ponieważ, jak pisał Smoluchowski, „każdego studiującego fizykę uważać będziemy za samouka”⁹⁵⁰.

Wśród dzieł autorstwa profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego licznie reprezentowane były podręczniki z zakresu chemii. Emil Czryniański był autorem prac z chemii organicznej i nieorganicznej, które przez długi czas stanowiły jedyne źródło wiedzy szkolnej z tej dziedziny dla studentów w Galicji⁹⁵¹. Twórcą popularnego i używanego do II wojny światowej podręcznika analizy chemicznej był Julian Schramm⁹⁵². Także prace Ludwika Brunera cieszyły się

⁹⁴⁵ A. Hoborski, A. Wilk, *Zasadnicze pojęcia rachunku różniczkowego i całkowego*, Kraków 1910.

⁹⁴⁶ A. Witkowski, *Zasady fizyki*, t. 1, Warszawa 1892; t. 2, z. 1 Warszawa 1897; t. 2, z. 2, Warszawa 1904 (t. 2: *Ciepło, fizyka cząsteczkowa, promieniowanie*, wyd. 2, 1908; wyd. 3, 1948); t. 3: *Elektryczność i magnetyzm*, Warszawa 1912; A. Kisiel, B. Średniawa, *August Witkowski (1854–1913)*, w: *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki...*, s. 443–444.

⁹⁴⁷ W. Natanson, *Wspomnienia i szkice...*, s. 48.

⁹⁴⁸ A. Witkowski, *Tablice matematyczno-fizyczne*, Warszawa 1904.

⁹⁴⁹ A. Witkowski, K. Zakrzewski, *Zarys fizyki*, Kraków 1916 (wyd. 6, Warszawa 1951).

⁹⁵⁰ M. Smoluchowski, *Poradnik dla samouków. Wskazówki metodyczne dla studiujących poszczególne nauki — fizyka, geofizyka, meteorologia*, Warszawa 1917, s. 1–383; A. Teske, *Marian Smoluchowski, życie i twórczość*, Warszawa 1955, s. 258.

⁹⁵¹ E. Czryniański, *Chemia nieorganiczna. Ułożona dla uniwersytetów i akademij technicznych*, Kraków 1857 (wyd. 2, 1866; wyd. 3, 1874); tenże, *Chemia nieorganiczna i organiczna zastosowana do przemysłu, rolnictwa i lekarstwa, cz. 2: Chemia organiczna*, Kraków 1867; K. Łopata, *Emilian Czryniański*, w: *Złota księga Wydziału Chemii...*, t. 1, s. 139.

⁹⁵² J. Schramm, *Podręcznik analizy chemicznej jakościowej*, Lwów 1885 (wyd. 2–4, Kraków 1895, 1906, 1912; wyd. 5, Poznań 1922); K. Łopata, *Julian Schramm*, w: *Złota księga Wydziału Chemii...*, t. 1, s. 171.

dużą popularnością. Był on autorem i współautorem (ze Stanisławem Tołłoczka) kilku podręczników chemii⁹⁵³. Dzieło dostosowane do potrzeb studentów medycyny z zakresu chemii organicznej wydał w 1910 roku Leon Marchlewski. Autor we wstępie zaznaczył, że używał zarówno słownictwa galicyjskiego, jak i warszawskiego⁹⁵⁴. W początkach epoki autonomicznej z mineralogii używany był podręcznik Alojzego Altha⁹⁵⁵. Z kolei profesor geologii Józef Morozewicz przetłumaczył i wydał kilka podręczników niemieckich: Archibalda Geikiego, Gustawa Tschermaka, Melchiora Neumayra i Karola Petersa⁹⁵⁶. Natomiast Władysław Szajnocha opublikował dzieło charakteryzujące surowce kopalne występujące na terenie Galicji oraz ich znaczenie gospodarcze⁹⁵⁷.

W zakresie szeroko rozumianej humanistyki pojawiła się seria opracowań o charakterze syntez, podręczników lub wydawnictw będących podsumowaniem tematyki prowadzonych wykładów. Maurycy Straszewski wydał pracę poświęconą historii filozofii na Wschodzie⁹⁵⁸, a kilkanaście lat później przygotował jedną z pierwszych syntez dziejów polskiej myśli filozoficznej w okresie rozbiorów, którą wydano na czerpanym papierze nakładem Koła Filozoficznego Uczniów UJ⁹⁵⁹. Marian Zdziechowski wydał w dwóch tomach swoje wykłady, w których łączył treści filozoficzne i literackie⁹⁶⁰. Także Władysław Heinrich

⁹⁵³ L. Bruner, *Zasady chemii*, Kraków 1903; L. Bruner, S. Tołłoczko, *Chemia nieorganiczna*, Kraków 1905 (kolejne wydania ukazywały się w Warszawie: 1907, 1908, 1917, 1919, 1921, 1926); L. Bruner, S. Tołłoczko, *Chemia organiczna*, Kraków 1909 (kolejne wydania w Warszawie — 1915, 1919, 1922, 1954); M. Paluch, *Ludwik Bruner*, w: *Złota księga Wydziału Chemii...*, t. 1, s. 178.

⁹⁵⁴ L. Marchlewski, *Chemia organiczna*, Kraków 1910, s. 3. Podręcznik poprzedzała książka Marchlewskiego *Teorie i metody badania współczesnej chemii organicznej* (Kraków 1905), która stanowiła teoretyczną podstawę wspomnianego podręcznika.

⁹⁵⁵ A. Alth, *Zasady mineralogii*, Kraków 1868.

⁹⁵⁶ A. Geikie, *Geografia fizyczna*, Warszawa 1896 (wyd. 2, 1906), G. Tschermak, *Podręcznik mineralogii*, Warszawa 1900; M. Neumayr, *Dzieje ziemi*, t. 1–2, Warszawa 1906, (wyd. 2, 1912); K. Peters, *Mineralogia*, Warszawa 1904.

⁹⁵⁷ W. Szajnocha, *Plody kopalniane Galicji, ich występowanie i użytkowanie*, cz. 1, Lwów 1883; cz. 2, Kraków 1884.

⁹⁵⁸ M. Straszewski, *Dzieje filozofii w zarysie*, t. 1: *Ogólny wstęp do dziejów filozofii i dzieje filozofii na Wschodzie*, Kraków 1894.

⁹⁵⁹ Tenże, *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym. (Od rozbiorów do 1831 roku)*, Kraków 1912; M. Kuniński, *Maurycy Straszewski*, w: *Złota księga Wydziału Filozoficznego...*, s. 141.

⁹⁶⁰ M. Zdziechowski, *Pessimizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. 1–2, Kraków 1915; J. Skoczyński, *Marian Zdziechowski (1861–1938)*, w: *Złota księga Wydziału Filozoficznego...*, s. 146.

opracował syntetyczną monografię poświęconą filozofii greckiej⁹⁶¹ oraz podręcznik z zakresu psychologii⁹⁶². Już po wybuchu wojny ukazał się zarys etyki Witolda Rubczyńskiego⁹⁶³.

Z obszaru nauk filologicznych jedną z najwybitniejszych prac była siedmiotomowa historia literatury starożytnego Rzymu Kazimierza Morawskiego. Napisana pięknym stylem, była pierwszą syntezą dziejów literatury rzymskiej po polsku⁹⁶⁴. Równie monumentalny charakter miał sześciotomowy zarys historii literatury polskiej Stanisława Tarnowskiego, dzieło, które po wydaniu w roku 1900 szybko doczekało się drugiego wydania — w 1903 roku w Krakowie i w 1906 roku w Warszawie⁹⁶⁵. Tarnowski brał też udział w opracowaniu dziejów polskiej literatury pięknej, które ukazało się już po jego śmierci⁹⁶⁶. Funkcję podręcznika z historii literatury polskiej (do XVIII wieku) pełniła wydana tuż przed objęciem katedry w Krakowie praca Ignacego Chrzanowskiego⁹⁶⁷. Z językoznawstwa ważny element, wpisujący się w działania edukacyjne, stanowiły prace z gramatyki języka polskiego Jana Łosia⁹⁶⁸. Z obszaru filologii nowożytnych niezmiernie istotne dla studentów było dzieło Wilhelma Creizenacha, będące pierwszą nowoczesną, kompletną syntezą nowożytnego dramatu europejskiego. Pięć tomów tego wydawnic-

⁹⁶¹ W. Heinrich, *Filozofia grecka do Platona (rozwój zagadnień)*, Warszawa 1914 [1913]; K. Krzyżewski, *Władysław Heinrich (1869–1957)*, w: *Złota księga Wydziału Filozoficznego...*, s. 163.

⁹⁶² W. Heinrich, *Psychologia uczuć*, Kraków 1907.

⁹⁶³ W. Rubczyński, *Zarys etyki*, Kraków 1916.

⁹⁶⁴ K. Morawski, *Historia literatury rzymskiej*, t. 1–7, Kraków 1909–1921; K. Kraus, *Kazimierz Morawski*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego...*, s. 124; S. Stabryła, *Wielka „Historia literatury rzymskiej” Kazimierza Morawskiego*, w: *Kazimierz Morawski (1852–1925)...*, s. 19–28. K. Morawski był też autorem dwutomowych dziejów krakowskiej Almae Matris (K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, Kraków 1900).

⁹⁶⁵ S. Tarnowski, *Historia literatury polskiej*, t. 1–6, Kraków 1900–1907.

⁹⁶⁶ *Dzieje literatury pięknej w Polsce*, cz. 1–2, oprac. S. Tarnowski [i in.], Kraków 1918.

⁹⁶⁷ I. Chrzanowski, *Historia literatury niepodległej Polski 965–1795*, Warszawa 1908 (kolejne wydania uzupełnione i poprawione ukazywały się w latach 1911, 1912, 1914, 1916). Szerzej: A. Zajda, *Ignacy Chrzanowski*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego...*, s. 135–136.

⁹⁶⁸ J. Łoś, *Pisownia polska w przeszłości i obecnie. Zagadnienia i wnioski*, Kraków 1917; *Słownik gwar polskich*, t. 4–6, przygot. do druku J. Łoś, Kraków 1906 (kolejne wydania 1907, 1911). Ponadto J. Łoś zaangażowany był przez wiele lat w prace redakcyjne nad *Słownikiem staropolskim*.

stwa ukazało się w Halle w latach 1893–1916⁹⁶⁹. Do nauki historii literatury niemieckiej używano początkowo podręcznika Františka Tomáša Bratráńka. Był to pierwszy podręcznik z tego przedmiotu w Monarchii⁹⁷⁰. Dla studentów wyodrębnionej w 1911 roku pierwszej katedry filologii angielskiej Roman Dyboski opracował podręcznik z zakresu literatury i języka średniowiecznej Anglii. Stanowił on pierwsze i jedyne polskie syntetyczne opracowanie tego zagadnienia⁹⁷¹.

W drugiej połowie XIX wieku nauki historyczne i historyczno-prawne przeżywały swój rozkwit. Przejawem tego było pojawienie się kilku znaczących syntez. Swoje wizje dziejów Polski zaprezentowali Józef Szujski⁹⁷², Michał Bobrzyński⁹⁷³ i Anatol Lewicki⁹⁷⁴. Podobnie Stanisław Kutrzeba stworzył powszechnie używany podręcznik uniwersytecki, przedstawiający syntezę ustroju Polski, który doczekał się ośmiu wydań⁹⁷⁵. Podręczniki te kształtowały obraz historii kraju we wszystkich zaborach. Natomiast Wincenty Zakrzewski wydał podręcznik obejmujący historię powszechną w epoce nowożytnej⁹⁷⁶. Niezmiernie istotną rolę w kształceniu studentów odgrywały także edycje źródeł, które pozwalały na upowszechnienie metody krytycznej i dokonywanie analiz. Z zakresu nauk pomocniczych historii fundamentalne znaczenie miały publikacje historyków i historyków prawa: Stanisława Krzyżanowskiego⁹⁷⁷,

⁹⁶⁹ W. Creizenach, *Geschichte des neueren Dramas*, Bd.1: *Mittelalter und Frührenaissance*, Halle 1893; Bd. 2: *Renaissance und Reformation 1. Theil*, Halle 1901; Bd. 3: *Renaissance und Reformation 2. Theil*, Halle 1903; Bd. 4: *Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares 1. Theil*, Halle 1909; Bd. 5: *Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares 2. Theil*, Halle 1916.

⁹⁷⁰ T. Bratránek, *Handbuch der deutschen Literatur*, Brno 1850; O. Dobijanka-Witczakowa, *Thomas Bratranek*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego...*, s. 51.

⁹⁷¹ R. Dyboski, *Literatura i język średniowiecznej Anglii*, Kraków 1910.

⁹⁷² J. Szujski, *Dzieje Polski*, Lwów 1862–1866; tenże, *Historyi polskiej treściwiewie opowiedzianej ksiąg dwanaście*, Warszawa 1880.

⁹⁷³ M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1877. Szerzej: W. Łazuga, *Ostatni Stańczyk. Michał Bobrzyński — portret konserwatysty*, Warszawa 2005.

⁹⁷⁴ A. Lewicki, *Dzieje narodu polskiego w zarysie*, Warszawa 1899, (wyd. 2: 1904).

⁹⁷⁵ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, Lwów 1905; A. Vetulani, *Stanisław Marian Kutrzeba (1876–1946)*, PSB, t. 16, 1971, s. 314.

⁹⁷⁶ W. Zakrzewski, *Historia nowożytna w zarysie*, wyd. 2, Petersburg 1899.

⁹⁷⁷ *Album paleographicum*, ed. S. Krzyżanowski, Kraków 1907; *Monumenta Poloniae paleographica*, fasc. 1–2, ed. S. Krzyżanowski, Kraków 1907–1910.

Franciszka Piekosińskiego⁹⁷⁸ i Bolesława Ulanowskiego⁹⁷⁹.

Wsparcia w publikacji podręczników udzieliło m.in. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, ale wydano jedynie nieliczne pozycje, wśród nich A. Witkowskiego i K. Zakrzewskiego z fizyki⁹⁸⁰ oraz S. Głębińskiego z ekonomii⁹⁸¹. Jednak największe znaczenie miała działalność drukarni uniwersyteckiej, która udzielała uczonym kredytu lub obniżała cenę druku⁹⁸². Przepisy drukarni zakładały dziesięcioprocentową zniżkę na druk prac naukowych. Bolesław Ulanowski, będąc od 1893 roku jej dyrektorem, przekazywał na cele wydawnicze całą swoją pensję. Ponadto Senat Uniwersytetu na posiedzeniu 19 lipca 1905 roku uchwalił, że część zysków z drukarni przeznaczona zostanie na utworzenie w Akademii Umiejętności funduszu wspierającego wydawanie polskich podręczników oraz monografii naukowych, zwłaszcza z zakresu nauk przyrodniczych. Wydano dzięki temu kilka znakomitych pozycji: dwie prace Stanisława Zaremby⁹⁸³, Maurycego Rudzkiego⁹⁸⁴ i Adama Bochenka⁹⁸⁵.

Oprócz tworzenia nowych podręczników o aktywności krakowskiego rynku wydawniczego świadczyła duża liczba doraźnie produkowanej literatury — skryptów i wypisów z wykładów, jakimi posługiwali się studenci. O popularności tego rodzaju literatury świadczy pośrednio wspomnieniowa wypowiedź L. Wachholza, iż on sam czytał oryginalne dzieła niemieckie i uczył się z nich, „a nie ze skryptów lub wyciągów, którymi posługiwała się większość moich

⁹⁷⁸ F. Piekosiński wydał m.in.: *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1–4, Kraków 1876–1905; *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, cz. 1–2, Kraków 1874–1883; *Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych województwa podlaskiego XVI w.*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. 2, Lwów 1911; *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, cz. 1–3, Kraków 1879–1882; *Rachunki dworu króla Władysława Jagielly i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, Monumenta Medii Aevi Historica t. 15, Kraków 1896; *Codex diplomaticus Maioris Poloniae (984–1444)*, wyd. W. Zakrzewski, F. Piekosiński, t. 1–5, Poznań 1877–1908.

⁹⁷⁹ *Akta kapituł z wieku XVI wybrane*, t. 1, cz. 1: *Akta kapituł poznańskiej i wrocławskiej 1519–1578*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1908; *Inwentarz dóbr i dochodów biskupstwa wrocławskiego z roku 1534*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1902; *Materyały do historii prawa i heraldyki polskiej*, Kraków 1885.

⁹⁸⁰ A. Witkowski, K. Zakrzewski, *Zarys fizyki...*

⁹⁸¹ S. Głębiński, *Wykład ekonomiki społecznej wraz z zarysem polityki ekonomicznej i historią ekonomiki*, Kraków 1913.

⁹⁸² J. Grzybowska, *Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1866–1918*, w: *Studia z dziejów drukarni...*, s. 135–137.

⁹⁸³ S. Zaremba, *Zarys pierwszych zasad...*; tenże, *Arytmetyka teoretyczna...*

⁹⁸⁴ M.P. Rudzki, *Fizyka Ziemi...*

⁹⁸⁵ A. Bochenek, *Anatomia człowieka...* Szerzej: J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy...*, s. 131.

kolegów⁹⁸⁶. Szczególnie wymagające były studia prawnicze oraz medyczne, ponieważ wiele prac dostępnych było tylko w niemieckich wydaniach. Stąd pojawiły się inicjatywy studenckie, zapoczątkowane we Lwowie, by wydawać w tańszej formie skrypty litografowane. Działania te napotkały zresztą na opór tamtejszych władz uniwersyteckich, które przejściowo (w roku 1888) nawet ich zakazały. Natomiast w Krakowie ruch cieszył się raczej poparciem grona, a studenci wynajmowali nawet stenografów do notowania wykładów, by następnie je przepisać, a potem powielić w postaci skryptów⁹⁸⁷. Najpopularniejszą formę stanowiły druki litografowane, najczęściej w postaci odbitek pisma ręcznego lub maszynowego. Z innych sposobów stosowano też hektografię, druk anastazy, niekiedy też powielano maszynopisy. Część skryptów była wydawana za zgodą i we współpracy z profesorami, niektóre były nawet poprawiane i uzupełniane przez wykładowców, inne tylko autografowane. Na przykład ze studentami współpracowali wykładowcy Studium Rolniczego, a materiały przygotowywane do wydania poprawiali m.in. Kazimierz Kumaniecki i Feliks Rogoziński. Dzięki temu krakowskie skrypty były tak solidne, że cieszyły się popularnością wśród słuchaczy szkół w Dublanach, Czernichowie i Warszawie. Zdarzały się sytuacje, w których profesorowie wprost wychodzili z inicjatywą ich tworzenia, jak np. Juliusz Leo, który podjął się w Towarzystwie Biblioteki Słuchaczy Prawa przekładu i wydania *Zasad ekonomii społecznej* Karola Gide'a, co niestety przerosło możliwości wydawnicze Towarzystwa⁹⁸⁸.

Działalnością wydawniczą zajęły się stowarzyszenia i studenckie koła naukowe. Realizowano w ten sposób jedno z podstawowych zadań statutowych — udzielanie pomocy w studiowaniu. Uwidaczniało się to szczególnie na Wydziale Prawa, na którym największym wydawcą skryptów z wykładów było Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa Uczniów UJ⁹⁸⁹. Poszukując funduszy na potrzeby własnej biblioteki, sięgnięto do pomysłu studentów Uniwersytetu Lwowskiego i od roku akademickiego 1882/1883 rozpoczęto wydawanie skryptów⁹⁹⁰. Pierwsze dotyczyły prawa handlowego oraz procedury cywilnej. Do początku lat dziewięćdziesiątych „Biblioteka” dysponowała wła-

⁹⁸⁶ BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3.

⁹⁸⁷ J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy...*, s. 127–128.

⁹⁸⁸ Tamże, s. 128.

⁹⁸⁹ S. Estreicher, *Czterdzieści lat istnienia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego 1851–1891*, w: *Sześćdziesiąt lat istnienia...*, Kraków 1911, s. 1–38; B. Jarochoński, *Ostatnie 20 lat 1891–1911...*, s. 39–82; Szerzej: J. Malec, *120 lat działalności Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa*, Kraków 1971; J. Halberda, J. Malec, G. Russek, *150 lat dziejów Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa*, Kraków 2003.

⁹⁹⁰ S. Estreicher, *Czterdzieści lat istnienia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego 1851–1891*, Kraków 1891, s. 21.

snymi skryptami z zakresu historii prawa rzymskiego, ekonomii politycznej, austriackiego i niemieckiego prawa prywatnego oraz prawa handlowego⁹⁹¹. Wydawaniem skryptów parali się także indywidualni studenci. Powodzeniem cieszyły się skrypty, zwłaszcza z podstawowych przedmiotów egzaminacyjnych. W litografowanej formie wydano wiele wykładów z zakresu cywilistyki: Edwarda Fiericha⁹⁹², Franciszka Ksawerego Fiericha⁹⁹³, Maurycego Fiericha⁹⁹⁴, Józefa Rosenblatta⁹⁹⁵ i Fryderyka Zolla jun.⁹⁹⁶ Z prawa karnego wydano wykla-

⁹⁹¹ Tamże, s. 27.

⁹⁹² E. Fierich, *Postępowanie sądowo-cywilne austriackie (1876)*, Kraków [1876]; tenże, *Postępowanie sądowo-cywilne austriackie, wykłady uniwersyteckie roku 1879/1880*, Kraków 1880; tenże, *Procesy szczególne, wykład prof. Fiericha 1879/1880*, Kraków [1880], tenże, *Prawo handlowe 1879/1880, cz. 3: O stowarzyszeniach handlowych*, Kraków [b.d.w.]; tenże, *Postępowanie sądowo-cywilne*, Kraków 1881; tenże, *Prawo handlowe o przedsiębiorstwie komisowym, spedytorstwie, o przewoźnictwie, wykład prof. Fiericha 1881*, Kraków [b.d.w.]; tenże, *Dział pierwszy i drugi wykładu postępowania sądowego i cywilnego (I. Nauka o sądach; II. Nauka o stronach i ich zastępcach)*, Kraków 1887; tenże, *O środkach prawnych (Rechtsmitteln)*, Kraków 1887; tenże, *Postępowanie sądowo-cywilne. Procesy szczególne*, Kraków 1887; tenże, *O dowodzie ze świadków, znawców i przysięg, tudzież o wyroku*, Kraków 1888; tenże, *Prawo handlowe o przedsiębiorstwie komisowym, spedytorstwie, o przewoźnictwie, wykład c.k. radcy dworu Prof. Dr. Edwarda Fiericha*, Kraków 1888; tenże, *Poprawne wydanie skryptów procesu cywilnego z roku 1887/1888*, Kraków 1895.

⁹⁹³ F.K. Fierich, *Notatki ze szczonych wykładów Prof. Dr. Fiericha z 1897/1898. Nauka o właściwościach sądów zwyczajnych w sprawach spornych*, [brak wydawcy] Kraków 1898; tenże, *Nauka o sądach cywilnych i procedura cywilna, cz. 1–3*, Kraków 1908–1911; tenże, *Prawo procesowe cywilne. O zawiązaniu treści i zgaśnięciu stosunku procesowego. Wykłady z zakresu procedury cywilnej*, Kraków 1911; tenże, *Przewodnie zasady procesu cywilnego. Wykład Prof. Dra F. Ks. Fiericha*, Kraków 1911; tenże, *Prawo procesowe cywilne. Notatki z wykładów Prof. Uniw. Jagiellońskiego Franciszka Ksawerego Fiericha, Dz. 2: O zawiązaniu treści i zgaśnięciu stosunku procesowego. Wykłady z zakresu prawa procesowego cywilnego, Dz. 3: O postępowaniu (cz. ogólna)*, Kraków 1914; *Zasady oryndacji egzekucyjnej. Wykłady Prof. Dr. Franciszka Ksawerego Fiericha i Prof. Dr. Józefa Rosenblatta*, Kraków 1912.

⁹⁹⁴ M. Fierich, *Prawo cywilne austriackie powszechne. Notatki spisane przez słuchaczy III r. prawa 1888/1889 podług wolnego wykładu Prof. dra Maurycego Fiericha. O własności*, Kraków 1892.

⁹⁹⁵ J. Rosenblatt, *Prawo cywilne austriackie. Wykłady uniwersyteckie litografowane*, Kraków 1899.

⁹⁹⁶ F. Zoll jun., *Ograniczenie prawa własności, według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1909; tenże, *Austryackie prawo familijne. Wykłady Fryderyka Zolla*, Kraków 1909, 1912, 1913; tenże, *Austryackie prawo hipoteczne. Według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1913; tenże, *Austryackie prawa rzeczowe. Według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1913; tenże, *Ustawa automobilowa z dnia 9 sierpnia 1908 r. i inne uzu-*

dy Aleksandra Bojarskiego⁹⁹⁷, z prawa rzymskiego wykłady Fryderyka Zolla sen.⁹⁹⁸, z historii prawa niemieckiego Stanisława Estreichera⁹⁹⁹, z ekonomii politycznej Mieczysława Bochenka¹⁰⁰⁰, Juliana Dunajewskiego¹⁰⁰¹, a z zakresu skarbowości i ekonomii Józefa Milewskiego¹⁰⁰² oraz Antoniego Górskiego¹⁰⁰³. Niekonwencjonalną formę miały wydawnictwa z zakresu prawa cywilnego autorstwa A. Górskiego i przeznaczone dla studentów Studium Rolniczego. Ewolowały one od krótkich konspektów do regularnego wykładu całości omawianej problematyki. Drukowane były jednostronnie, dając w ten sposób studentom możliwość robienia własnych notatek¹⁰⁰⁴.

pełnienia do „Zobowiązań”. Według wykładów Fryderyka Zolla, Kraków 1914; tenże, *Austriackie prawo spadkowe. Według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1914.

⁹⁹⁷ A. Bojarski, *Wykłady prawa karnego na Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1872/1873*, t. 1: *Prawo karne*; t. 2: *Proces karny*, (litografia), Kraków 1872; tenże, *Postępowanie karne. Wykład dra prof. Bojarskiego* [wykłady uniwersyteckie półrocze zimowe 1879], (autografowane), Kraków 1879; tenże, *Prawo karne. Wykłady uniwersyteckie litografowane*, [b.m.w., ok. 1880].

⁹⁹⁸ F. Zoll sen., *Historia prawa rzymskiego*, cz. 1: *O formie rządu w różnych epokach państwa rzymskiego i wpływie takowej na rozwój prawodawstwa*, cz. 2: *O źródłach prawa prywatnego*, Kraków 1879; tenże, *Historia prawa rzymskiego streszczone wykłady profesora Dra Zolla* [b.m.w. 188?]; tenże, *Historia prawa rzymskiego. (Według wykładów uniwersyteckich)*, Kraków 1889; tenże, *Historia prawa rzymskiego, wykład Prof. Dra Zolla*, Kraków 1895; tenże, *Zobowiązania i prawo rodzinne rzymskie*, Kraków 1907; tenże, *Zobowiązania rzymskie*, Kraków 1909.

⁹⁹⁹ S. Estreicher, *Historia prawa niemieckiego, wykłady z 1900 roku*, Kraków 1900, wyd. 2, Kraków 1902; tenże, *Historia i źródła prawa niemieckiego*, Kraków 1907–1909; tenże, *Historia prawa karnego i procesu cywilnego i karnego*, Kraków 1912.

¹⁰⁰⁰ M. Bochenek, *Ekonomia polityczna. Wykład uniwersytecki autografowany*, Kraków 1879.

¹⁰⁰¹ J. Dunajewski, *Kurs ekonomii politycznej rok 1872/1873 dla słuchaczy III roku autografował Meizner*, cz. 1–2, [b.m.w., 1873].

¹⁰⁰² J. Milewski, *Nauka skarbowości podług wykładów Józefa Milewskiego wydał Konstanty Liszka*, 1894; tenże, *Ekonomia polityczna* (litografia), Kraków 1898.

¹⁰⁰³ A. Górski, *Prawo wekslowe austriackie. (Wykłady uniwersyteckie)*, Kraków 1899; tenże, *Prawo wekslowe austriackie*, Kraków 1914; *Prawo handlowe, skrypt z wykładów* (mszps powielony), Kraków 1914.

¹⁰⁰⁴ A. Górski, *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1893/1894*, Kraków 1893, ss. 6; *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1895/1896*, Kraków 1895, ss. 49; *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1905/1906*, Kraków 1905, ss. 93; *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1911/1912*, Kraków 1911, ss. 129.

Bardzo często skryptami i wypisami posiłkowali się także studenci medycyny¹⁰⁰⁵. W dostępie do materiałów wspierało ich Towarzystwo Biblioteki Uczniów Wydziału Lekarskiego UJ¹⁰⁰⁶, które w swoje działania statutowe wpięsało wydawanie skryptów oraz małych rozpraw i tłumaczeń¹⁰⁰⁷. Jednak akcja ich wydawania nie miała tak szerokiego rozmachu jak w wypadku studentów prawa, ponieważ Towarzystwo borykało się z kłopotami finansowymi. Pomimo to kolejni prezesi kilkakrotnie ponawiali próby wydawnicze¹⁰⁰⁸. W latach dziewięćdziesiątych wydano skrypt z patologii ogólnej według wykładów Antoniego Gluzińskiego¹⁰⁰⁹, z farmakologii, chorób skórnych i anatomii patologicznej (opracowane przez Antoniego Krokiewicza, późniejszego prymariusza Szpitala Bonifratrów)¹⁰¹⁰ oraz Leona Wachholza z medycyny sądowej¹⁰¹¹. Jako skrypt ukazał się także „Kurs embriologii”, opracowany na podstawie wykładów Kazimierza Kostaneckiego¹⁰¹², a Leon Gliński opublikował litografowaną wersję wykładów Napoleona Cybulskiego z histologii¹⁰¹³. Wydano też wykłady

¹⁰⁰⁵ L. Halban, *Medycyna sądowa (według wykładów uniwersyteckich)*. Zebrał Antoni Miczulski, Kraków 1893; *Wykłady Prof. Dra Halbana z Psychiatrii sądowo-lekarskiej wydał Antoni Miczulski* (litografia), Kraków 1892. Leon Wachholz wspominał, że skrypty te cieszyły się dużą popularnością. BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3.

¹⁰⁰⁶ Arch. UJ, S II 747, Towarzystwo Biblioteki Uczniów Wydziału Lekarskiego UJ 1884–1915. Zarząd biblioteki ubolewał nad nieuczciwością studentów i niezwracaniem dzieł medycznych, co rujnowało zbiory. Zwracano się do Senatu z prośbami, by nie wydawano dyplomów doktorskich osobom nierozliczonym z biblioteką.

¹⁰⁰⁷ Arch. UJ, S II 747, Towarzystwo Biblioteki Uczniów Wydziału Lekarskiego UJ 1884–1915, Statut z roku 1891.

¹⁰⁰⁸ Arch. UJ, S II 747, Towarzystwo Biblioteki Uczniów Wydziału Lekarskiego UJ 1884–1915, Sprawozdanie z czynności Zarządu Towarzystwa Biblioteki Uczniów Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 1902.

¹⁰⁰⁹ A. Gluziński, *Patologia ogólna według wykładów prof. dra A. Gluzińskiego opracowała na podstawie zapisków własnych K.J. Panek* (litografia), Kraków 1896.

¹⁰¹⁰ B. Skarżyński, *Rys historyczny Towarzystwa Biblioteki Medyków i Bratniej Pomocy Medyków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Księga Jubileuszowa z okazji 75-lecia Bratniej Pomocy Medyków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1938, s. 13.

¹⁰¹¹ L. Wachholz, *Wykłady medycyny sądowej* (litografia), Kraków 1896.

¹⁰¹² K. Kostanecki, *Kurs embriologii podług wykładów Prof. Dra Kazimierza Kostaneckiego* (litografia), Kraków 1895.

¹⁰¹³ *Kurs histologii podług wykładów Prof. Dra N. Cybulskiego wydał L.K. Gliński* (litografia), Kraków 1894/1895; W. Jeske, *Leon Konrad Gliński (1870–1918) profesor anatomii patologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 3–4, s. 255–264.

Antoniego Rosnera o chorobach skórnych i wenerycznych¹⁰¹⁴. W 1906 roku rozpoczęto litografowanie skryptów z biologii Michała Siedleckiego, które ukończono dopiero po dwóch latach¹⁰¹⁵. Wykłady o fizjologii zwierząt domowych wydawało także Kółko Przyrodników¹⁰¹⁶ i Kółko Rolników¹⁰¹⁷. Dwa lata po największym kryzysie finansowym Towarzystwa z 1911 roku, kiedy to bankructwu zapobiegła zbiórka pieniędzy, jaką przeprowadził wśród członków Wydziału Tadeusz Browicz, ponownie postanowiono zająć się wydawaniem skryptów¹⁰¹⁸.

Na Wydziale Filozoficznym aktywnie na tym polu działały studenckie koła naukowe. Towarzystwo Matematyczno-Przyrodnicze Uczniów UJ wydało w 1882 roku skrypt z geometrii analitycznej na podstawie wykładów Franciszka Mertensa¹⁰¹⁹. Kółko Matematyczno-Fizyczne powołało nawet specjalny komitet wydawniczy. W postaci skryptów ukazało się kilka prac matematycznych Stanisława Zaremby¹⁰²⁰ i Kazimierza Żorawskiego¹⁰²¹, z fizyki Augusta Witkowskiego¹⁰²² oraz z chemii Ludwika Brunera¹⁰²³.

Wielokrotnie publikowane były skrypty z wykładów Karola Olszewskiego z chemii nieorganicznej i organicznej. Wydawali je członkowie Kółka

¹⁰¹⁴ A. Rosner, *Wykład chorób skórnych*, wydał [K.] Höschl słuchacz medycyny, Kraków 1890; tenże, *Wykład chorób wenerycznych*, wydał [K.] Höschl słuchacz medycyny, Kraków 1890.

¹⁰¹⁵ M. Siedlecki, *Biologia ogólna* (mszps powielony), Kraków 1908.

¹⁰¹⁶ Tenże, *Fizjologia zwierząt domowych* (rkps powielony), Kraków 1906.

¹⁰¹⁷ Tenże, *Fizjologia zwierząt domowych, wykłady prof. M. Siedleckiego spisał Dzdzisław Zabielski* (mszps powielony), Kraków 1911; tenże, *Pasożyty człowieka, według wykładów prof. M. Siedleckiego* (litografia), Kraków 1911.

¹⁰¹⁸ B. Skarżyński, *Rys historyczny Towarzystwa Biblioteki Medyków...*, s. 20.

¹⁰¹⁹ F. Mertens, *Wykłady geometrii analitycznej* (litografia), Kraków 1882; K. Ciesielski, A. Pelczar, Z. Pogoda, *Franciszek Mertens (1840–1927)*, w: *Złota księga Wydziału Filozoficznego...*, s. 307.

¹⁰²⁰ S. Zaremba, *Teoria wyznaczników i równań linowych* (mszps powielony), Kraków 1906; wyd. 2 (litografia), 1906; wyd. 3, 1909; tenże, *Teoria ciągów i szeregów nieskończonych* (mszps powielony) Kraków 1906 (litografia, Kraków 1908); tenże, *Ogólne zasady analizy matematycznej*, cz. 1: *Rachunek różniczkowy*; cz. 2: *Rachunek całkowy*, Kraków 1914 (wydania kolejne w 1921 i 1923 roku); tenże, *Wstęp do analizy*, wyd. 2, Kraków 1908.

¹⁰²¹ K. Żorawski, *Wykłady geometrii analitycznej*, Kraków 1914.

¹⁰²² A. Witkowski, *Wstęp do fizyki teoretycznej. Według wykładów Augusta Witkowskiego* (litografia), Kraków 1903; tenże, *Teoria ciepła. Według wykładów Augusta Witkowskiego* (litografia), Kraków 1903–1904; tenże, *Elektryczność i magnetyzm*, oprac. M. Buszyński, Kraków 1905.

¹⁰²³ L. Bruner, *Ewolucja materii. Zarys nauki o promieniotwórczości*, Kraków 1909.

Chemików Uczniów UJ¹⁰²⁴, Koła Matematyków¹⁰²⁵ oraz studenci medycyny w ramach serii „Biblioteka Medyków”¹⁰²⁶. Wykazujące dużą aktywność (szczególnie na początku XX wieku) Kółko Chemików opublikowało skrypty według wykładów Józefa Morozewicza z zakresu krystalografii i optyki kryształów¹⁰²⁷ i Juliana Schramma z chemii organicznej¹⁰²⁸. Ponadto w 1912 roku wydano tablice analityczne, a rok później skrypt do chemii organicznej na podstawie wykładów Karola Dziewońskiego¹⁰²⁹. W miarę zapotrzebowania wznawiano potrzebne opracowania¹⁰³⁰, a niekiedy tę samą publikację wydawała inna grupa studentów. Tak było na przykład ze skryptami Morozewicza, które po kilku latach od pierwszego wydania opublikowało Kółko Przyrodników¹⁰³¹. To samo Kółko wydało podręcznik do oznaczania zwierząt kręgowych występujących na ziemiach polskich, pod redakcją H. Hoyera¹⁰³², a w 1916 roku ogłosiło drukiem skrypt z wykładów Mariana Raciborskiego na podstawie notatek Józefa Filipczaka¹⁰³³. Prac z zakresu biologii ukazało się znacznie więcej. Były to m.in. wykłady uniwersyteckie z botaniki Józefa Rostafińskiego¹⁰³⁴, Emila Godlewskiego

¹⁰²⁴ K. Olszewski, *Chemia nieorganiczna*, wyd. 4, Kraków 1910. W 1911 roku Kółko Chemików przeznaczyło 600 K na wydanie skryptu według wykładów Olszewskiego, po uprzednim poprawieniu i wykonaniu rysunków przez asystenta E. Drozdowskiego (K. Łopata, *Historia Naukowego Koła Chemików Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1904–1979*, w: *Karty z dziejów Koła Chemików Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wspomnienia studentów i absolwentów*, red. E. Szczepaniec-Cięciak, K. Łopata, Kraków 2008, s. 32).

¹⁰²⁵ K. Olszewski, *Chemia nieorganiczna*, cz. 1–2, Kraków [po 1900].

¹⁰²⁶ Tenże, *Chemia organiczna. Na podstawie stenogramów wykładów prof. dra Olszewskiego mianych w półroczu letnim r. szk. 1890/1891 w Uniwersytecie Jagiellońskim wydał Ignacy Padechowicz słuchacz medycyny* (litografia), Kraków 1891; tenże, *Chemia nieorganiczna. Według wykładów uniwersyteckich prof. dra K. Olszewskiego w półroczu zimowym 1890/1891 wydał Ignacy Padechowicz słuchacz medycyny* (litografia), Kraków 1891; tenże, *Chemia nieorganiczna*, wyd. 3, Kraków 1898.

¹⁰²⁷ J. Morozewicz, *Krystalografia*, Kraków 1904; tenże, *Optyka kryształów*, Kraków 1904.

¹⁰²⁸ J. Schramm, *Chemia organiczna*, Kraków 1893/1894 (wyd. 2, 1906).

¹⁰²⁹ K. Dziewoński, *Chemia organiczna*, Kraków 1913 (wyd. 4, 1937).

¹⁰³⁰ K. Łopata, *Historia Naukowego Koła Chemików...*, s. 32.

¹⁰³¹ J. Morozewicz, *Krystalografia*, wyd. 2 popr., Kraków 1913; tenże, *Optyka kryształów*, wyd. 3, Kraków 1913.

¹⁰³² *Klucz do oznaczania zwierząt kręgowych ziem polskich*, oprac. J.M. Kowalski [i in.], red. H. Hoyer, Kraków 1910.

¹⁰³³ M. Raciborski, *Biologia. Profesora M. Raciborskiego wykłady*, Kraków 1916; P. Köhler, *Koło Przyrodników Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, 130 lat tradycji (1873–2003)*, Kraków 2006, s. 115.

¹⁰³⁴ J. Rostafiński, *Zasady botaniki. Wykłady uniwersyteckie prof. dra Rostafińskiego, wydane przez studenta medycyny Karowskiego*, Kraków 1887; tenże, *Botani-*

z chemii rolniczej¹⁰³⁵ i fizjologii roślin¹⁰³⁶, a także E. Janczewskiego-Glinki z botaniki¹⁰³⁷ i Michała Siedleckiego z fizjologii zwierząt¹⁰³⁸. Prace o podobnej tematyce wydawało także Studenckie Kółko Rolników, m.in. skrypt z zakresu anatomii porównawczej i histologii zwierząt domowych Hoyera¹⁰³⁹. Na potrzeby przyszłych rolników kółko to opublikowało przetłumaczoną pracę Théophile'a Schloesinga z chemii rolniczej¹⁰⁴⁰. Ukazały się także skrypty Władysława Szajnochy z geologii¹⁰⁴¹ i Feliksa Kreutza z mineralogii¹⁰⁴². Materiały z wykładów wydawały również osoby prywatne. W ten sposób ukazał się skrypt Maksymiliana Nowickiego i Antoniego Wierzejskiego¹⁰⁴³. Koło Filozofów Uczniów UJ wydało skrypty Witolda Rubczyńskiego z historii filozofii¹⁰⁴⁴, logiki¹⁰⁴⁵

ka ogólna. Podług wykładów uniwersyteckich Prof. Dra Józefa Rostafińskiego w roku 1890/1891 wydał Stefan Łuniewski słuchacz medycyny, cz. 2: Botanika lekarska, Kraków 1890/1891.

¹⁰³⁵ E. Godlewski, *Chemia rolnicza* (skrypt litografowany), Kraków [ok. 1896], (wyd. 2, 1898; wyd. 3, 1903).

¹⁰³⁶ Tenże, *Fizjologia roślin. Według wykładów prof. dra Emila Godlewskiego oprac. Eustachy Popiel* (litografia), [b.m.w.] 1894 (wyd. 2, 1898; wyd. 3, 1910).

¹⁰³⁷ E. Janczewski, *Botanika ogólna podług wykładów prof. Edwarda Janczewskiego*, [b.m.w.] 1899; tenże, *Botanika systematyczna podług wykładów Prof. Dra Janczewskiego* opracowali J. Bzowski, T. Łubieński, Kraków 1895; tenże, *Systematyka roślin podług wykładów Edwarda Janczewskiego*, Kraków 1906.

¹⁰³⁸ M. Siedlecki, *Fizjologia zwierząt domowych...*

¹⁰³⁹ H. Hoyer, *Anatomia i histologia zwierząt domowych opracował Zdzisław Zabielski*, wyd. 2 przejrzone, skrypt powielony nakładem Kółka Rolników Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1911.

¹⁰⁴⁰ T. Schloesing, *Zasady chemii rolniczej*, pod kier. E. Godlewskiego, tłum. T.O. Sobański, Kraków 1899.

¹⁰⁴¹ W. Szajnocha, *Zasady geologii i petrografii według wykładów prof. Szajnochy*, Kraków 1898; tenże, *Geologia ogólna według wykładów Szajnochy* (rkps powielony), Kraków 1905.

¹⁰⁴² F. Kreutz, *Mineralogia według wykładów mianych w roku szkolnym 1888/1889 przez prof. Dra Feliksa Kreutza wydał Bernard Kupczyk* (litografia), Kraków 1888/1889.

¹⁰⁴³ M. Nowicki, A. Wierzejski, *Zoologia według wykładów mianych w roku 1890/1891 w Uniwersytecie Jagiellońskim. Wydali Ignacy Padechowicz i Piotr Lewicki słuchacze medycyny* (litografia), Kraków 1890–1891.

¹⁰⁴⁴ W. Rubczyński, *Dzieje filozofii greckiej, wykłady w półroczu zimowym 1910/1911*; tenże, *Dzieje filozofii greckiej, wykłady w półroczu letnim 1911*; tenże, *Dzieje filozofii greckiej, wykłady w półroczu zimowym 1911/1912*, Kraków 1911–1912; tenże, *Wstęp do filozofii, wykłady w półroczu zimowym 1910/1911*, Kraków 1911.

¹⁰⁴⁵ Tenże, *Logika, wykłady w półroczu letnim 1910/1911*, Kraków 1911.

i metodologii¹⁰⁴⁶ oraz wykłady Władysława Heinricha z psychologii¹⁰⁴⁷.

Z obszaru nauk filologicznych studenckie Koło Filologiczne wydało skrypt Leona Sternbacha¹⁰⁴⁸, Kółko Sławistów Uczniów UJ kilka dzieł zawierających wykłady Jana Łosia z zakresu historii i gramatyki języka polskiego¹⁰⁴⁹ i starosłowiańskiego¹⁰⁵⁰. Specyfika Wydziału Teologicznego i jego niewielka liczebność powodowała, że działalność wydawnicza nie rozwinęła się w takim stopniu jak na innych wydziałach, choć na przykład korzystano z tekstów przygotowanych przez niektórych wykładowców¹⁰⁵¹.

4. Uniwersytecka dydaktyka w praktyce

Wzrost autorytetu, jakim obdarzano Uniwersytet jako instytucję, przełożył się na pozycję społeczną profesorów. Przestali być anonimowymi badaczami, a stali się augurami w swoich dziedzinach. Proces ten dokonywał się także w czasie ich pracy dydaktycznej. Ponieważ wykłady stanowiły podstawę dydaktyki uniwersyteckiej, sposób ich przeprowadzania tworzył atmosferę nie tylko przedmiotu, ale i całej uczelni. Rola wykładowcy w procesie nauczania była i jest fundamentalna. Władysław Natanson, profesor fizyki na Uniwersytecie Jagiellońskim, pisał w swoich wspomnieniach: „[...] nauczanie ma tylko jednego wroga — nudę, ale ów jest nielitościwy. Ktokolwiek uczy, winien o tym pamiętać, że zachęca albo zniechęca, że zraża albo pociąga; że podnieca ciekawość i pozostawia zdziwienie, albo też kładąc grubą ręką

¹⁰⁴⁶ Tenże, *Metodologia, wykłady w półroczu zimowym 1911/1912*, Kraków 1912.

¹⁰⁴⁷ W. Heinrich, *Psychologia. Wykłady w półroczu letnim roku szkolnego 1911/1912* (litografia), Kraków 1912.

¹⁰⁴⁸ L. Sternbach, *Historia filologii klasycznej, wykłady w półroczu zimowym i letnim 1906/1907*, Kraków 1909.

¹⁰⁴⁹ J. Łoś, *Wykłady historycznej gramatyki języka polskiego* (litografia), cz. 1: *Fonetyka*; cz. 2: *Morfologia*; cz. 3: *Składnia*, Kraków 1903 (kolejne wydanie w 1905 roku); tenże, *Historyczno-porównawcza fonetyka języka polskiego. Rok szkolny 1907/1908* (litografia), wyd. 3 zmienione, Kraków 1908 (kolejne wydanie ukazało się w 1913 roku); tenże, *Morfologia polska*, cz. 1, Kraków 1909; tenże, *Syntaktyczne użycie form gramatycznych*, Kraków 1909; tenże, *Składnia zdania*, Kraków 1910; tenże, *Morfologia czasowników*, cz. 3: *Koniugacja*, Kraków 1911; tenże, *Zarys historii języka polskiego. Według wykładów Jana Łosia* (rkps powielony), cz. 1–2, Kraków 1914. Łoś był także autorem skryptu przeznaczonego dla dziewcząt uczęszczających na Wyższe Kursy Żeńskie im. Baranieckiego (*Zasady historycznego rozwoju stylu i form literackich wyłożone dla słuchaczek II. roku wyższych kursów żeńskich im. Baranieckiego*, Kraków 1913).

¹⁰⁵⁰ J. Łoś, *Wykłady na Uniwersytecie Jagiellońskim* (litografia), cz. 1: *Wykłady gramatyki języka starosłowiańskiego*, Kraków 1903; tenże, *Gramatyka języka starosłowiańskiego*, Kraków 1909.

¹⁰⁵¹ S. Spis, *Exegesis sublimior Epistolae S. Pauli Apostoli ad Titum* (litografia), Kraków [ok. 1890]; tenże, *Hermeneutica sacra*, Kraków 1900.

na budzącej się duszy, tłumi jej brzmienie, dusi jej poryw. Odpowiedzialność nauczyciela jest więc bezgraniczna”¹⁰⁵².

Ocena umiejętności dydaktycznych krakowskich wykładowców musi być z konieczności oparta na subiektywnych spostrzeżeniach. Widać jednak, że na „rząd dusz” profesorowie wpływali poprzez cechy osobowości, umiejętności oratorskie, erudycję w swojej dziedzinie, kompetencje w łączeniu wiedzy ogólnej z systemem wiedzy studenta oraz biegłość we wprowadzaniu wychowanków w warsztat naukowy pozwalający na późniejszą samodzielność w działaniach zawodowych czy badawczych. Istotny był także stopień zaangażowania w aktywność edukacyjną, naukową czy społeczną, a nawet sposób bycia. Nie bez znaczenia pozostawał nawet wiek czy zdrowie wykładowcy.

W pamięci wychowanków Uniwersytetu Jagiellońskiego utrwaliły się zwłaszcza postacie profesorów, którzy wywarli znaczący wpływ na młodzież. Wspomnienia byłych studentów pozwalają poznać styl pracy wykładowców, charakter oraz te ich cechy, które budziły podziw i motywowały do udziału w zajęciach. Byli więc wykładowcy charyzmatyczni, wręcz legendarni, osoby z mniejszymi możliwościami oratorskimi, ale z ogromnym autorytetem wynikającym z wiedzy i umiejętności oraz pracownicy uniwersyteccy najlepiej realizujący się w działaniach praktycznych (seminaryjnych, ćwiczeniowych czy klinicznych). Jedną z takich charyzmatycznych postaci Wydziału Teologicznego i Filozoficznego był ksiądz Stefan Pawlicki¹⁰⁵³, na którego wykładach największa sala wykładowa w Collegium Novum (Sala Kopernika) wypełniona była po brzegi¹⁰⁵⁴. Jak pisał A. Grzymała-Siedlecki, mimo że Pawlicki często się spóźniał, a czas jego wykładu nie przekraczał 35 minut, „wystarczało to najzupełniej, by nas nasycić intelektualnie, tak jak tego nie potrafił żaden inny z naszych profesorów”¹⁰⁵⁵. Słynne były także jego „półprywatne” proseminaria w celi klasztornej przy ul. Łobzowskiej 10, na których kierował dyskusjami, pobudzając studentów do myślenia, a punktem odniesienia wszelkich rozważań było pojęcie prawdy. Irytowały go niedokładność i brak przemyślenia wypowiedzi¹⁰⁵⁶. Wincenty Ogrodziński zauważał, że Pawlicki swoimi wykładami wykraczał poza ramy filozofii i wchodził na pole filologii klasycznej — oma-

¹⁰⁵² W. Natanson, *Ze scholiów XIII*, w: *Wspomnienia i szkice*, z przedmową A.H. Piekary, Kraków 1977, s. 55.

¹⁰⁵³ S. Pawlicki przez dwanaście lat (od uzyskania profesury w 1882 roku) pracował na Wydziale Teologicznym (pełniąc dwukrotnie funkcję dziekana), a w 1894 roku przeniósł się na Wydział Filozoficzny.

¹⁰⁵⁴ A. Grzymała-Siedlecki, *Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim* (rozdz. *Dottissimo Padre Pavlisch*), Kraków 1974, s. 67.

¹⁰⁵⁵ Tamże, s. 72.

¹⁰⁵⁶ Tamże, s. 76.

wiał dzieła Platona i Arystotelesa, zwłaszcza *Poetykę*, którą się zajmował na seminarium¹⁰⁵⁷. Podobnie Jadwiga Lorie ceniła go za szerokie horyzonty i za wplatanie w tok wykładów elementów socjologii, etyki i estetyki. W pamięci studentów nie mniej ważne było jego poczucie humoru (jak pisała Lorie — „od dowcipów skrzył się każdy wykład”)¹⁰⁵⁸. Bardzo ważną postacią dla Wydziału Teologicznego był Józef Sebastian Pelczar. Jego wykłady oceniano jako uduchowione i porywające. Będąc znakomitym mówcą, potrafił przykuć uwagę słuchaczy. Ponadto swoje kazania i mowy często ogłaszał drukiem¹⁰⁵⁹. Pelczar bardzo poważnie podchodził do swoich obowiązków dydaktycznych. Podkreślał znaczenie i rolę dobrze przeprowadzonych wykładów:

Nie wystarczy dzisiaj dyktować odwieczne jakieś skrypta albo recytować płynnie frazesy, wyjęte żywcem z małego kompendium, lecz postęp umiejętności i dobro młodzieży wymaga, aby profesorowie jasnym i przetrawionym wykładem utrzymywali ciągłą uwagę uczniów, wyjaśniali im rzeczy trudniejsze po polsku, zapytywali ich często o zdanie i nie tyle obciążali pamięć mnóstwem cytatów, ile kształcili ich w samodzielnym myśleniu. [...] Rzeczą jest profesorów przy wykładzie pojedynczych przedmiotów zaznajamiać uczniów z odnośną literaturą, a dysputami i rozprawami, opracowanymi na tle podanych tematów, wyrabiać w nich zmysł krytyczny i talent pisarski, zdolniejszych zaś zachęcać do studiów wyższych, iżby się później stali ozdobą Kościoła¹⁰⁶⁰.

Władysław Knapiński, który był jedynym duchownym popierającym dopuszczenie kobiet do studiów, swoje wykłady wygłaszał spokojnie i „bez ozdób”¹⁰⁶¹. Uznawany za jednego z najwybitniejszych scholastyków Marian Morawski miał problemy zdrowotne przy wygłaszaniu wykładów, ponieważ uszkodził sobie struny głosowe, gdy pełnił rolę kapelana więźniów francuskich przebywających w Poznaniu po wojnie francusko-pruskiej. Jego głos stał się matowy i przytłumiony — utrudniało mu to więc nie tylko wykłady, ale i kazania czy spotkania w większym gronie¹⁰⁶². Z kolei Franciszek Gabryl

¹⁰⁵⁷ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich...*, s. 51.

¹⁰⁵⁸ J. Lorie, [*Wspomnienia*] 1907–1911, w: *Patrzac ku młodości. Wspomnienia wychowanków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. K. Wyka, Kraków 1964, s. 144.

¹⁰⁵⁹ S. Piech, *Błogosławiony Józef Sebastian Pelczar (1842–1924)*, w: *Złota księga Wydziału Teologicznego...*, s. 334, 338. Szerzej: S. Piech, *Bł. Józef Sebastian Pelczar w służbie teologii*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 11, 1992, s. 213–227.

¹⁰⁶⁰ J. Pelczar, *Kilka uwag o urzędzeniu...*, cyt. za: S. Piech, *Bł. Józef Sebastian Pelczar w służbie teologii...*, s. 220.

¹⁰⁶¹ U. Perkowska, *Władysław Knapiński (1838–1910)*, w: *Złota księga Wydziału Teologicznego...*, s. 302.

¹⁰⁶² J. Tuszowski, *O Marian Morawski TJ (1845–1901)*, Kraków 1932, s. 152; S. Piech, *Marian Ignacy Morawski (1845–1901)*, w: *Złota księga Wydziału Teologicznego...*, s. 355.

wspominał go jako osobę wątłą fizycznie, życzliwą dla studentów, a w trakcie wykładów potrafiącą zachwycić polotem i głębią filozoficznego spojrzenia¹⁰⁶³. Przysłowiowe było jego roztargnienie¹⁰⁶⁴. Jan Fijałek, choć uważany za erudyte bez daru wymowy, ceniony był za umiejętności wprowadzania w warsztat historyka, a jego wykłady wymagały uzupełniania treści z podręczników. Przywiązywał dużą uwagę do prowadzonych po polsku zajęć proseminaryjnych i seminariów¹⁰⁶⁵. Maciej Sieniatycki, który był autorem podręczników z dogmatyki, stosowanych we wszystkich polskich zakładach teologicznych, prowadził jasne, przystępne wykłady, wprowadzając w nich w miejsce łaciny język polski¹⁰⁶⁶. W ogólnej ocenie sposób prowadzenia zajęć na Wydziale uznawany był za szczególnie przydatny dla teologów planujących karierę naukową¹⁰⁶⁷.

Zachwyty budziły wykłady Kazimierza Kostaneckiego na Wydziale Lekarskim¹⁰⁶⁸. Wygłaszał je w sposób zrozumiały, świetną polszczyzną, znakomicie rysował, miał dar jasnego przedstawiania rzeczy trudnych, a w czasie zajęć w prosektorium uczył szacunku dla ludzkiego ciała¹⁰⁶⁹. Fraza rozpoczynająca każdy jego wykład dla studentów pierwszego roku medycyny — „Gdy staniecie u łóżka chorego...” — zapadała w pamięć i budowała świadomość etyczną zawodu lekarza¹⁰⁷⁰. W pamięci Władysława Bujaka pozostał Kostanecki jako osoba bardzo punktualna i sumienna. Profesor nigdy nie opuszczał wykładów, zawsze też był obecny na ćwiczeniach i życzliwy w stosunku do asystentów. Korygował prace studentów, którzy w dwójkach wykonywali zadania. Naśladowano go nawet w sposobie mówienia i ubierania¹⁰⁷¹. Znakomitym wykładowcą był Leon Marchlewski, który imponował logicznym układem wypowiedzi. Mówił bardzo interesująco, choć cicho, do tego często chrząkał¹⁰⁷². Wzbudzał też podziw swoją wiedzą chemiczną i erudycją¹⁰⁷³. Był przy tym niezmiernie

¹⁰⁶³ F. Gabryl, *Polska filozofia religijna w wieku XIX*, t. 2, Warszawa 1914, s. 257.

¹⁰⁶⁴ J. Tuszowski, *O. Marian Morawski TJ...*, s. 359.

¹⁰⁶⁵ S. Piech, *Jan Nepomucen Fijałek (1864–1936)*, w: *Złota księga Wydziału Teologicznego...*, s. 376–377.

¹⁰⁶⁶ S. Piech, *Maciej Sieniatycki (1869–1949)*, w: *Złota księga Wydziału Teologicznego...*, s. 394–395.

¹⁰⁶⁷ BJ, rkps 9824 II, L. Kasprzyk, *Wspomnienia*, cz. 3: *Seminarium duchowne i Studium Teologii*, s. 79.

¹⁰⁶⁸ L. Kaufman, [*Wspomnienia*] 1907–1911, w: *Patrząc ku młodości...*, s. 136.

¹⁰⁶⁹ J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917, w: *Patrząc ku młodości...*, s. 94–95.

¹⁰⁷⁰ H. Safian, [*Wspomnienia*] 1913–1914, w: *Patrząc ku młodości...*, s. 164–165.

¹⁰⁷¹ W. Bujak, *Wspomnienie o profesorsze Kazimierzu Kostaneckim*, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 3–4, s. 371–374.

¹⁰⁷² J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 95.

¹⁰⁷³ H. Safian, [*Wspomnienia*] 1913–1914..., s. 164–165.

przyjacielski w stosunku do studentów¹⁰⁷⁴. Na wykładach Marchlewskiego gromadziły się całe tłumy i chętnych było zawsze więcej niż miejsc w sali wykładowej¹⁰⁷⁵. Studiujący w Krakowie w 1881 roku, późniejszy profesor medycyny na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, Stanisław Trzebiński, wspominając swój krótki epizod z pobytu na Uniwersytecie Jagiellońskim oceniał, że „nauka medycyny i nauk przygotowawczych przecież w owe już czasy traktowana była w Krakowie poważnie i kto chciał, mógł się tam wcale znośnie wykształcić pomimo technicznych niedomagań”¹⁰⁷⁶.

Ciekawy obraz krakowskich profesorów Wydziału Lekarskiego przedstawił studiujący tam na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych późniejszy profesor medycyny sądowej Leon Wachholz: „Korzyść z wykładów była wielka, ponieważ niezależnie od ich strony praktycznej, wykłady ówczesnych profesorów były dużej wartości, niektóre wprost znakomite”¹⁰⁷⁷. Przykładowo, wspominał, że okulista Ludwik Teichmann prowadził zajęcia proste w formie, ale żywym i jasnym językiem¹⁰⁷⁸. Z kolei okulista Lucjan Rydel stosował zasadę Seneki *docendo discimus* (ucząc innych, sami się uczymy). Zamiłowany i utalentowany dydaktyk, posługiwał się barwnym, bogatym, ale ścisłym i dokładnym językiem, a jego polszczyzna była znakomita¹⁰⁷⁹. Rozwinął zresztą polskie słownictwo okulistyczne¹⁰⁸⁰. Leon Blumenstock-Halban porывał ciekawym stylem wykładów, ubarwiając zajęcia fragmentami Szekspira, co zdaniem Wachholza było dla niektórych studentów wręcz duchowym wypoczynkiem¹⁰⁸¹. Halban przekazał na potrzeby katedry swój księgozbiór oraz zapoczątkował zbiory późniejszego Muzeum Medycyny Sądowej, gromadząc preparaty ciekawych przypadków sekcyjnych i tworząc tym samym bardzo ważny w nauczaniu materiał poglądowy¹⁰⁸². Dzięki niemu udało się zwiększyć liczbę sekcji sądowo-lekarskich i policyjnych, w których brali udział studenci. Był to wyraźny postęp w nauczaniu praktycznym¹⁰⁸³. Za

¹⁰⁷⁴ Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 19.

¹⁰⁷⁵ Tamże, s. 59.

¹⁰⁷⁶ Biblioteka Narodowa (dalej: BN), rkps, sygn. akc., 11 806: S. Trzebiński, *Pa-miętnik 1861–1922*. W roku 1881 zapisał się na wykłady na Wydziale Lekarskim.

¹⁰⁷⁷ BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3.

¹⁰⁷⁸ Tamże.

¹⁰⁷⁹ Tamże.

¹⁰⁸⁰ H. Żygulska-Mach, *Lucjan Rydel (1833–1895)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 149–150.

¹⁰⁸¹ BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3.

¹⁰⁸² E. Baran, *Leon Blumenstock-Halban (1838–1897)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 163–164.

¹⁰⁸³ Tamże.

wzorowe uchodziły zajęcia Józefa Majera¹⁰⁸⁴, a Henryk Jordan oceniany był jako znakomity mówca¹⁰⁸⁵. Niewątpliwie do legendy Wydziału Lekarskiego przeszedł Edward Korczyński, o którym L. Wachholz napisał, że był to „nauczyciel porywający, zdumiewający rozległością wiedzy i doświadczenia praktycznego”¹⁰⁸⁶. Zasłynął z niezwykłego sposobu odnoszenia się do chorych, napawał ich nadzieją i „odganiał anioła śmierci”. Cechował się też niezwykłą pamięcią — znał wszystkich uczniów po jednorazowym przeczytaniu listy zapisanych¹⁰⁸⁷. Powołał funkcję koasystentów, dając w ten sposób możliwość doksztalcania się studentom. Ze względu na swoją uprzejmość i współczucie był wzorcem stosunku lekarza do chorego¹⁰⁸⁸. Na zajęcia farmakologa Józefa Łazarskiego chodzono chętnie, gdyż wykladał wesoło, dowcipnie i obrazowo¹⁰⁸⁹. Ceniono umiejętności klinicystów. Walery Jaworski, choć mówił cicho, to doskonale przeprowadzał demonstracje. Erwin Mięśowicz w sposób żywy i interesujący przedstawiał metody fizykalnego badania chorych. Wenerolog Władysław Reiss wykladał zrozumiale i demonstrował wiele przypadków¹⁰⁹⁰. Psychiatrię i neurologię w ciekawy sposób przybliżał Jan Władysław Piltz. Romana Nitscha, pomimo iż mówił monotonicznie, ceniono za wspaniale dopracowane wykłady. Był bardzo dokładny, zrównoważony i drobiazgowy, a wynik zdawanego u niego egzaminu zależał wyłącznie od wiedzy studenta. Doskonałym wykładowcą medycyny sądowej był Leon Wachholz, świetny mówca, bardzo czytany, wymagający, choć przy egzaminie „humorzasty”¹⁰⁹¹. Umiał trzymać słuchaczy w napięciu, a wykłady ilustrował cytataми z *Fausta* we własnym tłumaczeniu¹⁰⁹². Duże zdolności pedagogiczne wykazywał Leon Gliński, który wykłady łączył z ćwiczeniami histologicznymi i sekcją zwłok, często przedłużając zajęcia. Studenci zwracali się do niego z prośbami o repetytoria przed egzaminem¹⁰⁹³.

¹⁰⁸⁴ A. Wrzosek, *Józef Majer (1808–1899)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 113; J. Szymaszek, *Wspomnienia. Przed laty 60. Wywiad u dyr. V gimnazjum Józefa Winkowskiego*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 36

¹⁰⁸⁵ I. Kaim, R. Klimek, *Henryk Jordan...*, s. 173.

¹⁰⁸⁶ BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3.

¹⁰⁸⁷ Tamże.

¹⁰⁸⁸ Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 321.

¹⁰⁸⁹ J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 100.

¹⁰⁹⁰ Tamże, s. 101.

¹⁰⁹¹ L. Kaufman, [*Wspomnienia*] 1907–1911..., s. 135.

¹⁰⁹² Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 242.

¹⁰⁹³ W. Jeske, *Leon Konrad Gliński (1870–1918), profesor anatomii patologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 3–4, s. 256–257.

Tadeusz Browicz, wybitny anatomopatolog „nie należał do złotoustych wykładowców”¹⁰⁹⁴. Studenci lat początkowych odbierali jego zajęcia jako bardzo trudne. Uważali, że budował zdania niezwykle długie i rozbudowane, ściśnięte jednocześnie głosem. Jeżeli jednak ktoś słuchał jego wykładów pod koniec studiów, to w jego pamięci pozostawał zachwyty nad umiejętnościami ukazania szerokich powiązań pomiędzy różnorodnymi zagadnieniami i zjawiskami¹⁰⁹⁵. Do legendy przeszły zdawane u Browicza egzaminy, których zaliczenie za pierwszym razem uznawano za prawdziwe wydarzenie¹⁰⁹⁶. Ważne dla niego było łączenie zajęć praktycznych i teoretycznych oraz dyscyplina studiowania, obowiązująca nie tylko studentów, ale i profesorów. Uważał, że z obowiązku prowadzenia wykładów mogła go zwolnić tylko ciężka choroba.

Chętnie słuchano wykładów Bolesława Wicherkiewicza z okulistyki. Udzielał się on też społecznie, prowadząc w czasie wakacji liczne kursy dokształcające. Cały swój księgozbiór zapisał w testamencie Klinice Okulistycznej¹⁰⁹⁷. Dużą popularnością cieszyły się wykłady fizjologa Napoleona Cybulskiego, który zawsze ilustrował je pokazem lub doświadczeniami (najczęściej na zwierzętach). Jeżeli coś mu się nie udawało, to potrafił przeklinać i rzucać narzędziami¹⁰⁹⁸. Równocześnie w pamięci pozostał jako bardzo dobry człowiek, czuły na biedę studentów¹⁰⁹⁹. Entuzjastyczne wspomnienia pozostały po wybitnym ginekologu Aleksandrze Rosnerze: „niezrównany wykładowca, olśniewający złotoustym darem wymowy i umiejętnością przekazywania słuchaczom niezwykle żywo i sugestywnie swojej ogromnej wiedzy”. Jego wykłady cechowały finezja, poczucie humoru, polot i erudycja, więc frekwencja na zajęciach była zawsze bardzo wysoka¹¹⁰⁰. Bardzo dobre wykłady prowadził z pediatrii Maciej Jakubowski — każdy był starannie opracowany, wygłoszony wolno i pięknym językiem, zawsze posiadał trójdzielną budowę, z wyraźnie zaznaczonym wstępem, rozwinięciem i zakończeniem. Przywiązywał on ogromną wagę do sposobu postępowania z chorymi dziećmi i czynił to poprzez osobisty przykład¹¹⁰¹. Jako bardzo ciekawe oceniano zajęcia Adama Wrzoska z zakresu etiologii chorób zakaźnych¹¹⁰². Doceniano też, pomimo braku daru wymowy,

¹⁰⁹⁴ J. Kowalczykowa, *Tadeusz Browicz...*, s. 212.

¹⁰⁹⁵ Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 230.

¹⁰⁹⁶ J. Kowalczykowa, *Tadeusz Browicz...*, s. 213.

¹⁰⁹⁷ H. Żygulska-Mach, *Wiktor Bolesław Wicherkiewicz (1847–1915)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 223–224.

¹⁰⁹⁸ Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 235–236.

¹⁰⁹⁹ J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 97.

¹¹⁰⁰ Tamże, s. 104–105; Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 54–55.

¹¹⁰¹ Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 142.

¹¹⁰² J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 99.

wykłady twórcy polskiej szkoły anatomii porównawczej — Henryka Hoyera jun.¹¹⁰³ Zawsze starannie przygotowany do wykładów połączonych z demonstracją przypadków był Maksymilian Rutkowski. Kładł on nacisk na ćwiczenia praktyczne z zakresu diagnostyki chirurgicznej, które prowadzili asystenci. Uważany był za krytycznego recenzenta, ale równocześnie życzliwie wspomagał studentów przy prowadzeniu badań¹¹⁰⁴. Także Stanisław W. Maziarski zwracał szczególną uwagę na zajęcia praktyczne i nawet osobiście przygotowywał potrzebne do nich materiały poglądowe¹¹⁰⁵. Ten aspekt wykładów był tym ważniejszy, iż starano się poprzez prezentacje rekompensować trudności praktycznego przygotowania do zawodu lekarskiego, gdyż kliniki były zbyt małe jak na liczbę studiujących.

W pamięci słuchaczy Wydziału Prawa i Administracji zachowały się świetne wykłady prowadzone przez Bolesława Ulanowskiego i Lotara Darguna, którzy do historii prawa wprowadzali elementy etnologii, etnografii i socjologii¹¹⁰⁶. Za wybitnych dydaktyków uważano też Fryderyka Zolla sen.¹¹⁰⁷ i Juliana Dunajewskiego. Dla Zolla najważniejsze było należyte przygotowanie studentów do zajęć i egzaminów. Ciekawy opis postaci Dunajewskiego pozostawił w swoich *Pamiętnikach* Kazimierz Chłędowski. Dunajewski był wysokim, szczupłym blondynem, z węsami spuszczoneymi na dół. Często spóźniał się na wykłady, zwłaszcza jeżeli przypadają one rano, ale „w pół godziny nauczył studentów więcej, aniżeli inny profesor w kilkugodzinnym wykładzie. Mówił silnym, grubym głosem, gładko, dobitnie, i porywał swoim wykładem słuchaczy. Wszystko co powiedział było zajmujące, rozciekawiało młode umysły i każdy z nas słuchał go z natężoną uwagą i rad był żadnego nie opuścić słowa”¹¹⁰⁸. Naukowo Dunajewski był zwolennikiem teorii głoszonych przez ekonomistę Wilhelma Roschera, przedstawiciela niemieckiej szkoły historycznej, „ale umiał je ożywić wieloma własnymi uwagami, przykładami,

¹¹⁰³ L. Kaufman, [*Wspomnienia*] 1907–1911..., s. 136.

¹¹⁰⁴ T. Popiela, *Maksymilian Rutkowski (1867–1947)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego...*, s. 352.

¹¹⁰⁵ T. Cichocki, *Stanisław Wincenty Maziarski...*, s. 390. Ale też wypominano mu, że prowadził „niezwykle nudne wykłady”, w których brak było hierarchizacji wiadomości, a do tego bywał sarkastyczny na egzaminach. Z. Gajda, *O ulicy Kopernika...*, s. 66–67.

¹¹⁰⁶ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa...*, s. 361; P.M. Żukowski, *Studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na początku XX wieku w świetle wspomnień Rafała Taubenschlaga*, „Prace Historyczne” (w druku).

¹¹⁰⁷ J. Sondel, *Fryderyk Zoll Starszy (1834–1917)*, w: *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, s. 159.

¹¹⁰⁸ K. Chłędowski, *Pamiętniki, Galicja (1843–1880)*, wstęp i przypisy A. Knot, Wrocław 2006, s. 158.

sposprzeżeniami i otwierał nam głowy kluczem łatwo wchodzącym, bez zgrzytu i przymusu”¹¹⁰⁹. Za wybitnych oratorów uznawano także Władysława Leopolda Jaworskiego i Józefa Rosenblatta. Ich wykłady cieszyły się ogromnym powodzeniem¹¹¹⁰. Podobną popularnością cieszyły się zajęcia z ekonomii politycznej Józefa Milewskiego, o którym Rafał Taubenschlag pisał:

Nie uchodził on za wielkiego uczonego, ale za to posiadał dar wykładania, jaki rzadko w życiu spotykałem. Milewski był mówcą z bożej łaski, przy czym posiadał piękny, metaliczny głos, który fascynował słuchaczy. Zapytany raz przez studentów, gdzie nauczył się sztuki retorycznej, odpowiedział: że jako młody chłopak lubił się wsłuchiwać w dźwięki dzwonów katedry poznańskiej i dźwięki te imitować. Byłem raz w życiu na jego wykładzie i pozostawałem zupełnie pod urokiem jego słowa, jakkolwiek sam wykład był zupełnie banalny¹¹¹¹.

Mianem Arystydesa obdarzony został przez studentów profesor prawa i procedury cywilnej Ksawery Fierich. Przed rozpoczęciem zajęć witał się osobiście z każdym jego uczestnikiem (co bardzo imponowało studentom). Część czasu w trakcie ocenianych jako precyzyjne i jasne wykładów poświęcał na dyktowanie omawianych treści¹¹¹².

Na Wydziale Filozoficznym słynny z wymowy był Stanisław Tarnowski, ale jak zauważył K. Chłędowski, w wystąpieniach publicznych „grzeszył zawsze tą okrągłością, przechodząc często w przesadę, [...] stawał się zanadto okrągły, bez kantów”¹¹¹³, czy — jak to określił Tadeusz Boy-Żeleński — głos miał „giętki i świetnie modulowany, [...] na krawędzi manieri”¹¹¹⁴. Charakteryzował go dystans do studentów, do których zwracał się w formie bezosobowej („niech położy...”) ¹¹¹⁵, ale imponował niesłychaną pracowitością i sumiennością.

Wśród historyków estymą cieszył się Wincenty Zakrzewski, który z pamięci wykladał, a nawet podawał bibliografię. Jego wykłady były treściwe, zwarte, pozbawione jakichkolwiek ozdobników retorycznych (przez co dla niektórych były trudne w notowaniu). Na zajęciach seminaryjnych pozostawał niezwykle surowy i wymagający. Ludwik Ręgorowicz charakteryzował go jako wroga powierzchowności, życzliwego doradcę i znakomitego nauczyciela. Zakrzewski był osobą bezpośrednią i otwartą — chętnie brał udział w studenckich

¹¹⁰⁹ Tamże.

¹¹¹⁰ P.M. Żukowski, *Studia na Wydziale Prawa...* (w druku).

¹¹¹¹ Tamże.

¹¹¹² Tamże; Z. Muczkowska, „Pod Krukiem”, w: *Kopiec wspomnień...*, s. 48.

¹¹¹³ K. Chłędowski, *Pamiętniki, Galicja...*, s. 200.

¹¹¹⁴ T. Boy-Żeleński, *Znasz-li ten kraj? Cyganeria Krakowska*, (na podstawie wydania z 1932 r.), Warszawa 1993, s. 25.

¹¹¹⁵ J. Lorie, *[Wspomnienia] 1907–1911...*, s. 145.

spotkaniach towarzyskich¹¹¹⁶. Niezmiernie oddanym młodzieży, a równocześnie doskonałym wykładowcą był Wiktor Czermak¹¹¹⁷. Posiadał talent pedagogiczny, a na jego wykłady zapisywało się nawet do dwustu osób¹¹¹⁸. On sam z kolei, wspominając swego nauczyciela i kolegę — Anatola Lewickiego — podkreślał, że choć wykłady były dla niego obowiązkiem i trudem, to kładł w nich „nacisk na ścisłość, dokładność danych, na objęcie zasadniczej literatury przedmiotu, mniej dbając o powierzchowną ozdobę i ogładę. Nie wstrząsał, nie porywał może wdziękiem żywego słowa, ale wzbudzał szacunek dla siebie i dla przedmiotu, którego nauczał”¹¹¹⁹. Ważną postacią dla przyszłych historyków był Stanisław Krzyżanowski, który wprowadzał na zajęcia wszelkie nowości i w sposób wyjątkowy dbał o poziom wykładów i ćwiczeń, m.in. dla swoich studentów fotografował zabytki piśmiennictwa historycznego i kompletował pomoce dydaktyczne¹¹²⁰. Prezentował nie tylko świetny poziom naukowy, ale i życzliwość wobec studentów¹¹²¹.

Stanisław Smolka wychodził z założenia, że wobec szybkiego rozwoju nauki i rosnącej liczby opracowań przekazywanie wiedzy drogą systematycznego wykładu jest niecelowe. Zadanie wykładowcy miało polegać na „wprowadzeniu studenta do przedmiotu poprzez obeznanie go z istniejącym stanem wiedzy, zapoznanie z podstawową literaturą przedmiotu i zasobem źródeł, zorientowanie w zasadniczej problematyce, ukazanie głównych linii rozwojowych, wskazanie na sprawy sporne i nie załatwione”, a „wykład powinna cechować jasność, barwność przedstawienia, unikanie suchego podawania faktów i apodyktyczność dowodzenia, bezosobowe ściśle obiektywne ujmowanie materii dziejowej, formułowanie umiarkowanych bezstronnych sądów, a zwłaszcza nieprzepajanie wypowiedzianych *ex cathedra* poglądów osobistymi przekonaniem”¹¹²². Wśród historyków znajdowali się również wykładowcy nieposiadający wybitnych zdolności oratorskich, jednak doceniano ich zaangażowanie i erudycję. Przykładowo, Franciszka Bujaka doceniano za

¹¹¹⁶ L. Ręgorowicz, [Wspomnienia] 1907–1910..., s. 66–67.

¹¹¹⁷ Tamże, s. 67.

¹¹¹⁸ K. Baczkowski, Wiktor Czermak (1863–1913), w: *Złota księga Wydziału Historycznego...*, s. 155.

¹¹¹⁹ W. Czermak, *Anatol Lewicki, wspomnienie pośmiertne (1841–1899)*, Kraków 1899, s. 6–7.

¹¹²⁰ L. Ręgorowicz, [Wspomnienia] 1907–1910..., s. 67.

¹¹²¹ B. Wyrozumska, Stanisław Krzyżanowski (1865–1917), w: *Złota księga Wydziału Historycznego...*, s. 174–175; też, Stanisław Krzyżanowski (1865–1917), w: *Mediewiści*, red. J. Strzelczyk, Poznań 2011, s. 151–160.

¹¹²² H. Barycz, *Stanisław Smolka...*, s. 68–69.

wartościowe wykłady z historii gospodarczej¹¹²³, a Antoniego Karbowiaka za przystępne przybliżanie osiągnięć polskiej pedagogiki i historii wychowania, dlatego liczba słuchaczy na jego zajęciach stopniowo rosła, by w roku 1913 sięgnąć 170 osób. Ponadto był oceniany jako człowiek życzliwy, szlachetny i sprawiedliwy¹¹²⁴.

Archeolog Piotr Bieńkowski cały swój talent pedagogiczny ujawniał na seminariach i ćwiczeniach, a jego wykłady, choć mniej efektowne, były jednak sumiennie prowadzone i uwzględniały najnowsze wyniki badań¹¹²⁵. Bieńkowski dbał o zaplecze naukowe i dydaktyczne: gromadził czasopisma, skompletował dobry księgozbiór archeologiczny, sprowadzał odlewy i zabytki oryginalne. Przy tym zjednywał sobie studentów ogromną życzliwością. Od 1909 roku kierował Gabinetem Połączonych Zbiorów Historii Sztuki i Archeologii¹¹²⁶. Uznawał, że podstawą pracy z zakresu archeologii jest spójność sztuki z literaturą grecko-rzymską¹¹²⁷.

Historyk sztuki Julian Pagaczewski jako osoba neurasteniczna, z nadmiernie rozwiniętym autokrytycyzmem przygotowywał swoje wykłady niezwykle starannie, opracowując nawet ich pisemną wersję. Dlatego jego zajęcia cieszyły się zainteresowaniem ze względu na logikę układu treści, zwięzłość, celność i piękny język¹¹²⁸.

Zapamiętany przez studentów pomimo krótkiego czasu pobytu na Uniwersytecie w Krakowie został Wincenty Lutosławski. Pracę traktował z poczuciem misji — część wykładów dla wybranych studentów prowadził o piątej rano (!) we własnym domu przy ul. Stefana Batorego, czasami też zajęcia odbywały się w Parku Jordana. Według Romana Pilarza, gdy na wykładzie sparafrazował powiedzenie Katona *caeterum censeo Austriam et Prussiam*

¹¹²³ L. Ręgorowicz, [Wspomnienia] 1907–1910..., s. 68; Z. Kozłowska-Budkowa, *Studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie dziejów. Ze wspomnień Zofii Kozłowskiej-Budkowej*, oprac. U. Perkowska, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 14, 2008, s. 222.

¹¹²⁴ A. Banach, *Antoni Karbowiak (1856–1919)*, w: *Złota księga Wydziału Historycznego...*, s. 104–105.

¹¹²⁵ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich...*, s. 51.

¹¹²⁶ J. Śliwa, *Piotr Bieńkowski (1865–1925)*, w: *Złota księga Wydziału Historycznego...*, s. 169.

¹¹²⁷ [Jeden z uczniów], *Piotr Bieńkowski*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 28–31.

¹¹²⁸ A. Małkiewicz, *Julian Pagaczewski (1874–1940)*, w: *Złota księga Wydziału Historycznego...*, s. 203–204.

esse delendam, szybko popadł w konflikt z władzami Wydziału Filozoficznego i zawieszono jego zajęcia¹¹²⁹.

Wśród językoznawców za dobrego mówcę uchodził Jan Niecisław Baudouin de Courtenay. Postrzegano go jako radykała, milczka i człowieka bezkompromisowego¹¹³⁰. Nienagannie ubrany i bardzo punktualny był historyk literatury Stanisław Windakiewicz, który wykłady prowadził bardzo interesująco, ale ze swoją pedantyczną wytwornością zachowywał dystans do studentów¹¹³¹. O innym historyku literatury — Ignacym Chrzanowskim — pisano, że był to niezrównany pedagog, pogodny, życzliwy, zachęcający do pracy, do badania źródeł i uczący posługiwania się nimi¹¹³². Z kolei sławista Jan Łoś zmuszał do „wkuwania niemieckich podręczników i ślęczenia nad tekstami w cyrylicy”¹¹³³. Na wysokim poziomie były wykłady Kazimierza Morawskiego z filologii klasycznej. Wykładał w Sali Kopernika, gdzie także publicznie oceniał prace seminaryjne¹¹³⁴. Filologa klasycznego Adama Stefana Miodońskiego zapamiętał Tadeusz Sinko jako wygłaszającego wykłady z dużym zapalem, na stojąco i z pamięci. Miodoński mówił szybko, a do notatek sięgał, gdy studenci prosili, by mówił wolniej. Na ćwiczeniach seminaryjnych kierował uwagę studenta na istotne problemy interpretacyjne, wskazywał ich źródła i trudności. Starał się wykształcić u swoich uczniów umiejętność budowania własnego zdania¹¹³⁵. Podobnie inni studenci w swoich wspomnieniach zwracali uwagę na to, że Miodoński potrafił czarować słowem — „Porywał słuchaczy tak, że przestawali notować”¹¹³⁶. Swoją pasję i żywotność łączył z lotnością i humorem pomimo zmagania z ciężką chorobą¹¹³⁷.

Prowadzący zajęcia z gramatyki oraz literatury greckiej i rzymskiej Maksymilian Iskrzycki był postrachem na egzaminie nauczycielskim, a w swoich wykładach, jak wspominał późniejszy profesor językoznawstwa Jan

¹¹²⁹ BN, rkps, sygn. 7131, R. Pilarz, *Od Moskwy do Buenos Aires, 1904–1954*, mszps, k. 119. W. Lutosławski pracował na Uniwersytecie Jagiellońskim od stycznia do listopada 1900 roku. Szerzej: P. Biliński, *Spory Wincentego Lutosławskiego z Uniwersytetem Jagiellońskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 50, 2005, nr 2, s. 211; T. Mróz, *Wincenty Lutosławski (1863–1954). Jestem obywatelem utopii*, Polska Akademia Umiejętności. Komisja Historii Nauki. Monografie, t. 15, Kraków 2008, s. 120.

¹¹³⁰ A. Grzymała-Siedlecki, *Niepospolici ludzie...*, s. 46.

¹¹³¹ J. Lorie, [*Wspomnienia*] 1907–1911..., s. 144.

¹¹³² Tamże, s. 146.

¹¹³³ Tamże, s. 145.

¹¹³⁴ Tamże, s. 144; J. Schnayder, *Kazimierz Morawski...*, s. 26–28.

¹¹³⁵ T. Sinko, *Nasi zmarli...*, s. 23–26.

¹¹³⁶ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich...*, s. 49–51.

¹¹³⁷ S. Skimina, *Wspomnienia z lat 1904–1908*, w: *Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego...*, s. 52–56.

Rozwadowski, zaznajamiał raczej z techniką filologiczną niż filologią. Był obowiązkowy i sumienny, ale według studentów trzymał się niewolniczo podręczników niemieckich. Zwracano uwagę, że podczas wykładów nie odróżniał szczegółów od rzeczy istotnych i w efekcie często nie kończył omawianych zagadnień¹¹³⁸.

Według wspomnień Wincentego Ogrodzińskiego, filolog klasyczny i bizantynista Leon Sternbach nie porywał wymową, nużył drobiazgowością, ale miał taki ogrom wiedzy filologicznej, że wpajał dla niej wielki szacunek¹¹³⁹. Germanista František Bratránek pracujący w Krakowie przez trzydzieści lat, mimo początkowych problemów z językiem polskim cieszył się dużą popularnością. Na jego wykładach, jak wspominał Józef Winkowski, sala zawsze była pełna, gdyż zadziwiał wiedzą i „zdolnością hipnotyzowania słuchaczy”¹¹⁴⁰. Dobrze w pamięci studentów zapisał się też Tadeusz Sinko. Wspominając swojego wykładowcę, Ogrodziński pisał, że cechowała go erudycja, niepopolite czytanie, lekkość, zdolność wykazywania związków starożytności ze współczesnością i humor¹¹⁴¹.

Barwne postaci profesorów pojawiały się wśród reprezentantów nauk matematyczno-przyrodniczych. Genialnym eksperymentatorem i znakomicie odbieranym prelegentem, mimo kresowej wymowy i przyciszonego głosu, był wielki fizyk Zygmunt Wróblewski¹¹⁴². Natomiast niezbyt pochlebnie oceniono sposób przekazywania wiedzy przez Karola Olszewskiego, który wiadomości z chemii podawał w sposób bardzo nudny, „mrużąc pod nosem tekst swojego skryptu”; urozmaiceniem były jedynie udane pokazy reakcji chemicznych¹¹⁴³. Wykłady wybitnego przyrodnika Michała Siedleckiego doceniano za doskonałe obrazowanie ich treści wykonywanymi na tablicy ilustracjami. Jak wspominał ich uczestnik, aż „żał było, gdy ścierał swoje rysunki”¹¹⁴⁴. Z kolei Antoniego Wierzejskiego wspomniano jako wykładowcę, który wyrażał niezadowolenie, gdy studenci siedzieli w ławkach, czekając na zajęcia, zamiast oglądać wystawione okazy¹¹⁴⁵. Oceny studentów co do tych samych nauczycieli niekiedy bywały przeciwstawne. Na przykład wykłady z fizyki Augusta Witkowskiego

¹¹³⁸ J. Rozwadowski, *Wspomnienia...*, s. 41–43. Podobnie wspomina Iskrzyckiego Józef Winkowski. J. Szymaszek, *Wspomnienia. Przed laty 60...*, s. 36.

¹¹³⁹ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich...*, s. 49–51.

¹¹⁴⁰ J. Szymaszek, *Wspomnienia. Przed laty 60...*, s. 36.

¹¹⁴¹ W. Ogrodziński, *Wspomnienia z lat uniwersyteckich...*, s. 49–51.

¹¹⁴² BJ, rkps 148/77, L. Wachholz, *Moje czasy...*, z. 3.

¹¹⁴³ L. Kaufman, [*Wspomnienia*] 1907–1911..., s. 138.

¹¹⁴⁴ J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 96.

¹¹⁴⁵ L. Kaufman, [*Wspomnienia*] 1907–1911..., s. 137.

uznawano za prowadzone „w sposób niezmiernie zajmujący”¹¹⁴⁶ lub wręcz przeciwnie — za „monotonne”¹¹⁴⁷.

Do profesorów, którzy potrafili porywać swoimi wykładami należał Marian Raciborski¹¹⁴⁸. Doceniano zaangażowanie Emila Godlewskiego jun., jednak mimo wsparcia swoich wykładów demonstracjami nie czynił tego w sposób przystępny dla studentów¹¹⁴⁹. Geofizyk i astronom Maurycy Pius Rudzki wykladał bez względu na liczbę słuchaczy, nawet dla jednej osoby¹¹⁵⁰. Władysław Natanson prowadził wykłady, które były „zaplanowaną całością, skomponowaną jak dzieło sztuki”, nigdy nie posługiwał się notatkami, mówił spokojnie, lekki patos wyczuwalny w wykładzie odnosił się wyłącznie do treści¹¹⁵¹. Wybitny matematyk Stanisław Zaremba uchodził za bezkompromisowego w swoich sądach¹¹⁵².

Do najlepszych wykładowców Studium Rolniczego należał Emil Godlewski sen., który z zapałem poświęcał się działalności pedagogicznej. Jego wykłady były starannie przygotowane, jasne i treściwe. Studentów ujmował zawsze swoją życzliwością i cieszył się wśród nich sympatią¹¹⁵³. Adam Prażmowski prowadził wykłady z botaniki wraz z ćwiczeniami i wykłady z mikrobiologii. Oceniano go jako doskonałego wykładowcę, który prezentował zwarte ujęcie tematu, piękny język i porywający entuzjazm¹¹⁵⁴. Stefan Jentys prowadził świetne ćwiczenia oraz nadobowiązkowe zajęcia z zakresu nasionoznawstwa¹¹⁵⁵. W Studium Rolniczym chętnie zatrudniano osoby łączące wysoki poziom merytoryczny i doświadczenie praktyczne. Dlatego ogromnym powodzeniem cieszyły się wykłady Franciszka Czarnomskiego, profesora rolnictwa, a jednocześnie właściciela dużego gospodarstwa rolnego,

¹¹⁴⁶ Tamże, s. 138.

¹¹⁴⁷ J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 96.

¹¹⁴⁸ Tamże, s. 136.

¹¹⁴⁹ Tamże; J. Zwierz, [*Wspomnienia*] 1910–1917..., s. 96.

¹¹⁵⁰ J. Lorie, [*Wspomnienia*] 1907–1911..., s. 143.

¹¹⁵¹ L. Infeld, *Szkice z przeszłości*, Warszawa 1964, s. 28.

¹¹⁵² H. Steinhaus, *Wspomnienia i zapiski*, Londyn 1992, s. 79; T. Ważewski, J. Szarski, Stanisław Zaremba, w: *Studia z dziejów Katedr Matematyki, Fizyki, Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1964, s. 103–117.

¹¹⁵³ H. Jurkowska, *Emil Godlewski, sen. (1847–1930)*, w: *Złota księga Akademii Rolniczej*, red. Z. Staliński, Kraków 2000, s. 43; I. Krzeptowska-Moszkowicz, *Emil Godlewski senior (1847–1930) pionier polskiej fizjologii roślin*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 10, 2010, s. 153–170.

¹¹⁵⁴ B. Smyk, Adam Prażmowski (1853–1920), w: *Złota księga Akademii Rolniczej...*, s. 51.

¹¹⁵⁵ E. Godlewski, Stefan Jentys (1860–1919), w: *Złota księga Akademii Rolniczej...*, s. 59.

oraz Władysława Lubomeńskiego, zajmującego się organizacją i administracją gospodarstw rolnych¹¹⁵⁶.

Na ogólną ocenę dydaktyki uniwersyteckiej miał wpływ również prestiż i marka poszczególnych kierunków. Studiujący na Wydziale Filozoficznym w połowie lat osiemdziesiątych XIX wieku Jan Rozwadowski pisał, że „kariera nauczycielska uchodziła za najgorszą. Prawnicy i medycy patrzyli z góry na filozofów, [...] najświetniej przedstawiała się historia: Szujski, Smolka, Zakrzewski, Lewicki, potem literatura: Tarnowski, Malinowski”¹¹⁵⁷. Z kolei Karol Stach, wspominając swój pobyt na uczelni (w latach 1893–1897), podkreślał duże obciążenie zajęciami. W jego ocenie „na wykłady trzeba było uczyć się pilnie, bo stanowiły integralną, choć drobną część wiedzy wymaganej przy egzaminie nauczycielskim”¹¹⁵⁸. Innym charakterystycznym zjawiskiem była wszechstronność zainteresowań studentów wykorzystujących możliwość swobodnego wyboru zajęć — nie dziwiła więc obecność na przykład filologów na wykładach z astronomii czy antropologii. Wszystkie te elementy wpływały na ogólną ocenę jakości dydaktyki uniwersyteckiej i budowały wizerunek uczelni. W największym stopniu wpływ na to miał wysoki poziom merytoryczny kadry nauczającej¹¹⁵⁹.

¹¹⁵⁶ *Pisma Emila Godlewskiego...*, t. 1, s. 6–7.

¹¹⁵⁷ J. Rozwadowski, *Wspomnienia...*, s. 41–43.

¹¹⁵⁸ K. Stach, *Z dawnych lat...*, s. 46.

¹¹⁵⁹ Niezwykle trafne wydają się słowa studenta, a później profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Rafała Taubenschlaga, który wspominając lata nauki, o gronie nauczającym pisał: „Uczeni tego okresu — z małymi wyjątkami, bez względu na to, jakie poglądy polityczne wyznawali, reprezentowali głośne w świecie naukowym nazwisko i mieli za sobą poważny dorobek naukowy. Stąd też pisząc o nich, muszę stwierdzić, że mogłem być wdzięczny losowi, który pozwolił mi być studentem Uniwersytetu Krakowskiego w owej epoce”. P.M. Żukowski, *Studia na Wydziale Praw...*, (w druku).

Rozdział VI

UDZIAŁ UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W EDUKACJI SPOŁECZEŃSTWA

1. Polska Szkoła Nauk Politycznych

Działania podejmowane przez kadre Uniwersytetu Jagiellońskiego na rzecz społeczeństwa kierowane były zarówno do osób dorosłych, jak i młodzieży szkolnej. Powstanie w Krakowie Polskiej Szkoły Nauk Politycznych (PSNP) było warunkowane potrzebą podniesienia kultury politycznej, koniecznością upowszechnienia podstaw wiedzy prawnej, ekonomicznej, społeczno-obywatelskiej oraz dostosowaniem jej do zmieniających się warunków życia publicznego w Galicji. Miało również przeciwdziałać postępującej dezintegracji społeczeństwa polskiego¹¹⁶⁰. Do działania zmobilizował profesorów Wydziału Prawa rozwój nauk ekonomicznych i wiedzy prawnej oraz konieczność ich upowszechnienia w społeczeństwie polskim, a przez to kształtowania pożądanych postaw w działaniu i myśleniu o sprawach publicznych¹¹⁶¹. Na potrzebę edukacji społeczno-politycznej na poziomie akademickim wpłynęły też przeobrażenia w ugrupowaniach politycznych reprezentowanych na uczelni¹¹⁶². Projektodawcami i twórcami szkoły byli profesorowie: prawa narodów i prawa konstytucyjnego Michał Rostworowski, ekonomii politycznej i statystyki Włodzimierz Czerkawski oraz prawa cywilnego i konstytucyjnego Władysław L. Jaworski (absolwenci paryskiej École Libre des Sciences Politiques). PSNP przyświecała potrzeba stworzenia ponadzaborowego ośrodka nauk politycznych, którego nadrzędnym celem było kształcenie elit mających

¹¹⁶⁰ L. Hajdukiewicz, *Geneza i początki Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie*, w: *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce w XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, Wrocław 1977, s. 130–131; B. Włodarski, *Polska Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 1920–1949*, Kraków 2009 (praca doktorska), online: <http://www.archiwum.uj.edu.pl/105> (dostęp: 2 kwietnia 2014).

¹¹⁶¹ L. Hajdukiewicz, *Geneza i początki...*, s. 131.

¹¹⁶² Szerzej: J. Buszko, *Społeczno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomii galicyjskiej (1869–1914)*, Kraków 1963.

szerokie spojrzenie na potrzeby całości ziem polskich¹¹⁶³. By sfinansować powstanie szkoły, w październiku 1909 roku powołano Towarzystwo Polskiej Szkoły Nauk Politycznych¹¹⁶⁴. Udało się uzyskać dotacje z Wydziału i Sejmu Krajowego i w listopadzie 1911 roku nowa placówka dydaktyczna rozpoczęła swoją działalność. Było to prywatne dwuletnie studium uzupełniające dla maturzystów, studentów bądź absolwentów wyższych uczelni. Sekretariat znajdował się w mieszkaniu Michała Rostworowskiego, który był prezesem Towarzystwa oraz dyrektorem szkoły. Z pozytywnym odbiorem spotkał się propagowany w prasie wszystkich zaborów główny cel działania instytucji polegający na systematycznej prezentacji całokształtu problematyki społeczno-politycznej¹¹⁶⁵. Na straży poziomu naukowego stać miały coroczne egzaminy uprawniające do otrzymania dyplomu. Rostworowski, opracowując statut, wzorował się na europejskich placówkach o podobnych charakterze: paryskich *École Libre des Sciences Politiques* i *Collège Libre des Sciences Sociales*, wiedeńskiej *Freie Vereinigung für Staatswissenschaftliche Fortbildung* oraz na Szkole Nauk Politycznych we Lwowie. Przewidziano różnorodne formy działania obejmujące systematyczne kursy, wykłady, odczyty, pogadanki, ogłaszanie konkursów na publikacje, urządzenie wycieczek naukowych, konferencji i zjazdów, utrzymywanie pracowni naukowych i biblioteki. W związku z oczekiwanym wzrostem znaczenia samorządów w Królestwie Polskim liczone na rekrutację chętnych i na ofiarności społeczeństwa tego zaboru. Pomimo prywatnego charakteru szkoła posiadała silne związki kadrowe z Uniwersytetem, a zajęcia prowadzone były w Collegium Novum. Zaangażowanie kadry Wydziału Prawa¹¹⁶⁶ oraz coroczne sprawozdania zamieszczone w „Kronice Uniwersytetu Jagiellońskiego” sprawiały, że w odbiorze społecznym utożsamiano ją z działalnością uczelni. W pierwszym roku funkcjonowania kadra wywodziła się głównie z Uniwersytetu. Poza członkami Wydziału Prawa wykładali także profesorowie Wydziału Filozoficznego i Studium Rolniczego. W kolejnych latach wzbogacana była o siły spoza Galicji, a także poszerzono ją o fachowców praktyków z dziedziny ekonomii, skarbowości administracji i innych. Jednocześnie coraz bliższy był związek PSNP z prawniczymi środowiskami z Królestwa Polskiego, co doprowadziło na przykład do

¹¹⁶³ R. Rybarski, *Polska Szkoła Nauk Politycznych w Krakowie*, „Przegląd Powszechny” 92, 1913, s. 170–171.

¹¹⁶⁴ U. Perkowska, *Studia i kursy zawodowe...*, s. 42.

¹¹⁶⁵ L. Hajdukiewicz, *Geneza i początki...*, s. 140.

¹¹⁶⁶ Za utworzeniem szkoły Rada Wydziału Prawa wypowiedziała się jednomyślnie i w kolejnych latach nieprzerwanie patronowano placówce. Arch. UJ, WP II 84, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Prawa z lat 1907/08–1916. Protokół posiedzenia Rady Wydziału Prawa i Administracji z 17 listopada 1909 roku.

interwencji Senatu i odwołania wykładów Romana Dmowskiego¹¹⁶⁷. Rozkład zajęć szkoły obejmował cykle wykładów (od 8 do 22 godzin) podzielonych na grupy tematyczne: geograficzno-historyczną, administracyjno-polityczną i ekonomiczno-statystyczną. Podejmowano najważniejsze i aktualne problemy polityczno-społeczne występujące we wszystkich zaborach oraz zagadnienia dotyczące ekonomii, skarbowości i administracji. Wykłady dotyczyły statystyki, geografii politycznej i ekonomicznej ziem polskich, ustroju politycznego i administracyjnego, polityki agrarnej, handlowej, przemysłowej, społecznej i skarbowej państw zaborczych, historii dyplomacji polskiej, problemów oświatowych i emigracji. Wykłady i ćwiczenia liczyły ogółem od 250 do 270 godzin zajęć rocznie¹¹⁶⁸. Pierwszy nabór objął 24 osoby (14 z Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi, 3 ze Śląska i Wielkopolski i 7 z Galicji). Wśród nich było 18 mężczyzn i 6 kobiet. Ogółem do roku 1913/1914 szkoła miała 59 słuchaczy, z tego 39% pochodziło z Królestwa Polskiego, 30,5% z Rosji, 8,5% z zaboru pruskiego. Pozostali — 22% — wywodzili się z Krakowa i Galicji. Warunkiem uzyskania dyplomu było pomyślne zdanie egzaminów. Były one dość trudne. Kierowano je przede wszystkim do studentów bądź absolwentów prawa, ponieważ warunkiem promocji było także posiadanie zaliczenia kolokwiów z prawa narodów, prawa politycznego, ekonomii politycznej i skarbowości. Dyplom nie dawał żadnych uprawnień zawodowych. W omawianym okresie funkcjonowania szkoły wydano ich tylko osiem (uzyskały go dwie kobiety i sześciu mężczyzn)¹¹⁶⁹. Utworzone równocześnie ze szkołą Koło Uczniów PSNP nie przejawiało większej aktywności¹¹⁷⁰. Natomiast atmosfera placówki i jej wykładowcy sprawiali, że dla uczniów pochodzących z trzech zaborów stawała się inną, daleką od tradycyjnej szkolnej edukacji rzeczywistością. Niezwykle celnie opisał to Melchior Wańkowicz, jeden ze słuchaczy tej szkoły:

Te trzy zabory wylaniały się z nagła przed nami nie jako ziemia pamiętnych historycznymi wspominkami, a jako terytoria o konkretnych zagadnieniach. Uczyliśmy się cyfr o wywłaszczeniu w Poznańskim, o kadastrze galicyjskim, o problemie chełmskim w Królestwie. Wtedy po raz pierwszy uszy nasze nastawiły się na percypowanie nie tylko dźwięków przeszłości, czy to były trąby grające na palach wbitych przez Chrobrego w dno Sali,

¹¹⁶⁷ L. Hajdukiewicz, *Geneza i początki...*, s. 156.

¹¹⁶⁸ Arch. UJ, Polska Szkoła Nauk Politycznych (dalej: PSNP) 1. Organizacja Polskiej Szkoły Nauk Politycznych.

¹¹⁶⁹ Arch. UJ, PSNP 4. Katalogi słuchaczy Polskiej Szkoły Nauk Politycznych z lat 1911/1912–1913/1914.

¹¹⁷⁰ Arch. UJ, PSNP 2, Finanse Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, Statut Koła Uczniów, Sprawozdanie prof. M. Rostworowskiego z działalności szkoły za rok 1912/1913.

czy to Bogurodzica spod Grunwaldu, czy surmy spod Chocimia, czy łękiwne litanie z Króz — chwytałyśmy głuchy chrzęst niby fabryki w ruchu, słuchając sprawozdań z Kas Stefczyka i Reiffeisena, z Kółek Rolniczych w Poznańskim, z Towarzystwa Szkoły Ludowej w Małopolsce, Macierzy w Królestwie. [...] Tak jak rosła przed nami mapa jednoci geopolitycznej Polski, tak ujawniała się jedność gospodarcza świata, jego zachwycająca i coraz szybciej rosnąca współzależność, jego archimedesowy sens naczyń połączonych¹¹⁷¹.

Pomimo iż Polska Szkoła Nauk Politycznych była inicjatywą i instytucją prywatną, to jednak stanowiła integralną część działań edukacyjnych kadry Uniwersytetu. Program zajęć był odpowiedzią na ujawniające się procesy wrastania społeczeństwa polskiego w systemy społeczno-polityczne i gospodarcze państw zaborczych.

2. Kształcenie zawodowe farmaceutów pielęgniarek, położnych i doksztalcanie lekarzy

Z uczelnią integralnie związane było w tym okresie kształcenie farmaceutów¹¹⁷². Nie istniało wydzielone osobne studium, a formalnie włączono je w strukturę Wydziału Filozoficznego. Przepisy pozwalały, by słuchacze nadzwyczajni mogli słuchać wykładów i brać udział w zajęciach pozwalających na uzyskanie uprawnień do wykonywania zawodu farmaceuty. Warunkiem wpisu, zgodnie z przepisami z roku 1850, było posiadanie świadectwa ukończenia czwartej klasy gimnazjum oraz odbycie dwuletniej praktyki w aptece. Prawo do wykonywania zawodu i prowadzenia apteki uzyskiwano po dwóch latach studiów, z czego jeden odbywano na Wydziale Filozoficznym, a drugi na Lekarskim. Pewne korekty wprowadziły przepisy z lat 1889–1898 podwyższające wymagania wobec kandydatów — wymagano ukończenia sześciu klas gimnazjalnych lub szkoły realnej (pod warunkiem uzupełnienia programu nauczania z języka łacińskiego)¹¹⁷³ oraz wydłużono czas praktyki jako uczniów aptekarskich tzw. tyronów do trzech lat¹¹⁷⁴. Przepisy określały także program nauczania: w pierwszym semestrze nauki obowiązywały fizyka i bo-

¹¹⁷¹ M. Wańkowicz, *Ziele na kraterze*, Warszawa 1959, s. 302–305.

¹¹⁷² U. Perkowska, *Studia i kursy zawodowe...*, s. 7–23; W. Roeske, *Dzieje katedr farmaceutycznych...*, s. 601–674; B. Kuźnicka, *Studia farmaceutyczne*, w: *Dzieje nauk farmaceutycznych w Polsce 1918–1979*, red. Z. Jerzmanowska, B. Kuźnicka, Wrocław 1986, s. 34–47; R. Rembieliński, *Historia farmacji*, Warszawa 1963, s. 78–81; B. Kuźnicka, *Ewolucja nauczania farmacji w Polsce w latach 1873–1930*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 45, Wrocław 1968, s. 52.

¹¹⁷³ *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 483.

¹¹⁷⁴ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 28 czerwca 1890 roku, w: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 499.

tanika szczegółowa (pięć godzin w tygodniu). W drugim semestrze botanika ogólna (trzy godziny), ćwiczenia w oznaczaniu roślin (dwie godziny) oraz ćwiczenia z analizy chemicznej (piętnaście godzin). W obu półroczach należało uczęszczać na zajęcia z chemii ogólnej (pięć godzin). Drugi rok nauki obejmował w półroczu zimowym zajęcia z farmakognozji (pięć godzin w tygodniu), udział w ćwiczeniach z analizy chemicznej w takim samym wymiarze jak na pierwszym roku. W semestrze letnim odbywano dziesięciogodzinne ćwiczenia mikroskopowe z farmakognozji oraz piętnastogodzinne ćwiczenia z chemii farmaceutycznej i stosowanej analizy chemicznej. Zajęcia z chemii farmaceutycznej (cztery godziny) mogły być w dowolnym semestrze drugiego roku¹¹⁷⁵. Studentów obowiązywały trzy egzaminy tzw. wstępne oraz jeden ścisły. W zakres egzaminów wstępnych wchodziła fizyka, chemia ogólna oraz botanika. Fizykę należało zdać do końca pierwszego, a pozostałe przedmioty do końca drugiego semestru. Egzaminy te odbywały się na Wydziale Filozoficznym. Ich zaliczenie było warunkiem przystąpienia do egzaminu ścisłego zdawanego na Wydziale Lekarskim. Składał się on z dwóch egzaminów praktycznych: z chemii analitycznej i farmaceutycznej oraz z farmakognozji z użyciem mikroskopu oraz z ogólnego egzaminu teoretycznego (także z chemii ogólnej, farmaceutycznej i farmakognozji). Na tej podstawie uzyskiwano tytuł zawodowy magistra farmacji. Do samodzielnego prowadzenia apteki wymagano po uzyskaniu stopnia magistra pięcioletniego okresu asystentury w aptekach, z tego trzech lat w placówkach publicznych (na poczet praktyki wliczano lata spędzone w aptece przed podjęciem studiów).

Grono wykładowców Uniwersytetu Jagiellońskiego zaangażowane było także w kształcenie położnych. Jako profesja zawód ten rozwinął się stosunkowo wcześniej¹¹⁷⁶. Już od XVIII wieku prowadzono w Klinice Położniczej wykłady dla kandydatek na akuszerki. Wykłady te stały się początkiem systematycznego ich kształcenia¹¹⁷⁷. Krakowska szkoła akuszerki działała w roku akademickim 1851/1852¹¹⁷⁸. Praktykę kandydatki do zawodu odbywały w Klinice Położniczej. Przełożonym szkoły był stojący na czele kliniki profesor. W latach 1863–1894 kierował nią Maurycy Madurowicz. Uczennice słuchały wykładów wspólnie ze studentami medycyny. W drugiej połowie XIX wieku widoczne było dążenie do wydłużania czasu nauki i zwiększania

¹¹⁷⁵ *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 484–485.

¹¹⁷⁶ B. Urbanek, *Droga do zawodu akuszerki...*, s. 11; J. Świeboda, *Średnie szkolnictwo medyczne w Galicji*, „Archiwum Historii Medycyny” 58, 1995, nr 4, s. 379–413.

¹¹⁷⁷ E. Waszyński, *Historia położnictwa w Polsce*, Wrocław 2000, s. 66.

¹¹⁷⁸ Arch. UJ, WL II 185, Szkoła położnych 1852–1949, List prof. Skobla do Komisji Rządowej z 10 listopada 1852 roku z informacją o przesłaniu wykazu uczennic z roku 1851/1852, B. Urbanek, *Droga do zawodu akuszerki...*, s. 27.

wymagań wobec kandydatek. Kurs dla położnych trwał dwa lata, o przyjęcie mogły ubiegać się kobiety zamężne lub wdowy posiadające umiejętność czytania, pisania i rachowania. W 1869 roku Wydział Lekarski wydał odezwę zachęcającą do udziału w kursach. Część powiatów zdecydowała się ponieść koszty wykształcenia jednej osoby¹¹⁷⁹. W listopadzie 1894 roku Henryk Jordan, jako dziekan Wydziału Lekarskiego, w piśmie do Ministerstwa Wyznań i Oświaty przedstawił wniosek o utworzeniu „Kursów samoistnej nauki dla akuszerok” w Krakowie¹¹⁸⁰. Uzasadniał go koniecznością poprawy warunków nauczania dla około pięćdziesięciu uczennic słuchających wykładów wspólnych ze studentami. W efekcie od roku akademickiego 1895/1896 oddzielono szkołę położnych od Kliniki Położniczo-Ginekologicznej¹¹⁸¹. Nadal jednak w Klinice Położniczej i pod kontrolą Wydziału Lekarskiego. Na czele szkoły stanął Antoni Mars. W 1896 roku przekazano na cele szkoły część Kliniki Położniczo-Ginekologicznej w Szpitalu św. Łazarza. Otwarcie szkoły odbyło się 19 lutego 1896 roku. Samodzielna placówka przyjęła nazwę Cesarsko-Królewskiej Szkoły Położnych. Istnienie samodzielnej szkoły położnych potwierdziło ostatecznie postanowienie cesarskie z 9 marca 1899 roku¹¹⁸². Do końca okresu autonomicznego kierowali nią wybitni położnicy związani z Uniwersytetem (po przejściu Antoniego Marsa do Lwowa był to Antoni Rosner, a następnie Stanisław Dobrowolski). Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego opracowali także w roku 1874 instrukcję ministerialną dla akuszerok, która — nowelizowana w kolejnych latach — określała obowiązki położnych i standardy ich postępowania oraz elementy etyki lekarskiej¹¹⁸³.

Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego zaangażowali się także w istotną społecznie kwestię, jaką było kształcenie pielęgniarek. Opieka nad chorymi tradycyjnie pozostawała w tym czasie w gestii zakonników

¹¹⁷⁹ Arch. UJ, WL II 185, Szkoła położnych 1852–1949, Wnioski o przyjęcie do szkoły położnych; M. Dziedzic, K. Płoch, D. Matuszyk, *Trwanie ponad strukturami. Uniwersyteckie tradycje kształcenia położnych w Krakowie*, „Alma Mater” 2008, nr 100, s. 96.

¹¹⁸⁰ Arch. UJ, WL II 185, Szkoła położnych 1852–1949, Pismo H. Jordana w imieniu Wydziału Lekarskiego do Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 9 listopada 1894 roku, o możliwości wydzielenia szkoły położnych.

¹¹⁸¹ Arch. UJ, WL II 185, Szkoła położnych 1852–1949, Pismo Namiestnictwa do Dziekanatu Wydziału lekarskiego z 18 listopada 1895 informujące o decyzji MWiO, który reskryptem z 5 listopada 1895 roku zezwolił na prowizoryczny kurs „samoistnej nauki dla akuszerok”; J. Rybak, *Historia krakowskiej szkoły położnych 1780–1980*, Kraków 1981, s. 18.

¹¹⁸² Arch. UJ, WL II 185, Szkoła położnych 1852–1949, Pismo Namiestnictwa do dziekanatu Wydziału lekarskiego z 27 kwietnia 1899 roku.

¹¹⁸³ Szerzej: *Zbiór ustaw i rozporządzeń sanitarnych*, t. 1, Lwów 1899.

i zakonnice¹¹⁸⁴. Pielęgniarstwem zajmowało się w Krakowie Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo (tzw. szarytki). Siostry pracowały jako pielęgniarki w szpitalach i klinikach. Idea fachowego przygotowania do pielęgnacji chorych dotarła na ziemie polskie pod koniec XIX wieku. Zorganizowano wówczas we Lwowie kurs przy Szpitalu Powszechnym, ale nie został on przekształcony w szkołę¹¹⁸⁵. W roku 1911 z inicjatywy prezeski Stowarzyszenia Panien Ekonomek¹¹⁸⁶ Marii Epsteinówny, przy poparciu ss. szarytek oraz akceptacji i wsparciu personalnym profesorów i docentów Wydziału Lekarskiego powstała w Krakowie Szkoła Zawodowych Pielęgniarek Stowarzyszenia Panien Ekonomek św. Wincentego à Paulo¹¹⁸⁷. Na czele Rady Nadzorczej szkoły stanął profesor Stanisław Pareński, wśród jej członków byli profesorowie Maksymilian Rutkowski oraz Bolesław Wicherkiewicz, najwybitniejszy okulista tego okresu. Celem szkoły stało się kształcenie kobiet w zakresie pielęgnacji chorych w domach oraz szpitalach, zgodnie z zasadami higieny i stanem nauki lekarskiej. Przygotowanie obejmowało teorię oraz praktykę lekarską. Szkoła utrzymywana była z funduszy Stowarzyszenia Panien Ekonomek św. Wincentego à Paulo. Po śmierci Pareńskiego na czele Rady stanął Maksymilian Rutkowski. Wybuch pierwszej wojny światowej przerwał pracę szkoły. Pielęgniarki włączyły się wówczas w kształcenie ochotniczek do opieki nad rannymi żołnierzami. Po wycofaniu się frontu spod Krakowa w 1916 roku zajęcia w szkole wznowiono.

Wydział Lekarski kształcił także ekspertów środków żywności. Program kursu zatwierdziło MWiO w 1898 roku i przyznało na ten cel remunerację¹¹⁸⁸. Od 1903 roku prowadzono również kursy dokształcające dla lekarzy, obejmujące wszystkie specjalności medyczne. Początkowo pomyślane były one jako kursy wakacyjne. Udział w nich był odpłatny, a zajęcia odbywały się

¹¹⁸⁴ J. Świeboda, *Średnie szkolnictwo medyczne...*, s. 410.

¹¹⁸⁵ H. Matoga, *Zgromadzenie ss. Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo a krakowskie pielęgniarstwo (do pierwszej połowy XX wieku)*, w: *Zawód pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX w XX wieku*, red. B. Urbanek, Warszawa 2008, s. 153; U. Perkowska, *Anna Rydlówna (1884–1969) organizatorka szkolnictwa pielęgniarskiego, działaczka społeczna i niepodległościowa*, Kraków 2010, s. 75.

¹¹⁸⁶ Stowarzyszenie Panien Ekonomek św. Wincentego à Paulo zajmowało się opieką nad ubogimi chorymi, należało do niego wiele kobiet z grona arystokracji, ziemiaństwa, przemysłowców i inteligencji, wśród nich wiele było żon profesorów UJ. U. Perkowska, *Anna Rydlówna (1884–1969)...*, s. 64.

¹¹⁸⁷ Tamże, s. 76–77; K. Zahradniczek, *75 lat Krakowskiej Szkoły Pielęgniarek im. Anny Rydlówny*, „Pielęgniarka i Położna” 1987, nr 7, s. 21–22; J. Świeboda, *Średnie szkolnictwo medyczne...*, s. 410.

¹¹⁸⁸ Arch. UJ, WL II 619, Wykłady popularno-naukowe i kursy dokształcające. Pismo Namiestnictwa do dziekanatu Wydziału Lekarskiego z 6 listopada 1898 roku.

w dni powszednie przez trzy tygodnie (początkowo w lipcu, a od 1907 roku w grudniu każdego roku). Kurs miał charakter praktyczny, dlatego ćwiczenia prowadzono w klinikach i Szpitalu św. Łazarza¹¹⁸⁹. W sprawie kursów kontaktowano się z Wydziałem Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego, porównywano programy oraz wspólnie ustalano terminy, by nie zmniejszać już dość niskiej frekwencji¹¹⁹⁰.

3. Działania na rzecz podniesienia kultury rolnej

Kadra Studium Rolniczego podejmowała liczne działania na rzecz polepszenia jakości produkcji rolnej w Galicji. Prowadzono współpracę z rolnikami-praktykami w ramach Towarzystwa Rolniczego w Krakowie, a także udzielano porad rolniczych każdej instytucji, która się o to zwracała. W roku 1894 Studium wzięło udział w Wystawie Krajowej we Lwowie, uzyskując nagrody za zaprezentowane tam warzywa i truskawki. Od roku 1895 profesorowie Studium Rolniczego brali udział w organizowanych przez Towarzystwo Rolnicze tygodniowych kursach dla rolników (na wzór kursów wiedeńskich i berlińskich), których celem była popularyzacja najnowszej wiedzy rolniczej. Od tego roku (aż do wybuchu I wojny światowej) organizowano także kursy ogrodnicze dla nauczycieli szkół powszechnych.

Podjęto działania w celu powołania polskiej komisji dla kandydatów na nauczycieli średnich szkół rolniczych, która zastąpiłaby egzamin składany przed wiedeńską Akademią Rolniczą. Jednak mimo opracowania przepisów egzaminacyjnych nie udało się takiej komisji stworzyć. Udało się natomiast w 1902 roku założyć Towarzystwo dla Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa, którego celem było zorganizowanie specjalistycznego czasopisma rolniczego. W efekcie powstały „Roczniki Nauk Rolniczych”, a ich redaktorem został Stefan Jentys. Profesorów Studium rolniczego zaproszono do współpracy przy nowym wydaniu „Encyklopedii Rolniczej” (1894). Studium współpracowało także z Akademią Umiejętności, gdzie w ramach Komisji Fizjograficznej utworzono specjalną sekcję rolniczą na czele z Edwardem Janczewskim, a następnie Emilem Godlewskim¹¹⁹¹. W 1910 roku profesorowie Studium Rolniczego współtworzyli tzw. Komisję Praktyk, której celem było uzupełnienie

¹¹⁸⁹ Arch. UJ, WL II 620, Kursy dokształcające (fachowe) dla lekarzy. Program kursów dla lekarzy na Wydziale Lekarskim w Krakowie od 2 do 21 grudnia 1907 roku; Program kursów dla lekarzy na Wydziale Lekarskim w Krakowie od 2 do 23 grudnia 1909 roku.

¹¹⁹⁰ Arch. UJ, WL II 620, Kursy dokształcające (fachowe) dla lekarzy. Sprawozdanie z konferencji w przedmiocie kursów fachowych dla lekarzy odbytej we Lwowie 25 lipca 1907 roku.

¹¹⁹¹ J. Fierich, *Studium Rolnicze...*, s. 56–60.

praktycznego przygotowania studentów rolnictwa (w tym czasie w Akademii Rolniczej w Wiedniu oraz w szkole w Dublanach obowiązywała już praktyka wakacyjna). Inicjatorem i twórcą Komisji Praktyk był Kazimierz Rogoyski, który pozyskał do współpracy Towarzystwo Kółek Ziemian. Prezesem Komisji został Jan Mycielski. Komisja wyszukiwała gospodarstwa mogące przyjąć praktykantów¹¹⁹². W wyszukiwaniu odpowiednich majątków do odbycia praktyk pomagała także Sekcja Praktyk Kółka Rolników.

4. Powszechne Wykłady Uniwersyteckie

Na rzecz społeczeństwa polskiego kadra Uniwersytetu Jagiellońskiego działała nie tylko poprzez poczynania o charakterze naukowym i zawodowym. Za równie ważny element edukacji społeczeństwa uznawano popularyzowanie osiągnięć nauki w przystępnej formie¹¹⁹³. Realizowano ją w formie publicznych wykładów naukowych, a sama idea była wynikiem poszerzenia się potrzeb oświatowych społeczeństwa i objęcia nimi także kształcenia dorosłych. Działania o tym charakterze znane były na wielu uniwersytetach. W Cambridge James Stuart w latach sześćdziesiątych XIX wieku zorganizował serię wykładów popularyzujących naukę, a przeznaczonych dla organizacji kobiecych i robotników¹¹⁹⁴. W kolejnych latach rozpowszechniły się na wielu brytyjskich uczelniach, przybierając niekiedy bardziej sformalizowane modele. Na grunt austriacki zostały przeniesione w latach osiemdziesiątych. Funkcjonowały w Wiedniu, Grazu, Innsbrucku, a od 1899 roku także we Lwowie¹¹⁹⁵. Wykłady lwowskie objęły tereny Galicji Wschodniej, a duża frekwencja wskazywała na widoczne zapotrzebowanie społeczne, zwłaszcza ze strony inteligencji. W pierwszym roku działalności (1899/1900) wyniosła blisko 30 tysięcy osób, a w drugim (1900/1901) już ponad 60 tysięcy. Dla porównania, w Wiedniu w roku akademickim 1900/1901 słuchaczy było

¹¹⁹² Praktykę można było odbywać przed studiami (dwumiesięczną) lub po ich ukończeniu (czternasto- lub dwudziestoczwymiesięczną).

¹¹⁹³ Jak trafnie ujął to R. Terlecki, „popularyzacja nauki stała się zajęciem godnym nawet profesorów uniwersyteckich”. R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Monografie z Dziejów Oświaty, t. 34, Wrocław 1990, s. 188.

¹¹⁹⁴ J. Miąso, *Początki uniwersytetów ludowych i uniwersytetów powszechnych*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, t. 2, Warszawa 1967, s. 707.

¹¹⁹⁵ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Odpis Pisma Senatu do MWiO w sprawie powołania Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich z 6 maja 1902 roku, k. 2.

15 tysięcy, a w Innsbrucku niecałe 4 tysiące¹¹⁹⁶. Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego uznał, że konieczne jest szybkie uruchomienie podobnych wykładów na terenie Galicji Zachodniej. Zadanie to powierzono w listopadzie 1901 roku Wiktorowi Czermakowi¹¹⁹⁷. Utworzono specjalny komitet, który przygotował projekt organizacji wykładów przedstawiony wiosną 1902 roku Senatowi. Na początku października 1902 roku MWiO zatwierdziło Statut Organizacyjny Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich (PWU) oraz przyznało subwencję w wysokości 3000 K¹¹⁹⁸. Wzorowano go na rozwiązaniach stosowanych przez Uniwersytet Lwowski. Celem wykładów było „szerzenie oświaty i nauki w społeczeństwie”¹¹⁹⁹. Objęły one Kraków oraz inne miejscowości zachodniej części Galicji, aż po Przemyśl¹²⁰⁰ (warunkowane to było możliwościami finansowymi). W statucie zastrzeżono, że tematyka wykładów nie będzie odnosiła się do bieżących spraw religijnych, politycznych i społecznych¹²⁰¹. Wykładami kierował Zarząd składający się z przewodniczącego, zastępcy i dziewięciu członków (czterech wybierał Senat, dwóch Wydział Filozoficzny, a pozostałe wydziały po jednym). Wykłady prowadzili przedstawiciele kadry wszystkich stopni, od profesorów po asystentów i otrzymywali za nie wynagrodzenie¹²⁰². Z PWU współpracowali: Tadeusz Grabowski, Jan Łoś, Stanisław Windakiewicz, Konstanty Zakrzewski, Ludwik Bruner, Włodzimierz Czerkawski, Roman Dyboski, Tadeusz Estreicher, Emil Godlewski, Zdzisław Jachimecki, Kazimierz Kostanecki, Józef Milewski, Józef Rostafiński i Stanisław Tarnowski¹²⁰³. Pierwszy zarząd powołano w maju 1903 roku. Pierwszym przewodniczącym został Wiktor Czermak i pełnił swoją funkcję

¹¹⁹⁶ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Odpis Pisma Senatu do MWiO w sprawie powołania Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich z 6 maja 1902 roku, k. 2.

¹¹⁹⁷ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Odpis Pisma Senatu do MWiO w sprawie powołania Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich z 6 maja 1902 roku, k. 3.

¹¹⁹⁸ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Pismo Namiestnictwa do Senatu z 13 listopada 1902 roku o zgodzie na wykłady i subwencję w wysokości 3000 K na rok 1903.

¹¹⁹⁹ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Statut Organizacyjny Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich, § 1.

¹²⁰⁰ Sam Przemyśl był w zasięgu wykładów prowadzonych przez Uniwersytet Lwowski.

¹²⁰¹ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Statut Organizacyjny Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich, § 2.

¹²⁰² Honorarium wynosiło 10 K za godzinę wykładu, z zastrzeżeniem, że koszt godziny wraz ze zwrotem kosztów podróży nie przekroczy 20 K. Ostateczny koszt godziny wykładów w Krakowie wynosił 15 K, a na prowincji 25 K.

¹²⁰³ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki...*, s. 187.

do roku 1912¹²⁰⁴. Po nim kierownictwo przejął Tadeusz Grabowski, który w 1915 roku zrezygnował z powodu złego stanu zdrowia. Kolejnym przewodniczącym został Michał Siedlecki.

Na pierwszym posiedzeniu Zarządu 17 lipca 1903 roku opracowano plan działań i podjęto podstawowe decyzje dotyczące poziomu wykładów, ich zasięgu, programu, honorariów, pomieszczeń na wykłady oraz sposobów pozyskiwania funduszy¹²⁰⁵. Wykłady były przeznaczone dla szerokich warstw społecznych. Organizowano je w pierwszym rzędzie dla mieszkańców mniejszych miejscowości: Białej, Bochni, Chrzanowa, Jasła, Jaworzna, Mielca, Oświęcimia, Sanoka, Nowego Sącza, Nowego Targu, Sucheju, Wadowic, Wieliczki, Zakopanego i Zatora. Natomiast w przypadku Rzeszowa i Tarnowa początkowo uznano, że miejscowe stowarzyszenia podejmują wystarczające działania edukacyjne. Jednak w praktyce wykładami objęto także te miasta¹²⁰⁶. Wykłady dzieliły się na dwa zasadnicze cykle tematyczne: przyrodniczo-lekarski i historyczny. Na terenie Krakowa w sprawie pomieszczeń zwracano się o pomoc do Rady Miasta, lecz w praktyce wielokrotnie wykłady odbywały się w budynkach uniwersyteckich.

Na budżet Wykładów składały się środki z subwencji ministerialnej, datków osób prywatnych i stowarzyszeń oraz z opłaty od uczestników. Administratorem był kwesor, a sprawozdanie finansowe składano w MWiO za pośrednictwem Namiestnictwa. Uzyskano wsparcie finansowe od Sejmu Krajowego w wysokości 1000 K rocznie¹²⁰⁷. Pozyskano także fundusze miejskie (w wysokości 500 K). W roku 1906/1907 MWiO podwyższyło dofinansowanie do 4000 K. Suma stałych dotacji ukształtowała się na poziomie 5500 K rocznie i nie zmieniła się do końca okresu autonomicznego. Z dotacji opłacano prezesa zarządu za organizowanie wykładów (1200 K) i sekretarza (600 K). Koszty prowadzenia kasy, księgowości, sprzedaży biletów i usług biurowych wynosiły około 760 K. Pozwalało to na zorganizowanie 40–50 wykładów w Krakowie i 30–40 na prowincji¹²⁰⁸. Do roku 1917/1918 pobierano od uczestników opła-

¹²⁰⁴ Arch. UJ, S II 990a, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Pismo Senatu z 2 listopada 1912 roku.

¹²⁰⁵ Arch. UJ, S II 990, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Protokół z posiedzenia Towarzystwa UWP z 17 lipca 1903 roku.

¹²⁰⁶ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok akademicki 1903/1904*, Kraków 1904, s. 5; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok akademicki 1913/1914*, Kraków 1914, s. 37.

¹²⁰⁷ Arch. UJ, S II 990, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Protokół z posiedzenia Towarzystwa UWP z 17 lipca 1903 roku.

¹²⁰⁸ Arch. UJ, S II 991, Akta Senatu, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie, Sprawozdania z działalności i statystyka, Pismo Zdzisława Jachimeckiego z 9 maja 1919 roku

tę w wysokości 20 halerzy od dorosłych i 10 halerzy od młodzieży. Dochód z biletów pokrywał koszty druku afiszy i ogłoszeń. Powstawały także lokalne komitety, które przejmowały odpowiedzialność finansową za przedsięwzięcie, czasem znacznie lepiej wynagradzając prelegentów. Tak było na przykład w przypadku wykładów w Wieliczce, w Jaworznie czy w Zakopanem¹²⁰⁹.

Uroczyste otwarcie Wykładów Powszechnych odbyło się 1 grudnia 1903 roku. W ciągu czterech pierwszych miesięcy (od 1 grudnia 1903 do 31 marca 1904) wygłoszono 105 niedzielnych publicznych prelekcji (w Krakowie 78, w Jaśle, Nowym Sączu i Tarnowie po 5, w Bochni 8, w Chrzanowie 4)¹²¹⁰. Ogólna liczba słuchaczy osiągnęła 19 351 osób (z czego na Kraków przypadło 13 742). Z prośbą o zorganizowanie wykładów zwracały się władze miejskie i stowarzyszenia publiczne z wielu miast prowincjonalnych¹²¹¹. W związku z potrzebą zakupu wyposażenia (aparaty projekcyjne, przezrocza) fundusze szybko wyczerpały się, co uniemożliwiło spełnienie wszystkich prośb. W ciągu pierwszych czterech lat odbyło się 590 wykładów dla 87 268 słuchaczy. Po sześciu latach liczba sięgnęła 945 wykładów dla 142 817 osób. Natomiast spadek liczby wykładów w latach 1906–1907 był efektem zainwestowania znacznych funduszy w projektor, tzw. skioptikon i zestaw przezroczy. Także choroba Wiktora Czermaka spowodowała pewien zastój¹²¹². Jednak szybko zintensyfikowano działania i liczba odczytów w ostatnich latach przed I wojną światową ponownie rosła (tab. 15).

Tabela 15. Liczba wykładów i słuchaczy w ramach Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich (1903–1914)

Rok akademicki	Liczba			
	wykładów		słuchaczy	
	ogółem	poza Krakowem	ogółem	poza Krakowem
1903/1904	105	27	19 351	5 609
1904/1905	172	111	22 500	14 320
1905/1906	184	91	27 073	14 321
1906/1907	129	76	17 774	—*

do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia, dotyczący funduszy Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich.

¹²⁰⁹ Tamże.

¹²¹⁰ Po czterech miesiącach wyczerpały się środki na organizowanie wykładów. *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok akademicki 1903/1904*, Kraków 1904, s. 5.

¹²¹¹ Tamże, s. 6.

¹²¹² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok akademicki 1911/1912*, Kraków 1912, s. 10.

Rok akademicki	Liczba			
	wykładów		słuchaczy	
	ogółem	poza Krakowem	ogółem	poza Krakowem
1907/1908	188	118	30 141	20 253
1908/1909	167	95	25 003	15 121
1909/1910	167	89	27 714	17 343
1910/1911	169	83	21 804	14 765
1911/1912	88	44	12 368	8 744
1912/1913	122	23	11 503	2 049
1913/1914	144	63	13 266	7 246

Źródło: Arch. UJ, S II 991; S II 991, Sprawozdania Senatu do Namiestnictwa z funkcjonowania Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich [lata 1904–1914].

* W sprawozdaniu za rok 1906/1907 podano tylko ogólną liczbę wykładów.

W ramach wykładów powszechnych zorganizowano w 1904 roku również zajęcia w okresie letnim i nadano im nazwę Kursów Wakacyjnych. Przeznaczone były dla nauczycieli szkół ludowych oraz osób z zaboru pruskiego i rosyjskiego spędzających wakacje w Galicji. W pierwszym kursie wzięło udział pięćdziesięciu osób, a z ramienia krakowskiej uczelni wykłady prowadzili Józef Milewski, August Sokołowski i Marian Zdziechowski. Organizowano je również w latach kolejnych¹²¹³. W działalność edukacyjną zaangażowani byli także studenci, którzy organizowali publiczne wykłady w ramach Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczniów. Prelekcje prowadzone były od roku 1867, a wśród wykładowców znaleźli się: Józef Majer, Julian Dunajewski, Józef Łepkowski, Józef Szujski, Josef Oettinger, Wincenty Pol i Lucjan Rydel. Z powodów finansowych działalność ta zanikła w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Przejęła ją jednak Czytelnia Akademicka, która w latach 1871–1873 utworzyła nawet specjalną komisję oceniającą jakość wykładów. Chciano też zorganizować wydawnictwo książek dla ludu, ale uniemożliwił to sprzeciw policji. Od 1873 roku w Czytelni Akademickiej urządzano publiczne „wieczory Mickiewiczowskie”, na które składały się odczyty, deklamacje i występy muzyczne¹²¹⁴.

Z terenu lwowskiego dotarła do Krakowa inicjatywa Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego (TUL). Instytucję, która swoją działalność rozpoczęła w 1899 roku, cztery lata później przeniesiono do Krakowa, a na jej czele stanął Odo Bujwid. W krakowskich wykładach TUL brali udział jako wykładow-

¹²¹³ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki...*, s. 187.

¹²¹⁴ L. Boroński, *Dziesięć lat istnienia Czytelni Akademickiej w Krakowie*, Kraków 1876, s. 12–14.

cy Leon Marchlewski, Wacław Sobieski i Stanisław Zakrzewski. Działania nakierowane były na pracę w środowiskach robotniczych, jednak ich odzew był niewielki. Towarzystwo kojarzone było z ruchem socjalistycznym, co utrudniało jego akceptację. Pod koniec pierwszego dziesięciolecia XX wieku TUL nieco straciło partyjny charakter, pozostając stowarzyszeniem, z którym sympatyzowała lewicująca inteligencja. W wykładach uczestniczyli między innymi Ludwik Bruner, Józef Grzybowski i Wiktor Czermak¹²¹⁵.

Wykłady dla dorosłych były na gruncie galicyjskim urzeczywistnieniem idei uniwersytetu powszechnego. Popularyzowały one osiągnięcia nauki w miastach prowincjonalnych i edukowały społeczeństwo. Koncepcja wykładów przetrwała okres I wojny światowej, a w dwudziestoleciu międzywojennym rozprzestrzeniła się na inne polskie uniwersytety i prowadzono je do 1939 roku.

5. Uniwersytet a szkoły średnie

5.1. Prace nad reformą szkół średnich

Kadra Uniwersytetu Jagiellońskiego podejmowała również liczne działania na rzecz edukacji młodzieży galicyjskiej. Grono profesorskie instytucjonalnie bądź pozainstytucjonalnie było powiązane z systemem szkolnictwa średniego¹²¹⁶. Stanisław Madeyski pełnił w latach 1893–1895 funkcję ministra wyznań i oświaty. Liczna grupa profesorów żywo współpracowała z opiekującą się szkolnictwem średnim Radą Szkolną Krajową (RSK). Michał Bobrzyński i Fryderyk Zoll stali na czele tej instytucji, a Stanisław Tarnowski i Henryk Jordan byli w niej przedstawicielami Krakowa. Kazimierz Morawski wiele lat pełnił funkcję eksperta do spraw oświatowych, natomiast wybitny filolog klasyczny Leon Sternbach w latach 1905–1919 był przedstawicielem wyznania mojżeszowego. Z kolei RSK przekazywała uniwersytetowi informacje o potrzebach w zakresie kształcenia nauczycieli szkół średnich i wielokrotnie korzystała z pracowników nauki jako ekspertów. Innym ogniwem łączącym szkolnictwo wyższe z oświatą byli docenci prywatni, którzy przed otrzymaniem katedr często łączyli działalność naukową z pracą w zawodzie nauczycielskim¹²¹⁷.

¹²¹⁵ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki...*, s. 167–178.

¹²¹⁶ Szerzej: M. Stinia, *Uniwersytet Jagielloński wobec potrzeb szkolnictwa średniego w Galicji w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Oświata na ziemiach polskich pod zaborami wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. A. Meissner, J. Potoczny, Lublin 2013, s. 189–205.

¹²¹⁷ U. Perkowska, *Kształtowanie się zespołu naukowego...*, s. 59.

Zarówno bezpośrednio, jak i poprzez udział w gremiach opiniotwórczych, grono profesorskie brało udział we wszystkich dyskusjach poświęconych problematyce poprawy jakości nauczania w szkołach średnich. W 1880 roku Sejm Krajowy zwrócił się do Akademii Umiejętności z prośbą o opinię w sprawie reformy szkół średnich. W powołanej w tym celu komisji wzięli udział przede wszystkim profesorowie uniwersyteccy: Józef Majer, Józef Szujski, Franciszek Karliński, Stefan Kuczyński, Lucjan Malinowski, Kazimierz Morawski, Stanisław Tarnowski, Maurycy Straszewski i Maksymilian Iskrzycki. Wspólnie z dyrektorami i nauczycielami szkół średnich wypracowano ocenę sytuacji w szkolnictwie średnim, zdiagnozowano przyczyny oraz zaproponowano program zmian¹²¹⁸. W przygotowanym raporcie absolwentom gimnazjów zarzucano brak umiejętności myślenia, słabą znajomość języków obcych i trudności w prawidłowym posługiwaniu się językiem polskim. Przyczyny tego zjawiska upatrywano w przeludnieniu szkół, małej liczbie etatów nauczycielskich oraz w słabych kwalifikacjach pedagogów. Najważniejszy zarzut dotyczył pozornej polonizacji szkół średnich, które — zdaniem komisji — pod względem metodycznym i pedagogicznym nadal pozostały gimnazjami niemieckimi. Zażądano nadania szkole narodowego charakteru, poprawy higieny w placówkach oświatowych oraz ograniczenia liczby godzin nauki języków klasycznych na rzecz języka polskiego. Zwracano uwagę na konieczność podniesienia kwalifikacji nauczycieli, sugerowano wprowadzenie mundurków szkolnych. Równocześnie zakładano zachowanie klasycznego charakteru gimnazjum i eksponowano znaczenie moralno-religijnego wychowania szkoły¹²¹⁹. W kwestii nauczania języka polskiego postulowano ścisłą współpracę z RSK. Potrzeby w tym zakresie obejmowały ujednoczenie pisowni, uproszczenie gramatyki oraz pogłębienie znajomości literatury wśród młodzieży. Na czele sekcji języka polskiego przy komisji naukowej RSK stał Stanisław Tarnowski. Efektem tych prac było wprowadzenie nowych podręczników — wypisów polskich dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych¹²²⁰.

Żywy był udział kadry profesorskiej w dyskusjach nad miejscem poszczególnych przedmiotów w systemie nauki gimnazjalnej. Jednym z forów wymiany poglądów było Koło Krakowskie Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych (TNSW) zawiązane w 1884 roku i będące częścią ogólnogalicyskiej organizacji zrzeszającej nauczycieli. Przez pierwsze trzy lata kierował nim Michał Bobrzyński. Podczas posiedzeń Towarzystwa głos zabierali między

¹²¹⁸ J. Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993, s. 76–77; S.I. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jej modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974, s. 94–114.

¹²¹⁹ J. Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności...*, s. 76–77.

¹²²⁰ S.I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej...*, s. 80.

innymi Maurycy Straszewski, który wypowiadał się na temat propedeutyki filozofii, Władysław Kulczyński w sprawie nauczania historii naturalnej i Henryk Jordan, dążący do nadania większej rangi wychowaniu fizycznemu¹²²¹. Ten ostatni w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku stał również na czele krakowskiego oddziału TNSW¹²²². Jego batalia na rzecz poprawy zdrowia fizycznego uczniów poprzez zapewnienie fachowej kadry do gimnastyki oraz opieki lekarskiej, a także ogólnego wzrostu świadomości prozdrowotnej nauczycieli skutkowałą uruchomieniem na galicyjskich uniwersytetach wykładów z higieny dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich oraz utworzeniem w Krakowie w 1895 roku dwuletniego kursu wychowania fizycznego. Zajęcia kursu miały charakter teoretyczny oraz praktyczny. W wykładach teoretycznych mogli brać udział wszyscy studenci, natomiast zajęcia praktyczne obejmujące ćwiczenia gimnastyczne, prowadzenie gier, szermierkę oraz pływanie były przeznaczone wyłącznie dla kursantów¹²²³. Henryk Jordan był także inicjatorem serii otwartych pogadarek pedagogicznych przeznaczonych dla rodziców, których celem było ich edukowanie w zakresie problemów wychowawczych. Inicjatywa ta spotkała się z bardzo pozytywnym odzewem środowiska uniwersyteckiego. Część wykładów odbywała się w auli Collegium Novum, a wśród prelegentów byli profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ostatnich latach XIX wieku toczono polemiki w sprawie słabej skuteczności nauczania języka niemieckiego. Wziął w niej udział ówczesny lektor języka niemieckiego na Uniwersytecie, Karol Petelenz, który wraz z Ludomiłem Germanem w 1887 roku podjął się opracowania nowego programu i podręczników dla niższego gimnazjum, z zamiarem ograniczenia nauki gramatyki na rzecz praktycznych ćwiczeń z językiem. Zwłoka w aprobacie nowego programu przez władze ministerialne oraz przeciągająca się debata publiczna na temat miejsca języka niemieckiego w szkołach średnich Galicji spowodowała, że w sprawie tej zabrały głos autorytety naukowe. Wypowiedział się w tej sprawie m.in. Kazimierz Morawski. Ten wybitny filolog jednoznacznie zdiagnozował przyczyny istniejącej sytuacji, upatrując je przede wszystkim w niedostatecznej liczbie sił fachowych, zatrudnianiu dużej liczby zastępców nauczycieli (suplentów) oraz w przepełnieniu klas¹²²⁴. Ostatecznie zmiany programowe na rzecz zwiększenia liczby

¹²²¹ B. Łuczyńska, *Koło krakowskie TNSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych 1884–1939*, Kraków 1991, s. 35, 44.

¹²²² *Sprawy Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Sprawozdania z posiedzeń Kół. Koło krakowskie*, „Muzeum” 8, 1892, z. 3, s. 135; H. Smarzyński, *Dr Henryk Jordan...*, s. 72.

¹²²³ Wykłady dla kandydatów na nauczycieli gimnastyki, *Spis wykładów w półroczu letnim. Rok szkolny 1913/1914*, Kraków 1914, s. 31–32.

¹²²⁴ S.I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej...*, s. 87.

zajęć praktycznych z języka niemieckiego udało się zrealizować w 1892 roku, po wprowadzeniu nowego programu nauczania. W sprawie redukcji treści programów nauczania innych przedmiotów wypowiedział się też podczas dyskusji na pierwszej konferencji dyrektorów szkół średnich Galicji w 1893 roku Franciszek Schwarzenberg-Czerny. Kilkanaście lat później, w 1906 roku, w toku prac nad kierunkami zmian w kształceniu na poziomie szkoły średniej i w związku z opublikowaniem referatu przygotowanego w kole krakowskim TNSW *Nasza szkoła średnia, krytyka jej podstaw i konieczność reformy*¹²²⁵, powołano pod przewodnictwem ówczesnego rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Kazimierza Morawskiego krakowską Komisję Reformy Szkół Średnich. Komisja działała do 1909 roku, a efektem jej prac był program reformy szkół realnych. Kierunek kształcenia realnego miał umożliwić przekazywanie wiedzy przydatnej w życiu i opierać się na większej samodzielności uczniów¹²²⁶. Bacniejszą uwagę zwrócono na realizację potrzeb psychicznych uczniów na etapie gimnazjum niższego. Metody oparte na wykładzie i abstrakcyjnych teoriach miano zastąpić obserwacją i działaniem praktycznym uczniów. Logiczną konsekwencją były więc zalecenia ograniczenia treści nauczania. Postulowano także konieczność pogłębienia wśród uczniów gimnazjum wyższego znajomości najnowszej historii oraz aktualnych stosunków politycznych i społeczno-gospodarczych ziem polskich we wszystkich zaborach¹²²⁷. Domagano się poprawy sytuacji w zakresie wychowania fizycznego oraz higieny życia codziennego. Wobec procesów modernizacyjnych dokonujących się w Galicji na początku XX wieku i potrzeby kształcenia specjalistów mających wpływ na ożywienie gospodarcze w kraju, reforma tego typu szkół była szczególnie ważna. Oparcie nauczania na bloku matematyczno-przyrodniczym, przedłużenie nauki do ośmiu lat i wprowadzenie ćwiczeń praktycznych powodowało, że zaproponowany program zmian był nowoczesny i nastawiony na większą socjalizację uczniów. Szkoła miała kształtować młodych ludzi, aktywnych na polu gospodarczym, rozumiejących potrzeby ekonomiczne kraju i działających na rzecz jego rozwoju. Wyraźnie wskazano, że oświata musi mieć ściślejsze niż dotychczas związki z życiem gospodarczym Galicji, a potrzeby gospodarcze są pierwszorzędnymi potrzebami narodowymi. Krytycznie odniesiono się do idei otwierania gimnazjów realnych, stanowiących wyraźną konkurencję dla istniejących szkół realnych, które jako jedyne pozostawały w kompetencji

¹²²⁵ *Nasza szkoła średnia, krytyka jej podstaw i konieczność reformy*, Kraków 1906.

¹²²⁶ S.I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej...*, s. 194.

¹²²⁷ Tamże, s. 195.

władz krajowych. Wniosek dotyczący konieczności reformy szkół realnych został przyjęty przez sejm i uzyskał sankcję cesarską w 1912 roku.

Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego na posiedzeniu w dniu 6 listopada 1913 roku zajął się sprawą pogarszającego się poziomu zapisujących się na Uniwersytet absolwentów gimnazjów galicyjskich. W celu zbadania sprawy i opracowania programu naprawczego powołano komisję, w skład której weszli profesorowie: Kazimierz Morawski, Jan Nepomucen Łoś, Władysław Natanson, Wincenty Zakrzewski, Stanisław Zaremba, Michał Siedlecki. Kilka dni później Senat wezwał poszczególne wydziały do wypowiedzenia się na ten temat, formułując dwa pytania: jakie braki występowały u młodzieży rozpoczynającej studia uniwersyteckie w zakresie przygotowania merytorycznego, rozwoju umysłowego i moralnego oraz jakie zarządzenia wydziały uznawałyby za wskazane, by tę sytuację zmienić¹²²⁸. Wyniki raportu podano do publicznej wiadomości na łamach „Muzeum” w 1914 roku. Zebrane wnioski były bardzo krytyczne wobec istniejącego stanu rzeczy. Abiturientom zarzucano brak umiejętności samodzielnego myślenia, formułowania myśli w mowie i piśmie, uczenia się, a także problemy z pamięcią i skłonność do reprodukcji wiedzy. Zauważono natomiast wzrost świadomości narodowej i wyższy poziom patriotyzmu. Równie ważnym problemem był obniżający się poziom przygotowania merytorycznego do studiów wyższych, zauważalny w zasadzie we wszystkich przedmiotach (z języka łacińskiego, niemieckiego i polskiego, historii, matematyki oraz nauk przyrodniczych). Przyczyny upatrywano między innymi w złagodzeniu zasad klasyfikowania uczniów po reformach ministra Gustava Marcheta z 1908 roku. Senat Uniwersytetu wyraził także ubolewanie wobec niewykorzystywania przez władze inicjatyw i projektów TNSW dotyczących niezbędnych modyfikacji w systemie oświaty. Zauważono konieczność zmiany w kształceniu przyszłych nauczycieli, z uwzględnieniem w większym stopniu umiejętności i wiedzy z zakresu pedagogiki i dydaktyki. Podkreślono także fakt, że Uniwersytet Jagielloński rozpoczął prace nad reformą tego systemu, ale napotykał na opór władz centralnych. Na zakończenie memoriału rektor Kazimierz Kostanecki zaproponował podjęcie rozmów pomiędzy przedstawicielami RSK, Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uniwersytetu Lwowskiego i Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Celem spotkania miało być wypracowanie działań, które mogłyby stosunkowo szybko naprawić sytuację bez wprowadzania zasadniczych zmian w przepisach¹²²⁹. Na przeszkodzie tym zamierzeniom stanął wybuch I wojny światowej.

¹²²⁸ Arch. UJ, WF II 538.

¹²²⁹ *Wszechnica Jagiellońska o szkołach średnich*, „Muzeum” 30, 1914, t. 1, z. 5, s. 475–483.

5.2. Udział w pracach komisji egzaminacyjnych dla nauczycieli

Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego zaangażowani byli w system zawodowych egzaminów państwowych dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich. Od roku szkolnego 1868/1869 działała Krakowska Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich. Podobne istniały od połowy XIX wieku w Wiedniu, Pradze, Grazu, Innsbrucku i we Lwowie¹²³⁰. Charakterystyczne, że Komisja w Krakowie powstała na wniosek grona profesorskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego i miała duży udział w polonizacji gimnazjów, gdyż Lwów nie był przygotowany do egzaminowania po polsku. Będąc bardzo wymagająca, stała na straży poziomu merytorycznego nauczycieli szkół średnich i nierzadko odsyłała znaczną część kandydatów do powtórnego zdawania¹²³¹. Członkami komisji byli powoływani przez MWiO profesorowie uniwersyteccy oraz wybitni pedagodzy praktycy¹²³². Ta swoista „unia personalna” wiązała szkoły średnie ze szkołami wyższymi¹²³³. Wieloletnim przewodniczącym komisji był geograf Franciszek Schwarzenberg-Czerny, który stał na jej czele przez 23 lata. W jej skład wchodził wybitni naukowcy z Wydziału Filozoficznego¹²³⁴. W zależności od zestawu przedmiotów egzaminacyjnych określano stawiane kandydatom wymagania, wśród których był udział w określonych ćwiczeniach i seminariach uniwersyteckich. Działała także od 1905 roku Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Rysunków w Gimnazjach i Szkołach Realnych¹²³⁵. Skład tej pozostającej pod patronatem Akademii Sztuk Pięknych komisji stanowili w znacznej mierze profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracowali w niej egzaminatorzy: z historii sztuki Marian Sokołowski, Piotr Bieńkowski, Jerzy Mycielski i Julian Pagaczewski; z anatomii Kazimierz Kostanecki, Adam Bochenek i Henryk Hoyer; z języka polskiego i ukraińskiego (jako wykładowych) Józef Tretiak i Jan Łoś; z języka

¹²³⁰ R. Dutkova, *Uniwersytet Jagielloński. Czasy współczesne*, Kraków 1990, s. 14.

¹²³¹ I. Homola, *Nauczycielstwo krakowskie (1857–1914)*, w: *Inteligencja polska XIX i XX wieku*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 102; też, *Wykształcenie i uposażenie nauczycieli krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, „*Studia Historyczne*” 22, 1979, z. 2, s. 207. Zob. też: H. Kramarz, *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914...*

¹²³² M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004, s. 37.

¹²³³ R. Dutkova, *Uniwersytet Jagielloński...*, s. 10.

¹²³⁴ W roku 1901/1902 na 28 zwyczajnych profesorów Wydziału Filozoficznego 17 było członkami krakowskiej komisji egzaminacyjnej. *Skład Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku szkolnym 1901/1902, półrocze zimowe*, Kraków 1902, s. 19–26.

¹²³⁵ Arch. UJ, KENR 2, Organizacja Komisji, Pismo Namiestnictwa z 6 sierpnia 1905 roku, o powołaniu Komisji.

niemieckiego Wilhelm Creizenach i Spiridion Wukadinović oraz z matematyki Kazimierz Żorawski i Jan Śleszyński¹²³⁶. Na polecenie ministra oświaty Stanisława Madeyskiego skład Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Gimnastyki skompletował Henryk Jordan. W jej skład weszli, obok samego Jordana, profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego Kazimierz Kostanecki i Odo Bujwid¹²³⁷.

5.3. Doksztalcanie nauczycieli

Mający tak liczne związki z oświatą pracownicy uczelni byli świadomi, że studia uniwersyteckie nie zapewniają kandydatom do pracy nauczycielskiej wystarczających praktycznych kwalifikacji. Poprawie tego stanu miało służyć zwiększenie roli praktyki pedagogicznej. Leon Kulczyński uzyskał w 1889 roku zgodę od władz oświatowych na hospitacje lekcji w Gimnazjum św. Anny, w których mogli uczestniczyć studenci czwartego roku bądź osoby, które studia ukończyły, ale brały udział w zajęciach konwersatorium pedagogicznego¹²³⁸. Po hospitacjach, z udziałem nauczyciela prowadzącego, dyskutowano o przebiegu oglądanej lekcji. Kulczyński kontynuował swoje starania o wypracowanie praktycznego systemu kształcenia kandydatów na nauczycieli, proponując zorganizowanie na Uniwersytecie kursów praktycznych. Ideę oparcia kształcenia pedagogicznego na seminarium połączonym ze szkołą ćwiczeń zawarł Kulczyński już w swej habilitacji pt. „Wykształcenie nauczycieli gimnazjalnych”, opublikowanej we Lwowie w 1883 roku¹²³⁹. Działania na rzecz powołania kursów praktycznych traktował jako dopełnienie wykształcenia uniwersyteckiego. Uzyskały one pełną aprobatę członków Wydziału Filozoficznego. W ich efekcie, przy współpracy z RSK i za zgodą ministerstwa oświaty, w czerwcu 1895 roku utworzono kurs praktyczny dla kandydatów na nauczycieli¹²⁴⁰. Warunkiem uczestnictwa było ukończenie

¹²³⁶ Arch. UJ, KENR 2, Pismo do przewodniczącego Państwowej Komisji Egzaminacyjnej Nauczycieli F. Schwarzenberga-Czernego o składzie komisji z 7 listopada 1905 roku oraz pismo z 9 listopada 1912 roku o składzie komisji.

¹²³⁷ Arch. UJ, KENG 2, Pismo Namiestnictwa z 31 maja 1894 roku.

¹²³⁸ Arch. UJ, WF II 541, Doksztalcanie nauczycieli szkół średnich 1889–1939. Pismo L. Kulczyńskiego z 19 listopada 1889 roku do Dziekana Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Szczęsnego Kreutza z informacją o hospitacjach lekcji w gimnazjum św. Anny, dla studentów ostatniego roku studiów uniwersyteckich.

¹²³⁹ L. Kulczyński, *Praktyczny kurs kształcenia nauczycieli szkół średnich*, „Muzeum” 22, 1906, z. 2, s. 128; M. Skowron, *Życie i działalność pedagogiczna Leona Kulczyńskiego*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 9: *Biografie pedagogiczne*, Rzeszów 1997, s. 97.

¹²⁴⁰ Arch. UJ, WF II 541, Pismo RSK do dziekanatu Wydziału Filozoficznego w sprawie organizacji kursów przy gimnazjum św. Anny.

przynajmniej sześciu semestrów studiów uniwersyteckich. Kurs trwał przez cały rok szkolny (od września do czerwca), kandydaci otrzymywali stypendium w wysokości 300 złr w dziesięciu ratach i musieli się zobowiązać, że w tym czasie nie będą udzielać prywatnych lekcji. Do ich obowiązków należało pisanie sprawozdań dotyczących kwestii dydaktycznych zaobserwowanych w czasie pobytu w gimnazjum oraz prowadzenie dziennika hospitacji. Musieli hospitować lekcje ze wszystkich przedmiotów, aby mieć świadomość miejsca własnej dyscypliny w ogólnym systemie nauczania. Obserwacje lekcji w klasach od pierwszej do ósmej służyły poznaniu różnych stopni trudności i poziomów wymagań. Uczestnicy zobowiązani byli do udziału w konferencjach i spotkaniach organizowanych przez dyrekcję szkoły. Przebieg kursu był zsynchronizowany z zajęciami uniwersyteckimi¹²⁴¹. Decyzja MWiO z 1895 roku była tymczasowa, dlatego też RSK zwróciła się do dziekana Wydziału Filozoficznego w sprawie oceny użyteczności kursu i wypowiedzenia się, czy zajęcia w gimnazjum nie wpływają negatywnie na studentów¹²⁴². Po uzyskaniu pozytywnych opinii i przedstawieniu sprawozdania z przebiegu kursu wiedeńskie ministerstwo oświaty zdecydowało o dalszym jego istnieniu w kolejnych latach. Jednocześnie minister wezwał RSK, by na kurs wysyłała kandydatów dopiero po ukończeniu studiów, jedynie wolne miejsca można było uzupełniać studentami czwartego roku¹²⁴³.

Realizując wytyczne Ministerstwa, w roku 1912 Wydział Filozoficzny zwrócił się do Wydziału Prawa z propozycją zorganizowania dla kandydatów na nauczycieli wykładów o prawach i obowiązkach obywateli¹²⁴⁴. Wniosek poparł profesor prawa narodów Michał Rostworowski, który wskazał, że ich przygotowanie nie zaspokaja potrzeb przyszłych nauczycieli w zakresie treści przewidzianych programem nauczania dla szkół średnich, zwłaszcza w zakresie teorii i funkcji państwa. Program ten wymagał znajomości zasad ustroju Austro-Węgier i wszystkich krajów reprezentowanych w Radzie Państwa, funkcji państwa, prawa i obowiązków obywateli. Ministerstwo zaaprobowало od roku akademickiego 1912/1913 wykład nazwany „Encyklopedią wiadomości obywatelskich” i prowadzony przez Kazimierza Kumanieckiego.

Uwzględnianie nowych prądów w pedagogice i rozwój higieny powodowały poszerzanie zakresu przedmiotów obowiązkowych w szkołach

¹²⁴¹ Tamże.

¹²⁴² Arch. UJ, WF II 183, Studium pedagogiczne 1919–1945, Pismo Namiestnictwa do dziekanatu Wydziału Filozoficznego z 11 maja 1897 roku.

¹²⁴³ Arch. UJ, WF II 183, Studium pedagogiczne 1919–1945, Pismo Namiestnictwa do dziekanatu Wydziału Filozoficznego z 3 stycznia 1897 roku.

¹²⁴⁴ Arch. UJ, WP II 160, Pismo Wydziału Filozoficznego do Wydziału Prawa z 18 maja 1912 roku.

średnich. Nowe specjalności nauczycielskie wymagały odpowiedniego przygotowania merytorycznego i dydaktycznego. Z inicjatywy Henryka Jordana 16 lutego 1893 roku odbyło się w Uniwersytecie posiedzenie naukowe pod przewodnictwem ówczesnego dziekana Wydziału Filozoficznego Franciszka Schwarzenberga-Czernego, poświęcone problematyce kształcenia nauczycieli gimnastyki dla szkół średnich¹²⁴⁵. Wzięli w nim ponadto udział dziekan Wydziału Lekarskiego Leon Blumenstock-Halban, Tadeusz Browicz i Kazimierz Kostanecki. Zaproponowano wówczas, by przy Uniwersytecie Jagiellońskim zorganizować dwuletnie kursy dla nauczycieli wychowania fizycznego. Inicjatywa spotkała się z poparciem Senatu oraz rektora Stanisława Madeyskiego. Decyzję Ministerstwo podjęło reskrytem z 18 sierpnia 1894 roku, zezwalając na jego otwarcie z początkiem roku szkolnego 1895/1896. Program wzorowano na działającym już od czterech lat podobnym kursie w Pradze. W Krakowie zajęcia miały trwać cztery semestry — w pierwszym półroczu w wymiarze sześciu, a w pozostałych — dziesięciu godzin tygodniowo. Określono maksymalną liczbę uczestników na dwadzieścia osób. Program przewidywał zajęcia teoretyczne z anatomii i dietetyki, higieny, historię i metodykę gimnastyki oraz zajęcia praktyczne prowadzone w sali Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i w Parku Jordana. Wykłady prowadził między innymi Kazimierz Kostanecki, doskonały znawca anatomii porównawczej i opisowej. Po nim zajęcia przejął Emil Godlewski, specjalista z zakresu anatomii opisowej i embriologii. Z kolei wykłady z higieny prowadzili Odo Bujwid, pionier profilaktyki prozdrowotnej i higieny, oraz Kazimierz Nitsch. Kursem kierował Henryk Jordan. Na jego potrzeby opracował „Plan nauki zabaw i gier ruchowych na kursie gimnastycznym przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie”. Kurs ten był pierwszym na ziemiach polskich miejscem kształcenia nauczycieli wychowania fizycznego na poziomie akademickim¹²⁴⁶. Po Jordanie kierownictwo zajęć przejęli Odo Bujwid i Emil Godlewski¹²⁴⁷. Ministerstwo Wyznań i Oświaty reskrytem z 21 czerwca 1895 roku wprowadziło obowiązek zorganizowania wykładów z higieny szkolnej dla kandydatów na nauczycieli. Ich organizacji podjął się

¹²⁴⁵ H. Smarzyński, *Dr Henryk Jordan...*, s. 199.

¹²⁴⁶ Tamże, s. 200.

¹²⁴⁷ Tamże. Zob. też: A. Orchowski, *Kształcenie nauczycieli wychowania fizycznego w Krakowie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Rocznik Naukowy Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie”, t. 2, Kraków 1962, s. 47–65; M. Stinia, *Pomiędzy kortami tenisowymi a szkolnym podwórkiem. Z problematyki wychowania fizycznego w prywatnych gimnazjach galicyjskich czasów autonomii*, w: *Polska kultura fizyczna i turystyka na ziemiach polskich w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*, red. D. Dudek, *Studia i Monografie Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie* nr 57, Kraków 2009, s. 305–317.

Wydział Lekarski, a kierownictwo przekazano w ręce Odo Bujwida. Niestety Ministerstwo odrzuciło krakowski projekt poszerzenia tematyki kursu o zagadnienia z anatomii, fizjologii wieku dojrzewania oraz dietetyki¹²⁴⁸.

Działając na rzecz doskonalenia zawodowego nauczycieli, w roku 1901 profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego poparli inicjatywę TNSW, by przeprowadzić na uczelni, podobnie jak zrobiono to we Lwowie, kursy uzupełniające dla nauczycieli¹²⁴⁹. Zbiegło się to z działaniami MWiO zachęcającego do organizowania szkoleń prowadzonych przez profesorów uniwersyteckich¹²⁵⁰. W Krakowie odbywały się cyklicznie — na zmianę dla humanistów i dla nauczycieli przedmiotów matematyczno-przyrodniczych. Początkowo miały to być kursy wakacyjne, ostatecznie zdecydowano się na termin wiosenny. Organizowane były w marcu lub kwietniu i trwały od siedmiu do dziewięciu dni. Obejmowały cykl całodziennych wykładów prowadzonych przez profesorów i docentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kierownikiem kursów był Leon Sternbach, najwybitniejszy obok Karla Krumbachera bizantynista w nauce światowej¹²⁵¹. Kursy przeznaczone były przede wszystkim dla pedagogów ze szkół prowincjonalnych, którzy posiadając pełnię uprawnień zawodowych (profesorowie gimnazjalni oraz tzw. nauczyciele rzeczywiści), pragnęli zaktualizować swoją wiedzę. Na czas kursu otrzymywali oni urlop oraz skromny zasiłek na pokrycie kosztów podróży i pobytu w Krakowie. Uczestnicy mogli wybierać wykłady, które ich szczególnie interesowały. Niekiedy RSK wskazywała wykłady obowiązkowe, na przykład na kursie dla humanistów zorganizowanym w 1911 roku obowiązkowy był wykład Romana Nitscha „Zasady higieny szkolnej”¹²⁵². Udział w tym kursie zadeklarowało 134 nauczycieli, w tym

¹²⁴⁸ Arch. UJ, WL II 619, Wykłady popularno-naukowe i kursy doszkolające. Pismo grona Wydziału Lekarskiego do Namiestnictwa w sprawie wykładów z higieny szkolnej z listopada 1895 roku.

¹²⁴⁹ B. Łuczyńska, *Koło krakowskie TNSW...*, s. 67.

¹²⁵⁰ *W sprawie niedoszłych uzupełniających kursów wakacyjnych*, „Muzeum” 21, 1905, z. 8–9, s. 665–676.

¹²⁵¹ K. Korus, *Leon Sternbach*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego...*, s. 177.

¹²⁵² Arch. UJ, PKEN 48, Kursy wakacyjne dla nauczycieli, Program kursów odbytych w dniach 5–12 kwietnia 1911 roku: W. Creizenach, Goethe w świetle najnowszych publikacji; R. Dyboski, Wpływy greckie w poezji angielskiej; T. Grabowski, Stan badań nad historią literatury religijnej w XVI w.; tenże, Mickiewicz w świetle nowych źródeł; K. Hadaczek, Pheidias i jego szkoła; L. Kulczyński, Nowe plany gimnazjalne w zakresie nauki języków; J. Łoś, Dzisiejszy stan wiadomości o zabytkach języka polskiego do połowy XIV w.; A. Miodoński, Główne kierunki literatury rzymskiej w drugim, trzecim i czwartym wieku po Chrystusie; tenże, Stosunek łaciny do języków romańskich; K. Morawski, Nowe poglądy dotyczące augustowskich poetów; K. Nitsch, Znaczenie

38 z Krakowa i Podgórze oraz 96 pedagogów zamiejscowych¹²⁵³. Wykłady dla nauczycieli przedmiotów matematyczno-przyrodniczych prowadzili profesorowie: Karol Dziewoński, Emil Godlewski, Władysław Heinrich, Henryk Hoyer, Antoni Korczyński, Leon Marchlewski, Józef Morozewicz, Władysław Natanson, Stefan Pawlicki, Marian Raciborski, Maurycy Rudzki, Ludomir Sawicki, Michał Siedlecki, Jan Śleszyński, Marian Smoluchowski, Władysław Szajnocha, Stanisław Zaremba i Kazimierz Żorawski. W kursie zorganizowanym w 1914 roku większość wykładów wiązała się z prezentacjami bądź eksperymentami przeprowadzanymi na oczach uczestników. Program pozwalał nauczycielom na poznanie najnowszych osiągnięć naukowych z zakresu interesujących ich dziedzin. Poruszano także elementy praktycznych rozwiązań dydaktycznych (M. Smoluchowski „Uwagi o dydaktyce fizyki w szkołach średnich”; L. Sawicki „Kwestia laboratoriów geograficznych w szkołach średnich”; H. Hoyer „Proste preparaty anatomiczne do pokazów w szkole z demonstracjami”). Zajęcia na kursie wprowadzały też nauczycieli w problematykę filozofii, psychologii i pedagogiki (S. Pawlicki „O względności praw przyrody”; W. Heinrich „Z pogranicza psychologii i pedagogiki”)¹²⁵⁴. Szkolenia

dialektologii w teorii i praktyce językoznawczej; R. Nitsch, Zasady higieny szkolnej; ks. S. Pawlicki, Znaczenie Aten dla ludzkości; J. Rozwadowski, O praojczyźnie szczepu indoeuropejskiego; W. Rubczyński, Filozofia przedsokratesowa w świetle najnowszych badań i wydawnictw; tenże, O wybitniejszych przedstawicielach filozofii scholastycznej w Polsce w XV w.; T. Sinko, O dzisiejszym stanie kwestii homeryckiej; T. Sołtysik, Nauka środkiem wychowania; L. Sternbach, Idea filologiczna w starożytności; S. Stroński, Zwrot ku realizmowi w badaniach nad średniowieczną literaturą francuską; S. Windakiewicz, Znaczenie Mickiewicza.

¹²⁵³ Arch. UJ, PKEN 48, Kursy wakacyjne dla nauczycieli, pismo Rady Szkolnej Krajowej z 11 marca 1911 roku.

¹²⁵⁴ Arch. UJ, PKEN 48, Kursy wakacyjne dla nauczycieli. Program kursów odbytych w dniach 1–7 kwietnia 1914 roku: M. Raciborski, Systematyka dynamiczna (genetyka) z demonstracjami; E. Godlewski jun., Zjawiska wydzielania wewnętrznego w organizmie z demonstracjami; S. Pawlicki, O względności praw przyrody; W. Natanson, O jednostkach energii; M. Siedlecki, Wpływ warunków zewnętrznych na postać zwierząt, z demonstracjami; tenże, Podstawy nowszej systematyki zoologicznej; A. Korczyński, Niektóre nasze zdobycze w dziedzinie chemii organicznej z demonstracjami; J. Morozewicz, Synteza minerałów i skał; H. Hoyer, Proste preparaty anatomiczne do pokazów w szkole z demonstracjami; W. Szajnocha, Najnowsze zagadnienia z geologii z demonstracjami; tenże, Najnowsze zagadnienia z paleontologii z eksperymentami; K. Dziewoński, Chemia smoły węglowej i jej znaczenia dla nauki i przemysłu z demonstracjami; K. Żorawski, O kryteriach nakładania linii krzywych; S. Zaremba, Pojęcie liczby w świetle nowoczesnych badań; M. Raciborski, Zabytki przyrody; J. Śleszyński, O istocie dowodu matematycznego; M. Smoluchowski, O niektórych zjawiskach elektronowych z demonstracjami; tenże, Uwagi o dydaktyce fizyki w szkołach średnich; M. Rudzki, Budowa atmosfery; L. Marchlewski, Z postępów chemii biologicznej z de-

prowadzone były także po wybuchu I wojny światowej. Dla nauczycieli, którzy ewakuowali się w 1915 roku do Wiednia, przebywający tam profesorowie uniwersytetu krakowskiego i lwowskiego zorganizowali kurs doszkalający¹²⁵⁵. Do procesu kształcenia nauczycieli włączył się również Wydział Medyczny, organizując dla przyszłych nauczycieli wykłady z higieny szkolnej. Od 1911 roku prowadził je Roman Nitsch, bakteriolog z katedry Odo Bujwida (i jednocześnie bakteriolog miejski)¹²⁵⁶. Natomiast profesor Leon Wachholz prowadził wykłady z „Psychopatologii w odniesieniu do pedagogiki”.

5.4. Kształcenie dziewcząt

Złożoną kwestią pozostawała sprawa edukacji kobiet¹²⁵⁷. Już w początkach okresu autonomicznego wyrażano postulaty dotyczące kształcenia dziewcząt na poziomie szkoły wyższej. Dominowała jednak koncepcja tworzenia dla nich odrębnej struktury edukacyjnej. W toku tych dyskusji przybyły do Krakowa Adrian Baraniecki otworzył w 1868 roku przy Muzeum Techniczno-Przemysłowym Wyższe Kursy dla Kobiet¹²⁵⁸. Ich koncepcja wynikała z doświadczeń wyniesionych z jego z podróży po Anglii, gdzie zetknął się z organizowanymi przy Museum Kensington w Londynie kursami dla kobiet. Ich program obejmował nauki humanistyczne, przyrodnicze, artystyczne oraz umiejętności praktyczne polegające na pielęgnowaniu chorych i pomocy w nagłych wypadkach¹²⁵⁹. W polskich realiach Baraniecki pragnął umożliwić kobietom, także z zaboru rosyjskiego, uzyskanie narodowego wykształcenia — dyplom pozwalał na podjęcie pracy guwernantki prywatnej i nauczanie w rodzinach ziemiańskich¹²⁶⁰. Niewątpliwą jego zasługą było zaangażowanie do współpracy wysoko wykwalifikowanej kadry wykładowców, w dużej części profesorów z krakowskiego uniwersytetu. Za życia Baranieckiego byli to: historycy Stanisław Smolka, Anatol Lewicki, August Sokołowski, chemik Ernest Tytus Bandrowski, botanicy Antoni Rehman i Józef Rostafiński, mineralog Alojzy Alth, geolog Władysław Szajnocha, astronom Franciszek Karliń-

monstracjami; L. Sawicki, Najnowsze metody fotogrammetrycznych zdjęć kartograficznych; tenże, Kwestia laboratoriów geograficznych w szkołach średnich.

¹²⁵⁵ Arch. UJ, PKEN 48, Kursy wakacyjne dla nauczycieli. Program kursów odbytych w dniach 1–7 kwietnia 1914 roku.

¹²⁵⁶ T. Ostrowska, *Roman Nitsch*, PSB, t. 23, 1978, s. 151.

¹²⁵⁷ Szerzej: J. Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet...*, s. 226–230.

¹²⁵⁸ J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego w Krakowie (1868–1924)*, Kraków 1972, s. 22.

¹²⁵⁹ Tamże, s. 21.

¹²⁶⁰ J. Dybiec, *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, Kraków 2004, s. 300.

ski¹²⁶¹. Na kursach tych wykładali ponadto: Odo Bujwid, Napoleon Cybulski, Wiktor Czermak, Emil Godlewski, Władysław Heinrich, Izydor Kopernicki, Józef Kallenbach, Ludwik Kolankowski, Adam Krzyżanowski, Leon Marchlewski, Roman Rybarski, Maksymilian Siła-Nowicki, Maurycy Straszewski i inni. Wykłady tzw. niestałe prowadził również Józef Szujski. Przez wiele lat była to jedyna tego typu instytucja na ziemiach polskich¹²⁶². W 1880 roku do Wydziału Lekarskiego wpłynęło podanie Ludmiły Kummingsberg o zgodę na uczęszczanie jej jako hospitantki na zajęcia. Wówczas Uniwersytet musiał zmierzyć się już bezpośrednio z problemem dostępu kobiet do studiów¹²⁶³. Wyrażono zgodę na status hospitantki, natomiast nie zezwolono jej na immatrykulację, a więc zdawanie egzaminów¹²⁶⁴. Kilkanaście lat później, w 1894 roku, ponownie spierano się na temat przyjęcia kobiet — Polek studiujących w Genewie. Znaczna część grona profesorskiego była niechętna ich obecności na uczelni. Wśród kadry była jednak nieliczna grupa naukowców, którzy angażowali się w sprawę wyższego wykształcenia kobiet (np. Napoleon Cybulski czy Odo Bujwid). Dyskusja na ten temat, która przetoczyła się przez uczelnię krakowską, nie doprowadziła do sformułowania jednolitego stanowiska. Mniejsza część grona domagała się realizacji postulatów kobiet, większość wyczekiwała na decyzje Ministerstwa. Władze Uniwersytetu tylko wyjątkowo zezwoliły trzem kobietom na uczęszczanie od roku akademickiego 1894/1895 na zajęcia z farmacji¹²⁶⁵. W następnym roku akademickim Wydział Filozoficzny utworzył kolejnym pięciu kandydatkom możliwość studiowania. Wobec pozytywnych opinii na temat obecności kobiet na uniwersytetach, w 1897 roku Ministerstwo wydało rozporządzenie dopuszczające je do studiów na wydziałach filozoficznych całej monarchii habsburskiej¹²⁶⁶. Warunkiem było wykazanie się pomyślnie zdany egzaminem dojrzałości zgodnym z zasadami obowiązującymi w gimnazjach męskich. Wobec braku państwowych gimnazjów żeńskich niezbędne stało się utworzenie na terenie Krakowa placówki prywatnej. Już w roku 1896 przy zaangażowaniu Odo Bujwida i Napoleona Cybulskiego jako pierwsza powstała Prywatna Średnia

¹²⁶¹ J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet...*, s. 27–29.

¹²⁶² R. Dutkova, *Żeńskie gimnazja Krakowa w procesie emancypacji kobiet (1896–1918)*, Kraków 1995, s. 19.

¹²⁶³ J. Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet...*, s. 258.

¹²⁶⁴ Tamże.

¹²⁶⁵ U. Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego...*, s. 13.

¹²⁶⁶ *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich...*, s. 414. Szerzej: *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück. Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*, ed. W. Heindl, M. Tichy, Wien 1990.

Szkoła Żeńska z programem gimnazjalnym¹²⁶⁷. Konflikt z Uniwersytetem, w jaki popadł Bujwid, odbił się na postrzeganiu szkoły przez środowisko krakowskie. Kryzys pogłębił się po zatrudnieniu wydalonej z Królestwa Polskiego kontrowersyjnej i ostentacyjnie demonstrującej swój światopogląd Stefanii Sempołowskiej. Jednak kształcenie kobiet na poziomie średnim stało się faktem. Kolejna szkoła powstała przy udziale profesora Wydziału Lekarskiego — Tadeusza Browicza i Wydziału Filologicznego — Józefa Treliaka. Koncesję uzyskano w 1905 roku, a nowa szkoła średnia (Prywatne Gimnazjum Żeńskie im. Królowej Jadwigi) prowadziła zajęcia w duchu narodowym i religijnym. Wszystkie te działania sprawiały, że wykładowcy Uniwersytetu na trwałe wpisali się w proces kształtowania systemu edukacji kobiet w Galicji.

5.5. Autorstwo podręczników dla szkół średnich

Istotny wpływ na efektywność kształcenia miały stosowane w szkołach środki dydaktyczne¹²⁶⁸. Zwłaszcza polonizacja oświaty stworzyła fundamentalną potrzebę, jaką było opracowanie podręczników do szkół średnich¹²⁶⁹. Po okresie germanizacji, gdy korzystano z podręczników niemieckich (a później też z tłumaczeń podręczników niemieckich lub czeskich), przystąpiono do opracowania oryginalnych polskich wydawnictw. Procesowi temu sprzyjał postęp w poszczególnych dziedzinach nauki oraz w pedagogice i dydaktyce. Motywami do podejmowania tych działań nie był wyłącznie zysk, ale powinność wobec społeczeństwa i chęć upowszechnienia osiągnięć nauki. W początkach epoki autonomicznej jako pierwsi z profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego podręczniki szkolne opublikowali Emil Czymbański, Maksymilian Nowicki i Karol Mecherzyński. Czymbański, powołany w 1851 roku na stanowisko profesora chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego, był jedną z pierwszych osób, która podjęła się w tym czasie stworzenia polskiego podręcznika do chemii, a co za tym idzie — upowszechnienia polskiego słownictwa chemicznego. Na podstawie swojego akademickiego podręcznika *Chemia nieorganiczna* przygotował również wersję dla szkół średnich¹²⁷⁰. Z zakresu nauk przyrodniczych

¹²⁶⁷ R. Dutkova, *Żeńskie gimnazja Krakowa...*, s. 27.

¹²⁶⁸ Fragment tego rozdziału został opublikowany jako: M. Stinia, *Osiągnięcia krakowskiego środowiska naukowego w dziedzinie pisarstwa podręcznikowego w okresie autonomicznym*, „Opinie Edukacyjne Polskiej Akademii Umiejętności. Prace Komisji PAU do Oceny Podręczników Szkolnych”, t. 11, red. G. Chomicki, Kraków 2013, s. 37–46.

¹²⁶⁹ M. Kocójowa, *Krakowski świat książki doby autonomii galicyjskiej*, Kraków 1990, s. 45–60.

¹²⁷⁰ E. Czymbański, *Chemia nieorganiczna mniejsza dla szkół realnych*, Kraków 1874; Z. Wojtaszek, *Zarys historii katedr chemicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*

podręcznik opracował Maksymilian Siła-Nowicki. W latach 1868–1869 wydano podręcznik do zoologii w trzech współprawnych częściach (*Zwierzęta ssące; Ptaki. Plazy. Ryby; Bezkręgowce*)¹²⁷¹. Książka ta doczekała się w latach 1868–1903 aż dziesięciu wydań. Z kolei profesor historii literatury Karol Mecherzyński, który swoje doświadczenie pedagogiczne rozwijał jako nauczyciel krakowskich szkół św. Barbary i św. Anny, w latach siedemdziesiątych XIX wieku opublikował dwa podręczniki do nauki języka polskiego przeznaczone do szkół wydziałowych¹²⁷². Był także autorem innych podręczników szkolnych z historii literatury polskiej¹²⁷³. Zawierały one charakterystykę najważniejszych twórców literatury narodowej, a główną ich cechą było dążenie do nobilitacji kultury polskiej. Podręczniki Mecherzyńskiego stanowiły też pierwszą w Galicji próbę powiązania historii literatury z lekturą odpowiednio dobranych tekstów literackich¹²⁷⁴. Koncepcję doboru treści sam autor określał zgodnie ze starożytną zasadą *non multum sed multa*: „Mam raczej przekonanie, że jak każda historia, tak i historia literatury najlepiej wraża się w umysł przez określenie całości nie w wielu, ale głównych i mocno zarysowanych obrazach”¹²⁷⁵.

Do nauki filozofii w pierwszym okresie autonomii używany był obszerny podręcznik autorstwa Józefa Kremera¹²⁷⁶. Nad podręcznikiem pracował od roku 1865, ale nie doczekał się jego wydania, które nastąpiło dopiero rok po śmierci autora. Mimo pozytywnych ocen ogólnych i wysokiej wartości naukowej, pod koniec lat osiemdziesiątych XIX wieku książka nie spełniała

(I X 1783 – 31 VIII 1939), w: *Studia z Dziejów Katedr Wydziału Matematyki, Fizyki, Chemii...*, s. 163. Planowany podręcznik do chemii organicznej nie ukazał się z powodu problemów osobistych autora.

¹²⁷¹ M. Siła-Nowicki, *Zoologia dla szkół niższych gimnazjalnych i realnych*, cz. 1–3, Kraków 1868–1869.

¹²⁷² K. Mecherzyński, *Stylistyka, czyli Nauka obejmująca pravidła dobrego pisanja. Do użytku młodzieży szkolnej*, Kraków 1870, wyd. 2, 1884; tenże, *Wypisy polskie dla szkół męskich i żeńskich z najcelniejszych pisarzy krajowych*, Kraków 1877.

¹²⁷³ Tenże, *Historia literatury polskiej dla młodzieży opowiedziana w krótkości*, Kraków 1873; tenże, *Przykłady i wzory z najcelniejszych poetów i prozaików polskich zebrane i zastosowane do historii literatury opowiedzianej w krótkości dla młodzieży*, Kraków 1874 (wyd. 2, 1877).

¹²⁷⁴ L.K. Słowiński, *Nauka literatury polskiej w szkole średniej w latach 1795–1914*, Warszawa 1976, s. 236.

¹²⁷⁵ K. Mecherzyński, *Przykłady i wzory z najcelniejszych poetów i prozaików polskich zebrane i zastosowane do historii literatury opowiedzianej w krótkości dla młodzieży*, wyd. 2, Kraków 1878, t. 2, s. V.

¹²⁷⁶ J. Kremer, *Początki logiki. Dla szkół średnich*, Kraków 1876.

już wymogów dydaktycznych, jak pisano, z powodu „braku wstępu psychologicznego i nauki o metodzie”¹²⁷⁷.

W latach osiemdziesiątych nastąpił rozkwit pisarstwa podręcznikowego. Powstały wówczas dzieła najlepsze i o najdłuższej żywotności. Do najwybitniejszych popularyzatorów nauk biologicznych należał Józef Rostafiński¹²⁷⁸. Jego opracowania przeznaczone dla szkół średnich były popularne i uznawane za bardzo dobre podręczniki do botaniki w okresie autonomii galicyjskiej (np. książka dla klas niższych gimnazjum doczekała się do wybuchu I wojny światowej ośmiu wydań)¹²⁷⁹. Dzieła znalazły swoje stałe miejsce w historii nauczania tego przedmiotu, zaliczono je nawet do najlepszych w ówczesnej Europie. Budził szacunek ich wysoki poziom merytoryczny oraz dydaktyczny¹²⁸⁰. Największym powodzeniem cieszył się jednak przewodnik do oznaczania roślin Rostafińskiego. Początkowo wydany w 1886 roku jako suplement do podręcznika, doczekał się w sumie aż 21 wydań (ostatnie, uzupełnione i zmienione ukazało się w 1979)¹²⁸¹.

W tym okresie ukazały się również dwa fundamentalne dzieła z zakresu nauczania historii, wznawiane przez następne kilkadziesiąt lat. Kilka pokoleń Polaków formowało swą wiedzę historyczną na podstawie dzieł Anatola Lewickiego i Wincentego Zakrzewskiego. Wydany w roku 1884 podręcznik historii Polski Anatola Lewickiego stał się przykładem jednego z najbardziej popularnych podręczników w dziejach nauczania historii Polski¹²⁸². Do 1916 roku miał siedem wydań. Książkę trafnie opisywano w recenzjach jako dzieło oparte „na najnowszych badaniach monograficznych, które czytelnik znajdzie wszystkie

¹²⁷⁷ Z powodu wznowienia Komisji naukowej w c.k. Radzie szkolnej krajowej, „Muzeum” 3, 1887, s. 65.

¹²⁷⁸ A. Zemanek, *Józef Rostafiński (1850–1928). Botanik, systematyk roślin niższych, historyk biologii*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Biologii...*, s. 89–100; B. Hryniewiecki, *Józef Rostafiński (1850–1928) w setną rocznicę urodzin*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 20, 1951, Suppl., s. 47–76; W. Grębecka, *Prace Józefa Rostafińskiego na tle tradycji historii botaniki w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 31/32, 1986, s. 491–504.

¹²⁷⁹ J. Rostafiński, *Botanika szkolna na klasy niższe*, Kraków 1886.

¹²⁸⁰ [Rec.] E. Godlewski, „Kosmos” 12, 1887, s. 36–56; [rec.] J. Jaworski, „Muzeum” 3, 1887, nr 1, s. 24–30.

¹²⁸¹ J. Rostafiński, *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin nasiennych*, Kraków 1886.

¹²⁸² A. Lewicki, *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*, Kraków 1886. Podręcznik wznawiany był wielokrotnie, nie tylko w okresie galicyjskim, ale i w okresie międzywojennym. Oprócz ziem polskich wydany był również w roku 1916 w Toledo (Ohio, USA) oraz w 1947 w Londynie. Wznowiony został też w Warszawie w roku 1999. Zob. J. Łosowski, *Anatol Lewicki*, Przemysł 1981.

wymienione w przypisach, a ułożone metodycznie, tokiem jasnym i przystępnym, z dobrym podziałem na rozdziały i paragrafy [...]. Związek z równoczesnymi wypadkami dziejów powszechnych wszędzie uwydatniony¹²⁸³. Mimo pojawiających się czasem dość krytycznych opinii recenzentów, że „książka jest ciężko napisana, ciężko podług niej uczyć, a jeszcze ciężiej z niej się uczyć”¹²⁸⁴, cieszyła się dużym powodzeniem. Korzystano z niej we wszystkich zaborach, a po 1918 roku na terenie całego państwa polskiego. Głosy o niedostosowaniu tego podręcznika do potrzeb szkolnych spowodowały, że w 1893 roku autor dokonał przeróbek i skrótów, a przez to lepiej dopasował go do potrzeb uczniów. Wydał również wersję rozszerzoną publikacji, uzupełnioną o czasy porozbiorowe¹²⁸⁵. Od wydania ósmego w 1919 roku książka ukazywała się pod tytułem *Zarys historii Polski*¹²⁸⁶. Ostatnia, trzynasta edycja tego podręcznika (jako pomocy szkolnej) została wydana w latach 1928–1929 (w dwóch tomach). Po śmierci Lewickiego (w 1899 roku) pojawiła się potrzeba uaktualnienia jego podręczników. Uczynił to najpierw Henryk Mościcki (w 1907), potem w początkach Drugiej Rzeczypospolitej Jan Friedberg, a w latach II wojny światowej w Londynie Józef Jasnowski i Franciszek Lenczowski.

Do kanonu podręczników dla starszych klas gimnazjalnych należała również historia powszechna autorstwa Wincentego Zakrzewskiego¹²⁸⁷. Jego dzieło charakteryzowało się przejrzystym i logicznym układem, zaliczane było wówczas do najlepszych w skali europejskiej¹²⁸⁸. Trzyczęściowe wydawnictwo opublikowane zostało po raz pierwszy w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku. Tom pierwszy poświęcony został historii starożytnej, tom drugi prezentował wieki średnie, a trzeci opisywał dzieje okresu nowożytnego. Zakrzewski oprócz dziejów politycznych uwzględnił w swoim podręczniku problematykę społeczną i kulturową, a fakty historyczne przedstawiał w związkach genetycznych. Dzieło na całe dziesięciolecie znalazło szerokie zastosowanie w gimnazjach galicyjskich. Do 1918 roku książka wydawana była aż osiem razy, a kolejnych pięć wydań miało miejsce już po odzyskaniu niepodległości.

¹²⁸³ „Szkoła. Tygodnik Pedagogiczny. Organ Towarzystwa Pedagogicznego” 17, 1884, nr 28, s. 399.

¹²⁸⁴ K. Rawer, *W sprawie nauki historii kraju rodzinnego*, „Muzeum” 3, 1887, s. 391.

¹²⁸⁵ A. Lewicki, *Zarys historii polskiej aż do najnowszych czasów*, wyd. większe 3, Kraków 1897.

¹²⁸⁶ Tenże, *Zarys historii Polski*, oprac. uzup. J. Friedberg, Warszawa 1919.

¹²⁸⁷ W. Zakrzewski, *Historia powszechna na klasy wyższe szkół średnich*, t. 1: *Historia starożytna*, Lwów 1891; t. 2: *Historia wieków średnich*, Kraków 1894; t. 3: *Historia nowożytna*, Kraków 1899.

¹²⁸⁸ J. Maternicki, *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974, s. 96.

Wśród autorów podręczników gimnazjalnych był związany ze Szkołą Główną Warszawską i Uniwersytetem Warszawskim Marian Aleksander Baraniecki. Posiadał on doświadczenie nauczyciela gimnazjalnego i zaangażowany był w tworzenie „Biblioteki Matematyczno-Fizycznej”, która miała dostarczyć na potrzeby społeczeństwa polskiego podręczniki do nauki matematyki i fizyki na wszystkich szczeblach nauczania¹²⁸⁹. „Biblioteka” łączyła rozproszone środowisko matematyków polskich. Baraniecki dał się poznać jako niestrudzony orędownik sprawy podniesienia poziomu oświaty matematycznej w społeczeństwie. Przez ostatnie dziesięć lat życia był profesorem matematyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jego prace były świadectwem dużych umiejętności pedagogicznych oraz językowych¹²⁹⁰. Jako propagator polskiego piśmiennictwa matematycznego wielokrotnie przypominał tłumaczom bardzo popularnych w całej monarchii habsburskiej podręczników do matematyki Franza Močnika, że w edukacji należy korzystać z istniejącego już polskiego języka matematycznego¹²⁹¹. Baraniecki jest również autorem polskich terminów matematycznych, które weszły na stałe do języka matematyki (liczba zespolona, przybliżenie z nadmiarem)¹²⁹².

Działania na rzecz pisarstwa podręcznikowego podjął również długoletni prezes Akademii Umiejętności Stanisław Tarnowski. Opublikowane przez niego (wraz z Franciszkiem Próchnickim) wypisy z dziejów literatury polskiej do końca okresu autonomicznego miały cztery wydania¹²⁹³. Utwory do tego podręcznika dobrano pod względem wartości artystycznej. Mocną stroną *Wypisów* był dobór tekstów, które dobrze oddawać miały charakter epoki. Do dziś pozostają one w kanonie literatury polskiej. Równocześnie jednak krytycy zarzucali autorom zbyt szczegółowe ujęcie oraz narzucanie czytelnikom własnych opinii¹²⁹⁴.

W roku 1890 wraz z Józefem Wójcikiem wydał Tarnowski jeszcze jeden podręcznik do historii literatury¹²⁹⁵. W oparciu o ten podręcznik powstało

¹²⁸⁹ Z. Opiał, *Zarys dziejów matematyki...*, s. 70.

¹²⁹⁰ M. Baraniecki, *Podręcznik algebry dla uczniów klas wyższych gimnazjów i szkół realnych Galicji*, Kraków 1893; tenże, *Podręcznik arytmetyki i początków algebry w czterech częściach dla uczniów klas niższych gimnazjów i szkół realnych Galicji*, Kraków 1894–1895.

¹²⁹¹ M. Stinia, *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860–1918*, „Prace Komisji Historii Nauki”, t. 6, red. A. Strzałkowski, Kraków 2004, s. 28.

¹²⁹² Z. Opiał, *Zarys dziejów matematyki...*, s. 71.

¹²⁹³ S. Tarnowski, F. Próchnicki, *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych*, cz. 1 i 2, Lwów 1891.

¹²⁹⁴ M. Stinia, *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich...*, s. 12.

¹²⁹⁵ S. Tarnowski, J. Wójcik, *Wypisy polskie dla klas wyższych gimnazjalnych i realnych*, cz. 1, Lwów 1890.

popularne opracowanie przeznaczone na potrzeby szkół realnych i seminariów nauczycielskich, które do 1912 roku miało pięć wydań¹²⁹⁶. Podręcznik do literatury ukraińskiej dla polskich gimnazjów niższych opracował ówczesny lektor języka ukraińskiego na Uniwersytecie Bohdan Łepki¹²⁹⁷. Wiele lat pracował on jako nauczyciel gimnazjalny. Liczne jego przekłady z literatury ukraińskiej na język polski były używane w szkołach, zwłaszcza *Słowo o wyprawie Igora* wydane w Krakowie w 1905 roku¹²⁹⁸. Autorem podręczników do religii w szkołach średnich był Maciej Sieniatycki, profesor teologii dogmatycznej. Jego opracowania cieszyły się dużą popularnością, o czym świadczą mogą liczne wydania przed i po 1918 roku¹²⁹⁹. Sieniatycki stosował w nich ustaloną przez siebie polską terminologię teologii dogmatycznej¹³⁰⁰.

Grono profesorskie uniwersytetu krakowskiego przez cały okres autonomiczny aktywnie uczestniczyło w pracach nad podręcznikami do szkół średnich. Zaangażowanie się ludzi nauki, tworzących i realizujących własne programy badań, w proces ich upowszechniania był wówczas elementem tradycyjnych związków łączących naukę z oświatą i stanowił swoistą odpowiedź na potrzeby edukacyjne społeczeństwa. Działalność ta miała również wpływ na recepcję polskiego słownictwa naukowego. O wartości ówczesnych podręczników jednoznacznie świadczy wielość wydań i długi czas stosowania. Natomiast skalę popularności wyznacza ich ponadgalicyjski zasięg — obecne były bowiem w pozostałych zaborach, a także w środowiskach polonijnych. Dorobek profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w dziedzinie pisarstwa podręcznikowego jest więc wymownym świadectwem dbałości tego środowiska o kształt i jakość nauczania.

¹²⁹⁶ *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół realnych i seminariów nauczycielskich*, z wypisów Stanisława Tarnowskiego przerobił Romuald A. Bobin, cz. 1: Lwów 1894; cz. 2: Lwów 1895.

¹²⁹⁷ B. Łepki, *Czytanka dla średnich szkół z polskim językiem wykładowym*, Lwów 1904.

¹²⁹⁸ R. Łużny, *Bohdan Łepki (1872–1941)*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego...*, Kraków 2000, s. 233.

¹²⁹⁹ M. Sieniatycki, *Dogmatyka ogólna*, wyd. 1: Lwów 1906, wyd. 4: Kraków 1920; tenże, *Dogmatyka szczegółowa*, wyd. 1: Lwów 1908, wyd. 4: Kraków 1920. Książki te, wydane wspólnie pod tytułem *Dogmatyka katolicka*, doczekały się jeszcze kolejnych dziesięciu wydań (ostatnie z nich na potrzeby Armii Polskiej na Wschodzie w Jerozolimie w 1943 roku i środowisk polonijnych w Bari w 1946 i Hanowerze w 1947). Tuż po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku ukazał się kolejny jego podręcznik (*Etyka katolicka*, Kraków 1919), który doczekał się siedmiu wydań (ostatnie: Kraków 1931).

¹³⁰⁰ S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego...*, s. 82.

6. Koło Uniwersyteckie Towarzystwa Szkoły Ludowej

Działania na rzecz edukacji społeczeństwa przejawiały się także w zaangażowaniu profesorów w prace Towarzystwa Szkoły Ludowej (TSL)¹³⁰¹. Już wśród współzałożycieli tej powstałej w 1891 roku organizacji był Ernest Bandrowski, profesor chemii, od 1896 roku dyrektor Szkoły Przemysłowej w Krakowie, poseł na Sejm Krajowy oraz współzałożyciel czasopisma „Nowa Reforma”. Od 1897 roku, kiedy to objął prezesurę TSL, towarzystwo przekształciło się w liczącą dziesiątki tysięcy członków instytucję oświatową¹³⁰². Bandrowski umiejętnie potrafił zjednoczyć przedstawicieli różnych opcji politycznych do wspólnych działań na rzecz edukacji społeczeństwa¹³⁰³.

TSL obejmowało swoimi działaniami społeczeństwo polskie w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim, Bukowinie, a także osadników polskich w Bośni i Hercegowinie. Praca na rzecz oświaty traktowana była jak rodzaj walki politycznej i obrona polskiego stanu posiadania¹³⁰⁴. Ostra rywalizacja na polu oświaty na obszarach zróżnicowanych etnicznie stymulowała akcje społeczne na rzecz działań edukacyjnych o narodowym charakterze. TSL cieszył się wyjątkowo szerokim społecznym poparciem i zaufaniem. W prace na rzecz Towarzystwa włączyli się aktywnie wykładowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego¹³⁰⁵. Dnia 3 czerwca 1909 roku odbyło się zebranie profesorów w sprawie utworzenia własnego koła TSL oraz zebrania funduszy na rzecz szkół kresowych. Zwrócono na nim uwagę zwłaszcza na tereny Śląska Cieszyńskiego, na których istniała pilna potrzeba wspierania polskiej oświaty rywalizującej ze szkołami z niemieckim językiem wykładowym. Zebraniu przewodniczył rektor Franciszek Fierich, a wśród gości znajdował się Henryk Sienkiewicz.

¹³⁰¹ *Sprawozdanie Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1910–1914*, Kraków 1914; M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911). W dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa*, Kraków 1911; S. Uhma, *Czterdzieści lat pracy Towarzystwa Szkoły Ludowej. Referat wygłoszony na XXXV Walnym Zejeździe Towarzystwa Szkoły Ludowej w Krakowie*, „Przewodnik Oświatowy” 28, 1931, nr 4–12, s. 1–13; W. Sikora, *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1928. Krótki rys działalności. Ilustrowany przewodnik dla zwiedzających dział TSL w pawilonie instytucji kulturalno-oświatowych na powszechnej wystawie krajowej w Poznaniu w roku 1929*, Kraków 1929; M.J. Żmichrowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej (1891–1939)*, Olsztyn 1992; A. Zwiercan-Witkowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej 1891–1939*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 53, 2003, s. 135–155.

¹³⁰² A. Zwiercan-Witkowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej...*, s. 142.

¹³⁰³ J. Hulewicz, *Zarys dziejów pracy kulturalno-oświatowej*, t. 2, Warszawa 1960, s. 118.

¹³⁰⁴ M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało...*, s. 10.

¹³⁰⁵ *Sprawozdanie Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1910–1914*, s. 4.

Referujący problem Włodzimierz Czerkawski podkreślił, że utworzenie takiego koła przy Uniwersytecie Jagiellońskim znacznie wzmocniłoby moralnie TSL i podkreśliłoby ponadpartyjny charakter działań tej organizacji¹³⁰⁶. Bandrowski jako prezes TSL przedstawił historię i cele działania stowarzyszenia. W dyskusji Kazimierz Morawski oraz Henryk Sienkiewicz jednoznacznie poparli konieczność powstania koła uniwersyteckiego. Wniosek zaakceptowano jednogłośnie, deklarując jednocześnie zbiórkę pieniędzy na rzecz potrzebujących wsparcia szkół w ramach tzw. Daru Grunwaldzkiego¹³⁰⁷. Do komisji mającej przygotować statut Koła powołano: Włodzimierza Czerkawskiego, Franciszka Gabryła, Władysława Leopolda Jaworskiego, Józefa Łazarskiego i Wiktora Cermaka. W listopadzie fundusze zebrane przez profesorów sięgały blisko trzynaście tysięcy koron¹³⁰⁸. Administracja funduszami spoczywała w rękach kancelarii Uniwersytetu. W styczniu 1910 roku złożono do Namiestnictwa statut stowarzyszenia: Koło Uniwersyteckie Towarzystwa Szkoły Ludowej w Krakowie. Liczba jego członków w 1913 roku wynosiła 131 osób¹³⁰⁹. Koło objęło opieką rejon Czechowic w powiecie bielskim, a fundusz postanowiono przekazać na utworzenie szkoły wydziałowej, w tym na zapewnienie jej odpowiedniego budynku¹³¹⁰. W powiecie bielskim ludność polska stanowiła 76,7% mieszkańców, a nie posiadała żadnej szkoły z polskim językiem wykładowym. Decyzja o sfinansowaniu powstania szkoły wydziałowej wynikała ze rozumienia dla specyfiki uprzemysłowionych trendów — ten typ szkoły dawał podstawy do zdobywania zawodów praktycznych¹³¹¹.

¹³⁰⁶ *Zebrań profesorów uniwersytetu*, „Nowa Reforma”, 4 czerwca 1909 r., nr 251, s. 1.

¹³⁰⁷ Była to akcja TSL społecznej zbiórki pieniędzy z celowym przeznaczeniem na organizację i budowę szkół ludowych i średnich na kresach zachodnich i wschodnich. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1910. Dwudziestolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej 1891–1910*, Kraków 1911, s. 35.

¹³⁰⁸ Arch. UJ, S II 1005, Akta Senatu, Koło Uniwersyteckie TSL, Pismo J. Łazarskiego z 24 listopada 1909 roku z informacją o książeczce oszczędnościowej z darem na szkoły kresowe na kwotę 12 958 K.

¹³⁰⁹ *Wykaz tabelaryczny działalności kół, związków okręgowych i Zarządu Głównego T. S. L. za rok 1913*, w: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1913*, Kraków 1914, tab. VI–VII, [s. 196].

¹³¹⁰ Arch. UJ, S II 1005, Akta Senatu, Koło Uniwersyteckie TSL, Pismo W.L. Jaworskiego do rektora w sprawie całkowitego zrealizowania książeczki w celu przekazania funduszy na szkołę w Czechowicach, na bieżące wydatki szkoły oraz zakup gruntu pod budowę tej szkoły, w wysokości ok. 6000 K.

¹³¹¹ *Sprawozdanie Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1910–1914*, s. 4.

Miejscowi nauczyciele już wcześniej próbowali utworzyć prywatną szkołę wydziałową jako alternatywę edukacyjną dla ludności polskiej. W tej sprawie zwracano się o pomoc do Macierzy Śląskiej, a następnie do TSL. Szkoła powstała dopiero w wyniku działań Koła Uniwersyteckiego¹³¹² jako trzyklasowa męska szkoła wydziałowa i rozpoczęła działalność w roku szkolnym 1910/1911. Do pierwszej klasy zapisało się 43 uczniów, grono stanowili dyrektor, dwóch nauczycieli oraz miejscowy proboszcz jako katecheta¹³¹³. Szkołę umieszczono początkowo w wynajętych pomieszczeniach, ale równocześnie zakupiono działkę za sumę czterech tysięcy koron i rozpoczęto budowę jej własnego gmachu. Szkoła przeniosła się do niego na początku kolejnego roku szkolnego (1911/1912). Powstała kosztem ponad osiemdziesięciu tysięcy koron siedzibę placówki zaprojektowali Kazimierz Wyczyński oraz Ludwik Wojtyczko. Szkoła wyposażona była w wodociąg oraz w instalację elektryczną¹³¹⁴. Miała osobne sale do rysunków i gimnastyki, trzy sale lekcyjne, kancelarię, mieszkanie dyrektora oraz tercjana. W sali gimnastycznej organizowano także spotkania miejscowego oddziału Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W drugim roku nauki w dwóch klasach uczyło się już 63 uczniów, wprowadzono także przejściowo koedukację¹³¹⁵. W październiku 1911 roku przy szkole powstała pierwsza klasa szkoły przemysłowej uzupełniającej z 31 uczniami¹³¹⁶. W następnym roku szkoła uzyskała prawa publiczne. Przyjęto kolejne uczennice i nauczycielkę robót ręcznych¹³¹⁷. Koło finansowało także trzy wypożyczalnie książek z niewielkim księgozbiorem, liczącym 226 pozycji¹³¹⁸. Aby wspomóc działania wychowawcze, dofinansowano wycieczkę do Krakowa i Wieliczki, w której wzięło udział 53 dzieci. Przy szkole zorganizowano także amatorskie koło śpiewacze. Niestety koszty budowy oraz utrzymania szkoły przerosły możliwości Koła Uniwersyteckiego. Wydatki rosły wraz otwieraniem kolej-

¹³¹² Arch. UJ, S II 1005, Akta Senatu, Koło Uniwersyteckie TSL, Sprawozdanie o szkole w Czechowicach wysłane przez dyrektora szkoły Józefa Wolańskiego do Koła Uniwersyteckiego TSL z 21 maja 1913 roku.

¹³¹³ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1910...*, s. 63.

¹³¹⁴ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911*, Kraków 1912, s. 19; *Sprawozdanie Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1910–1914*, s. 8.

¹³¹⁵ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911...*, s. 19.

¹³¹⁶ Tamże, s. 39.

¹³¹⁷ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1912*, Kraków 1913, s. 20.

¹³¹⁸ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911...*, s. 39.

nych klas i powiększaniem się personelu. Wysokość nakładów spowodowała problemy z płynnością finansową, dlatego Koło Uniwersyteckie złożyło wniosek o przejęcie kosztów utrzymania szkoły w Czechowicach przez Zarząd Główny TSL. Ten zobowiązał się do pomocy w finansowaniu, deklarując pokrycie 35% kosztów utrzymania nauczycieli. Nie podjął się jednak spłacania rat hipotecznych pożyczki w wysokości 35 tysięcy koron, zaciągniętej na budowę. Podjęto więc działania zmierzające do przejęcia przez gminę kosztów utrzymania szkoły¹³¹⁹. Władze gminne jednak nie miały w pełni świadomości, że prawo wyklucza taką możliwość, a szkołę muszą przejąć władze krajowe (gmina tylko w niewielkim stopniu mogła partycypować w kosztach utrzymania nauczycieli). Trudności spowodowały, że Koło Uniwersyteckie spóźniło się z wypłatą pensji nauczycielom¹³²⁰. Tymczasem Powiatowa Rada Szkolna odrzuciła wniosek o „ukrajowienie” szkoły. Sprawę podjęło także Koło Polskie w Wiedniu, w pomoc zaangażowali się posłowie Józef Londzin i Jan Michejda, jednak także bezskutecznie, ponieważ sprawa leżała w gestii śląskich władz krajowych¹³²¹. Ostatecznie jednak zarząd Koła Uniwersyteckiego zgodził się na propozycje Zarządu Głównego TSL, by utrzymywać szkoły nadal z własnych funduszy (w 65%) oraz spłacać pożyczkę hipoteczną¹³²². Przez cały okres funkcjonowania szkoły przed wybuchem I wojny światowej systematycznie rosła liczba uczniów (tab. 16).

Tabela 16. Liczba uczniów szkoły wydziałowej w Czechowicach (1910–1914)

Rok szkolny	Liczba		
	chłopców	dziewcząt	razem
1910/1911	41	–	41
1911/1912	57	6	63
1912/1913	57	9	66
1913/1914	79	15	94

Źródło: Arch. UJ, S II 1005, Wykaz zapisanych i klasyfikowanych uczniów; *Sprawozdanie o szkole w Czechowicach wysłane przez dyrektora szkoły do Koła Uniwersyteckiego*

¹³¹⁹ Arch. UJ, S II 1005, Koło Uniwersyteckie TSL, Korespondencja 1909–1926, Pismo z 5 czerwca 1913 roku, prezesa Bandrowskiego na ręce prof. Stanisława Wróblewskiego, Odpis projektu uchwały Wydziału Gminy z 23 października 1913 roku.

¹³²⁰ Arch. UJ, S II 1005, Akta Senatu, Koło Uniwersyteckie TSL, Korespondencja 1909–1926, Pismo grona nauczycielskiego szkoły w Czechowicach do prezesa koła uniwersyteckiego z 31 lipca 1913 roku.

¹³²¹ Arch. UJ, S II 1005, Akta Senatu, Koło Uniwersyteckie TSL, Korespondencja 1909–1926, Pismo z 29 stycznia 1914 roku prezesa Koła Polskiego do Wydziału Koła Uniwersyteckiego TSL.

¹³²² Arch. UJ S II 1005, Akta Senatu, Koło Uniwersyteckie TSL, Korespondencja 1909–1926, Pismo ZG TSL do Koła Uniwersyteckiego TSL z 10 grudnia 1913 roku.

go TSL, w: *Sprawozdanie Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1910–1914...*, s. 5–6.

Absolwenci czechowickiej placówki najczęściej kontynuowali naukę w Szkole Handlowej lub seminarium nauczycielskim TSL w Białej, a także w szkole górniczej w Dąbrowie¹³²³. Wcześniej, bo od roku 1892, próbowało rozpocząć działalność studenckie Akademickie Koło TSL¹³²⁴. Jednak Namiestnictwo odrzuciło proponowany statut jako niezgodny z przepisami uniwersyteckimi¹³²⁵. Koło wznowiło działalność w 1899 roku. Swoim zasięgiem objęło powiaty bocheński, chrzanowski, krakowski, podgórski i wielicki. Działo w dwóch sekcjach: czytelniano-oświatowej oraz wycieczkowej. Sekcja oświatowa prowadziła kursy dla dorosłych analfabetów, głównie na terenie Krakowa i Podgórza. Zajęcia trwały od października do czerwca, po dwie godziny tygodniowo¹³²⁶. Organizowała też tzw. Uczelnienie, które były specyficznymi formami pracy oświatowej, skierowanymi do młodzieży szkół ludowych i średnich nieposiadającej odpowiednich warunków do nauki z powodu trudnej sytuacji materialnej. Organizowano zajęcia popołudniowe, podczas których umożliwiano odrobienie lekcji i udzielano pomocy oraz urządzano pogadanki, gry i zabawy na świeżym powietrzu¹³²⁷. Sekcja oświatowa Koła Akademickiego rozwijała także opiekę pozaszkolną dla uczniów szkół początkowych. Działo w dwóch szkołach żeńskich: św. Salomei i w szkole na Zwierzyńcu. Zajęcia w szkole św. Salomei prowadziły studentki: Zofia Langerówna, Jadwiga Kozicka i Jadwiga Renardówna; z kolei w szkole zwierzynieckiej — Gabriela Stawiarska, Kazimiera Grużewska i Maria Witkowska¹³²⁸. Udzielano pomocy w nauce, prowadzono pogadanki dotyczące historii Polski oraz przyrody ojczyznej. Sekcja organizowała pokazy z przeżroczami, wycieczki, przedstawienia, utworzono także biblioteki. W Podgórzu przy szkole im. Tadeusza Kościuszki Krystyna Stawiarska, Helena Borowska i Maria Kniaziołucka prowadziły bezpłatną

¹³²³ *Sprawozdanie Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej za lata 1910–1914...*, s. 7.

¹³²⁴ Arch. UJ, S II 782, Akta Senatu, Organizacje ideowo-wychowawcze, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Akademickie Koło TSL 1892–1934, Odezwa Adama Krzyżanowskiego, informująca o zawiązaniu się koła w maju 1892 roku.

¹³²⁵ Arch. UJ, S II 782, Akta Senatu, Organizacje ideowo-wychowawcze, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Akademickie Koło TSL 1892–1934, Odpis dekretu Namiestnictwa z 24 lutego 1893 roku.

¹³²⁶ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1912...*, s. 67.

¹³²⁷ Tamże, s. 101.

¹³²⁸ Tamże.

wypożyczalnię książek oraz pogadanki dla dzieci starszych i młodszych¹³²⁹. Koło Akademickie organizowało kilka przedstawień teatralnych rocznie dla mieszkańców wsi. Na wsi prowadzono też odczyty, ilustrowane niekiedy przezroczami (ich liczba sięgała ponad 150 rocznie). Angażowano się w wiece na rzecz praw Polaków do edukacji w języku polskim poza Galicją, zwłaszcza na Śląsku Cieszyńskim.

Ważne miejsce zajmowało organizowanie wypożyczalni książek połączonych z czytelniami. W 1912 roku Koło Akademickie urządziło zjazd tych czytelni, na który przybyło około dwustu osób, głównie starszych. Zwiedzano Kraków, wysłuchano wykładu Adama Rymara na dziedzińcu wawelskim poświęconego Konstytucji 3 maja oraz udano się do Teatru Miejskiego na sztukę *Kościuszko pod Raclawicami*¹³³⁰. Koło wyspecjalizowało się w oprowadzaniu wycieczek szkolnych i ludowych po Krakowie i okolicy. Od 1903 roku ich organizacja podzielona była pomiędzy Koło Akademickie TSL a Koło V Krakowskie TSL, które zajmowało się kwestiami organizacyjnymi i aprowizacyjnymi. Od roku 1911 Koło Akademickie przejęło całkowicie organizację wycieczek. Zajmowano się więc aprowizacją, kwaterami oraz oprowadzaniem. Jesienią lub wiosną organizowano specjalne kursy dla przewodników. Głównym problemem było zakwaterowanie uczestników. Udało się uzyskać od miasta pozwolenie na korzystanie z pomieszczeń jednej ze szkół. Oprócz Krakowa zwiedzano także Bielany, Tyniec (dokąd udawano się parowcem po Wiśle), Krzeszowice, Niepołomice, Kalwarię Zebrzydowską oraz Wieliczkę¹³³¹. Dominowały wycieczki szkolne z Galicji, choć były również z innych zaborów (tab. 17). Jeżeli uczestnicy chcieli jechać w Tatry, przekazywano ich organizację Akademickiemu Związкови Sportowemu. Edukacja społeczeństwa poprzez kontakt z zabytkami Krakowa pełniła ważną rolę w procesie uświadczenia narodowego, będącego głównym celem działań TSL¹³³².

¹³²⁹ Tamże.

¹³³⁰ Tamże, s. 129.

¹³³¹ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911...*, s. 159.

¹³³² M.J. Żmichrowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej (1891–1939)...*, s. 139.

Tabela 17. Wycieczki przyjęte i oprowadzone po Krakowie przez Akademickie Koło Towarzystwa Szkoły Ludowej (1906–1913)

Rok	Liczba				
	wycieczek ogółem	uczestników	wycieczek z zaboru pruskiego	wycieczek z Królestwa Polskiego	wycieczek z Galicji
1906	32	3150	–	–	–
1907	13	2500	–	–	–
1908	44	6222	–	–	–
1909	40	4300	–	–	–
1910	53	3265	2	6	45
1911	75*	4054	5	11	56
1912	101	5676	5	12	84
1913	100	4739	3	12	85

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911...*, s. 158; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1912...*, s. 133–34; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1913...*, s. 138.

* W tym oprowadzono trzy wycieczki spoza ziem polskich.

Dla osób pragnących pracować społecznie zorganizowano specjalne kursy, na których poruszano problemy metodyki pracy oświatowej¹³³³. Na kursie zorganizowanym w 1912 roku referaty wygłosili między innymi wykładowcy z Uniwersytetu Jagiellońskiego: Adam Krzyżanowski, Stefan Surzycki i ks. Kazimierz Zimmermann. Zróżnicowane formy działalności, jakie przyjęły profesorskie i studenckie Koła TSL, wskazują na docenianie potrzeby edukacji społeczeństwa w duchu narodowym.

Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego brali liczny i czynny udział w działaniach edukacyjnych skierowanych do różnych warstw oraz grup zawodowych i wiekowych społeczeństwa galicyjskiego. Swoją funkcję edukacyjną rozumieli bardzo szeroko, zajmując się nie tylko kształceniem elit intelektualnych czy politycznych, ale także wpływając na profesjonalizację zawodów medycznych oraz popularyzację osiągnięć polskiej nauki. Tworzyli przy tym własny warsztat dydaktyczny poprzez pisarstwo podręcznikowe oraz stosowanie nowoczesnych środków dydaktycznych. Mieli znaczny wpływ na reformowanie szkolnictwa średniego, zasiadali w komisjach egzaminacyjnych

¹³³³ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1912...*, s. 117.

dla nauczycieli i komisjach maturalnych, zajmowali się pisarstwem podręcznikowym, opracowywaniem zmian programowych, doksztalcaniem, a nawet tworzeniem szkół gimnazjalnych. Uczestnicząc w pracach Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, angażowali się w rozwiązywanie problemów i wyzwań oświaty. Wypracowany (w dużej mierze również przez nich) model kształcenia nauczycieli przyczyniał się do podnoszenia poziomu przygotowania zawodowego pedagogów w Galicji i miał istotne znaczenie także po odzyskaniu niepodległości przez państwo polskie.

ZAKOŃCZENIE

Wielowiekowe tradycje uniwersyteckie w Krakowie trwale wpisane były w pejzaż miasta. W pierwszej połowie XIX wieku burzliwe dzieje polityczne i społeczne utrudniały realizowanie podstawowych funkcji uniwersytetu. Natomiast w drugiej połowie wieku, gdy Uniwersytet Jagielloński stał się w pełni integralną częścią systemu szkolnictwa wyższego monarchii habsburskiej, przeszedł ewolucję charakterystyczną dla wielu europejskich uczelni wdrażających reformy humboldtowskie. Zmiany wprowadzone przez Leo Thuna i Franza Exnera przesądziły o kształcie i strukturze uczelni na całe dziesięciolecie. Zmodyfikowana została funkcja wydziałów filozoficznych, które stały się ośrodkami badań naukowych, wprowadzono nowy system habilitacji, poszerzono zakres oferowanych zajęć i unowocześniono metody ich realizacji. Równocześnie przeprowadzony proces polonizacji okazał się dominującym czynnikiem wpływającym na aktywizację środowiska uczonych krakowskich, zarówno na polu nauki, jak i dydaktyki. Na tle europejskim uczelnia wpisywała się w ówczesnie obowiązujący model studiów wyższych. Jako jeden z sześciu uniwersytetów na terenie Przedlitawii uniwersytet krakowski, choć położony na peryferiach Monarchii, nie ustępował innym uczelniom (oprócz uniwersytetu w Wiedniu) pod względem liczby studentów i wykładowców, a także poziomu naukowego i dydaktycznego. Również stabilizacja polityczna Austro-Węgier korzystnie wpłynęła na wielostronny rozwój wszechnicy. W kolejnych dziesięcioleciach stawała się ona coraz bardziej znaczącym ośrodkiem naukowym. Do roku 1894 była jedynym pełnym czterodziałowym uniwersytetem Galicji. Uzyskiwała też fundusze państwowe większe niż uczelnia lwowska.

Wkraczając w okres autonomiczny, Uniwersytet Jagielloński dysponował skromną bazą materialną. Nieliczne obiekty były słabo wyposażone i w dużej części zdekapitalizowane. Stopniowa poprawa sytuacji następowała wraz z umacnianiem się jego autonomii, poszerzaniem zakresu wolności w badaniach i szybko rosnącą liczbą profesorów i studentów. W drugiej połowie XIX wieku ukształtowały się zasady zarządzania uczelnią. Określono w nich miejsce i rolę rektora oraz przyznano szeroki zakres kompetencji Senatowi i kolegiom profesorskim. Respektując autonomię uczelni, państwo zagwarantowało sobie wpływ na jej funkcjonowanie poprzez bodźce finansowe oraz decyzje personalne.

Istniejąca struktura uczelni pozwalała na zorganizowanie wielokierunkowego systemu badań naukowych i nowoczesnego sposobu nauczania. W dydaktyce istotną rolę odgrywały programy nauczania, które wyznaczały zakres treści i kolejność zajęć oraz wskazywały wymagane umiejętności. Każdy z wydziałów miał swoją specyfikę i nieco odmienną organizację procesu nauczania, uzależnionego w pewnym stopniu od wymagań państwowych egzaminów zawodowych i doktorskich. Na Wydziale Teologicznym, borykającym się z brakami kadrowymi, przeprowadzono stosunkowo niewiele zmian. Przez długi czas obowiązywały ustalenia z 1858 roku, wypracowane po podpisaniu konkordatu. Dla krakowskiego Wydziału Teologicznego istotne były zarządzenia z roku 1880, kiedy to przywrócono prawo nadawania stopni doktorskich oraz uzyskano pełny skład katedr, łącznie z katedrą prawa kanonicznego. Ważną zmianę stanowiło wprowadzenie w 1903 roku nowych przepisów dotyczących warunków uzyskania doktoratu z teologii. Poza wiedzą merytoryczną kandydaci mieli obowiązek wykazać się określonymi umiejętnościami dotyczącymi warsztatu badawczego. W 1909 roku wprowadzono egzamin teologiczny, dzięki czemu podniesiono poziom kształcenia duchownych i unowocześniono system nauczania. Do wybuchu wojny na Wydziale Teologicznym udało się ustabilizować sytuację kadrową.

Najbardziej popularny wśród studentów Wydział Prawa, który miał dostarczać Galicji i Monarchii urzędników, szybko rozwinął się kadrowo i zyskał ważne miejsce w badaniach nad wieloma dziedzinami prawa. Profesorowie tego wydziału włączali się aktywnie w życie polityczne Monarchii, piastując wiele godności. Ministrami byli Julian Dunajewski i Stanisław Madeyski, a Michał Bobrzyński pełnił funkcję Namiestnika Galicji i stał na czele Rady Szkolnej Krajowej. Funkcjonowanie wydziału związane było ściśle z regulacjami ogólnoaustriackimi, które szczegółowo określały tok nauki. Reformy z 1893 roku doprecyzowały zasady studiowania, dopasowując je do wymogów egzaminu państwowego. Zniesiono wówczas także przepis, w myśl którego stopień doktora praw dawał takie same uprawnienia jak egzamin państwowy. Ponadto zwiększono liczbę etatów profesorskich. Poszerzono też zakres proponowanych zajęć dydaktycznych, przez co starano się przygotować studentów do pełnienia ich przyszłych funkcji zawodowych.

Jednym z najszybciej rozwijających się wydziałów był Wydział Lekarski, który osiągnął znaczące efekty zarówno w dziedzinie szkolenia przyszłych lekarzy, jak i w leczeniu chorych oraz w badaniach naukowych. Nadgraniczne położenie miasta stanowiło jeden z czynników stymulujących rozbudowę niezbędnej infrastruktury i wzrost liczebny uniwersyteckiej kadry medycznej. W okresie autonomicznym usamodzielnily się wszystkie podstawowe dziedziny

medycyny. Coraz bardziej doceniano znaczenie zajęć praktycznych. Ich liczba sukcesywnie rosła, a działające kliniki, pracownie i gabinety pozwalały na właściwe przygotowanie studentów do zawodu lekarza. Kształtowano także postawy etyczne: odpowiedzialność, empatię i poczucie misji społecznej. Rozwijająca się przez cały wiek XIX medycyna w drugiej połowie wieku wyraźnie zwiększyła w Krakowie swój stan posiadania (z 11 do 22 katedr, miała także 8 klinik oraz 12 zakładów i instytutów).

Największe zmiany nastąpiły na Wydziale Filozoficznym. W roku 1864 liczył on 14, a w 1918 — już 50 katedr. Przechodził też wyraźną ewolucję: od instytucji służącej przede wszystkim kształceniu przyszłych nauczycieli — co dla władz centralnych nie przestało być podstawową funkcją Wydziału — po centrum życia naukowego na skalę ogólnonarodową. Podobnie jak na innych wydziałach, na przebieg studiów miały wpływ wymagania państwowego egzaminu nauczycielskiego i zasady egzaminów doktorskich. Jednocześnie postępował proces specjalizacji badań, wyodrębniły się nowe dyscypliny naukowe, zarówno w humanistyce, jak i w naukach matematyczno-przyrodniczych. Zmieniała się metodologia badań, która w coraz większym stopniu opierała się na źródłach (w humanistyce) i na doświadczeniach (w pozostałych dyscyplinach). Nowa sytuacja rodziła potrzebę (zwłaszcza w obrębie nauk przyrodniczych) prowadzenia zajęć o charakterze laboratoryjnym, a co za tym idzie — tworzenia pracowni, gabinetów i instytutów. Aspiracje i kompetencje intelektualne środowiska krakowskiego były znacznie większe niż możliwości finansowe Monarchii, co spowalniało proces powstawania nowych i doposażenia istniejących katedr.

Jednym z większych sukcesów krakowskiego środowiska naukowego było uruchomienie Studium Rolniczego. Projekt był autorskim dziełem profesorów wydziałów Filozoficznego, Prawa i Lekarskiego i stanowił urzeczywistnienie ich dążeń do stworzenia najnowocześniejszego modelu kształcenia rolniczego w Monarchii. Ambitny program przygotowania do nowoczesnego zarządzania majątkami ziemskimi stał się alternatywą dla przedstawicieli sfer ziemiańskich i szlacheckich kierujących się głównie na Wydział Prawa. W Studium Rolniczym oferowano szeroki zestaw zajęć teoretycznych, które łączono z różnorodnymi działaniami praktycznymi. Tok studiów zweryfikowano w 1912 roku, wprowadzając czteroletni okres nauki. Zmieniono wówczas także kolejność odbywanych zajęć, rozszerzono ofertę wykładów i ćwiczeń oraz dano możliwość uzyskania dyplomów przez absolwentów. Przy Studium Rolniczym powstały nowoczesne pracownie oraz pola doświadczalne.

Wszystkie te zmiany możliwe były dzięki rosnącej liczbie i sile naukowej uniwersyteckiej kadry. Tworzenie nowych katedr (zwłaszcza na przełomie

wieków) wiązało się nierozzerwalnie z gwałtownym wzrostem liczby studentów. Wywodzili się oni z różnych części ziem polskich (nie tylko z Galicji) i różnych grup społecznych. W okresie autonomicznym ich liczba wzrosła sześciokrotnie. Dzielił ich stan majątkowy, wyznanie religijne, przynależność państwowa, a czasem nawet narodowość. Dominowali Polacy wyznania rzymskokatolickiego. Istotnym elementem zmieniającym strukturę studiujących było pojawienie się na uczelni kobiet. Ich liczba na Wydziale Filozoficznym oraz Lekarskim stale rosła, tak iż przed wybuchem I wojny światowej stanowiły już 13% studiujących. Studenci podlegali jednolitym regulacjom, które wyznaczały im tok zajęć dydaktycznych, formę egzaminowania i sposób uzyskania określonych uprawnień zawodowych. Organizacja roku akademickiego wynikała z ogólnych przepisów ministerialnych, szczegółowo określających wszystkie zasady studiowania, zwłaszcza w zakresie immatrykulacji, statusu studenta (zwyčajnego lub nadzwyczajnego), uczęszczania na wykłady, opłat i zwolnień z czesnego oraz uzyskania świadectwa odejścia z Uniwersytetu.

Na widoczne od lat siedemdziesiątych zmiany w dydaktyce uniwersyteckiej w Krakowie wpływ miało kilka czynników — głównie polonizacja oraz fakt, że kadra nauczająca we wszystkich dyscyplinach zetknęła się z niemieckimi szkołami naukowymi. Także na zajęciach kursowych — teoretycznych i praktycznych — wykładowcy stosowali metody, które poznali na uniwersytetach niemieckich. Stosując je, uwzględniali jednak rodzime tradycje nauczania. Starali się budować twórczą, inspirującą do badań atmosferę. Choć podstawową formą zajęć dydaktycznych pozostawał wykład, to standardem stawało się ilustrowanie go pokazem. Powodzenie zajęć uniwersyteckich zależało od osoby prowadzącego, jego indywidualnych predyspozycji i zdolności. Znaczna grupa profesorów potrafiła swoją osobowością i proponowaną tematyką zainteresować studentów. Wykłady miały charakter kursowy lub monograficzny. Liczba tych ostatnich stale rosła, co stanowiło efekt rozwoju badań szczegółowych. Wśród innych typów zajęć proponowano studentom konwersatoria oraz ćwiczenia praktyczne, które stały się ważnym elementem nauczania, zwłaszcza na Wydziale Lekarskim oraz Filozoficznym. W metodach nauczania kładziono coraz większy nacisk na bezpośrednią obserwację przedmiotu badań i pracę ze źródłami. Stosowano więc wycieczki naukowe, zarówno krótkie, odbywane w czasie zajęć, jak i dłuższe — całodzienne lub kilkudniowe (w tym nawet wyjazdy zagraniczne). Umożliwiano też prowadzenie badań i obserwacji w pracowniach, laboratoriach i na polach doświadczalnych. Zanikały natomiast repetytoria i dysputatoria. Na kierunkach teoretycznych nową, coraz bardziej pożądaną formą uniwersyteckich zajęć stały się seminaria. Pierwsze z nich — filologiczne — powstało w Krakowie już w połowie

XIX wieku, jednak ta forma zajęć zaczęła się rozwijać od lat siedemdziesiątych. Seminaria powstawały kolejno na Wydziałach: Filozoficznym, Prawniczym i Teologicznym. Stanowiły one istotną zmianę w podejściu do edukacji uniwersyteckiej — miały za zadanie uczyć nie poprzez podawanie gotowej wiedzy, ale przez wprowadzanie studentów w warsztat badawczy poszczególnych dyscyplin. Umiejętności nabywano w toku praktycznych działań pod kierunkiem profesora. Wdrażanie nowych typów zajęć uzależnione było w dużym stopniu od możliwości pozyskania funduszy od wiedeńskich władz ministerialnych. W ten sposób Ministerstwo Oświaty i Wyznań mogło reglamentować rozwój poszczególnych uczelni. Niekiedy starania o uruchomienie seminarium trwały kilka lat i nie zawsze kończyły się sukcesem. Wokół seminariów powstawały pracownie dla studentów, gromadzono biblioteki podręczne oraz zbiory okazów i pomocy naukowych (tablic, map, fotografii, odlewów gipsowych, przezroczy). Gromadzenie zbiorów było w tym czasie bardzo charakterystyczną praktyką dla uniwersytetów, a posiadanie własnych kolekcji, poza wartościami naukowymi czy dydaktycznymi, stanowiło o prestiżu uczelni. Zazwyczaj udostępniano je do zwiedzania wszystkim chętnym, a posiadanie cennych obiektów wpływało na intensyfikację kontaktów pomiędzy placówkami naukowymi.

Charakterystyczna dla dziewiętnastowiecznej nauki była duża mobilność profesorów i rozległość ich międzynarodowych kontaktów. Poczucie wspólnoty wynikające z podobnego modelu kształcenia opartego na klasycznym gimnazjum i tradycji kultury śródziemnomorskiej oraz wzrost prestiżu nauki i rozwój uniwersytetów, a także postęp w technice ułatwiający wymianę informacji pogłębiał i ułatwiał ten ruch. Pomimo iż dominującym językiem nauki był nadal język niemiecki, to systematycznie rosło znaczenie innych języków nowożytnych — francuskiego, a także w coraz większym stopniu angielskiego. Na Uniwersytecie Jagiellońskim oferta praktycznej nauki języków obcych z czasem znacznie się powiększyła. Poza tradycyjnym nauczaniem języka francuskiego pojawiły się lektoraty z języków: angielskiego, włoskiego, ukraińskiego, litewskiego, rosyjskiego, czeskiego i serbsko-chorwackiego. Umożliwiano także, co było ważne dla studentów spoza Galicji, praktyczną naukę języka niemieckiego.

Wzrost znaczenia zajęć o charakterze praktycznym wymagał posiadania odpowiedniego zaplecza materialnego, szczególnie na tych wydziałach, na których było ono podstawą procesu nauczania. Dotyczyło to między innymi Wydziału Lekarskiego, gdzie kontakt z chorym, z funkcjonowaniem szpitala oraz zasadami pracy w laboratoriach analitycznych stanowił integralną część przygotowania zawodowego. Podobnie podczas studiów rolniczych zapoznawanie się z doświadczalnym gospodarstwem rolnym (folwark Mydlniki) pozwala-

ło na zdobycie umiejętności praktycznych. Uniwersyteckie zaplecze medyczne oraz rolnicze w drugiej połowie XIX wieku zostało wzbogacone o obiekty na europejskim poziomie: zespół klinik przy ul. M. Kopernika i ul. Grzegórzeckiej, Collegium Agronomicum (dziś E. Godlewskiego — obecnie siedziba Uniwersytetu Rolniczego). Wydział Filozoficzny zyskał przeznaczone dla fizyków i przystosowane do prowadzenia badań doświadczalnych Collegium Augusta Witkowskiego.

Podstawowym środkiem nauczania nieodmiennie pozostawały podręczniki. Potrzeby w tym względzie były ogromne. Ich brak odczuwano praktycznie w każdej dyscyplinie, dlatego studenci sami podjęli szeroko zakrojoną akcję pisania i wydawania znacznie tańszych skryptów. W ich produkcję zaangażowani byli słuchacze wszystkich wydziałów, a szczególną rolę odgrywały koła naukowe. Działalność związaną z tego rodzaju wydawnictwami akceptowali prowadzący zajęcia, często nawet sami korygowali je i autoryzowali. Profesorowie i docenci włączyli się także w przygotowanie polskojęzycznych podręczników. Wydawano je najczęściej przy współpracy z Drukarnią Akademicką, Akademią Umiejętności oraz Kasą im. Mianowskiego. Współudział kadry uniwersyteckiej w tworzeniu podręczników nie tylko podnosił ich walory dydaktyczne, ale także pozwalał na szybkie upowszechnianie zdobyczy nauki. Coraz większą rolę w organizowaniu procesu dydaktycznego odgrywały biblioteki seminaryjne z podręcznymi księgozbiorami oraz Biblioteka Jagiellońska, która w tym czasie została uporządkowana i zwiększyła wielokrotnie swoje zasoby. Pełniąc funkcję instytucji gromadzącej i przechowującej narodowy dorobek intelektualny, umożliwiła także, zwłaszcza na początku XX wieku, dostęp do swoich zbiorów — zorganizowała czytelnie i wydłużyła czas ich pracy. Widocznym efektem tych zmian stał się znaczny wzrost liczby użytkowników.

Dydaktyczna funkcja Uniwersytetu Jagiellońskiego nie ograniczała się jedynie do kształcenia studentów. Specyficzne potrzeby społeczeństwa, które z jednej strony funkcjonowało bez własnego państwa, lecz z drugiej posiadało szeroki zestaw autonomicznych uprawnień, skłaniały uczelnię do podejmowania inicjatyw wykraczających poza wąsko rozumianą dydaktykę uniwersytecką. Wyrazem tego było utworzenie przez profesorów formalnie niezależnej, ale blisko (personalnie i lokalowo) związanej z uczelnią Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, która miała za zadanie kształcić przyszłe elity. Formy edukacji społeczeństwa obejmowały także współudział w kształceniu różnych grup zawodowych: pielęgniarek i położnych, czy też osób pragnących poprawić swoje umiejętności w zakresie kultury rolnej. Niezmiernie ważną rolę w edukowaniu, doksztalcaniu i budzeniu zainteresowań społeczeństwa odegrały Powszechnie

Wykłady Uniwersyteckie. Ich imponujący rozmach sprawił, że popularyzacja osiągnięć nauki stała w Galicji na wysokim poziomie.

Osobny aspekt dydaktycznych działań kadry uniwersyteckiej stanowiły prace związane z edukacją. Związki pomiędzy uczelnią a szkołami średnimi były w tym okresie bardzo ściśle — część profesorów, docentów prywatnych i lektorów wywodziła się z kadry gimnazjalnej. Zainteresowanie tematyką oświatową i troska o wpływ na stan wiedzy przyszłych studentów skłaniały do zajęcia się sprawami reformy systemu nauczania na poziomie szkół średnich — przygotowywano projekty i recenzowano wprowadzane zmiany. Domeną profesorów Uniwersytetu było też kontrolowanie poziomu przygotowania merytorycznego i dydaktycznego kadry nauczycielskiej. Działając w Krakowskiej Państwowej Komisji Egzaminów Nauczycielskich, decydowali oni o stabilizacji w zawodzie nauczyciela, czyli o przyznawaniu uprawnień zawodowych. Często z inicjatywy samych profesorów prowadzono także zajęcia dokształcające (kursy niedzielne i wakacyjne) dla czynnych pedagogów. Związki z oświatą na poziomie średnim zaowocowały włączeniem się profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w przygotowanie podręczników szkolnych przeznaczonych do nauczania poszczególnych przedmiotów gimnazjalnych. Cechował je z reguły bardzo wysoki poziom merytoryczny i dydaktyczny. Interesowano się także problemami oświaty szkolnictwa powszechnego, czego wyrazem była ożywiona działalność Koła Uniwersyteckiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i objęcie patronatem szkoły w Białej. Zaangażowano się również w proces kształcenia dziewcząt. Jeszcze przed dopuszczeniem ich do studiów uniwersyteckich profesorowie udzielali się w Wyższych Kursach Naukowych Adriana Baranieckiego, a następnie włączyli się w proces tworzenia na terenie Krakowa żeńskich szkół średnich.

W latach 1870–1914 uczelnia krakowska przeszła prawdziwą metamorfozę. Ogólnopaństwowe reformy szkół wyższych i polonizację wykorzystano do unowocześnienia metod nauczania i stworzenia różnicowanej oferty dydaktycznej. Pozyskane fundusze pozwoliły na rozbudowę zaplecza materialnego, organizację nowych katedr, klinik i zakładów doświadczalnych. Profesorowie uniwersyteccy cieszyli się coraz większym autorytetem, pozwalającym im na aktywne uczestnictwo w wielu ważnych dziedzinach życia publicznego. Uzyskując poparcie i aprobatę społeczeństwa dla swoich działań, Uniwersytet Jagielloński doby autonomicznej stał się ważnym ośrodkiem polskiego życia oświatowego, intelektualnego i naukowego.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWA i ŹRÓDŁA:

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Akta Senatu Akademickiego

- S II 80, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ 1864–1870.
S II 81, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ 1870–1880.
S II 82, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ 1880–1890.
S II 83, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ 1890–1900.
S II 84, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ 1900–1910.
S II 85, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ 1910–1920.
S II 526, Organizacja UJ za czasów austriackich. Władze akademickie, ustawy i rozporządzenia, nazwa oficjalna uniwersytetu etc. 1848–1914.
S II 527, Organizacja UJ za czasów austriackich. Język urzędowy i wykładowy 1848–1877.
S II 541, Organizacja wykładów. Spisy, programy i korespondencja z profesorami 1850–1866.
S II 542, Organizacja wykładów. Spisy, programy i korespondencja z profesorami 1867–1877.
S II 543, Organizacja wykładów. Spisy, programy i korespondencja z profesorami 1878–1891.
S II 619, Teki osobowe pracowników naukowych czynnych w latach 1850–1939.
S II 798, S II 799, S II 800 Wydział Teologiczny.
S II 801, 802, 803, 804, 805, 809, Wydział Prawa.
S II 807, Wydział Lekarski.
S II 850–861, S II 875, S II 880, 881, 882, S II 883, S II 884, Wydział Filozoficzny.
S II 990a, S II 991, Powszechne Wykłady Uniwersyteckie 1903–1939.
S II 1005, Koło Uniwersyteckie Towarzystwa Szkoły Ludowej TSL 1909–1926.

Akta Wydziału Teologicznego

- WT II 14, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat 1864–1890.
WT II 15, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat 1891–1904.
WT II 16, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat 1905–1918.
WT II 56, Teczki akt habilitacyjnych z lat 1880–1913.

- WT II 60, Katedra i Seminarium Nauk Biblijnych Starego Testamentu, materiały z lat 1860, 1862–1863, 1871–1939.
- WT II 61, Katedra i Seminarium Nauk Biblijnych Nowego Testamentu, materiały z lat 1856–1938.
- WT II 62, Katedra i Seminarium Historii Kościoła Powszechnego, materiały z lat 1873, 1875, 1881–1939.
- WT II 64, Katedra i Seminarium Teologii Pastoralnej, materiały z lat 1851–1917.
- WT II 65, Katedra i Seminarium Dogmatyki Szczegółowej, materiały z lat 1855–1938.
- WT II 66, Katedra i Seminarium Teologii Moralnej, materiały z lat 1878–1938.
- WT II 67, Katedra i Seminarium Filozofii Chrześcijańskiej, materiały z lat 1880–1939.
- WT II 69, Katedra i Seminarium Prawa Kanonicznego, materiały z lat 1880–1938.
- WT H 70, Katedra i Seminarium Socjologii Chrześcijańskiej, materiały z lat 1909–1934.
- WT II 73, Seminarium Teologiczne: organizacja, sprawozdania z działalności, wykazy seminariów, materiały z lat 1884–1939.

Akta Wydziału Prawa

- WP II 97, Organizacja Wydziału Prawa w latach 1849–1933.
- WP II 100, Wykłady i seminaria z lat 1849–1895 (spisy i ogłoszenia o zajęciach).
- WP II 101, Wykłady i seminaria z lat 1896–1910.
- WP II 102, Wykłady i seminaria z lat 1911–1918.
- WP II 138, Teczki akt habilitacyjnych z lat 1862–1939.
- WP II 162, Seminaria Prawnicze organizacja i sprawozdania z działalności w latach 1851–1928.

Akta Wydziału Lekarskiego

- WL II 59, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat 1873–1880.
- WL II 60, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat 1880–1882.
- WL H 61, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat 1883–1885.
- WL II 62, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1886/87–1890/91.
- WL II 63, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1891/92–1895/96.
- WL II 64, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1896/97–1900/01.
- WL II 65, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1901/02–1905/06.
- WL II 66, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1906/07–1910/11.

- WL II 67, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1911/12–1915/16.
- WL II 81, Organizacja szkolnictwa wyższego w latach 1849–1918: odpisy rozporządzeń i okólników Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu.
- WL II 133, Teczki akt habilitacyjnych z lat 1862–1914.
- WL II 185, Nauka położnych przy Klinice Położniczej; materiały z lat 1852–1914.
- WL II 619, Wykłady popularno-naukowe i kursy doształcające w latach 1888–1914.
- WL II 620, Doskonalące kursy wakacyjne dla krakowskich lekarzy-praktyków w latach 1903–1914.

Akta Wydziału Filozoficznego

- WF II 40, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1850/51–1858/59.
- WF II 41, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1859/60–1864/65.
- WF II 42, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1865/66–1874/75.
- WF II 43, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1875/76–1884/85.
- WF II 44, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1885/86–1894/95.
- WF II 45, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1895/96–1904/05.
- WF II 46, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1905/06–1910/11.
- WF II 47, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału z lat akademickich 1911/12–1917/18.
- WF II 59, Organizacja Wydziału Filozoficznego.
- WF II 62, Spisy wykładów z lat akademickich 1850/51–1879/80.
- WF II 63, Spisy wykładów w latach akademickich 1880/81–1899/1900.
- WF II 64, Spisy wykładów w latach akademickich 1900/01–1913/14.
- WF II 69, Biblioteki zakładowe.
- WF II 70, Drukarnia Uniwersytecka 1853–1914.
- WF II 80, Sprawy budowlane i lokalowe.
- WF II 121, Teczki akt habilitacyjnych.
- WF II 135, Katedra Historii Powszechnej.
- WF II 136, Katedra Historii Austrii i Historii Powszechnej.
- WF II 137, Katedra Historii Polskiej.
- WF II 138, Seminarium Historyczne.
- WF II 141, Katedra i Seminarium Nauk Pomocniczych Historii.
- WF II 143, Katedra i Seminarium Historii Gospodarczej.

- WF II 146, Katedra i Gabinet Archeologii Średniowiecznej.
WF II 147, Katedra i Zakład Historii Sztuki oraz Muzeum Sztuki UJ.
WF II 148, Katedra i Zakład Archeologii Klasycznej.
WF II 150, Katedra i Seminarium Muzykologii.
WF II 151, Katedry Filologii Klasycznej.
WF II 152, Seminarium Filologii Klasycznej.
WF II 153, Katedra i Seminarium Historii Literatury Polskiej.
WF II 156, Katedra Języka i Literatury Ruskiej Ukraińskiej.
WF II 157, Katedra i Seminarium Filologii Germańskiej.
WF II 158, Katedra i Seminarium Filologii Romańskiej.
WF II 159, Katedra Językoznawstwa Porównawczego Indoeuropejskiego i Seminarium Gramatyki Porównawczej.
WF II 160, Katedra i Seminarium Sanskrytu i Filologii Indyjskiej.
WF II 161, Katedra i Seminarium Filologii Angielskiej.
WF II 162, Katedra i Seminarium Filologii Orientalnej.
WF II 163, Katedra i Instytut Matematyczny.
WF II 164, Katedra Astronomii i Obserwatorium Astronomiczne.
WF II 155, Katedra i Seminarium Filologii Słowiańskiej.
WF II 156, Katedra Języka i Literatury Ruskiej (Ukraińskiej).
WF II 157, Katedra i Seminarium Filologii Germańskiej.
WF II 158, Katedra i Seminarium Filologii Romańskiej.
WF II 159, Katedra Językoznawstwa Porównawczego Indoeuropejskiego i Seminarium Gramatyki Porównawczej.
WF II 160, Katedra i Seminarium Sanskrytu i Filologii Indyjskiej.
WF II 161, Katedra i Seminarium Filologii Angielskiej.
WF II 162, Katedra i Seminarium Filologii Orientalnej.
WF II 163, Katedry i Instytut Matematyczny.
WF II 164, Katedra Astronomii i Obserwatorium Astronomiczne.
WF II 165, Katedra Geofizyki Matematycznej i Meteorologii.
WF II 166, Katedra i Zakład Fizyki Doświadczalnej.
WF II 167, Katedra i Seminarium Fizyki Teoretycznej.
WF II 168, Katedra Chemii Nieorganicznej i Zakład Chemiczny I.
WF II 169, Katedra Chemii Organicznej i Zakład Chemiczny II.
WF II 170, Katedra Chemii Fizycznej i Zakład Chemiczny III.
WF II 171, Katedra i Instytut Botaniczny.
WF II 172, Ogród Botaniczny.
WF II 173, Katedra i Zakład Anatomii i Cytologii Roślin.
WF II 174, Katedra, Gabinet i Muzeum Zoologiczne.
WF II 175, Katedra i Zakład Anatomii Porównawczej.
WF II 176, Katedra i Zakład Antropologii.
WF II 177, Katedra i Zakład Mineralogii.
WF II 178, Katedra i Gabinet Geologii.

- WF II 179, Katedra i Zakład Paleontologii.
 WF II 180, Katedra i Instytut Geograficzny.
 WF II 181, Studium Rolnicze organizacja, projekty reform katedry.
 WF II 185, Wykłady dla farmaceutów.
 WF II 186, Wykłady pedagogiki i dydaktyki.
 WF II 188, Wykłady z historii Litwy (z fundacji Lubomirskich) i historii Rusi (z fundacji Augusta Iwańskiego).
 WF II 190, 191, 192, 193, Lektoraty języków obcych.
 WF II 520, Studia i egzaminy studentów farmacji, rozporządzenia i przepisy.
 WF II 525, Państwowa Komisja Egzaminacyjna dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich.

Akta Polskiej Szkoły Nauk Politycznych

- PSNP 1, Organizacja szkoły 1909–1914.
 PSNP 3, Wykłady: 1911–1915.

Akta Państwowej Komisji Egzaminów dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich

- PKEN 48, Naukowy kurs uzupełniający dla nauczycieli szkół średnich organizowany w Krakowie i Wiedniu w latach 1905–1916.

Akta Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli Gimnastyki w Szkołach Średnich i Seminarjach Nauczycielskich 1894–1914

- KENG 2, Organizacja komisji: przepisy prawne, skład osobowy komisji; materiały z lat 1893–1914.

Akta Komisji Egzaminacyjnej dla Kandydatów na Nauczycieli Rysunków w Szkołach Średnich w Krakowie

- KENR 2, Organizacja Komisji.

Spuścizny prof.prof.: E. Godlewskiego sen., E. Godlewskiego jun.

Archiwum Uniwersytetu Wiedeńskiego

- E. Kirchshofer, *Geschichte des philologisch-historischen Seminars an der Universität Wien (1849–1900)*, Diss. Univ., Wien 1948.

Centralne Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

C.k. Namiestnictwo Galicyjskie, fond 146

- Grupa spraw szkolnych, opis 51a, sygn. 74–77, 175, 176, 232, 276, 277, 299–302, 304, 307, 315–318, 321, 617, 618, 647, 650, 691–693, 752, 765–767, 770, 805, 807, 808, 832, 834–836, 847, 854, 887, 890, 917, 918, 956, 957, 961, 962, 994, 997, 1000, 1025.

- Sprawy szkolne, finansowo-organizacyjne działalności XIV departamentu Namiestnictwa, opis 53, sygn. 1–10, 12, 20, 21, 27, 53, 76, 96, 102, 104, 111, 113, 124, 149, 171, 173, 210.

1775–1920 [Materiały dotyczące Uniwersytetu Jagiellońskiego], opis 66, sygn. 458–463, 480, 485, 490, 500, 516–522, 576, 578, 580, 582, 583, 586, 587, 589, 590, 616, 620, 625, 636, 655, 690, 693, 1300.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Lwowie

Uniwersytet Lwowski: fond 26, opis 10, 12.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Ministerstwo Wyznań i Oświaty, zesp. 304, sygn. 14u, 15u, 16u, 17u, 18u, 38u.

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

Spuścizny:

Ignacy Chrzanowski K III — 88.

Kazimierz Kostanecki K III — 79.

Jan Rozwadowski K III — 84.

Marian Sokołowski K III — 1.

Biblioteka Narodowa w Warszawie, rękopisy

Stanisław Trzebiński, *Pamiętnik 1861–1922*, sygn. akc., 11 806.

Roman Pilarz, *Od Moskwy do Buenos Aires, 1904–1954*, mszps, sygn. 7131.

Jan Ptaśnik, *Fragment wspomnień z lat szkolnych*, sygn. IV, 2914.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, rękopisy

Łaciak B., *Mój pamiętnik*, sygn. 9772 I.

Kasprzyk L., *Wspomnienia*, sygn. 9824 II.

Michalski J., *Pamiętnik*, sygn. 9820 III.

Rymar S., *Moje młode lata. Pamiętnik*, sygn. 9796 III.

Wachholz L., *Moje czasy. Na podstawie dokumentów i przeżyć. Pamiętnik 1867–1939*, z. 1–5, sygn. 148/77, 149/77.

Wiatr A., *W trudzie życia*, sygn. 9838 III.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rękopisy

Stanisław Marcei Nałęcz-Dobrowolski (Marcei Dobrowolski), *Wiosna Młodej Polski. Wspomnienia*, t. 4, sygn. 14691/II.

Szkic autobiograficzny napisał Stanisław Zakrzewski prof[esor] Uniw[ersytetu] J[ana] K[azimierza] we Lwowie. 1873–1931, sygn. 15359/II.

Karol Marcei Szerłaż, *Mój pamiętnik z długich lat życia swego 1892–1939*, sygn. 15383/II.

Stanisław Żelazowski, *Wspomnienia. Lata doli i niedoli. Wspomnienia z lat 1893–1955*, sygn. 15386/II.

Papiery Józefa Szujskiego, t. 4: *Materiały historyczne, fragmenty naukowe i literackie*, sygn. 7325/II.

Źródła prawa

Gesetze und Verordnungen für die k.k. österreichischen Universitäten, zsgest. von H. Hankiewicz, Krakau 1868.

Die österreichischen Universitätsgesetze. Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze, Verordnungen, Erlässe, Studien- und Prüfungsordnungen usw., Hrsg. L. Beck von Mannagetta, K. Kelle, Wien 1906.

Sammlung der für die k.k. österreichischen Universitäts-Bibliotheken giltigen Verordnungen, zsgest. im Auftr. des akademischen Senats der k.k. Jagello-nischen Universität zu Krakau von H. Hankiewicz, Krakau 1871.

Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen, Hrsg. F. Schweickhardt, Wien 1885.

Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen, Hrsg. G. Thaa, Wien 1871.

Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich, oprac. K. Kumaniecki, Kraków 1913.

Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych, oprac. J. Piwocki, t. 6, Lwów 1913.

Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji, oprac. M. Janelli, K. Missona, t. 2, Lwów 1917.

Zbiór ustaw uniwersyteckich, które uczniowie c.k. uniwersytetów [...] otrzymują przy imatrikulacyi z dodaniem niektórych innych ustaw i przepisów dla młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych [Uniwersytet Jagielloński w Krakowie], Kraków 1900.

Zbiór ustaw uniwersyteckich [dot. Uniwersytetu Lwowskiego], Lwów 1881.

Zbiór ustaw uniwersyteckich [dot. Uniwersytetu Lwowskiego], Lwów 1903.

Urzędowe wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego wraz z rzeczą o rektorach od czasów najdawniejszych. Wydawnictwo Senatu Akademii na pamiątkę otwarcia Collegium Novum, Kraków 1887.

Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok... [roczniki od 1887/1888 do 1913/1914], Kraków 1888–1914.

Spis wykładów odbywać się mających na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu zimowym [lata szkolne 1870/1871–1913/1914], Kraków 1872–1914.

Spis wykładów odbywać się mających na c.k. Uniwersytecie Jagiellońskim w półroczu letnim [lata szkolne 1870/1871–1913/1914], Kraków 1872–1914.

Skład Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku szkolnym... [lata 1870/1871–1914/1915], Kraków 1870–1915.

Wspomnienia publikowane

Bielak F., *Z odległości lat. Wspomnienia i sylwetki*, oprac. K. Świerzowski, Kraków 1979.

- Bujwid O., *Osamotnienie. Pamiętniki z lat 1932–1942*, Przygotowali do druku, wstępem i przypisami opatrzyli D. Jarosińska, T. Jarosiński, Kraków 1990.
- Chłędowski K., *Pamiętniki, Galicja (1843–1880)*, wstęp i przypisy A. Knot, Wrocław 2006.
- Grzybowska K., *Estreicherowie. Kronika rodzinna*, Kraków 1999.
- Grzymała-Siedlecki A., *Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim*, Kraków 1974.
- Hoesick F., *Powieść mojego życia*, t. 1, Wrocław–Kraków 1959.
- Infeld L., *Szkice z przeszłości*, Warszawa 1964.
- Jakubiec J., *Na drodze stromej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, red. G. Ostasz, Kraków 2005.
- Karty z dziejów Koła Chemików Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wspomnienia studentów i absolwentów*, red. E. Szczepaniec-Cięciak, K. Łopata, Kraków 2008.
- Kirkor-Kiedroniowa Z., *Wspomnienia*, cz. 1: *Dziecięce i młode lata*, Kraków 1986.
- Klemensiewiczowa J., *Przebojem ku wiedzy*, Wrocław 1961.
- Kopiec wspomnień*, Kraków 1959 (wyd. 2 rozszerz., Kraków 1964).
- Kozłowska-Budkowa Z., *Studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie dziejów. Ze wspomnień Zofii Kozłowskiej-Budkowej*, oprac. U. Perkowska, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 14, 2008, s. 217–247.
- Morawski K.M., *Kraków przed trzydziestu laty*, Warszawa 1932.
- Morozewicz J., *Życie Polaka w zaborach i odzyskanej ojczyźnie (1865–1937)*, Warszawa 1938.
- Nitsch K., *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków 1960.
- Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydany staraniem i nakładem młodzieży akademickiej na uroczystość otwarcia „Collegii Novi”*, Kraków 1887.
- Patrząc ku młodości. Wspomnienia wychowanków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. K. Wyka, Kraków 1964.
- Pigoń S., *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Kraków 1957 (wyd. 5, Warszawa 1984).
- Pigoń S., *Z przedziwa pamięci. Urywki wspomnień*, Warszawa 1968.
- Pisma Emila Godlewskiego starszego*, red. W. Vorbrodt, t. 1: 1870–1890, Kraków 1930, t. 2: 1891–1910, Kraków 1935.
- Steinhaus H., *Wspomnienia i zapiski*, Londyn 1992.
- Szafer W., *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie — moi koledzy — moi uczniowie*, Wrocław 1973.
- Talko-Hryncewicz J., *Wspomnienia z lat ostatnich 1908–1932*, Warszawa 1932.
- Uniwersytet Jagielloński (Kraków). Koło Naukowe Historyków. Dzieje Koła Naukowego Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach*

- 1892–1992. *Wspomnienia seniorów*, red. K. Baczkowski, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 298, Kraków 1992.
- Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865–1948)*, oprac. I. Homola-Skapska, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Chemii*, t. 2: *Karty z dziejów Naukowego Koła Chemików Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wspomnienia studentów i absolwentów*, red. E. Szczepaniec-Cięciak, K. Łopata, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Podręczniki uniwersyteckie autorstwa profesorów i wykładowców Uniwersytetu Jagiellońskiego**
- Alth A., *Zasady mineralogii*, Kraków 1868.
- Bobrzyński M., *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1877.
- Bobrzyński M., *Historia prawa niemieckiego w zarysie wraz z historią tego prawa w Polsce*, z. 1: *Pierwotne ludy germańskie i państwo Franków*, Kraków 1876.
- Bochenek A., *Anatomia człowieka. Podręcznik dla słuchaczy szkół wyższych i lekarzy*, t. 1, Kraków 1909.
- Bratranek T., *Handbuch der deutschen Literatur*, Brno 1850.
- Bruner L., *Pojęcia i teorie chemii*, Kraków 1904.
- Bruner L., Tołłoczko S., *Chemia nieorganiczna*, Kraków 1903 (Warszawa 1907, 1908, 1917; wyd. 6, Warszawa 1921; wyd. 7, Warszawa 1926).
- Bruner L., Tołłoczko S., *Chemia organiczna*, Kraków 1909 (Warszawa 1915, 1919; wyd. 5, Warszawa 1922).
- Burzyński P., *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Kraków 1867; t. 2, Kraków 1871.
- Choroby wewnętrzne*, t. 2 [Pieniążek W., *Choroby nosowe jamy ustnej, gardła, krtani, tchawicy i śródpiersia*, Kraków 1903].
- Chrzanowski I., *Historia literatury niepodległej Polski 965–1795* (wyd. 1, 1908; kolejne wydanie uzupełnione i poprawione 1911, następne w 1912, 1914, 1916).
- Creizenach W., *Geschichte des neueren Dramas*, t. 1: *Mittelalter und Frührenaissance*, Halle 1893; t. 2: *Renaissance und Reformation 1. Theil*, Halle 1901; t. 3: *Renaissance und Reformation 2. Theil*, Halle 1903; t. 4: *Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares 1. Theil*, Halle 1909; t. 5: *Das englische Drama im Zeitalter Shakespeares 2. Theil*, Halle 1916.
- Cybulski N., *Fizjologia człowieka*, cz. 1–4, Warszawa 1891–1896.
- Czymbański E., *Chemia nieorganiczna. Ułożona dla uniwersytetów i akademij technicznych*, Kraków 1857, 1866, 1874.
- Czymbański E., *Chemia nieorganiczna i organiczna zastosowana do przemysłu, rolnictwa i lekarstwa*, cz. 2: *Chemia organiczna*, Kraków 1867.
- Dyboski R., *Literatura i język średniowiecznej Anglii*, Kraków 1910.
- Dzieje literatury pięknej w Polsce*, Kraków 1918 [udział S. Tarnowskiego].

- Fierich F.K., *Nauka o sądach cywilnych i procedura cywilna*, t. 1, 2, Kraków 1898–1905 [wraz z A.E. Balasitsem].
- Fizjologia człowieka*, t. 1–2, oprac. S. Bądziński [i in.]; red. A. Beck, N. Cybulski, wyd. K. Rzętkowski, Warszawa 1915.
- Gabryl F., *Filozofia przyrody*, Kraków 1910.
- Gabryl F., *Logika formalna*, Kraków 1899.
- Gabryl F., *Logika ogólna*, Kraków 1912.
- Gabryl F., *Metafizyka ogólna czyli nauka o bycie*, Kraków 1903.
- Gabryl F., *Neoetyka*, Kraków 1900.
- Gabryl F., *Psychologia*, Kraków 1906.
- Geikie A., *Geografia fizyczna*, Warszawa 1896 (wyd. 2, 1906).
- Głuziński W.A., *Zarys ogólnej patologii i terapii gorączki*, Kraków 1896.
- Górski A., *Zarys prawa handlowego austriackiego*, t. 1: *Pojęcia wstępne i rzecz o osobach prawa handlowego*, Kraków 1890, wyd. 2 rozszerzone, Kraków 1900.
- Górski A., *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1893/1894*, Kraków 1893.
- Górski A., *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1895/1896*, Kraków 1895.
- Górski A., *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1905/1906*, Kraków 1905.
- Górski A., *Zarys wykładów prawa cywilnego na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego na rok 1911/1912*, Kraków 1911.
- Grabowski T., *Metodyka historii literatury z uwzględnieniem historii literatury polskiej*, Kraków 1907.
- Gromnicki T., *Nowy kodeks prawa kanonicznego o małżeństwie*, Kraków 1918.
- Guttman P., *Nauka sposobów klinicznego badania narządów piersiowych i brzusznych razem z laryngoskopią*, tłum. J. Filewicz, E. Neumann, B. Skórczewski, pod kier. A. Kremera, S. Pareńskiego, Warszawa 1877.
- Heinrich W., *Filozofia grecka do Platona (rozwój zagadnień)*, Warszawa 1914 [1913].
- Heinrich W., *Psychologia uczuć*, Kraków 1907.
- Hoborski A., Wilk A., *Zasadnicze pojęcia rachunku różniczkowego i całkowego*, Kraków 1910.
- Hoyer H., *Wskazówki do ćwiczeń z anatomii zwierząt domowych, z ośmioma tablicami*, Kraków 1906.
- Jaworski W., *Podręcznik chorób żołądka i dyetyki szczegółowej*, wyd. 2 przerebione i znacznie poszerzone, Kraków 1899.
- Jaworski W., *Podręcznik chorób żołądka*, Kraków 1893.
- Jaworski W., *Zarys patologii i terapii chorób żołądka*, Warszawa 1889.
- Jordan H., *Nauka położnictwa dla użytku położnych napisana przez Dra Henryka Jordana Docenta położnictwa w Uniwersytecie Jagiellońskim*, wyd. 2

- zwiększone i poprawione, tom jeden obejmujący dwa tomy wydania pierwszego, nakł. aut., Kraków 1885.
- Jordan H., *Nauka położnictwa dla użytku położnych napisana przez Dra Henryka Jordana profesora położnictwa i chorób kobiecych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, wyd. 3, nakł. aut., Kraków 1892 (wyd. 4, 1900; wyd. 5, 1904).
- Jordan H., *Nauka położnictwa dla użytku położnych ułożona przez Dra Henryka Jordana asystenta przy Klinice Położniczej i Chorób Kobięcych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1–2, Kraków 1872–1873.
- Jordan H., *Nauka położnictwa dla użytku uczniów i lekarzy*, Kraków 1881 (kolejne wydania: 1881; wyd. poszerzone 1885; wyd. 1892, 1900, 1904, ostatnie wydanie wspólnie z S. Dobrowolskim).
- Jordan H., *Nauka położnictwa dla użytku uczniów i lekarzy. Dział 1: Fizjologia i dyjetetyka ciąży, porodu i połogu*, Kraków 1881 (wyd. rozszerzone 1907, ze współudziałem Stanisława Dobrowolskiego; wyd. 1908).
- Kasperek F., Zatorski M., *Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich monarchii austriackiej*, Cieszyn 1875.
- Kasperek F., *Nauka administracji i prawo administracyjne austriackie*, t. 1, Kraków 1897 (wyd. też 1911).
- Kasperek F., *Podręcznik prawa politycznego*, t. 1, Kraków 1888; t. 2, Kraków 1894.
- Kasperek F., *Prawo polityczne ogólne z uwzględnieniem austriackiego razem ze wstępną nauką ogólną o państwie*, t. 1, Kraków 1877; t. 2, 1881.
- Klucz do oznaczania zwierząt kręgowych ziem polskich*, red. H. Hoyer jun., oprac. J.M. Kowalski [i in.], Kraków 1910.
- Korczyński L., *Zarys balneoterapii i balneografii krajowej dla użytku lekarzy i uczniów napisał Dr Ludomił Korczyński, docent patologii i terapii szczególnej chorób wewnętrznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1900.
- Krukowski J., *Katechetyka katolicka czyli przewodnik teoretyczny dla katechetów*, Kraków 1877.
- Krukowski J., *Teologia pasterska katolicka dla użytku duchownych seminariów i pasterzów dusz*, Lwów 1874 (wyd. kolejne Kraków 1880, 1887, 1894).
- Krukowski J., *Teologia pasterska katolicka*, Przemyśl 1869.
- Krzymuski E., *Wykład prawa karnego ze szczególnym uwzględnieniem ustaw austriackich*, Kraków 1885–1887, t. 1–2 (wyd. 2, Kraków 1901–1902; wyd. 3 przerobione, Kraków 1911).
- Krzymuski E., *Wykład procesu karnego austriackiego*, Kraków 1891 (wyd. 2 przerobione i uzupełnione, Kraków 1910).
- Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie*, Lwów 1905.
- Lemberger I., *Komentarz do ósmego wydania Farmakopei austriackiej*, Kraków 1907.

- Lemberger I., *Podręcznik do jakościowego rozbioru chemicznego dla użytku pracowni chemicznej*, Kraków 1892.
- Lewicki A., *Dzieje narodu polskiego w zarysie*, Warszawa 1899, 1904.
- Łoś J., *Pisownia polska w przeszłości i obecnie*, Kraków 1917.
- Madeyski S., *Podręcznik sądowy*, Kraków 1870.
- Madeyski S., *Zarys nauki o posiadaniu*, Kraków 1887.
- Marchlewski L., *Chemia organiczna*, Kraków 1910.
- Marchlewski L., *Teorie i metody badania współczesnej chemii organicznej*, Kraków 1905.
- Maziarski S., *Podręcznik do ćwiczeń histologicznych*, Kraków 1912 (kolejne wydania 1914, 1923, 1938).
- Milewski J., *Budżet i kredyt publiczny. Roztrząsania finansowe i polityczne*, Kraków 1898.
- Milewski J., Czerkawski W., *Polityka ekonomiczna*, t. 1, Kraków 1905; t. 2, Kraków 1913.
- Morawski K., *Historia literatury rzymskiej*, t. 1–7, Kraków 1909–1921.
- Morawski K., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, Kraków 1900.
- Nauka o chorobach wewnętrznych*, wyd. W. Jaworski, t. 1–3, Kraków 1905.
- Neumayr M., *Dzieje ziemi*, t. 1–2, Warszawa 1906 (wyd. nowe, Warszawa 1912).
- Obaliński A., *Wykłady z zakresu chorób dróg moczowych męskich*, Kraków 1886.
- Pawlicki S., *Historia filozofii greckiej*, Kraków 1890.
- Pelczar J.S., *Medycyna pasterska czyli wiadomości potrzebne kapłanom z zakresu higieny, fizjologii i patologii z dodatkiem niektórych kwestii teologicznych*, Lwów 1900.
- Pelczar J.S., *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, Prusach i Królestwie Polskim*, Kraków 1882 (wyd. 4, 1898).
- Pelczar J.S., *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim*, cz. 1–3, Kraków 1896–1900.
- Peters K., *Mineralogia*, Warszawa 1904.
- Pieniążek W., *Laryngoskopia oraz choroby krtani i tchawicy*, Kraków 1879.
- Podręcznik histologii ciała ludzkiego*, red. H. Hoyer sen., Warszawa 1901.
- Rosenblatt J., Wróblewski S., *Kodeks handlowy*, wyd. 2, Kraków 1898.
- Rosenblatt J., *Wykład austriackiego procesu karnego*, Kraków 1884.
- Rozprawy z zakresu medycyny praktycznej*, red. E. Korczyński, ser. I, z. 1–11; ser. II, z. 12–20, Kraków 1891–1895.
- Rudzki M.P., *Astronomia teoretyczna*, Kraków 1914.
- Rudzki M.P., *Fizyka Ziemi*, Kraków 1909 (tłum. niem. *Phisik der Erde*, Leipzig 1911).

- Rudzki M.P., *Zasady meteorologii*, Warszawa 1917.
- Schramm J., *Analiza chemiczna jakościowa*, Lwów 1885 (wyd. Kraków 1895, 1906, 1912 i Poznań 1922).
- Smoluchowski M., *Poradnik dla samouków, Wskazówki metodyczne dla studiujących poszczególne nauki — fizyka, geofizyka, meteorologia*, Warszawa 1917 (część dot. fizyki).
- Steiner J., *Rys nauki o chorobach dzieci dla uczących się lekarzy*, tłum. M.L. Jakubowski, J. Oettinger, Kraków 1877.
- Straszewski M., *Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym. (Od rozbiorów do 1831 roku)*, Kraków 1912.
- Straszewski M., *Dzieje filozofii w zarysie*, t. 1: *Ogólny wstęp do dziejów filozofii i dzieje filozofii na Wschodzie*, Kraków 1894.
- Szajnocha W., *Plody kopalniane Galicji, ich występowanie i użytkowanie*, cz. 1, Lwów 1883; cz. 2, Kraków 1884.
- Szujski J., *Dzieje Polski*, Lwów 1862–1866.
- Szujski J., *Historii polskiej treściwie opowiedziane książę dwanaście*, Warszawa 1880.
- Tarnowski S., *Historia literatury polskiej*, t. 1–6, Kraków 1900–1907.
- Tschermak G., *Podręcznik mineralogii*, Warszawa 1900.
- Wachholz L., *Podręcznik medycyny sądowej z uwzględnieniem ustawodawstwa austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego dla użytku uczniów, lekarzy i prawników*, Kraków 1899 (cztery wydania pracy).
- Witkowski A., *Zasady fizyki*, t. 1, Warszawa 1892; t. 2, Warszawa 1904; t. 3, Warszawa 1912.
- Wrzosek A., *Propedeutyka lekarska*, Warszawa 1913.
- Zakrzewski K., Witkowski A., *Zarys fizyki*, wyd. 1, Kraków 1916 (wyd. 6, Warszawa 1951).
- Zakrzewski W., *Historia nowożytna w zarysie*, Petersburg 1899.
- Zaremba S., *Arytmetyka teoretyczna*, Kraków 1912.
- Zaremba S., *Wstęp do analizy*, cz. 1: *Pojęcie dowodu matematycznego oraz inne wiadomości pomocnicze*, Warszawa 1915; cz. 2: *Teoria liczb rzeczywistych*, Warszawa 1918.
- Zaremba S., *Zarys pierwszych zasad teorii liczb całkowitych*, Kraków 1907.
- Zdziechowski M., *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. 1–2, Kraków 1915.
- Zoll F. jun., *Austriackie prawo prywatne. Część ogólna*, wyd. 2 zmienione i znacznie powiększone, Kraków 1909.
- Zoll F. jun., *Austriackie prawo prywatne. Zobowiązania*, Kraków 1907.
- Zoll F. jun., *Podręcznik prawa prywatnego austriackiego*, Kraków 1899.
- Zoll F. jun., *Prawo prywatne w zarysie przedstawione na podstawie ustaw austriackich*, Kraków 1910.

Zoll F. jun., *Uzupełnienia i zmiany w zarysie prawa prywatnego*, oprac. S. Gołąb, Kraków 1916.

Zoll F. jun., *Zmiany w prawie prywatnym od początku roku 1914*, Kraków 1915.

Zoll F. sen., *Historia prawodawstwa rzymskiego*, t. 1–2, Kraków 1902–1906.

Zoll F. sen., *Pandekta czyli nauka prawa rzymskiego*, t. 1, Kraków 1888; t. 2: *Prawo rzeczowe*, Kraków 1898; t. 3: *Zobowiązania*, Kraków 1910,

Skrypty uniwersyteckie autorstwa profesorów i wykładowców Uniwersytetu Jagiellońskiego

Bochenek M., *Ekonomia polityczna. Wykład uniwersytecki autografowany*, Kraków 1879.

Bojarski A., *Prawo karne. Wykłady uniwersyteckie litografowane*, [b.m.w., ok. 1880].

Bojarski A., *Postępowanie karne. Wykład dra prof. Bojarskiego* [wykłady uniwersyteckie półrocze zimowe 1879, autografowane], Kraków 1879.

Bojarski A., *Wykłady prawa karnego na Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1872/1873*, t. 1: *Prawo karne*; t. 2: *Proces karny* (litografia), Kraków 1872.

Cybulski N., *Kurs histologii podług wykładów Prof. Dra N. Cybulskiego wydał L.K. Gliński* (litografia), Kraków 1894/1895.

Dunajewski J., *Kurs ekonomii politycznej rok 1872/1873 dla słuchaczy III roku autografował Meizner*, cz. 1–2, [b.m.w., 1873].

Dziewoński K., *Chemia organiczna*, Kraków 1913.

Estreicher S., *Historia i źródła prawa niemieckiego*, Kraków 1907–1909.

Estreicher S., *Historia prawa karnego i procesu cywilnego i karnego*, Kraków 1912.

Estreicher S., *Historia prawa niemieckiego, wykłady z 1900 roku*, Kraków 1900, wyd. 2, Kraków 1902.

Fierich E., *Dział pierwszy i drugi wykładu postępowania sądowego i cywilnego (I. Nauka o sądach; II. Nauka o stronach i ich zastępcach)*, Kraków 1887.

Fierich E., *O dowodzie ze świadków, znawców i przysięg, tudzież o wyroku*, Kraków 1888.

Fierich E., *O środkach prawnych (Rechtsmitteln)*, Kraków 1887.

Fierich E., *Poprawne wydanie skryptów procesu cywilnego z roku 1887/1888*, Kraków 1895.

Fierich E., *Postępowanie sądowo-cywilne austriackie (1876)*, Kraków [1876].

Fierich E., *Postępowanie sądowo-cywilne austriackie, wykłady uniwersyteckie roku 1879/1880*, Kraków 1880.

Fierich E., *Postępowanie sądowo-cywilne*, Kraków 1881.

Fierich E., *Postępowanie sądowo-cywilne. Procesy szczególne*, Kraków 1887.

Fierich E., *Prawo handlowe o przedsiębiorstwie komisowym, spedytorstwie, o przewoźnictwie, wykład prof. Fiericha 1881*, Kraków [b.d.w.].

- Fierich E., *Prawo handlowe 1879/1880*, cz. 3: *O stowarzyszeniach handlowych*, Kraków [b.d.w.].
- Fierich E., *Prawo handlowe o przedsiębiorstwie komisowym, spedytorstwie, o przewoźnictwie*, wykład c.k. radcy dworu Prof. Dr. Edwarda Fiericha, Kraków 1888.
- Fierich E., *Procesy szczególne*, wykład prof. Fiericha 1879/1880, Kraków [1880].
- Fierich F.K., *Nauka o sądach cywilnych i procedura cywilna*, cz. 1–3, Kraków 1908–1911.
- Fierich F.K., *Notatki ze streszczonych wykładów Prof. Dr. Fiericha z 1897/1898. Nauka o właściwościach sądów zwyczajnych w sprawach spornych*, [brak wydawcy] Kraków 1898.
- Fierich F.K., *Prawo procesowe cywilne. Notatki z wykładów Prof. Uniw. Jagiellońskiego Franciszka Ksawerego Fiericha*, Dz. 2: *O zawiązaniu treści i zgaśnięciu stosunku procesowego. Wykłady z zakresu prawa procesowego cywilnego*, Dz. 3: *O postępowaniu (cz. ogólna)*, Kraków 1914.
- Fierich F.K., *Prawo procesowe cywilne. O zawiązaniu treści i zgaśnięciu stosunku procesowego. Wykłady z zakresu procedury cywilnej*, Kraków 1911.
- Fierich F.K., *Przewodnie zasady procesu cywilnego. Wykład Prof. Dra F. Ks. Fiericha*, Kraków 1911.
- Fierich M., *Prawo cywilne austriackie powszechne. Notatki spisane przez słuchaczy III r. prawa 1888/1889 podług wolnego wykładu Prof. dra Mauricego Fiericha. O własności*, Kraków 1892.
- Gluziński A., *Patologia ogólna według wykładów prof. dra A. Gluzińskiego opracowała na podstawie zapisków własnych K.J. Panek* (litografia), Kraków 1896.
- Godlewski E., *Chemia rolnicza* (skrypt litografowany), Kraków (ok. 1896; wyd. 2, 1898; wyd. 3, 1903).
- Godlewski E., *Fizjologia roślin. Według wykładów prof. dra Emila Godlewskiego oprac. Eustachy Popiel* (litografia), [b.m.w.] 1894 (wyd. 2, 1898; wyd. 3, 1910).
- Górski A., *Prawo handlowe, skrypt z wykładów* (mszps powielony), Kraków 1914.
- Górski A., *Prawo wekslowe austriackie*, Kraków 1914.
- Górski A., *Prawo wekslowe austriackie. (Wykłady uniwersyteckie)*, Kraków 1899.
- Halban L., *Medycyna sądowa (według wykładów uniwersyteckich). Zebrał Antoni Miczulski*, Kraków 1893.
- Halban L., *Wykłady Prof. Dra Halbana z psychiatrii sądowo-lekarskiej wydał Antoni Miczulski* (litografia), Kraków 1892.
- Heinrich W., *Psychologia. Wykłady w półroczu letnim roku szkolnego 1911/1912* (litografia), Kraków 1912.

- Hoyer H., *Anatomia i histologia zwierząt domowych opracował Zdzisław Zabielski*, wyd. 2 przejrzane, Kraków 1911.
- Janczewski E., *Botanika ogólna podług wykładów prof. Edwarda Janczewskiego*, [b.m.w.] 1899.
- Janczewski E., *Botanika systematyczna podług wykładów prof. dra Janczewskiego opracowali J. Bzowski, T. Łubiński*, Kraków 1895.
- Janczewski E., *Systematyka roślin podług wykładów Edwarda Janczewskiego*, Kraków 1906.
- Kostanecki K., *Kurs embriologii podług wykładów Prof. Dra Kazimierza Kostaneckiego* (litografia), Kraków 1895.
- Kreutz F., *Mineralogia według wykładów mianych w roku szkolnym 1888/1889 przez prof. Dra Feliksa Kreutza wydał Bernard Kupczyk* (litografia), Kraków 1888/1889.
- Łoś J., *Gramatyka języka starosłowiańskiego*, Kraków 1909.
- Łoś J., *Historyczno-porównawcza fonetyka języka polskiego. Rok szkolny 1907/1908* (litografia), wyd. 3 zmienione, Kraków 1908 (kolejne wydanie ukazało się w 1913 roku).
- Łoś J., *Morfologia czasowników*, cz. 3: *Koniugacja*, Kraków 1911.
- Łoś J., *Morfologia polska*, cz. 1, Kraków 1909.
- Łoś J., *Składnia zdania*, Kraków 1910.
- Łoś J., *Syntaktyczne użycie form gramatycznych*, Kraków 1909.
- Łoś J., *Wykłady historycznej gramatyki języka polskiego* (litografia), cz. 1: *Fonetyka*; cz. 2: *Morfologia*; cz. 3: *Składnia 1–2*, Kraków 1903/1904 (kolejne wydanie w 1905 roku).
- Łoś J., *Wykłady na Uniwersytecie Jagiellońskim* (litografia), cz. 1: *Wykłady gramatyki języka starosłowiańskiego*, Kraków 1903.
- Łoś J., *Zarys historii języka polskiego. Według wykładów Jana Łosia* (rkps powielony), cz. 1–2, Kraków 1914.
- Łoś J., *Zasady historycznego rozwoju stylu i form literackich wyłożone dla słuchaczek II. roku wyższych kursów żeńskich im. Baranieckiego*, Kraków 1913.
- Mertens F., *Wykłady geometrii analitycznej* (litografia), Kraków 1882.
- Milewski J., *Ekonomia polityczna* (litografia), Kraków 1898.
- Milewski J., *Nauka skarbowości podług wykładów Józefa Milewskiego wydał Konstancy Liszka*, 1894.
- Morozewicz J., *Krytalografia*, Kraków 1909 (wyd. 2, 1913).
- Morozewicz J., *Optyka kryształów*, Kraków 1904 (wyd. 2, 1909; wyd. 3, 1913).
- Nowicki M., Wierzejski A., *Zoologia według wykładów mianych w roku 1890/1891 w Uniwersytecie Jagiellońskim. Wydali Ignacy Padechowicz i Piotr Lewicki słuchacze medycyny* (litografia), Kraków 1890–1891.
- Olszewski K., *Chemia nieorganiczna*, cz. 1–2, Kraków [po 1900].
- Olszewski K., *Chemia nieorganiczna*, wyd. 3, Kraków 1898.

- Olszewski K., *Chemia nieorganiczna*, wyd. 4, Kraków 1910.
- Olszewski K., *Chemia nieorganiczna. Według wykładów uniwersyteckich prof. dra K. Olszewskiego w półroczu zimowym 1890/1891 wydał Ignacy Padechowicz słuchacz medycyny* (litografia), Kraków 1891.
- Olszewski K., *Chemia organiczna. Na podstawie stenogramów wykładów prof. dra K. Olszewskiego mianych w półroczu letnim r. szk. 1890/1891 w Uniwersytecie Jagiellońskim wydał Ignacy Padechowicz słuchacz medycyny* (litografia), Kraków 1891.
- Raciborski M., *Biologia. Profesora M. Raciborskiego wykłady*, oprac. J. Filipczak, Kraków 1916.
- Rosenblatt J., *Prawo cywilne austriackie. Wykłady uniwersyteckie litografowane*, Kraków 1899.
- Rostafiński J., *Botanika ogólna. Podług wykładów uniwersyteckich Prof. Dra Józefa Rostafińskiego w roku 1890/1891 wydał Stefan Łuniewski słuchacz medycyny*, cz. 2: *Botanika lekarska*, Kraków 1890/1891.
- Rostafiński J., *Zasady botaniki. Wykłady uniwersyteckie prof. dra Rostafińskiego wydane przez studenta medycyny Karowskiego*, Kraków 1887.
- Schramm J., *Chemia organiczna*, Kraków 1893/1894 (wyd. 2, 1906).
- Siedlecki M., *Biologia ogólna* (mszps powielony), Kraków 1908.
- Siedlecki M., *Fizjologia zwierząt domowych* (rkps powielony), Kraków 1906.
- Siedlecki M., *Fizjologia zwierząt domowych. Wykłady M. Siedleckiego spisał Z. Zabielski*, Kraków 1911.
- Siedlecki M., *Pasożyty człowieka, według wykładów prof. M. Siedleckiego* (litografia), Kraków 1911.
- Spis S., *Exegesis sublimor Epistolae S. Pauli Apostoli ad Titum* (litografia), Kraków [ok. 1890].
- Spis S., *Hermeneutica sacra*, Kraków 1900.
- Sternbach L., *Historia filologii klasycznej, wykłady w półroczu zimowym i letnim 1906/1907*, Kraków 1909.
- Szajnocha W., *Geologia ogólna według wykładów Szajnochy* (rkps powielony), Kraków 1905.
- Szajnocha W., *Zasady geologii i petrografii według wykładów profesora Szajnochy*, Kraków 1898.
- Wachholz L., *Wykłady medycyny sądowej* (litografia), Kraków 1896.
- Witkowski A.W., *Elektryczność i magnetyzm*, oprac. M. Buszyński, Kraków 1905.
- Witkowski A.W., *Teoria ciepła. Według wykładów Augusta Witkowskiego* (litografia), Kraków 1903–1904.
- Witkowski A.W., *Wstęp do fizyki teoretycznej. Według wykładów Augusta Witkowskiego* (litografia), Kraków 1903.

- Zaremba S., *Ogólne zasady analizy matematycznej*, cz. 1: *Rachunek różniczkowy*; cz. 2: *Rachunek całkowy*, Kraków 1914 (wydania kolejne w 1921 i 1923 roku).
- Zaremba S., *Teoria ciągów i szeregów nieskończonych*, (mszps powielony) Kraków 1906 [litografia, Kraków 1908].
- Zaremba S., *Teoria wyznaczników i równań linowych*, (mszps powielony), Kraków 1906; wyd. 2 (litografia), 1906; wyd. 3, 1909.
- Zaremba S., *Wstęp do analizy*, wyd. 2, Kraków 1908.
- Zasady ordynacji egzekucyjnej. Wykłady Prof. Dr. Franciszka Ksawerego Fiericha i Prof. Dr. Józefa Rosenblatta*, Kraków 1912.
- Zoll F. jun., *Austryackie prawo familijne. Wykłady Fryderyka Zolla*, Kraków 1909 (wyd. 1912, 1913).
- Zoll F. jun., *Austryackie prawo hipoteczne. Według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1913.
- Zoll F. jun., *Austryackie prawo rzeczowe. Według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1913.
- Zoll F. jun., *Austryackie prawo spadkowe. Według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1914.
- Zoll F. jun., *Ograniczenie prawa własności, według wykładów Fryderyka Zolla*, Kraków 1909.
- Zoll F. jun., *Ustawa automobilowa z dnia 9 sierpnia 1908 r i inne uzupełnienia do „Zobowiązań”*. Według wykładów Fryderyka Zolla, Kraków 1914.
- Zoll F. sen., *Historia prawa rzymskiego streszczone wykłady profesora Dra Zolla* [b.m.w., 188?].
- Zoll F. sen., *Historia prawa rzymskiego, wykład Prof. Dra Zolla*, Kraków 1895.
- Zoll F. sen., *Historia prawa rzymskiego. (Według wykładów uniwersyteckich)*, Kraków 1889.
- Zoll F. sen., *Historia prawa rzymskiego*, cz. 1: *O formie rządu w różnych epokach państwa rzymskiego i wpływie takowej na rozwój prawodawstwa*, cz. 2: *O źródłach prawa prywatnego*, Kraków 1879.
- Zoll F. sen., *Zobowiązania i prawo familijne rzymskie*, Kraków 1907.
- Zoll F. sen., *Zobowiązania rzymskie*, Kraków 1909.
- Żorawski K., *Wykłady geometrii analitycznej*, Kraków 1914.
- Podręczniki dla szkół średnich autorstwa profesorów i wykładowców Uniwersytetu Jagiellońskiego**
- Baraniecki M., *Podręcznik algebry dla uczniów klas wyższych gimnazjów i szkół realnych Galicji*, Kraków 1893.
- Baraniecki M., *Podręcznik arytmetyki i początków algebry w czterech częściach dla uczniów klas niższych gimnazjów i szkół realnych Galicji*, Kraków 1894–1895.
- Czyrniański E., *Chemia nieorganiczna mniejsza dla szkół realnych*, Kraków 1874.

- Ippoldt J., Jakubowski K.S., *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der galizischen Mittelschulen*, cz. 4, Lwów 1909.
- Kremer J., *Początki logiki. Dla szkół średnich*, Kraków 1876.
- Lewicki A., *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*, Kraków 1886.
- Lewicki A., *Zarys historii Polski*, oprac. uzup. J. Friedberg, Warszawa 1919.
- Lewicki A., *Zarys historii polskiej aż do najnowszych czasów*, wyd. większe 3, Kraków 1897.
- Łepki B., *Czytanka dla średnich szkół z polskim językiem wykładowym*, Lwów 1904.
- Mecherzyński K., *Historia literatury polskiej dla młodzieży opowiedziana w krótkości*, Kraków 1873.
- Mecherzyński K., *Przykłady i wzory z najcelniejszych poetów i prozaików polskich zebrane i zastosowane do historii literatury opowiedzianej w krótkości dla młodzieży*, Kraków 1874; wyd. 2, 1877 (t. 2, Kraków 1878).
- Mecherzyński K., *Stylistyka, czyli Nauka obejmująca prawałła dobrego pisania. Do użytku młodzieży szkolnej*, Kraków 1870, wyd. 2, 1884.
- Mecherzyński K., *Wypisy polskie dla szkół męskich i żeńskich z najcelniejszych pisarzy krajowych*, Kraków 1877.
- Pardyak S., *Nauka języka włoskiego*, cz. 1: *Zwięzła gramatyka*; cz. 2: *Rozmówki*, Kraków 1907.
- Sieniatycki M., *Dogmatyka ogólna*, wyd. 1: Lwów 1906, wyd. 4: Kraków 1920.
- Sieniatycki M., *Dogmatyka szczegółowa*, wyd. 1: Lwów 1908, wyd. 4: Kraków 1920.
- Sieniatycki M., *Etyka katolicka*, Kraków 1919.
- Siła-Nowicki M., *Zoologia dla szkół niższych gimnazjalnych i realnych*, cz. 1–3, Kraków 1868–1869.
- Stylo A., Ippoldt J., *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der galizischen Mittelschulen*, cz. 1, Lwów 1906; cz. 2, Lwów 1907 (wyd. 2, Lwów 1910); cz. 3 Lwów 1907 (wyd. 2, Lwów 1911).
- Tarnowski S., Próchnicki F., *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych*, cz. 1 i 2, Lwów 1891.
- Tarnowski S., Wójcik J., *Wypisy polskie dla klas wyższych gimnazjalnych i realnych*, cz. 1, Lwów 1890.
- Wypisy polskie dla klas wyższych szkół realnych i seminariów nauczycielskich*, z wypisów Stanisława Tarnowskiego przerobił R.A. Bobin, cz. 1: Lwów 1894; cz. 2: Lwów 1895.
- Zakrzewski W., *Historia powszechna na klasy wyższe szkół średnich*, t. 1: *Historia starożytna*, Lwów 1891; t. 2: *Historia wieków średnich*, Kraków 1894; t. 3: *Historia nowożytna*, Kraków 1899.

OPRACOWANIA

- Abrahamowicz D., *Dramatyczny rozdział historii sławistyki*, „*Slavia Occidentalis*” 35, 1978, s. 1–13.
- Ackermann J., *Powstanie i rozwój katedry histologii*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 585–591.
- Adamczyk M.J., *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskiej w monarchii habsburskiej 1774–1914*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” nr 2034, „*Prace Pedagogiczne*” z. 124, Wrocław 1998.
- Adams H.B., *Methods of Study in History*, w: *Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science*, ed. by H.B. Adams, Baltimore 1887.
- Album paleographicum*, ed. S. Krzyżanowski, Kraków 1907.
- Andrzejewski B., *Wilhelm von Humboldt*, Warszawa 1989.
- Armata J., *Maciej Leon Jakubowski (1837–1915)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 153–160.
- Armata J., *Maciej Leon Jakubowski, twórca polskiej szkoły pediatricznej*, Kraków 1994.
- Banach A.K., *Młodzież chłopska na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1860/61–1917/18*, Kraków 1997.
- Bar I., *Przewodnik po Bibliotece Jagiellońskiej*, Kraków 1964.
- Baran E., *Sylwetki polskich medyków sądowych. Leon Blumenstock-Halban*, „*Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*” 48, 1998, s. 185–189.
- Bartnicka K., *Upadek uniwersytetów we Francji w XVIII w.*, w: *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Józefowi Miąso*, red. K. Bartnicka, J. Schiller, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 37–55.
- Barycz H., *Alma Mater Iagellonica*, Kraków 1955.
- Barycz H., *Dietl w walce o unarodowienie i zreformowanie szkół galicyjskich 1860–1866*, w: *Józef Dietl — pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patriota polski. W 50-tą rocznicę śmierci*, Kraków 1928, s. 121–134.
- Barycz H., *U narodzin uniwersyteckiego studium filologii romańskiej w Polsce*, „*Przegląd Historyczno-Oświatowy*” 4, 1961, z. 1, s. 3–16.
- Barycz H., *Uniwersytet Jagielloński w życiu narodu polskiego*, Warszawa 1948 [wyd. 2 zm. i rozszerz., Wrocław 1964].
- Barycz H., *Z dziejów niedocenionej placówki*, w: *Studia z dziejów drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1783–1974*, red. L. Hajdukiewicz, J. Hulewicz, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 91, Kraków 1974, s. 7–18.
- Barycz, H., *Stanisław Smolka w życiu i w nauce*, Cracoviana. Ser. 2, Ludzie i Wydarzenia, Kraków 1975.
- Baścik S., *Dzieje pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red.

- S. Mikucki, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 139, „Prace Historyczne” z. 16, Kraków 1967, s. 407–436.
- Baudouin de Courtenay J., *Miejcie odwagę myślenia... Wybór pism publicystycznych z lat 1898–1927*, oprac. M. Skarżyński, Kraków 2007.
- Baumgarten M., *Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes- und Naturwissenschaftler*, Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Bd. 121, Göttingen 1997.
- Bąkowski K., *Dzieje wszechnicy krakowskiej od r. 1364 do 1400 i od 1400 do 1900*, Biblioteka Krakowska nr 16, wyd. 2, Kraków 1900.
- Bąkowski K., *Historia Czytelni Akademickiej krakowskiej i udział jej w sprawie budowy pomnika Adama Mickiewicza*, Kraków 1882.
- Beiersdorf K., *Dzieje Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000.
- Beiersdorf K., *Historia Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 1090, „Prace Zoologiczne” z. 37, Kraków 1992, s. 61–74.
- Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010.
- Bernhard M., *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 267–286.
- Bernleithner E., *Sechshundert Jahre Geographie an der Wiener Universität*, w: *Studien zur Geschichte der Universität Wien*, Bd. 3, Graz–Köln 1965 s. 55–125.
- Bibliografia jubileuszu Uniwersytetu Jagiellońskiego*, zest. Wiktor Hahn, Lwów 1901.
- Bibliologia, biblioteki, bibliotekarze*, red. D. Grygowski, E.B. Zybert, Warszawa 2005.
- Bieda F., *Józef Grzybowski*, Kraków 1963.
- Bieda F., *Zarys dziejów paleontologii w Krakowie*, Kraków 1976.
- Bielicki T., Krupiński T., Strzałko J., *Historia antropologii w Polsce*, „Przegląd Antropologiczny” 53, 1987, z. 1–2 (1989), s. 3–28.
- Bieńkowska B., *Zarys dziejów książki*, Warszawa 1987.
- Bieńkowski W., *Pauli Ignacy (Żegota) Jakub*, w: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 7, Red. E. Obermayer-Marnach, Wien 1977, s. 350.
- Bieńkowski W., *Die Jagiellonische Universität in den Jahren 1870–1914 und ihre Kontakte mit der österreichischen Wissenschaft*, w: *Galizien um die Jahrhundertwende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit*

- Österreich, Hrsg. K. Mack, Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südeuropa-Instituts Bd. 16, Wien–München 1990, s. 79–88.
- Bieńkowski W., *Polen in Wien während des ersten Weltkrieges. Ihre politische und kulturelle Tätigkeit*, w: *Polen im alten Österreich. Kultur und Politik*, Hrsg. W. Leitsch, S. Trawkowski, Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. 16, Wien 1993, s. 13–21.
- Bieńkowski W., *Uniwersytet Jagielloński w latach 1870–1914 i jego kontakty z nauką austriacką*, „*Studia Historyczne*” 33, 1990, z. 2, s. 225–234.
- Binden H., *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*, Wien 2005.
- Błochowiak-Waszczyszyn E., *Zespół XIX-wiecznych Klinik Uniwersyteckich w Dzielnicy Wesola w Krakowie. Historia i architektura*, Politechnika Krakowska, praca doktorska, Kraków 2003.
- Bobrzyński M., Jaworski W.L., Milewski J., *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi 1859–1873*, Warszawa–Kraków 1905.
- Bobrzyński M., *Julian Dunajewski. Charakterystyka historyczna*, Kraków 1908.
- Bochnak A., *Historia sztuki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 223–266.
- Bochnak A., *Julian Pagaczewski*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882–1982). Materiały z sesji naukowej odbytej w dniu 27 maja 1983 roku*, red. L. Kalinowski, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” nr 930, „*Prace z Historii Sztuki*” z. 19, Kraków 1990, s. 51–60.
- Bogdanowska M., Chwalba A., *Collegium Novum*, Kraków 2014.
- Bogusz J., Lejman K., *Ludwik Bierkowski, profesor chirurgii i wykładowca wenerologii*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 63–76.
- Bogusz J., *Dzieje krakowskiej chirurgii (Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademia Medyczna)*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 241–286.
- Bowen J., *A History of Western Education*, vol. 3: *The Modern West. Europe and the New World*, London 1981.
- Boy-Żeleński T., *Znasz-li ten kraj? Cyganeria Krakowska*, (na podstawie wydania z 1932 r.) Warszawa 1993.
- Bösche A., *Zwischen Kaiser Franz Joseph I. und Schönerer: die Innsbrucker Universität und ihre Studentenverbindungen 1859–1918*, Innsbruck 2008.
- Boroński L., *Dziesięć lat istnienia Czytelni Akademickiej w Krakowie*, Kraków 1876, s. 12–14.
- Brzeski J., *Kształtowanie się Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w świetle kroniki Karola Estreichera*, w: K. Estreicher, *Kronika Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego od 1811 roku*, oprac. J. Brzeski, Kraków 2012.

- Brzęk G., *Sprawa powołania Benedykta Dybowskiego na katedrę zoologii w Uniwersytecie Jagiellońskim w świetle dokumentów*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2, 1957, nr 3, s. 530–544.
- Brzozowski S.M., *Władysław Reiss (1866–1916)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, 1988, s. 37–38.
- Burczyk-Marona D., *Instrumenty naukowe w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Collegium Maius, z. 3, Kraków 1993.
- Busch A., *Die Geschichte des Privatdozenten. Eine soziologische Studie zur großbetrieblichen Entwicklung der deutschen Universitäten*, Stuttgart 1959.
- Buszko J., *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996.
- Buszko J., *Společno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomii galicyjskiej (1869–1914)*, Kraków 1963.
- Büssem E., *Die Karlsbader Beschlüsse von 1819. Die endgültige Stabilisierung der restaurativen Politik im Deutschen Bund nach dem Wiener Kongreß von 1814/15*, Gerstenberg, Hildesheim 1974.
- Cabaj J., *Walczyć nauką za sprawy Ojczyzny. Zjazdy ponadzaborowe polskich środowisk naukowych i zawodowych jako czynnik integracji narodowej (1869–1914)*, Siedlce 2007.
- Cesarsko-Królewskie Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie. Przyczynek do dziejów oświaty krajowej podany i pamięci pięciuset letniego istnienia Uniwersytetu Krakowskiego poświęcony*, wyd. C.K. Towarzystwo Naukowe Krakowskie, przedm. J. Majer, Kraków 1864.
- Chamcówna M., *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1: *Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja 1777–1786*, Wrocław 1957.
- Chamcówna M., Mrozowska K., *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, t. 2, cz. 1, Kraków 1965.
- Charle Ch., *Die französische Teilreform 1868–1904*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 61–63.
- Charle Ch., *Die Krise des preußischen Modells*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 63–66.
- Charle Ch., *Das preußische Universitätsmodell*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 55–59.
- Charle Ch., *La République universitaires*, Paris 1994.
- Charle Ch., *Veränderungen im Dunstkreis des deutschen Modells*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 68–73.

- Chodakowska J., *Seminaria na kierunkach humanistycznych w polskich uniwersytetach na przełomie XIX i XX wieku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 42, 2003, s. 115–134.
- Chwalba A., *Collegium Maius*, Kraków 2009.
- Ciara S., *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002.
- Ciara S., *Finansowe kłopoty uczonych galicyjskich na przełomie XIX i XX w.*, „Przegląd Historyczny” 96, 2005, z. 4, s. 573–586.
- Cichocki T., *Stanisław Wincenty Maziarski (1873–1956)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 387–394.
- Ciesielski K., Pelczar A., Pogoda Z., *Franciszek Mertens (1840–1927)*, w: *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki*, red. B. Szafirski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 301–311.
- McClelland Ch.E., *Inszenierte Weltgeltung einer prima inter pares? Die Berliner Universität und ihr Jubiläum 1910*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010, s. 243–254.
- McClelland Ch.E., *State, society and university in Germany 1700–1914*, Cambridge 2008.
- Collegium Novum 1887–1987. Materiały z sesji naukowej (2 czerwca 1987 roku)*, red. W.M. Bartel, Kraków 1991.
- The constitutions and other select documents illustrative of the history of France 1789–1901*, ed. F.M. Anderson, Minneapolis 1904.
- Corpus Academicorum Facultatis Philosophie Universitatis Jagellonicae 1850–1945*, oprac. U. Perkowska, Kraków 2007.
- Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850–1918: A–D*, oprac. M. Barcik [i in.], red. J. Michalewicz, Kraków 1999 (Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ser. C. Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae in saeculis XVIII–XX, t. 3).
- Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850–1918: A–D*, red. J. Michalewicz, Kraków 1999.
- Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850/51–1917/18: E–J*, red. K. Stopka, Kraków 2006.
- Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850/51–1917/18: K–Ł*, red. K. Stopka, Kraków 2009.
- Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850/51–1917/18: R*, red. K. Stopka, Kraków 2013.
- Cyfrowicz L., *Nowe przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli w gimnazjach i szkołach realnych*, Kraków 1884, s. 14–28.

- Czajacka B., *Z domu w szeroki świat... Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, Kraków 1990.
- Czarniecki S., *Grzybowski and his school. The beginnings of applied micropalaeontology in Poland at the turn of the 19th and 20th centuries*, w: *The origins of applied micropalaeontology. The school of Józef Grzybowski (with a taxonomic revision of the Grzybowski Collection)*, ed. M.A. Kaminski, S. Geroch and D.G. Kaminski, Kraków 1993, s. 1–15.
- Czarniecki S., *Władysław Szajnocha (1857–1928)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 46, 2010, z. 4, s. 511.
- Czarniecki S., *Władysław Szajnocha*, w: *Złota księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1: *Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 443–454.
- Czarniecki S., *Zarys historii geologii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1964.
- Czarniecki S., Geroch S., *Józef Bolesław Grzybowski (1869–1922)*, w: *Złota księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*, cz. 1: *Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 455–464.
- Czermak W., *Uniwersytet Jagielloński w czterech ostatnich wiekach*, Kraków 1900.
- Czermak W., *Anatol Lewicki, wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1899.
- Czerny Z., *Filologia romańska w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 287–336.
- Čornejová I., *Die Vereinigung durch Ferdinand III. und die Reformen im 18. und 19. Jahrhundert*, w: *Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, Hrsg. B. Muralová, Potsdam 2010, s. 93–113.
- Dietl J., *O instytucji docentów w ogóle, a szczególnie w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Czas”, 31 października 1861, nr 251, s. 1–2.
- Dobijanka-Witczakowa O., *Historia katedry germanistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 349–366.
- Dobrzański S., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1880*, „Studia Varsaviensia” 10, 1972, nr 2, s. 70–73.
- Dormus K., *Fizyka Ziemi i jej światowe początki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Prace Geograficzne” z. 127, Kraków 2011, s. 7–30.
- Dunajewski J., *Przemówienie rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Juliana Dunajewskiego na immatrykulacji uczniów 10 stycznia 1880*, Kraków 1880.
- Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück. Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*, ed. W. Heindl, M. Tichy, Wien 1990.

- Dutkova R., *Uniwersytet Jagielloński. Czasy współczesne*, Kraków 1990.
- Dutkova R., *Żeńskie gimnazja Krakowa w procesie emancypacji kobiet (1896–1918)*, Kraków 1995.
- Dybiec J., *Działalność uniwersytecka Władysława Natansona*, w: *Władysław Natanson 1864–1937*, red. R. Majkowska, E. Fiałek, W Służbie Nauki nr 15, Kraków 2009, s. 23–52.
- Dybiec J., *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Kraków 1979.
- Dybiec J., *Jubileusze Uniwersytetu Jagiellońskiego: 1864 — 1900 — 1964 — 2000*, „Przegląd Akademicki” 1994, nr 10 (52), s. 18–20.
- Dybiec J., *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918*, Wrocław 1981.
- Dybiec J., *Michał Wiszniewski jako profesor historii powszechnej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 9, 1964, nr 2, s. 212–227.
- Dybiec J., *Nie tylko szabłą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, Kraków 2004.
- Dybiec J., *Problem językowy w Uniwersytecie Jagiellońskim w XVIII–XX w., w: W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi*, red. Z. Ruta, R. Ślęczka, Kraków 2003, s. 241–252.
- Dybiec J., *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000.
- Dybiec J., *Krakowskie uroczystości otwarcia w r. 1887 Collegium Novum i ich ogólnopolskie echa*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 44, 1990, s. 24–38.
- Dziadzio A., *Austria wobec Galicji i Czech w dobie przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1861–1871)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 50, 1998, z. 1, s. 83–115.
- Dziedzic M., Płoch K., Matuszyk D., *Trwanie ponad strukturami. Uniwersyteckie tradycje kształcenia położnych w Krakowie*, „Alma Mater” 2008, nr 100, s. 94–99.
- Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999, t. 1, Kraków 1999.
- Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1850*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964; t. 2, red. K. Opalek, Kraków 1965.
- Dzierżanowski R., *Słownik chronologiczny dziejów medycyny i farmacji*, Warszawa 1983.
- Engelbrecht H., *Geschichte des österreichischen Bildungswesens — Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreich*, Bd. 4: *Von 1848 bis zum Ende Monarchie*, Wien 1986.
- Ergetowski R., *Związki Bronisława Kąsinowskiego z wrocławskim i krakowskim uniwersytetem*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 41, 2002, s. 129–149.
- Eskildsen K.R., *Leopold Ranke’s Archival Turn. Location and Evidence in Modern Historiography*, „Modern Intellectual History” 5, 2008, nr 3, s. 425–453.

- Eskildsen K.R., *Leopold von Ranke, la passion de la critique et le séminaire d'histoire*, w: *Lieux de savoir. Espaces et communautés*, red. Ch. Jacob, Paris 2007, s. 462–482.
- Estreicher K., *Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, wyd. 2 rozsz., Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 130, Warszawa–Kraków 1980.
- Estreicher K., *Przechadzka po Bibliotece Jagiellońskiej*, Kraków 1882.
- Estreicher S., *Michał Bobrzyński*, „Przegląd Współczesny” 56, 1936, s. 18–40.
- Fabiański M., Purchla J., *Przewodnik po architekturze Krakowa*, Kraków 2001.
- Fedorowicz Z., *Dzieje zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1780–1960*, Kraków 1965.
- Ferenc M., *Collegium Nowodworskiego*, Kraków 2012.
- Fichte J.G., *Powołanie człowieka*, wstęp A. Zieleńczyk, Kęty 2002.
- Fierich J., *Studium Rolnicze (1890–1923) i Wydział Rolniczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1934.
- Fierich J., *Studium Rolnicze Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Dzieje studiów rolniczych w Krakowie 1890–1962*, red. H. Jurkowska, T. Komornicki, T. Lityński, Kraków 1965, s. 9–29.
- Fischer I., *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte der letzten fünfzig Jahre* [Jan Piltz], Bd. 2, München–Berlin, 1962, s. 1219.
- Franaszek P., *Collegium Witkowskiego*, Kraków 2014.
- Frančić M., *Między rewolucją a wojną (1905–1914)*, w: *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od oświecenia do połowy XX wieku*, red. C. Bobińska, t. 1, Kraków 1964, s. 254–288.
- Frensdorff F., *Gustav Waitz*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 40, Leipzig 1896, s. 612–613.
- Gabryl F., *Polska filozofia religijna w wieku XIX*, t. 1, Warszawa 1913.
- Gaertner H., *Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego a dawne szpitale krakowskie*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 5, 2001, s. 97–108.
- Gajda Z., *Do historii medycyny wprowadzenie*, Kraków 2011.
- Gajda Z., *Muzeum Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1998.
- Gajda Z., *Nauczanie medycyny na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej*, Wrocław 1978.
- Gajda Z., *O ulicy Kopernika w szczególności, o Wesolej w ogólności prawie wszystko*, Kraków 2005.
- Gajda Z., *O Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2003.
- Gajda Z., *Uniwersytet Jagielloński. Muzeum Historii Medycyny. Medale lekarzy krakowskich w zbiorach Muzeum Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1995.
- Gajda Z., *Wincenty Jacek Lepkowski (1866–1935)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, 1973, s. 345.

- Gałczyńska C.Z., *Historia zbioru zabytków archeologicznych w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Meander” 19, 1964, s. 452–463.
- Garbacik J., *Rozwój mediewistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 139, „Prace Historyczne” z. 16, Kraków 1967, s. 59–92.
- Gastol B., *Powstanie i rozwój katedry higieny w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 537–546.
- Ğasowski T., *Collegium Wróblewskiego*, Kraków 2013.
- Ğasowski T., *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1996.
- Gebethner J., *Młodość wydawcy*, Warszawa 1977.
- Gerbod P., *Die Abhängigkeit der Universitäten von ihren Trägern*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 83–86.
- Gerbod P., *Bauliche Infrastruktur*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 97–102.
- Gerbod P., *Finanzquellen*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 104–107.
- Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004.
- Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900*, Leipzig 2008.
- Gieysztor A., *Stanisław Smolka jako mediewista*, w: *Spór o krakowską szkołę historyczną*, red. C. Bobińska, J. Wyrozumski, Kraków 1972, s. 95–115.
- Giędosz B., *Katedra Patologii Ogólnej i Doświadczalnej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 513–536.
- Gimpl G., *Unter sich — Stichproben zur Mentalitätsgeschichte des Philosophischen Seminars in Prag* w: *Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, Hrsg. B. Mouralová, Potsdam 2010, s. 114–155.
- Giza T., *Dzieje nauki i nauczania pediatrii na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 471–484.
- Goćkowski J., *Uniwersytet i tradycja w nauce*, Kraków 1999.
- Godlewski E., *Stefan Jentys (1860–1919)*, w: *Złota księga Akademii Rolniczej*, red. Z. Staliński, Kraków 2000, s. 59.
- Godlewski E., Janczewski E., *Zagraniczne szkoły rolnicze. Wrażenia z podróży*, „Przegląd Polski” 25, 1890, t. 97, s. 50–82, 242–284.

- Goller P., *Katholisches Theologiestudium an der Universität Innsbruck vor dem Ersten Weltkrieg (1857–1914)*, Forschungen zur Innsbrucker Universitäts-geschichte 19, Innsbruck 1997.
- Gościński I., *Jan Władysław Piltz (1870–1930)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 377–382.
- Grębecka W., *Prace Józefa Rostańskiego na tle tradycji historii botaniki w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 31/32, 1986, s. 491–504.
- Grodowska-Kulińska D., *Archiwa szkół wyższych źródłem do badań nad dziejami inteligencji (w oparciu o materiały Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego)*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2, s. 27–38.
- Grodziski S., *Stanisław Estreicher jako twórca porównawczej historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 50, 1998, z. 1, s. 117–128.
- Grzybowska J., *Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1866–1918*, w: *Studia z dziejów drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1783–1974*, red. L. Hajdukiewicz, J. Hulewicz, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 91, Kraków 1974, s. 113–150.
- Habrat A., *Koncepcja Uniwersytetu w poglądach Leona Petrażyckiego*, w: *Prawo i nauka w poglądach Leona Petrażyckiego*, red. D. Gil, Ł. Pikula, Lublin 2013, s. 141–152.
- Habrat A., *Leon Petrażycki o roli i zadaniach uniwersytetu*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” 2001, nr 30, s. 7–19.
- Hajdukiewicz L., *Geneza i początki Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie*, w: *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce w XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, Wrocław 1977, s. 127–159.
- Hajdukiewicz L., *Wydziały i zakłady Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1939 (1954)*, w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850–1939 (1954)*, red. J. Michalewicz, Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ser. A, Inwentarz Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 7, Kraków 1997, s. 7–24.
- Hajdukiewicz L., Karaś W., *Uniwersytet Jagielloński, Tradycje — współczesność — perspektywy*, wyd. 2, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 134, Kraków 1977.
- Halberda J., Malec J., Russek G., *150 lat dziejów Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2003.
- Hałatek J., *Mikulicz in Krakau*, Würzburg 1989.
- Hanik J., *Dzieje meteorologii i obserwacji meteorologicznych w Galicji od XVIII do XX wieku*, Wrocław 1972.
- Herczyńska G., *Leon Halban (1838–1897)*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 9, 2000, supl. 4 (12), s. 2–5.
- Historia administracji i myśli administracyjnej. Wybór źródeł*, red. J. Malec, Kraków 2006.

- Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. H. Barycz, Kraków 1965.
- Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. 4: 1863–1918, Wrocław 1987.
- Höflechner W., *Nachholende Eigenentwicklung? Der Umbau des habsburgischen Universitätssystems nach der Mitte des 19. Jahrhunderts*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010, s. 93–107.
- Höflechner W., *Zum Einfluß des deutschen Hochschulwesens auf Österreich in den Jahren 1875–1914*, w: *Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftspolitik im Industriezeitalter: Das „System Althoff“ in historischer Perspektive*, Hrsg. B. Brocke, Hildesheim 1991.
- Homola I., *Nauczycielstwo krakowskie (1857–1914)*, w: *Inteligencja polska XIX i XX wieku*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 83–130.
- Homola I., *Wykształcenie i uposażenie nauczycieli krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, „*Studia Historyczne*” 22, 1979, z. 2, s. 199–219.
- Homola-Skąpska I., „*Kwiat społeczeństwa...*” (*Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860–1914*), Kraków 1984.
- Homola-Skąpska I., *Józef Dietl i jego Kraków*, Kraków 1993.
- Homola-Skąpska I., *W salonach i traktierniach Krakowa. Przemiany w środowisku społecznym Krakowa lat 1795–1846*, Kraków 2000.
- Hryniewiecki B., *Józef Rostafiński (1850–1928) w setną rocznicę urodzin*, „*Acta Societatis Botanicorum Poloniae*” 20, 1951, Suppl., s. 47–76.
- Hulewicz J., *Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861–1918*, w: *Spór o krakowską szkołę historyczną*, red. C. Bobińska, J. Wyrozumski, Kraków 1972, s. 47–70.
- Hulewicz J., *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*, Kraków 1939.
- Hulewicz J., *Studia wyższe młodzieży z zaboru rosyjskiego w uczelniach galicyjskich w latach 1905–1914*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” nr 16, „*Historia*” z. 3, Kraków 1958, s. 234–287.
- Hulewicz J., *Walka kobiet polskich o dostęp na uniwersytety*, Warszawa 1936.
- Hulewicz J., *Zarys dziejów pracy kulturalno-oświatowej*, t. 2, Warszawa 1960.
- Huttner M., *Historische Gesellschaften und die Entstehung historischer Seminare — zu den Anfängen institutionalisierter Geschichtsstudien an den deutschen Universitäten des 19. Jahrhunderts*, w: *Historische Institute im internationalen Vergleich*, Hrsg. M. Middell, G. Lingelbach, F. Hadler, Bd. 3, Leipzig 2001, s. 39–83.
- Ihnatowicz I., *Akademickie kontakty Królestwa Polskiego i Galicji w dobie rewolucji 1905–1907 r.*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 1982, vol. 37, sect. F., s. 432–441.

- Jadczak R., *Polskie zjazdy filozoficzne*, Toruń 1995.
- The Jagiellonian University in the evolution of European culture*, ed. J. Wyrzumski, Series Science; International Cultural Centre. Research Institute of European Cultures, no 1, Kraków 1992.
- Jagoditsch R., *Die Slavistik an der Universität Wien 1849–1963*, w: *Studien zur Geschichte der Universität Wien*, Bd. 3, Graz–Köln 1965, s. 28–54.
- Jakubowski M.L., *Kronika szpitala św. Ludwika w Krakowie. Okres 25 lat, od 1876 do 1900*, Kraków 1901.
- Jakóbiec M., *Bohdan N. Lępi*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, 1978, s. 345–347.
- Jamka R., *Archeologia Polski w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 287–302.
- Jantsch M., *Ferdinand Ritter von Hebra*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 8, 1969, s. 172–173.
- Jarochoowski B., *Ostatnie 20 lat 1891–1911*, w: *Sześćdziesiąt lat istnienia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1851–1911)*, Kraków 1911, s. 50–52.
- Jeske W., *Leon Konrad Gliński (1870–1918), profesor anatomii patologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 3–4, s. 256–257.
- Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patriota polski — w 50-letnią rocznicę śmierci*, praca zbiorowa, Kraków 1928.
- Józef Majer 1808–1899. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 19 listopada 1999 r.*, red. R. Majkowska, Kraków 2003.
- Józef Rostafiński — botanik i humanista*, red. A. Zemanek, Kraków 2000.
- Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie 20 X 1996–20 X 1997 r.*, przew. zesp. red. A. Kubiś, *Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 10, Kraków 1998.
- Jurkowska H., *Emil Godlewski, sen. (1847–1930)*, w: *Złota księga Akademii Rolniczej*, red. Z. Staliński, Kraków 2000, s. 43.
- Kaim I., Klimek R., *Henryk Jordan*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 170–185.
- Kalinowski L., *Marian Sokołowski*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882–1982). Materiały z sesji naukowej odbytej w dniu 27 maja 1983 roku*, red. L. Kalinowski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 930, „Prace z Historii Sztuki” z. 19, Kraków 1990, s. 11–35.
- Kanior M., *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1780–1880*, „Analecta Cracoviensia” 25, 1993, s. 196–203.

- Kanior M., *Sluchacze Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie germanizacji i w początkach autonomii Galicji (1848–1880)*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 4, 1997, s. 133–152.
- Kanior M., *Studia teologiczne w Szkole Głównej Krakowskiej w latach 1795–1809*, „Analecta Cracoviensia” 1995, 27, s. 432–451.
- Kanior M., *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780–1880)*, Kraków 1998.
- Karbowiak A., *Ubiory profesorów i uczniów w Uniwersytecie Jagiellońskim w związku z współczesnymi zwyczajami (1364–1889)*, Kraków 1889.
- Karliński F., *Rys dziejów Obserwatorium Astronomicznego Uniwersytetu Krakowskiego*, w: *Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie. Przyczynek do dziejów oświaty podany i pamięci pięciuset letniego istnienia Uniwersytetu krakowskiego poświęcony przez c.k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1864, s. 70–143.
- Kasa imienia Józefa Mianowskiego. Fundacja popierania nauki 1881–1991*, oprac. P. Hübner, J. Piskurewicz, L. Zasztowt, Warszawa 1992.
- Katalog dzieł wydanych z zapomogi Kasy im. Mianowskiego w latach 1881–1929*, Warszawa 1929.
- Kaulbersz J., *Napoleon Cybulski*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 281–292.
- Kaulbersz J., Bilski R., *Historia katedry fizjologii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Medycznej*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 391–414.
- Kazimierz Nitsch 1874–1958. Materiały z posiedzenia naukowego w dniu 20 czerwca 2008 r.*, red. R. Majkowska, T. Filip, Kraków 2011.
- Kielar-Turska M., *Krakowski ośrodek psychologii*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU”, t. 7, red. A. Strzałkowski, Kraków 2006, s. 51–76.
- Kijas J., *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej UJ w okresie Stanisława Tarnowskiego (1871–1909)*, w: *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zarys monograficzny*, red. T. Ulewicz, Kraków 1966, s. 111–163.
- Klaus W., Fläschendräger W., *Kaiser, Korps und Kapital. Akademische Bildungstätten im Dienst von Monarchie und Imperialismus*, w: *Magister und Scholaren — Professoren und Studenten. Geschichte Deutscher Universitäten und Hochschulen im Überblick*, Leipzig–Jena–Berlin 1981, s. 117–144.
- Kleczyński J., *Stowarzyszenie studenckie*, Kraków 1888 (odb. z „Przeglądu Polskiego”).
- Klewzyc L., *Lektorat stenografii na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1864–1964*, Warszawa 1965.

- Klinge M., *Die akademische Laufbahn*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 118–122.
- Kocójowa M., *Krakowski świat książki doby autonomii galicyjskiej*, Kraków 1990.
- Kodreński J., *Prawo rzymskie w Polsce w XIX wieku*, Łódź 1990.
- Köhler P., *Zbiory archiwalne Muzeum Botanicznego i Pracowni Historii Botaniki im. J. Dyakowskiej Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 5, 1999, s. 190–197.
- Köhler P., Zemanek A., *Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Informator*, Kraków 1995.
- Köhler P., *Koło Przyrodników Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. 130 lat tradycji (1873–2003)*, Kraków 2006.
- Kohmann S., *Dzieje nauki i nauczania anatomii w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 221–240.
- Kolář P., *Constitutional and economic history at the University of Berlin 1890–1933*, w: *The Many Faces of Clio. Cross-cultural Approaches to Historiography. Essays in Honor of Georg G. Iggers*, Hrsg. Q.E. Wang, F.F. Fillafer, New York 2007, s. 346–365.
- Kolka W.P., *Klinika Położniczo-Ginekologiczna Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2001.
- Koło Naukowe Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1892–1967*, red. K. Baczkowski [i in.], Kraków 1968.
- Konczyńska W., *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1923.
- Konopka S., *Krakowska i warszawska szkoła lekarska*, „*Archiwum Historii Medycyny*” 27, 1964, nr 4, s. 364–371.
- Konopka S., *Relacje profesorów Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego o dziejach medycyny polskiej*, „*Archiwum Historii Medycyny*” 42, 1979, nr 1, s. 108–124.
- Korus K., *Dla Polski — życie i działalność Kazimierza Morawskiego*, w: *Kazimierz Morawski (1852–1925). W służbie nauki i narodu*, red. R.M. Zawadzki, S. Stabryła, Kraków 2008, s. 9–17.
- Korus K., *Leon Sternbach*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, W. Walecki, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 177.
- Kostecki A., *Biogramy — Julisz Leo*, w: *Z dziejów katedr skarbowości i prawa skarbowego oraz katedr prawa finansowego w Polsce*, red. A. Kostecki, Kraków 2010, s. 37–45.
- Kowalczykowska J., *Historia Katedry Anatomii Patologicznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 415–434.

- Kozuszek W., *Jan Mikulicz Radecki 1850–1905. Współtwórca nowoczesnej chirurgii*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 2555, Wrocław 2003.
- Kozuszek W., *Rozwój Anatomii Patologicznej na Uniwersytecie Wrocławskim oraz w Akademii Medycznej we Wrocławiu wraz z Zarysem Historycznym Przedmiotu*, Wrocław 2007.
- Köhler P., *Koło Przyrodników Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. 130 lat tradycji (1873–2003)*, Kraków 2006.
- Kramarz H., *Kształcenie nauczycieli gimnazjalnych w Galicji autonomicznej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie” z. 109, „Prace Historyczne” nr 12, Kraków 1987, s. 267–285.
- Kramarz H., *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1987.
- Kras J., *Wyższe Kursy dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego w Krakowie (1868–1924)*, Kraków 1924.
- Krawczyk A., *Franciszek Czerny-Schwarzenberg*, w: *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999*, t. 2, Kraków 1999, s. 21–35.
- Kremer J., *O zadaniu młodzieży polskiej kształcącej się w Uniwersytecie Jagiellońskim. Mowa rektora uniwersytetu Józefa Kremera przy imarktykulacyi dnia 16 grudnia 1870 r.*, Kraków 1871 (odb. z „Czasu”).
- Krężel J., *Wspominając profesor Marię Grzegorzewską i podążając po śladach jej studenckiej młodości w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Szkola Specjalna” 65, 2004, nr 4, s. 243–251.
- Krzemieński J., *Tadeusz Gromnicki (1851–1939)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, 1960, s. 633–634.
- Petrani A., *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961.
- Petrani A., *Prawo kanoniczne w okresie oświecenia oraz w XIX i XX wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 3, cz. 1, Lublin 1976, s. 385–432.
- Krzepitowska-Moszkowicz I., *Emil Godlewski senior (1847–1930) pionier polskiej fizjologii roślin*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 10, 2010, s. 153–170.
- Krzymuski E., *O znaczeniu filozofii prawa i o metodzie jej wykładu*, „Niwa”, Warszawa 1881, odb. s. [12].
- Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908). Studia i rozprawy*, red. R. Hennel, Kraków 1964.
- Księga pamiątkowa pięćsetletniego jubileuszu odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. L. Cyfrowicz, Kraków 1901.
- Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy fundacyi Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900.

- Kubiś A., *Jubileusz 600-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie 1397–1997*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 49, 1999, nr 1–2, s. 245–252.
- Kubiś A., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ostatni etap*, „Polonia Sacra” 10, 2000, s. 229–242.
- Kucharski M., *Szkic o życiu i twórczości. Zygmunt Florenty Wróblewski*, Kraków 1997.
- Kucharz E.J., *Władysław Antoni Gluziński (1856–1935). Zarys biografii*, Katowice 2006.
- Kulczykowski M., Podraza A., Tabaka Z., *Struktura młodzieży Uniwersytetu Jagiellońskiego w XIX i XX wieku*, „Kultura i Społeczeństwo” 8, 1964, nr 2, s. 99–113.
- Kulczykowski M., *Żydzi — studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1876–1918)*, *Studia nad Kształtowaniem się Inteligencji w Polsce w XIX i XX wieku*, t. 3, Kraków 1995.
- Kulczyński L., *Praktyczny kurs kształcenia nauczycieli szkół średnich*, „Muzeum” 22, 1906, z. 2, s. 215–251.
- Kumaniecki K., *Zarys prawa administracyjnego na ziemiach polskich*, Kraków–Warszawa 1921.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1970, t. 21, s. 309–404.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.
- Kunińska M., *Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, *Ars Vetus et Nova*, t. 40, Kraków 2014.
- Kunińska M., *Wykład historii sztuki na podstawie historii cywilizacji. Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, Kraków 2012 (praca doktorska, Arch. UJ, Dokt. 2012/098).
- Kuniński M., *Maurycy Straszewski*, w: *Złota księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 141.
- Kusiak M., *Dzieje katedry medycyny sądowej*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 313–340.
- Kusiak M., *Sto pięćdziesiąt lat istnienia krakowskiego Zakładu Medycyny Sądowej*, „Archiwum Historii Medycyny” 20, 1957, s. 127–147.
- Kuzaj A., *Profesor Jan Piltz*, „Neurologia i Neurochirurgia” 42, 2008, nr 1, s. 64–65.
- Kuźnicka B., *Ewolucja nauczania farmacji w Polsce w latach 1873–1930*, *Monografie z Dziejów Nauki i Techniki*, t. 45, Wrocław 1968.
- Kuźnicka B., *Studia farmaceutyczne*, w: *Dzieje nauk farmaceutycznych w Polsce 1918–1979*, red. Z. Jerzmanowska, B. Kuźnicka, Wrocław 1986, s. 34–47.

- Lefebvre G., *Napoleon from Tilsit to Waterloo 1807–1815*, trans. J.E. Anderson, New York 1969.
- Lehmann C.-M., *Geschichte der Universitätsbibliothek Erlangen von 1844 bis 1924. Organisation, Bestand und Benutzung*, Erlangen 1996.
- Lejman K., *Zarys dziejów Kliniki Dermatologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 445–470.
- Lemayer K., *Die Verwaltung der österreichische Hochschulen von 1867–1877*, Wien 1878.
- Lemberg H., *Die tschechische Universität in Konkurrenz zur deutschen Universität (1889–1939)*, w: *Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, Hrsg. B. Mouralová, Potsdam 2010 s. 156–185.
- Lepszy L., *Żegota Pauli. Jego żywot i spuścizna literacka*, cz. 1, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1896, nr 4, s. 176–180.
- Lepszy L., *Żegota Pauli. Jego żywot i spuścizna literacka*, cz. 2, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1897, nr 1–2, s. 251–256.
- Lewicka-Kamińska A., *Narastanie zasobu starych druków Biblioteki Jagiellońskiej*, „Przegląd Biblioteczny” 32, 1964, z. 4, s. 209–218.
- Lewicki K., *Habilitacja ks. Józefa Bilczewskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1890*, „Nasza Przeszłość” 1971, s. 261–270.
- Lewicki K., *Wykaz promowanych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1796–1939*, „Nasza Przeszłość” 7, 1958, s. 309–318.
- Liard L., *L'Enseignement supérieur en France*, t. 2: 1789–1893, Paris 1894.
- Liard L., *L'Université de Paris*, Paris 1909.
- Lipska H., Tatarowicz K., *Bibliografia piśmiennictwa do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1967.
- Lundgreen P., *Studium zwischen Forschungsorientierung und Berufskonstruktion*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010 s. 111–127.
- Łazuga W., *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. Monarchii*, Poznań 2013.
- Łosowski J., *Anatol Lewicki*, Przemyśl 1981.
- Łuczyńska B., *Koło Krakowskie TNSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych 1884–1939*, Kraków 1991.
- Łużny R., *Bohdan Łepki (1872–1941)*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, W. Walecki, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 232–239.
- Maćkowiak Z., Musielak M., *Adam Wrzosek. Życie i działalność*, Poznań 2000.
- Madurowicz-Urbańska H., „*Nauka a społeczeństwo*”. *U podstaw poglądów naukowych Franciszka Bujaka*, Wrocław 1975.

- Madyda W., *Z dziejów filologii klasycznej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 1–94.
- Magister und Scholaren — Professoren und Studenten. Geschichte Deutscher Universitäten und Hochschulen im Überblick*, Leipzig–Jena–Berlin 1981.
- Malec D., *Nauki historycznoprawne w Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Historia prawa polskiego i historia prawa na Zachodzie Europy*, w: *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 53–81.
- Malec J., *120 lat działalności Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1971.
- Maleczyńska K., *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987.
- Maleczyńska K., *Ogólna charakterystyka udostępniania książki w bibliotekach polskich w latach 1795–1914*, w: *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały*, red. K. Maleczyńska, Wrocław 1985, s. 37–62.
- Małkiewicz A., *Historia sztuki w Polsce a „wiedeńska szkoła historii sztuki”*, Wrocław 1986.
- Małkiewicz A., *Kształtowanie się w Galicji historii sztuki jako dyscypliny uniwersyteckiej*, w: *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Ars Vetus et Nova, t. 18, Kraków 2005, s. 34–64.
- Małkiewicz A., *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków 2005.
- Marek M., *Universität als „Monument” und Politikum. Die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900–1935 und der politische Konflikt zwischen „konservativer” und „moderner” Architektur*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 95, München 2001.
- Marek Z., Baran E., *Dwieście lat nauczania medycyny sądowej w Krakowie*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 36, 1986, nr 2, s. 74–84.
- Markowski M., *Ludwik Antoni Birkenmajer (1855–1929)*, w: *Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki*, red. B. Szafirski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 139–146.
- Marschall von Bieberstein Ch., *Freiheit in der Unfreiheit. Die nationale Autonomie der Polen in Galizien nach dem österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Ein konservativer Aufbruch im mitteleuropäischen Vergleich*, Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Bd. 11, Wiesbaden 1993.
- Matejko F., *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Krakowie*, w: *Zakłady Uniwersyteckie w Krakowie. Przyczynek do dziejów oświaty podany i pamięci pięciuset letniego istnienia Uniwersytetu krakowskiego poświęcony przez c.k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1864, s. 12–69.
- Maternicki J., *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974.

- Maternicki J., *Władysław Konopczyński — sylwetka uczonego*, w: *Władysław Konopczyński 1880–1952. Materiały z posiedzenia naukowego PAU w dniu 21 czerwca 2002 r.*, zebrał i oprac. J.A. Gierowski, W Służbie Nauki nr 11, Kraków 2005, s. 9–17.
- Matoga H., *Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo a krakowskie pielęgniarstwo (do I połowy XX w.)*, w: *Zawód pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Warszawa 2008, s. 148–176.
- Mazur M.M., *Maurycy Pius Rudzki*, w: *W stulecie krakowskiej sejsmografii*, red. A. Strzałkowski, Prace Komisji Historii Nauki PAU, t. 8, Kraków 2007, s. 211–230.
- Mączyński A., *Fryderyk Zoll (Młodszy) 1865–1948*, w: *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Miąso J., *Reformy oświatowe w Prusach, Austrii i Rosji i ich wpływ na szkolnictwo na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 3, s. 123–139.
- Michalak H.S., *Józef Szujski 1835–1883. Światopogląd i działanie*, Łódź 1987.
- Michalewska K., *Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim 1848–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 71, „Prace historyczne” z. 12, Kraków 1963.
- Michalewska K., *Sprawy uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848–1914*, „Studia Historyczne” 27, 1984, s. 35–60.
- Michalewska K., *Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1849–1945)*, w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850–1939 (1954)*, red. J. Michalewicz, Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ser. A, Inwentarz Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 7, Kraków 1997, s. 227–241.
- Middell M., *Konfrontation auf Augenhöhe? Die Universitäten Leipzig und Berlin im Wilhelminischen Deutschland*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010, s. 189–212.
- Mietelski J., *Observatorium Astronomiczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie dyrekcji Franciszka Karlińskiego (1862–1902)*, w: *Studia z historii astronomii, fizyki i matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. B. Średniawa, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 803, „Prace Fizyczne” z. 25, Kraków 1986, s. 7–52.
- Mikucki S., *Nauki pomocnicze historii w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 153–184.

- Milewski T., Pobożniak T., *Historia językoznawstwa ogólnego, indoeuropejskiego i filologii indyjskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 240–285.
- Moczulska K., *Krakowskie zbiory sztuki starożytnej*, w: *Archeologia Śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997. Materiały z sympozjum naukowego, Kraków 21–23 października 1997*, red. J. Śliwa, Kraków 1998, s. 95–110.
- Molik W., *Polskie peregrynacje uniwersyteckie do Niemiec 1871–1914*, Poznań 1989.
- Molik W., *Z badań nad studiami uniwersyteckimi wielkopolek na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, t. 2, cz. 2, Warszawa 1992, s. 39–47.
- Monumenta Poloniae paleographica*, fasc. 1–2, ed. S. Krzyżanowski, Kraków 1907–1910.
- Morawski K., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, Kraków 1900.
- Morozewicz J., *Pamięci Feliksa Kreutza*, „Kosmos” 35, 1910, z. 10–12, s. 888–897.
- Moskała M., Gościński I., Gajda Z., *Historia Katedry i Kliniki Neurologiczno-Psychiatrycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 70, 2007, s. 50–53.
- Mountford J., *British Universities*, Oxford 1966.
- Możdżeń S., *Historia wychowania 1795–1918*, Kielce 2000.
- Możdżeń S.I., *Reformy szkoły średniej w Galicji 1884–1914*, Kielce 1989.
- Możdżeń S.I., *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jej modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974.
- Mroczkowski P., *Historia Katedry Filologii Angielskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 337–348.
- Mróz T., *Wincenty Lutosławski (1863–1954). Jestem obywatelem utopii*, Polska Akademia Umiejętności. Komisja Historii Nauki. Monografie, t. 15, Kraków 2008.
- Müller W., *Inszenierte Erinnerung an welche Traditionen? Universitätsjubiläen im 19. Jahrhundert*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kolloquiums 76, München 2010, s. 73–92.
- Murawiec W.F., Piech S., *Z dziejów formacji i kształcenia duchowieństwa katolickiego w Polsce*, Kraków 1990.
- Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, tekst L.J. Ekiert, A. Stabrawa, Kraków 1996.

- Mylik M., *Książdz Stefan Pawlicki CR (1839–1916)*, Niepokalanów 1992.
- Myśl pedagogiczna przełomu wieków. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 26–27 września 2000 r. z okazji Jubileuszu 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej i Rocznicy 75-lecia utworzenia Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. T. Aleksander, Kraków 2001.
- Myśliński J., *Czytelnia Akademicka i Ognisko*, w: *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*, red. C. Bobińska, t. 1, Kraków 1964, s. 165–191.
- Myśliński J., *Organizacje młodzieży Galicji w dobie autonomicznej 1867–1918*, „Pokolenia” 1972, nr 2, s. 7–36.
- Nasierowski T., *Psychiatria a wolnomularstwo w Polsce (przełom XIX i XX wieku)*, Warszawa 1998.
- Nasierowski T., *Świat lekarski w Polsce (II połowa XIX w. – I połowa XX w.). Idee, postawy, konflikty*, Warszawa 1992.
- Nasza szkoła średnia, krytyka jej podstaw i konieczność reformy*, cz. 1–2, Kraków 1906.
- Naukowe szkoły botaniczne w Krakowie — tradycje i nowe zadania*, red. A. Zemanek, B. Zemanek, Kraków 2007.
- Neugebauer W., *Wissenschaftsautonomie und universitäre Geschichtswissenschaft im Preußen des 19. Jahrhunderts*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010, s. 129–148.
- Neuman B., *Rys dziejów nazewnictwa lekarskiego i jego kryzys współczesny*, „Archiwum Historii Medycyny” 31, 1968, z. 2, s. 193–205.
- Nowak J., *Dotacja Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1904.
- Nowak K., *Schleiermacher. Leben, Werk und Wirkung*, Göttingen 2001.
- Nowakowski A., Waltoś S., *Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego. Sferory i cienie*, Kraków 2008.
- Nowosad M., *O uwarunkowaniach funkcjonowania uniwersyteckich stacji naukowych*, w: *Rola stacji terenowych w badaniach geograficznych*, red. K. Krzemień, J. Trepieńska, A. Bokwa, Kraków 2005, s. 23–28.
- Oberkofler G., Goller P., *Geschichte der Universität Innsbruck (1669–1945)*, Frankfurt a. M.–Wien 1996.
- O’Connor J.J., Robertson E.F., *Franz Mertens*, w: *The MacTutor History of Mathematics archive*, University of St Andrews, ww-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Mertens.html (dostęp: 27 grudnia 2012).
- Ogris W., *Die Universitätsreform des Ministers Leo Graf Thun-Hohenstein*, Wien 2000.
- Opiał Z., *Zarys dziejów matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Studia z dziejów Katedr Wydziału Matematyki, Fi-*

- zyki, *Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Gołąb, Kraków 1964, s. 59–74.
- Orchowski A., *Kształcenie nauczycieli wychowania fizycznego w Krakowie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Rocznik Naukowy Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie” t. 2, „Prace Humanistyczne”, Kraków 1962, s. 47–65.
- Osterhammel J., *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, red. naukowa tekstu polskiego W. Molik, Poznań 2013.
- Ostrowska T., *Roman Nitsch (1873–1943)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, 1978, s. 151.
- Ostrowski J., *Jerzy Mycielski jako historyk sztuki*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882–1982). Materiały z sesji naukowej odbytej w dniu 27 maja 1983 roku*, red. L. Kalinowski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 930, „Prace z Historii Sztuki” z. 19, Kraków 1990, s. 37–50.
- Paletschek S., *Die permanente Erfindung einer Tradition. Die Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Contubernium Bd. 53, Stuttgart 2001.
- Paletschek S., *Eine deutsche Universität oder Provinz versus Metropole? Berlin, Tübingen und Freiburg vor 1914*, w: *Die Berliner Universität im Kontext der deutschen Universitätslandschaft nach 1800, um 1860 und um 1910*, Hrsg. R. vom Bruch unter Mitarbeit E. Müller-Luckner, Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 76, München 2010, s. 213–242.
- Pamiętnik Zakładu fizyologicznego*, Kraków 1895.
- Pater M., *Wydział Teologiczny na Uniwersytecie Wrocławskim (1870–1918)*, w: *300 lat Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Zarys historii i pracownicy naukowcy PWT we Wrocławiu*, red. I. Dec, Wrocław 2002, s. 49–58.
- Patkaniowski M., *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od reformy Kollątajowskiej do końca XIX stulecia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 79, „Prace Prawnicze” z. 13, Kraków 1964.
- Paulsen F., *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*, Bd. 2, Aufl. 3, Berlin–Leipzig 1921.
- Pawelski J., *Anarchia na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1911.
- Pelczar J.S., *Mowa przy założeniu kamienia węgielnego pod Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego miana 26 maja 1883 roku*, Kraków 1883.
- Pelczar J.S., *Mowy i kazania 1877–1899*, *Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 7, Kraków 1998.
- Perkowska U., *Anna Rydlówna (1884–1969) organizatorka szkolnictwa pielęgniarskiego, działaczka społeczna i niepodległościowa*, Kraków 2010.
- Perkowska U., *Biblioteka Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego — Bratniej Pomocy Studentów Uniwersytetu Jagielloń-*

- skiego w okresie autonomii galicyjskiej i dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 377–381.
- Perkowska U., *Czas wolny w kulturze studenckiej na przełomie XIX i XX w. (w świetle pamiętników i korespondencji krakowskich studentek)*, w: *Kobieta i kultura czasu wolnego. Zbiór studiów*, t. 7, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2001, s. 275–293.
- Perkowska U., *Działalność społeczna profesora Emila Godlewskiego juniora, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”* 2002, 1, s. 1–21.
- Perkowska U., *Formacja zawodowa i intelektualna studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1894–1918*, w: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, t. 2, cz. 2, Warszawa 1992, s. 59–72.
- Perkowska U., *Józef Kremer — wychowanek i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Józef Kremer (1806–1875)*, red. J. Maj, Kraków 2007, s. 31–48.
- Perkowska U., *Józef Szujski (1835–1883)*, w: *Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 51–62.
- Perkowska U., *Jubileusze Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Biblioteka Krakowska nr 104, Kraków 2000.
- Perkowska U., *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 98, Wrocław 1975.
- Perkowska U., *Sokołowski August (1846–1921)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, 2000–2001, s. 117–120.
- Perkowska U., *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Biblioteka Krakowska nr 132, Kraków 1994.
- Perkowska U., *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1894–1998 w świetle korespondencji J[adwigi] Dydyńskiej-Godlewskiej*, „Przegląd Humanistyczny” 31, 1987, s. 141–157.
- Perkowska U., *Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69–1938/39*, Studia nad Kształtowaniem się Inteligencji w Polsce w XIX i XX Wieku, t. 2, Kraków 1995.
- Perkowska U., *Studia kobiet na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1894–1905*, „Roczniki Komisji Nauk Pedagogicznych” 43, 1989, s. 13–27.
- Perkowska U., *Ty, Panie, wskazujesz mi drogę życia. Maria Epsteinówna, Siostra Magdalena (1875–1947), założycielka i dyrektorka Uniwersyteckiej Szkoły Pielęgniarek i Higienistek, dominikanka z krakowskiego Gródka*, Kraków 2005.

- Perkowska U., *Udział kobiet w organizacjach akademickich (politycznych, społecznych i naukowych) Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939*, „Rocznik Krakowski” 59, 1993, s. 117–126.
- Perkowska U., *Uniwersytet Jagielloński w latach I wojny światowej*, Kraków 1990.
- Perkowska U., *Władysław Knapiński (1838–1910)*, w: *Złota księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, red. S. Piech, Kraków 2000, s. 299–305.
- Pester T., *Im Schutze der Minerva. Kleine illustrierte Geschichte der Universität Jena*, Jena 1996.
- Petrażycki L., *Uniwersytet i nauka*, tłum. Anna Habrat, „Sofia [Σοφία]” 2006, nr 6, s. 279–298.
- [Petrażycki L.] Петражицкий Л.И., *Университет и наука. Опыт теории и техники университетского дела и научного самообразования*, t. 1: *Теоретические основы*; t. 2: *Практические выводы*, С.-Петербург 1907.
- Piech S., *Bł. Józef Sebastian Pelczar w służbie teologii*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 11, 1992, s. 213–227.
- Piech S., *Katedra teologii pastoralnej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Analecta Cracoviensia” 1995, 27, s. 551–563.
- Piech S., *Doktorzy promowani na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*, „Analecta Cracoviensia” 21–22, 1989/1990 (1990), s. 447–478.
- Piech S., *Druga wiosna Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880–1939)*, „Analecta Cracoviensia” 22, 1994, s. 385–402.
- Piech S., *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*, Studia do Dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 6, Kraków 1995.
- Piech S., *Katedra teologii pastoralnej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Analecta Cracoviensia” 27, 1995, s. 551–563.
- Piech S., *Odbudowa dawnej świetności*, w: *Wydział Teologiczny w Krakowie 1397–1997. Księga Jubileuszowa*, red. S. Piech, Kraków 1997, s. 137–164.
- Piech S., *Wychowywać dla Kościoła i Państwa. Formacja elit duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*, Kraków 2012.
- Piech T., *Zarys historii katedr fizyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Studia z dziejów katedr Wydziału Matematyki, Fizyki, Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Gołąb, Kraków 1964, s. 223–268.
- Piekielek A., *Historia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 164, Kraków 1983.
- Piekielek-Zemanek A., *Zbiory muzealne Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Wiadomości Botaniczne” 29, 1985, z. 1, s. 59–68.
- Pijaj S., *Między patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871)*, Kraków 2003.

- Piltz J., *Klinika Neurologiczno-Psychiatryczna Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1929.
- Piskurewicz J., *W służbie nauki i oświaty. Stanisław Michalski*, Warszawa 1993.
- Piskurewicz J., *Warszawskie instytucje społecznego mecenatu nauki w latach 1869–1906*, Warszawa 1990.
- Piskurewicz J., *Warszawskie instytucje społecznego mecenatu nauki w okresie 1869–1906*, w: *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku*, red. B. Jaczewski, Warszawa 1987, s. 58–105.
- Płaszewska-Żywko L., *Szkoła Zawodowych Pielęgniarek Stowarzyszenia PP. Ekonomek św. Wincentego à Paulo w Krakowie i jej działalność w latach 1911–1921*, w: *Dzieje pielęgniarstwa w Krakowie*, red. K. Zahradniczek, Kraków 2011, s. 227–260.
- Podlecki J., *Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dzieje i przewodnik po zbiorach Muzeum*, fot. J. Podlecki, tekst S. Waltoś, wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Kraków 2005.
- Pol K., *Poczet prawników polskich*, wyd. 2, przejrzał i uzupełnił A. Redzik, Warszawa 2011.
- Polacy w austriackim parlamencie. W 130. rocznicę Koła Polskiego. Materiały polsko-austriackiej konferencji naukowej zorganizowanej w parlamencie austriackim i Stacji Naukowej PAN w Wiedniu w dn. 11–12 września 1997 r.*, red. W.S. Kucharski, Lublin 1997.
- Polen im alten Österreich. Kultur und Politik*, Hrsg. W. Leitsch, S. Trawkowski, Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas Bd. 16, Wien 1993.
- Poloniae merenti. Księga pamiątkowa jubileuszu sześćsetlecia odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*, red. S. Szczur, Kraków 2003.
- Poloniści Uniwersytetu Jagiellońskiego. Portrety i życiorysy*, wyd. H. Markiewicz, Kraków 1998.
- Polska w kulturze powszechnej. Dzieło zbiorowe*, cz. 1: *Ogólna*; cz. 2: *Szczegółowa*, red. F. Koneczny, Kraków 1918.
- Popiela T., Skulimowski M., *Historia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie od repolonizacji Uniwersytetu do odzyskania niepodległości (1864–1918)*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 97–124.
- Powiązania rodowe twórców polskich szkół naukowo-medycznych*, red. A. Śródka, Kraków 2012.
- Poźniak W., *Studium Muzykologii w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 447–454.
- Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung*, Hrsg. B. Mouralová, Potsdam 2010.

- Przewodnik po Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. U. Perkowska, wyd. 2, Kraków 2001.
- Przewodnik po Krakowie i okolicy*, red. J. Rostafiński, Kraków 1891 (wyd. 2 — 1896).
- Przybylski T., *Początki studiów muzykologicznych w Krakowie*, „Polski Rocznik Muzykologiczny” 3, 2004, s. 190–195.
- Przyroda — nauka — kultura II. W poszukiwaniu jedności nauki i sztuki*, red. A. Zemanek, B. Zemanek, Kraków 2008.
- Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów*, red. L. Bernacki, Lwów 1926.
- Purchla J., *Autonomia galicyjska a rozwój Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1986.
- Purchla J., *Pozaeconomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1990.
- Radomska M., *Dublany*, w: *Dzieje Akademii Rolniczej we Wrocławiu*, red. J. Sobota, T. Szulc, J. Tyszkiewicz, Wrocław 2001, s. 9–18.
- Redzik A., *Profesor Juliusz Makarewicz — życie i dzieło*, w: *Prawo karne w poglądach profesora Juliusza Makarewicza*, Publikacje Katedry Prawa Karnego KUL, red. A. Grześkowiak, Lublin 2005, s. 23–92.
- Rembieliński R., *Historia farmacji*, Warszawa 1963.
- Ręgorowicz L., *Dzieje Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Kraków 1928.
- Riese R., *Die Hochschule auf dem Wege zum wissenschaftlichen Großbetriebe. Die Universität Heidelberg und das badische Hochschulwesen 1860–1914*, Schriftenreihe des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte Bd. 19, Stuttgart 1977.
- Roeske W., *Dzieje katedr farmaceutycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 629–674.
- Rola stacji terenowych w badaniach geograficznych*, red. K. Krzemień, J. Trepieńska, A. Bokwa, Kraków 2005.
- Roscher S., *Die Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg 1872–1902*, Europäische Hochschulschriften Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd. 1003, Frankfurt a/M 2006.
- Rostafiński J., *Architektura Krakowa*, Kraków 1920.
- Rostafiński J., *Kraków pod względem lekarsko-przyrodniczym. Rzecz opracowana na podstawie źródłowych materiałów*, Kraków 1900.
- Rostafiński J., *O założeniu wydziału rolniczego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Sprawozdania i uwagi historyczno-krytyczne*, Kraków 1884.
- Rostworowski J., *O Ś.p. Leonie Mańkowskim, sodalisie Maryi profesorze Uniwersytetu Jagiellońskiego: wspomnienie pośmiertne, 6 XI 1858–18 IV 1909*, Kraków 1909.
- Roszko J., *Collegium Maius i jego lokatorzy*, Kraków 1983.

- Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999, t. 3, Kraków 1999.
- Róziewicz J., *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725–1918)*, Wrocław–Gdańsk 1984.
- Rüegg W., *Das französische und das deutsche Universitätsmodell*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 18–20.
- Rüegg W., *Säkularisierung, Bürokratisierung, Spezialisierung*, w: *Geschichte der Universität in Europa*, Hrsg. W. Rüegg, Bd. 3: *Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004, s. 20–23.
- Rybak J., *Historia krakowskiej szkoły położnych 1780–1980*, Kraków 1981.
- Rybarski R., *Statystyka młodzieży Uniwersytetu Jagiellońskiego w ostatnich latach pięćdziesięciu*, „*Ekonomista*” 7, 1907, s. 15–53.
- Rybka E., *Historia astronomii w Polsce*, Wrocław 1983.
- Rybka E., *Maurycy Pius Rudzki. Życie i działalność*, Warszawa 1974.
- Rybka E., Rybka P., *Historia astronomii w Polsce*, t. 2, Wrocław 1983.
- Samborska L., Bela Z., *Profesorowie i przedmioty wykładane dla studentów farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XIX i w pierwszych latach XX wieku*, w: *225 lat Farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. Z. Bela, Kraków 2008, s. 163–213.
- Samek J., *Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2002.
- Sanderson M., *The universities in the nineteenth century*, London–Boston 1975.
- Sarnecka-Keller M., *Historia Katedry Chemii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Medycznej w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia Katedr*, Kraków 1964, s. 485–512.
- Schalenberg M., *Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des „deutschen Universitätsmodells” in den französischen und britischen Reformdiskursen (1810–1870)*, Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Bd. 4, Basel 2002.
- Schiller J., *Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008.
- Schwarz S., *Nauka i nauczanie położnictwa i chorób kobiecych na Krakowskim Wydziale Lekarskim*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia Katedr w sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1964, s. 287–312.
- Semper Apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386–1986. Festschrift in sechs Bänden*, Bd. 2: *Das nunzehnte Jahrhundert 1803–1918*, Hrsg. W. Doerr in Zusammenarbeit mit O. Haxel, K. Misera, H. Querner, H. Schipperges, G. Seebaß, E. Wolgast, Berlin 1985.
- Serejski M., *Krakowska szkoła historyczna a historiografia europejska*, w: *Spór o krakowską szkołę historyczną*, red. C. Bobińska, J. Wyzrozumski, Kraków 1972, s. 11–45.

- Siedlecki M., *O zakresie i znaczeniu badań zoologicznych. Wykład wstępny, wypowiedziany przy objęciu Katedry Zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 17 października 1912 roku*, Warszawa 1912.
- Sieppel L., *Historia Katedr Stomatologicznych w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 675–682.
- Sikora W., *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1928. Krótki rys działalności. Ilustrowany przewodnik dla zwiedzających dział TSL w pawilonie instytucji kulturalno-oświatowych na powszechnej wystawie krajowej w Poznaniu w roku 1929*, Kraków 1929.
- Sira S., *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa, 2002.
- Skarżyński B., *Leon Marchlewski (1869–1946)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 359–375.
- Skoczyński J., *Marian Zdziechowski (1861–1938)*, w: *Złota księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 146.
- Skowron M., *Życie i działalność pedagogiczna Leona Kulczyńskiego*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 9: *Biografie pedagogiczne*, Rzeszów 1997, s. 93–101.
- Skowron S., *Historia Katedry Biologii i Embriologii*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 593–610.
- Skrzypczak A., „*Stowarzyszenie do Wydawnictwa Dziel Lekarskich Polskich*” w *Krakowie w latach 1875–1918*, „*Archiwum Historii Medycyny*” 31, 1968, z. 3–4, s. 383–404.
- Skulimowski M., *Dzieje nauki i nauczania historii medycyny na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Akademii Medycznej*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 341–376.
- Skulimowski M., *Walery Jaworski (1849–1924)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 227–238.
- Słowiński L. K., *Nauka literatury polskiej w szkole średniej w latach 1795–1914*, Warszawa 1976.
- Smarzyński H., *Dr Henryk Jordan pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków 1958.
- Smyk B., *Adam Prażmowski (1853–1920)*, w: *Złota księga Akademii Rolniczej*, red. Z. Staliński, Kraków 2000, s. 51.
- Sobociński W., *Pierwsza Katedra Historii Prawa Polskiego i początki tej nauki w Krakowie. Antoni Zygmunt Helcel (1808–1870)*, w: *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” nr 100, „*Prace Prawnicze*” z. 18, red. M. Patkaniowski, Kraków 1964, s. 133–162.

- Sokołowska-Pituchowa J., *400 lat Katedry Anatomii w Krakowie (1602–2002)*, Kraków 2002.
- Sokół S., *Ludwik Rydygier (1850–1920)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 269–280.
- Sokół Z., *Walka kobiet o wstęp na uniwersytety na lamach czasopism galicyjskich w latach 1840–1918*, w: *Kraków–Lwów: Książki — czasopisma — biblioteki*, t. 9, cz. 2, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 97–109.
- Sondel J., *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jagiellońskim od reformy Kollątaja do 1945 roku*, w: *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. H. Olszewski, Poznań 2002, s. 347–381.
- Sondel J., *Z dziejów Katedry Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 12, 2013, s. 81–116.
- Sondel J., *Zawsze wierny. Uniwersytet Jagielloński a Kościół rzymskokatolicki*, Kraków 2006.
- Spieler S., *Autonomie oder Reglameentierung. Die russische Universität am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, Köln–Wien 1981.
- Spis S.J.N., *Mowa J. M. Rektora X. Stanisława Spisa i tegoż odczyt o genealogii Chrystusa Pana wygłoszony przy uroczystości otwarcia roku szkolnego na Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 5 października 1887*, Kraków 1887.
- Spór o historyczną szkołę krakowską*, red. C. Bobińska, J. Wyrozumski, Kraków 1972.
- Spytkowski J., *Studium historii literatury polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1910–1945*, w: *Dzieje Katedry Historii Literatury polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zarys monograficzny*, red. T. Ulewicz, Kraków 1966, s. 167–257.
- Stabryła S., *Wielka „Historia Literatury Rzymskiej” Kazimierza Morawskiego*, w: *Kazimierz Morawski (1852–1925). W służbie nauki i narodu*, red. R.M. Zawadzki, S. Stabryła, Kraków 2008, s. 19–28.
- Stachura R., *Adam Belcikowski — pisarz i historyk literatury*, Kraków 2005.
- Stanisław Kutrzeba 1876–1946. Materiały z Uroczystego Posiedzenia PAU w dniu 24 czerwca 1996 r.*, red. R. Majkowska, Kraków 1998.
- Stanisław Tarnowski 1837–1917. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 14 listopada 1997 r.*, red. R. Majkowska, Kraków 1999.
- Stanisz T.L., *Dzieje Koła Historyków Uniwersytetu Jagiellońskiego 1892–1927*, Kraków 1927.
- Staszal J., Wójcik Z.J., *Związki Juliana Talko-Hryniewiczza z Polską Akademią Umiejętności i Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 10, 2010, s. 83–110.

- Stawiak-Ososińska M., *Rys historyczny kształcenia akuszerki w Krakowie (do 1914 roku)*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20: *Historia wychowania. Misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, Rzeszów 2008, s. 337–357.
- Stępowski M., *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911). W dwudziestą rocznicę powstania Towarzystwa*, Kraków 1911.
- Stinia M., *Biblioteka seminarium historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1874–1918*, w: *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Julianowi Dybcowi*, red. A. Banach, Kraków 2013, s. 465–476.
- Stinia M., *Osiągnięcia krakowskiego środowiska naukowego w dziedzinie pisarstwa podręcznikowego w okresie autonomicznym*, w: *Opinie Edukacyjne Polskiej Akademii Umiejętności. Prace Komisji PAU do Oceny Podręczników Szkolnych*, Polska Akademia Umiejętności, t. 11, red. G. Chomicki, Kraków 2013, s. 37–46.
- Stinia M., *Patriotyczne motywacje w działalności naukowej i życiu publicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego czasów autonomii*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E. Kryńska [i in.], Białystok 2009, s. 128–135.
- Stinia M., *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860–1918*, „Prace Komisji Historii Nauki”, t. 6, red. A. Strzałkowski, Kraków 2004, s. 5–39.
- Stinia M., *Posady i kariery, wyjazdy i powroty... Lwowskie peregrynacje krakowskiego świata nauki w okresie autonomii*, w: *Львів: місто — суспільство — культура. Збірник наукових праць*, t. 8, ч. 2: *Культура, освіта, наука, церква*, red. O. Аркуша, O. Вінниченко, M. Мудрий, Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск, Львів 2012, s. 316–326.
- Stinia M., *Uniwersytet Jagielloński wobec potrzeb szkolnictwa średniego w Galicji w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Oświata na ziemiach polskich pod zaborami wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. A. Meissner, J. Potoczny, Lublin 2013, s. 189–205.
- Stinia M., *Wkład krakowskiego środowiska naukowego w rozwój kultury narodowej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, z. 1–2, s. 44–62.
- Stinia M., *Związki naukowe Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z ośrodkiem krakowskim w XIX i na początku XX wieku*, w: *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk a towarzystwa naukowe na ziemiach polskich w XIX i na początku XX wieku*, red. W. Molik, A. Hinc, Poznań 2012, s. 25–37.
- Stoksik J., Traczewska-Białkowska Z., *Akademia Krakowska — pierwszym w Polsce ośrodkiem kształcenia geodetów*, Warszawa 1981.

- Stopka K., Banach A.K., Dybiec J., *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Warszawa 2000.
- Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien*, Mit Beiträgen von K. Bahnson, F. Gall, D. Grieswelle, Ch. Helfer, G. Otruba, M. Rassem, Ch. Thienen-Adlerflycht, Göttingen 1975.
- Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. M. Patkaniowski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 100, „Prace Prawnicze” z. 18, Kraków 1964.
- Studia z historii astronomii, fizyki i matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. B. Średniawa, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 803, „Prace Fizyczne” z. 25, Kraków 1986.
- Studien zur Geschichte der Universität Wien*, Bd. 3, Graz–Köln 1965.
- Suchmiel J., *Emancypacja naukowa kobiet w uniwersytetach w Krakowie i we Lwowie do roku 1939*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, „Pedagogika” z. 13, Częstochowa 2004, s. 115–123.
- Suchmiel J., *Kariery naukowe Żydówek na Uniwersytecie Jagiellońskim do czasów Drugiej Rzeczypospolitej. Komunikat z badań*, w: *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939*, red. A. Biłewicz, S. Walasek, Wrocław 1998, s. 151–159.
- Suchmiel J., *Kariery zawodowe lekarek ze stopniem doktora wykształconych w Uniwersytecie Jagiellońskim podlegających pod Krakowską Izbę Lekarską do r. 1939. W stulecie immatrykulacji studentek medycyny*, Częstochowa 1998.
- Suchmiel J., *Udział kobiet w nauce w Uniwersytecie Jagiellońskim do roku 1939*, Częstochowa 1994.
- Suchmiel J., *Żydówki ze stopniem doktora wszech nauk lekarskich oraz doktora filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim do czasów II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1997.
- Supniewski J., *Historia Katedry Farmakologii w Krakowie*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 377–390.
- Surman J., *Habsburg Universities 1848–1918. Biography of a Space*, Wien 2012, online: othes.univie.ac.at/18482/ (dostęp: 26 maja 2014).
- Surman J., *Imperial, Kolonial, Hegemonial? Die Wissenschaften in der Habsburgermonarchie*, „Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit” 9, 2009, z. 2, s. 119–133.
- Surman J., *Science and its Publics. Internationality and National Languages in Central Europe*, w: *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*, ed. M.G. Ash, J. Surman, Basingstoke 2012, s. 30–56.
- Surzycki S., *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Kraków 1928.
- Suttner E.Ch., *Die Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Wien 1884–1984*, Berlin 1984.

- Sutyła J., *Powszechne wykłady Uniwersytetu Jagiellońskiego (1918–1939)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 32, 1989, s. 63–91.
- Szafer W., Kostyniuk M., *Zarys paleobotaniki*, Warszawa 1952 (wyd. 2, 1962).
- Szafer W., *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1964.
- Szajnocha W., *Czterdziestolecie Gabinetu Geologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1886–1926)*, Kraków 1926.
- Szajnocha W., *Geologia*, w: *Polska w kulturze powszechnej*, red. F. Koneczny, Kraków 1918, s. 349–376.
- Szarejko P., *Aleksander Rosner (1867–1930)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, 1989, s. 104–105.
- Szarejko P., *Antoni Rosner (1831–1896)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, 1989, s. 105–106.
- Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 1: *Życiorysy*, red. B. Skarżyński, Kraków 1963.
- Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964.
- Szumowski W., *Historia medycyny filozoficznie ujęta. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, Kraków 1935 (wyd. 3, Warszawa 1994).
- Szymańska R., Schmidt-Pospuła M., *Z historii badań Tadeusza Browicza (1847–1928) i Karola Kupfera (1829–1902) nad komórkami siateczkowo-śródbłonkowymi wątroby*, „Archiwum Historii Medycyny” 42, 1979, nr 3, s. 331–336.
- Śliwa J., *Badacze, kolekcjonerzy, podróżnicy. Studia z dziejów zainteresowań starożytnych*, Kraków 2012.
- Śliwa J., *Darczyńcy Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie” 56, 2011, s. 365–378.
- Śliwa J., *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz — nauczyciel akademicki — organizator nauki*, w: *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997*, red. J. Śliwa, Kraków 1998, s. 15–23.
- Średniawa B., *Katedra Historii Nauk Ścisłych w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i dwaj jej kierownicy: Ludwik Birkenmajer i Aleksander Birkenmajer*, „Analecta” 40, 1995, nr 3, s. 115–128.
- Średniawa B., *Historia filozofii przyrody i fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Warszawa 2001.
- Średniawa B., *History of theoretical physics at Jagellonian University in Cracow in XIXth century and in the first half of XXth century*, Warszawa–Kraków 1985.
- Średniawa B., *Współpraca matematyków, fizyków i astronomów w Uniwersytecie Jagiellońskim w XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, w: *Studia z historii astronomii, fizyki i matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, red. B. Średniawa, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 803, „Prace Fizyczne” z. 25, Kraków 1986, s. 53–82.

- Średniawa B., *Życie Władysława Natansona*, w: *Władysław Natanson 1864–1937*, red. R. Majkowska, E. Fiałek, *W Służbie Nauki*, nr 15, Kraków 2009, s. 9–22.
- Świeboda J., *Średnie szkolnictwo medyczne w Galicji*, „Archiwum Historii Medycyny” 58, 1995, nr 4, s. 379–413.
- Świechowska H., *Przedmieście Wesola*, w: *Studia nad przedmieściami Krakowa*, Biblioteka Krakowska nr 94, Kraków 1938, s. 126–174.
- Tabaka Z., *Analiza zbiorowości studenckiej w latach 1850–1918*, w: *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*, red. C. Bobińska, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 228, „Prace Historyczne” z. 29, Kraków 1970, t. 2, cz. 1, s. 77–158.
- Talko-Hryncewicz J., *Katedra i Zakład Antropologii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1911.
- Talko-Hryncewicz J., *Wiadomości o Zakładzie Antropologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Przegląd Antropologiczny” 1, 1926, z. 1, s. 46–50.
- Talko-Hryncewicz J., *Zarys rozwoju antropologii w Polsce w związku z dziesięcioleciem Zakładu Antropologicznego w Krakowie (1911–1921)*, [b.m. i r.w.].
- Tarnowski S., *Fryderyk Zoll — wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1917.
- Tatarkiewicz W., *Filozofia w Uniwersytecie Jagiellońskim od XVII do połowy XX wieku*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 11–36.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2: *Filozofia nowożytna do roku 1830*, Warszawa 1983.
- Tatarowicz K., *Bibliografia piśmiennictwa o Uniwersytecie Jagiellońskim za lata 1977, 1978, 1979*, Kraków 1987.
- Tempka T., *Józef Dietl, profesor chorób wewnętrznych*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. J. Grochowski, *Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000, s. 77–108.
- Terlecki R., *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Monografie z Dziejów Oświaty, t. 34, Wrocław 1990.
- Teske A., *Marian Smoluchowski, życie i twórczość*, Warszawa 1955.
- Thun-Hohenstein L., Exner F., Bonitz H., *Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*, Wien 1893.
- Tochowicz L., *Zarys historii krakowskiej szkoły medycznej. W 600-lecie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1962.
- Tochowicz L., Skulimowski M., *Rozwój nauki i nauczania chorób wewnętrznych w krakowskiej szkole medycznej (Wydział Lekarski Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademia Medyczna)*, w: *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964, s. 153–220.

- Tomkowicz S., *Gmach Biblioteki Jagiellońskiej*, „Rocznik Krakowski” 4, 1901, s. 177–200.
- Trznadel A., *Kilka uwag o studiach teologicznych w Austrii*, „Bonus Pastor” 10, 1888, s. 41–43, 53–54.
- Tuszowski J., *O Marian Morawski TJ (1845–1901)*, Kraków 1932.
- Tylko M.M., *Kolekcja fotografii w zbiorach Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Rocznik Biblioteki Archiwalny” 5, 1999, s. 198–205.
- Ufrus V., *Právnická fakulta*, w: *Dějiny Univerzity Karlovy 1802–1918*, t. 3, red. J. Havránek, Praha 1997, s. 39–49.
- Uhma S., *Czterdzieści lat pracy Towarzystwa Szkoły Ludowej. Referat wygłoszony na XXXV Walnym Zjeździe Towarzystwa Szkoły Ludowej w Krakowie*, „Przewodnik Oświatowy” 28, 1931, nr 4–12, s. 1–13.
- Ulewicz T., *Dzieje Katedry Historii Literatury Polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim (ogólny szkic historyczny)*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia Katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 95–143.
- Uljasz A., *W służbie nauce powszechnej i ojczystej. Profesor Józef Rostański (1850–1928)*, „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie” 56, 2011, s. 229–240.
- The universities in the nineteenth century*, ed. M. Sanderson, London–Boston 1975.
- Uniwersytet Jagielloński (Kraków). Klinika Chirurgiczna. 100 lat „Czerwonej Chirurgii”*, tekst A. Wysocki, Kraków 1993.
- Uniwersytet Jagielloński (Kraków). Koło Naukowe Historyków. Dzieje Koła Naukowego Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1892–1992. Wspomnienia seniorów*, red. K. Baczkowski, Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 298, Kraków 1992.
- Uniwersytet Jagielloński. Koło Geografów. Historia Koła Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1881–1981*, red. L. Kaszowski, Prace Studenckich Kół Naukowych, Uniwersytet Jagielloński. Varia. Uniwersytet Jagielloński nr 169, Kraków 1981.
- Uniwersytet Jagielloński. Zakład Archeologii Śródziemnomorskiej. Zabytki archeologiczne Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog*, red. M.L. Bernhard, Warszawa–Kraków 1976.
- Urban J., *Kanonie akademickie Krakowskiej Kapituły Katedralnej 1795–1945*, Kraków 1997.
- Urbanek B., *Kształtowanie się specjalności lekarskich na ziemiach polskich w latach 1860–1914*, Warszawa 2010.
- Urbanek B., *Zmagania o profesję w XIX i XX wieku (do 1963)*, w: *Zawód pielęgniarki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Warszawa 2008, s. 56–79.
- Verger J., *Histoire des universités en France*, Toulouse 1986.

- Vetulani A., *Dzieje historii prawa w Polsce*, Historia Nauki Polskiej w Monografiach, nr 17a, Kraków 1948.
- Vetulani A., *Na przełomie dwóch wieków. Bolesław Ulanowski (1860–1919) — Stanisław Kutrzeba (1876–1946)*, w: *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. M. Patkaniowski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 100, „Prace Prawnicze” z. 18, Kraków 1964, s. 187–222.
- Wachholz L., *Klinika Lekarska Uniwersytetu Jagiellońskiego przed Dietlem i za Dietla*, w: *Józef Dietl, pierwszy prezydent miasta Krakowa, znakomity lekarz, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, patriota polski — w 50-rocznicę śmierci*, Kraków 1928, s. 83–91.
- Wachholz L., *Sto lat istnienia Katedry Medycyny Sądowej w Krakowie*, Kraków 1905.
- Wakounig M., *Wissenschaft und Karriere? Polnische Mediziner an der Wiener Universität zwischen 1870 und 1914*, w: *Polen im alten Österreich. Kultur und Politik*, Hrsg. W. Leitsch, S. Trawkowski, Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. XVI, Wien 1993, s. 107–115.
- Waltoś S., *Gmach i zbiory Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Collegium Maius, z. 1, Kraków 1992.
- Wałęga A., *O wartości i znaczeniu przeszłości historyczno-oświatowej w pedagogice. Poglądy Antoniego Karbowiaka*, w: *Edukacja i jej historiografia. W poszukiwaniu płaszczyzny twórczego dialogu*, red. S. Sztobryn, J. Semkow, Kraków 2006, s. 115–132; toż w: *Materiały konferencyjne V Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego we Wrocławiu w 2004 roku*, t. 3: *Teraźniejszość jako źródło wyzwań edukacyjnych*, s. 557–590.
- Wałęga A., *Początki akademickiej historii wychowania w Polsce. Antoni Karbownik (1856–1919)*, Toruń 2007.
- Wańkiewicz M., *Ziele na kraterze*, Warszawa 1959.
- Waszczyszyn E., *XIX-wieczna Klinika Lekarska Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zarys problemów konserwatorskich w świetle wymogów współczesnego szpitala akademickiego*, „Wiadomości Konserwatorskie” 27, 2010, s. 51–66.
- Waszkiewicz J., *Hilary Hankiewicz, Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 275.
- Waszyński E., *Historia położnictwa w Polsce*, Wrocław 2000.
- Wawrykowa M., *Ruch studencki w Niemczech 1815–1825*, Warszawa 1969.
- Weber Wolfgang E.J., *Geschichte der europäischen Universität*, Stuttgart 2002.
- Welan M., Ebner P., *Die Universität für Bodenkultur Wien. Von der Gründung in die Zukunft 1872–1997*, Wien 1997.
- Wicherkiewicz B., *Wiadomości z kliniki okulistycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1898.

- Widacki J., *Profesora Krzymuskiego spóźniony zachwyt szkołą klasyczną*, w: *Szki-
ce z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie. Myśli i ludzie*,
Kraków 2014, s. 85–113.
- Widacki J., *Zapomniany profesor prawa karnego [Józef Rosenblatt]*, w: *Szki-
ce z dziejów prawa karnego i kryminologii w Krakowie. Myśli i ludzie*, Kra-
ków 2014, s. 127–159.
- Wiktor Z., *Jan Mikulicz (1850–1905)*, w: *Złota księga Wydziału Lekarskiego Uni-
wersytetu Jagiellońskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu
Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 236–262.
- Wilczek, M., *Zarys historii Katedry i Kliniki Okulistycznej w Krakowie*, w: *Sześć-
setlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr*, Kraków 1964,
s. 435–444.
- Winek T., *Nauki pomocnicze literaturoznawstwa*, Warszawa 2007.
- Włodarski B., *Polska Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego
1920–1949*, Kraków 2009 (praca doktorska), online: [http://www.archi-
wum.uj.edu.pl/105](http://www.archiwum.uj.edu.pl/105) (dostęp: 2 kwietnia 2014).
- Wojtaszek Z., *Zarys historii katedr chemicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego
(I X 1783 – 31 VIII 1939)*, w: *Studia z dziejów katedr Wydziału Matema-
tyki, Fizyki, Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Gołąb, Kraków
1964, s. 133–218.
- Wojtkiewicz-Rok W., *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego
w latach 1894–1918*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 1335, „Hi-
storia” z. 96, Wrocław 1992.
- Wolgast E., *Das bürgerliche Zeitalter (1803–1918)*, w: *Semper Apertus. Sechs-
hundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386–1986. Fest-
schrift in sechs Bänden*, Bd. 2: *Das nunzehnte Jahrhundert 1803–1918*,
Hrsg. W. Doerr in Zusammenarbeit mit O. Haxel, K. Misera, H. Querner,
H. Schipperges, G. Seebaß, E. Wolgast, Berlin 1985, s. 1–31.
- Wolgast E., *Die Universität Heidelberg 1386–1986*, Berlin–Heidelberg–New
York–London–Paris–Tokyo 1986.
- Wolgast E., *Politische Geschichtsschreibung in Hiedelberg. Schlosser, Gervinus,
Häusser, Treitschke*, w: *Semper Apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-
-Karls-Universität Heidelberg 1386–1986. Festschrift in sechs Bänden*,
Bd. 2: *Das nunzehnte Jahrhundert 1803–1918*, Hrsg. W. Doerr in Zusam-
menarbeit mit O. Haxel, K. Misera, H. Querner, H. Schipperges, G. See-
baß, E. Wolgast, Berlin 1985, s. 158–196.
- Wołczański J., *Młodość i lata krakowskie Józefa Bilczewskiego*, w: *Błogosławio-
ny Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego.
Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków, 4–5 czerwca
2002*, red. J. Wołczański, Kraków 2003, s. 131–149.

- Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Biblioteka Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej Obrazduku Łacińskiego w Krakowie, Ser. B: Studia 5, Kraków 2002.
- Wójcik Z.J., *Józef Marian Morozewicz (1865–1941)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, 1976, z. 4, s. 779.
- Wrzosek A., *Julian Talko-Hryniewicz*, „Przegląd Antropologiczny” 1, 1926, z. 1, s. 59–79.
- Wrzosek A., *Walery Jaworski jako twórca pierwszego w Polsce muzeum historii medycyny*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 3, 1925, s. 1–15.
- Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999, t. 2, Kraków 1999.
- Wychowankowie Uniwersytetu Jagiellońskiego — ofiary II wojny światowej (1939–1945)*. *Biogramy*, t. 1, red. J. Pietrusza, A. Wyszzyńska, Kraków 1995–1996.
- Wydział Teologiczny w Krakowie 1397–1997. Księga jubileuszowa*, red. S. Piech, Kraków 1997.
- Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*. *Studia*, red. J. Kostecki, Warszawa 1999.
- Zahradniczek K., *75 lat Krakowskiej Szkoły Pielęgniarek im. Anny Rydlówny*, „Pielęgniarka i Położna” 1987, nr 7, s. 21–22.
- Zakowicz I., *Idea uniwersytetu Wilhelma von Humboldta — kontynuacja czy zmierzch?*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2002, nr 2, s. 62–74.
- Zakrzewski S. (ps. Kazimierz Brzoza), *Kilka słów o studium historycznym na Uniwersytecie Jagiellońskim*. „Krytyka” 2, 1897, nr 1, s. 141.
- Zamorski K., *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Kraków–Warszawa 1989.
- Zarys historii nauczania medycyny w Polsce do 1939 roku. Wybrane zagadnienia*, red. A. Śródka, Kraków 2012.
- Zathey J., *Karol Estreicher a zbiory rękopiśmienne*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908)*, Kraków 1964, s. 203–222.
- Zbiory i zakłady przyrodnicze i lekarskie Krakowa. Rzecz na tle historycznym*, red. J. Rostafiński, Kraków 1881.
- Zellenberg U.E., *Konservative Profile. Ideen & Praxis in der Politik zwischen FM Radetzky, Karl Kraus und Alois Mock*, Graz–Stuttgart 2003.
- Zemanek A., *Dzieje nauczania botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim. History of teaching the botany at the Jagiellonian University (1783–1917)*, Kraków 1991.
- Zemanek A., *Historia botaniki w Uniwersytecie Jagiellońskim (1780–1917)*, Kraków 1989.

- Zemanek A., *Historia Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1983.
- Zemanek A., *Józef Rostafiński (1850–1928). Botanik, systematyk roślin niższych, historyk biologii*, w: *Złota księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*, cz. 1: *Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 89–100.
- Zemanek A., *Sto lat Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1913–2013)*, Kraków 2013.
- Zemanek A., Zemanek B., *Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1996.
- Zieliński J., *Archiwum w okresie 1849–1900. Czasy austriackie 1849–1900*, w: *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. H. Barycz, Kraków 1965, s. 77–92.
- Zieliński J., *Inwentarz akt Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1963.
- Ziółkowska Z., *Fizyka teoretyczna w Polsce do roku 1939. Geneza i rozwój*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 32, 1987, nr 2, s. 313–341.
- Złota księga Wydziału Chemii*, t. 1, red. E. Szczepaniec-Cięciak, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Farmaceutycznego*, red. M. Pawłowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, W. Walecki, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Lekarskiego*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Lekarskiego t. 2*, red. J. Grochowski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Złota księga Wydziału Matematyki i Fizyki*, red. B. Szafirski, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Złota księga. Supplement*, red. W. Walecki, Złote Księgi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Zoll A., *Zollowie. Opowieść rodzinna*, Kraków 2011.
- Zoll F. sen., *Julian Dunajewski. Wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1908.
- Zwahr H., Blecher J., *Geschichte der Universität Leipzig 1409–2009*, Bd. 2: *Das neunzehnte Jahrhundert 1830/31–1909*, Leipzig 2010.
- Zwiercan-Witkowska A., *Towarzystwo Szkoły Ludowej 1891–1939*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 53, 2003, s. 135–155.

- Zwolska H., *Komisja Kliniczna (1906–1949)*, w: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850–1939 (1954)*, red. J. Michalewicz, Z Prac Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ser. A, Inwentarz Arhiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 7, Kraków 1997, s. 195–196.
- Zwolski S., *Aleksander Stopczński (1835–1912)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 44, 2006, s. 117–118.
- Żeleńska-Chełkowska A., *Inwentarze akt senatu i władz nadrzędnych oraz wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1796–1849*, Kraków 1962.
- Żeleńska-Chełkowska A., *Starania Józefa Szujskiego o utworzenie seminarium historii polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, ser. A, z. 12, 1968, s. 253–267.
- Żmichrowska M.J., *Towarzystwo Szkoły Ludowej (1891–1939)*, Olsztyn 1992.
- Żukowski P.M., *Studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na początku XX wieku w świetle wspomnień Rafała Taubenschlaga*, „Prace Historyczne” (w druku).
- Żukowski P.M., *Źródła do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego — sprawa prof. Maurycego Straszewskiego z 1905 roku*, „Archiwista Polski” 9, 2004, nr 4, s. 31–36.
- Życie kulturalne i artystyczne Krakowa w drugiej połowie XIX wieku (wybór listów)*, red. Z. Jabłoński, *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie* nr 3, Kraków 1959.

SPIS TABEL

Tab. 1. Kadra nauczająca w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)	50
Tab. 2. Kadra nauczająca Wydziałów Teologicznych w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)	51
Tab. 3. Kadra nauczająca Wydziałów Prawa w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)	51
Tab. 4. Kadra nauczająca Wydziałów Lekarskich w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)	52
Tab. 5. Kadra nauczająca wydziałów filozoficznych w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)	53
Tab. 6. Liczba studentów w uniwersytetach Przedlitawii (semestr zimowy 1869/1870)	54
Tab. 7. Wykaz przedmiotów i proponowany minimalny wymiar godzin na Wydziale Lekarskim według programu z 1872 roku	167
Tab. 8. Przedmioty i minimalny wymiar godzin obowiązujący studentów na Wydziale Lekarskim według programu z 1899 roku	171
Tab. 9. Przedmioty i minimalny wymiar godzin obowiązujący studentów na Wydziale Lekarskim według programu z 1903 roku wraz z proponowanym tokiem studiów	172
Tab. 10. Proponowany program zajęć na pierwszym i drugim roku studiów na Wydziale Filozoficznym w obrębie przedmiotów przyrodniczych według „Wskazówek dla słuchaczy...” z roku 1905/1906	180
Tab. 11. Proponowany program zajęć na trzecim i czwartym roku studiów na Wydziale Filozoficznym w obrębie przedmiotów przyrodniczych na kierunku chemiczno-mineralogicznym według „Wskazówek dla słuchaczy...” z roku 1905/1906	182
Tab. 12. Proponowany program zajęć na trzecim i czwartym roku studiów na Wydziale Filozoficznym w obrębie przedmiotów przyrodniczych na kierunku biologicznym według programu z roku 1905/1906	183
Tab. 13. Program zajęć w Studium Rolniczym według programu z 1890 roku	191
Tab. 14. Program zajęć w Studium Rolniczym według programu z 1912 roku	195
Tab. 15. Liczba wykładów i słuchaczy w ramach Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich (1903–1914)	282
Tab. 16. Liczba uczniów szkoły wydziałowej w Czechowicach (1910–1914)	306
Tab. 17. Wycieczki przyjęte i oprowadzone po Krakowie przez Akademickie Koło TSL (1906–1913)	309

SPIS ILUSTRACJI

1. Profesorowie i studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego, m.in. prof. S. Smolka, prof. S. Tarnowski, prof. S. Krzyżanowski (ok. 1886–1889). Fot. Avit Schubert. Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej MUJ], nr inw. 157
2. Profesorowie i studenci Studium Rolniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego, m.in. prof. S. Jentys, prof. E. Glinka-Janczewski, prof. E. Godlewski sen., prof. W. Klecki (ok. 1895). Fot. J. Sebald. MUJ, nr inw. 160
3. Seminarium Germanistyczne prof. W. Creizenacha (ok. 1910). Fot. Kuczyński&Gurtel. MUJ, nr inw. 167
4. Studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego na wycieczce (przełom XIX/XX wieku). Fot. Adela Żychowicz. MUJ, nr inw. 170
5. Pierwsze studentki na Uniwersytecie Jagiellońskim: Jadwiga Dydyńska (Godlewska), Stanisława Dowgiałło, Jadwiga Sikorska (Klemensiewiczowa) wraz z grupą studentów (koniec XIX wieku). Arch. UJ, sygn. F II 4799
6. Henryk Hoyer jun. ze studentami (1916). Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, sygn. K III – 18
7. Sala zbiorów muzealnych Gabinetu Geologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Collegium Phisicum, obecnie Collegium Kołłątaja (okres międzywojenny). Fot. S. Mucha. Arch. UJ, sygn. F III 61
8. Pracownia Chemiczna Uniwersytetu Jagiellońskiego, Collegium Chemicum, obecnie Collegium Olszewskiego (okres międzywojenny). Fot. S. Mucha. Arch. UJ, sygn. F III 47
9. Collegium Witkowskiego (okres międzywojenny). Fot. S. Mucha. Arch. UJ, sygn. F III 33
10. Wnętrze Biblioteki Jagiellońskiej w Collegium Maius (okres międzywojenny). Fot. S. Mucha. MUJ, nr inw. 41202

INDEKS OSÓB*

- Abraham Władysław 80
Ackermann Jadwiga 86
Adametz Leopold 47, 129
Adamkiewicz Albert Wojciech 85, 175
Adams Herbert Baxter 210
Ahrens Heinrich 235
Ajdukiewicz Kazimierz 130
Aleksander I, car 39
Almgren Oscar 103
Alth Alojzy 144, 190, 244, 295
Anderson Frank Maloy 24
Andrzejewski Bolesław 26
Arlt Carl Ferdinand 96
Armata Jerzy 95
Ash Mitchell G. 36
Aspelin Johan Reinhold 103
Aubertin Franciszek 227
Auenbrugger Leopold 83

Bach Aleksander 20, 33, 45, 397, 403
Baczkowski Krzysztof 13, 264
Bagieński Czesław 230
Bahnson Karsten 18
Balasits August Erwin 235
Banach Andrzej Kazimierz 13, 16, 143, 145, 210, 226, 265
Bandtkie Jerzy Samuel 133
Bandrowski Ernest Tytus 190, 295, 303, 304, 306
Bankroft George 210
Bar Irena 133, 134
Baran Erazm 87, 259

Baraniecki Adrian 255, 295, 317
Baraniecki Marian Aleksander 107, 189, 215, 216, 301
Bartnicka Kalina 23, 24
Bartynowski Piotr 45
Bary Heinrich Anton de 110
Barycz Henryk 13, 14, 46, 101, 124, 212, 264
Baścik Stefan 100
Baudouin de Courtenay Jan Niecisław 125, 188, 266
Baumgarten Marita 18, 39
Bądryński Stanisław 241
Beck Adolf 241
Beck von Mannagetta Leo 11, 43
Bednarski Adam 96
Beer Georg Joseph 95
Beiersdorf Krzysztof 117
Bela Zbigniew 89
Belcikowski Adam 122, 138
Berdau Feliks 112
Bernacki Ludwik 133
Bernhard Maria Ludwika 103
Bieda Franciszek 116
Bielak Franciszek 12
Bielenin Józef 76, 158
Bielicki Tadeusz 119
Bieńkowski Piotr 104, 186, 217, 218, 265, 289
Bieńkowski Wiesław 52, 138
Bierkowski Ludwik 92
Biesiadecki Alfred 85, 91
Bilczewski Józef 73

* Indeks nie obejmuje bibliografii

- Biliński Piotr* 266
Billroth Theodor 92
Bilski Ryszard 86, 241
Birkenmajer Ludwik Antoni 189
Bleuler Eugen 97
Blumenstock-Halban Leon 83, 87, 251, 259, 292
Bluntschli Johann Caspar 235
Bobin Romuald A. 302
Bobińska Celina 14, 16, 66, 101
Bobrzyński Michał 45, 80, 81, 134, 143, 154, 163, 222, 232, 235, 246, 284, 285, 312, 398, 404
Bochenek Adam 84, 240, 247, 289
Bochenek Mieczysław 154, 164, 221, 222, 250
Bochnak Adam 104, 105
Bogdanowska Monika 15, 37, 146
Bogusz Józef 92, 93
Bojarski Aleksander 55, 81, 138, 219, 222, 250
Bonitz Herman 31, 32
Boroński Lesław 283
Borowska Helena 307
Bossowski Aleksander 175
Bowen James 18, 39
Brandowski Alfred 121, 204
Branicka Anna 131
Bratránek František Tomáš 48, 124, 187, 246, 267
Brocke Bernhard 55
Brodowicz Maciej Józef 57
Bromirski Leon 134
Browicz Tadeusz 85, 175, 238, 239, 252, 261, 292, 297
Bruch Rüdiger 18
Brudzewski Karol Roman 96
Bruner Ludwik 110, 243, 244, 252, 280, 284
Bryk Antoni 48, 92
Brzeski Jan 133
Brzeziński Józef 80, 223
Brzeziński Piotr 113, 130, 131
Brzozowski Stanisław Marian 94
Buhl Edward 47, 48, 80
Bujak Franciszek 102, 120, 214, 264
Bujak Władysław 258
Bujwid Odo 12, 62, 88–90, 283, 290, 292, 293, 295, 296, 297
Bulanda Edmund 218
Burzyński Piotr 80, 222, 235
Busch Alexander 18, 27
Büssem Eberhard 27
Buszczyński Bolesław 107
Buszko Józef 271
Buszyński Marian 252
Bystrzonowski Antoni 76, 78, 158, 226
Bzowski Józef 254
Cabaj Jarosław 14, 40
Caputa Józef 76
Chałubiński Tytus 241
Chamcówna Mirosława 110
Charle Christophe 24, 25, 37
Chlumsky Waclaw 176
Chłędowski Kazimierz 262, 263
Chodakowska Janina 17, 203
Cholewiński Waclaw 76, 157
Chomicki Grzegorz 297
Chotkowski Władysław 74, 77, 79, 157, 158, 225, 226
Chrzanowski Ignacy 122, 208, 245, 266
Chwalba Andrzej 15, 37, 146
Cichocki Tadeusz 86, 241, 262
Ciechanowski Stanisław 149, 238
Ciechomski Erard 228
Ciesielski Krzysztof 107, 188, 242, 252
Cieszkowski August 127
de Courtenay zob. Baudouin de Courtenay

- Creizenach Wilhelm 124, 126, 188, 205, 206, 229, 245, 246, 290, 293
- Cukrowicz Aleksander 80
- Cybulski Napoleon Nikodem 86, 119, 175, 241, 251, 261, 296
- Cyfrowicz Leon 13, 68, 69, 177, 187
- Czarniecki Stanisław 114–116*
- Czarnomski Franciszek 129, 130, 268
- Czartoryska Marcelina 95, 149
- Czartoryski August 56
- Czartoryski Marcelli 103
- Czartoryski Władysław 103
- Czekanowski Jan 120
- Czepulis-Rastenis Ryszarda 289*
- Czerkawski Włodzimierz 82, 223, 237, 271, 280, 304
- Czerlunczakiewicz Józef 75
- Czermak Wiktor 13, 86, 102, 213, 214, 264, 280, 282, 284, 296, 304
- Czerny Zygmunt 124, 209, 228*
- Czernyszow Fiedosij 114
- Czerwiakowski Ignacy Rafał 110, 112, 113, 190
- Czyrniański Emil 109, 145, 190, 238, 242, 243, 297
- Daisenber Władysław 184
- Dargun Lotar 80, 223, 262
- Dąbrowski Jan 231
- Dąbski Władysław 134
- Déjerine Joseph Jules 97
- Dembowska Maria 139*
- Demelius Gustav 48, 80
- Demetrykiewicz Włodzimierz 104
- Dietl Józef 45, 46, 48, 49, 84, 87, 91, 93
- Dmowski Roman 273
- Dobijanka-Witczakowa Olga 124, 205, 206, 246*
- Dobrowolski Stanisław 239, 276
- Dobrzański Stanisław 71*
- Domański Stanisław 96, 238–240
- Dormus Katarzyna 242*
- Droba Stanisław 92, 242
- Drozdowski Edward 253
- Dudek Dobiesław 292*
- Dunajewski Albin 72, 73, 75, 76, 149
- Dunajewski Julian 64, 69, 82, 135, 143, 146, 148, 219, 250, 262, 283, 312, 398, 404
- Duruy Victor 24
- Dutkowa Renata 289, 296, 297*
- Dworak Tadeusz Zbigniew 242*
- Dybiec Julian 13, 15, 38, 47, 55, 135, 145, 189, 247, 248, 285, 295*
- Dyboski Roman 126, 188, 206, 246, 280, 293
- Dybowski Benedykt 120
- Dziedzic Małgorzata 276*
- Dzierżanowski Roman 239*
- Dziewicki Michał Henryk 229, 230
- Dziewoński Karol 109, 110, 253, 294
- Dziewulski Władysław 107
- Dziurzyński Jan 106
- Ebner Paulus 126
- Ehrhard Albert 225
- Engelbrecht Helmut 18, 31–35, 37
- Epsteinówna Maria 277
- Eskildsen Kasper Risbjerg 210*
- Esmarch Karol 48, 80
- Estreicher Alojzy 112
- Estreicher Karol 133–139
- Estreicher Stanisław 80, 81, 165, 166, 221, 223, 224, 248, 250
- Estreicher Tadeusz 280
- Exner Franz Serafin 9, 31–34, 311, 397, 403
- Fabiański Marcin 145*
- Fedorowicz Zygmunt 117–119*
- Ferenc Marek 15, 147*
- Ferstel Heinrich von 37
- Fialek Elżbieta 108, 189*
- Fichte Johann Gottlieb 25, 26

- Fierich Edward 45, 48, 81, 219, 222, 237, 249
Fierich Franciszek Ksawery 81, 154, 223, 235, 236, 249, 263, 303
Fierich Jerzy 17, 114, 127, 131, 278
Fierich Maurycy 81, 164, 249
Fijałek Jan 77, 78, 225, 258
Filewicz Jan 239
Filip Tomasz 18
Filipczak Józef 253
Fischer Isidor 97
Flis Kazimierz 90
Forel Auguste 97
Fortinski Fiedir 210
Franaszek Piotr 15, 147
Frančić Mirosław 66, 78
Franciszek Józef I, ces. 35
Frensdorff Ferdinand 210
Friedberg Jan 300
- Gabryl Franciszek 77, 78, 156, 158, 225, 227, 234, 257, 258, 304
Gac Wojciech 76
Gajda Zdzisław 16, 84, 90, 92, 93, 97, 148, 259–262
Gall Franz 18
Galczyńska Cecylia Zofia 104
Garbacik Józef 211
Garbowski Tadeusz 118, 185, 217
Gastoł Błażej 89
Gawroński Andrzej 188
Gąsowski Tomasz 15
Geikie Archibald 244
Gerbod Paul 29, 37–39
German Ludomił 286
Geroch Stanisław 116
Giannini Innocenzo 230
Gide Karol 237, 248
Giecwicz Jan Konstanty 215
Gierowski Józef Andrzej 102
Giesebrecht Wilhelm 210
Gieysztor Aleksander 210
Giędosz Bronisław 85
- Gilewski Karol 91
Girtler Jakub 80, 222
Giza Tadeusz 95
Gliński Leon Konrad 251, 260
Gluziński Władysław Antoni 85, 251
Głabiński Stanisław 247
Goćkowski Janusz 23
Godlewski Emil jun. 98, 241, 268, 292, 294
Godlewski Emil sen. 12, 47, 111, 128–130, 132, 253, 254, 268, 269, 278, 280, 296, 299, 316, 400, 407
Goebel Karol 97, 111
Golian Zygmunt 73, 76
Goller Peter 18, 33, 50
Gołaszewski Filip 75
Gołąb Julian 77
Gołąb Stanisław 14, 236
Gołba Franciszek 78
Gołuchowski Agenor 45
Gościński Igor 97
Goyski Marian 138
Górski Antoni 81, 224, 236, 250
Górski Władysław 137
Grabowski Kazimierz 87, 89
Grabowski Lucjan 106, 107
Grabowski Tadeusz Stanisław 122, 126, 208, 231, 280, 281, 293
Grębecka Wanda 299
Grieswelle Detlef 18
Grochowski Jan 15
Grodziski Stanisław 82
Gromnicki Tadeusz 76–78, 157, 158, 226, 227, 234
Grużewska Kazimiera 307
Gryglewski Ryszard W. 240
Grygrowski Dariusz 133
Grzegorzek Wojciech 117
Grześkowiak Alicja 82
Grzybowska Jadwiga 135, 247
Grzybowski Józef Bolesław 116, 284

- Grzymała-Siedlecki Adam* 256, 266
 Guttman Paul 239
Habrat Anna 29
 Hadaczek Karol 293
 Hadamard Jacques 107
Hadler Frank 212
 Hahn Wiktor 13
Hajdukiewicz Leszek 17, 44, 70, 271–273
 Halban Leon zob. Blumenstock-
 -Halban Leon
Halberda Jan 248
Halatek Janusz 92
Hanecki Michał 239
 Hanke Fryderyk 231
Hankiewicz Hilary 11, 66, 68, 69, 164, 237
 Hanuszek Szymon 76
Havránek Jan 18
 Hebra Ferdynand 94
 Hechel Fryderyk 90
 Hecke Adolf 128
Heindl Waltraud 296
 Heine Heinrich 228
 Heinrich Władysław 100, 185, 217, 244, 245, 255, 294, 296
 Hejzman Udalryk 80, 164, 222
 Helclowa Anna 95, 149
Helper Christian 18
 Heller Florian 88
 Helmholtz Hermann 95
Hennel Roman 133
 Herbart Johann Friedrich 32
 Herzog Eugeniusz 124, 209
 Heyzman Udalryk 222
 Hoborski Antoni 242, 243
Hoesick Ferdynand 207
 Höflechner Walter 32–34, 37, 55
 Holtzendorff Franz 235
Homola-Skapska Irena 12, 16, 289
 Höschl Karol 252
 Hoyer Henryk Ferdynand, jun. 118, 241, 253, 254, 262, 289, 294
 Hoyer Henryk Fryderyk, sen. 241
Hryniewiecki Bolesław 299
Hübner Piotr 237
Hulewicz Jan 16, 17, 144, 210, 213–215, 271, 295, 296, 303
 Humboldt Wilhelm 26
 Huppman Aniela 70
Huttner Marcus 212
 Ihering Rudolf 235
 Infeld Leopold 268
 Ippoldt Juliusz 188, 229
 Iskrzycki Maksymilian 121, 203, 204, 266, 267, 285
Jabłoński Zbigniew 210, 211
 Jachimecki Zdzisław 106, 186, 280, 281
Jackowski Antoni 17, 219
 Jackson Thomas Graham 37
Jacob Christian 210
Jakubiec Jan 12, 206
 Jakubowski Kazimierz Stanisław 229
 Jakubowski Maciej Leon 95, 149, 175, 239, 261
Jamka Rudolf 103, 104
 Janczewski-Glinka Edward 111–113, 127, 128, 131, 190, 254, 278
 Janelli Marian 177
 Janikowski Stanisław 238
 Janiszewski Tomasz 90
 Janowski Ludwik 231
Jantsch Marlene 94
 Jarcke Carl Ernst 33, 34
Jarochowski Bogdan 221, 248
Jarosińska Danuta 12, 90
Jarosiński Tadeusz 12, 90
 Jasnowski Józef 300
 Jaśkiewicz Jan 109
Jaworska Katarzyna 242
Jaworski Julian 299

- Jaworski Walery 85, 90, 91, 175, 238, 240, 260
Jaworski Władysław Leopold 45, 81, 224, 236, 263, 271, 304
Jelinek Edward 134
Jelski Aleksander 103
Jentys Stefan 130, 132, 268, 278
Jerzmanowska Zofia 274
Jeske Wojciech 251, 260
Jordan Henryk 93, 239, 260, 265, 276, 284, 286, 290, 292
Józef II, ces. 31
Jülg Bernhard 125
Jurkowska Halina 17, 268
Jussieu Antoine Laurent 190
- Kaczmarczyk Józef 78, 226
Kaczmarek Jan 74
Kader Bronisław 93, 176
Kadyi Henryk 175
Kaim Irena 239, 260
Kalinowski Lech 17, 104, 186
Kallenbach Józef 122, 296
Kamieniecki Witold 214
Kaminski Danuta G. 116
Kaminski Michael A. 116
Kanior Marian 17, 71
Kant Immanuel 25
Kaposi Moritz 94
Karbowski Antoni 44, 102, 185, 265
Karliński Franciszek 106, 107, 109, 135, 188, 216, 232, 285, 295
Karowski Karol 254
Kasperek Franciszek 81, 128, 135, 164, 165, 219, 222, 236, 237
Kasprzyk Ludwik 258
Kaufman Laura 258, 260, 262, 267
Kaulbersz Jerzy 86
Kawczyński Maksymilian 124, 135, 209
Kazimierz Wielki, król 44
Kelle Karl 11, 43
Kępiński Stanisław 107, 216
- Kielanowscy, rodzina 130
Kielar-Turska Maria 100
Kijas Juliusz 122, 207
Kirchhoff Gustav 108
Kirkor-Kiedroniowa Zofia 12
Kirchshofer Ernst 202
Kisiel Andrzej 243
Klecki Karol 85
Klecki Walerian 130
Kleczkowski Tadeusz 96
Kleczyński Józef 66
Kleist Heinrich von 228
Klemensiewiczowa Jadwiga 12
Klewżyc Lech 232
Klimek Rudolf 239, 260
Klinge Matti 39, 40
Kłodziński Abdon 213
Knapiński Władysław 74, 257
Knaziołucka Maria 307
Knaziołucki Zbigniew 138
Knot Antoni 262
Koch Robert 89
Kocójowa Maria 297
Koczyński Michał 46
Kodrębski Jan 166, 235
Köhler Piotr 253
Kolankowski Ludwik 138, 296
Kołłataj Hugo 64, 110
Komornicki Tomasz 17
Konczyńska Wanda 17, 133, 136, 139
Koneczny Feliks 115, 138
Konopczyński Władysław 102
Kopernicki Izydor 119, 120, 135, 296
Koppel Johann 48
Korczyński Antoni 294
Korczyński Edward 91, 238, 241, 260
Korczyński Ludomił 238, 242
Korolewicz Bolesław 91
Kortus Bronisław 17
Korus Kazimierz 121, 293
Korytowski Witold 147
Korzeniowski Józef 138, 214

- Korzon Tadeusz 63
 Korzonkiewicz Jan 74, 79, 226
 Kostanecki Kazimierz 84, 118, 241, 251, 258, 280, 288–290, 292
Kostecki Apoloniusz 237
 Kostrzewski Józef Karol 90, 92
 Kowalczyk Jan 49
Kowalczykowa Janina 84, 239, 261
 Kowalski Józef Michał 241, 253
 Kowalski Tadeusz 125, 126
 Kozicka Jadwiga 307
 Kozłowska-Budkowa Zofia 265
 Kozubski Jan 138
Kozuszek Waldemar 92
Kramarz Henryka 177, 289
 Kranz Ignacy 106
Kras Janina 295, 296
 Kraszewski Józef Ignacy 64, 103, 134, 137
Kraus Karl 33
 Kremer Aleksander 237–239
 Kremer Józef 99, 100, 298
 Kremer Karol 115, 135
 Kretkowski Władysław 107, 215
 Kreutz Feliks Szczęsny 114, 254, 290
 Krokiewicz Antoni 251
 Kronecker Leopold 107, 216
 Kronenberg Leopold 231
 Krotoski Kazimierz 214
 Kruczkiewicz Bronisław 121
 Krukowski Józef 75, 233
 Krumbacher Karl 293
 Krupiński Jan 76
Krupiński Tadeusz 119
 Kryda Aleksander 49, 88
 Kryński Leon 238, 241
Krzemieński Jan 234
Krzemień Kazimierz 17
Krzepłowska-Moszkowicz Izabela 268
 Krzymuski Edmund 81, 82, 164, 166, 219, 223, 224, 234, 235
 Krzyształowicz Franciszek 94
 Krzyżanowski Adam 82, 224, 296, 307, 309
 Krzyżanowski Stanisław 102, 213, 214, 246, 264
Krzyżewski Krzysztof 245
 Księżarski Feliks 37, 135, 146, 148, 149
Kubiś Adam 17
Kucharski Maciej 189
Kucharz Eugeniusz Józef 85
 Kuczyński Stefan Ludwik 107, 108, 190, 285
 Kudrewicz Florian 74
Kulczykowski Mariusz 16, 144
 Kulczyński Leon 100, 134, 185, 290, 293
 Kulczyński Władysław 285
 Kumaniecki Kazimierz 11, 44, 248, 291
 Kummer Ernst Eduard 107, 216
 Kummingsberg Ludmiła 296
Kumor Bolesław 71, 72
Kunińska Magdalena 105, 186
Kuniński Miłowit 244
 Kuntze Edward 138
 Kupczyk Bernard 254
 Kupffer Karl 85
Kurdybacha Łukasz 279
 Kurth Godefroid 210
Kusiak Marian 87
 Kutrzeba Stanisław 18, 80, 165, 223, 224, 246
 Kuzaj Artur 149
Kuźnicka Barbara 274
 Kwaśniewski Józef Teofil 95

 Lamboy Emil 74, 75
 Lanckoroński Karol 103
 Langerówna Zofia 307
Lefebvre Georges 24
Lejman Kazimierz 92, 94
 Lelewel Joachim 122
 Lelewel Prot 137

- Lemayer Karl* 18, 54, 55, 159, 160, 176, 203
Lemberger Ignacy 242
Lenczowski Franciszek 300
Lenkiewicz Zygmunt 74, 75
Leo Juliusz 82, 237, 248
Leon XIII, papież 73, 74, 77
Leopold II, ces. 31
Lepszy Kazimierz 14
Lepszy Leonard 138
Lewicka-Kamińska Anna 134
Lewicki Anatol 102, 185, 246, 264, 269, 295, 299, 300
Lewicki Piotr 254
Lewkowicz Franciszek Ksawery 95
Liard Luis 24, 25
Lie Marius Sophus 107
Lingelbach Gabriele 212
Lipska Helena 14
Lister Joseph 92
Lityński Tadeusz 17
Londzin Józef 306
Lorie Jadwiga 257, 263, 266, 268
Loth Edward 120
Lubomęski Władysław 130, 269
Lubomirski Eugeniusz 186
Lutosławski Wincenty 265, 266

Łazarski Józef 89, 260, 304
Łazuga Waldemar 143, 246
Łempicki Zygmunt 124
Łepki Bohdan 230, 302
Łepkowski Józef 103, 104, 160, 186, 283
Łepkowski Wincenty Jacek 97, 176
Łopata Krystyna 13, 243, 253
Łosowski Janusz 299
Łoś Jan Nepomucen 123, 207, 245, 255, 266, 280, 288, 289, 293
Łubieński Tadeusz 254
Łuczyńska Barbara 286, 293
Łuniewski Stefan 254
Łuszczkiewicz Antoni 149
Łuszczkiewicz Władysław 150
Łużny Ryszard 302

Maćkowiak Zenon 241
Madeyski Stanisław 81, 143, 237, 284, 290, 292, 312, 398, 404
Madurowicz Maurycy 49, 93, 238, 275
Madyda Władysław 121, 203, 204
Majer Józef 13, 18, 45, 86, 119, 238, 260, 283, 285
Majkowska Rita 18, 108, 189
Majorek Czesław 47
Makarewicz Juliusz 81, 82
Malec Dorota 79
Malec Jerzy 248
Maleczyńska Kazimiera 133, 134, 136–138
Malinowski Lucjan 120, 123, 125, 188, 206, 207, 238, 269, 285
Małecki Antoni 203
Malkiewicz Adam 104, 105, 186, 265
Małyński Emanuel 131
Mańkowski Leon 125
Marchet Gustav 288
Marchlewski Leon 88, 244, 258, 259, 284, 294–296
Marek Zdzisław 87
Maria Teresa, ces. 75
Markowski Mieczysław 189
Marowski Kazimierz 82
Marquardt Joachim 235
Mars Antoni 93, 175, 276
Matejko Franciszek 133, 134
Matejko Jan 103, 149
Maternicki Jerzy 102, 300
Matoga Helena 277
Matuszyk Dorota 276
Mazanek Jan 75, 226
Maziarski Stanisław Wincenty 86, 241, 262
Mazur Maciej M. 109
Mączyński Andrzej 236

- McClelland Charles E.* 18, 27, 30, 38
 Mecherzyński Karol 122, 134, 297, 298
Meissner Andrzej 284
 Mertens Franciszek 107, 188, 216, 252
 Mianowski Józef 241
Miąso Józef 23, 25, 279
Michalewicz Jerzy 44
Michalewska Krzysztofa 16, 49, 99
Michalik Jan 15
 Michalski Jerzy 82
 Michalski Kazimierz 77
 Michałowski Ludwik 103
 Michejda Jan 306
 Mickiewicz Adam 64, 123, 283, 293, 294
 Miczulski Antoni 251
Middell Matthias 212
 Mielżyński Stanisław 103
Mietelski Jan 106
 Mięśowicz Erwin 260
Miklaszewska Justyna 15
Mikucki Sylwiusz 99, 102
 Mikulicz-Radecki Jan 92, 148
 Milewski Józef 45, 236, 237, 250, 263, 280, 283
Milewski Tadeusz 123, 125
Miodońska Katarzyna 240
 Miodoński Adam Stefan 121, 204, 266, 293
 Missona Kazimierz 177
Mizera Janusz 15
 Močnik Franz 301
Moczulska Krystyna 105
Molik Witold 25
 Mommsen Theodor 235
 Monod Gabriel 210
 Morawski Kazimierz 13, 121, 204, 245, 266, 284–288, 293, 304
 Morawski Marian 75, 157, 158, 257, 258
 Morozewicz Józef 114, 143, 244, 253, 294
 Moszyńska Stefania 128
 Mościcki Henryk 300
Mountford James 28
Mouralová Blanka 18
Możdżeń Stefan 23, 177, 285–287
Mroczkowski Przemysław 126
Mróz Tomasz 266
 Muczkowska Zofia 263
 Muczkowski Józef 133
Müller-Luckner Elisabeth 18
Murawiec Wiesław 225, 226
Musielak Michał 241
 Mycielski Franciszek 127
 Mycielski Jan 279
 Mycielski Jerzy 105, 186, 289
 Nakoneczny Włodzimierz 231
 Napoleon Bonaparte, ces. 23, 24, 39
 Natanson Ludwik 238
 Natanson Władysław 12, 108, 189, 243, 255, 256, 268, 288, 294
 Nennel Henryk 232
 Nénot Henri Paul 37
Neuman Brunon 238
Neumann Eugeniusz 239
 Neumayr Melchior 244
 Neusser Gustaw 96
 Niewiadomski Gabriel 147
 Nitsch Kazimierz 12, 18, 120, 123, 207, 292, 293
 Nitsch Roman 90, 260, 293–295
 Nowak Julian 90
Nowak Kurt 26
 Nowicki Maksymilian 116, 117, 254, 296–298
 Nowotny Franciszek 96
 Obaliński Alfred 92, 239
Oberkofler Gerhard 18, 33
Obermayer-Marnach Eva 138
O'Connor John J. 107, 188

- Odrowąż-Pieniążek Przemysław Wik-
tor 96, 238, 240
 Odrowąż-Waligórski Jan 68, 69
 Oettinger Josef [Józef] 90, 238, 239,
283
 Ogończyk-Żółtowski Ignacy 128
Ogris Walter 19, 26, 31–34, 36
 Ogrodziński Wincenty 205, 218, 256,
257, 265–267
Olbrycht Jan 240
 Olearski Kazimierz 106
Olszewski Eugeniusz 240
 Olszewski Karol 108, 109, 190, 252,
253, 267
Opalek Kazimierz 14
Opiał Zdzisław 107, 215, 216, 301
Orchowski Aleksander 292
Ostasz Grzegorz 12, 206
Osterhammel Jürgen 25
Ostrowska Teresa 295
Ostrowski Józef 105
 Ostrowski Józef 131
Otruba Gustav 18
 Ottman Rudolf 69
 Ottman Włodzimierz 68, 69

 Padechowicz Ignacy 253, 254
 Pagaczewski Julian 105, 265, 289
 Palacký František 63
Paluch Maria 244
 Panek Kazimierz Józef 251
 Papée Fryderyk 138
 Pardyak Stanisław 230
 Pareński Stanisław 91, 239, 277
 Pasteur Ludwik 89
Patkaniowski Michał 14, 45–47, 79,
82, 160, 165, 166, 223, 235,
236, 262
 Pauli Żegota 138
 Paulsen Friedrich 18, 201
 Pawlicki Stefan Zachariasz 73, 76, 77,
99, 100, 157, 185, 216, 217, 225,
234, 256, 294

Pawłowski Maciej 14
Pelczar Andrzej 107, 188, 252
 Pelczar Józef Sebastian 73, 76, 77,
233, 234, 257
Perkowska Urszula 13, 15, 19, 64,
130, 142, 144, 211, 257, 265,
272, 274, 277, 284, 296
 Pertz Georg Heinrich 214
 Petelenz Karol 286
 Peters Karol 244
Petrani Aleksy 234
 Petrażycki Leon 29
Piech Stanisław 17, 71, 72, 74, 75, 77,
78, 157, 158, 225, 226, 233, 234,
257, 258, 302
Piekara Arkadiusz H. 256
Piekielko Alicja zob. *Zemanek Alicja*
 Piekosiński Franciszek 80, 165, 247
 Pieniążek Przemysław Wiktor zob.
Odrowąż-Pieniążek Przemys-
sław Wiktor
Pigoń Stanisław 12, 206
Pijaj Stanisław 46
 Pilarz Roman 265, 266
 Piltz Jan 17, 97, 149, 260
 Piotrowicz Ludwik 218
 Piotrowski Gustaw 55, 86
Piskurewicz Jan 237
 Pius X, papież 73
Piwocki Jerzy II
 Plessis Frédéric 121
Płoch Kazimiera 276
Pobożniak Tadeusz 123, 125
 Podkański Karol 102, 120
Pogoda Zdzisław 107, 188, 242, 252
 Poincaré Henri 107
 Poincaré Raymond 25
 Pol Gustaw 62, 113
 Pol Wincenty 283
 Poniatowski Michał Jerzy 56
 Ponikło Stanisław 87
 Popiel Eustachy 254

- Popiela Tadeusz* 262
 Potocki Alfred 130
 Potocki Andrzej 131
Potoczny Jerzy 284
Poźniak Włodzimierz 105
 Prażmowski Adam 268
 Próchnicki Franciszek 301
 Przeddziecki Aleksander 103
 Przeddziecki Konstanty 103
 Ptaśnik Jan 102, 213
Purchla Jacek 145
 Puśłowski Zygmunt 149
 Puzyna Jan 75–77
Pyter Magdalena 79

 Raciborski Marian 111–113, 143, 253, 268, 294
 Radetzky Joseph 33
Radomska Maria 126, 127
 Ranke Leopold 100, 210
Rassem Mohammed 18
 Rastawiecki Edward 103
 Rawer Karol 300
 Rebur-Paschwitz Ernst von 109
Rechowicz Marian 234
Redzik Adam 82
 Rehman Antoni 112, 190, 295
 Reicher Michał 240
 Reiss Władysław 94, 260
Rembieliński Robert 274
 Renardówna Jadwiga 307
 Ręgorowicz Ludwik 212, 213, 263–265
Robertson Edmund F. 107, 188
Roeske Wojciech 89, 274
 Rogawski Karol 103
 Rogoyski Kazimierz 130, 131, 279
 Rogoziński Feliks 130, 248
 Rokitansky Karl 63, 85, 148
 Rongier Paweł 228
 Roscher Wilhelm 262
 Rosenblatt Józef 81, 235–237, 249, 263
 Rosenhauch Edward 96
 Rosner Aleksander 93, 261
 Rosner Antoni 49, 91, 94, 252, 276
 Rostański Józef 13, 62, 110–113, 119, 120, 129, 145, 146, 190, 253, 254, 280, 295, 299
 Rostworowski Michał 80, 81, 224, 271–273, 291
 Rotherth Władysław 112
 Rozwadowski Jan 120, 123, 125, 205–207, 209, 266, 267, 269, 294
 Rubczyński Witold 100, 185, 217, 245, 254, 294
 Rudzki Maurycy Pius 109, 189, 242, 247, 268, 294, 295
Rüegg Walter 24, 27
Russek Grzegorz 248
Ruta Zygmunt 47
 Rutkowski Maksymilian 262, 277
Rybak Janina 276
 Rybarski Roman 272, 296
Rybka Eugeniusz 189, 242
 Rydel Lucjan 96, 149, 259, 283
 Rydlówna Anna 277
 Rydygier Ludwik 92, 148, 175
 Rylski Jan Kanty 107
 Rymar Adam 308
Rzętkowski Kazimierz 241

 Sabouraud Raymond 94
 Safian Henryk 258
 Sajdak Jan 218
Samborska Lucyna 89
Sanderson Michael 18, 28
 Sare Józef 148, 149
Sarnecka-Keller Maria 88
 Sawicki Ludomir 294, 295
Schalenberg Marc 18
 Schanz Martin 121
 Schell Wincenty 149
Schiller Joanna 18, 23, 24, 28, 29
 Schindler Aleksander 74

- Schindler Jan 134, 135
 Schipper Jacob 126
 Schleiermacher Friedrich Daniel Ernst
 26
 Schloesing Théophile 254
 Schmerling Anton 45
 Schmidt Adolf 210
Schmidt-Pospuła Maria 85
Schnayder Jerzy 204, 266
 Schnitzler Johann 96
 Schramm Julian 109, 243, 253
 Schrötter Leopold 96
 Schulte Johann Friedrich von 235
 Schultes Józef August 112
 Schunck Edward 88
Schwarz Stefan 93
 Schwarzenberg-Czerny Franciszek
 187, 219, 287, 289, 290, 292
Schweinhardt Friedrich II
 Sellar William Y. 121
 Semper Gotfried 37
 Sempołowska Stefania 297
Serejski Marian 210
 Siedlecki Michał Marian 98, 117, 118,
 143, 252, 254, 267, 281, 288,
 294
 Sieniatycki Maciej 75, 78, 258, 302
 Sienkiewicz Henryk 122, 303, 304
 Sieppel Ludwik 97
 Sikora Wincenty 303
 Sikorski Tadeusz 130
 Siła-Nowicki Maksymilian zob. No-
 wicki Maksymilian
 Sinko Tadeusz 204, 266, 267, 294
 Sinval Armand 227
 Skarga Piotr 64
Skarżyński Bolesław 88, 251, 252
 Skiba Edward 108, 189
 Skimina Stanisław 266
 Skobel Fryderyk Kazimierz 85, 89,
 237, 238, 275
Skoczyński Jan 244
Skowron Małgorzata 290
Skowron Stanisław 98
Skórczewski Bolesław 239
 Skrochowski Eustachy 78
Skrzypczak Andrzej 239
Skulimowski Mieczysław 90, 91, 240
 Sławikowski Antoni 95, 96
Słowiński Lech Kazimierz 298
Smarzyński Henryk 93, 286, 292
 Smolka Stanisław 101, 102, 185,
 210–213, 264, 269, 295
 Smoluchowski Marian 108, 243, 294
Smyk Bolesław 268
 Sobański Teodor Oskar 254
 Sobieski Wacław 101, 213, 284
Sobota Jerzy 126
Soljan Izabela 219
Sokołowska Magdalena 135
Sokołowska-Pituchowa Janina 84
 Sokołowski August 283, 295
 Sokołowski Marian 103–105, 143,
 154, 186, 289
Sokół Stanisław 92
 Solms-Laubach Herman 111
 Sołtysik Tadeusz 294
 Sommaruga Franz 32
Sondel Janusz 235, 262
 Spielhagen Friedrich 228
 Spis Stanisław 73, 74, 79, 156, 226,
 255
Spytkowski Józef 208
Stabryła Stanisław 121, 245
 Stach Karol 204, 269
 Stachura Renata 138
Staliński Zbigniew 268
Staszal Jan 120
 Stawiarska Gabriela 307
 Stawiarska Krystyna 307
 Steczkowski Jan Kanty 107
 Steiner Johann 239
 Steinhaus Hugo 268
Stelmach Jerzy 15

- Sternbach Leon 121, 204, 255, 267,
 284, 293, 294
Stępowski Marian 303
Stinia Maria 93, 209, 212, 284, 289,
 292, 297, 301
 Stopczański Aleksander 88, 175
Stopka Krzysztof 13
 Störk Carl 96
 Strasburger Edward 111
 Straszewski Maurycy 99, 100, 184,
 216, 217, 244, 285, 286, 296
 Stricker Salomon 85
 Stroński Franciszek 45, 134
 Stroński Stanisław 124, 209, 294
Strzałko Jan 119
Strzałkowski Adam 100, 109, 301
Strzelczyk Jerzy 264
 Stuart James 279
 Stylo Adolf 229
 Suchecki Henryk 123, 125
 Suchecki Mirosław 231
Supniewski Janusz 89
Surman Jan 36
 Surzycki Stefan 194, 309
Suttner Ernst Christoph 225
 Sybel Heinrich 210
Szafer Władysław 12, 14, 110
Szafirski Bolesław 15
 Szajnocha Władysław 114–116, 190,
 244, 254, 294, 295
Szarejko Piotr 93, 94
Szarski Jacek 268
 Szaster Jan 89
Szczepaniec-Cięciak Elżbieta 13, 14,
 253
 Szlachtowski Feliks 49
 Szokalski Wiktor 241
 Szujski Józef 47, 101, 102, 134, 185,
 201, 211, 246, 269, 283, 285,
 296
Szulc Tadeusz 126
 Szumowski Władysław 83
 Szutkiewicz Jan 229
 Szyjkowski Marian 138
 Szymanowski Oswald 103
Szymańska Renata 85
 Szymaszek Jan 260, 267
 Ślendziński Aleksander Jan 112
 Ślepicki Marceli 76
 Śleszyński Jan 107, 290, 294
Ślęczka Ryszard 47
Śliwa Joachim 104, 218, 265
 Śniadecki Jędrzej 106
Średniawa Bronisław 17, 108, 243
Śródka Andrzej 84, 240
Świeboda Józef 275, 277
 Świechowska Helena 150
Świerzowski Kasper 12
Tabaka Zbigniew 16, 54, 144
 Talko-Hryncewicz Julian 12, 17, 119,
 120, 143
 Tarchanow Iwan 86
 Tarnowski Stanisław 18, 47, 122, 123,
 135, 160, 166, 188, 206, 207,
 245, 263, 269, 280, 284, 285,
 301, 302
 Tarnowski Zdzisław 131
Taszycki Witold 14
Tatarkiewicz Władysław 25, 99
Tatarowicz Kazimiera 14
 Taubenschlag Rafał 12, 80, 262, 263,
 269
 Teichmann Ludwik Karol 84, 118, 148,
 174, 238, 259
 Tellier Gustaw 228
Tempka Tadeusz 91
Terlecki Ryszard 279, 280, 283, 284
Teske Armin 243
 Teuffel Wilhelm Sigmund 121
Thaa Georg II, 43
Thienen-Adlerflycht Christoph 18
 Thomson William 108

- Thun-Hohenstein Leo 9, 19, 31, 33–36,
44, 202, 311, 397, 403
Tichy Marina 296
Tochowicz Leon 91
Tokarz Waclaw 102, 214
Tołłoczko Stanisław 244
Tomkowicz Stanisław 135
Trembecki Stanisław 123
Tretiak Andrzej 126
Tretiak Józef 122, 123, 207, 208, 289,
297
Trzebicky Rudolf 175
Trzebiński Stanisław 259
Trznadel Antoni 75, 76, 226
Tschermak Gustaw 244
Tuszowski Józef 257, 258
Tyszkiewicz Jakub 126

Ufrus Valentin 48
Uhma Stefan 303
Ulanowski Bolesław 80, 165, 222–224,
247, 262
Ulewicz Tadeusz 14, 122, 208
Unna Paul 94
Urban Jacek 73
Urbanek Bożena 239, 275, 277
Uruszczak Waclaw 15

Verger Jacques 25
Vetulani Adam 79, 223, 246
Virchow Rudolf 103
Vorbrodt Władysław 12

Wachholz Antoni 48, 100, 101, 211
Wachholz Leon 83, 87, 89, 91, 166,
176, 240, 247, 248, 251, 259,
260, 267, 295
Wais Kazimierz 234
Waitz Georg 101, 210
Walecki Waclaw 15
Walentyłowicz Andrzej 90
Walewski Antoni 48, 100, 101, 211
Waniorek Wincenty 48, 80
Wańkowicz Melchior 273, 274
Warszewicz Józef 113
Waszczyszyn Elżbieta 38, 149
Waszkiewicz Jerzy 69
Waszyński Edmund 275
Waterhouse Alfred 37
Wattenbach Wilhem 210
Wawrykowa Maria 27
Ważewski Tadeusz 268
Wądolny Czesław 75
Weierstrass Karl Theodor 107
Weinhold Karol 123
Weisse Maksymilian 56, 106
Welan Manfred 126
Wentzl Ignacy 149
Wicherkiewicz Bolesław Wiktor 63,
96, 149, 261, 277
Widacki Jan 81
Wierzbicki Daniel 106
Wierzejski Antoni 117, 118, 254, 267
Wiktor Zdzisław 92
Wilczek Józef 75
Wilczek Marian 96
Wilk Antoni 242, 243
Windakiewicz Stanisław 122, 266,
280, 294
Winek Teresa 139
Winkowski Józef 260, 267
Wisłocki Władysław 138
Witaliński Wincenty 96
Witkowska Maria 307
Witkowski August Wiktor 15, 108,
114, 118, 147, 189, 243, 247,
252, 267, 316, 400, 407
Włodarski Bartosz 271
Wodzicki Kazimierz 117
Wojtaszek Zdzisław 109, 297
Wojtkiewicz-Rok Wanda 144
Wojtyczko Ludwik 305
Wolański Józef 305
Wójcik Józef 301
Wójcik Zbigniew J. 114, 120

- Wróbel Jan 48, 121
 Wróblewski Stanisław 80, 166, 223, 224, 237, 306
 Wróblewski Zygmunt Florenty 15, 108, 189, 267
 Wrzosek Adam 90, 91, 240, 241, 260, 261
 Wukadinović Spiridion 124, 206, 290
 Wyczyński Kazimierz 305
Wyka Kazimierz 14
Wyrozumska Bożena 264
Wyrozumski Jerzy 101
Wysocki Andrzej 17
- Zabielski Zdzisław 252, 254
 Zachorowski Stanisław 214
Zahradniczek Kazimiera 277
 Zajączkowski Józef 107
 Zajączkowski Władysław 49
Zajda Aleksander 245
Zakowicz Ilona 26
 Zakrzewski Konstanty 243, 247, 280
 Zakrzewski Stanisław 213, 284
 Zakrzewski Wincenty 101, 102, 134, 185, 211, 212, 246, 247, 263, 269, 288, 299, 300
 Zamoycki Maurycy 127, 131
 Zaremba Stanisław 107, 189, 216, 242, 247, 252, 268, 288, 294
Zaręba Alfred 14
Zasztowt Leszek 237
Zathey Jerzy 135
 Zatorski Maksymilian 81, 222, 237
Zawadzki Roman M. 121
 Zawidzki Jan 109
 Zdziechowski Marian 123, 154, 244, 283
- Zegarliński Stanisław 75, 226
 Zejszner Ludwik 115
Zellenberg Ulrich E. 33
Zemanek Alicja 16, 110–115, 120, 299
Zemanek Bogdan 16, 112
 Zieleńczyk Adam 25
Zieliński Józef 14, 68
 Zielonacki Józefat 80
 Ziemba-Ziembicki Teofil 99, 100, 184, 185
 Zimmermann Kazimierz 66, 77, 78, 226, 309
Ziółkowska Zofia 108
Zoll Andrzej 166
 Zoll Fryderyk jun. 12, 81, 223, 224, 236, 249, 250, 284
 Zoll Fryderyk sen. 49, 80, 164, 166, 222, 235, 250, 262
Zwiercan-Witkowska Anna 303
 Zwierz Józef 258, 260, 261, 267, 268
Zwolska Halina 67
Zwolski Stanisław 88
Zybert Elżbieta B. 133
- Żeleńska-Chelkowska Anna 14, 201, 211*
 Żeleński Władysław 106
 Żeleński-Boy Władysław 263
Żmichrowska Maria Jolanta 303, 308
 Żorawski Kazimierz 107, 189, 216, 252, 290, 294
Żukowski Przemysław M. 12, 262, 263, 269
 Żuławski Karol 96, 175
Żygulska-Mach Helena 259, 261

SUMMARY

The Jagiellonian University underwent some major transformations in the second half of the 19th century. After the city was included in the Habsburg monarchy boundaries in 1846, the process of unification of the university structures with the Austrian system began. The changes introduced in the functioning of the Austrian state as the result of the Spring of Nations applied also to the institutions of higher education. The reforms of Franz Exner and Leo von Thun brought in the principle of freedom of science and teaching, but at the same time the influence of the state over universities was secured through completely overtaking financing and approving the professor nominations. During the Neo-absolutism rule of Alexander von Bach the Cracow university underwent the process of Germanisation. However, the crisis of the Austrian state and its transformation in the spirit of liberalism crowned with the December constitution gradually led to the complete Polonisation of the academy. At the beginning of the 70s of the 19th century the Jagiellonian University possessed very humble means. The few objects were poorly equipped and depreciated in a major part. The changes that occurred in the Cracow university, a provincial academy in Cisleithania, were typical for European universities of the time — consolidation of autonomy, extending the range of research freedom and a rapid growth of the number of professors and students. Through introduction of the habilitation system the academy gained impact on forming its own staff. More and more branches of science became independent, the number of faculties and the teaching staff increased.

Popularisation of the classic eight-year grammar school brought about a rapid growth of the number of students (from 651 in 1871 to 3402 in 1914). As a result, the Jagiellonian University became the third academic centre in Austria. Admittance of women to higher education also influenced the increase of the number of students — the percentage of female students in Cracow reached 13% prior to the war outbreak and was one of the highest in that part of the Monarchy. The full, four-faculty structure of the university allowed to organise a multi-directional system of academic research and a modern way of teaching. In the teaching methodology, the teaching programs that specified the range of contents, class sequence and required skills, played an important role. Each of the faculties had its own specifics and slightly differed in the

teaching process organisation, to some extent dependent on the requirements of the state professional qualifying exams and doctoral exams.

The university flourished irregularly within particular faculties. The Faculty of Theology, struggling with staff problems and involved in a conflict with the Cracow bishops, entered the transformation period as late as the end of the 19th century. It was the first Faculty of Theology of Cisleithania to form seminars, and the changes in the teaching programs and introduction of the state theological exam influenced the modernisation of the teaching system and development of academic research. Although theology remained the smallest department until the outbreak of the Great War as far as both the number of institutes and the number of students are concerned, the research it carried out and the development of a well-qualified staff restored its splendour.

The Faculty of Law, the most popular faculty among students, that was to provide office workers for Galicia and the whole Monarchy, quickly developed its staff and gained an important place in research of many legal domains. The historical-legal disciplines developed particularly well in Cracow. The professors of the department actively joined the Austrian political life, performing important functions in the Vienna and domestic authority structures (Julian Dunajewski was the Minister of the Treasury of Austria, Stanisław Madeyski the Minister of Education, and Michał Bobrzyński held the function of the governor of Galicia and the vice-president of the National School Council). The Faculty of Law increased the number of departments, extended the range of offered classes and, above all, the staff tried to prepare the students to their future professional functions in the best possible way.

One of the most quickly developing university entities was the Faculty of Medicine that achieved significant results in teaching future doctors, patients' treatment and in academic research. In its case, the border location of the city was one of the factors that stimulated the development of the necessary infrastructure and the increase of the number of the university medical staff. During the autonomous period all the basic medicine domains went independent within the Jagiellonian University. In the teaching process the practical classes by the patient's bed were more and more often taken into account. Their number grew successively, and the working clinics, studies and surgeries enabled a proper preparation of the students for the medical profession. They also shaped the ethic attitudes of the medicine adepts: responsibility, empathy and the feeling of a social mission. In the latter half of the 19th century the Faculty of Medicine in Cracow significantly increased the number of departments (from 11 to 22), it also had 8 clinics and 12 offices and institutes.

The Faculty of Philosophy underwent essential changes in functioning. The process of Polonisation brought about not only a quick and comprehensive progress, but also a distinctive evolution — from an institution for educating future grammar school teachers to an academic life centre on a national scale. In 1864 the Faculty of Philosophy consisted of 14 departments, and as many as 50 in 1918. Progressive specialisation of academic research resulted in forming new academic disciplines, both in the humanities and mathematics and natural sciences. The methodology of research changed, relying more on sources (in humanities) and experiments (in other disciplines). That imposed conducting classes of a laboratory character, and thus new study rooms, surgeries and institutes emerged. Aspirations and intellectual competence of the professors were much greater than the Monarchy's financial capacity, which slowed down the process of opening new departments and retrofitting the existing ones. Undoubtedly, opening the Agricultural Department within the Faculty of Philosophy was one of the greatest successes of the Cracow academic circle. It was a genuine project of the professors of the Faculties of Philosophy, Medicine and Law and was the realisation of their pursuit of creating the most modern model of agricultural education in the Monarchy. It was also the attempt to meet the needs of Galician economy. The changes in the teaching methodology of the whole university continued since the 70s of the 19th century. Those changes resulted from introducing Polish as the language of instruction, and from many contacts of the teaching staff of all disciplines with European universities. The especially important factor was using in classes the theoretical and practical methods learned in German universities, but taking into account the domestic traditions of teaching. That atmosphere was inspiring for research and was supported by the sense of a national mission. Even if the lecture was still the basic form of a class, illustrating it with various means was becoming a standard. Students were able to attend discussion sessions and practical classes that became an important element of the university teaching methodology, especially in the Faculty of Medicine and Philosophy. The teaching methods more and more often accentuated the direct observation of the objects of research as well as working with the sources. Therefore academic trips were undertaken, both short, during the classes and long — all-day- or a couple of days long (including even going abroad). Carrying out research and observation in studies, labs and experimental fields were made possible. Reviews and disputations were gradually disappearing. Seminars were becoming more and more popular form of university classes in theoretical faculties. The first of them — the philological one — existed in Cracow as early as in the first half of the 19th century, yet the development of that form became more visible from

the beginning of the 70s. Seminars were established consecutively within the Faculties of: Philosophy, Law and Theology. They manifested the significant change of attitude in academic education — not through feeding with complete knowledge, but rather by introducing the students to the research workshop of particular disciplines. Acquiring skills followed the practical classes under a professor's direction. The appearance of seminars was followed by forming study rooms for students, reference libraries and collections of samples and teaching aids (charts, maps, photographs, plaster casts, transparencies). On the whole, 13 new seminars were formed during the discussed period, some of them had several sections. Introducing new types of classes was very much dependent on the possibilities of gaining funds from the Vienna ministerial authorities. Even though German was still a predominant language of science in Europe, the importance of other modern tongues — such as French and English — grew systematically. Students of the Jagiellonian University received an increasing offer of practical foreign language studies. Apart from the traditional French, courses in English, Italian, Ukrainian, Lithuanian, Russian, Czech, and Serbo-Croatian were introduced. The increased importance of practical classes required proper resources, especially in those faculties where it formed the basis for the teaching process. That applied, among others, to the Faculty of Medicine, where the contact with the patient and hospital functioning, the principles of functioning of the analytic laboratory were an integral part of the vocational preparation. Similarly, during the agricultural studies getting acquainted with an experimental farm enabled the students to gain practical skills. The university medical and agricultural resources were enriched in the latter half of the 19th century with objects on a European level: a complex of clinics (in Kopernika street and Grzegórzecka street) and Collegium Agromaticum (currently the Godlewski Collegium — the seat of the University of Agriculture). The Faculty of Philosophy received the August Witkowski Collegium assigned to physicists and adjusted to experimental research. In 1887 the Collegium Novum — the main building of the University — had been opened for use. However, the above mentioned investments did not satisfy the needs reported by the scientists struggling with financial difficulties of the teaching and scientific resources. The important undertaking, and also an urgent need, was the issue of creating Polish academic course books. New course books for all academic disciplines were written at the time. Students themselves supported the action by publishing (sometimes with the help of the professors) printed textbooks written on the basis of the lectures.

In the latter half of the 19th century the Jagiellonian University acquired an unquestionable authority and added to its duties activities to the benefit of

the national education. One of the elements of those activities was organising and running Common University Lectures contributing to popularisation of scientific achievements in Galicia. Contacts with the grammar school education resulted in professors of the Jagiellonian University joining the preparations of school books for teaching particular grammar school subjects. Those were usually characterised by a very high substantive and teaching level. As members of state examination committees, professors granted authorisation to practice the professions of a doctor, lawyer, theologian and teacher. They also supported the education of nurses and midwives and had conducted training courses in many other fields.

In the years 1871–1914 the Cracow academy underwent a true metamorphosis. The state general reforms of high schools and Polonisation were used to modernize the teaching methods and establishing a varied educational offer. Acquired financial means allowed to develop the substantial resources, forming new departments, clinics and experimental institutes. For the Galicia of the autonomous period and for the whole Polish society generally the importance of the Jagiellonian University was invaluable. With the society supporting and approving its actions, the academy became an important centre of the Polish educational, intellectual and scientific life.

Translated by Maria Nowak

ZUSAMMENFASSUNG

An der Krakauer Universität hat sich in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts eine durchgreifende Wandlung vollzogen. Nachdem die Stadt 1846 in die Grenzen der Habsburger-Monarchie aufgenommen worden war, wurde die Universität im Rahmen der Strukturen von dem österreichischen Hochschulsystem vereinheitlicht. Die im Zuge der Revolution 1848 eingeführte Veränderungen in der Funktionsweise des österreichischen Staates bezogen sich auch auf das Hochschulsystem. Im Rahmen der Reformen von Franz Exner und Leo von Thun wurde der Grundsatz der Freiheit von Forschung und Lehre eingeführt, man hat allerdings auch den Einfluss des Staates auf die Universitäten gesichert, indem man ihre vollständige Finanzierung und Ernennungen von den Professoren übernommen hat.

Während der Amtszeit Alexander von Bachs und seiner neoabsolutistischen Regierungsform hat man Germanisierung der Universität Krakau durchgeführt. Die direkt danach folgende Krise des österreichischen Staates und sein Wiederaufbau im liberalen Sinne hat aber nach und nach zu einer vollständigen Polonisierung der Universität geführt. Noch in den frühen siebziger Jahren des neunzehnten Jahrhunderts hat Krakauer Universität über eine recht bescheidene materielle Basis verfügen können. Sie bestand aus wenigen, verkommenen und schlecht ausgerüsteten Einrichtungen. Als provinzielle Hochschule Zisleithaniens fokussierte Universität Krakau alle Wandlungen, die typisch für europäische Universitäten waren. Dazu gehörten: Stärkung der Autonomie, die Ausweitung der Forschungsfreiheit als auch die schnell wachsende Zahl von Professoren und Studenten. Dank dem eingeführten Habilitationssystem hat man den Einfluss auf die Lehrkräfte erreicht. Immer mehr wissenschaftlicher Disziplinen sind nach und nach selbständig geworden. Es wuchs auch ständig die Zahl der Lehrstühle und vergrößerten sich die Lehrkörper. Die wachsende Zahl der achtjährigen klassischen Gymnasien hat zu einem starken Anstieg der Studentenzahl (651 in 1871 und 3402 in 1914) beigetragen. Im Endeffekt ist Universität Krakau zu einem dritten Studienzentrum in Österreich geworden. Der Zuwachs ist unter anderem auch dadurch zu erklären, dass auch die Frauen zum Studium zugelassen waren. Der Prozentsatz der zum Studium zugelassenen Frauen in Krakau gehörte zu den höchsten in diesem Teil der Monarchie. Die vollständige Struktur der Universität, die nunmehr

aus vier Fakultäten bestand, ermöglichte ein multilaterales Forschungssystem und modernes Lehrsystem zu bilden. In der Didaktik haben Studienpläne eine wesentliche Rolle gespielt, die sowohl den Inhaltsumfang als auch die Abfolge der Seminare und die erforderlichen Fähigkeiten bestimmt haben. Jede von den Fakultäten besaß die ihr eigene Spezifik und eine etwas andere Unterrichtsorganisation, die im gewissen Grade von den staatlichen Anforderungen der Lehramts- und Doktorprüfungen abhängig war.

Die Blüte der Universität ist ungleichmäßig innerhalb der einzelnen Fakultäten eingetreten. Die Veränderungen in der Theologischen Fakultät, die mit Personalproblemen gekämpft hat und in einen Konflikt mit den Bischöfen von Krakau verwickelt war, ließen bis zum Ende des neunzehnten Jahrhunderts auf sich warten. Allerdings diese Fakultät war die erste von ganz Zisleithaniens, in der Seminare ins Leben gerufen worden. Die Veränderungen in den Studienplänen als auch die Einführung einer Staatsprüfung in Theologie haben zur Modernisierung des Lehrsystems und Entwicklung der Forschung beigetragen. Auch wenn die Theologische Fakultät bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges im Hinblick auf die Studenten- und Lehrstühlenzahl die kleinste von allen geblieben ist, so haben die dort durchgeführten Forschung und die Entwicklung des gut ausgebildeten Lehrkörpers ihr dazu verholfen, den verlorenen Ruhm wiedererlangt zu haben.

Rechtswissenschaftliche Fakultät, die sich unter den Studenten größter Beliebtheit erfreute, deren Aufgabe es war, Galizien und die ganze Monarchie mit den Beamten zu beliefern, hat sich sehr schnell auch in personeller Hinsicht entwickelt und erlangte einen großen Stellenwert als Forschungsort für Rechtswissenschaften. Besonders gut haben sich in Krakau Staatswissenschaften entwickelt. Professoren dieser Fakultät waren politisch sehr aktiv und zwar nicht nur in Galizien aber auch auf der zentralen Ebene, wo sie sehr wichtige Ämter bekleidet haben. (Julian Dunajewski war k.u.k. Finanzminister, Stanisław Madeyski Bildungsminister und Michał Bobrzyński brachte es zum Gouverneur von Galizien und stellvertretenden Präsidenten von dem Landesschulrat). Die Rechtswissenschaftliche Fakultät vergrößerte die Zahl seiner Lehrstühle, erweiterte den Umfang von dem Seminarangebot und vor allem bemühte man sich hier die Studenten so weit wie möglich vorzubereiten, damit sie ihren künftigen beruflichen Aufgaben nachgehen können. Eine der am schnellsten wachsenden Einheiten der Universität war die Medizinische Fakultät, die im Bereich der Ausbildung künftiger Ärzte aber auch in der Krankenbehandlung und Krankheitsforschung beachtliche Erfolge erzielt hat. In diesem Fall war die Grenzlage der Stadt einer der Faktoren, die die Förderung der Entwicklung und der Ausbau der notwendigen Infrastruktur

und Vergrößerung des medizinischen Lehrkörpers. Zur Zeit der Autonomie in Galizien haben alle medizinischen Grundbereiche ihre wissenschaftliche Selbstständigkeit erlangt. Im Lehrprozess hat man öfters praktische Aktivitäten vor Ort sozusagen am Krankenbett eingeführt. Man hat auch den großen Wert auf die Herausbildung der ethischen Werten von den künftigen Ärzten gelegt wie Verantwortung, Einfühlungsvermögen und Sinn für soziale Mission. In der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts ist Medizinische Fakultät in Krakau ist deutlich größer geworden (von 11 bis 22 Lehrstühle), sie war auch in Besitz von acht Kliniken und 12 Einrichtungen und Institute. Wesentliche Veränderungen traten in der Funktionsweise der Philosophischen Fakultät ein. Polonisierung brachte ihm nicht nur eine schnelle und umfassende Entwicklung, sondern auch eine klare Zielrichtung — von einer Institution, die in erster Linie der Ausbildung der künftigen Gymnasiallehrer diente zum Zentrum des akademischen Lebens auf der nationalen Ebene. Im Jahre 1864, die Philosophische Fakultät zählte 14, und im Jahre 1918 bereits 50 Lehrstühle. Der in der ständigen Entwicklung begriffene Prozess der Spezialisierung in der Forschung hatte zur Folge die Entstehung neuer Wissenschaftszweigen und zwar sowohl in den Geistes- als auch Naturwissenschaften. Auch die Methodologie der Forschung änderte sich. Sie beruhte zunehmend auf Quellen (in den Geisteswissenschaften) und Experimenten (in anderen Disziplinen). Das hat, vor allem in den Naturwissenschaften, Durchführung von den Seminaren in den Laborräumen, Lehrmittelzimmern und speziell zu diesem Zwecke erbauten Instituten erzwungen. Allerdings die Ansprüche und Fähigkeiten der Universitätsprofessoren waren weitaus größer als die finanzielle Leistungsfähigkeit der Monarchie, was den Prozess der Entstehung neuer und Ausstattung bestehender Fakultäten deutlich verlangsamte.

Zweifellos einer der größten Erfolge der wissenschaftlichen Gemeinschaft in Krakau wurde die Inbetriebnahme eines landwirtschaftlichen Studiums im Rahmen der Philosophischen Fakultät. Die Idee ist als Autorenprojekt von den Professoren der Philosophischen, Medizinischen und Rechtsfakultät zu verstehen und sollte eine Verwirklichung von den modernsten Edukationsmodell für die Landwirtschaft bedeuten. Man wollte auf diese Weise den Grundbedürfnissen der Wirtschaft Galiziens entgegenkommen. Innerhalb der Universität veränderte sich seit den siebziger Jahren des 19. Jhs die didaktische Herangehensweise. Die Ursachen lagen an der Einführung des Polnischen als Unterrichtssprache und an den zahlreichen Kontakten des Lehrkörpers aller Wissenschaften von europäischen Universitäten. Besonders wichtig war die Anwendung in den Seminaren von den theoretischen und praktischen

Methoden, die man an den deutschen Universitäten kennenlernte, allerdings bei der Berücksichtigung der einheimischen Lehrtraditionen.

Diese für Forschung inspirierende Atmosphäre wurde von einem Gefühl der nationalen Mission unterstützt. Und obwohl als Hauptunterrichtsmethode ein klassischer Vortrag blieb, wurde es zum Standard, ihn mit verschiedenen Mitteln zu veranschaulichen. Den Studenten hat man auch einen praktischen Unterricht angeboten, der zu einem wichtigen Bestandteil der Universitätsdidaktik — insbesondere in den Medizinischen und Philosophischen Fakultäten — geworden ist.

Bei den Lehrmethoden legte man einen größeren auf direkte Beobachtung von dem Studienobjekt und Quellenarbeit. Man hat von den Studienreisen Gebrauch gemacht, und zwar sowohl von den kurzen Exkursionen, die man während der Seminare veranstaltet hat aber auch von den längeren Fahrten, die entweder einen Tag oder auch mehrere Tage, darunter auch Auslandsreisen, in Anspruch genommen haben. Man hat auch Forschung und Beobachtung in den Arbeitsräumen und Laboren als auch auf den Probefeldern ermöglicht. Die Repetitorien und Disputatorien waren allerdings im Verschwinden begriffen. In den theoretischen Studiengängen Seminarform war immer mehr wünschenswert.

Erstes Seminar — das Philologische — ist in Krakau in der Mitte des 19 Jhs entstanden, allerdings die intensive Entwicklung dieser Form ist besser seit den Siebzigern zu beobachten. Die Seminare sind wie folgt entstanden: das erste in der Philosophischen dann in der Rechtsfakultät und in der Theologischen Fakultät. Sie waren Ausdruck einer signifikanten Änderung in der Herangehensweise zur Hochschulbildung — nicht die Verabreichung von Wissen war wichtig, sondern Einführung der Studenten in die Forschung der jeweiligen Wissenschaft. Erwerb von Wissen erfolgte im Laufe der praktischen Aktivitäten unter der Aufsicht eines Professors.

Rund um die Seminare wurden Workshops für Studierende geschaffen, man sammelte Handbibliotheken und Sammlungen von Proben und Unterrichtsmitteln (Tabellen, Karten, Fotografien und Gipsabdrücke, Dias). Insgesamt in diesem Zeitraum erstanden 13 neue Seminare, darunter einige, die aus mehreren Abteilungen bestanden haben. Allerdings um die neuen Seminartypen zu starten, brauchte man vor allem Finanzmittel, die von den Wienern Ministerialbehörden verteilt waren. Obwohl in Europa nach wie vor das Deutsche dominierte, die Bedeutung von den anderen modernen Sprachen hat stark zugenommen. Es sind hier vor allem das Französische und das im starkem Aufwärtstrend begriffene Englisch zu nennen. An der Jagiellonen Universität haben die Studenten ein immer größeres Angebot am praktischen Fremdsprachenunterricht.

Neben der bereits traditionell unterrichteten französischen Sprache gab es auch Lektoraten in den anderen Sprachen und zwar: Englisch, Italienisch, Ukrainisch, Litauisch, Russisch, Tschechisch und Serbokroatisch. Die wachsende Bedeutung von dem praktischen Unterricht hat eine gewisse Basis erforderlich gemacht, insbesondere in denjenigen Fakultäten, wo die Praxis eine Grundlage des Lernprozesses bildete. Das betraf unter anderem, Medizinische Fakultät, wo der Kontakt mit den Kranken, die Funktionsweise des Krankenhauses und die Prinzipien der analytischen Laborarbeit ein integraler Bestandteil der Berufsausbildung waren. Während die landwirtschaftlichen Studien erlaubten, sich mit dem Versuchswirtschaft vertraut zu machen und praktische Fähigkeiten zu erwerben.

Sowohl die medizinische als auch landwirtschaftliche Basis der Universität in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts wurden mit Objekten auf der europäischen Ebene bereichert: eine Reihe von Kliniken (die Kopernikus- und Grzegórzeckastr.) und Collegium Agronomicum (heute Godlewski Collegium- der Sitz der Landwirtschaftlichen Universität) ist zu dieser Zeit entstanden. Philosophische Fakultät hat ein für Physiker bestimmtes und für experimentelle Studien geeignetes August Witkowski Collegium gewonnen. Im Jahre 1887 wurde das Collegium Novum — das Hauptgebäude der Universität — eröffnet.

Diese Investitionen haben jedoch noch lange nicht die Bedürfnisse von Forschern gedeckt, die gegen die Probleme der Finanzierung von den didaktischen und wissenschaftlichen Einrichtungen gekämpft haben. Ein wichtiges Unterfangen, und darüber hinaus sehr dringend, war das Erstellen von den akademischen Lehrbüchern. Es sind eben damals neue Lehrbücher aus allen akademischen Disziplinen entstanden. Ergänzend zu dieser Aktion war auch die Veröffentlichung der Skripte und zwar von den Studenten (manchmal mit Hilfe der Professoren), die auf der Grundlage von den gehörten Vorträgen erstellt wurden.

Jagiellonen-Universität hat in der zweiten Hälfte des 19. Jhs unbestrittene Autorität gewonnen und ihren Pflichten hat sie auch Aktivitäten zur Aufklärung der Öffentlichkeit beigefügt. Als Beispiel von diesen Aktivitäten kann Organisation und Führung von den Allgemeinen Universitätsvorträgen dienen, die dazu beigetragen haben, wissenschaftliche Leistungen von Galizien zu popularisieren. Auch die Verbindungen zum Schulwesen in der Sekundarstufe haben dazu beigetragen, dass die Universitätsprofessoren die Schulbücher für die Gymnasialfächer bearbeitet haben. Sie waren in der Regel durch ein hohes meritorisches und didaktisches Niveau gekennzeichnet. Als Mitglieder der Staatlichen Prüfungskommissionen durften die Professoren Lizenzen zur

Ausübung von den folgenden Berufen vergeben: Arzt, Jurist, Theologe und Lehrer. Sie haben auch die Ausbildung von Krankenschwestern und Hebammen nach Kräften unterstützt und Weiterbildungskurse in vielen anderen Bereichen geführt.

In den Jahren 1871–1914 hat Universität Krakau eine wahre Metamorphose durchgemacht. Landesweite Hochschulreformen und Polonisierung hat man dazu genutzt, um die Unterrichtsmethoden zu modernisieren und ein möglichst differenziertes Bildungsangebot zu schaffen. Die erworbenen Mittel für den Ausbau der materiellen Basis haben die Organisation von den neuen Lehrstühlen, Kliniken und Versuchsanlagen ermöglicht. Für das Kronland Galizien in der Zeit seiner Autonomie und die ganze polnische Gesellschaft war die Bedeutung der Jagiellonen-Universität schwer zu überschätzen. Durch den Erhalt der gesellschaftlichen Unterstützung und Zustimmung zu ihren Handlungen wurde die Universität zu einem wichtigen Zentrum des polnischen wissenschaftlichen und intellektuellen Lebens.

Übersetzung Mariusz Stinia